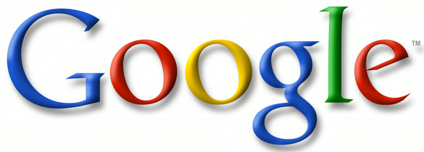

De Indische bij

Carl Ludwig Blume

DE

INDISCHE BIJ,

TIJDSCHRIFT

TER

BEVORDERING VAN DE KENNIS DER NEDERLANDSCHE VOLKPLANTINGEN EN DERZELVER BELANGEN,

UITGEGEVEN

DOOR

C. L. BLUME.

EERSTE DEEL.

Met Platen.

Leyden,

H. W. HAZENBERG EN COMP.

1843.

DE INDISCHE BIJ.

Sigau,

Hoofd der Dajakkers.

DE

INDISCHE BIJ,

TIJDSCHRIFT

TER

BEVORDERING VAN DE KENNIS DER NEDERLANDSCHE VOLKPLANTINGEN EN DERZELVER BELANGEN,

UITGEGEVEN

DOOR

C. L. BLUME.

EERSTE DEEL.

Met Platen.

LEYDEN,
H. W. HAZENBERG EN COMP.

1843.

v. 1

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

VOORBERIGT.

Het nut van eene letterkundige onderneming als die, waarvan wij eene eerste proeve aan het Publiek aanbieden, is zoo in het oog vallend, dat wij het onnoodig achten daarover breedvoerig uit te weiden. De kolonien, de prijs van den moed en den ondernemingsgeest onzer voorvaderen, het kostbaar erfgoed, ons van hunnen roem overgebleven, zijn tegenwoordig niet meer alleen eene winstgevende bezitting voor het moederland: zij zijn het plegtanker van Nederland geworden, en toch bestaat er nog geen enkel Tijdschrift, dat zich bepaaldelijk met hare aangelegenheden bezig houdt.

Dit gemis wordt langs hoe meer gevoeld, en de belangen van het moederland, zoo wel als van de kolonien zelve, lijden daaronder. Wie toch, die eenigzins met de laatste bekend is, moet niet erkennen, dat men hier te lande in het algemeen nog op verre na niet die belangstelling voor de kolonien gevoelt,

welke zij in de ruimste mate verdienen? En waaraan anders moet dit toegeschreven worden, als aan de onvolledige kennis dier verwijderde gewesten en van de rijke hulpbronnen, welke zij door hunne gunstige ligging en gesteldheid, zoo tot opbeuring van den koophandel, als in het algemeen tot bevordering van den nationalen voorspoed, aanbieden?

Indien wij ons niet geheel bedriegen, kan de uitgave van een periodiek geschrift, dat aan de behandeling der Indische aangelegenheden is toegewijd en eene meer populaire, dan wetenschappelijke strekking heeft, in dit opzigt eene gunstige verandering in de denkwijze des volks te weeg brengen en een einde maken aan de veelal nog bestaande onverschilligheid. Immers in de eeuw van egoismus, die wij beleven, is algemeene belangstelling in de kolonien niet denkbaar, zonder eene volkomene overtuiging van het voordeel, dat zij kunnen opleveren. En moet dit niet op elke bladzijde van een Tijdschrift, dat zich ten doel stelt de belangrijkheid dier kolonien te leeren kennen, als van zelf in het oog springen?

Maar inzonderheid zal de verspreiding eener meer grondige kennis van de aangelegenheden onzer volkplantingen niet zonder vruchten blijven voor de toekomst. Indien daardoor, gelijk wij vertrouwen, eene levendige belangstelling voor dezelve bij het Publiek wordt opgewekt, zullen wij het oogmerk bereikt hebben, waarmede wij de uitgave der **Indische Bij** *hebben ondernomen, en tevens onzen vurigen wensch zien vervuld, dat voortaan moederland en kolonien als onafhankelijke leden van één en hetzelfde ligchaam mogen beschouwd worden. Mogt dit tijdstip*

niet verre meer verwijderd zijn! Dan zal onze kleine Staat, hoezeer ook in de laatste jaren miskend en door vrienden en bondgenooten verongelijkt, in eene te voren nooit gekende ontwikkeling zijner volkplantingen en daarmede gelijken tred houdende uitbreiding van handel en zeevaart een' waarborg vinden voor de toekomst. Dan zal het Nederlandsche volk, klein, maar magtig als weleer door dien voorspoed, te midden der beroeringen, die Europa nog altijd aan den gezigteinder blijven bedreigen, zijn onafhankelijk volksbestaan ongeschonden weten te handhaven.

Is eenmaal de overtuiging gevestigd, dat een en hetzelfde belang moederland en kolonien verbindt, dat beiden met elkander staan of vallen, dan voorzeker zullen wij, evenzeer als onze voorvaderen, goed en bloed veil hebben voor het beschermen en bewaren van eene vereeniging, waarvan, zoo al niet ons bestaan als volk, althans onze kracht en onze welvaart afhankelijk zijn. Even als ledematen van hetzelfde ligchaam, die elkander wederkeerig onderschragen en onderling tot hoogere levenswerkzaamheid opwekken, zal men zoo wel hier, als aan gindsche zijde van den Oceaan, meer en meer de noodzakelijkheid inzien om in elkanders lot te deelen, elkanders toestand te verbeteren. Want zoo zeer als onze volkplantingen, in de leiding harer aangelegenheden, de hulpbronnen en bescherming van het moederland niet ontberen kunnen, zonder haar bestaan zelf op het spel te zetten, zoo onontbeerlijk zijn zij zelve voor het moederland tot onderschraging van zijne nijverheid, van zijnen koophandel, en sedert de laatste jaren vooral ook van zijn deerlijk geschokt Staatscrediet.

Om deze redenen durven wij vertrouwen, dat het Nederlandsch Publiek deze onderneming, waarvan wij de leiding en redactie, alleen met het oogmerk om nuttig te zijn, op ons hebben genomen, niet alleen billijken, maar ook krachtdadig ondersteunen zal, opdat eene ruime inteekening den uitgever in staat stelle om haar op eene waardige wijze voort te zetten. Wij rekenen daarbij op de hulp en medewerking van allen, wier betrekking hen in staat stelt om den toestand der Nederlandsche kolonien en de werking van het bestuur aldaar van nabij te leeren kennen, ten einde met de vruchten hunner ondervinding en kennis van zaken ons voordeel te doen. Ook bieden wij gaarne ons Tijdschrift aan tot opneming van alle bijzonderheden, die tot de aangelegenheden onzer overzeesche bezittingen in verband staan en der vergetelheid verdienen onttrokken te worden. Elke zoodanige bijdrage zal door ons met dankbaarheid erkend worden, als een bewijs van ijver voor de belangen van ons vaderland, welks welzijn onze eenige drijfveer uitmaakt.

Leyden,
den 1 November 1842.

DE REDACTIE.

BIJDRAGE

TOT

DE KENNIS VAN

HET BINNENLANDSCH BESTUUR OP JAVA,

DOOR

C. F. E. PRAETORIUS,

NED. OOST-INDISCH HOOFD-AMBTENAAR MET VERLOF, LAATST DIRECTEUR OVER DE CULTURES, RIDDER N. L.

Het is eene algemeen erkende waarheid, dat het bestuur van een volk, om vastheid en duurzaamheid te bezitten, in overeenstemming moet zijn met deszelfs oorspronkelijken aard en overoude begrippen, en dat elke poging om de zeden en gebruiken, de inrigting van rangen en standen, met een woord, de nationaliteit van een volk aan te randen, de schromelijkste gevolgen voor het oppergezag moet na zich slepen. Eene verlichte staatkunde eerbiedigt daarom altijd deze grondslagen, waarop het volksbestaan berust, wel overtuigd, dat zij die niet kan schokken, zonder het geheele staatsgebouw te doen instorten.

Wanneer wij het gezegde toepassen op het binnenlandsch bestuur van Java, kan men dit vergelijken bij een gebouw, dat wel is waar voor een gedeelte in puin ligt, maar waarvan de grondslagen, door alle

omwentelingen en veroveringen heen, onverwrikt en ongeschonden zijn gebleven. Die grondslagen zijn de gehechtheid des volks aan zijne Hoofden, en de aloude regten dier Hoofden over het volk. Hoogst gevaarlijk is iedere handeling te achten, welke die regten krenkt, of die gehechtheid op de proef stelt.

De wijze staatkunde der voormalige O. I. Compagnie stelde het zich ten doel om den Javaan het juk van den vreemdeling zoo min mogelijk drukkend en zelfs voelbaar te maken. Zij trachtte den inlander met het denkbeeld gemeenzaam te maken, dat zijne maatschappelijke regten door het oppergezag van dit vreemde handelsligchaam niet alleen niet gekrenkt werden, maar dat het, de plaats zijner aloude Vorsten innemende, het welzijn zijner onderdanen zelfs beter dan zij behartigde. Met dit oogmerk; kende de O. I. Compagnie aan de zoogenaamde Regenten of eerste Hoofden der bevolking meerder aanzien en gezag en uitgebreider regten toe, als deze immer te voren onder hunne eigene Vorsten hadden genoten; ja, zij wist hen als het ware in den waan te brengen, dat zij in zekeren zin die Vorsten vervingen, terwijl het volk zelf, aan het gezag zijner inlandsche opperhoofden gewoon, genoegzaam geene verandering in zijn' toestand kon bemerken. Groot toch was, en is nog tegenwoordig het gezag dier Regenten. Aan het hoofd der Mahomedaansche bevolking in hun Regentschap geplaatst, doen zij over vele zaken, die de godsdienst betreffen, in het laatste ressort uitspraak, terwijl hun toezigt over de priesters, op wier benoeming en ontslag zij den meesten, zoo al niet éénigen invloed uitoefenen, niet weinig toebrengt om hun

aanzien onder de bevolking te vergrooten. Alle zaken van burgerlijk bewind of policie gaan door hunne handen en worden door hen in eerste instantie beslist. Voorheen was hun zelfs het finantiëel beheer van hun Regentschap opgedragen en hadden zij te dier zake een zoogenaamd contingent, in producten of geld bestaande, op te brengen, waarvan de omslag en heffing aan hun was overgelaten. Zoo laat het zich ligtelijk begrijpen, dat de Regenten zich zelve als kleine Vorsten of Leenmannen der Compagnie beschouwden, in dier voege als de hooge Adel vroeger van de Keizers afhankelijk was geweest.

Terwijl de Compagnie aldus de betrekking tusschen de inlandsche bevolking en hare opperhoofden in stand liet, was het de Maarschalk DAENDELS, die hierin het eerst eenige verandering te weeg bragt, door de Regenten tot ambtenaren te verklaren en hen, dikwijls op zeer losse gronden, te verplaatsen of te ontslaan. De Engelschen volgden hem hierin na en gingen zelfs eene schrede verder door de invoering van hun zoogenaamd *Revenu-Systeem* of Landelijk stelsel. Een en ander, hoezeer ook verbloemd of verzoet door Ridder-ordes onder DAENDELS, en door uitgifte van gronden als leengoederen onder de Engelschen, kon den Regenten niet anders dan zeer onaangenaam zijn.

Na het in bezit nemen van Java, vermeenden Commissarissen-Generaal niet terug te moeten komen op hetgeen gebeurd was; maar uit besef van het belang, hetwelk er voor ons in den goeden geest der Regenten gelegen is, hebben zij het onaangename dier maatregelen zoo veel mogelijk trachten weg te nemen door het toekennen van ruime bezoldiging en hoogen rang,

en inzonderheid door de toezegging, dat de oudste of bekwaamste zonen der Regenten, indien zij zich wel gedragen, hunne vaders in het bewind zullen opvolgen. In denzelfden geest is hun, sedert de invoering van het stelsel van Cultuur, het genot van buitengewone en zeer aanzienlijke percenten toegestaan, met oogmerk om hun eigenbelang aan hetzelve te verbinden: te meer, dewijl het niet te ontkennen is, dat zij door dit stelsel in hunne wel is waar niet wettige, maar toch oogluikend toegelatene indirecte inkomsten grootelijks zijn benadeeld en hunne willekeurige beschikking over land en volk aanmerkelijk bemoeijelijkt is. De bepaling, voorkomende in het Koninklijk Besluit van den 23 Augustus N°. 39, 1832, heeft dezelfde strekking om hun dit gemis eenigzins te vergoeden: weinigen echter hebben daarvan een gepast gebruik gemaakt.

In weerwil echter van deze gunstige bepalingen, en niettegenstaande de aanzienlijke inkomsten, welke zij in het algemeen, zoo aan bezoldiging, als Cultuurpercenten, op Java genieten, houd ik mij overtuigd, dat de Regenten den vorigen staat van zaken met smart blijven terugwenschen, en dat alleen de tijd en de denkwijze van een ander geslacht de herinnering daaraan zal kunnen uitwisschen. Het is nogthans ons belang om, zoo lang onze magt op Java niet aanzienlijker en onze invloed op den gemeenen man niet grooter is, alles te vermijden, wat de goede gezindheid der Regenten jegens het Nederlandsch bestuur zou kunnen verminderen. Ik bedoel hiermede geenszins, dat wij zouden moeten aarzelen, om hen, die al te nalatig zijn in het vervullen hunner ambtsbetrek-

king te regt te wijzen en des noods te straffen; maar wij behooren geene verdere neiging te laten blijken om de door den tijd gewettigde regten der Regenten, minder als personen, dan als Hoofden van voorname familien, te krenken; wij moeten integendeel onzen vasten wil doen blijken om de thans bestaande bepalingen ten hunnen opzigte zonder afwijking te handhaven en de familien der Regenten, als Hoofden der inlandsche bevolking in hun aangeboren landschap, te blijven erkennen, al moet dan misschien het een of ander lid van dezelve om gewigtige redenen van zijn gezag worden ontzet.

Het bovenstaande achtte ik noodzakelijk vooraf te zeggen, opdat men zich geene verkeerde denkbeelden van het Binnenlandsch bestuur op Java zou vormen. De invloed der Regenten toch is als het ware de spil, waarom hetzelve draait, en tot een juist begrip daarvan is het derhalve volstrekt noodig te weten, hoedanig die invloed te voren was, en alsnog, ofschoon gewijzigd, blijft voortduren. Tot betere beoordeeling van de afkomst, vermaagschapping en betrekkingen dier inlandsche opperhoofden, laat ik hierachter eene uitvoerige Tabel volgen.

Het eiland Java is voor het binnenlandsch bestuur in Residentien, Regentschappen en Districten verdeeld. Het is genoegzaam bekend, dat het aantal dier Residentien of Provincien thans, behalve de Vorsten-landen, zeventien bedraagt, benevens drie op zich zelf staande Adsistent-Residentien, *Krawang*, *Buitenzorg* en *Patjitan* geheeten [1]). De Gezagvoerders of Resi-

---

1) Zie de namen der Residentien in de bijgevoegde Tabel.

denten, alle Europesche ambtenaren, staan onmiddelijk onder het Hoofdbestuur te Batavia.

Tot iedere Residentie, behalve *Batavia*, behooren twee, meestal echter meer Regentschappen, die elk in een grooter of kleiner aantal van Districten verdeeld zijn. Het bestuur over dezelve is aan inlandsche Hoofden opgedragen, aan welke weder die der onderscheidene Dorpen of *Dessa's* ondergeschikt zijn.

De loop van de dienst, dat is de wijze, waarop de bevelen, die van den Resident uitgaan en aan de Regenten of schriftelijk, of, wanneer zij van ondergeschikt belang zijn, mondeling worden medegedeeld, tot op het dorpshoofd moeten afdalen, en waarop wederkeerig de dienstverrigtingen van dezen ter kennis zijner meerderen worden gebragt, zijn bij het Reglement voorgeschreven. Intusschen vinden er menigvuldige afwijkingen van hetzelve, zoo al niet in het wezen der zaak, dan toch in den vorm plaats, en verschilt de eene Residentie, het eene Regentschap merkbaar van het andere. Dit is vooral daar het geval, waar de aloude instelling van het Dessas-bestuur omver geworpen of in onbruik geraakt is. Het is dan ook deze instelling, welke vooral onze oplettendheid vordert.

Vooraf echter zij het mij vergund eene opmerking te maken, welke een ieder, die een twintigtal jaren op Java heeft doorgebragt, in het oog moet gevallen zijn. Zij betreft de vorderingen, welke de inlandsche Hoofden over het algemeen in de kennis der zoogenaamde bureau-dienst gemaakt hebben. Op weinige uitzonderingen na, wordt tegenwoordig algemeen gebruik gemaakt van de Maleische taal en de Romeinsche

letter bij de briefwisseling, welke meestal naar onzen dienststijl gescheid is en waarvan geregelde registers gehouden worden. Wat meer is, de inlandsche Hoofden zijn liefhebbers geworden van het maken van staten en tabellen, en wanneer het aan hen wordt overgelaten, zullen zij, somtijds al vrij oneigenaardig, zelfs aan hunne rapporten dien vorm trachten te geven. Voor twintig jaren was dit geheel anders en gebruikte men bijna in alle stukken Javaansche karakters en de Javaansche taal. Dit gaf niet zelden aanleiding tot misverstand, daar slechts zeer weinige ambtenaren met deze genoegzaam bekend waren, en maakte in allen gevalle de correspondentie veel omslagtiger. Thans zijn de Residenten in staat om zich, wanneer het vereischt wordt, zelve schriftelijk met de Regenten te onderhouden. Het nut hiervan is in het oog vallend, daar dikwijls de meest geschikte middelpersoon ongeschikt kan zijn voor vertrouwelijke mededeelingen. De jeugdige schrijvers van goede afkomst, *Jaeratoelis*, d. i. hoofd van het schrijven geheeten, onderscheiden zich veelal door bekwaamheid en eene den Javaan bijzonder eigene bevattelijkheid. Op hun stijl is, wat duidelijkheid en beknoptheid aangaat, genoegzaam niets aan te merken. Een proces-verbaal van de eene of andere gebeurtenis, b. v. van moord, diefstal of diergelijke, door hen opgemaakt, laat gewoonlijk niets te wenschen over. Zij verrigten dan ook meest al het werk bij de Regenten en hunne eerste plaatsvervangers of *Pattehs*, bij de districts- en andere hoofden, de inlandsche Fiskaals of *Djaksas*, enz. Zelden is het noodig, dat de Regent hun werk naauwkeurig nagaat of door

zijn' *Patteh* laat gadeslaan; want daar hunne betrekking het meeste uitzigt op bevordering aanbiedt en hunne eerzucht opwekt, gaan zij met den tijd mede en zijn zij dikwijls beter met de bijzonderheden der dienstzaken bekend, dan de Regenten zelve. Bij inspectien of andere gelegenheden laten deze hen gewoonlijk een kort uittreksel vervaardigen van de zaken, waarover vermoedelijk gehandeld zal worden: ja, niet zelden gebeurt het, dat de schrijver als souffleur dient en, ongemerkt en in stilte, met korte bewoordingen in het Javaansch wordt ondervraagd en antwoord geeft.

Ik heb het noodzakelijk geacht met een kort woord van deze klasse van menschen te gewagen, wier aandeel aan het binnenlandsch bestuur ver van gering is. Als den laagsten trap van hetzelve heb ik boven het Dessas- of dorpsbestuur genoemd en met den naam van aloud bestempeld. Het is waarschijnlijk een overblijfsel van de vroegere instellingen der Javanen, voor dat zij aan het willekeurig gezag van despoten, zoo als de Mahomedaansche Sultans zijn, gewoon waren geworden: althans de sporen eener vrije keuze van hetzelve door de ingezetenen zijn, in weerwil van de pogingen dier Vorsten om dit gebruik te doen ophouden, nog alom zigtbaar. Deze toch beschouwden het als eenen lastigen hinderpaal voor hun gezag en wendden allerlei middelen aan, om het of krachteloos te maken, of geheel af te schaffen. Daar dit hun niet zoo gemakkelijk gelukte, zochten zij daarvan, voor zich zelve of voor hunne afhangelingen, het meeste voordeel te trekken. Door het menigvuldig afzetten van Dorpshoofden maakten zij, dat die ver-

kiezing telkens moest plaats hebben, en zij verbonden aan dezelve tevens zoo vele geldelijke uitkeeringen en andere drukkende lasten, dat dezelve eer een last dan eene weldaad voor den gemeenen man werd, en deze, wanneer hem de keus werd gelaten, gaarne daarvan afzag. Nog tegenwoordig worden de meeste knevelarijen, waaraan zich de inlandsche Hoofden maar al te zeer schuldig maken, bij die gelegenheid gepleegd, en zelfs onze Regenten zien het ongaarne, dat de inwoners van hun kiesregt tot het aanstellen van een Dorpshoofd gebruik maken, omdat hun invloed natuurlijk minder is op iemand, die door de keuze zijner medeingezetenen daartoe benoemd is, dan wanneer hij door hen, of op hunne voordragt, door den Resident is aangesteld.

Deze instelling heeft dan ook, even als alle menschelijke, hare gebreken. De gemeene man tracht altijd den minst ijverigen te doen verkiezen, omdat hij hoopt het zoo doende gemakkelijk te hebben: en op dit gemak is de Aziaat voornamelijk gesteld. Die neiging strookt echter evenmin met ons voordeel, als met de wezenlijke belangen van den inlander zelven. Deze toch moet als een kind worden geleid en behoeft tot zijn eigen best herhaalde aansporing. Wijsselijk heeft dan ook het bestuur der Residentie zich het regt voorbehouden om de gedane keuze al of niet goed te keuren en niemand als Dorpshoofd te bevestigen, van wien het blijkt dat hij voor de hem opgedragene betrekking ongeschikt is.

Er moge dan al eenig ongerijf aan de vrije verkiezing der Dorpshoofden verbonden zijn, zoo als de Regenten nimmer nalaten den Resident onder het

oog te brengen, deze zal verstandig handelen met aan die oorblazingen geen gehoor te geven; daar men deze instelling te regt als een' waarborg voor de tevredenheid der inlanders mag beschouwen. Immers het zijn de Dessa's-hoofden, op welke de uitvoering van alle bevelen nederkomt, en van de wijze, waarop zij dezelve ten uitvoer brengen, hangt alles af, zoowel in zaken van Policie, als die de Cultuur betreffen. Zij behooren dan ook voor een en ander in hun ressort verantwoordelijk te zijn, en waar dit verzuimd wordt ontstaat verwarring en wordt slecht gewerkt.

De Dorpshoofden moeten, volgens de *adat* of het aloude gebruik, worden bijgestaan door een' raad van oudsten en mindere Dessas-hoofden, de laatste onder den naam van *Kamietoea* en *Kabaijan* bekend; door den Dorpspriester, *Moedin* genaamd, en in sommige groote en sterk bevolkte Dessa's door eenen klein-*Jaxa* of *Palie warro*. De meesten bedienen zich ook van een' dier schrijvers of *Joeratoelis*, waarvan wij boven gesproken hebben. Zij zijn onder verschillende titels bekend, als *Petingie*, *Loera*, *Bekel*, *Klywoen* bij de Madurezen op Java gevestigd, ook wel *Penetoe* of *Pen-atoes*, d. i. hoofd over duizend of over honderd. Hun werkkring is zeer uitgebreid en hunne werkzaamheden zijn van zeer onderscheiden aard.

Eene hunner belangrijkste bemoeijingen is de omslag der Landrenten en het vaststellen van het aandeel van ieder belastingschuldigen, waarbij zij door den *Joeratoelis*, die de Registers houdt, en de *Kabaijans* worden bijgestaan. Dit aandeel regelt zich niet altijd naar de hoeveelheid der akkers, welke de inlander bebouwt, of den oogst, welken zij opleveren,

maar hangt ook gedeeltelijk af van overeenkomsten, huishoudelijke schikkingen, aloude voorregten en gebruiken enz., waarover in een geregeld Dessa'sbestuur de oudsten eene stem hebben in te brengen, die gewoonlijk veel afdoet. Wij zijn over het algemeen nog niet genoeg in den geest van de aristocratie der dorpen doorgedrongen, om daarvan eene volledige kennis te bezitten. Wij hebben gemakshalve den gemeenen man, zoo als men zegt, over één kam geschoren; maar volgens hetgeen de ondervinding mij geleerd heeft, houd ik mij overtuigd, dat er bij de Javanen zekere familien bestaan (om niet eens van die der Hoofden te spreken), welke meer aanzien en voorregten bezitten, dan de overige; hetzij als een gevolg van oorspronkelijk landbezit of regt van ontginning, hetzij door andere omstandigheden verworven. De Mahomedaansche vorsten of hunne ondergeschikten hebben zich aan deze regten veelal weinig bekreund, maar daarom zijn zij in het oog van den inlander nog geenszins vernietigd. Integendeel is het een eigenaardige trek in deszelfs volkskarakter, dat hij zich aan dergelijke willekeurige beschikkingen in stilte, maar zooveel in zijn vermogen is, onttrekt. Om deze reden is bij het Regerings-reglement wijsselijk bepaald, dat de omslag der Landrenten bij voortduring bij wege van overeenkomst met de Hoofden en oudsten der Dessa's zal plaats hebben, en ofschoon dit wel nergens letterlijk wordt opgevolgd, is het reeds genoegzaam, dat aldus het regt erkend wordt, hetwelk die Hoofden en oudsten bezitten, om deze belasting bij huishoudelijke schikkingen te regelen. Dit geschiedt dan ook met der daad en de

overdrevene bemoeizucht onzer ambtenaren in de laatste tijden heeft nog niet kunnen beletten, dat de uitkeering van betalingen voor geleverde koffij, suikerriet of indigo, al was dezelve hoofd voor hoofd of individueel berekend, dadelijk na de terugkomst in de Dessa's over hoop geworpen en naar geheel andere grondslagen geregeld werd, dan die eener denkbeeldige gelijkheid, van welke op goede gronden moet afgeweken worden. Die gronden echter behoeven ons niet eer bekend te worden gemaakt, dan wanneer er geschil ontstaat of zich klagten over onbillijkheid verheffen. Alsdan is het tijds genoeg om van de zaak kennis te nemen en onder aanhooring van partijen naar billijkheid te beslissen. Ten aanzien van de hier bedoelde uitbetalingen is het mij altijd voldoende voorgekomen, aan de opgeroepene bewoners der Dessa's de som bekend te maken, welke uitgekeerd wordt, en hoeveel zulks voor ieder aandeel, wanneer alle huisgezinnen of planters gelijk staan, bedragen zou. Dan moeten de Hoofden en oudsten, zoowel als de belanghebbenden zelve, weten, hoe de verdeeling verder te regelen. Het zou dwaasheid zijn, indien wij zelve aan ieder planter zijn aandeel wilden doen toekomen. Dit toch is om de boven opgenoemde redenen reeds ondoenlijk; en buitendien komen zelden alle dorpsbewoners te gelijker tijd op; vele blijven om ziekte of andere oorzaken afwezig; somtijds is eene weduwe met een aandeel in de productie voor de regering belast en wordt het werk voor haar door een' huurling verrigt, tot dat zij hertrouwd, of haar zoon oud genoeg is om zich daarmede te belasten. Zoo zijn er een aantal gevallen, die niet

voorzien kunnen worden, welke het voor den Europeschen ambtenaar hoogst moeijelijk maken om met billijkheid te handelen. Wie zou zich durven aanmatigen voor deze taak opgewassen te zijn en tijd ter zijner beschikking te hebben? Wat men hiervan ook zeggen moge, eene regtstreeksche inmenging in de bijzondere belangen der ingezetenen is alleen in de verbeelding mogelijk, ja, wat meer is, zij is schadelijk, geeft aanleiding tot twisten en onregtvaardigheden en ondermijnt het Dessa'sbestuur, tot welks werkkring zij uit haren aard behoort.

Om op de bezigheden daarvan terug te komen, de ambtspligten der Dorpshoofden zijn, gelijk wij zeiden, van grooten omvang. Zij zijn verpligt voor de goede orde, de zindelijkheid en policie in hunne Dessa's te waken. Zij vatten de op heeter daad betrapte misdadigers en geven de verdachte personen aan het Hoofd van het district op. Zij zijn verpligt de zonder pas reizende vreemdelingen aan te houden, de noodige middelen tot vervoer van reizigers en goederen te verstrekken, voor het onderhoud en bezetten der wachthuizen in hunne woonplaats, zoowel als langs de groote wegen zorg te dragen. Zij beslissen gezamenlijk met den Dorpspriester kleine geschillen. Zij verdeelen al het werk, zoowel hetgeen aan de culturen van het Gouvernement, als ter zake van heerendiensten, zoo als het aanleggen en onderhouden van bruggen en wegen, van de *Passangrahans* of binnenlandsche verblijfplaatsen voor reizigers enz., te verrigten is. Voor een en ander zijn zij alléén aansprakelijk. Voorts zijn zij gehouden den pachters van 's Lands middelen bescherming

te verleenen en bij het ontdekken van fraude de behulpzame hand te bieden, en tevens te waken, dat de bewoners hunner Dessa's niet door den pachter of deszelfs bedienden worden gekneveld. Eindelijk hebben de Dorpshoofden, gedurende de onlusten op Java, gewapende diensten moeten verrigten; doch de aldus gevormde barissans of gewapende benden hebben weinig uitgevoerd, en men heeft zich ten laatste genoodzaakt gezien om deze uit opzettelijk bezoldigde personen zamen te stellen.

De Districtshoofden hebben meestal de gewoonte om de Dorpshoofden op een' vasten dag van elke week bij zich te laten komen, hen over dienstzaken te hooren en de van hooger hand ontvangene bevelen uit te vaardigen. Indien het dorp op een' al te grooten afstand van de woonplaats van het Districtshoofd verwijderd ligt, komt de *Petingie*, of welken anderen naam het Dorpshoofd voeren mag, ook wel alleen om de veertien dagen of eens in de maand op. Zijn er intusschen bevelen te geven, die geen uitstel gedoogen, alsdan gaan de aan het Districtshoofd toegevoegde policiedienaren dezelve rondbrengen. Eenige mindere Dorpshoofden, beurtelings bij het Districtshoofd op wacht, helpen hierin gewoonlijk. Zoodra dit bevel ontvangen is, wordt de *breng-breng*, eene soort van koperen bekken, of in het rijstblok geslagen en de hierdoor verzamelde gemeente met hetzelve bekend gemaakt. Indien er volk moet geleverd worden, roepen de *Kabaijans* diegenen op, wier beurt het is, geleiden hen ter plaatse, waar hunne dienst wordt vereischt, en besturen het werk. Is dit laatste van belang, dan doet zulks de *Petingie*

zelf, of een zijner oudsten of *Kamitoewas*. Het Dorpshoofd toch is, gelijk wij boven zeiden, voor al het werk, dat aan de bewoners zijner Dessa is opgedragen, verantwoordelijk en wordt, bij nalatigheid, of wanneer hij de schuldigen niet weet op te geven, zelf met arrest gestraft en somtijds, bij herhaald pligtverzuim uit de dienst ontslagen. Hij valt alsdan in de klasse der gewone Dessa's bewoners terug, doch wordt doorgaans door zijnen opvolger van allen persoonlijken handenarbeid verschoond.

Er bestaan, wel is waar, nog andere personen, die, onder den naam van *Mantries* of gecommitteerden, een zeker toezigt houden over het werk bij de cultuur en sommige andere werkzaamheden. Zij zijn eigenlijk de helpers of adsistenten der Districtshoofden en moeten de uitvoering toch weder aan het Dorpshoofd overlaten, dien zij alleen, waar het te pas komt, kunnen teregt helpen. Hem moet men nimmer voorbijgaan, en waar dit plaats heeft, ontstaat dadelijk verwarring. Ook dit is een gebrek, dat hier en daar, ofschoon niet algemeen, bestaat en slechts als misbruik aan te merken is, dat namelijk een ander, gewoonlijk onder den naam van volgeling (*Magang*) van een of ander Hoofd, van den Regent af tot den geringsten *Mantrie* toe, tusschen beiden wordt geschoven. Zulks moet echter nadrukkelijk worden tegengegaan, omdat aldus de last, die op de bevolking drukt, nog verzwaard wordt, en wel ten behoeve van personen, die daarop geene aanspraak kunnen maken.

Zijn de werkzaamheden van de Dorpshoofden gewigtig en veelvuldig, de voordeelen, welke zij van die

betrekking genieten, zijn daaraan geenszins geëvenredigd. Dezelve bestaan, behalve het collecteloon van 8 percent van den bruto-aanslag der Landrenten van hunne Dessa, in vrijstelling van heerendiensten voor hun persoon, meestal ook voor de met hen in hetzelfde huis wonende naastbestaanden: de diensten van deze of wel ook nog van een paar anderen zonder betaling: de hulp der gezamenlijke dorpsbewoners tot het opbouwen of onderhouden hunner woning: voorts eenige kleine voordeelen, als vrij gras voor een paard, zeker aandeel in de cultuur-opbrengsten, ook in de percenten van de koffij. Somtijds genieten zij vrijdom van Landrenten voor den door henzelve of voor hunne rekening bebouwden grond, en hier en daar wordt deze door de gemeente hunner Dessa kosteloos voor hen bewerkt. Bij feestelijke gelegenheden zitten zij in de Dessa voor, en wanneer er een buffel geslagt wordt, ontvangen zij doorgaans den kop van het beest.

Wanneer men in het oog houdt, dat de eigenlijke inkomsten der Dorpshoofden, vooral in kleine dorpen, bij geringe percenten, veelal nietsbeduidend zijn, zal men moeten erkennen, dat zij niet opwegen tegen de diensten, welke van hen gevergd worden. Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat zij als het ware de eenigsten zijn, van welke men den geest der bevolking door middel der Regenten kan te weten komen, dat wij alleen door hen op dien geest kunnen werken, dat er ons dus aan hunne goede gezindheid en trouw veel gelegen ligt, is het van het uiterste belang om hen door eene goede behandeling voor ons te winnen. Wij zelve zijn door onze stelling te-

genover den inlander en onze geringe kennis van de Javaansche taal niet in staat om met dien geest onmiddelijk bekend te worden.

De Districtshoofden voeren onderscheidene titels, als *Demang*, *Wedono*, *Divisie*, *Kapalla-Tjoetak*, *Röngo:* het laatste is een eeretitel en beteekent eigenlijk Onder-regent. Zij hebben, naar gelang van plaatselijke omstandigheden, grootere of kleinere, weinig of sterk bevolkte streken van eenige duizenden, tot zelfs dertig duizend en meer zielen, onder hun bewind. Zij zijn voor den goeden gang van zaken in het aan hen toebetrouwde District, in aangelegenheden van Policie, zoo wel als van Cultuur, verantwoordelijk. Zij hebben eene bijzondere instructie, waarbij de grenzen hunner bemoeijing met regts- en Policie-zaken zijn afgebakend. Met de inning der Landrenten mogen zij zich niet regtstreeks inlaten, als welke aan een' bijzonderen inlandschen ambtenaar, onder de benaming van Onder-Collecteur, is opgedragen; maar zij zijn verpligt de belastingschuldige Dorpshoofden aan de voldoening van dezelve te herinneren, en den Onder-Collecteur bij de invordering allen mogelijken bijstand te verleenen. De opname van den staat van het gewas geschiedt door hen of onder hunne leiding. Ook zijn zij bij het regelen van den aanslag tegenwoordig en geven, des gevraagd zijnde, de noodige inlichtingen. Overigens ontvangen zij hunne bevelen of regtstreeks van den Regent zelven, of door de tusschenkomst van zijnen *Patteh.* Voor den Resident is het ongeraden zich met de Districtshoofden te veel in te laten of met hen briefwisseling te houden. Hij verzwakt hierdoor het gezag

van den Regent en bereikt zelden het oogmerk, hetwelk hij zich daarbij voorstelt. Bij groote nalatigheid der Regenten is dit, bij wijze van uitzondering en als eenigste hulpmiddel, misschien hier en daar onvermijdelijk; maar alsdan is het nog altijd raadzaam zich daartoe van de tusschenkomst van den *Patteh* te bedienen.

Deze Districtshoofden zijn Lands-ambtenaren en worden door den Gouverneur-Generaal, op voordragt van de Residenten, en in overeenstemming met de Regenten, aangesteld. Zij ontvangen eene bezoldiging van *f* 50 tot *f* 100 's maands en mogen eigenlijk geene andere inkomsten genieten. Zij trekken echter hier en daar bij oogluiking nog eenige andere voordeelen, zoo als persoonlijke diensten ten hunnen behoeve, vrij gras voor hunne paarden bij wijze van heerendiensten geleverd, en dergelijke meer. Ook hebben zij vrije woning, en deze wordt gewoonlijk op kosten der bevolking gebouwd. Eindelijk voeren zij eenen distinctiven zonnescherm of *paijong*, blaauw van veld met twee gouden strepen om den rand. Hun schrijver en eenige Policie-dienaars worden van regeringswege bezoldigd; maar deze zijn veeltijds voor alle werkzaamheden niet toereikend. Alsdan moeten, gelijk wij gezegd hebben, de mindere Dorpshoofden te hulp komen of zijn er andere onbezoldigde personen, die in de hoop op aanstelling of kleine voordeelen, gelijk vrijstelling van heerendiensten enz., zich daartoe aanbieden. Van deze door de noodzakelijkheid gebodene hulpmiddelen wordt dikwijls misbruik gemaakt.

De Districtshoofden komen gewoonlijk eens in de

maand ter rapport bij den Regent, of worden door hem, zoo dikwijls als hij hen verlangt te spreken, ontboden. Ook hebben zij somtijds zitting als Assessoren in de Regtbank van ommegangen, waarover wij later gelegenheid zullen hebben om te spreken. Hun werkkring is dus, zoo als men ligt kan nagaan, zeer uitgebreid en moeijelijk. Dagelijks komen zij in aanraking met de Controleurs der Landelijke inkomsten en Culturen en andere daarbij aangestelde ambtenaren, die zich ter uitvoering van alles, hetgeen eene dadelijke voorziening vereischt, tot hen moeten wenden. Er is ter beoordeeling van deze noodzakelijkheid, en in het algemeen ter vermijding van allen aanstoot, een zekere takt noodig, en deze is in elk ambtenaar, die met den inlander in aanraking komt, een noodzakelijk vereischte. Deze doet dan ook het best, zoo als trouwens ook de voorschriften luiden, om steeds in overleg met den Regent te handelen. Vooral moet de Controleur, behoudens eene goede pligtsbetrachting, zich niet te veel op dien naam laten voorstaan en in elk geval, met vermijding van den schijn van verspieden, de controle op eene kiesche wijs uitoefenen. Beter is het, geringe misbruiken aan den Regent bekend te maken en de uitwerking van die kennisgeving af te wachten, dan den Resident met elke kleinigheid lastig te vallen. De geschikte manier om zich getrouw van zijnen pligt te kwijten en tevens allen noodeloozen aanstoot te vermijden is het groote struikelblok, waarvoor de diensťijver van velen zich niet genoegzaam weet in acht te nemen.

Na hetgeen wij van de werkzaamheden der Dorps-

en Districtshoofden gezegd hebben, zou men kunnen veronderstellen, dat de Regent zelf weinig te verrigten heeft. Dit is echter slechts schijnbaar, en vooral bij goede Regenten geenszins het geval. Hunne trouw en genegenheid is voor ons van het hoogste belang en hunne tusschenkomst in onze betrekkingen met de inlanders allernoodzakelijkst. Immers het is reeds van veel waarde, dat zij door hunne afkomst en betrekking eenen verbazenden invloed op de inlandsche bevolking uitoefenen en dien tot bevestiging van ons oppergezag en in ons voordeel aanwenden. De inlander, zoo gehecht aan zijne voorvaderlijke gebruiken, wordt onder hun bestuur, waaraan hij gewoon is, het vreemde juk niet gewaar en gevoelt minder den regtstreekschen invloed van Europesche ambtenaren. Hij weet ten minste, dat hij een' zijner landslieden heeft, tot wien hij zich wenden kan, wanneer hij meent verongelijkt te zijn, en die magt genoeg bezit om hem regt te laten wedervaren. Maar buitendien zijn wij, zoo als reeds boven is opgemerkt, over het algemeen niet in staat om ons door den inlander te doen verstaan, met wiens taal wij niet, of niet genoegzaam bekend zijn. Maar al bezaten wij deze taalkennis, dan nog zou het vele moeijelijkheden en botsingen te weeg brengen, wanneer de Europeaan zich regtstreeks met het bestuur over den gemeenen man wilde inlaten. Onze inborst is te zeer verschillende van die der Javanen: wij zijn te haastig, te kras; er is volstrekt een middelpersoon noodig, die een en ander weet te verzachten en aan het volk smakelijk te maken. In buitengewone omstandigheden vooral, bij onlusten en dergelijke, leert men eerst regt de

waarde dier inlandsche Regenten kennen, inzonderheid wanneer zij tot de van ouds gevestigde familien behooren. Schrijver dezes heeft, gedurende den oorlog op Java, gelegenheid gehad om dien invloed bij ondervinding op te merken en denzelven op hoogen prijs leeren stellen. De gemeene man deed uit zich zelf voor ons niets, indien hij daartoe door zijne Hoofden niet aangespoord werd: en tot zulk eene aansporing ontbreekt het hun, die van minderen rang zijn dan de Regenten, in gevallen als de aangehaalde aan genoegzamen invloed, tenzij zij zelve van hooge afkomst mogten zijn. Op wie derhalve kunnen wij ons in dergelijke omstandigheden beter verlaten dan op de Regenten, wier belang met het onze zoo naauw verbonden is, die met ons staan of vallen, naarmate de pogingen van oproermakers al of niet mislukken? Wie kan ons beter met den geest der bevolking bekend maken en van raad dienen, of de gemeene man door den een' of anderen maatregel der regering al dan niet bezwaard wordt? Eindelijk, wie kan op eene meer gepaste wijze, dan deze aanzienlijke inlandsche Hoofden, een zeker tegenwigt stellen, wanneer de Residenten uit te ver gedreven eerzucht al te veel willen doen? Zelden toch zal een Resident eene zaak willen doordrijven, wanneer de Regent zich daar stellig tegen verklaart en voor zijn gevoelen gegronde redenen weet aan te voeren, indien hij overigens een man is, die vertrouwen verdient.

Men moet de Regenten derhalve geenszins als gewone ambtenaren beschouwen. Neen, zij zijn meer dan dit: zij zijn onze vertrouwde raadslieden en in het bijzonder die van den Resident, en op hunnen

invloed is een voornaam gedeelte van ons gezag gevestigd. Men moet dit echter niet te ver trekken, of van hen, b. v. bij onlusten, te veel verwachten. Het is reeds genoeg, wanneer de inlander in het algemeen ons lijdelijk getrouw blijft en de Hoofden, ondersteund door onze troepen, ons werkdadigen bijstand betoonen.

Het is bij de reglementen voorgeschreven, dat de Resident in de Residentie onder zijn beheer een of tweemaal 's weeks rapport-dag zal houden, waarop de Regent hem van het voorgevallene verslag doet en over alle verdere aangelegenheden gehoord wordt. De bedoelde rapport-dag wordt slechts hier en daar gehouden, en toch beschouw ik denzelven als zeer nuttig en met wijze inzigten voorgeschreven. De staatsie, bij die gelegenheid ten toon gespreid, maakt altijd een' heilzamen indruk op het volk, zoo gehecht aan zijne oude gebruiken en zoo zeer gesteld op uiterlijkheden. Het boezemt haar ontzag voor de regering in, wanneer zij des maandags 's morgens door het bespelen van het Gamblang-spel opgewekt, vervolgens den Regent, met de voor zijnen rang bepaalde staatsie en gevolg, met militaire eerbewijzingen ziet ontvangen en bij den Resident toegelaten. Deze laatste namelijk geniet de eerbewijzingen, die eenen Kolonel toekomen; de Regent daarentegen die van Luitenant-Kolonel of Majoor, naar mate hij den rang van *Adie Pattie* of wel van *Tammongong* bezit. Voor *Pangeran*, een' titel in de laatste jaren voor diensten gedurende de onlusten op Java verleend, is geen bijzondere rang bepaald. Bij deze gelegenheid worden klagten aangehoord en zaken, die daarvoor vatbaar

zijn, dadelijk afgedaan. Zoo heeft de gemeene man het bestuur beter voor oogen en vindt tevens gelegenheid om zijne wenschen of bezwaren in te brengen. Waartoe dient ook anders de staatsie aan de Regenten en andere Hoofden volgens hunnen rang toegekend? Waartoe de uniform der Residenten, Adsistent-Residenten, Secretarissen en Controleurs, indien daarvan geen gebruik wordt gemaakt? Inderdaad, men moet zich wel wachten om den inlander, wiens denkbeelden in het algemeen nog zoo kinderlijk zijn, door eene al te groote eenvoudigheid en onverschilligheid omtrent uiterlijkheden, in het verkeerde denkbeeld te brengen, dat wij niet weten hoe het hoort en menschen van minderen stempel zijn dan hunne Vorsten, die zoo gezet zijn op uiterlijken pronk en praal en door den Javaan als wezens van eene hoogere afkomst beschouwd worden. De onlusten op Java hebben onzen zedelijken en stoffelijken invloed reeds genoeg gekrenkt. Het is onnoodig dien nog te verminderen door het veronachtzamen van hetgeen tot deszelfs instandhouding bijdraagt, zonder dat wij in staat zijn daarvoor iets beters in de plaats te stellen. Te ver gedrevene vrijzinnigheid is, vooral op Java toegepast, zeer schadelijk. Een aanzienlijk Hoofd in den Oosthoek werd al bijzonder geprezen, dewijl hij zoo weinig om uiterlijkheden gaf, niet eens met gevolg uitging, en eene zoo buitengewone bedrijvigheid aan den dag legde, dat hij somtijds den *patjol* (de spade) van den landbouwer in handen nam, om te toonen, hoe men moest arbeiden. Dit was hem trouwens niet vreemd of onbekend, daar hij zelf van geringe afkomst was. Maar wat was het gevolg van

dit alles? Dat hij zijn' geringen invloed, zoo hij dien immer bezeten had, geheel verloor, de achting zijner ondergeschikten derfde, en wegens overdreven dienstijver, die tot geweldenarij oversloeg, moest ontslagen worden.

De Regenten hebben tot hunne hulp nog eenige andere Hoofden, zoo als de *Kliwons* in de hoofdnegorijen, die voor eene behoorlijke verdeeling der werkzaamheden in de onderscheidene wijken of *Kampongs* der hoofdplaats moeten zorgen, over elk van welke een bijzonder Hoofd, ter keuze van de inwoners der Kampong, is aangesteld. Het is hun pligt om de zindelijkheid en goede orde in den *Dalem* en op de *Aloen-Aloen*, dat is in en rondom de woning van den Regent en op het plein in derzelver nabijheid, te helpen bewaren, voor de verwisseling van *Koelies* of dragers van transporten, als anderzins, hetwelk gewoonlijk op dat plein of in deszelfs nabijheid geschiedt, te waken, enz. Zij hebben daarbij een of meer *Mantrie Kabaijan's* tot hunnen bijstand. Buitendien heeft de Regent een' schrijver en eenige *Mantries* tot zijne beschikking, welke zijne bevelen helpen overbrengen of van zijnentwege het toezigt houden, dat dezelve ten uitvoer gebragt worden. Bij het voorloopig onderzoek van Policie-overtredingen, van diefstal en andere misdaden, alvorens dezelve aan den Resident worden ingediend, wordt hij door den *Klein-Jaxa* bijgestaan. Deze heeft een zeker aantal Policie-dienaren en den cipier der gevangenis, welke in elk Regentschap tot voorloopige bewaring der beschuldigden dient, met zijne helpers onder zich. Hij heeft ook zitting in den Regentsraad en

vervangt den *Hoofd-Jaksa*, bij afwezigheid of ziekte, als openbaar aanklager bij den Landraad.

Het is hier de plaats om met een enkel woord over het regtswezen te spreken, in zoo verre hetzelve in aanraking komt met het binnenlandsch bestuur op Java. De Regtbank, die kennis neemt van alle civiele zaken zonder onderscheid [1]), en tevens uitspraak doet over misdaden, waarop de doodstraf niet toepasselijk is, is de Landraad. Dezelve houdt hare zittingen in de hoofdplaats der Residentie, waarheen de gevangenen ten spoedigste uit het huis van voorloopige bewaring naar de algemeene gevangenis moeten worden overgebragt. Somtijds echter vindt de Resident, wegens de al te groote afstanden, goed om ook zittingen van den Landraad in de verschillende Regentschappen te doen plaats hebben. Ook houden sommige Adsistent-Residenten Landraad in hun ressort. De Regenten zelve kunnen niet anders, dan met voorkennis van het Gouvernement, in regten worden betrokken. De Landraad is zamengesteld uit den Resident of Adsistent-Resident als Voorzitter, den Regent en nog een paar andere Hoofden als Leden: deze worden jaarlijks, op voordragt van den Resident, als zoodanig door den Gouverneur-Generaal benoemd. De Hoofd-*Jaksa* of Fiskaal vervult bij denzelven de werkzaamheden van het publiek ministerie. De criminele vonnissen van deze Regtbank zijn vatbaar voor revisie bij het Hof te Batavia. Zaken waarop de straf des doods zou kunnen volgen, zoo als moord,

---

[1]) Die welke de som van f 500 te boven gaan zijn vatbaar voor hooger beroep op een' der Raden van Justitie op de drie Hoofdplaatsen.

roof, tegenstand tegen het openbaar gezag, en dergelijke misdaden liggen buiten de bevoegdheid van den Landraad en worden door den Regter van ommegangen beslist, die om de drie maanden zijne zittingen komt houden. Hij heeft tot Assessoren vier aanzienlijke inlanders, die insgelijks jaarlijks door den Gouverneur-Generaal worden aangesteld, en eenen Secretaris tot zijne dienst, die tevens als Fiskaal werkzaam is en door den Hoofd-*Jaxa* wordt bijgestaan. De criminele vonnissen van de Regtbank van ommegangen zijn ook onderworpen aan de revisie van het Hoog Geregtshof te Batavia.

Aan het hoofd van het burgerlijk en geldelijk beheer, als ook van de Policie in elke Residentie, staat, zoo als genoegzaam bekend is, de Resident. Hij is tevens voorzitter van den Landraad, Collecteur van 's Lands inkomsten, zoo als Landrenten en anderzins, en mede verantwoordelijk voor het beheer van 's Lands kas in zijne Residentie. Hij heeft tot zijne hulp een' Secretaris, die tevens verantwoordelijk Kashouder, Notaris en ambtenaar van den Burgerlijken Stand is, een' Commies, en eenige Europesche en inlandsche klerken: voorts eenen inlandschen Hoofd-*Jaxa* of Fiskaal, en eenen Onder-Collecteur voor elk Regentschap of belangrijke afdeeling. In de twee hoofdplaatsen *Samarang* en *Soerabaija* hebben de Residenten nog eenen bijzonderen ambtenaar tot hunne hulp onder de benaming van Adsistent-Resident voor de Comptabiliteit, eenen bijzonderen ontvanger, alsmede een' Adsistent-Resident voor de Policie. In uitgestrekte binnenlandsche Residentien vindt men ook nog bijzondere Adsistent-Residenten, welke als de plaats-

vervangers der Residenten kunnen beschouwd worden, en buitendien voor elke afdeeling of Regentschap, somtijds zelfs voor een enkel belangrijk District, eenen afzonderlijken Controleur der Landelijke inkomsten en Culturen. Het zoogenaamde stelsel van Culturen heeft de werkzaamheden der Residenten aanmerkelijk doen toenemen, even als die der Kashouders door het vermenigvuldigde Rekening-Courantshouden met de onderscheidene fabriekanten en de uit het stelsel voortvloeijende betalingen veel omslagtiger geworden zijn. Ook is het tegenwoordig een volstrekt vereischte, dat de Residenten, als met het oppertoezigt over alle cultuur-werkzaamheden belast, daarvan grondige kunde bezitten, zonder welke het voor hen onmogelijk is om hunne ondergeschikten bij hunnen pligt te houden. Overigens zijn hunne inkomsten, naar gelang van de belangrijkheid der culturen, welke in hunne Residentien gevonden worden, zeer aanzienlijk vermeerderd.

Zie daar eene korte schets van het binnenlandsch bestuur op Java. Wenscht men nu te weten, op welke wijze hetzelve werkt, alsdan dien ik in eenige nadere bijzonderheden te treden. En hier moet ik in de eerste plaats herinneren aan hetgeen ik boven zeide, dat de Javaan in alles als een kind moet worden geleid en te regt gewezen, zelfs in datgene, hetwelk uitsluitend zijn eigen voordeel betreft, bij voorbeeld den rijstbouw en het kweken van zoodanige voortbrengselen, welke hij niet aan het Gouvernement behoeft te leveren of waarvan hij geene belasting heeft te voldoen: zoo als dit met het zoogenaamde *tweede gewas*, hetwelk vrij van belasting is, en na

afloop van den rijstoogst geteeld wordt, het geval is. Wie, die met den aard des inlanders niet genoegzaam bekend is, zou kunnen gelooven, dat het noodzakelijk is hem jaarlijks, bij het invallen der regens, aan te sporen om zijne rijstvelden, het hoofdmiddel van zijn bestaan, te bearbeiden? Dat men telkens bij hem aanhouden moet om de vereischte hoeveelheid *Padie* te bewaren, om dezelve te bezaaijen? En toch leert de ondervinding, dat, zonder deze voorzorg, de velden veelal te laat worden bewerkt of somtijds, uit gebrek aan zaad, braak blijven liggen. Het Gouvernement heeft getracht om hierin zoo veel mogelijk te voorzien en draagt zorg, dat de inlander een gedeelte van zijnen rijstoogst afzondere, om voor zaad te bewaren. Er zijn bijzondere Hoofden, onder de benaming van *Mantrie-oeloe-oeloe* of Hoofden der bronwellen of waterleidingen, aangesteld, wier uitsluitende bezigheid het is om voor de instandhouding van dammen en leidingen te waken en te zorgen, dat het water gelijkmatig en naar billijkheid ten dienste der rijstvelden of andere plantsoenen verdeeld worde, en die, op weinige uitzonderingen na, aan de Districtshoofden ondergeschikt zijn. Maar door dit alles zijn de bemoeijingen der ambtenaren, die over alles het oog moeten houden, sedert 1830 zeer uitgebreid geworden. Niemand toch zal zich, na het gezegde, verwonderen, dat de Gouvernements-culturen onophoudelijk door hen moeten worden gadegeslagen en zonder dit aanhoudend toezigt slecht zouden gelukken. De belooningen hun daarvoor, door percenten, toegekend worden dan ook ruimschoots verdiend: ofschoon het niet te ontkennen valt, dat

dezelve somtijds te hoog stijgen en de eerzucht der jeugdige ambtenaren daardoor meer op geldgewin, dan op bevordering wordt gevestigd. Latere bepalingen zoeken echter hierin te voorzien.

Om zich een denkbeeld van de uitgebreide bezigheden dier ambtenaren te kunnen vormen, moet men met den aard der werkzaamheden, welke de landbouw daar te lande vordert, van nabij bekend zijn. Wanneer er, bij voorbeeld, eene aanplanting van suikerriet moet geschieden, is het niet genoeg, dat daartoe de geschiktste velden uitgekozen en de arbeiders uit het volk (volgens de voorschriften vier man per 500 □ roeden) afgezonderd worden: dat terrein moet afgestoken en omheind, voor den afloop van het water gezorgd, en acht gegeven worden, dat de grond goed en diep genoeg wordt omgeploegd en men niet dan goede en gezonde loten voor de aanplanting bezigt en op den behoorlijken afstand in den grond zet. Deze moeten weder naar omstandigheden besproeid, het onkruid gewied, de aarde aan de wortels opgehoogd, en het rijpe riet tijdig gesneden en aan den molen gebragt worden. Het is daarbij de taak der Districtshoofden om aan elk Dessa'shoofd zijn bepaald aandeel aan te wijzen, dat op een in de suikertuinen geplaatst bordje staat aangeteekend, en hem bovendien voor al het door het volk zijner Dessa te verrigten werk verantwoordelijk te stellen. Dit Dorpshoofd dient dan ook noodzakelijk eenige kunde te bezitten van het werk, waarover hij het toezigt heeft, en moet, bij onbekendheid daarmede, den raad en de inlichtingen der daarvoor gestelde *Mantries* inroepen. Verzuimt hij dit te

doen en is hij overigens nalatig, als dan wordt hij gestraft. Zijne taak is derhalve, bij alle zijne overige werkzaamheden, verre van gemakkelijk; want op den ijver van den gemeenen planter kan men zich in den regel nimmer verlaten. Maar het zijn vooral ook de Controleurs, op welke het werk voor het grootste gedeelte neêrkomt. Wanneer men bedenkt, dat de aanplantingen van suikerriet in eene Residentie niet zelden 3000 bouws van 500 □ roeden beslaan, zal men ligtelijk begrijpen, dat deze ambtenaren, al zijn zij met hun vieren, zoodat elk het toezigt over ongeveer 750 bouws moet houden, bij hun ander werk, de handen vol genoeg hebben, om zich met alle bijzonderheden in te laten, waarop het nogthans voornamelijk aankomt. Dit is te meer het geval, daar deze werkzaamheden doorgaans voorvallen in een' tijd, waarin hun nog zoo vele andere ambtsbezigheden, als de voorbereiding van den aanslag der Landrenten, de taxatie van het te veld staande gewas, of het opzigt over hetzelve, te vervullen staan. Komt hier nu nog bij, dat zij soms eenige duizenden bouws met Indigoplantsoenen moeten gadeslaan en zorgen, dat deze verwstof goed bereid wordt, dan waarlijk behoeft men zich niet te verwonderen, zoo zij somtijds in het een of ander te kort schieten. Inderdaad zal het werk ook op den duur nooit naar eisch kunnen verrigt worden zonder de medewerking van eenen goeden Regent en andere Hoofden; maar deze Hoofden zelve zullen spoedig in hunne werkzaamheid verflaauwen, indien zij daartoe niet door gestadige herinneringen worden aangespoord en opgewekt uit hunne onverschilligheid, die als het ware een algemeene ka-

rakter trek der Javanen is. Bij dit alles komt nog somtijds de koffijcultuur en de inoogsting van dat product. Ook bij den aanleg der koffijtuinen moet met overleg en oplettendheid worden te werk gegaan; want van de keuze en de eerste bewerking der gronden, voornamelijk van het zuiveren van dezelve van onkruid, hangt alles af. Ook dit kan niet aan de Hoofden alleen, en nog veel minder aan den gemeenen man worden overgelaten. De Controleur doet zelfs het best, wanneer hij zich, voor dat er een aanvang met planten gemaakt wordt, zelf verzekert, dat ieder boompje zijne wortels ongeschonden heeft behouden en hetzelve regtstandig in goede en fijn bewerkte aarde wordt geplant: inderdaad, eene taak, die, wanneer de aanplanting van een saisoen eenige honderdduizend stuks bedraagt, geenszins gemakkelijk is!

De Controleurs dienen derhalve, als het ware hand aan hand, met de Regenten en andere Hoofden te werk te gaan en het zich somwijlen te getroosten om de inzigten van deze te volgen, al verdienen zij wel is waar de voorkeur niet, indien zij slechts niet lijnregt met de bestaande voorschriften in strijd zijn. Eerst dan, wanneer de Regent eene zaak blijkbaar geheel verkeerd inziet en van zijne opgevatte meening niet is af te brengen, is het tijd om den Resident daarover te onderhouden en deszelfs bevelen te vragen. Jonge ambtenaren gaan hierin dikwijls uit verkeerden dienstijver al te haastig te werk en stoten aldus de inlandsche Hoofden, die van inborst niet zeer voortvarend zijn, onwillekeurig voor het hoofd: eene onbezonnenheid, waartegen men niet genoeg kan waarschuwen.

Uit al, hetgeen wij gezegd hebben, laat het zich ligtelijk opmaken, dat eene verandering in dezen staat van zaken, zonder nog te spreken van de groote onkosten, die een meer speciaal beheer zou veroorzaken, hoogst ongeraden en bedenkelijk zijn zou. Wanneer men in het oog houdt, dat de verdeeling van het werk zelf, zoowel als het beurtelings in dienst stellen der arbeiders, geheel van de zorg van het Dorpshoofd afhangt en moeijelijk beter aan iemand anders kan worden opgedragen, dan aan hem, die door de vrije keuze zijner medeingezetenen tot die betrekking geroepen en met de belangen van elk hunner bekend is, moet elke verandering van dien aard zoo goed als onmogelijk schijnen, en eene wijze staatkunde zal zelfs den schijn daarvan trachten te vermijden. Maar ook de personele aanslag, door sommigen voorgesteld als een middel om 's Lands inkomsten te vermeerderen, behoort tot die hersenschimmen, welke op den trap van beschaving, waarop de inlander zich bevindt, en bij de middelen, welke wij bezitten, om hem te besturen, wat meer is, om ons door hem te doen verstaan, voor geene verwezenlijking vatbaar zijn. Men bedenke toch, dat Java ongeveer zeven millioenen inwoners telt, en het getal onzer ambtenaren nog niet zoo vele honderden bedraagt: dat onze krijgsmagt betrekkelijk gering is, en de kosten van elke vermeerdering van dezelve, hoe onbeduidend ook, zwaar op 's Lands geldmiddelen zou drukken. Immers neemt men daartoe Europeanen, dan beloopen dezelve aanzienlijke sommen, vooral ook om de sterfte, die onder onze soldaten pleegt te heerschen, voor dat zij aan het klimaat zijn gewend. Wapent

men daarentegen een te groot getal inlanders in verhouding tot eerstgenoemden, dan zou dit wel eens gevaarlijk kunnen worden. Eindelijk, men moet zich van de diensten van Javaan tegen Javaan niet te veel belooven. Buiten zijn eiland is hij een goed soldaat, waarvoor hij, onder anderen, op Ceylon bekend stond; maar, behalve dat het slecht vechten is tegen landslieden, is hij in het land zijner geboorte aan te veel verleiding en andere kuiperijen blootgesteld, om met vrucht als zoodanig gebruikt te kunnen worden.

De voorafgaande beschouwingen zullen, gelijk ik mij vleije, het bewijs opleveren, dat, indien zoo wel vroeger de Oost-Indische Compagnie, als naderhand het Nederlandsch bestuur op Java, bij de middelen, waarover zij konden beschikken, en in de omstandigheden, waarin zij geplaatst waren, zeer veel goeds, en oneindig minder kwaads, dan andere Europesche Mogendheden in hunne kolonien, hebben verrigt, zulks vooral daaraan is toe te schrijven, dat men veel, zeer veel zelfs, aan het huishoudelijk beleid der Hoofden heeft overgelaten en het midden weten te houden tusschen al te groote bemoeizucht aan de eene, en verwaarloozing van de belangen der geringe volksklasse aan de andere zijde. Die belangen vinden in de handhaving van het voorvaderlijk Dessa'sbestuur den besten waarborg, en ieder, die zich te beklagen heeft, vindt vrijen toegang bij de Regenten en den Resident. Het Dorpshoofd weet, dat hij, bij al te groote knevelarij of onderdrukking der bevolking, ten gevolge der tegen hem ingebragte klagten, gevaar loopt om ontslagen te worden. Hij weet ook, dat eene goede behandeling zijner ondergeschikten, aan ijver in de

dienst gepaard, hem zijne betrekking niet alleen zal doen behouden, maar dat deze ook bij voorkeur op zijn' zoon of een' ander zijner naastbestaanden zal overgaan. De dorpelingen toch bepalen hunne keuze gaarne bij gevestigde familien, en zien liever gegoede ingezetenen aan het bestuur, dan dezulke, die van middelen van bestaan ontbloot zijn, niet alleen omdat rijkdom overal zekeren invloed verschaft, maar ook omdat iemand, die daarvan verstoken is, veelal op middelen bedacht is om dien te verwerven en een Dessa'shoofd, meer dan een ander, gelegenheid heeft om dit op eene onwettige wijze te doen. Volmaaktheid is in dit opzigt nergens te vinden. Zelfs in het beschaafde Europa bestaan maar al te vele misbruiken en zijn het de burger en de landman, op welke de meeste lasten drukken. Dat dit ook op Java het geval is, zal men uit het bovenstaande gemakkelijk hebben kunnen opmaken, en het is buiten allen twijfel, dat er van den Javaanschen landbouwer veel wordt gevergd. Ontneemt men hem nu nog het regt om zijne Hoofden te kiezen, dan is hij geheel van den waarborg verstoken, welken die aloude instelling hem verzekert, en aan de willekeur van bezoldigde dienaren of gunstelingen prijs gegeven, welke met de middelen, die ter onzer beschikking staan, op geene mogelijke wijze onder behoorlijk toezigt kunnen gehouden worden.

Maar ook de regten der Hoofden worden bij de bestaande instellingen geëerbiedigd en gehandhaafd. Deze te miskennen of te willen verkorten, zou even onstaatkundig als onregtvaardig wezen. Door het verloop van eeuwen zijn de afstammelingen van de tal-

rijke Vorsten en Grooten des lands, die tot in het oneindige met elkander zijn vermaagschapt, in de Hoofd-Negorijen (eene oneigenlijke benaming voor *Negrie* of zetel des bestuurs) en in de dorpen (Dessa's) verspreid. Door deze met land en volk begiftigd, hebben zij zekere regten verkregen, die geenszins over het hoofd gezien, maar wel degelijk bij de verdeeling of omslag der belastingen en verpligte werkzaamheden in het oog gehouden moeten worden. Men begrijpt gemakkelijk, dat iemand, die zelf land bezit en gewoon was dit door anderen voor zijne rekening te laten bearbeiden, niet eensklaps landbouwer zal willen worden: terwijl een ander, die van der jeugd af zich met handenarbeid heeft bezig gehouden, dit gaarne voor dien meer aanzienlijken landgenoot, tegen zekere belooning of vrijstelling van geldelijke lasten, zal blijven verrigten. Dit is de oorsprong van schikkingen en overeenkomsten, die tot nog toe buiten het bereik onzer bemoeijingen zijn gebleven; en wie onzer zou het aannemen, een plan te ontwerpen om hierin van regeringswege te voorzien zonder groote opofferingen, afkoop van regten, of schadevergoeding van een' anderen aard, zoo als, naar regt en billijkheid, zou moeten gegeven worden?

Het is derhalve mijne stellige overtuiging, — die trouwens ook door de Regering zoowel in het Moederland, als in de Kolonie wordt gedeeld, — dat wij moeten trachten het bestaande te bewaren, en ons niet tot velerlei nieuwigheden laten verleiden door schoonschijnende beloften van meerdere inkomsten onder een meer regtstreeksch en onmiddelijk beheer, bij een' hoofdelijken en personelen omslag der belastingen,

en wat dies meer zij. Het zoogenaamd *detailed settlement* der Engelschen, waarbij zij ten oogmerk hadden om de belasting met elken landbouwer persoonlijk te regelen, moest die strekking hebben, en met dit denkbeeld zijn sommige onzer hoofdambtenaren ingenomen, al ware het alleen om iets nieuws te kunnen tot stand brengen. Voordat zoodanige inrigting in werking zou kunnen komen, zouden zij zelve reeds lang van het tooneel zijn afgetreden en de wrange vruchten van die verkeerde verbeteringen ten kosten van 's Lands wezenlijke belangen door hunne opvolgers laten inoogsten. Laten wij den tijd toch niet vooruitloopen! Het eenigste, dat welligt tot verbetering van het lot van den inlander op Java te doen ware, is meer zorg te dragen voor het onderwijs. Dit is nu geheel in de handen van eenige weinige onbeschaafde priesters, en wanneer deze naar Mecca zijn geweest, komen zij gewoonlijk als dweepers terug. De zaak evenwel is uiterst moeijelijk, omdat elke poging van onze zijde, tot verbetering der leerscholen aangewend, al ligt wantrouwen zou opwekken, alsof wij als hervormers in de Godsdienst wilden optreden. Dit zou voorzeker van eene zeer verkeerde uitwerking zijn, den ijver van dweepers tot tegenstand opwekken, en alsdan de schromelijkste gevolgen kunnen na zich slepen. Gelukkig is de Javaan geen zeer naauwgezet opvolger van de leer van Mahomed. Meerdere beschaving zou dit misschien ten gevolge kunnen hebben, ten ware men hem tot het Christendom wist over te halen. Doch ook hiertoe zijn de uitzigten niet gunstig. Waar toch vindt men onder de Mahomedanen, die hunne leer als het nieuwe licht beschouwen, vele Proselieten?

AANHANGSEL.

OVER DEN ADEL OP HET EILAND JAVA.

Ik heb vroeger gezegd, dat wij in het algemeen nog niet genoegzaam met de aristocratie der dorpen op Java bekend zijn of in den geest derzelve zijn doorgedrongen. Tot staving van dit gezegde, heb ik het niet ongepast geacht, hieronder eene korte schets van den adel en de aristocratie op Java te geven. Dezelve kan tevens tot opheldering strekken van de hierbij gevoegde Tabel, waarin ik een zoo veel mogelijk volledig overzigt van de tegenwoordige Regenten, derzelver afkomst, rang en titels heb trachten te geven.

De adel op Java grondt zich hoofdzakelijk op afstamming of waardigheden door iemand bekleed. Het verheffen tot den adelstand, zoo als in Europa, vond geene plaats, en zoo al soms onze Regering aan inlanders den rang van *Raden* of *Maas* verleend, of in de acten van aanstelling tot zekere ambten ten onregte toegekend mogt hebben, berust dit hoogst waarschijnlijk op een misverstand, hetzij door de verkeerde opgave der belanghebbenden, of uit de onjuiste opvatting van de autoriteit, die hen voorgedragen had,

ontstaan. De Javaan toch in het algemeen, en vooral diegenen, welke tot hooge ambtsbetrekkingen, zoo als die van Regent, geroepen worden, zijn zeer geneigd om eene hoogere afkomst voor te wenden, dan zij werkelijk bezitten: en geen wonder, dat hiervan dikwijls misbruik is gemaakt. Ik wil dan ook geenszins instaan voor de wettigheid der titels van *Raden* of *Maas* van sommige der in meergemelde Tabel voorkomende Regenten; maar ik heb vermeend van de door het Gouvernement in officiele stukken erkende predikaten niet te mogen afwijken.

De adel dan, door geboorte verkregen, is verdeeld in vijf klassen:

De *eerste* of de Vorst wordt *Daniswara* genaamd. Zijne afstammelingen voeren het predikaat van *Raden*.

De *tweede* of de geestelijke stand is *Maniswara* geheeten. Het predikaat van zijne afstammelingen is *Bagoes*.

De *derde* heet *Soemantria* of ambtenaren (*Pepatik*) en hune nakomelingen *Ki-Maas*.

De *vierde*, *Bratia* genaamd, bevat den minderen adel of aristocratie, zoo als onze patriciers: zij voeren het predikaat van *Tjellik* of *Kentol*.

Eindelijk, de *vijfde* of laagste klasse der burgerij, om mij zoo eens uit te drukken en eene vergelijking met Europa te maken, wordt *Tjandala* geheeten, waartoe alle bazen en handwerkslieden, zoo als timmerlieden, metselaars, ijzer-, koper-, goud- en zilversmeden, enz. behooren.

Personen, die de regering aanvaarden of in ambtsbetrekkingen treden, zijn gewoon onderscheidene namen aan te nemen, welke naar gelang van hunne

afkomst, of in overeenstemming met dezelve, min of meer hoogdravend zijn: *b. v.* voor de *Daniswara*: Dewa koesoema (bloem der Godheid), Soeria koesoema (hemelsbloem), Prawira Adi Ningrat (de eersteling van het Heelal), Soeria Adi Ningrat (de hemeling van het Heelal), of wel, Mangkoe di Ningrat (de kom van het Heelal), Mangkoe Boemie (de kom der Wereld), Pakoe Negoro (de spijker van het Rijk), Pakoe Boemie (de spijker der Wereld).

Voor de *Maniswara*: Soema wi Djoijo, Djoijo Negoro.

Voor de *Soemantria*: Danoe Rodjo, Niti Redjo, Kerto Bosso.

Voor de *Bratia*: Kertie wongso, Kertie Djoijo, Siengo Troeno, wongso Tjitro.

Voor de *Tjendala*: Goeno wi Djoijo, Kertie Goena, Rekogoena, Astro Goena, Brodjo Goeno, of dergelijke: alle benamingen, die op het ambt of beroep, door deze klasse uitgeoefend, betrekking hebben.

Ter verklaring van de hierbij gevoegde Tabel zal het genoegzaam zijn aan te merken, dat uit de kolom, die tot opschrift voert: *Afstamming*, genoegzaam blijkt, tot welke klasse elk der Regenten behoort. Overigens zijn hunne namen en waardigheden in dier voege gesteld, als gebruikelijk is, namelijk eerst het predikaat van den rang, dien zij door geboorte bezitten, vervolgens de titel hunner ambtsbetrekking, en eindelijk hunne namen zelve. Zoo staat b. v. onder Bantam: *Raden Adipatti, Mandoera Radja Djaya Negara*. *Raden* is het predikaat van adelijke geboorte; *Adipatti*, de titel van Regent, eigenlijk Rijksbestuurder of Hoofd der *Pepatties* of Regenten: *Mandoera Radja Djaya Negara* zijn namen.

Reeds hebben wij vroeger aangemerkt, dat de Regenten onder het Nederlandsch bestuur alleen den titel van *Adipatti* of van *Tommongong* voerden. Later heeft men sommigen ook, in navolging der Vorsten, met den titel van *Pangeran* begiftigd, welke veelal door *Prins* wordt vertaald. De zonen van den Vorst bij de eerste vrouw of *Ratoe* zijn *Pangeran*: andere, van bijwijven geboren, erlangen dezen titel, wanneer zij tot jaren van onderscheid gekomen zijn.

Raden Maas is het predikaat van den zoon eener Prinses of Vorstendochter, die met een' Regent of ander aanzienlijk inlander gehuwd is.

Kiai is het predikaat van eerwaardigheid door geboorte, ouderdom of ambtsbetrekking, dat door de Regenten bij ontstentenis van dat van *Raden* of *Maas*, of ook wel ter onderscheiding van hunne zonen, wanneer deze denzelfden naam dragen en ook Regenten zijn, gevoerd wordt. Het woord beteekent eigenlijk: grootvader.

Het predikaat *Aria* wordt door de zoodanigen gedragen, welke van vaderszijde van *Daniswara* en van moederszijde van *Maniswara* afstammen. Voor dat zij den ouderdom van zestien jaren hebben bereikt, dragen zij den naam van *Raden Bagoes*.

Eindelijk vindt men sommigen, die het predikaat van *Pandjie* achter dat van *Raden* of *Maas* voeren. Het zijn de zoodanigen, welke voorwenden af te stammen van den vergoodden held van dien naam, in de Javaansche geschiedenis bekend.

TAFEL,

AANTOONENDE

DE TEGENWOORDIGE REGENTEN OP JAVA

EN

DERZELVER AFKOMST.

RESIDENTIËN.	NAAM		GEBOORTEPLAATS.
	VAN HET REGENTSCHAP.	VAN DEN REGENT.	
BANTAM.	Serang.	Raden Adipatti. Mandoera Radja Djaija Negara.	
	Tjiringin.	Raden Tommongong. Wira di Djaija.	
	Lebak.	Raden Tommongong. Karta Natta Nagara.	
BUITENZORG.	Buitenzorg.	Raden Adipatti. Wiera Natta.	Buitenzorg (Bogor).
KRAWANG.	Poerwakarta.	Raden Adipatti. Soeria Winatta.	Buitenzorg.
PREANGER REGENTSCHAPPEN.	Tjiandjoer.	Raden Tommongong. Soeria Natta Ningrat.	Tjiandjoer.
	Bandong.	Raden Adipatti. Wiera Natta Koesoema.	Bandong.
	Soemedang.	Raden Tommongong. Soema Negara.	Soemedang.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
		De Residentie Bantam heeft eene in vele opzigten van Java in het algemeen verschillende bevolking, zoowel wat taal als instellingen aangaat. Mij is een en ander minder bekend, en zijn daarom de nevenstaande kolommen oningevuld gelaten.
Van de oude Regentenfamilie van Bogor.	Met de Regenten in de Preanger Regentschappen.	De landtaal is het Sundaasch, even als in de Preanger landen. Het land maakte een gedeelte uit van het Rijk van Padjajaran.
Van de oude Regentenfamilie van Bogor.	Zoon van den tegenwoordigen Regent van Buitenzorg.	Het Sundaasch is hier de landtaal.
Deze vijf Regenten geven op van de voormalige Vorsten van het lang vernielde Rijk van	Deze Regenten zijn onderling vermaagschapt en hebben weinig of geene betrekkingen op die beoosten de rivier Tjiemanok, als welligt met	Buitenzorg en de Preanger Regentschappen zijn van die landstreken op Java, welke het eerst en in der minne bij verdrag tot het Nederlandsch Gouvernement zijn overgegaan, na de vermeestering van het Rijk van Jakatra, hetwelk dat van Padjadjaran onder de Mahomedaansche Sultans had vervangen. De Preanger Regentschappen waren slechts met losse banden aan de Vorsten van Java gehecht. De taal

RESIDENTIËN.	NAAM		GEBOORTEPLAATS.
	VAN HET REGENTSCHAP.	VAN DEN REGENT.	
PREANGER REGENTSCHAPPEN.	Limbangan.	Raden Tommongong. Djaija Ningrat.	Tjiandjoer.
	Soekapoera.	Raden Tommongong. Wira Tanoe Baija.	Soekapoera.
CHERIBON.	Cheribon.	Kiai Adipatti. Aria Soera Adi Ningrat.	Cheribon (eigenlijk Tjarbon).
	Madja Lengka.	Raden Adipatti. Aria Karta Adi Ningrat.	Lassem (Rembang).
	Koeningan.	Maas Tommongong. Adi Redja.	Koeningan.
	Galoe.	Raden Tommongong. Koeboema di Natta.	Banagara.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Padjadjaran, af te stammen, hetwelk veel waarschijnlijkheid heeft.	den Regent van Galoe Cheribon, wiens Regentschap aan Soemedang grenst en alwaar men nog Sundaasch spreekt.	hunner bewoners verschilt ook zeer van het eigenlijk Javaansch, zijnde genaamd de Sunda- of bergtaal. Deze Regenten genieten vele voorregten boven die van Java in het algemeen.
Van zekeren Sultan *Moehamad*, een geestelijk opperhoofd, en van Aria Bauraksa van Bantam.	Met oude Regentenfamiliën te Tjarbon en met den Sultan Anom aldaar.	Vroeger was hij Regent te Madja (thans Madja Lengka genaamd). Men spreekt in dit Regentschap Sundaasch en Javaansch.
Van zekeren Priester, Boestaman genaamd, welke zich bij de O. I. Comp. verdienstelijk had gemaakt tijdens het beleg van Samarang door den Soesoehoenan (Keizer van Java).	Met de tegenwoordige Regenten van Pekalongan, den voormaligen Regent van Samarang, Kiai Adi Patti Soero Adi Mengollo (Toerbaija), thans ook gehuwd met de dochter van den Regent van Tjarbon voornoemd.	Hij heeft zijnen schoonvader, en deze hem vervangen.
Van zekeren Pangeran di Patti Awangsa.	Met de Sultans van Tjarbon.	
Van de voormalige Regenten van Banagura, bovenlanden van Tjarbon, Preanger Landen.	Met de Regenten in de Preanger Landen.	Hier spreekt men Sundaasch.

REGENTIEN.	NAAM VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
TAGAL.	Tagal.	Pangeran. Aria Reksa Negara.	Tagal.
	Pamalang.	Raden Adipatti. Soema Negara.	Idem.
	Brebes.	Raden Tommongong. Panatta Djoeda.	Krawang.
PEKALONGAN.	Pekalongan.	Raden Adipatti. Wirio Adi Negoro.	Batang.
	Batang.	Raden Tommongong. Ario Jaijeng Rono.	Idem.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Oude Regentenfamilien te Tagal (Maas).	Met de Vorsten van Solo; zijne moeder was eene dochter van den Pangeran Adi Patti Mangkoe Negoro, onafhankelijk Prins en bondgenoot van het Gouvernement.	Ter belooning voor diensten, in den oorlog op Java bewezen, tot Pangeran verheven. In deze Residentie is het Javaansch de landtaal tot om de Oost, onder Soerabaija; ook Passoeroean voor een gedeelte.
Idem.	Broeder van den voornf genoemden, echter van eene andere moeder (bijwijf).	
Oude Regentenfamilie te Krawang.	Heeft zijnen vader als Regent vervangen. Deze was onder den Maarschalk Daendels van Krawang naar Brebes verplaatst, zeer tegen zijn' zin en het gebruik of de gewoonte.	
Van den te voren genoemden Priester Boestaman van Samarang.	Met den tegenwoordigen Sultan van Soemanap en met de Regenten van Magelang, Temangong, Wonosobo en met den Pangeran Blitar van Djocjokarta.	
Van den voormaligen Regent van Wira-Dessa, onder den Maarschalk Daendels naar Batang verplaatst, en het Regentschap ingetrokken.	Met de Regenten van Japara, Toeban en Jawana.	Zijn vader is gepensioneerd, mijnde voor diensten, in de onlusten op Java bewezen, tot Pangeran verheven.

RESIDENTIEN.	NAAM — VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM — VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
SAMARANG.	Samarang.	Raden Tommongong. Ongko Widjoijo.	Samarang.
	Demak en Grobogan.	Raden Tommongong. Ario Adi Negoro.	Kaliewoengoe.
	Kendal.	Pangeran. Ario Prawiro di Ningrat.	Demak.
KADOE.	Magelang.	Raden Adipatti. Ario Danoe Ningrat.	Djocjokarta.
	Temangong.	Raden Tommongong. Ario Djoijo Negoro.	Samarang.
BAGELEN.	Poerwo Redjo.	Raden Adipatti. Tjokro Negoro.	Bagelen.
	Keboemen.	Raden Adipatti. Arong Binang.	Idem.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
		Onlangs benoemd, is mij onbekend gebleven.
Van de Regentenfamilie te Kaliewoengoe, nu ingetrokken.	Met de Regenten van Temangong, Jawana en Batang.	
Van aloude Regentenfamilien te Japara en Pattie, ook van zeker geestelijk opperhoofd, Pangeran Megat Sarie genaamd.	Met de Regenten van Tagal, Japara en Toeban.	Tot Pangeran verheven, voor diensten in den oorlog op Java bewezen.
Van Geestelijken of Priesters.	Met des Regents van Pekalongan dochter gehuwd.	Kleinzoon van eenen voormaligen Rijksbestierder van Djocjo, Raden Adipatti Danoe Redjo. — Zijn' eigen vader als Regent opgevolgd, die voor ons in den Javaanschen oorlog gesneuveld is.
Van de Regentenfamilie te Samarang.	Met de Regenten van Demak en Kendal.	
	Eenigzins met den Pangeran Prang Wedono te Solo.	Mij niet genoegzaam bekend.

REGIDENTIEN.	NAAM		GEBOORTEPLAATS.
	VAN HET REGENTSCHAP.	VAN DEN REGENT.	
BAGELEN.	Karang Anjer.	Raden Tommongong. Djoijo di Ningrat.	Djocjokarta.
	Ambal.	Raden Tommongong. Poerbo Negoro.	Idem.
	Ledok.	Raden Tommongong. Ario Mangoon Koesoema.	Pekalongan.
	Koeta Ardja.	Raden Tommongong. Sawoong Galing.	Bagelen.
BANJOEMAAS.	Banjoemaas.	Raden Adipatti. Tjakra Negara.	Poerwokerta.
	Poerwo Kerto.	Raden Adipatti. Merta di Redja.	Soeko Radja.
	Probolingo.	Raden Tommongong. Dipo Koesoemo.	Merden.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Van de Vorsten van Djocjokarta, als zoon van Pangeran Monda Kingrat, zoon van Sultan Sepoe.	Deze Regent heeft twee vrouwen, de eene eene dochter van Sultan Sepoe, de andere van den Rijksbestuurder.	Zijn vader was voogd van den jongen Sultan, en is door Diepo Negoro omgebragt.
Kleinzoon van den Rijksbestuurder Danoe Redjo te Djocjokarta.		
Van geestelijken te Samarang.		
	Door zijne vrouw, eene dochter van Sultan Sepoe, met den Regent van Karang Anjer bovengenoemd.	
Van Regenten.	Eenigzins vermaagschapt met de Regenten van Poerbolingo hieronder en Bandjar Negara. Zijne vrouw is eene dochter van Pangeran Mangkoe Boemie te Solo.	
Idem.	Eenigzins met de Regenten van Poerbolingo, Bandjar Negara en Pamalang.	
Ngabehie.	Eenigzins met de Pangerans Prang Wedono Solo, Pangeran Aria Reksa Negara, met de Regenten van Banjoemaas, Poerwo Kerto en Pamalang.	Heeft in de Javaansche onlusten goede diensten bewezen.

RESIDENTIEN.	NAAM VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
BANJOEMAAS.	Bandjar Negara.	Raden Tommongong. Dipo Ijoedo.	Ledok.
MADION.	Madion.	Pangeran Rongo. Aria Prawira Adi Ningrat.	Madion.
	Magettan.	Raden Adipatti. Karto Negoro.	
	Ngawie.	Raden Tommongong. Mangoon Dirdjo.	Madion.
	Poerwodadie.	Raden Tommongong. Prawiro Negoro.	
	Ponorogo.	Raden Adipatti. Merto Negoro.	Ponorogo.
	Soemorotto.	Raden Tommongong. Soemo Negoro.	
	Ardjowinangoon.	Raden Tommongong. Djoijo Negoro.	
PATJITAN.	Patjitan.	Maas Tommongong. Djoijo Kario.	

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Ngabehie (een titel, slechts in de Vorstenlanden meer in gebruik, van eenen Regent van minderen rang).	Eenigzins vermaagschapt met de Regenten van Banjoemaas, Poerwo Kerto en Poerbolingo.	Heeft in de Javaansche onlusten goede diensten bewezen.
Zoon van den Rongo Prawiro Dirdjo en eene Djocjosche Prinses.	Van moederszijde, eene dochter van Sultan Sepoe, met dezen vorst; ook gehuwd met eene dochter van den Pangeran Adipatti Pakoe Alam te Djocjo.	Broeder van den Alie Bassa Prawiro Dirdjo, hoofd-muiteling in den Javaanschen oorlog.
		Mij niet genoegzaam bekend.
Zoon van den Rongo Prawiro Dirdjo.	Broeder van den Pangeran Rongo, maar van eene andere moeder.	Idem.
Van Regentenfamilie.		Idem.
		Idem.
		Idem.
		Mij niet genoegzaam bekend.

RESIDENTIËN.	NAAM VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
KEDIRIE.	Kedirie.	Raden Maas Adipatti. Ario di Ningrat.	
	Ngrowo.	Raden Adipatti. Djaijan Ningrat.	
	Berbek.	Raden Tommongong. Soero di Redjo.	
	Trengalek.	Rad. Maas Tommongong. Mangoon Negoro.	
JAPARA.	Pattie.	Raden Tommongong. Ario Tjondro Adi Negoro.	Lamongan (Soerabaija).
	Japara.	Raden Tommongong. Ario Tjitro Soemo.	Japara.
	Koedoes.	Raden Tommongong. Ario Tjondro Negoro.	Pattie.
	Jawana.	Maas Tommongong. Mangkoe di Poero.	Jawana.
REMBANG.	Rembang.	Raden Tommongong. Tjietro Prodjo.	Japara.
	Toeban.	Raden Adipatti. Tjietro Nogoro.	Idem.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
		Mij niet genoegzaam bekend, uitgezonderd dat die van Kedirie de zoon is van eene Solosche Prinses, zoo als het predikaat van Raden Maas aanduidt.
Van oude Regenten-familie.	Met den Sultan van Madura, wiens nicht hij heeft gehuwd; zijn broeder is Regent van Koedoes.	Is zijnen vader opgevolgd, en deze is onder den Maarschalk Daendels van Lamongan naar Pattie verplaatst.
Van oude Regenten-familie; hij is de VIIde van zijnen naam van vader op zoon.	Broeder van den Regent van Toeban, schoonzoon van den oud-Regent van Batang.	Zijn overleden vader, dien hij is opgevolgd, was wegens diensten in de onlusten bewezen, tot Pangeran verheven.
Van oude Regenten-familie.	Broeder van den Regent van Pattie, en schoonzoon van dien van Bodjo Negoro.	
Idem.	Met Japara, Rembang, Toeban en Demak.	
Van oude Regenten-familie.	Oom van de Regenten van Japara en Toeban.	
Idem.	Broeder van den Regent van Japara.	

RESIDENTIEN.	NAAM VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
REMBANG.	Bodjo Negoro.	Raden Adipatti. Djoijo Negoro.	Toeban.
	Blora.	Raden Adipatti. Tirto Negoro.	Blora.
SOERABAIJA.	Soerabaija.	Raden Tommongong. Kromo Djoijo di Renno.	Soerabaija.
	Grissee.	Pangeran. Ardjo Adi Negoro.	Grissee.
	Sidaijoe.	Raden Adipatti. Soero Adie Ningrat.	Sidaijoe.
	Lamongan.	Kiai Tommongong. Mangoon Dirdjo.	Lamongan.
	Modjokerto.	Mas Tommongong. Tjondro Negoro.	Soerabaija.
	Bawean.	Raden Pandjie. Netto Koesoemo.	

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Van oude Regentenfamilie.	Schoonbroeder van den oud-Regent van Pattie en schoonvader van dien van Koedoes.	Is wegens goede diensten in den Javaanschen oorlog van Tommongong tot Adipatti bevorderd.
Van Regentenfamilie.		Zijn vader was Regent te Soerabaija, en diens vader was Patteh aldaar bij den Maas Tommongong, Regent van Soerabaija, wiens afstammelingen uit de Regentschappen Soerabaija en Probolingo niet lang geleden zijn verwijderd.
Van oude Regentenfamilie aldaar.	Met die van Lamongan.	
Idem.	Met den Sultan van Madura.	
Idem.	Zoon van den Regent van Grissee.	
Idem.	Met die van Pattie en Koedoes.	
		Mij niet bekend.

RESIDENTIEN.	NAAM VAN HET REGENTSCHAP.	NAAM VAN DEN REGENT.	GEBOORTEPLAATS.
PASSOERAN.	Passoeroean.	Raden Tommongong. Niti Adi Ningrat.	Passoeroean.
	Malang.	Raden Tommongong. Notto Negoro.	Idem.
	Bangil.	Raden Adipatti. Notto Adi Ningrat.	Idem.
BEZOEKIE.	Bezoekie.	Raden Tommongong. Ario Koesoemo Adi Notto.	Bezoekie.
	Probolingo.	Raden Adipatti. Aria Prawira Adi Ningrat.	Soemanap.
	Banjoewangie.	Raden Tommongong. Wirio Adi Negoro.	Banjoewangie.

AFSTAMMING.	VERMAAGSCHAPPING.	AANMERKINGEN.
Oude Regentenfamilie.	Met de Sultans van Madura en Soemanap; met den Regent van Bangil en Probolingo Bezoekie.	Hier vindt men veel Madurezen gevestigd.
Idem.	Met de Regenten van Bangil en Passoeroean.	
Idem.	Idem.	Ook in dit Regentschap heeft men Madurezen.
Van de Vorsten van Soemanap.	Zoon van den tegenwoordigen Regent van Probolingo.	In deze twee Regentschappen is het Madureesch de heerschende landtaal: het Javaansch bepaalt zich tot de districten Poeger en Loemadjan; ook onder het district Djember en elders vindt men nog enkele Javanen, welke door de Madurezen, meestal Sumanappers, verdrongen zijn of worden.
Idem.	Broeders zoon van den tegenwoordigen Sultan van Soemanap.	
Van oude Regentenfamilie van Banjoewangie en Soerabaija.		

ENGELANDS STAATKUNDE OMTRENT CHINA [1].

DOOR

C. L. Blume.

Nooit misschien heeft Engelands Staatkunde zich in zulk een ongunstig licht vertoond, als in de tegenwoordige verwikkelingen met China, uit den twist over den Opium-handel ontstaan. Dit geschil is van zulk eenen ernstigen aard geworden en schijnt op alle de betrekkingen van het Oosten een' zoo overwegenden invloed te zullen uitoefenen, dat men zich

---

[1]) Dit stuk, hetwelk bepaaldelijk de noodzakelijkheid aantoont, om onze magt in de Indische zeeën te vermeerderen en onzen handel met Japan eene grootere uitbreiding te geven, was reeds in het begin van 1840 voor den druk gereed. Van eene geachte zijde echter verzocht zijnde, om aan hetzelve toenmaals nog geene publiciteit te geven, heb ik mij daaraan om redenen, die geen nader betoog vereischen, gaarne onderworpen. Nadat er echter tegenwoordig geene noodzakelijkheid van *geheimhouding* meer bestaat, heb ik tot de plaatsing van dit stuk besloten, aangezien welligt sommige wenken, in hetzelve voorkomende, voor de toekomst niet zonder nut zullen wezen.

inderdaad verwonderen moet, waarom onze dagbladen het niet reeds lang tot een onderwerp van gezette overweging gemaakt hebben: te meer, daar wij bij hetzelve in meer dan één opzigt betrokken zijn. Of zou men gelooven, dat Engeland ook China voor soortgelijke dreigementen en dwangmiddelen kan doen bukken, als waardoor, bij voorbeeld, de ontbinding van het voormalig koningrijk der Nederlanden grootendeels bewerkt is? — Wie zoo denkt, kent de Chinesche natie niet, de trotschste, buiten twijfel, des geheelen aardbodems, die daarenboven in zich zelve alle middelen bezit om van buitenlanders onafhankelijk te zijn, op welke zij niet slechts met geringschatting, maar met diepe verachting nederziet. Hij toch, die dit volk alleen naar die weinige duizenden zou willen beoordeelen, welke men op de Philippijnsche eilanden, in den Indischen Archipel, Bengalen, enz. aantreft, zou zich ten eenen male bedriegen. Deze moeten, om zoo te spreken, als het uitschot dier talrijke natie beschouwd worden, bij hetwelk het volkskarakter zich meer van de schaduw-, dan van de lichtzijde vertoont. En nogthans, in weerwil van hunne schijnbare onderdanigheid, blijkt ook bij hen de aangeboren nationale trots reeds daaruit, dat zij den Keizer van het Hemelsche Rijk altijd als hunnen eigenlijken Opperheer huldigen en hem jaarlijks schatting betalen. Het is er verre af, dat wij het nationale karakter van dit volk zouden willen verdedigen, waardoor het, onzes inziens, hoofdzakelijk in staat is geweest om zich tot dusverre vrij te waren voor alle inwerking der naburige volken en den nog veel gevaarlijker invloed der Europeanen, en om zijne

Staatsregeling, zoo als zij sedert eeuwen bestond, ongestoord in stand te houden. Nog minder zijn wij geneigd, om het als een model voor andere volken voor te stellen. Het is alleen onze bedoeling om aan te toonen, dat de Represailles (!?) door Engeland, wegens het verstoren van den Opium-handel en de vernietiging van omtrent twintig duizend kisten met deze verbodene waar, te nemen, als daar zijn, het beslag leggen op schepen en ladingen aan Chinezen toebehoorende, het vernielen hunner scheepsmagt, brandstichting langs de kusten en zelfs in het binnenland, wegvoering van duizenden onschuldige huisgezinnen en meer dergelijke geweldadigheden, geheel het doel zullen missen. Meent men misschien, dat zij een volk, hetwelk alle Europeanen voor kinderen des duivels houdt, tot toegeven zullen noodzaken? Integendeel, zij zullen tot niets anders strekken, dan om deszelfs aangeboren haat tegen vreemdelingen te versterken en de verbittering tegen Engeland, door het krenken van den nationalen trots, ten top te voeren. De ondervinding is daar, om het beweerde te staven. Portugal, toen het nog van alle Europesche volken de grootste magt in Azië bezat, verloor, ten gevolge van de overdrevene aanmatigingen der Jezuitische factie, op eens zijn' wel gevestigden invloed in Japan, een land, dat in alle opzigten de meeste overeenkomst met China bezit, en zag tevens eene der mildste bronnen van zijn handelsverkeer voor altijd gestopt [1]). Het

1) »KAEMPFER berekent, dat de jaarlijksche uitvoer van goud door de »Portugezen 300 tonnen Nederlandsch bedroeg, hetwelk de verbazende »som van twee en een half millioen ponden Sterlings zou uitmaken. In »het jaar 1636, nadat hunne godsdienst was verboden, voerden zij,

is waar, Engeland heeft maar al te dikwijls, met verkrachting van de heiligste regten der volken, aan kleinere en zelfs aan magtige Staten, die deszelfs aanmatigingen geen' duurzamen tegenstand konden bieden of daardoor hun bestaan op het spel zouden gezet hebben, den geesel zijner zelfzuchtige Staatkunde doen gevoelen. Maar een geheel ander geval is het met China, welks bevolking, als het ware, slechts ééne groote familie vormt, waar het gebrek aan kracht bij den enkelen door de vereenigde zamenwerking der massa rijkelijk vergoed wordt, waar de vijand van éénen ook die van het volk wordt, waar de geheele natie alles zal opzetten om den zorgvuldig aangekweekten waan van hare voortreffelijkheid boven andere volken onbevlekt op hare nakomelingen over te brengen, en die tevens de kracht bezit om dit den vreemdeling nadrukkelijk te doen gevoelen.

Er bestaat slechts één geval, waarin Engeland hoop zou kunnen voeden om bij deze gelegenheid de overwinning op China weg te dragen, en wie zal beslissen, of deszelfs wel berekende Staatkunde niet misschien reeds lang te voren het noodige hiertoe heeft beraamd? Indien datgene, hetwelk aanleiding tot den oorlog

» zoo als hij verhaalt, 2350 kisten zilver uit, tot één bedrag van 2,350000 » tahils; hetwelk L. Sterl. 783,333⅓ uitmaakt. Het volgende jaar voerden zij aan goederen in, en aan ongemunt goud en zilver uit voor eene » waarde van 2,142365 tahils, of L. Sterl. 714,121⅔; en in het jaar » 1638, hetzelfde waarin de Christenen vermoord en het Christendom geheel uitgeroeid werd, beliep hun in- en uitvoer nog altijd 1,259023 » tahils, of L. Sterl. 419,674. CARON berekent het bedrag van den Portugeschen handel, het eene jaar door het andere, op negen maal honderdduizend ponden Sterlings, of anderhalf millioenen ducaten." (J. CRAWFURD, *History of the Indian Archipelago* III. p. 301).

geeft, tevens een waarborg is voor deszelfs uitslag, indien het Chinesche volk door het gebruik van Opium reeds zoo zeer is ontzenuwd en verbasterd, dat het dit hun toegevoerde vergift niet meer ontbeeren kan, dan behoeft Engeland voor geen ernstigen tegenstand beducht te zijn. Integendeel mag men alsdan verwachten, dat de Chinezen hunne onderdrukkers met opene armen te gemoet zullen komen, al was het alleen om dien heilloozen prikkel des te gemakkelijker te kunnen erlangen, waarvan de invoer in China toch eigenlijk de voorname drijfveer der Engelschen is. Zoo men bedenkt, hoe verbazend het verbruik van Opium daar te lande in de laatste twintig jaren is toegenomen, welk een stelsel van omkooping der ambtenaren langs de geheele kust, van de aanzienlijkste tot de geringste, door het invoeren van dit bij doodstraf verboden artikel tot stand is gebragt, kan men inderdaad niet ontkennen, dat de vijanden van China groote hoop mogen koesteren op het wel slagen hunner onderneming tegen dit anders zoo magtig en daarbij zoo moeijelijk genaakbaar Rijk. Zij kunnen in hetzelve reeds op eene niet onaanzienlijke partij rekenen, die zij voor dezen zoo streng verbodenen en nogthans op zulk eene uitgebreide schaal gedrevenen handel door allerlei omkoopingen hebben weten te winnen, wier eigenbelang het medebrengt om hunne oogmerken te bevorderen, en wier betrekking als Staatsambtenaren hun daartoe des te beter gelegenheid geeft. Sedert langen tijd hebben dan ook de Ministers van het Hemelsche Rijk op de noodzakelijkheid van gestrenge maatregelen tegen den verfoeijelijken Opiumhandel, zoo als die door de Engelschen langs de Chi-

nesche kusten gedreven werd, aangedrongen, daar zij bij hen het oogmerk veronderstelden om de onderdanen door dit vergift te ontzenuwen, ten einde hen des te gemakkelijker te onderwerpen, wanneer het hun behagen mogt om China aan te tasten en te veroveren. Zoo leest men b. v. in een Rapport van den Krijgs-commissaris *Heu-Kew* aangaande deze aangelegenheid: »Terwijl men in hun eigen land geen »Opium rookt, doen deze barbaren al het mogelijke »om het volk der *bloeijende aarde* met die verderfe»lijke droogerij te vergiftigen. Daarom behoort men »niet de minste inschikkelijkheid met hen te gebrui»ken. Hebben wij niet nog onlangs hunne schepen »langs de geheele kust zien kruisen, om onze sterkte »en zwakheid te bespieden?"

En waarlijk deze Staatsambtenaar had zoo geheel geen ongelijk. Het verderf, door Engeland verspreid, knaagt reeds aan den hartader des Chineschen volks, voor dat het nog het masker afgeworpen en den oorlog verklaard heeft. Tot nog toe leden alle pogingen om vrijen toegang tot het Chinesche Rijk te erlangen en deszelfs nationale nijverheid te ondermijnen op de verkleefdheid en vasthouding aan deszelfs eigendommelijke zeden en gebruiken schipbreuk. Tot nog toe werd de vleijende taal, elders met zoo veel vrucht gebezigd, hier vruchteloos verspild: »Wat behoeft »gij, bewoners van het Hemelsche Rijk, dat voort»brengselen van allerlei aard bijna zonder moeite ople»vert, u daarenboven met de bereiding en bewer»king dier grondstoffen af te sloven? Wij willen ons »gaarne uitsluitend daarmede belasten, even als wij »die taak, uit zuivere menschenliefde, voor bijna alle

» andere bewoners der aarde op ons genomen hebben."
Des te minder huiverig moest de Engelsche Staatkunde, die, waar het de bevestiging van handelsbelangen geldt, niets ontziet, zich betoonen, om ter bereiking van hare mercantile bedoelingen en welligt ook tot voorbereiding van hare plannen van aanval op dit hardnekkig volk, een zoo verderfelijk middel als de heillooze Opium aan te wenden, welks cultuur voornamelijk in de Engelsche Oost-Indische bezittingen te huis behoort en waarvan dan ook het monopolie door Engeland met ijverzucht wordt gehandhaafd. Ten tijde der gezantschapsreis van Lord MACARTNEY in 1793, vooral ondernomen om aan de Engelsche waren een ruimer vertier in China te verschaffen en niet jaarlijks zoo aanzienlijke sommen baar geld voor thee derwaarts te moeten zenden, was de Opium daar te lande, even als in Europa, bijna alleen in de geneeskunde in gebruik. Maar het kon der scherpziende Engelsche Staatkunde niet ontgaan, dat het Chinesche volk groote overeenkomst bezat met de naburige volken, bij welke het gebruik van Opium reeds diepe wortels geschoten had. Zij voorzag, dat het de aanhoudende verleiding om zich daarmede te bedwelmen bezwaarlijk zou kunnen wederstaan, vooral wanneer daartoe Chinezen zelve gebruikt werden. Deze toch waren reeds toen, even als nog tegenwoordig, in naburige landen bij voorkeur de onderpachters en slijters van Opium in de bevoorregte huizen, waar dit vergift aan een ieder toegediend en ziel en ligchaam te gelijk verdorven wordt. Zij waren derhalve met de zaak in haren geheelen omvang grondig bekend, en juist daarom bijzonder geschikt om dit kwaad ook onder

hunne landgenooten te verspreiden, die het van hen met minder wantrouwen zouden overnemen, dan van Europeanen of andere vreemdelingen. De uitslag was, reeds van den beginne af aan, niet meer twijfelachtig.

En nogthans heeft het gevolg van dezen loozen, men mag wel zeggen, duivelschen aanslag de buitensporigste verwachting overtroffen, wanneer men nagaat, hoe verbazend snel het verbruik van Opium, volgens echte bescheiden, in China is toegenomen, zoodat het de geheele verbastering van deszelfs talrijke bevolking dreigt te weeg te brengen. In de jaren 1816 en 1817 was de invoer van Bengaalschen Opium in China reeds tot 3200 kisten, ter waarde van 3,645600 Spaansche dollars of ongeveer *f* 9,114000 Holl., geklommen. Hiermede vergelijke men een artikel in den *Singapore Chronicle* van Mei 1828, om deszelfs belangrijkheid overgenomen in het Handelsblad van 11 April 1829, waaruit wij den volgenden staat met opgave van de waarde tot een overzigt ontleenen. Dezelve is tamelijk naauwkeurig, als zijnde het gebruik van Opium in China begroot naar het bedrag in geld, hetwelk jaarlijks in dit artikel wordt omgezet. Hierbij is echter de consumtie van Turkschen Opium niet opgegeven, die allengs van 150 kisten tot 1800 jaarlijks geklommen was.

				Kisten	Waarde in dollars.
Van	1821	tot	22	4628	8,314600.
»	1822	»	23	6815	7,988930.
»	1823	»	24	7082	8,515100.
»	1824	»	25	8655	7,619625.
»	1825	»	26	9719	7,759380.
»	1826	»	27	8353	8,186590.

In hetzelfde doorwrochte artikel wordt de meening geuit, dat het niet te voorzien was, dat de consumtie van deze koopwaar bij een volk, zoo gehecht aan zijne gewoonten en hebbelijkheden als de Chinezen, voor eene snelle en buitengewone vermeerdering vatbaar wezen, en het wezenlijk jaarlijksch verbruik wel niet ligt boven 9000 kisten klimmen zou. Intusschen hebben wij hier een bewijs, hoe onbegrijpelijk snel een kwaad rondom zich tast, wanneer het eenmaal in gunstigen bodem wortel heeft geschoten. Immers van dien tijd af is het vertier van Opium met reuzenschreden vooruit gegaan, zoo als de laatste jaren voldingend bewijzen. Het bedroeg

	Kisten	Waarde in dollars.
in 1830	18760	12,900031.
» 1832	23670	15,338160.
» 1836	27111	17,904248.

en was in het jaar 1837 tot de verbazende hoeveelheid van 34000 kisten, of ongeveer ₰ 4,080000, aangegroeid.

Geen wonder derhalve, dat de Chinesche regering eindelijk de oogen opende voor de toenemende verbastering en het algemeene zedenbederf, reeds zoo zigtbaar bij hare ambtenaren zoowel in burgerlijke als in krijgsdienst. Wij ontkennen hierbij niet, dat het verbazende kapitaal, hetwelk de Opium-handel den barbaren deed toevloeijen, veel tot deze hare bezorgdheid heeft bijgedragen [1]). Een' geruimen tijd

---

[1]) Dat het minder de zorg voor het welzijn des volks, als andere Staatsbelangen waren, welke de Chinesche regering bewogen hebben

lang wendde zij vruchteloos alle middelen aan, om de Engelschen te noodzaken, zich van dien verboden

om den invoer van Opium te verbieden, blijkt reeds daaruit, dat deszelfs voortbrenging reeds eenige jaren lang niet zonder goed gevolg in China is ingevoerd en hand over hand toeneemt. Zoo men de berigten, dienaangaande van de zijde der Engelschen ingewonnen, gelooven mag, levert de Chinesche provincie *Junnan* alleen reeds ettelijke duizenden kisten op, en heeft alzoo de cultuur in China zelf op eene zoo uitgebreide schaal plaats, dat zulks niet anders dan met bewilliging van dezelfde regering kan geschieden, welke allen invoer van buiten strengelijk verbiedt en te keer gaat. Wij zien hier weder duidelijk de zelfzuchtige en alle vreemde volken vijandige Staatkunde der Chinezen, welke echter de aanhoudende pogingen van Engeland om hun dit verboden handelsartikel bij voortduring te willen opdringen, geenszins verontschuldigt. Maar zoo groot is de overmoed, waarmede Engeland alom zijne aanmatiging doordrijft, dat het zich, tegen alle volkenregt aan, boven de bestaande wetten van andere natiën stelt en de overtreding, die het in zijne eigene Staten gestrengelijk straft, in zijne bescherming neemt: even als het de met andere volken geslotene verdragen slechts in zoo verre voor verbindend schijnt te houden, als zijn eigenbelang daarbij is bevoordeeld. Nederland vooral heeft altijd en nog in de laatste jaren deze stuitende taktiek van het Engelsche Kabinet moeten ondervinden. Wij behoeven slechts aan de vereeniging van Belgie met Holland te herinneren, zoo duur door ons vaderland gekocht en met den afstand van de Kaap de Goede Hoop, Ceilon, een aantal bezittingen op den vasten wal van Indostan, een gedeelte onzer West-Indische koloniën, en eene aanzienlijke vermeerdering der Staatsschulden betaald, zonder dat er immer vraag geweest is, om ons, nadat Belgie, vooral ook door toedoen van het Engelsche Kabinet, als onafhankelijke Staat was gevestigd, de minste schadeloosstelling te verleenen of eene enkele der gemelde kolonien terug te geven. Integendeel, wil Engeland de vroegere overeenkomsten betrekkelijk den wederzijdschen handel op de Oost-Indische bezittingen der beide volken, die toch op wederkeerige bevoorregting zijn gegrond, meer dan ooit in zijn voordeel hebben uitgelegd: eene zaak van het uiterste gewigt voor ons vaderland, die, al ware het alleen om den handelsstand gerust te stellen, finaal uit den weg moest geruimd worden. Men behoorde dan bij de onderhandelingen, waartoe deze aangelegenheid natuurlijk aanleiding geven zal, vooral ook de teruggave der vroeger in de plaats van Belgie afgestane kolonien op nieuw weder ter sprake te brengen, inzonderheid van de Kaap de Goede Hoop, die echt Nederlandsche

handel te onthouden, tot dat haar eindelijk, om dit schandelijk winstbejag geheel te keer te gaan, niets anders overbleef, dan hun de strengheid der wetten in hare volle kracht te laten gevoelen.

De dwangmiddelen, door de Chinezen genomen, hebben den handelstand in Engeland een gevoelig nadeel toegebragt, dat door het afbreken van alle verkeer met dezelve nog drukkender worden en op den toestand der Engelsche bezittingen in Bengalen terugwerken moet. Op aandrang van dat ligchaam, heeft de regering van een land, dat zoo hoog staat in beschaving, zich genoodzaakt gezien om den oorlog aan China te verklaren en voorloopig eene blokkade van deszelfs havens te gelasten. Het wordt tijd, dat ook Nederland, zoo wel om zijn' handel en koloniale betrekkingen met dat Rijk, als wegens de nabijheid zijner Oost-Indische bezittingen, een oog in het zeil houde. Het is waar, wij kunnen ons tegen Engelands aanmatiging niet verzetten. Wij dienen de blokkade der Chinesche havens geduldig aan te zien, hoezeer ons eigen handelsverkeer daarbij lijden moge. Wij moeten het aan de Noord-Amerikanen overlaten, om hunne oude broeders, des noods met nadruk, tot het opheffen van een' voor andere volken zoo onregtvaardigen maatregel te dwingen. Maar wij mogen ons belang niet uit het oog verliezen. Zoo immer, is

---

volkplanting, welke met weerzin het juk van Engeland blijft dragen en reikhalzend naar verlossing uitziet. Het in massa ontwijken van dat aanzienlijk aantal Kaapsche ingezetenen, dat ter verkrijging der gewenschte onafhankelijkheid geene zwarigheden heeft ontzien en in den bloedigsten strijd overwinnaar gebleven is, kan wel geenen twijfel meer overlaten omtrent de gezindheid onzer voormalige broeders.

het nu de gunstige gelegenheid, om van de stremming van den handel der Chinezen met Japan gebruik te maken, ten einde onzen zoo beperkten handel met het laatstgenoemde Rijk op een' beteren voet te brengen en daaraan eene uitbreiding te geven, grooter dan dezelve, zoolang wij op Japan handel dreven, immer bezat. Dit land heeft behoefte aan een aantal artikelen, zoowel van Europeschen, als van Aziatischen oorsprong, die het voor een gedeelte alleen van ons, maar in nog grootere hoeveelheid van de Chinezen ontvangt. De uitbreiding van het Russische Rijk aan den eenen, en de toenemende magt van Engeland aan den anderen kant, maken het voor Japan wenschelijk en noodzakelijk, zich naauwer aan ons aan te sluiten en zich aldus voor alle aanranding van de zijde dier met regt gevreesde naburen vrij te waren. Hierbij komt nu het wegblijven der Chinezen en der door hen aangevoerde goederen; maar, hetgeen meer beteekent, de Japannezen begrijpen zeer goed, welke de oorzaak daarvan zij, en dat het alleen een gevolg is van den overmoed van het Britsche Luipaard, dat met zijne klaauwen het Oppermagtige Hemelsche Rijk bekneld houdt. Men geloove niet, dat het hun aan Staatkunde ontbreekt om in te zien, van hoe veel gewigt eene engere verbindtenis met ons voor hen wezen zou. Zoo ooit, zullen zij nu althans gezind zijn, om ons daarvoor ten minste ruimer vrijheid van handel toe te staan: te meer, daar wij hen, even goed als de Chinezen, van koopgoederen kunnen voorzien, ja, nog veel beter, daar het grootendeels Engelsche manufacturen zijn, welke door hen worden aangevoerd, en er op deze reeds in China groote winsten

behaald moeten zijn. Indien onze voorouders zich bij de uitoefening van hunnen handel in Japan eene slaafsche behandeling hebben moeten laten welgevallen, men bedenke wel, dat het eenvoudige kooplieden waren. Maar thans is het de regering zelve, die de plaats dier kooplieden heeft ingenomen en zich van deze omstandigheden behoort te bedienen, om een vernederend juk van zich af te wentelen. Maar om dit gewenschte oogmerk te bereiken, moeten wij eene onzer regering waardige houding aannemen en eene taal voeren, die haar voegt tegenover het Keizerlijke Hof van Jedo. Wij moeten alleen van het beginsel uitgaan, dat wij niets anders, dan de uitbreiding van eenen eerlijken handel bedoelen, die zoowel voor Japan, als voor ons, voordeelig is. Onze voorslagen zullen des te gereder ingang vinden, wanneer wij ons tevens bereid verklaren tot het uitvoeren van alle zoodanige koopgoederen, als nu de Chinezen van daar halen, goederen, die niet alleen in den geheelen Indischen Archipel gewild zijn en veel tot verlevendiging van den kwijnenden kolonialen handel zouden bijdragen, maar die voorzeker ook grootendeels op de Europesche markten gereden aftrek vinden zouden.

Niet minder waar is het, dat Nederland alle reden heeft om wel op zijne hoede te zijn. Het vermeerderen van Engelands scheepmagt in de Indische zeeën, de nog altijd niet opgehevene spanning wegens de regten van deszelfs manufacturen in onze kolonien geheven, de ontevredenheid over de uitbreiding onzer magt op Sumatra, waar het nog kort geleden de handen vrij had om zonder betaling van eenige regten zijne fabrieks-voortbrengselen en vooral zijn Bengaal-

schen Opium in te voeren, — dit alles moet ons aansporen om, ter beveiliging onzer volkplantingen en ter bescherming van onzen koophandel, onze zeemagt in Indie op een meer geduchten voet te brengen! Men wane niet, dat zulk eene vermeerdering onzer Marine overbodig of nutteloos zijn zou. Zij wordt door de tegenwoordige verwikkeling met China dringend noodzakelijk, al was het alleen om de nabijheid onzer bezittingen. Laat ons niet wachten, totdat het, even als in vroegere jaren, te laat is en het eenig plechtanker, dat ons overgebleven is, ons door Engeland ontrukt wordt. Wij hebben meer dan één waarschuwend voorbeeld, hoe dat Rijk, in soortgelijke omstandigheden en in weerwil onzer onzijdigheid, met ons gehandeld heeft. Ik behoef slechts *St. Eustatius* te noemen, nog in het midden der vorige eeuw de parel onzer overzeesche bezittingen, voor dat het in Februarij 1781 door de barbaren onder RODNEY geheel werd verwoest. Het zal misschien niet ongepast zijn, het gebeurde kortelijk te herinneren. Van geringen omvang, als nog geen vijf mijlen bedragende, en niet mild door de natuur begunstigd, was dit eiland, door den echten handelsgeest onzer voorvaderen, allengs de stapelplaats der naburige Spaansche, Fransche en Engelsche bezittingen geworden en, als het ware, in een groot pakhuis herschapen, waar jaarlijks meer dan tachtig schepen hunne ladingen voor het Moederland en inzonderheid voor Amsterdam innamen. Hoe belangrijk die handel was, blijkt reeds uit de opgave in een verzoekschrift van den Amsterdamschen handelsstand aan de Staten van Holland, dat gedurende den oorlog tusschen En-

geland en Frankrijk (van 1756—1759), in één enkel jaar, onder de nietigste voorwendsels en in weerwil onzer neutraliteit, voor een bedrag van twintig millioenen guldens aan schepen en ladingen, van daar hoorende of derwaarts bestemd, door Engelsche kapers was prijs gemaakt. Toen later de opstand der Noord-Amerikaansche Staten tegen Engeland uitbrak en den handel op *St. Eustatius* nog verlevendigde, moesten wij zwaar boeten voor de schuld der regering, die ook toenmaals niet gezorgd had voor eene toereikende zeemagt om onzen handel en onze bezittingen te beschermen. De ijverzucht der Engelsche natie over den bloeijenden koophandel van dit eiland bereikte weldra die hoogte, dat het Ministerie zich, zoo als het heette, niet langer tegen den volkswil kon aankanten en bovengenoemden RODNEY met eene sterke vloot tot deszelfs verovering afzond. Hij volbragt dien last met zijne handlangers, den Generaal VAUGHAN en den Kolonel COCKBURN op eene wijze, wilde barbaren waardig. In weerwil dat het eiland zich zonder slag of stoot had overgegeven, werd alles als goede buit beschouwd. Zestig Nederlandsche en bijna even zoó vele Amerikaansche en Fransche schepen werden genomen, de inwoners, van have en goed beroofd, uit hunne huizen verjaagd, en alle Amsterdammers, van alles ontbloot en in den deerniswaardigsten toestand, als krijgsgevangenen naar Engeland weggevoerd, waar eene algemeene toejuiching de gepleegde gruwelen, als ware het eene luisterrijke overwinning, begroette.

Eindelijk er bestaat nog buitendien eene gewigtige reden, die de vermeerdering onzer zeemagt in de Indische zeeën thans meer dan te voren noodzakelijk

maakt. Het is om te waken, dat Engeland, nu het geheele Chinesche Rijk voor den invoer van Opium uit Bengalen gesloten is, onze bezittingen in den Indischen Archipel niet nog meer met dat heilloos vergift overstroome, als zulks nu reeds het geval is. Moge de tijd niet verre af zijn, dat onze regering niet alleen het materiële, maar ook het morele welzijn der Indische bevolking ter harte neme door het treffen van doelmatige maatregelen om het verderfelijk, ofschoon dan ook bevoorregt, vertier van Opium allengs te beperken en, zoo mogelijk, geheel uit te roeijen [1].

---

[1] Het is niet voor de eerste maal, dat ik mij gedrongen voelde om de beperking en trapsgewijze afschaffing van het gebruik van Opium in de Nederlandsche bezittingen ter sprake te brengen. Nog Chef zijnde van de civiele geneeskundige dienst in Nederlandsch Indie, heb ik dienaangaande meermalen aan den toenmaligen Gouverneur-Generaal BARON VAN DER CAPELLEN, die zelf van de edelste gevoelens doordrongen was, voorstellen gedaan, die ook gedeeltelijk niet zonder gevolg zijn gebleven en zeker nog meer ingang zouden gevonden hebben, indien niet destijds de ongunstige finantiële toestand der kolonie het afschaffen van de Opiumpacht, die alleen voor Java eenige millioenen bedraagt, onmogelijk gemaakt had. Nog in het jaar 1829 (*zie Algemeen Handelsblad van den* 1 *April* 1829 *N°*. 26), toen de Luitenant-Generaal VAN DEN BOSCH tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie benoemd was, schreef ik dienaangaande het navolgende: » Bijzonder met betrekking tot den Opium, » willen wij den nieuwen Gouverneur-Generaal in naam der menschheid » smeken, dat hij ook daarop zijne aandacht moge vestigen om de diep » ingewortelde kwaal van het gebruik van Opium, waardoor ziel en ligchaam van den daaraan verslaafden geheel en al verbasterd en verwoest » worden, om, zeggen wij, deze heillooze (ofschoon gepriviligeerde) » consumtie zoo naauw als mogelijk te beperken en langzamerhand in » onze Indische bezittingen met wortel en tak uit te roeijen. Dat zulk » een weldadig doel allezins door gepaste inrigtingen en maatregelen tot » stand gebragt *kan* worden, ziet men in de Preanger Regentschappen » voldingend bewezen, alwaar de boven allen lof verhevene bemoeijingen » van den Resident Jonkheer ROBERT VAN DER CAPELLEN den verkoop van » dit rampzalig vergift geheel en al hebben doen ophouden."

Het zou niet zwaar te bewijzen vallen, dat eene gezonde Staatkunde dit aanraadt, al ware het niet, dat er eene zware zedelijke verpligting op haar rustte, om de door de Voorzienigheid aan hare leiding toe vertrouwde volkeren van deze als eene kanker om zich grijpende en alle menschengeluk verwoestende plaag te bevrijden.

GEDACHTEN OMTRENT DE DOOR DEN TIJD NOODZAKELIJK GEWORDENE VERBETERINGEN IN HET STELSEL VAN CULTUUR OP JAVA.

DOOR

C. F. E. PRAETORIUS,

NED. OOST-INDISCH HOOFD-AMBTENAAR MET VERLOF, LAATST DIRECTEUR OVER DE CULTURES, RIDDER N. L.

Nadat de Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH op *Java* de grondslagen had gelegd van dat stelsel van Cultuur, hetwelk zulke schoone vruchten aan het moederland oplevert, was het de taak zijner opvolgers om die grondslagen te bevestigen en daarop verder voort te bouwen. De Gouverneur-Generaal *ad interim* BAUD zocht de leemten, die hij daarin nog bespeurde, aan te vullen en te verbeteren. De Gouverneur-Generaal DE EERENS volgde dit voorbeeld, en de weg door die opperlandvoogden ingeslagen wordt bij voortduring door hunne tijdelijke opvolgers betreden.

Het is geenszins mijn oogmerk dit in bijzonderheden aan te toonen: zulks is het werk van den toekomstigen geschiedschrijver van het Cultuur-stelsel. Hier zal het genoeg en misschien overbodig zijn, te herinneren, dat, gelijk elk nieuw stelsel bij de invoering doorgaans moeijelijkheden ondervindt, zoo ook dit, hetwelk met de huishoudelijke instellingen der Javanen gedurig in aanraking komt, bij de toepassing in de eerste jaren met veel tegenwerking, uit onbedrevenheid, misverstand of onwil voortgesproten, te kampen had en ook, uit den aard der zaak, botsingen veroorzaakte, waaraan eerst en bovenal een einde moest gemaakt worden. Het tijdvak, aan het overwinnen van dien tegenstand besteed, kan nu als gesloten beschouwd worden, en gelijk men zich vroeger vooral moest beijveren om de geregelde werking van het stelsel en de belangstelling der bevolking in hetzelve te verzekeren, zal men zich nu voortaan meer bijzonder op eigenlijke verbeteringen in de productie zelve kunnen toeleggen. Immers hoe ruim de vruchten ook zijn mogen, door dit stelsel aanvankelijk verkregen, gepaste verbeteringen kunnen dezelve nog oneindig vermeerderen en ons tevens in staat stellen om de mededinging met andere landen te blijven volhouden. Niemand zal ontkennen, dat zoodanige verbeteringen bij voortduring kunnen worden aangebragt en eigenlijk geene andere grenzen kennen, dan die haar door de luchtsgesteldheid en andere plaatselijke omstandigheden worden voorgeschreven. Maar inzonderheid zal hij, die de vorderingen in den landbouw en het fabriekwezen van *Europa* met aandacht

gade slaat, met mij moeten erkennen, dat er in dat opzigt op *Java* nog veel te doen overblijft. Want hoe gelukkig het luchtsgestel, en hoe groot ook de vruchtbaarheid van den grond op dat eiland wezen moge; zullen nogthans de lessen eener verstandige en op ondervinding gegronde theorie, op hetzelve in praktijk gebragt, veel kunnen bijdragen om het ruwe product beter te doen slagen en de verwerking der grondstoffen voordeeliger en doelmatiger te maken. De impulsie is hiertoe reeds gedeeltelijk, zoowel door het Ministerie van Kolonien, als door de Indische regering gegeven, en de verbeteringen onder anderen in het fabriceren van de suiker ingevoerd of nog in te voeren zijn een gevolg van de zorg door beide besturen aan dien belangrijken tak van nijverheid te kosten gelegd [1]).

De eigenlijke landbouw, de wijze van bearbeiding van den grond en beplanting van denzelven, wordt tot nog toe zoo goed als alleen aan den inlander overgelaten. Hieraan vooral meen ik de teleurstellingen te moeten toeschrijven, welke hier en daar ondervonden worden en wel is waar, dank zij der vruchtbaarheid van den bodem en der gelukkige weêrsgesteldheid, tot nog toe zelden of nooit een volslagen misgewas hebben veroorzaakt, maar toch belangrijk genoeg zijn om eene bijzondere opléttendheid te verdienen, daar het te vrezen staat, dat dezelve door de uitputting der gronden, in-

---

1) Zulks bewijzen de contracten met de fabrikanten ETTY, DIARD, SPENGLER, Gebroeders VAN DEN BROEK, HOLMBERG DE BECKFELT en LUCASSEN gesloten.

dien men geene maatregelen neemt om derzelver vruchtbaarheid te bewaren, langs hoe menigvuldiger zullen worden. Ook is de productie zelve, onder bijkans gelijke omstandigheden, te zeer verschillende, dan dat men dit onderscheid aan andere oorzaken, dan aan onbedrevenheid in den landbouw zou kunnen wijten. Men is het b. v. nog in het geheel niet eens over de keuze der gronden voor elke soort van suikerriet. De een geeft de voorkeur aan een' kleiachtigen bodem, de ander aan een' die meer zanddeelen bevat: gene verkiest het witte Japara-riet, deze het roode, een ander weder de zoogenaamde Otaheitie-rietsoort, die door een' vierden geheel wordt verworpen; en terwijl de een wit en rood riet ondereengemengd wil vermalen, is dit lijnregt strijdig tegen de meening van den ander.

Behalve dat de Javaan in de eene Residentie meer aan de suiker-, in de andere aan de Indigo-teelt gewoon is, heeft zijne kunde in het aankweeken dier voortbrengselen nog hare zeer beperkte grenzen. Onze ambtenaren echter, wier taak het is te zorgen, dat er goed gewerkt, dat is, goed geploegd, geëgd, geplant en onderhouden worde, missen meest allen de noodige, zoo wel practische als theoretische kennis van den landbouw. Men deed dus tot nog toe het verstandigst, dat men, behoudens eenige algemeen aangenomene regelen omtrent den tijd en de wijze van aanplanten, zich op de ondervinding van ervarene landbouwers onder de inlanders verliet en den Europeschen ambtenaren alleen aanbeval, naauwkeurig toe te zien, dat de bestaande voorschriften door elk Dessa's hoofd werden opgevolgd.

Deze voorschriften zijn hoofdzakelijk ontleend aan hetgeen de ondervinding op *Java* zoo wel aan deszelfs eigenlijke bewoners, de Javanen, als aan de Chinezen geleerd had, ofschoon men meestal de manier van werken der laatstgenoemden opgegeven en zich tot de wijze van planten, die in den oosthoek in zwang is, bepaald heeft. Het valt in het oog, dat die ondervinding niet dan gebrekkig aan het oogmerk kan voldoen, daar zij aan geene algemeene theoretische gronden is getoetst, welke alleen eene vaste basis kunnen opleveren.

Dit gemis van landbouwkundige kennis is, mijns bedunkens, een der hoofdgebreken, welke, hoe eer hoe liever, voorziening vereischen. Onze ervarenste controleurs zelfs hebben hunne kundigheden, al werkende, van den inlander opgedaan en zich nog maar zeer zelden op het uitbreiden van dezelve door eene theoretische beoefening van hun vak toegelegd, terwijl toch alleen deze tot belangrijke verbeteringen leiden kan. Daarenboven heeft men bij elke poging tot het invoeren van dezelve, zoo als bij alle nieuwigheden, met de vooroordeelen der plaatselijke autoriteiten te worstelen, welke in het algemeen een' tegenzin hebben in hetgeen zij als eene onzekere proefneming beschouwen. Men hoort hen niet zelden zeggen: »Het gaat immers goed? Waartoe »die nieuwigheden? De inlander weet zelf het best, »hoe en wanneer hij planten moet!" — Inderdaad, het gaat in sommige streken vrij goed, bij voorbeeld in den oosthoek, waar losse grond, zoo wel als gunstige luchtsgesteldheid ten goede zamenwerken. Maar dit neemt in geenen deele weg, dat

het er nog veel beter zou kunnen gaan. Want, wat de kunde van den inlander betreft, deze bepaalt zich alleen tot hetgeen hij door eene langdurige practijk heeft kunnen leeren: en wat beteekent deze zonder theorie? Men bedenke slechts, welke vorderingen de sterrekunde heeft gemaakt, nadat de theorie van NEWTON bekend geworden en de Telescoop in werking gebragt was. Of vindt men deze vergelijking te ver gezocht, wat was de landbouw, voordat men de verwisseling van planten op den akker tot een stelsel gemaakt en geleerd had, dat eene gepaste opvolging van gewassen niet alleen beter is dan het braak liggen der velden, maar ook de bemesting zeer in de hand werkt? — Welke verbeteringen hebben de Engelschen niet tot stand gebragt in het toemaken van weiland, door b. v. op de keus van het water te letten, dat tot besproeijing van hetzelve gebruikt wordt? Deze toch komt daarbij in bijzondere aanmerking en verschilt zeer, naarmate de grond mager, kleiachtig en koud, of zandig en heet is: want terwijl water, dat kalkdeelen bevat, voor den laatsten zeer schadelijk is, werkt het daarentegen heilzaam op koude gronden, waarin de groeikracht door hetzelve wordt opgewekt.

Dan om op mijn onderwerp terug te komen, is men in het algemeen met den landbouw op *Java* nog zeer ten achteren, niet beter is het met de bewerking der grondstoffen gesteld. Bij de suikerbereiding, bij voorbeeld, ging men nog zeer onlangs alleen op de kennis der Chinezen af. Ieder nu, die weet, hoezeer dit volk aan oude gebruiken gehecht is, zal ligtelijk begrijpen, dat deze bereiding in vele

opzigten gebrekkig moet zijn. Dit is dan ook het geval, en er zijn nog altijd bij dezelve vele gebreken, zoo als het verzuren van het rietwater door ongeschikte zuivering, het verbranden van vele suikerdeelen, die tot stroop overgaan, en meer andere aanwezig, waardoor de crystallisatie verzwaard of soms geheel belet, en eene geringe hoeveelheid slechte suiker gewonnen wordt [1]).

Niet veel beter gaat het met de Indigo. Het is, wel is waar, minder ongemakkelijk om goede Indigo, dan om goede suiker te maken; maar het is even moeijelijk om deze verwstof te gelijk van goede hoedanigheid en in groote hoeveelheid te bereiden, en dit rust, tot nog toe, op *Java* geenszins op vaste regelen, gelijk men sedert korten tijd op de suikerbereiding is begonnen toe te passen. Buitendien heeft men bij de bewerking der Indigo met een groot aantal inlandsche fabrikanten te doen, van welke men geene theoretische kennis kan verwachten [2]).

---

1) Indien men staat mag maken op de gunstige verwachtingen, welke de Heeren VAN DEN BROEK van hunne Suikerfabriek koesteren, zou de productie van suiker door hunne wijze van werken aanmerkelijk vermeerderd kunnen worden, zoowel door den rijkeren voorraad van suikerdeelen, welken de maceratie van het riet boven de gewone wijs van uitpersen tusschen de cijlinders zou opleveren, als door het voorkomen van de gisting van het rietwater en het verbranden van de suiker in de door hen gebruikte toestellen. Men zal echter nadere resultaten moeten afwachten, om een bepaald oordeel te kunnen vellen; doch in elk geval blijkt hieruit weder de noodzakelijkheid van gedurige proefnemingen, zoowel als het nut van natuur- en scheidkundige kennis op de fabrikaadje toegepast. Ook hier is stilstand niets anders dan achteruitgang.

2) Meermalen heb ik de ondoelmatigheid van het *overdreven* stelsel der kleine fabrieken aan de Regering onder het oog gebragt. De bereidin toch van goeden Indigo hangt niet van den planter, maar al-

Trouwens men vindt dezelve even min bij de Europesche opzieners over deze cultuur, welke meestal

leen van den fabrikant af, en de meeste klagten over de hoedanigheid en sortering van deze verwstof zijn hoofdzakelijk aan het vermenigvuldigen dier fabriekjes te wijten, waarvan er b. v. in Cheribon alleen 295 bestaan, die meestal voor 25 of 35 bouws zijn ingerigt en niet meer dan 12, ja somtijds slechts 4 oude ponden daags kunnen leveren, zoodat er ten minste 8 of 9, ja dikwijls 25 kooksels of dagen werks vereischt worden om slechts eene halve kist met Indigo te vullen. Daar nu ieder kooksel van het andere verschilt, is de sortering genoegzaam onmogelijk. Onder andere door mij gedane voorstellen tot verbetering, die door de Indische Regering zijn goedgekeurd, is dat om geene kleinere fabrieken dan voor 100 bouws van 500 □ Roeden op te rigten. Evenzeer heeft zij haar zegel gehecht aan mijnen voorslag om aan een' of meer der geschiktste ambtenaren een bijzonder toezigt op de gelijkmatige fabrikaadje en sortering op te dragen, en te zorgen, dat de productie van elken dag tot op de inpakking zooveel mogelijk afzonderlijk wordt gehouden, daar het aan het onmogelijke grenst om de sortering met juistheid in de verzamelplaatsen te doen plaats hebben en de honderdduizenden Indigo-koekjes, een voor een, na te zien, dat is, er stukjes af te breken en de schakering te vergelijken. Te gelijk heb ik voorgesteld, om, bij wijze van proefneming, het product van meer dan eenen dag, b. v. tot vulling van eene halve kist, op te koken: immers dit zou, wanneer de hoedanigheid der verwstof daardoor niet verminderde, de zekerste weg zijn om dezelfde schakering te verkrijgen en de sortering overbodig te maken. Men schijnt echter aan den goeden uitslag hiervan te twijfelen, even als van het voorstel van den Inspecteur AMENT om de Indigo-pap der kleine fabrieken in *verzamelkookhuizen* verder te bereiden, dat om verschillende redenen onuitvoerbaar is geacht. In het algemeen is het bereiden van goeden Indigo niet moeijelijk, maar wel, zoo als ik boven gezegd heb, te gelijk goed en in groote hoeveelheid. Ik meende, dat de oprigting van eene of meerdere *modelfabrieken* daarop gunstig zou kunnen werken; maar de Regering heeft dezelve als overbodig beschouwd. Twee dingen nogthans acht ik ter verbetering der cultuur op *Java* onvermijdelijk noodzakelijk: vooreerst, dat het Indisch Gouvernement in niets belemmerd worde, wat strekken kan tot vooruitgang in de wetenschappelijke kennis der fabrikaadje; ten tweede, dat men uit geene verkeerde zuinigheid het personeel der ambtenaren bij de Landelijke Inkomsten en Cultures beperke, of hunne belangstelling in het wel slagen derzelve doe verflaauwen.

zoogenaamde inlandsche kinderen zijn, dat is, Europeanen van eene geringere klasse, niet toegerust met de voorbereidende kundigheden, die tot het nemen van wetenschappelijke proeven vereischt worden.

De koffij behoort tot de eenvoudige producten, wier grondstof, voor dat zij in den handel kan worden gebragt, slechts geringe bereiding, drooging en stamping behoeft. Zij is dan ook sedert lang op *Java* in het groot aangekweekt, zoodat men met regt kan zeggen, dat deze cultuur tot de gevestigde behoort. Echter blijft de zorg voor het opvolgen der bestaande voorschriften noodzakelijk, opdat men geene ongeschikte gronden tot het planten der boomen bezige en goede blaauwe koffijboonen verkrijge.

De thee behoort onder de nieuwe en geheel vreemde culturen op *Java*. De inlander heeft daarvan ook nog geene de minste kennis, en ofschoon de aankweeking zelve van dezen heester juist niet tot de moeijelijkste schijnt te behooren, heeft de noodzakelijkheid om dezelve aan de zorg van Gouvernements-ambtenaren, door huurlingen bijgestaan, op te dragen tot nog toe belet, dat de inlander daarmede bekend is geworden. Van de wijze hoe en wanneer de heesters gesnoeid en de bladeren geplukt worden, hangt veel af ter verkrijging van een aanzienlijk en goed product. Ook is de verwerking en sortering van de thee niet gemakkelijk. Een en ander behoorde tot dusverre uitsluitend tot de bemoeijenis van éénen deskundige [1]; het is echter duidelijk, van hoeveel belang het is, dat ook anderen zich meer bepaald hierop toeleggen.

---

1) Den Inspecteur JACOBSON.

Onder de nieuwe culturen telt men ook die van het Ceylonsche kaneel, waarvan de invoering op aandrang van den Hoogleeraar C. L. BLUME, tijdens zijn verblijf op *Java*, met niet minder gunstig gevolg ondernomen is, dan die van voor de Europesche markt geschikte tabaksoorten, welke men insgelijks aan dien geleerde verpligt is. De schifting der boomen vereischt veel oplettende zorg, en zoo wel bij de keus der gronden, als bij het inzamelen en bereiden van het product zelf, komen voorzeker de lessen der ondervinding even zeer als bij andere voortbrengselen te pas.

Hetzelfde kan van de Nopal-cultuur en de Cochenille-teelt gezegd worden. De behandeling van het insect, zoo wel als de bij deze cultuur met vrucht ingevoerde bemesting vereischen gestadige oplettendheid.

De peper-teelt, ofschoon tot de oude culturen behoorende, heeft op *Java* geene bijzondere uitbreiding gekregen en misschien verdient de aankweeking van andere voortbrengselen de voorkeur.

De tabak kan een belangrijk handelsartikel worden, indien de prijzen zich staande houden, welke sedert eenigen tijd aan de Nederlandsche markten voor Java-tabak zijn betaald. Ook voor deze cultuur mag men zich van de lessen der ondervinding, aan goede grondregelen getoetst, veel nut beloven, daar de bereiding van tabak, die in den Europeschen handel gewild is, op *Java* tot de nieuwigheden behoort.

Met de katoenplant is men nog weinig vooruitgegaan, en ziet de uitkomst van nieuwe proefnemingen te gemoet, die door den Heer VAN TOLL voor eigene rekening zullen gedaan worden.

De zijde-teelt beantwoordde tot dusverre weinig of niet aan de daarvan gekoesterde verwachting. De Adt-Resident COUQUERQUE is alsnu voornemens om, voor eigen risico en door een voorschot van regeringswege geholpen, een zijde-etablissement te *Rembang* op te rigten.

De teelt van muscaatnooten begint toe te nemen, en wel door particuliere ondernemers en voor eigene rekening.

Met de teelt der kruidnagelen is men nog niet ver gevorderd. Onder *Japara* is zeker huurder van vaste gronden ijverig bezig om zich daarop toe te leggen, naardien men aldaar aan het noorder strand eene plaats heeft gevonden, waarvan de bodem bijzonder geschikt geacht wordt voor den nagelboom, die op *Java* elders niet best voortkomt.

Het zijn deze culturen, tot welke zich de regtstreeksche bemoeijingen van 's lands ambtenaren bepalen; maar het is niet te ontkennen, dat ook de rijstbouw evenzeer de aandacht van het bestuur verdient. Het is niet genoeg den inlander aan te sporen om in tijds zijne velden te bearbeiden en met dit graan te bezaaijen, hetzelve goed te verzorgen, de daarvoor bestaande waterleidingen te onderhouden, en wat dies meer zij. Eene grondige kennis van dezen tak van landbouw is evenzeer onmisbaar voor den landeigenaar. Veel gaat er bij de inoogsting van dit graan verloren door de gebrekkige wijze, waarop zij plaats heeft. Er worden daartoe te veel handen vereischt en in bijzonder vruchtbare jaren moet dikwijls een gedeelte van den oogst in de *Madioen* en elders, door gebrek aan volk, op het veld worden achterge-

laten. Het is waar, dat alles, wat den rijstbouw betreft, op de overoude gewoonten der inlanders berust en alle verbeteringen, welke men beproeven mogt, lijnregt tegen hunne begrippen en zeden zouden inloopen. Zoo wordt, bij voorbeeld, het regt om te helpen snijden en inoogsten door hen als eene pligt van menschlievendheid beschouwd, die hun inderdaad tot eer strekt. Eigenlijke verbeteringen zal men dan ook vooreerst alleen daar met vrucht kunnen invoeren, waar handen ontbreken. Er kan echter veel gedaan worden, zonder hunne denkwijze te kwetsen, al was het alleen door het aanwenden van doelmatige pelmolens, om de rijstkorrels voor breken te behoeden en beter geschikt te maken om bewaard te worden.

Kunstmatige weilanden bestaan er op *Java* in het geheel niet, behalve in de nabijheid van *Batavia*. De behoefte daaraan doet zich echter, bij de voortgaande uitbreiding van den landbouw, b. v. in den oosthoek, meer en meer gevoelen. De prijs van het gras is, door de groote transporten tot afvoer van suikerriet naar de molens en van koffij, suiker en Indigo uit de binnenlanden naar de strandpakhuizen, aanmerkelijk gestegen, daar hierdoor een groot aantal lastbeesten op eenmaal op hetzelfde punt vereenigd wordt. De stalvoedering zou derhalve zeer wenschelijk zijn, indien men kunstmatige weilanden had om hooi te winnen, en buitendien nog andere planten, zoo als Ketella, Jagong en diergelijke, tot voeder voor paarden, ossen en buffels aankweekte. Maar van dit alles bestaat er op *Java* weinig of niets. Ook zien de lastdieren en zelfs de melkbeesten er in het algemeen mager uit en heerscht er onder dezelve eene

groote sterfte. Er is hierover in de laatste jaren veel geschreven, maar slechts weinig gedaan om een' toestand te doen ophouden, die langs hoe meer bedenkelijk wordt.

Ook het beheer der bosschen vereischt een beter toezigt van deskundigen, dan tot dusverre. Wel is waar is bij Besluit van den Gouverneur-Generaal van den 10 Maart 1814 N°. 1 bepaald, dat de bosschen in de Residentie *Rembang* onder het speciaal toezigt van een' ambtenaar, met den titel van Adsistent bij de bosschen, zullen worden geplaatst; maar de pogingen om eenen deskundige, die voor dit vak bijzonder opgeleid was, te vinden zijn vruchteloos geweest. Hiertoe wordt, mijns inziens, iemand vereischt, die zich in *Duitschland* of *Frankrijk* op de houtvesterij heeft toegelegd, kennis bezit van landmeten en wiskunstige berekeningen, en met algemeene theoretische en practische kundigheden omtrent het kweeken van boomen, voor den houtkap geschikt, is toegerust. Die kundigheden zullen zich waarschijnlijk tot de Europesche houtsoorten bepalen. Dit doet echter niets ter zake, daar derzelver toepassing niet moeijelijk kan vallen, wanneer men met een gezond oordeel de zaken vergelijkt, grond en luchtgestel in aanmerking neemt en vooral ook de ondervinding van den inlander niet verwerpt.

Bij deze gelegenheid komt het misschien niet te onpas aan te merken, dat in het algemeen de snelle bevordering van jeugdige ambtenaren tot betrekkingen, waarin zij minder gelegenheid hebben om hunne theoretische en practische kennis van den landbouw aan te wenden, somtijds nadeelig werkt, daar hier-

door juist hun ijver om het geleerde uit te breiden en zich op een bijzonder vak toe te leggen verflaauwen moet. Wie een' goeden stijl schrijft en vlug werkt, wordt op *Java* al ligt voor knap gehouden, en inderdaad is eene algemeene kennis van de dienst een hoofdvereischte op dat eiland. Maar hieronder lijden dikwijls de afzonderlijke vakken en menigmaal wordt er eene oppervlakkige veelweterij ten koste van degelijke kunde in dezelve verworven.

Zoo als *Java* onder het stelsel van Cultuur wordt beheerd, is algemeene kennis van den landbouw een onmisbaar vereischte voor eenen Resident. Daarom wordt ook het korps der Controleurs als de kweekschool beschouwd voor ambtenaren, die Adsistent-Resident en later Resident willen worden; maar men wijkt niet zelden van dit beginsel af. Hierbij komt de zucht om spoedig fortuin te maken, thans grooter op *Java*, dan immer te voren, omdat de kansen daartoe door ondernemingen van landbouw zoo veel gunstiger zijn geworden. Zoo verlaten de geschiktste Controleurs veelal de dienst van den lande en gaat hunne kunde voor hetzelve verloren, terwijl hunne plaatsen dikwijls door leerlingen in het vak van cultuur moeten worden aangevuld: hetwelk in een' tijd, dat grondige kennis van dezelve een hoofdvereischte is, allernadeeligst moet werken.

Ofschoon het vreemd moet voorkomen, is het echter niet te minder waar, dat, sedert de invoering van het stelsel van Cultuur, nog niemand der Inspecteurs over dezelve tot Resident is bevorderd, met het doel om van deszelfs verworvene kunde en ondervinding partij te trekken. Of dit aan de personen heeft ge-

legen, welke men tot Inspecteurs gekozen had, wil ik niet onderzoeken; maar eene daadzaak als deze is voorzeker niet zeer aanmoedigend voor die ambtenaren, onder welke zich toch verscheidene bevinden, die, ter belooning van hunne bij de cultuur bewezene diensten, allezins aanspraak hadden op deze bevordering.

Doch om op de zaak zelve terug te komen, men behoorde voor elk bijzonder vak, bij voorbeeld, voor de houtvesterij, de suikerteelt, het kweeken van Indigo, enz. ook bijzondere ambtenaren aan te stellen en hun een zeker vooruitzigt te geven zoo wel op bevordering, als om, buiten hun pensioen, iets voor den ouden dag te kunnen besparen. Maar, aan den anderen kant, zouden deze ambtenaren nimmer aanspraak moeten kunnen maken om tot Resident benoemd te worden, maar wel om, na langen diensttijd, met deze in inkomen gelijk te worden gesteld. Daarentegen zou het korps Controleurs uitsluitend moeten bestaan uit jongelieden, toegerust met de bij het Besluit van den 28 November 1839 N°. 4 gevorderde algemeene kundigheden en in den zoogenaamden bureau-stijl ervaren. Deze zouden zich voornamelijk moeten toeleggen op alles, hetgeen den landbouw in het algemeen en de gevestigde culturen in het bijzonder betreft, en uit hen alleen Adsistent-Residenten en eindelijk Residenten gekozen worden. Men werpe mij niet tegen, dat men hetgeen een Resident noodig heeft van de cultuur te weten spoedig aanleeren kan. Dit is zoo, wanneer men daaronder verstaat hetgeen zijne ondergeschikten weten. Maar is dit de weg om vorderingen te maken? En buitendien, welk eene houding heeft het, wanneer de

meerdere van den minderen leeren moet? Heeft de Regering ook wel berekend, hoe veel er, zoo doende, aan leergeld wordt betaald? Hoe zoo veel beter kon gaan, als het werkelijk gaat, en het mislukken van het een of ander voortbrengsel maar al te dikwijls aan het weder en andere toevalligheden wordt geweten, terwijl de schuld eigenlijk aan de onkunde of het gebrek aan ijver der ambtenaren ligt?

Maar misschien zal men mij te gemoet voeren, indien het Cultuur-stelsel in zulk een naauw verband staat met de huishoudelijke inrigtingen, zeden en gewoonten van den inlander, als dit vroeger is aangetoond, zal dan niet de gehechtheid van dezen aan het aloude gebruik een onoverkomelijke hinderpaal zijn tegen het invoeren van alle verbeteringen? — Voorzeker is dezelve belemmerend, maar toch niet van dien aard, dat zij niet door voorbeeld, aan geduld en vastheid gepaard, zou kunnen overwonnen, en de inlander, onder den invloed zijner Hoofden, tot wezenlijk nuttige veranderingen bewogen worden. Ik beoog geene overijling, vooral niet daar, waar de inlander, als planter, van de bestaande gewoonte zou moeten afwijken, bij voorbeeld, door het bezigen van betere ploeggereedschappen. Maar dat hij dieper ploege en den akker fijner bewerke, hangt meestal alleen af van den last, welken hij hiertoe ontvangt. Een ieder, die acht gegeven heeft, met welk eene zorg en keurigheid de inlander soms zijn eigen plantsoen, b. v. van tabak, uijen, inlandsch katoen, enz. behandelt, zal het niet in twijfel trekken, dat hij beter kan werken, indien men hem daartoe verpligt en het voordeel daarvan doet inzien en gevoelen. Men

trachte hem daarom van het denkbeeld terug te brengen, dat zijn arbeid in de zoogenaamde Gouvernements-Cultures louter eene gedwongene taak is, die hij hoe eerder hoe liever, al is het ook nog zoo slordig, afwerkt, en overtuige hem, dat dezelve, bij goed werken, dubbeld beloond wordt. Bij de fabrikaadje zelve bestaat er daarentegen geene enkele reden, om niet onverwijld alle die verbeteringen in te voeren, waarvoor zij vatbaar is, en die op goede gronden als wenschelijk beschouwd worden. De inlander toch is hierbij alleen lijdelijk en niet veel meer dan een werktuig. Dit is zelfs met de Indigo het geval; want het is eigenlijk niet de gemeene man zelf, die deze verwstof bereidt, maar eenigen, die daartoe opzettelijk uitgekozen en opgeleid zijn. Hoe gebrekkig dit echter veelal toegaat, en welke verbeteringen ook in dat opzigt wenschelijk waren, is meermalen aan de Regering aangetoond geworden.

Men zal misschien verlangen door cijfers te zien aangewezen, welke voordeelen men van de bedoelde maatregelen en verbeteringen zou mogen verwachten, ten einde te kunnen beoordeelen, of het genoegzaam zeker is, dat de meerdere uitgaven, die hierdoor zouden worden veroorzaakt, door de meerdere inkomsten, welke daaruit zouden voortvloeijen, zullen gedekt en vergoed worden.

De meeste voorstellen, welke ik, op grond van al het vroeger gezegde, in overweging geve, bedoelen veeleer eene meer stelselmatige wijze van cultuur, dan tot nu toe gevolgd is, als wel eene groote verandering in het personeel, of eene buitengewone vermeerdering van het vaste kader der Controleurs. Be-

houdens het ontbieden uit Europa van eenige deskundigen voor het een of ander bijzonder vak, van wier kennis men gebruik zou moeten maken, om de Controleurs in die kundigheden te onderrigten, welke hun ontbreken en waarvan hier de rede is, kan alles op den bestaanden voet blijven, mits men aan de aangenomene beginselen omtrent de bevordering, waarop de Controleurs hopen mogen, getrouw blijve. Voorts zullen de uitgaven voor eenige proeven bij de instellingen van landbouw, of elders, b. v. in de nabijheid van de directie der Cultures, onder de leiding van eenen kundigen Inspecteur of ander' ambtenaar te nemen, geene noemenswaardige geldelijke opofferingen veroorzaken. Wanneer men dan overweegt, dat een enkel artikel, b. v. de suiker van de in 1840 aangeplante 31989 bouws van 500 □ roeden, tegen 30 pikels van 125 Amsterdamsche ponden, had kunnen opbrengen eene hoeveelheid van 959670 pikels,
en slechts heeft opgeleverd . . . . . 752657 » ,
bedraagt dit verschil eene hoeveelheid van 207013 » ,
zonder dat men eigenlijk weet, waaraan deze mindere opbrengst moet worden toegeschreven. Immers *Pasoeroean* heeft in hetzelfde jaar 34 pikels 52 katties per bouw opgebragt, *Bezoekie* 27 pik. 97 katt., *Soerabaija* 25 pik., en toch wijst het verkregen cijfer slechts eene gemiddelde opbrengst van 23 pik. 52 katt. aan. Het valt dus in het oog, dat er met dezelfde voor handen zijnde middelen nog zeer verschillend gewerkt wordt. Sommigen beweren, dat de gronden in den oosthoek, dus *Soerabaija*, *Pasoeroean* en *Bezoekie*, beter dan elders voor de suikerteelt geschikt zijn. Zonder dit gevoelen geheel en al te

willen verwerpen, valt hierop echter aan te merken, dat *Kedirie* met slechte trekmolens 24 pik. en *Cheribon* 22 pik. heeft opgeleverd: *Tagal*, daarentegen, slechts 10 pik. 46 katt., *Pekalongan* 17 pik., *Samarang* 17 pik. 50 katt., *Japara* 17 pik. 7 katt. enz. Anderen, zoo als b. v. de Gebroeders VAN DEN BROEK, willen, dat het goed geslaagde riet van *Cheribon* en *Japara* even rijk is, als dat van *Pasoeroean*, maar dat de minder voordeelige resultaten van eerstgenoemde Residentien, in vergelijking met die van deze laatste, in het algemeen aan minder goede bewerking der gronden te wijten zijn; dat deze te *Pasoeroean* voor het gewas minder schadelijk is, als elders, omdat de gronden aldaar uit hunnen aard het overtollige water beter doorlaten, dan die van *Cheribon* en *Japara:* dat men echter, bij eene meer zorgvuldige bewerking van diezelfde zware gronden, de schitterendste uitkomsten zou mogen verwachten, zoodat, bij eene betere suikerbereiding, de productie zou verdubbelen. Indien derhalve de hoedanigheid der alzoo gewonnen suiker niets te wenschen overliet, zou de jaarlijksche winst op het aangewezen verschil van 207013 pikels, tegen *f* 3 de pikel berekend, al zeer ligt zes tonnen gouds kunnen bedragen. Dat deze berekening van 30 pikels per bouw nog zeer gematigd is, zal niemand, die *Java* eenigermate kent, in twijfel trekken. De gewezen Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH stelde de gemiddelde opbrengst per bouw slechts op 15 pikels. Welke vorderingen zijn er dus niet reeds sedert dien tijd gemaakt, en wat kan men bij meerdere volharding niet ten goede verwachten?

Met de Indigo gaat het even zoo, en daarbij loopen

de prijzen zeer uit een, die voor dezelve in Europa gemaakt worden. Van de in 1840 met dien heester beplante 42833 bouws had men, tegen 60 oude ponden per bouw, kunnen verkrijgen 2,545980 ℔:
men heeft slechts gewonnen . . . 2,121226 »,
hetwelk een verschil uitmaakt van 424754 ».

En dat men gemiddeld 60 ℔ per bouw kan verkrijgen, hiervan strekt *Banjoemas* ten bewijze, alwaar men 59½ ℔, en over het geheel van zeer goede hoedanigheid, gewonnen heeft. Wanneer men nu aanneemt, dat op elk pond Indigo van goede hoedanigheid eene winst kan vallen van *f* 2, alsdan bekomt men al dadelijk een voordeel van acht tonnen gouds. Houdt men daarbij in het oog, hoe veel aanzienlijker dit voordeel zou wezen, indien er in het algemeen meer goede Indigo werd voortgebragt, dan zou dit cijfer al zeer spoedig tot de aanzienlijke som van een millioen guldens kunnen stijgen.

Ik zou, zoo doende, met nog andere Culturen op denzelfden voet kunnen voortgaan en de voordeelen aantoonen, welke door betere Cultuur en verwerking te verkrijgen zijn. Het gezegde zal echter voor ons oogmerk voldoende wezen. Deze eenvoudige berekening, die ik opzettelijk zeer gematigd heb gesteld, toont duidelijk, hoe gemakkelijk een zuiver jaarlijksch voordeel van 14 tonnen gouds den Lande zou kunnen worden aangebragt. Hierbij is nog niet eens het indirecte voordeel in aanmerking genomen, hetwelk uit deze verbeteringen voor het bestuur zou voortspruiten, niet alleen door vermeerdering van welvaart onder de fabrikanten, Europeanen zoowel als Inlanders, en onder de geheele landbouwende bevolking,

maar ook door de daaruit voortvloeijende verhooging van het cijfer der Landrenten, op hetwelk de toenemende welvaart zoo wel regtstreeks, als zijdelings gunstig werkt, gelijk de ondervinding van de laatste jaren 1840 en 1841 voldingend bewezen heeft, in welke het eene vermeerdering van zeven tonnen gouds heeft ondergaan.

Het tegenwoordig personeel bij de Landelijke Inkomsten en Culturen komt den Lande op *f* 268650 te staan. Deze som, in den aangewezen geest besteed, met eene geringe verhooging voor proefnemingen, zal voldoende zijn voor het oogmerk en, naar mijn inzien, 's Lands belangen beter bevorderen, dan alle in den laatsten tijd voorgeslagene veranderingen, welke het bestaande stelsel zouden aantasten. Hiervoor acht ik, dat men zich inzonderheid moet wachten. Niets toch is in eene volkplanting nadeeliger en gevaarlijker, dan onophoudelijke veranderingen. Dikwijls wil de voorsteller daarmede een bewijs van zijne bekwaamheid leveren en is het hem meer te doen om te schitteren, dan om nuttig te zijn. Veelal verzuimt hij vooraf te onderzoeken, of hetgeen hij voorstelt ook op *Java* uitvoerbaar is en althans met de instellingen van het land strookt. Niet zelden veronderstelt hij eenen trap van beschaving en vrijheidszin, waarop de inlander nog niet staat. Het is de pligt van een voorzigtig bestuur de welvaart van het land aan zulke hersenschimmige plannen niet te wagen.

De voorstellen ter verbetering in het bestaande stelsel van Cultuur op *Java*, van welke ik in alle opzigten eene gunstige uitwerking durf voorspellen, zijn kortelijk de volgende:

1. Voor den landbouw in het algemeen:

a. Een paar bekwame kwekelingen van het een of ander landbouwkundig Instituut op billijke voorwaarden in dienst te nemen, ten einde op *Java* als het ware de kern te vormen van eene inrigting tot aanleering van alles, wat den landbouw betreft, en tot bekendmaking van de nieuwste ontdekkingen in denzelven.

b. Deze ambtenaren, onder de onmiddelijke leiding van de Directie over de Culturen of van een' harer kundigste Inspecteurs, in de eerste plaats te gebruiken tot het nemen van proeven bij de Etablissementen van Landbouw te *Krawang*, *Banjoewangie* of elders.

c. Tot bestrijding der onkosten eene zekere som, b. v. *f* 50000 's jaars, aan te wijzen en deze uitgaaf te beschouwen als eene zoodanige, waarvan geene onmiddellijke voordeelen worden verwacht.

2. Voor de *Suiker-* en *Indigo*-bereiding in het bijzonder:

a. Gebruik te maken van het aanbod van den Chemist WAITZ [1]) of anderen, om model-fabrieken van Indigo en Suiker op te rigten.

---

[1]) Dit is dezelfde kundige man, van wiens vertrek naar *Java* in den jare 1836 ik den toenmaligen Minister Lt.-Generaal VAN DEN BOSCH aanried voor den Lande partij te trekken, om uit Amerika die *Kina*-planten derwaarts over te brengen, van welke de beste soorten van *Kina*-bast afkomstig zijn, ten einde dezelve in onze Oost-Indische kolonien tot voorwerpen van Cultuur te maken. Reeds in 1829 heb ik de Regering op het gewigt dezer aangelegenheid opmerkzaam gemaakt, daar het bijna geenen twijfel lijdt, dat de *Kina*-boom in de berglanden van *Java* zeer goed zou tieren.

De Redactie.

b. Aan alle zoodanige jonge lieden, welke grondige kennis van de Chemie bezitten en zich op de Suikerfabricatie hebben toegelegd, te vergunnen op voordeelige voorwaarden naar *Java* te vertrekken, om hetzij als ambtenaar, of als particulier werkzaam te wezen, onverschillig of zij vreemdelingen of inboorlingen zijn, ofschoon de laatsten, bij gelijke bekwaamheid, de voorkeur verdienen.

3. Omtrent de *Thee*-cultuur zoodanige maatregelen te nemen, als laatstelijk door het Ministerie zijn aanbevolen, opdat derzelver kennis niet uitsluitend in het bezit blijve van enkele personen [1]).

4. Voor de *Hout*-cultuur een' bekwamen persoon op te sporen, die zich aan eene der *Fortschulen* in Duitschland op het vak der houtvesterij opzettelijk heeft toegelegd, om onder de leiding der Directie over de Culturen bij de bosschen op *Java* te worden geplaatst, met het doel om van zijne kennis, toegepast op dat eiland, voortdurend gebruik te maken tot opleiding van anderen in hetzelfde vak [2]).

5. Wat het *personeel* bij de Landelijke Inkomsten

---

[1]) Het overlijden van den Ambtenaar CLIGNET, met wien een contract ter vervaardiging en sortering van Thee stond gesloten te worden, zal dit voornemen weder doen uitstellen. Echter kunnen de Heeren SCHIFF, de Adsistent VAN HEMERT, VAN BRONKHORST BRUIN, thans suikerfabrikant te *Toeban*, vroeger geemploijeerde bij de Thee, de Adsistent ABRAHAMSZ, en anderen de middelen daartoe aan de hand geven.

[2]) Een zoodanig persoon zal, even als die bij Art. 1. bedoeld, niet anders, dan op voordeelige voorwaarden kunnen gevonden worden. Zoo men blijvend nut wil stichten, moeten zij goed bezoldigd, maar tevens bepaald worden, dat zij *niet* bij het Algemeen Bestuur zullen kunnen of mogen worden aangesteld, als waardoor het doel hunner zending geheel zou verloren gaan.

en Culturen betreft, de bestaande voorschriften, zonder afwijking, te doen naleven, en niemand daartoe te roepen, welke de voorbereidende kennis mist of ongeschikt is om met den inlander om te gaan [1]: — de Controleurs en surnumeraire ambtenaren uitsluitend bij hun vak te bepalen en hun de verpligting op te leggen om, na zeker tijdverloop, bij een examen, van tijd tot tijd door een' deskundige af te nemen, blijken te geven van hunne kennis van den landbouw: — diegenen, welke niet aan de verwachting beantwoorden, uit het kader te verwijderen, en de vlijtigen en kundigen te beloonen, door hen bij uitsluiting te roepen tot de betrekking van Adsistent-Resident en later van Resident, alzoo het Cultuur-

---

[1]) Onzes inziens behooren de gronden van de voorbereidende vorming zoo wel van deze, als, in het algemeen, van alle Indische ambtenaren reeds hier in Nederland gelegd te zijn. Indien wij wel zijn onderrigt, is dit vooral ook eene der redenen van de oprigting der Polytechnische school te Delft, daar aan dezelve niet alleen de Maleische, maar ook de Javaansche taal grondig zal worden onderwezen, welke laatste zelfs op *Java* veelal zoo veronachtmaamd wordt, dat slechts weinige ambtenaren, Europeanen van geboorte, dezelve verstaan. Welke groote nadeelen hierdoor allerwege voor de dienst ontstaan, valt te zeer in het oog, om nader uitoengezet te worden. — Dank zij daarvoor onzer Regering, die zich reeds van hieruit beijvert, om eene zoo belangrijke leemte te verhelpen. Maar het zou van het uiterste gewigt wezen, indien deze nieuwe inrigting tevens de kweekschool werd voor allen, of althans voor een groot gedeelte van dezulken, die later hetzij bij de Cultuur, of als werktuigkundigen, bij den waterstaat, enz. in de kolonien wenschen aangesteld te worden. Op die wijze zouden allengs meer met de noodige voorbereidende kundigheden toegeruste, en in het algemeen meer wetenschappelijk gevormde beambten aan de dienst der kolonien verbonden worden, een maatregel, die zoo wel voor deze, als voor het moederland, de heilzaamste gevolgen zou te weeg brengen.

De Redactie.

stelsel ook hoofdambtenaren vereischt, die met hetzelve bekend zijn.

6. Eindelijk, alle proefnemingen en verbeteringen betrekkelijk de Cultuur onder de inlandsche bevolking bekend te maken, zoo wel mondeling, als door het uitreiken aan de inlandsche Hoofden van vertalingen van populaire en bevattelijke instructien.

TOELICHTINGEN AANGAANDE DE NASPORINGEN OP BORNEO VAN G. MÜLLER,

DOOR

C. L. Blume [1].

De nieuwere geschiedenis van het beheer der Nederlandsche bezittingen in Oost-Indie is vooral rijk aan schitterende wapenfeiten, welke in vele opzigten verdienen met die van het roemrijkst tijdperk der Vaderlandsche geschiedenis gelijk gesteld en voor het nageslacht bewaard te worden. Maar niet minder kenschetst zich het Tijdvak, hetwelk door de herleving onzer koloniale heerschappij wordt geopend, door een vroeger in die verwijderde oorden ongekend

---

1) Deze toelichtingen waren oorspronkelijk bestemd om in de vertaling van het volgende opstel te worden ingevlochten. Deze zou echter daardoor een zoo verward en vreemdsoortig voorkomen hebben verkregen, dat wij het raadzaam hebben geacht, dezelve hier afzonderlijk te laten voorafgaan.

streven naar wetenschappelijke beschaving, dat niet alleen gunstig werkt op den zedelijken toestand van de bevolking der kolonien, maar waaraan wij ook reeds meer dan eene belangrijke bijdrage tot den nationalen letterkundigen roem te danken hebben.

Deze hoogere beschaving en verlichting is Nederlandsch Indie hoofdzakelijk aan den verhevenen en waarlijk godsdienstigen ijver verschuldigd, die het Hoofd des bestuurs, den edelen Baron VAN DER CAPELLEN voor alles, wat goed en nuttig was, bezielde. Immers, even als ongodsdienstigheid, verzaking van beginselen, minachting voor kunsten en wetenschappen bij hem, die de teugels van het oppergezag in handen houdt, noodwendig den deerniswaardigsten invloed op den zedelijken toestand niet alleen, maar ook op het welzijn en den voorspoed eener geheele bevolking moeten uitoefenen [1]: even zoo moest de edelaardige

---

[1] Wij zouden een aantal voorbeelden aan de *chronique scandaleuse* kunnen ontleenen, doch vergenoegen ons hier op het bestuur van den Maarschalk en Gouverneur-Generaal DAENDELS te wijzen, onder wien de zedeloosheid der Europesche bevolking, vooral in den zetel van het bewind, te *Batavia*, eene nooit te voren bekende hoogte bereikt heeft. En geen wonder, daar de Opperlandvoogd zelf aan zijne ondergeschikten het voorbeeld gaf en zich in dit opzigt aan de ergerlijkste buitensporigheden schuldig maakte. Veel, zeer veel heeft de Baron VAN DER CAPELLEN insgelijks gedaan, om dit kwaad, hetwelk onder zijne voorgangers zoo diepe wortelen had geschoten, tegen te gaan. Want waarlijk het Engelsche tusschenbestuur was niet zeer geschikt om eene heilzame verbetering in de zeden der bevolking te weeg te brengen, wanneer dezelve van het Hoofd des bestuurs moest uitgaan. Sir THOM. STAMFORD RAFFLES, hoe uitstekend ook door buitengewone begaafdheden en talenten, was daartoe vooral de man niet. Immers, het is algemeen bekend, dat hij zijne verheffing tot het opperbewind over het door de Engelschen veroverde *Java* en de nabijgelegene eilanden hoofdzakelijk aan zijn huwelijk met de maitres van den Opperlandvoogd over Engelsch Indie, Lord

denkwijze van genoemden Staatsman en het goede voorbeeld, waarmede hij anderen voorging, op een groot gedeelte zijner ondergeschikte ambtenaren en der overige bevolking heilzaam werken, te meer daar zijn voor de beschaving aldaar zoo zegenrijk bestuur van vrij langen duur geweest is. Nooit hebben de wetenschappen in de kolonie zoo veel aanmoediging gevonden, als onder zijn bewind; nooit had zich de zucht tot bekendmaking van de nasporingen in alle vakken van wetenschap sterker geopenbaard. De uitmuntende Staatsman toch bevroedde, welk een gunstige invloed daarvan niet alleen op de verstandelijke ontwikkeling, maar vooral ook op den stoffelijken voorspoed der volkplanting te verwachten was. In-

---

MINTO, te danken had, eene omstandigheid, die, op zich zelve reeds, veeleer tot bevestiging, dan tot wegneming der bestaande zedeloosheid moest strekken. Maar even zoo is het met andere misbruiken gesteld, wanneer een zoo hoog geplaatst Staatsbeambte, als de Gouverneur-Generaal, zich dezelve veroorlooft. Zijne handelwijze vindt dan vooral navolging, wanneer zij de bevrediging van eigenbelang en baatzucht ten doel heeft. — Het koloniaal bestuur onder de voormalige O. I. Compagnie heeft daarvan niet zelden de treurigste bewijzen opgeleverd. Meer dan een der voorgangers van den Baron VAN DER CAPELLEN, en Sir THOM. STAMFORD RAFFLES zelf, had, ten gevolge van den rang door hem bekleed, in het koopen en verkoopen en, in het algemeen, in het bezit van landerijen op *Java* een zeker middel gevonden om zich zelf te verrijken. Hoeveel gemakkelijker zou het hem geweest zijn, bij de weder in bezitneming der Nederlandsche kolonien en gedurende zijn veeljarig bewind, de grootste schatten te verzamelen! Maar even als de grootmoedige man elk middel om zich op eene onwettige wijs te verrijken met versmading van de hand wees en zich de bescherming van het eigendom der ingezetenen en van weduwen en weezen krachtdadig aantrok, zoo beschouwde hij ook het bezit van landerijen, op zijne standplaats, als een onwaardig middel om rijkdom te verwerven, zoo dat zijne regering, ook in dit opzigt, als een voorbeeld van belangloosheid bekend staat.

zonderheid legde hij den grondslag tot eene betere statistieke kennis van de verschillende deelen onzer heerschappij, en werden onder zijn bewind de krachtdadigste pogingen aangewend, om zelfs die landen, welke genoegzaam ontoegankelijk voor Europeanen gebleven waren, te onderzoeken en alzoo den roem der voorouders in het uitbreiden der aardrijkskunde en, in het algemeen, in het onderzoeken van de gesteldheid en de voortbrengselen van weinig bekende gewesten, te handhaven. Jammer slechts, dat de vruchten der nasporingen van hen, die aan het wetenschappelijk onderzoek dier landen hun leven toewijdden, met zoo veel moeite en gevaar, met zulke aanzienlijke onkosten voor den Lande [1]) verworven,

---

[1]) Hoe hoog de uitgaven zijn, welke de geographische opneming van *Borneo* ook nog naderhand aan de Indische kas gekost heeft, en hoe ver men daarmede tegen het einde van 1836 was gevorderd, blijkt uit het navolgend uittreksel uit een' brief van den Luit. Kolonel HENRICI aan den toenmaligen Gouverneur-Generaal *ad interim* van Nederl. Indie, d. d. *Banjermassing* den 11 December 1836:

»Uwe Excellentie zal met een' oogopslag op de kaart van het eiland »*Borneo* ligtelijk kunnen ontwaren, dat, na het reeds door mij opgemaakte gedeelte van *Borneo's* Westkust, (bestaande uit 16 bladen, »door zijne Exc. den afgetreden Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH naar »Europa medegenomen) en het in den laatsten tijd ten Zuiden van dit »eiland verrigte, het van groot belang zou zijn, hetzelve ten Oosten te verkennen, en wel op zijn minst tot aan *Kettee* en de aldaar in zee »uitloopende en ver uit het binnenland komende groote rivier, welke, »volgens de ingewonnene berigten, veel overeenkomst moet hebben met »de rivier *Pontianak*, wat de talrijke armen betreft, waarin zij zich »verdeelt. Hierdoor zou ik in staat zijn gesteld, om eene kaart en statistieke memorie van de grootste helft van het eiland *Borneo* op te »maken.

»Buitendien zou het wenschelijk en noodzakelijk zijn dezen togt te »doen, dewijl het mij, op mijne laatste reis naar de binnenlanden niet »mogelijk was om den loop van het belangrijk hoofdgebergte, dat het ge-

nog zoo weinig openbaar gemaakt, of door den dood der reizigers, die maar al te dikwijls voor hunnen

---

»heele eiland *Borneo* van Z. naar N., of van Z. t. O. naar N. t. W. »doorsnijdt en in twee zeer ongelijke deelen verdeelt, ten opzigte van »deszelfs nadere strekking op de Oostkust te zien en door de vereischte »peilingen te bepalen.

»Een tweede punt, waarom ik het waag dit voorstel aan Uwe Exc. »te doen, is, dat, door het vertrek van den 2den Luit. von [illegible], mijne »reizen ruim ƒ 500 's maands minder kostbaar zouden zijn. Echter zal »Uwe Excellentie uit de navolgende gespecificeerde berekening van onkosten »bespeuren, dat het mij, bij de beste behartiging van het belang der »schatkist, niet mogelijk is, om deze geprojecteerde reis, welke onge- »veer 6 maanden tijds zal vorderen, voor minder dan ƒ 800 's maands »te doen.

» *Specificatie van noodzakelijke reiskosten.*

»1 Platbodemd vaartuig voor mijn gebruik, bemand met:		
»1 Joeremoedi à ƒ 10 per md.	ƒ	10.—
»7 Roeijers à ƒ 8 per md.	»	56.—
»1 Praauw voor 2 Onderofficieren en hunne bagaadje enz.		
»1 Joeremoedi à ƒ 10 per md.	»	10.—
»7 Roeijers à ƒ 8 per dito.	»	56.—
»1 Praauw voor mijne goederen, provisien en die van het »scheepsvolk.		
»1 Joeremoedi als boven.	»	10.—
»7 Roeijers als boven.	»	56.—
»Levensmiddelen voor 3 Joeremoedis en 21 Roeijers à 1 Gantg. »rijst daags voor 5 man, maakt 5 Gantg. daags, of 7½ »Pikel per maand à ƒ 4 de Pikel.	»	30.—
»Gedroogde visch à 12 Katties per maand voor elk man, maakt »2 Pikels 88 Katties à ƒ 20 de Pikel.	»	57.—
»Daggelden voor 1 Luit. Kolonel a ƒ 10.	»	300.—
»Idem voor 2 Onderofficieren à ƒ 2.	»	120.—
»Onvoorziene uitgaven, en tevens voor malims, sirri, ta- »bak, enz.	»	65.—
	Totaal ƒ	770.—

»Uwe Excellentie gelieve in aanmerking te nemen, dat het platbo- »demd vaartuig mij zeer dienstig is, omdat het kompas daarin, door »deszelfs geringere beweging, rustiger blijft en alzoo aan mijne werk-

ijver met het leven boetten, geheel verstrooid of in vergetelheid geraakt zijn.

Een nieuw bewijs hiervan levert de eerste poging om het binnenland van het groote eiland *Borneo* nader te leeren kennen van den onvergetelijken GEORG MÜLLER, die daarbij, met het grootste gedeelte van zijn gevolg, op zulk eene jammerlijke wijs om het leven kwam. Meer dan vijftien jaren zijn er verloopen sedert den moord van dezen ondernemenden man, bijna aan het einde van zijne tweede reis door dat eiland, op welke hij toen van de Oostkust af in de binnenlanden was doorgedrongen, om ook dat den Europeanen schier onbekende gedeelte van *Borneo* op te nemen, vooral ook, om van hier uit in die landstreek weder te komen, waar zijne eerste reis van de Westkust af geeindigd was, en waar hij hoopte den oorsprong der groote *Pontianak-* of *Kapoeas-*rivier te zullen ontdekken. En naauwlijks is het in Europa bekend, dat de Baron VAN DER CAPELLEN insgelijks de eigenlijke schepper van deze roemrijke onder-

---

»zaamheden meer naauwkeurigheid verschaft. Daar dit vaartuig zeer »ondiep gaat, wordt het mogelijk, ook in de kleinere wateren, welke »mij een onderzoek waardig voorkomen, door te dringen. Twee Praau»wen voor de beide Onderofficieren, de bagaadje en levensmiddelen voor »een' zoo langdurigen togt zijn daarom noodig, dewijl eene grootere »Praauw de reis meer zou vertragen en mij ook dikwijls niet zou kun»nen volgen, terwijl zij buitendien ook meerdere roeijers zou vereischen.

»Wat het onderhoud en de betaling der roeijers betreft, hierover heb »ik reeds in mijne vroegere rapporten gehandeld. Ik moet hier alleen »nog bijvoegen, dat de Residentie-roeijers hier ter plaatse dikwijls maanden »lang werkeloos blijven en toch dezelfde betaling genieten: zoo dat het »zeker niet te veel is, die ook aan hen toe te staan, welke gedurende »honderd en meer dagen verpligt zijn, om van 's morgens vroeg tot 's avonds »laat tegen de snelste stroomen der rivieren op te werken."

neming is geweest, wier strekking niet alleen wetenschappelijk, maar ook zoo blijkbaar aan het belang der kolonie en van het moederland bevorderlijk was: — eene onderneming, niet alleen ontworpen om een groot onbekend land te onderzoeken, maar ook met het menschlievende doel om den toestand der inlandsche bevolking, zoo veel mogelijk, te verbeteren, haar allengs van de kluisters hunner tirannieke overheerschers, de Maleische kustbewoners te bevrijden, haar de vrije beschikking over de rijke voortbrengselen des lands te waarborgen, en haar door het aanwenden der rijke hulpbronnen, welke het land en deszelfs bebouwing aanbiedt, zoowel als door het haar aangeboden vrije handelsverkeer, uit den onbeschaafden toestand op te beuren, waarin zij sints onheugelijke tijden verzonken ligt.

Deze edele bedoeling, welke niet de minste drijfveer dier onderneming uitmaakte, verdient in de geschiedenis der door Europeanen in andere werelddeelen gestichte volkplantingen te worden opgeteekend, en het strekt ons tot genoegen, haar als een' der vele edele karaktertrekken, welke het bestuur van den grooten, maar dikwijls verkeerd beoordeelden Staatsman kenschetsen, te kunnen vermelden. Zij levert een verblijdend contrast op met zoo vele daden van geweld, onderdrukking en wreedheid, tegen de oorspronkelijke bewoners van onderworpene landen gepleegd, welke de verovering en uitbreiding van magt der Europeanen elders maar al te dikwijls brandmerken. Het is waar, de Indische regering verloor hierbij geenszins hare belangen uit het oog, om zich door het sluiten van verdragen een' duurzamen invloed op

de aangelegenheden des lands te verwerven. Dit gebood eene voorzigtige Staatkunde. Maar die uitbreiding der Nederlandsche heerschappij in dit groote eiland werd alleen langs den weg van zachtheid beproefd en met zorgvuldige vermijding van alles, wat den geringsten schijn van geweld zou hebben kunnen geven.

Om deze reden was onzen MÜLLER slechts eene geringe militaire bedekking, niet sterker, dan hij voor zijne persoonlijke veiligheid onvermijdelijk noodzakelijk achtte, toegevoegd. Men zocht alles te vermijden, wat de achterdocht der volkstammen in het binnenland had kunnen opwekken, te meer, daar zijne zending volstrekt met geene vijandige bedoelingen plaats had, en hij integendeel als bemiddelaar tusschen de elkander onderling vervolgende en vernielende stammen optrad. Dit was vooral op zijne tweede reis, toen hij van de Oostkust in de binnenlanden zogt door te dringen, het geval, gelijk wij in het vervolg nader zien zullen.

De last, hem opgedragen, hield voornamelijk in, om aan de diep ongelukkige en onder de willekeurige overheersching eener volstrekt zedelooze en bedorvene bende van Maleijers zuchtende bevolking der *Daijakkers* de bescherming der Nederlandsche regering aan te bieden en te dien einde met de afzonderlijke Hoofden derzelve, zoo wel als met hunne overheerschers verdragen te sluiten, welke nader zouden worden bekrachtigd [1]). Hij moest voor de reeds bekende han-

1) Intusschen heeft de ondervinding geleerd, dat de edele bedoelingen der regering om den toestand der binnenlandsche volkeren, vooral door hen tot

delsartikelen en voor die, welke een nader onderzoek der binnenlanden misschien zou leeren kennen, de

---

koophandel en landbouw aan te sporen en zoo doende zachtere zeden en verlichting onder hen voor te bereiden, op bijna onoverkomelijke hinderpalen stuiten, die, naar menschelijke berekening, alleen door den tijd en door ijzeren volharding uit den weg geruimd kunnen worden. Dit menschenras staat nog, voor een groot gedeelte, op den laagsten trap van beschaving, die zoo na aan het dierlijke grenst, dat men in verzoeking zou komen hen als een' overgang van den *Orang-Oetang* tot den mensch te beschouwen. Een ander bezwaar, dat niet minder hinderlijk is, is in de slaafsche en kruipende onderwerping gelegen, waarin het grootste gedeelte der stammen op *Borneo* tegenover de Maleische kustbewoners verkeert, en welke wij, bij de over eene verbazend groote grondvlakte dun gezaaide bevolking, buiten staat zijn om te fnuiken. Maar moeten wij hen daarom aan hun ongelukkig lot overlaten en verder geene pogingen in het werk stellen om hunnen toestand te verbeteren? Dit zou inderdaad de weg zijn om hen hoe langer hoe dieper te doen zinken en in een' toestand te verplaatsen, die voor onze scheepvaart in de Indische zeeën allergevaarlijkst zou worden. Het is ontwijfelbaar zeker, dat wij er het grootste belang bij hebben, om in den Indischen Archipel verscheidene buitenposten bezet te houden, die niet alleen geen voordeel opleveren, maar integendeel zelfs tot bezwaar van de Indische kas verstrekken. Want indien wij dezelve verlieten, zou de inlandsche bevolking dadelijk, even als van ouds, weder tot zeerooverij overslaan en onzen koophandel de gevoeligste verliezen toebrengen. Maar van nog veel grooter belang is het voor ons, de Indische bevolking, en vooral de nog zoo onbeschaafde *Daijakkers* door een doelmatig onderrigt tot zachtere zeden te brengen en zoo allengs voor meerdere beschaving vatbaar te maken. Want, de geschiedenis der menschheid leert het op de overtuigendste wijze, die beschaving gaat altijd met de herschepping van den eertijds woesten en verwaarloosden bodem gepaard, waaruit nieuwe bronnen tot verlevendiging van handel en nijverheid ontspringen. Wat zou men niet van een land als *Borneo* kunnen verwachten, dat zulk een' buitengewonen rijkdom van edele metalen en edelgesteenten, maar, hetgeen in ons oog meer beteekent, vooral zulk eenen vruchtbaren grond bezit, en dat door zulk een aantal rivieren, die zelfs diep landwaarts in voor groote schepen bevaarbaar zijn, in alle rigtingen doorstroomd wordt! Voor welk eene verbazende ontwikkeling van productie is hetzelve vatbaar, en welke schitterende voordeelen belooft deszelfs gunstige geographische

beste wegen van vervoer trachten op te sporen en zich te dien einde bepaaldelijk met eene topographische opneming van het land en de voornaamste rivieren onledig houden.

---

ligging alsdan aan den koophandel! Inderdaad, deze aangelegenheid verdient zoowel de aandacht der regering, als van die menschenvrienden in ons vaderland, welke zich met het doel om de menschen door de uitbreiding van het Christendom te verbeteren vereenigd hebben. De vernederende slavernij, waarin het meerendeel der volken van het binnenland door de Maleijers gehouden worden, is een zeker bewijs, dat ook zij den invloed hunner in verstandsontwikkeling meer gevorderde naburen niet hebben kunnen wederstaan. Waren deze Maleische gelukzoekers met dezelfde welwillende gezindheid om zachtere zeden te verspreiden jegens hunnen barbaarschen evenmensch bezield geweest, als de volkplanters, die eens van den vasten wal van Indie de leer van BRAMA en BOUDDHA naar *Java* overbragten, dan voorzeker zou ook nu reeds de *Daijaksche* bevolking zich op een' veel hoogeren trap van zedelijke ontwikkeling bevinden en zoo wel in karakter, als zeden met de bergbewoners van *Java* overeenkomen, daar zij, even als die van alle naburige eilanden, van hetzelfde menschenras afstamt. Maar wie kent de wegen der Voorzienigheid? Misschien heeft zij juist die onderdrukkers, wier invloed, gelijk wij zeiden, zoo groot is op de *Daijaksche* bevolking, er toe bestemd, om haar, onder onze leiding, tot hoogere zedelijkheid en beschaving, en zoo eindelijk tot het Christendom te brengen. Ja, door een doelmatig onderwijs vooral moeten wij trachten onder het opkomend geslacht der Maleijers eene betere zedelijke vorming, dan die hunner ouders, tot stand te brengen, en wanneer hierin tevens een aantal kinderen der *Daijakkers* kon deelen, die naderhand in hunne woonplaatsen terugkeerden, zouden, bij standvastige volharding, de gezegende uitwerkselen daarvan niet uitblijven. Veel zou daartoe ook, onder toezigt der regering, de vestiging van nieuwe volkplantingen tot ontginning van den grond, meer in het binnenland en in de onmiddellijke nabijheid der door de *Daijakkers* bewoonde landstreek, kunnen bijdragen, wanneer deze wilden het gebruik van den ploeg leerden kennen en tot het aanleggen van natte rijstvelden, waartoe hun land bijzonder geschikt is, werden aangespoord. Hierdoor toch zouden zij van zelfs genoopt worden, om hunne zwervende levenswijze op te geven, en van lieverlede tot het bouwen van dorpen en in eenen maatschappelijken toestand overgaan.

In het algemeen stond deze onderneming in een naauw verband met eene voorgenomene organisatie van de vastigheden, welke wij van ouds op de West- en Zuid-Oostkust van *Borneo* bezaten. De noodzakelijkheid van dezelve werd vooral dringend gevoeld door de hand over hand toenemende aanmatigingen der Chinesche volkplanters in de zoogenaamde mijndistricten van *Sambas* en *Pontianak*. De Heer T. H. TOBIAS werd daarmede, als Commissaris, reeds in October 1821 belast, en de Heer MÜLLER in het daarop volgende jaar, onder den titel van Inspecteur, ter zijner beschikking gesteld. Hoe zeer de uitbreiding van den Nederlandschen koophandel in de Indische zeeën het bestuur der volkplanting ter harte ging, blijkt zoo wel uit deze zending van eenen Commissaris naar *Borneo*, als uit de vroegere van den Majoor NAHUYS in November 1818. Des te onverklaarbaarder is het mij, hoe men in de toenmalige omstandigheden het gewigt van eene vastigheid in *eigenlijk Borneo*, aan den mond der groote *Borneo*-rivier, over het hoofd heeft kunnen zien. Immers in den aanvang van 1819 was door Sir THOM. STAMFORD RAFFLES, met het blijkbaar doel om onzen koophandel in den Indischen Archipel te benadeelen, en in strijd met de bestaande verdragen, eene Engelsch etablissement op het voor den Indischen en Chineschen handel zoo bijzonder gunstig gelegen eiland *Sincapore* in de straat van *Malacca* gevestigd. Waarom toen niet reeds eene soortgelijke vastigheid aan den mond dier rivier aangelegd, welke tot voorbij de hoofdstad van denzelfden naam, die daarvan ongeveer 15 Engelsche mijlen verwijderd ligt, voor schepen van 300 tonnen be-

vaarbaar is? De Vorst van dat rijk, die de nadeelen van het verval des handels in zijne staten zoo zeer gevoelde, dat hij bij herhaling afgezanten naar *Sincapore* zond, om de Engelschen tot nieuwe verbindtenissen uit te noodigen, zou ons toen voorzeker met opene armen ontvangen hebben. Buitendien is geen onzer etablissementen aan de West- en Zuid-Oostkust zoo gunstig voor den koophandel gelegen, als juist dit gedeelte van de Noordelijke kust van *Borneo*, van waar eene aanzienlijke hoeveelheid peper, kamfer, was, goud, antimonium, vrij wat vogelnesten, schilpad, paarlmoer enz. wordt uitgevoerd. Maar alle deze voortbrengselen, ofschoon zij in goede hoedanigheid die der Westkust gedeeltelijk verre overtreffen, komen naauwelijks in aanmerking bij de voordeelige ligging van dit punt, als stapelplaats voor den Indischen handel. Het is bijna als stellig zeker vooruit te zien, dat daarheen dadelijk de Chinesche koophandel, voor een groot gedeelte, en die met de *Sulu*-eilanden, geheel, zou verlegd worden: zoo dat, wanneer onze regering te gelijker tijd het op de Westkust insgelijks zeer voordeelig gelegen *Banka* tot eene vrijhaven maakte, het geheele jaar door een onafgebroken handelsverkeer met *Siam*, *Cochinchina* en *Kambodja*, alsook met verscheidene rijke provincien van *China* zou plaats grijpen.

Belangstelling in de welvaart van Nederland, waarvan de koophandel altijd de hoofdader geweest is, heeft ons genoopt, om onbewimpeld onze inzigten omtrent deze aangelegenheid bloot te leggen. Het geldt hier niet alleen de genezing van de wonden, welke het etablissement der Engelschen op *Sincapore*

onzen koophandel heeft toegebragt, maar in het algemeen deszelfs vestiging op bechtere grondslagen dan te voren. Wanneer eenmaal de Nederlandsche vlag aan den mond der *Borneo*-rivier op *Laaboean* wappert en onder hare bescherming de vrije handel van alle natien, van alle belemmerende formaliteiten ontheven, zich ontwikkelt: wanneer *Banka* op gelijke wijze voor eene vrijhaven verklaard wordt: wanneer eindelijk het ons door eene handvol Chinesche zeeroovers ontrukte *Formosa* weder onder Nederlandsch oppergezag wordt gebragt, om het even zeer aan den vrijen handel dienstbaar te maken: wanneer deze wenschen zich verwezenlijken, — en laat ons hopen, dat het oogenblik niet ver meer verwijderd is! — dan, voorzeker, zal niet alleen de bijna geheel vernietigde handel onzer koloniën herleven, maar ook die van het moederland eene nooit te voren gekende uitbreiding erlangen en zijne schatten in ruime mate over beiden uitstorten. Doch laat ons tot den hoofdpersoon van ons verhaal terug keeren!

Reeds in Mei 1822 was de Heer MÜLLER, tijdens zijne meergemelde zending, door den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN belast, om het land *Kaijang* te onderzoeken, in hetwelk nog nooit een Europeaan was doorgedrongen, en dat men alleen uit de fabelachtige verhalen der Maleijers kende. Het ligt omtrent vijftig of zestig uren binnen 's lands aan de Noordwestelijke kust van *Borneo* en staat onder de heerschappij van onderscheidene *Daijaksche* Hoofden, van welke S'BATTOE of AKAM BATTOE een der bekendste is. Om hetzelve te bereiken, moet men de rivier *Limbang*, van anderen ook *Badjang* geheeten, binnen

8*

loopen. De Vorst van *eigenlijk Borneo*, wien deze kusten toebehooren, heeft aldaar bij het dorp *Radjang*, hetwelk eenige dagreizen van den mond der rivier af ligt, eenen *Mantrie* of gezagvoerder met den titel van *Petingie* geplaatst. Men moet vervolgens eene door zeer wilde horden van *Daijakkers* bewoonde landstreek doortrekken, alvorens men aan het gebied van *Kaijong* komt. Gelijk ik mij nog zeer goed herinner, — want ik stelde in dezen togt veel belang, en zoo geene gewigtige ambtsbezigheden, den Geneeskundigen dienst betreffende, mij juist toen aan *Java* gekluisterd hadden, zou ik daaraan hoogst waarschijnlijk zelf een werkzaam aandeel hebben genomen, — was mijn vriend MÜLLER juist door de buitengewone moeijelijkheden, welke het onderzoek van dit gedeelte van *Borneo* liet vooruitzien, in des te grooter geestdrift voor hetzelve ontstoken. Des te grievender was voor hem het langdurig uitstel van deze reis, die misschien elk ander, behalve hij, geheel zou opgegeven hebben. Indien het waar is, dat brieven, beter dan het meest gelijkende afbeeldsel, het karakter en de denkwijze van den afwezigen uitdrukken, zal het den lezer niet onaangenaam zijn, hier woordelijk medegedeeld te vinden, wat hij mij toenmaals schreef. Hij zal daaruit vooral den scherpen blik, waarmede hij alles opmerkte, leeren kennen.

Eiland Borneo, Sambas den 20 Julij 1822.

Waarde Vriend BLUME!

»Zeker hebt gij geen' brief van zoo late dagteeke-»ning uit *Sambas* verwacht, daar gij misschien

»meent, dat ik reeds bij de kristalbergen ben aan»gekomen. Dit zou wel mijn vurige wensch geweest »zijn, te meer daar het zittende leven, waartoe ik »door het terrein word genoodzaakt, mij ziekelijk »maakt en ik op geene twee of drie gezonde dagen »achtereen kan rekenen. De reis zou mij des te meer »welkom zijn geweest. Den 3[den] Julij ben ik hier »aangekomen en hoopte spoedig verder te gaan; maar »tegen mijn' zin en tot mijn innig leedwezen moet »dit worden uitgesteld tot de komst van den Com»missaris, dien men hier op *Borneo* algemeen met »verlangen te gemoet ziet. Het zou mij zeer aange»naam zijn, indien gij de goedheid hadt mij spoedig »te schrijven, wat u dienaangaande bekend is, of, in »geval de Commissaris afgevaren is, mij de reden te »melden, waarom hij zoo laat van *Java* is vertrokken. »Als uw brief naar *Samarang* of *Soerabaija* wordt »verzonden, zal hij mij spoedig geworden; want op »die twee plaatsen liggen nog vaartuigen, die binnen »kort naar *Pontianak* of *Sambas* zeilen. Het doet »mij zeer leed, dat ik u niets van *Sambas* kan over»zenden [1]). Ik kom weinig uit huis, daarbij is er

---

1) Ik had mijn' vriend verzocht, om op zijne reizen voorwerpen van natuurlijke historie en vooral planten te verzamelen, en hem daarvoor eene naauwkeurige aanwijzing medegegeven. Op die wijze, meende ik, kon zijne zending in dat merkwaardige land, dat zoo rijk is aan voortbrengselen der natuur, welke ons nog zoo luttel en zoo oppervlakkig bekend zijn, ook voor de uitbreiding der natuurkundige wetenschappen van nut zijn. Hieraan voldeed hij ook gewillig en, ik moet zeggen, niet zonder veel moeite. Bij zijne terugkomst te *Batavia* echter waren bijna alle door hem verzamelde voorwerpen door vogtigheid bedorven, daar hij geene gelegenheid had gehad om dezelve in goed geslotene blikken doozen te bewaren.

»op het terrein rondom het huis niets te vinden en »het grootste gedeelte daarvan met gras en modder »of moerassige bosschen gevuld. Ik leef in eens ander »mans huis (den Resid^t. VAN GRAVE) en kan daarom »niet nalaten, op de uren, die de beleefdheid vor»dert, aanwezig te zijn. Voorts heb ik geen volk, »geene vaartuigen enz., zonder welke men hier uit »zijn huis niet bij zijn' buurman komen kan. Als »ik eenmaal op mijne verdere reis alleen van mij »zelven afhankelijk ben, en niet meer beleefdheids»of welvoegelijkheidshalve mijn' tijd onbesteed moet »laten voorbij gaan, hoop ik dit tijdverlies weder in »te halen. Ik zend u hierbij een klein stukje *Mag»neetsteen* [1]), en verzoek u vriendelijk, mij te wil»len zeggen, wat gij over deszelfs kracht, in ver»gelijking met andere van dezelfde soort, denkt. »Deze steen is niet van *Borneo*, maar van het eiland »*Siantang*. Men handelt veel met kleine praauwtjes »van *Siantang* op *Sambas*, en zoo gij meer van dezen

---

1) Dit magnetisch ijzer, hetwelk gedeeltelijk bijna zuiver, en veelal in groote massa's, op verscheidene eilanden, als *Siantang*, *Biliton*, *Karimon-Java* en vele andere in de straat *Sunda* voorkomt, verdient niet alleen de aandacht der Geologen, maar ook vooral van de regering, om als artikel van uitvoer, of althans tot verlevendiging van de koloniale industrie in aanmerking te komen. Reeds eenige jaren geleden, was mijn hooggeachte vriend, de Kolonel WINTER, toenmaals President der Algemeene Rekenkamer van Nederlandsch Indië, nadat hij zich door proeven in Duitschland van de voortreffelijkheid en het rijke gehalte van deze ijzererts overtuigd had, voornemens, den uitvoer voor eigene rekening te beproeven. Naderhand, als deze onderneming niet tot stand was gekomen, heb ik den Kolonel BAKE, die zich toen met de oprigting der Grofsmederij te *Leijden* onledig hield, daarop opmerkzaam gemaakt, en zijn dien ten gevolge door dezen pogingen bij de Indische regering aangewend, waarvan de uitlag mij echter onbekend is gebleven.

»Magneetsteen mogt verlangen, zou ik daarvan nog »wel meer kunnen bekomen. Men zegt, dat men »op *Siantang* geheele rotsen daarvan heeft. Ik denk »daarbij aan het fabeltje van de Magneetrotsen, die »de schepen naar zich toe trokken. Wat zegt gij wel »daarvan? Eene fabel heeft toch altijd eene kleine »waarheid tot grond. De Resid[t]. VAN GRAVE zendt »met de Brik *Dijkzigt* van *Rotterdam* Kapt. SCHAP, »waarmede ik dezen brief verzend, eene vrouw over, »die eene witte huid heeft. Deze vrouw, of als men »haar zoo noemen wil, dit meisje is uit het land »*Kaijong* (waar ik naar toe ga); haar vader, moeder »en twee broeders zijn zwart, of zoo als alle andere »bewoners dezer landstreek, van dezelfde koperkleur, »als de bewoners van *Java* enz. Gij zult haar wel »te zien krijgen; maar als gij intusschen mijn' brief »ontvangen mogt, voor dat gij de vrouw ziet, wil »ik hier nog aanmerken, dat deze vrouw aan den »*Pangerang* ANNUM, broeder van den Sultan van »*Sambas* toebehoorde, welke voorgeeft, dat hij haar »van de bewoners van het land *Kaijong*, die naar de »kust afgezakt waren, ten geschenke heeft gekregen. »Men schat haar ongeveer 18 of 19 jaren oud. Zij »is van meer dan middelbare grootte, heeft een dik »hoofd, van achteren breed, van voren eenigzins »spits toeloopend, maar zonder wanstaltigheid, de »neus wel geproportioneerd, even als eene Europeaan- »sche vrouw, de ooren insgelijks, witachtig geel »haar, aan de punten roodachtig geel. Zij heeft een »dik gezigt, witte ooghaaren en wenkbraauwen, kleine »geslotene oogen, altijd met de oogleden bedekt, »daar zij het licht niet verdragen kan. Bij nacht

»moet zij zeer goed kunnen zien. Handen en voeten »zijn wel geëvenredigd, behalve dat zij plat van »oppervlakte zijn. Hoe de beenen, en wat zij verder »te vertoonen heeft, er uitzien, heb ik niet onderzocht. »Ofschoon men haar OETANG noemt, was zij toch be»schaamd om zich te laten zien, veel minder wat »onder haar kleedje de nieuwsgierigheid mogt op»wekken. Zij spreekt geen Maleisch. Hare spraak »is eene soort van geluid als dat der Hottentot»ten en andere dieper in *Africa* wonende volken, »dat veel op het snateren en fluiten van vogels »gelijkt. Wees zoo goed mij in het vervolg te schrij»ven, of het wel der moeite waard is zulk een ras van »menschen naar *Java* over te zenden [1]), en in het

---

1) Geen wonder, dat de *Daijakkers*, en vooral het vrouwelijk geslacht, als van een slapper en lymphatischer gestel, nog al dikwijls aan dezen ziekelijken toestand, die op *Java* tot de zeldzaamheden behoort, zijn blootgesteld, daar zij hun leven in donkere wouden verslijten, waarin de altijd vogtige dampkring als opgesloten blijft en schaars door winden gezuiverd wordt. De hier bedoelde vrouw had, ofschoon zij, ten gevolge van haren aanleg tot waterzucht in het hoofd (*hydrocephalus*), zeer achterlijk was in verstandsontwikkeling, bij hare aankomst te *Batavia* reeds tamelijke vorderingen in het Maleisch gemaakt. Dit pleit alzoo gunstig voor de vatbaarheid van dat volk, waarvan ik naderhand bij anderen nog overtuigender blijken gezien heb. Ook leverde zij mij het stellige bewijs op, dat de *Daijakkers*, even min als de *Alfoerezen* en andere oorspronkelijke bewoners van den Indischen Archipel, eenige de minste overeenkomst met de *Papoeas* of andere negerrassen hebben, maar integendeel, evenzeer als de Javaansche bergbewoners, tot het zuivere Maleische of liever *Sunda*-ras behooren. Wat het zenden van menschen uit de binnenlanden van *Borneo* naar *Java* betreft, dit meende ik den Heer MÜLLER te moeten afraden, maar spoorde hem aan om, zoo veel mogelijk, schetsen van de meer in naam, dan inderdaad verschillende volkstammen der *Daijakkers*, hunne kleederdragten, bijeenkomsten, enz. te ontwerpen. Hieraan gaf hij dan ook gehoor en liet onder zijn opzigt, dadelijk na zijne terugkomst, voor den Gouverneur-Generaal eenige dier

»algemeen, of de Gouverneur Generaal wel smaak »heeft in het aanbrengen op *Java* van zulke men- »schen uit verre en onbekende landen. Voor dat gij »deze vrouw ziet of beoordeelt, verzoek ik u eens »een bezoek afteleggen bij Mevrouw MUMM, weduwe »van den Raad van Indie. Zij woont op Molenvliet, »niet ver van het hotel Payan. Er is daar eene slavin, »die geheel wit is, even als de door mij beschrevene »vrouw van *Kaijong*. Deze slavin heeft intusschen »rood haar, hetgeen eenige overeenkomst heeft met »de vrouw van *Borneo* of *Kaijong*, die ik in het »vervolg OETANG zal noemen, en welke wit haar met »vale of roodachtige punten heeft. Overigens heeft »deze slavin fijner vel en ziet er, als ik mij wel her- »inner, blanker en beter uit, als OETANG. Daarom »raad ik u aan deze slavin te gaan zien. Ik wenschte

---

ruwe bewoners van *Borneo* van beiderlei geslacht levensgroot boetseren, waarmede menigeen, die ze te zien kreeg, zich bijzonder vermaakte. Het zij de kunstenaar de gelijkenis hunner gelaatstrekken niet getroffen, of naar de oorspronkelijke afbeeldingen getrouw teruggegeven had, hetwelk ik niet wil beslissen, deze *Daijaksche* poppen althans geleken volstrekt niet op eene jonge *Daijakkerin*, die mijn vriend had medegebragt. Deze kon door hare zeer regelmatige en zachte gelaatstrekken en haren schoonen ligchaamsvorm zelfs te *Batavia* onder het gekleurde menschenras voor eene schoonheid doorgaan, waarvan zij zich ook door eene bleekere kleur en een flaauw rood op de wangen voordeelig onderscheidde. Zij was de dochter van een voornaam Hoofd, of zoo men wil, van een' Vorst der onafhankelijke *Daijakkers* op de Westkust, en hem door dezen tot een teeken van verbroedering ten geschenke gegeven. Haar gunstig uiterlijk was dan ook misschien alleen daaraan toe te schrijven, dat zij nooit zwaren arbeid had moeten verrigten, zoo als dit met anderen het geval is. Voor het overige, kon ik even min bij deze Prinses, als bij de bovengemelde Albino en een' jongen *Daijakker*, dien mijn geëerde vriend REINWARDT naar Europa medegebragt had, eene buitengewone verlenging van het stuitbeen (*os coccygis*) opmerken.

»uw oordeel over deze vrouw te weten, en hoedanig »de soort van ziekte heeten mag, die deze bijzonder»heid te weeg brengt. De Kapitein SCHAP van de »Brik *Dijkzigt* heeft als ballast ongeveer 300 balken »of zware planken van 20 voeten lang en 5 tot 8 »duimen dik van hier naar *Batavia* medegenomen. »Zijn schip vaart voor rekening van, en is geadres»seerd aan COLVILLE en JUTTING. Ik wenschte zeer »gaarne te weten, hoe duur het hout bij het stuk of »de geheele partij door den Kapitein is verkocht" 1).

Men ziet uit dezen brief, hoe zeer MÜLLERS ziel geheel met zijne zending was vervuld, en hoe scherp hij op alles lette, dat daarmede in eenig verband stond. Zijn geduld moest echter nog een' geruimen tijd op de proef gesteld worden, voor dat hij die aan kon vangen. De toestand namelijk der Chinesche vereenigingen of *Kongsies* in de mijndistricten der Westkust van *Borneo* was toen hoe langer hoe bedenkelijker geworden. Zij hadden zich de grofste buitensporigheden en beleedigingen, ook tegen de Nederlandsche gezaghebbers, veroorloofd en hun eindelijk alle gehoorzaamheid geweigerd. Het stond te vrezen, dat, indien deze oproerige geest niet ten spoedigste gedempt werd en de schuldigen hunne verdiende straf ontvingen, onze belangen zoo wel hier, als in den geheelen Indischen Archipel, door het ondermijnen van het Nederlandsch oppergezag gevoelig zouden gekrenkt worden. Om dit te voorkomen, was reeds in de

1) Het is mij ontgaan, welke prijzen er toenmaals voor dit hout te *Batavia* gemaakt zijn, maar zoo veel is zeker, dat deze proef, volgens de berigten van de Heeren COLVILLE en JUTTING, niet zeer bemoedigend is uitgevallen.

maand Julij van dit jaar eene versterking van drie honderd man Europeaansche troepen, onder bevel van den Luitenant-Kolonel H. DE STUERS, Adjudant van den Baron VAN DER CAPELLEN, naar de Westkust van *Borneo* vertrokken, om in vereeniging met de aldaar dienstdoende garnizoenen de orde te herstellen. De verschijning van eene zoo aanzienlijke krijgsmagt was alleen reeds genoegzaam, om de Chinezen in de mijn-districten van *Pontianak* tot onderwerping te brengen; maar in die van *Sambas* ging zulks met veel meer moeite en niet zonder bloedvergieten. Eerst in Januarij 1823 begon de Luit.-Kolonel DE STUERS zijne operatien tegen de Chinezen, welke tusschen *Lara* en *Seemar* en op den weg naar *Lara-Sintakiou* verscheidene *bentings* hadden opgeworpen. Zij werden daaruit den 20sten dier maand door genoemden Hoofdofficier aan de spits onzer dappere krijgslieden verdreven, waarop onmiddellijk de onderwerping van het geheele district *Lara* volgde. Nadat eindelijk ook de *Kongsie* van *Montrado* zich in de maand Mei had onderworpen en het oproer onder de Chinezen op de Westkust aldus volkomen gestild was, kreeg onze MÜLLER hoop, dat alsnu spoedig eenige vaartuigen voor de expeditie naar *Kaijong* ter zijner beschikking zouden worden gesteld.

Ik achtte het noodzakelijk, hierover eenigzins breedvoeriger uit te weiden, dewijl hij dit tijdperk, behalve tot het volvoeren van eenige zendingen aan inlandsche Vorsten, met het doel om verdragen met hen te sluiten, inzonderheid tot het verzamelen van bouwstoffen voor de geschiedenis van *Borneo* besteedde, welke wij den lezer in een volgend nummer zullen aanbieden.

Dit gedeelte van zijn werk evenwel, ofschoon niet zonder bijzonder belang voor de kennis van dat eiland, is verreweg het minst gewigtige. Het behelst namelijk niets aangaande zijne reis naar *Kaijong*, noch omtrent alle de geographische teregtwijzingen, waartoe hem de opneming der Noordwestelijke kust veelvuldige aanleiding gaf. Ook zoekt men daarin vergeefs naar het aantal belangrijke statistieke berigten, welke de onvermoeide man aldaar bijeen bragt, en naar het verhaal van de ontelbare moeijelijkheden, die hem het teugelloos gedrag van zijn escorte veroorzaakte, waardoor het, gelijk ik vermoed, meer dan door de hinderpalen, welke de gesteldheid des lands opleverde, ondoenlijk voor hem werd, om van deze zijde in het binnenland van *Kaijong* door te dringen. Zeker zullen zijne rapporten aan de regering, wanneer dezelve niet insgelijks verloren of in verkeerde handen geraakt zijn, zoowel hierover, als omtrent zijne terstond daarop gevolgde poging om langs de groote *Kapoeas*-rivier *Kaijong* te bereiken, het best uitsluitsel kunnen geven. Ik zou echter buiten staat zijn om juist over dit schitterend tijdperk zijner werkzaamheid tot uitbreiding der Aardrijkskunde iets mede te deelen, indien ik daartoe niet, hoe onvolledig dan ook, een' leiddraad vond in eenige eigenhandig door hem geschrevene, maar zeer korte aanteekeningen [1]), gedane peilingen, en een aantal

1) Dezelve zijn buitendien dikwijls zoo vlugtig en onleesbaar geschreven, dat men moeite heeft om den zin te raden. Ook zijn de namen van menschen, plaatsen, rivieren, bergen enz. dikwijls zeer onduidelijk. Mogt ik derhalve in het volgende soms gedwaald hebben, dan is dit alleen mijne schuld.

schetsen van gezigten van het land, bij welke telkens de dagteekening, waarop zij vervaardigd zijn, gevoegd is. Het een en ander is van wege de Indische regering, door tusschenkomst van mijnen vriend WINTER, aan zijne familie ter hand gesteld, en door deze aan mij ten gebruike toevertrouwd.

»Nadat ik eindelijk," — dus schreef hij mij in het begin van Junij 1823, — »de zekerheid heb, om »mijne reis naar de zoo weinig bekende Noordelijke »kust van dit eiland nog in deze maand aan te van»gen, ben ik een geheel ander mensch geworden. »Ik heb evenwel reden om alles behalve te vrede te »zijn over de behandeling, die ik hier ondervind, »en verzoek u dringend, om daarvan aan den Baron »VAN DER CAPELLEN kennis te willen geven, opdat hij »wete, dat het mijne schuld niet is, indien deze on»derneming misschien niet naar wensch mogt uitval»len. Te *Sambas*," — dus gaat hij voort, — »heb »ik de grootste hinderpalen moeten overwinnen, en »het scheelde zeer weinig, of ik had zelf de voor de »reis benoodigde gelden moeten opnemen en alle uit»gaven voorschieten. Desniettegenstaande heb ik toch »*f* 1000 in 's Lands kas te *Sambas* moeten storten, »om voor buitengewone uitgaven op deze reis te die»nen. Men heeft mij, om zoo te zeggen, alles, wat »daartoe noodig was, geweigerd, en ik zou bijna »moeten veronderstellen, dat men mijne onderneming »vruchteloos zoekt te maken. Ik heb niet eens zes man »soldaten van *Sambas* of *Pontianak* kunnen mede»krijgen, die voor het bewaren van de goede orde »en voor onze veiligheid, vooral 's avonds en bij nacht, »van de grootste dienst zouden zijn, daar geen Ma-

»leijer, zoo als de Sultan en *Pangerang* beiden mij »verzekerd hebben, in staat is om op zijn' post be»hoorlijk te waken. Maar om niet verder hierover »uit te weiden, ik verklaar u, dat indien ik niet vrees»de, dat men het aan gebrek aan moed en ijver zou »toeschrijven, ik zeker de reis naar *Kaijong* niet zou »ondernemen, dewijl ik bijna geene kans zie, om de»zelve, ook met de grootste inspanning mijner krach»ten, met een gewenscht gevolg te volbrengen."

De vaartuigen, voor deze onderneming bestemd, moesten den 19 Junij gereed zijn om te vertrekken. Het waren de volgende:

1. De Kanonneerboot N°. 2, gewapend met *een* metalen achtponder, *twee* ijzeren tweeponders, *twee* metalen draaibassen, halfponders, *twee* metalen *pamoros* of donderbussen, behalve klein wapentuig, als geweren, pistolen, pieken, en even als de volgende vaartuigen, met levensmiddelen voor twee maanden voorzien.

Kommandant: Jonker BANZEN,

3 Europeanen,
1 Javaansche mandoor,
20 Javaansche matrozen.
25.

2. Eene Praauw, onder het bevel van *Joeremoedie* SIZEN. Op deze bevond zich de Heer G. MÜLLER.

2 Joeremoedies,
1 Joerebattoes,
1 Chinesche timmerman,
6 d° mijnwerkers,
16 man Maleijers.
27.

3. Eene Praauw, onder bevel van ENTJE DALLOH. Op deze bevond zich de *Pangerang* ANNUM, broeder des Sultans van *Sambas*.

23 man Maleijers.

4. Eene Praauw, behoorende tot de flotille van den Majoor *Radjah* AKIL, onder bevel van Kapt. *Radjah* SEMBOK.

19 man equipage.

5. Eene Praauw, insgelijks tot de flotille van den Majoor *Radjah* AKIL behoorende, waarop de Luitenant *Radjah* SAID bevel voerde.

16 man equipage.

De Heer MÜLLER hangt een treurig tafereel op van de wanorde en slechte krijgstucht, welke op deze inlandsche vaartuigen heerschte. Immers, ofschoon hij de bevelhebbers van dezelve voor meer dan veertien dagen had gewaarschuwd, om alles voor het aanstaande vertrek in gereedheid te hebben, bleek het weldra, dat eenige, op zijn hoogst, voor eene halve maand voorraad aan boord, nog in het geheel geen water ingenomen, en aan alles gebrek hadden. De wapenen waren buitendien in den slechtsten staat: geen kanon, waaraan niet het een of ander ontbrak, geene patronen in gereedheid, zelfs geene vuursteenen op de geweren: boven het slechts met *Parra Parra* van *Nieboom* [1]) overdekte buskruid zag men hen soms licht branden; kortom alles kenmerkte den tragen,

---

[1]) Dit zijn de dikke stelen van het loof der Nieboom- of *Nieboeng*-palm (*Oncosperma filamentosa* BL.) in de *Rumphia* beschreven en op Tab. 82 en Tab. 103 afgebeeld. Ook van eenige andere, en vooral Sago-Palmen (*Sagus laevis*, *Sagus genuina*, *Sagus Rumphii* enz.) dienen de stelen tot onderscheiden huiselijk gebruik, in het bijzonder voor heiningen en beschuttingen.

zorgeloozen inborst van bedorvene Maleijers, die nog voor korte jaren het handwerk van zeeroovers gedreven hadden. Even elendig was het met de manschap gesteld, die genoegzaam naakt was, en waarover de inlandsche officieren niet in staat waren het voor de dienst volstrekt noodzakelijk gezag uit te oefenen of zich te doen gehoorzamen. Dit moet echter, zoo als de Heer MÜLLER aanmerkt, niemand verwonderen, die eenigermate bekend is met het schraapzuchtig gedrag en de verfoeijelijke knevelarij, waaraan zich zoo wel de bevelhebbers, als allen, die op deze vaartuigen met eenig gezag bekleed zijn, overgeven. De Majoor *Radjah* AKIL b. v. ontvangt maandelijks van onze regering *f* 40 voor herstellingen van elke Praauw, dus *f* 480 voor de twaalf, die hij in dienst heeft. Hiervan wordt echter niets tot het gemelde einde aan de officieren verstrekt, die zich daarvoor schadeloos stellen, door vier of vijf man minder, dan op de rol staan, in dienst te houden en het geld daarvoor zelf op te steken. Wanneer de matrozen hunne soldij ontvangen hebben, gaan zij met hen aan het dobbelen en weten het altijd zoo aan te leggen, dat alleen zij de winnende partij blijven. Zij zijn het ook zelve, die het praauwvolk van opium voorzien, zoodat het altijd bij hen in schuld staat, en dit is de eenige, op onzedelijkheid rustende band tusschen het scheepsvolk en deszelfs bevelhebbers. »Men kan begrijpen," — zegt hij, — »dat deze rooverbende, het uitschot van »het slechtste volk, dat misschien ergens op den aard»bodem leeft, mij op deze reis veeleer tot last, dan »van eenig nut moest zijn."

In plaats van den 19 Junij, gelijk bepaald was, in

zee te trekken, moest het vertrek nog verscheidene dagen worden uitgesteld, niet alleen om de inlandsche vaartuigen naar eisch uit te rusten, die, als in Lands dienst zijnde, eigenlijk elk oogenblik zeilree behoorden te zijn, maar ook dewijl de *Pangerang* zijn volk nog bijeenbrengen moest: waarschijnlijk echter, omdat deze het niet waagde de reis aan te vangen, zonder vooraf zekere bijgeloovige ceremoniën verrigt te hebben. Den 23sten voeren zij de kleine *Sambas*-rivier tot aan de *Ladong* van genoemden *Pangerang* op, alwaar bij een' grooten *Bandara*-boom allerlei plegtigheden werden verrigt, en onder anderen eene offerhande aan de zich in de rivier ophoudende Kaimans gebragt werd. Soortgelijke belagchelijke ceremoniën hadden later ook, om den moed dier Maleische zeehelden op te wekken, bij den *Craton* des Sultans plaats, waaraan deze verlichte Vorst zelf deel nam, en die vooral strekken moesten om den duivel en andere booze geesten te verdrijven. Ten laatste verloor onze MÜLLER zijn geduld en zakte hij den 27sten Junij naar *Panankat* aan den mond der *Sambas*-rivier af, om daar den *Pangerang* ANNUM af te wachten, die daags te voren weder van boord was gegaan, om, zoo als het heette, nog eenig volk en ettelijke meiden, tot zijne verstrooijing op reis, op te vangen.

Van den mond der *Sambas*-rivier tot aan den Noordelijk gelegen' hoek van *Boegiraja*, is het land omstreeks twee Duitsche mijlen ver geheel onbewoond. Het lage, zandige en ten deele ook uit klei bestaande strand der zee, hetwelk bij harden wind gedeeltelijk overstroomd wordt, is op plaatsen, die boven den hoog-

sten waterstand verheven zijn, met *Rooboomen* [1]) bedekt. Het hout van dezen boom, die in gedaante veel op een' pijnboom gelijkt, is zeer hard, maar bros, en overigens goed voor masten van kleine vaartuigen. De zee langs dit strand is zeer ondiep, zoodat men op een half of drie kwartier uurs afstand naauwelijks van 6 tot 8 voeten water heeft. Maar alhoewel het water troebel is, heeft men, zoodra men zich buiten de iets boven den mond der rivier gelegene modderbank *Rakit-tiram* [2]) bevindt, verder niets van zanden of klippen boven of onder water te vrezen. Ook kunnen kleine vaartuigen zonder hinder over deze ondiepten heenzeilen, terwijl groote schepen op verderen afstand, waar het water helderder begint te worden, zonder eenig gevaar hunnen koers kunnen vervolgen, ofschoon het raadzaam is nu en dan het lood uit te werpen.

De berg *Boegiraja* vormt eenen uithoek: voor denzelven ligt een eilandje van gelijken naam, van ouds en nog tegenwoordig eene gewone schuilplaats der zeeroovers, die tusschen hetzelve en den berg, waar

---

1) Ik vermoed, dat dit de *Casuarina equisetifolia* LINN. *fil.* is.

2) Groote schepen blijven niet zelden op deze bank vastzitten, maar geraken ligt door het uitbrengen van een werpanker, of ook buitendien alleen door den stroom weder vlot. Dit is vooral het geval met de groote Chinesche jonken, die niet zoo als onze schepen kunnende bestuurd worden, somtijds eenige dagen lang zonder letsel daarop blijven zitten, tot dat zij weder vertrekken. Ook kunnen groote vaartuigen wel een' voet diep met de kiel door den modder loopen, zonder daardoor in het zeilen merkbaar gehinderd te worden. De beste tijd om over deze bank te komen is tusschen 9 en 10 uren des morgens, bij het opkomen van den zeewind, wanneer men dadelijk de rivier kan opzeilen tot 4 of 5 uren na den middag.

slechts 8 of 9 voet water staat, zoowel tegen den wind, als tegen vervolging zeker liggen. Van daar ook de naam, die uit *Boegit-rajat* [1]), berg der roovers, ontstaan is. Het eilandje is eene rots, van 200 tot 250 voeten hoog en van boven met boomen begroeid, die aan den zeekant, waar men dadelijk 4, 5, ja tot 8 vademen water peilt, wegens hare steile wanden ongenaakbaar is. Aan de binnenzijde echter is het strand op eene enkele plaats zandig, waar zich tusschen de rotsen eenig zoet water verzamelt. De tegenover liggende berg *Boegiraja* op den vasten wal is zacht glooijend, maar desniettemin van verre zeer kenbaar. Hij is met boomen bedekt en zijn bodem bestaat uit goede tuinaarde. Aan zijn' voet ligt eene menigte rotsklompen van buitengewone grootte verspreid, waarvan sommige als door menschenhanden opeengestapeld schijnen, zijnde de steensoort hier in het algemeen een roodachtig graniet. Tusschen dezelve groeijen in den zandigen bodem vele *Naga-* of *Panaga*-boomen, eene soort van ijzerhout van bijzondere zwaarte. Wanneer de boom een' ouderdom van 15 tot 20 jaren bereikt heeft, valt hij door zijne eigene zwaarte nagenoeg omver; hij blijft evenwel nog voortgroeijen en begint zelfs dan eerst regt in dikte toe te nemen, 80 of 90 jaren oud wordende. De inboorlingen maken van dit hout, om deszelfs sterkte en ondoordringbaarheid, *bentings* of schutplanken voor het geschut op hunne vaartuigen. De geslach-

1) *Rajat* of *rajath* beteekent eigenlijk: een man uit het volk, of ook het geheele volk. Doorgaans echter hecht men daaraan de beteekenis van: het gemeene volk of het graauw.

tige bloesem van dezen boom verspreidt op een' verren afstand eenen zeer aangenamen geur; ook worden de vruchten door den inlander als artsenij gebruikt. Men vindt hier ook den zoogenaamden *Soga*-boom, die redelijk groot is en fraaije bloemtrossen draagt. Hij komt op *Java* niet voor, waarheen zijn schors als koopwaar overgebragt en tot het donker bruin verwen der bekende *Batekke*, eene meer of minder fijne soort van batist-katoenen van eene eigenaardige teekening, gebruikt wordt.

Aan de Zuidzijde van dezen berg is een riviertje van zoet water. Het is echter uit hoofde van den lagen wal, den vloeibaren modder en het fijne zand, waarin men genoegzaam wegzinkt, moeijelijk, om aldaar eene genoegzame hoeveelheid in te nemen. De zee is hier ongemeen vischrijk en vol zeeëgels, zeesterren en allerlei polypen, waarvan sommige, 1½-2 voeten in diameter, hunne talrijke dunne armen, ter lengte van vijf of acht voeten, naar alle zijden uitstrekken. Boven *Boegiraja* is de zee nabij de stranden dieper en het water ook klaarder. Groote Praauwen kunnen dan ook digt langs den wal varen, en ook voor groote schepen is het water geheel zuiver en zonder banken of klippen. Maar ook hier is de landstreek vlak en bespeurt men mijlen diep landwaarts in noch bergen, noch heuvels. Het strand is zandig, maar vrij droog, zoodat men uren lang bijna onafgebroken langs hetzelve kan opwandelen. Ook hier ziet men niets als *Rooboomen*, maar eenige duizend passen achteruit is er meer verscheidenheid van plantengroei en neemt het landschap in het algemeen een zeer bevallig voorkomen aan. Tusschen het hout-

gewas ontwaart men zeer schoon en hoog opgaand geboomte, waaronder ook zeer groote *Kampas*-boomen. Er is overvloed van wild en men ontmoet vooral zeer vele wilde zwijnen, herten, springbokjes, ook *Babie-roessah*, maar daarentegen, behalve vischreigers en watervogels, zeer weinig gevogelte. Uit gebrek aan goed water, is deze geheele landstreek tot *Paloo* onbewoond en treft men slechts hier en daar eene in den goeden Moesson opgeslagene visschershut of de kampementen der zeeroovers, die zich hier dikwijls ophouden, aan. Alle zoogenaamde riviertjes, die, behalve de *Songai-boerong* naauwelijks dien naam verdienen, zijn namelijk verre opwaarts met zeewater gevuld.

Eenige Duitsche mijlen Noordelijk van *Boegiraja*, komt men aan *Tanjong Paijong*, eenen uithoek dus geheeten naar deszelfs gedaante, welke een' halven cirkel, even als een' halven *Paijong* of zonnescherm, beschrijft. Op eenigen afstand uit zee gezien maakt hij eene sierlijke vertooning. Nog eene halve mijl boven dezen uithoek, kan men in het Zuiden den berg *Panankat*, die zich aan den mond der *Sambas*-rivier tot eene hoogte van 800–900 voeten verheft, en eenige nog verder verwijderde bergen ontwaren, hetwelk de buitengewoon lage ligging van deze landstreek bewijst. Ook behoudt het zandige strand verder Noordwaarts op geheel hetzelfde voorkomen en blijft het vaarwater even goed tot op twee mijlen beneden *Paloo*, waar het strand afwisselend hoog en laag is en in uitgestrekte modderbanken uitloopt, zoo dat men wel eene mijl ver van den wal moet houden. Daar, waar de oever zich tot eene hoogte van 10 tot

15 voeten verheft, is zwaar hout in menigte, hetwelk de Maleijers tot den scheepsbouw bezigen. Ook groeijen hier vele *Kampas-* en *Ara*-boomen, waarvan het hout zeer gezocht is, wordende een mast van *Kampas*-hout voor eene Chinesche jonk in China dikwijls voor 500 à 700 Spaansche matten verkocht. De grond bestaat hier op onderscheidene hoogere plaatsen uit de volgende lagen of beddingen, als:

2	voeten	wit zand,
6	»	tuinaarde,
2	»	wit zand,
3	»	schulpachtig zand,
13	voeten	hoogte.

Daarentegen vindt men aan de lage en meer zandige oevers veelvuldig groote groepen van *Nieboom*-palmen (*Oncosperma filamentosa* BL.) [1]. Deze boomen worden vooral door de zeeroovers zeer gezocht, zoo wel om de palmkool, die raauw of gekookt genuttigd wordt, als om het hout van den stam, waarmede zij hunne vaartuigen van binnen bekleeden en het dak der kajuit bedekken.

De op deze hoogte liggende eilandjes, *Paloo* of *Likoe* geheeten, welke nog op geene kaart staan aangeteekend, werden door MÜLLER van verschillende

---

[1] Ook van deze Palm wordt de stam dikwijls op *Borneo* tot palen voor de huizen gebruikt, die echter op verre na niet zoo duurzaam zijn, als van ijzerhout, dat zoowel onder water, als boven hetzelve niet aan verrotting onderhevig en bijna onvergankelijk is. Wanneer de eene inlander aan den anderen dergelijke balken van ijzerhout verkoopt, vraagt de kooper ook niet naar den ouderdom of den staat van het hout, maar alleen naar de gaten, welke daarin doorgaans reeds door drie of meerdere der vorige bezitters zijn uitgehakt.

standpunten opgenomen, tot een van welke hem de ongeveer 4000 voeten verwijderde zandbank *Passir boerong* diende. Beide deze eilandjes zijn slechts weinige voeten boven de oppervlakte der zee verheven en men vindt op dezelve geen spoor van zoet water. Zij moeten dus eigenlijk als zandbanken beschouwd worden, waarvan de grootste digt begroeid, de andere, waarop men nog overblijfselen vindt van eene verschansing of *benting*, eertijds door de zeeroovers opgeworpen, slechts gedeeltelijk met boomen bezet is. Langs de stranden dezer eilandjes, alsmede op de zandbank zelve, die eene uitgestrektheid heeft van het vierde eener Duitsche mijl, houden zich vele schilpadden op, wier eijeren zoowel door de zeeroovers, als door de Chinezen van *Paloo* in menigte worden opgegraven.

Ook op deze hoogte is het moeijelijk voor zeevarenden om zich van drinkbaar water te voorzien. Men moet te dien einde de bogt van *Paloo*, en dan of het riviertje *Linkoo* (dat oneigenlijk ook *Paloo* genoemd wordt) anderhalf uur opvaren, of ook meer Noordelijk de bogt inloopen en dan de rivier *Paloo*, die bij sommigen ook *Bombang* heet, binnengaan. Echter is het water hier overal bijzonder ondiep, en gedurende de ebbe komt er bij de eerstgenoemde rivier op eene breedte van drie kwartier uurs eene modderbank te voorschijn, waarover men dezelve ook niet met het kleinste schuitje kan binnenvaren. Op dezen diepen en weeken modder vangen de Chinezen van *Likoe* eene menigte visschen, waartoe zij zich van eene soort van groote schilden bedienen, om daarop over den modder heen te kruipen. Bij hoog water daarentegen kan eene twee-

Koijange Praauw of groote sloep daarover het riviertje binnenkomen, ofschoon het toch altijd moeijelijk blijft om het eigenlijke vaarwater te onderkennen, daar het land aan weerskanten zeer modderig, en gedurende den vloed bijna altijd op den afstand van $\frac{1}{4}$ mijl overstroomd is. De boomen, die zoo wel langs deze oevers, als op bovengemelde eilandjes groeijen, behooren tot de gemeenste en slechtste houtsoorten, zoo als *Kajoe Apie* (*Avicennia alba* en *A. tomentosa*), *Kajoe Bakon* (*Rhizophora Mangle*) en eenige andere.

De van Chinezen bewoonde *Kampong* ligt $1\frac{1}{4}$ uur varens van den mond der rivier en bestaat uit omtrent zestig huizen met eene *Roema-Kongsie*, eene amfioenkeet en eene arakstokerij. Slechts weinige door visschers en eenige kooplieden bewoonde huizen staan bij elkander: de meeste liggen verstrooid in de rijstvelden, die eene groote ruimte beslaan en er goed uitzien. Het getal der inwoners bedraagt ongeveer 80 mannen boven de 16 jaren, en daarenboven nog 250, vrouwen en kinderen medegerekend. Buiten de visscherij bestaat hunne hoofdzakelijke nering in rijst- en tuinbouw. Vooral heeft men hier zeer goed onderhoudene moestuinen.

De eigenlijke naam van dit dorp is niet, zoo als het doorgaans genoemd wordt, *Paloo*, maar *Likoe*. Het oude *Paloo* lag eenige uren meer ten Noorden nabij den berg *Paloo*, waar men voorheen ijzermijnen bewerkte, als wanneer alleen de *Kongsie* of Hoofden te *Likoe* woonachtig waren. Daar ter plaatse liet de Sultan van *Sambas* door Chinezen kanonnen en kogels gieten, van welke nog verscheidene stuk-

ken te *Sambas* aanwezig zijn. Daar echter de mijnwerkers allengs uitstierven, zijn de mijnen in den laatsten tijd, tot op eene enkele na, geheel vervallen, en ook *Likoe* bestond in 1820 nog slechts uit weinige visschershutten. Maar bij de laatste onlusten met de Chinezen te *Montrado* enz., heeft de Sultan vele der van daar verdrevene en rondzwervende Chinezen derwaarts verwezen, welke zich tegenwoordig omstreeks *Likoe* of het tegenwoordige *Paloo* hebben nedergezet. Wanneer men zich van *Sambas* hierheen wil begeven, kan men ook, door eenige rivieren op te varen, tot op een half uur afstands van den *Kampong* komen.

De berg *Paloo* ligt eenige uren van het dorp verwijderd en is van eene zeer bevallige gedaante, waardoor het landschap in geen geringe mate wordt verlevendigd, daar men hem zeer ver, zoo wel boven, als beneden *Tanjong Datoe* zien kan. Het ijzer, dat in groote hoeveelheid uit hem getrokken wordt, is van uitstekende hoedanigheid en wordt gedeeltelijk ook door de *Daijakkers* verwerkt. Achter dezen berg bezit de *Pangerang Tommongong* van *Sambas* eenige landerijen, die hem als erfdeel zijn toegevallen, onder anderen *Boetannar* en een gedeelte van den berg *Kwooé*, welke ook, omdat hij vele vogelnesten, hoewel van slechte hoedanigheid oplevert, *Sarrong boerong* genoemd wordt en tot aan het strand der bogt van *Datoe* loopt.

De smalle landtong, welke de bogt *Paloo* ten Noordwesten begrenst, schijnt insgelijks door onzen reiziger in hare ligging en strekking naauwkeuriger bepaald te zijn. Zij kan wel, zoo als wij vermoe-

den, op dezelfde wijs ontstaan zijn, als de eilandjes *Likoe*, namelijk uit verscheidene door aanspoeling vereenigde zandbanken. Althans, ofschoon met den vasten wal verbonden, wordt zij nog tegenwoordig *Poeloe*, d. i. eiland genoemd, te weten *Poeloe-Massak*. Ook verder op, naar den kant van *Tanjong Sraai*, is het land onbewoond, blijft het strand laag en zandig, en is het op vele plaatsen met *Rooboomen* begroeid.

Maar het ligt buiten ons oogmerk, om hier eene volledige beschrijving van deze reis te geven: daarenboven zouden de bouwstoffen onder ons bereik daartoe op verre na niet toereikend zijn. Wij zullen alleen de voornaamste punten, die onze reiziger op de Noordwestelijke kust van *Borneo* heeft aangedaan, met korte woorden opgeven en daarbij eenige statistieke bijdragen voegen, uit zijne eigenhandige aanteekeningen getrokken. Den 7den Julij bevond hij zich aan den Noordwestelijksten uithoek van *Borneo*, onder den naam van *Tanjong Apie* of *Tanjong Sraai* bekend. Dezelve is op de meeste oude kaarten met het meer Noordelijk gelegen *Tanjong Datoe* tot een' hoek zamengetrokken, ofschoon hij daarvan door een' afstand van verscheidene Duitsche mijlen gescheiden is. Zelfs op vele nieuwe zeekaarten komt hij in het geheel niet voor, ofschoon hij voor de zeelieden van groot gewigt is, om niet op de klippen te vervallen, die voor dezen uithoek gedeeltelijk bloot, deels onder water liggen: weshalve het raadzaam is, om zich op een half uur afstands van den wal te houden, waar men van 3 tot 5 vademen water met zandgrond, en op ½ uur afstands reeds 15 vademen heeft, met een geheel vrij vaarwater van helder groene kleur. *Tan-*

jong Apie is ongeveer ¾ uur breed en laag, doch zich in het midden tot een' heuvel verheffende. Het vrij hooge strand, dat in eene ruime bogt tot *Tanjong Datoe* toeloopt, bestaat uit zuiver zand en is over deszelfs geheele uitgestrektheid op de meeste plaatsen met zwaar geboomte, vooral *Rooboomen*, bezet. Treffend is van hier het gezigt op de bergen *Paloe*, *Datoe* en *Kwoel*, die zich in het verschiet verheffen. Uit den meer nabij gelegenen *Paloe* ontspringt het riviertje *Manis*, dat zich, omtrent vier uren boven *Tanjong Apie*, in de voornoemde baai in zee stort, eene geliefde schuilplaats der zeeroovers, zoo wel om het zuivere rivierwater, als om den uitmuntenden ankergrond. De zee wemelt op deze hoogte van allerlei zeedieren, vooral kwallen, en is ook buitengemeen vischrijk. Men ziet er echter, behalve vischreigers, weinig gevogelte.

Van niet minder gewigt is *Tanjong Datoe* voor den zeereiziger. Wij zullen daarover dan ook eenigzins uitvoeriger MÜLLER's bevindingen, zoo wel tusschen den 8sten en 9den Julij, als naderhand op zijne terugreis tusschen den 9den en 13den Augustus opgemaakt, mededeelen. Het vaarwater is daarheen zeer ongelijk van diepte: denzelfden koers houdende, heeft men dikwijls 10–12, 15, 5, 6, 8 vademen water. Dit is ook nabij *Tanjong Datoe* zelf het geval, waar hij digt onder den wal 20 en 24 vademen peilde, van den 9den op den 10den Augustus, op een uur afstands ten Westen van den top van dit voorgebergte, in slechts 8½ vadem, en van den 10den op den 11den, op een' afstand van 3 uren, in 15 vademen voor anker lag. Digt voor den uit-

hoek zelven liggen verscheidene rotsen, sommige met den waterspiegel gelijk, andere onder water; maar reeds 10 minuten verder heeft men daarvan niets meer te vreezen, terwijl er waarschijnlijk in de rigting van Noord ten Westen, van *Datoe* naar de eilandjes *Sarossou*, nog meer ondiepten voorkomen. SAID HASSAN, die hem dit verhaalde, merkte tevens aan, dat men buiten den wal zeer duidelijk het afnemen van het water bespeuren, maar er gerust over heen zeilen kon. Van *eigenlijk Borneo* in de maand Julij met de *Mantora* terugkomende, had deze Arabier acht dagen werk om *Tanjong Datoe* voorbij te zeilen. Het was bij dien zelfden hoek, waarvoor een buitengewoon sterke stroom loopt, en men ook bij het inzeilen van de baai eene hevige kabbeling bespeurt en aan rukwinden is blootgesteld, dat MÜLLER van den 8sten op den 9den Julij een anker verloor en een ander zwaar beschadigd werd. Hij ried dan ook af, om vlak daarvoor te ankeren, maar liever op eenigen afstand van denzelven, of wel binnen in de baai, waar men goeden ankergrond aantreft en tegen den Noorden- en Zuidenwind genoegzaam beveiligd is. Hier heeft regelmatig ebbe en vloed plaats: de eerste duurde slechts vier uren, waarop acht uren vloed volgde. *Tanjong Datoe* vormt een hoog, langwerpig voorgebergte, van eene gebogene gedaante, met den inham naar het Zuidoosten gekeerd. Het strekt zich Noordwaarts uit en loopt aan den Zuidwestelijken kant steiler af, dan aan dien ten Zuiden en Oosten, waar eene kleine rivier voor eenige groote schepen genoegzamen voorraad van water oplevert. Het bestaat,

als het ware, uit twee bergen: de grootste, die eene bogt beschrijft, is tusschen 350 en 380 voeten hoog, maar maakt eene minder fraaije vertooning, dan de kleinste aan de uiterste punt van het voorgebergte; hij is echter voor zeevarenden, vooral die van het Noorden naar het Zuiden koers houden, zeer kennelijk. De rotssoort, waaruit deze bergen bestaan, is rood en geelachtig graniet: ook wil MÜLLER eenige leisteen aldaar gevonden hebben. Daar zij geheel alleen staan, en het land tusschen dezelve en de achter de aangrenzende baai oprijzende heuvels en bergen tot op een' verren afstand zeer laag is, wordt het waarschijnlijk, dat *Tanjong Datoe* eertijds een afzonderlijk eilandje geweest is.

De van hier in eene Zuidoostelijke rigting diep landwaarts in loopende bogt of baai van *Datoe* is zeer uitgestrekt en door verscheidene bergen begrensd. Onder deze munten vooral de *Kuaai* (op zijne kaart *Kwooé*) en *Lundo* (bij hem *Lunda*) op den achtergrond uit, die beide, als tot het hooggebergte behoorende, waarschijnlijk met dat in het binnenland zamenhangen, ofschoon zulks, volgens de berigten der inlanders omtrent den loop der rivieren, niet het geval moet zijn. Even als *Tanjong-Datoe*, zijn alle bergen, die men hier ziet, niettegenstaande zij, zoo als de *Kwooé* en *Lundo*, meestal zeer steil zijn, met weelig houtgewas begroeid, van hetwelk verscheidene soorten voor den scheepsbouw en tot masten van kleine vaartuigen geschikt zijn.

Talrijke riviertjes stroomen van dit gebergte af, hetwelk nog al tamelijk door *Daijakkers* bewoond wordt, die voor een groot gedeelte onafhankelijk zijn

en ten deele onder *Sambas* of *eigenlijk Borneo* staan. Daarentegen hebben de Maleijers, meestal zeeschuimers, getrouw aan hunne heerschzuchtige oogmerken, zich ook hier in de nabijheid der riviermonden genesteld, waardoor zij volstrekt meester zijn van allen toegang tot het binnenland. De voornaamste van deze rivieren zijn de *Srawak* en *Sadong*, naar welke ook hunne vastigheden genoemd worden, in het Zuidoostelijk gedeelte der baai, als diep in het binnenland uit den hoogen bergketen ontspringende. Kleiner zijn de *Samarahan* (misschien *Samavahan?*), welke zich tusschen dezelve, nabij eenen uithoek, in de baai ontlast, en meer Westelijk de *Lundo*, waar zich de Sultan van *Sambas* in het jaar 1813 te *Passir Lundo* ophield, toen hij door de Engelschen uit *Sambas* verjaagd was. Achter *Srawak* ontwaart men, in zeer flaauwe omtrekken en in digten nevel gehuld, het hooge gebergte *Singie*, dat wel 25–30 uren van hier verwijderd is en zekerlijk tot dien hoogen bergrog behoort, welke de Westelijke helft van *Borneo* van het Zuiden naar het Noorden doorloopt, en waarvan, behalve den *Singie*, de bergen van *Sambas*, de *Lora* en *Sumar*, de *Sinkepang* en *Gonah*, groote zijtakken of uitloopende voorgebergten zijn. De bergen omstreeks *Srawak* zijn van eene zeer groteske gedaante en vertoonen zich even als naast elkander gerangschikte suikerbrooden. Men zou daaruit opmaken, dat zij, zoowel als de *Kwaré* en *Lundo*, welke laatstgenoemde veel ijzererts moet bevatten, van vulkanischen oorsprong zijn [1]).

[1]) Müller zegt nog stelliger, dat deze bergen vulkanen zijn, zonder evenwel met een enkel woord van door hem waargenomene eigenlijke vul-

De schoone baai, waarvan wij spreken, is zeer berucht door de zeeroovers, welke zich hier gevestigd hebben, of zich van tijd tot tijd uit andere gedeelten van *Borneo* in dezelve verzamelen, om gemeenschappelijke zaak te maken, zoodat ook bijna niemand het waagt om hier koophandel te drijven. Inzonderheid zijn de op het nabijgelegen *Sarossou* varende Praauwen aan hunne plagerijen en wreede aanrandingen blootgesteld, en zelfs de in een' hoogen graad arbeidzame bewoners dier eilandjes hebben veel van hen te lijden. Dit gaat zoo ver, dat zij zich eindelijk genoodzaakt hebben gezien, om twee der eilandjes geheel te verlaten en zich op het grootste, dat omtrent $3\frac{1}{2}$ uren lang en $1\frac{1}{2}$ uren breed is, neder te zetten. Doch zelfs daar zijn zij niet veilig voor de overrompeling dier roovers, zoodat, indien wij ons deze ongelukkigen niet aantrekken, de geheele bevolking een' gewissen ondergang te gemoet snelt. Immers nog in het jaar 1821 werd *Sarossou* door verscheidene hoofdlieden der roovers van de Noordwestkust van *Borneo* op het onverwachtst overvallen, bijna het derde deel der bevolking om het leven gebragt en de brand in de huizen gestoken. Eertijds werd het onder *Riouw*

---

kanische verschijnselen te gewagen. Zou niet veeleer het nabij het strand gelegen voorgebergte tot de kalkformatie behooren, en slechts sommige meer op den achtergrond gelegene bergen, zoo als de *Kwooé* en *Lundo* vulkanen zijn? Ik vermoed dit des te meer, uit hoofde van de groote hoeveelheid vogelnesten, welke het land hier oplevert, en die alleen in de holten der kalkbergen voorkomen. Ook zijn digt nevens elkander geschaarde vuurbergen, althans in den Indischen Archipel, eene zeldzaamheid, waar zij eene meer afzonderlijke stelling hebben of door uitgestrekte bergruggen zamenhangen.

De Redactie.

gerekend; maar naar de zoo even vermelde gebeurtenissen te oordeelen, moet men het daarvoor houden, dat men zich verder aan deze eilanden niet gelegen laat liggen, waar het planten der Nederlandsche vlag en nu en dan de vertooning van eenige kanonneerbooten langs de kust voldoende zouden zijn om niet alleen aan deze moordtooneelen voor altijd een einde te maken, maar ook elke krenking van ons oppergezag in deze wateren te voorkomen.

Niet onbelangrijk zijn de aanteekeningen omtrent de nijvere bevolking van *Sarossou*. Dezelve wordt op 1200 zielen, waaronder van 300 tot 350 weerbare mannen, geschat, van welke een *Orang-Kaija* (in 1818 bekleedde een zekere IBRAHIM deze betrekking) het Hoofd is. De landbouw bloeit er bijzonder en werpt, door de vruchtbaarheid van den grond begunstigd, rijke voordeelen af. Niet alleen voorziet *Sarossou* deszelfs naburen rijkelijk van allerhande tuinvruchten, maar er wordt ook eene groote hoeveelheid kokosnoten en olie van daar naar *Sambas* en *Pontianak* uitgevoerd en de handel op deze plaatsen met 14 of 19 hier te huis behoorende Praauwen, die 4 of 5 *Koijangs* laden, gedreven. Deze vaartuigen wijken in vorm geheel van die der bewoners van *Borneo's* Westkust af en komen daarentegen veel overeen met de gedekte Praauwen, welke in het Oostelijk gedeelte van *Java* op *Madura* en *Sumanap*, of van laatstgenoemde plaats op *Bezoekie* en *Probolingo* varen. Bij gunstigen wind bereiken zij in een etmaal den mond der rivier *Sambas*. Als een hoofdartikel van uitvoer komen vooral die matten in aanmerking, van welke men zich in den geheelen In-

dischen Archipel vrij algemeen in plaats van stoelen om op te zitten, als tafelkleeden, ook wel om op te slapen, enz. bedient. Die, welke hier in menigte vervaardigd worden, onderscheiden zich door bijzondere fijnheid en fraaiheid van teekening, zoo dat zij overal gezocht zijn. Wij kunnen niet onvermeld laten, dat, toen men Tanjong Datoe voor de eerste maal voorbij veer en zich hier (tusschen den 7den en 9den Julij) ophield, bij zeer helder weder niets van *Sarossou* kon gewaar worden, en daarentegen op zijne terugreis alle drie deze eilanden op een' afstand van zes of zeven uren zeer duidelijk met het bloote oog kon onderscheiden. Terwijl deze ten Westen van *Tanjong Datoe* liggen, zijn er ten Zuidoosten nog vijf andere, als *Massak-Laut*, *Massak-Darat*, en drie kleinere, *Haga*, *Badin* en *Aloe*, die waarschijnlijk onbewoond zijn, maar aan de omzwervende zeeroovers tot schuilplaatsen dienen. In deze baai, tot boven *Sinauak* en *Sanibas*, houdt zich eene menigte schilpadden aan het strand, waar eenig zand is, op, hetwelk des te meer te verwonderen is, daar derzelver eijeren, die bij de inlanders voor eene groote lekkernij gehouden worden, gretig worden opgespoord. Men kan hun verblijf ligtelijk daaraan herkennen, dat zij in het zand twee diepe voren achterlaten, alsof de ploeg des landmans de aarde had opgeworpen.

Wij kunnen ons niet onthouden van het vermelden van eenige der voornaamste punten, die onze reiziger op dezen togt of zelf aangedaan, of omtrent dewelke hij eenige berigten ingewonnen heeft. Daar dit gedeelte van *Borneo* juist tot de minst bekende behoort,

kunnen alle bijzonderheden dienaangaande niet anders dan welkom zijn.

Semeraton of Sermaraten.

De Hoofdnegorij ligt aan de rivier van denzelfden naam en wordt zoowel door Maleijers als *Daijakkers* bewoond: het verblijf van deze laatsten is echter door de rivier afgescheiden. Het getal der Maleijers is slechts gering en zal wel niet meer dan twintig weerbare mannen beloopen. De *Daijaksche* bevolking, daaronder begrepen, die in den omtrek nabij de bergen en langs een aantal riviertakken wonen, wordt op acht duizend geschat, maar bedraagt zeker meer. Te voren werd het gezag alhier door een' *Orang Kaija* en twee *Pompakols* uitgeoefend: tegenwoordig door een Opperhoofd uit *eigenlijk Borneo*, dat den titel van *Petingie* 1) voert. Het land vormt ten Noorden eenen breeden uithoek, is zeer bergachtig en als bezaaid met een aantal heuvels, die in het algemeen van het Noordwesten naar het Noordoosten loopen. De *Daijakkers* bouwen tamelijk veel rijst, waarvan een gedeelte wordt uitgevoerd: ook worden hier vele *Tjikars* of matten vervaardigd. De hier gevestigde Maleijers bestaan voornamelijk van den koophandel, dien zij op de naburige eilanden, op *Sambas* en *Pontianak*

---

1) *Petingie* is de gewone titel der Districtshoofden aan de Noordkust, die van vorstelijke afkomst zijn, ofschoon dit geen hoofdvereischte is. Wanneer een *Petingie* van lage geboorte is, staat hij in rang gelijk met eenen *Orang Kaija* of *Datoe bandoor*, en wordt alsdan slecht weg *Datoe* of wel *Golee* of *Nickie* geheeten, een naam, dien de Maleijers ook aan den *Orang Kaija* te *Sambas* geven, wanneer zij aldaar komen.

drijven. De aldaar ingekochte goederen verkoopen zij dan weder aan de *Daijakkers*. Vreemde vaartuigen wagen het niet om hier te komen; zij verhuren zich altoos bij de ingezetenen van *eigenlijk Borneo*, welk land hier nog het meeste gezag uitoefent.

Srawak.

Eene aanzienlijke Negorij, ongeveer twee uren roeijens beneden den mond der rivier *Srawak*, die zich in eenige takken verdeelt, en aan derzelver beide oevers gelegen. Het getal der Maleijers bedraagt ruim honderd, meest zeeroovers, die echter ook handel drijven, voornamelijk op *Riouw*, *Sincapore* en *Malacca*. Ook heeft de koophandel eenige Chinezen uitgelokt om zich hier neder te zetten, door welke drie huizen worden bewoond. Veel grooter is het getal der oorspronkelijke inwoners, die zich vooral op den rijstbouw toeleggen. Het land springt, volgens de door MÜLLER ontworpene kaart, boven den mond der rivier in eene lange en smalle landtong vooruit, die zich naar het Noorden uitstrekt en in dezelfde rigting met eene rij heuvels doorsneden is. Ten Westen van dezelve liggen verscheidene eilandjes, waarvan het grootste en Noordelijkste *Sedang bezaar* heet. De *Patingie* [illegible], en onder hem ABANG PEKER, twee Hoofden uit *eigenlijk Borneo*, oefenden hier, althans in schijn, eenig gezag uit. Zij heffen hier van de *Daijakkers* eene jaarlijksche schatting van drie *Koijangs Padie* (dat is ongepelde rijst, zoo als zij gesneden in bossen voorkomt) en twee *Pikels* eetbare vogelnesten (*Kwood of Sarrong boerong*). Van deze

laatste schijnen de bergen in den omtrek en misschien ook de nabij gelegene eilandjes, die daarom waarschijnelijk tot de kalkformatie behooren, eene groote hoeveelheid op te leveren: althans de jaarlijksche uitvoer van dit kostbaar product wordt op bijna honderd *Pikels* geschat, en de *Pikel* van de beste soort met driehonderd, en der slechtere met honderd Realen betaald. Men vindt hier ook tin, en het met *Srawak* in verbinding staande *Condaij* levert veel goud op.

Sadong.

Omtrent drie uren van haren mond, verdeelt de rivier *Sadong* zich in twee armen, waar deze groote Negorij gelegen is. Niet voor dat men aan de plaats komt, vindt men zoet water, terwijl de huizen meest alle slechts aan de eene zijde der rivier liggen. Ook hier oefent een *Petingie*, met nog eenige andere Hoofden door den Vorst van *eigenlijk Borneo* aangesteld, eenen zweem van gezag uit. Hoe groot dit is, kan men echter daaruit opmaken, dat de zeeroovers, die hier in groot getal hun verblijf houden, bij hunne terugkomst van een' strooptogt den buit met den *Petingie* deelen. Daar dit aandeel evenwel niet vast bepaald is, gebeurt het dikwijls, dat hierover twist ontstaat en hevige vegtpartijen plaats hebben. De zeeroovers bewonen hier omtrent 150 huizen, buiten welke de plaats nog drie honderd weerbare Maleijers in de wapens kan brengen. Zij gaan niet alleen langs de kusten van *Borneo* op roof uit, maar breiden hunnen werkkring zelfs tot *Java* uit, waar zij zich veelal nabij het eiland *Mandelika* ophouden. Uit dien hoofde bevindt zich

hier een aantal geroofde mannen en vrouwen van *Java*, welke zij te *Riouw* en *Linga* verkoopen. Ofschoon deze plaats zeer gunstig voor den koophandel gelegen is, hebben zich hier tot nog toe geene Chinezen met der woon nedergezet, daar niemands eigendom veilig is. De *Pangerang* SAMMA INDA voerde te voren van uit deze plaats een zeker oppergezag over de zeeroovers van de kust, maar neemt, sedert hij in 1821 naar *Srawak* is verhuisd, geen deel meer aan hunne togten, behalve dat hij somwijlen hier komt, om dit werk te besturen en zijne rooverpraauwen en manschappen in oogenschouw te nemen. Buitendien zijn hier nog de volgende rooverhoofdlieden, die *Radjahs* genoemd worden, te weten: *Radjah* LOMA, *Radjah Dating* PAHJANG, *Pangeima* AAM. Zij kunnen vier groote en tien of twaalf kleine vaartuigen in zee brengen, de groote elk met eenige zes- of achtponders en 40-80 man aan boord; de kleinere met 10 tot 15 koppen bemand.

Buitendien wonen hier en vooral in de bergachtige omstreken vele *Daijakkers*, die rijst bouwen, waarvan de *Petingie* zich een groot gedeelte als schatting toeëigent. Vijf of zes uren achter de Negorij verheffen zich eenige hoogere bergen, die den zeelieden tot herkenning dienen en insgelijks door *Daijakkers* bewoond zijn.

Kalie Lupar en Kalie Linga.

De *Lupar* en *Linga* zijn takken van dezelfde rivier, waaraan deze Negorijen liggen. MÜLLER heeft daarover slechts weinig aangeteekend. De eerstgenoemde

zal zoo groot zijn als *Mampouwa* aan de Westkust en wordt door vele *Daijakkers* en slechts enkele Maleijers bewoond. Er zijn geene bergen in de nabijheid, die tot herkenning zouden kunnen dienen. — *Kalie Linga* wordt door hem, wat de grootte betreft, met *Salakauw* vergeleken en telt onder zijne inwoners ook slechts weinige Maleijers. Hier kunnen eenige kleine heuvels tot herkenning dienen, die achterwaarts van den mond der rivier verwijderd zijn.

Sarribas.

Deze Negorij, waarover een *Orang Kaija* het bewind voert, ligt zoo ver van den mond der rivier verwijderd, als *Sambas* of *Tija-passang-aijer*. Het binnenvaren van de rivier is door geene bergen gekenmerkt. Ofschoon de Maleijers hier omtrent vijftig huizen bewonen, hebben zij echter volstrekt niets te zeggen en zijn de *Daijakkers* geheel onafhankelijk. Zij gaan dikwijls met Praauwen, die aan hare lengte kenbaar zijn, op roof uit. De handel is gering en de uitvoer van rijst en *Lieling* of Waskaarsen onbeteekenend.

Melanauw.

Een *Pangerang* staat aan het hoofd van dit District, waartoe verscheidene door *Daijakkers* bewoonde Negorijen behooren. De voornaamste is *Kalie Matoe*, die uit ruim honderd huizen bestaat, een half uur van den mond der rivier gelegen, aan welke men reeds bij het binnenloopen hier en daar huizen aantreft. Het land is zeer zandig, zonder bergen, maar

toch vrij van overstrooming. Rijst wordt niet geteeld, maar van elders ingekocht; daarentegen heeft men hier veel Sago. Om goed water te krijgen, worden er bronnen gegraven. De inwoners hebben zich tot nog toe niet op de zeerooverij toegelegd en drijven met een tiental Praauwen handel op *eigenlijk Borneo*.

Tot dusverre gaan slechts de losse aanteekeningen van MÜLLER, die ik, zoo goed ik kon, tot een geheel te zamen heb getrokken. Van *Katjong*, het eigenlijk doel dezer reis, vind ik door hem met geen enkel woord gewag gemaakt, zoodat waarschijnlijk onoverkomelijke hinderpalen het onderzoek van dit door de onbeschaafdste volkstammen bewoonde land onmogelijk hebben gemaakt. Dit is echter niet meer dan eene veronderstelling, en misschien ben ik in het vervolg nog zoo gelukkig, om zoo wel hierover, als aangaande zijne reis tot diep in de binnenlanden van *Borneo* langs de *Kapoeas*-rivier, waarover ik in het geheel geene aanteekeningen heb gevonden, iets bepaalds te kunnen mededeelen. Van deze schoone rivier, die in grootte zelfs den Rhyn ver overtreft, was MÜLLER voornemens een volledig berigt te geven, dat met de vervaardiging eener kaart van het geheele eiland in verband zou staan. Die van het Westelijk gedeelte van *Borneo* met de speciale opneming der onderscheidene binnenmeren, welke met de *Kapoeas*-rivier gemeenschap hebben, ligt voor mij. Hierop hebben tevens een aantal gezigten, vooral van den loop der gebergten betrekking, die mij, gelijk ik boven reeds aanmerkte, ten minste in staat stellen, om nauwkeurig op te geven, welke punten door hem zijn

bezocht, en hoe diep de ijverige en onvermoeide man van den Westkant af in het binnenland is doorgedrongen.

Zoo als gezegd is, bevond hij zich tusschen den 10den en 12den Augustus weder nabij *Tanjong Datoe* op de terugreis naar *Sambas*, waar hij waarschijnlijk eenige dagen later aankwam. Hier en in de omstreken bleef hij tot het einde van November, terwijl hij niet alleen zijne aanteekeningen over de bovengemelde reis naar de Noordwestelijke kust in orde bragt, maar ook hier zijn onderzoek omtrent de gesteldheid van het land en deszelfs bewoners met gelijken ijver voortzette. Vooral schijnen de hier aanwezige grafsteden der Vorsten van *Sambas* zijne opmerkzaamheid in hooge mate tot zich getrokken te hebben: en inderdaad leveren zulke gedenkteekenen veelal gewigtige bijdragen tot de geschiedenis van landen en volken.

Op het einde van November verliet hij voor goed *Sambas*, maar hield zich nog tot den 14den December met de opneming van den mond der *Sambas*-rivier en de nabij gelegene kusten bezig, voor dat hij zijne vaart naar *Pontianak* voortzette. Tusschen den 15den en 16den December was hij op de hoogte van *Tanjong Battoeblat*, in de nabijheid der eilandjes *Kapong*, *Lama Koetan*, *groot* en *klein Panatahun*, enz., en weinige dagen later te *Mampoewa*, waar hij insgelijks de vorstelijke graftomben onderzocht en schetsen daarvan maakte. Zijn verblijf aldaar was echter kort van duur: want reeds den 22sten December was hij te *Penitii* en den 27sten daaraanvolgende bereikte hij *Pontianak*. Het zij dat hem

van hier uit eene staatkundige zending naar de ten Noorden van *Pontianak* aan de naburige kust gelegene mijndistricten der Chinezen was opgedragen, hetzij dat de topographische opneming van dezelve de reden van zijn bezoek was, het schijnt, dat hij zich aldaar eenigen tijd heeft opgehouden, waarvan verscheidene schetsen, zoo als van het *Kongsie*-huis *Pagoerot*, van den berg *Tingal*, van *Te-Mandoor* aan den kant van *Snamen*, enz. ten bewijze strekken. Ook zullen de toebereidselen tot het opvaren van de *Kapoeas*-rivier hem waarschijnlijk eenigen tijd in den omtrek van *Pontianak* hebben opgehouden, hetwelk hij, naar ik vermoed, den 25sten Januarij 1824 verliet, nadat hij eerst den mond der rivier *Pontianak* naauwkeurig opgenomen en ook hier de begraafplaats des Sultans herhaalde malen bezocht, de voornaamste graftomben afgebeeld en de opschriften van dezelve afgeschreven had 1).

1) De Vorstelijke graftomben, zoo wel hier, als te *Mampouwa* en *Sambas*, zijn in den ruwen Arabischen stijl gebouwd. De opschriften zijn in de Arabische of Maleische taal. Zie hier de vertaling van slechts eenige, die ik aan de welwillendheid van den Heer J. GILDEMEISTER verpligt ben:

1. » Naar de tijdrekening van de vlugt des Profeten Mahomed, over » wien Gods heil en zegen zij, 1225, in het jaar 9, den 15 der maand » Dsulkada, in het middernachtsuur van Woensdag, keerde de Ratoe Pa» numbahan Nâta Kasoêma tot de barmhartigheid Gods terug."

2. » In het jaar 1231, jaar 7, den 6 Muharram, Donderdag ten 6 ure » 's morgens: op dezen tijd keerde de Scherifa Zaina, dochter des Sultans, » die op den troon der regering in de stad *Pontianak* zit, naar het » verblijf der eeuwigheid uit het verblijf der vergankelijkheid terug."

3. » In het jaar 1218, jaar 1, den 1 Schaban, Woensdag, ten 1 ure » des middags, keerde de Scherif Kadri ben Kasim ben Abdalrahman » Alkâdri uit het verblijf der vergankelijkheid naar het verblijf der eeu» wigheid terug."

had bereikt, als in het midden of Oosten van dit eiland. Ik houd het er dan ook voor, dat men uit deze figuren geenszins tot een vroeger regtstreeksch verkeer met *Indostan*, of tot de werkelijke invoering van de eerdienst der Braminen van den vasten wal kan besluiten.

Febr. 14. Opschrift op eene rots aan den oever der rivier *Sangouw* of *Segaijam*, naar ik vermoed, in de *Kawie*-taal.

» 19. Gezigt op eene bergketen, waaronder de bergen *Stinkas*, *Malan*, *Beang*, *Kadoekol*, enz. voorkomen.

» 21. *Sekadouw* aan den mond der rivier van denzelfden naam.

» 23. Gezigt op den berg *Segallang*.

» ». *Songai Aijah*, aan de rivier van denzelfden naam.

Maart 6. *Sintang* aan de *Kapoeas*, waar deze de *Melawie*, eene aanzienlijke rivier, die in de bovenlanden van *Banjermassing* ontspringt, opneemt [1]).

---

1) Volgens berigten van de inboorlingen ingewonnen, staat de rivier *Melawie* door een *Dannau* of binnenmeer, in verbinding met de rivier van *Banjermassing* of *Banijer*. Wijlen de Luit. Kolonel HENRICI, aan wien van regeringswege de verdere topographische opneming van *Borneo* was opgedragen, deelt dienaangaande in eenen brief d. d. *Banjermassing* den 16 Julij 1824, aan mijnen hooggeachten vriend, den Kolonel WINTER, het volgende mede: » Het geluk was mij onlangs zoo gunstig, om mij » eener Maleijer te doen aantreffen, die voorheen in het binnenland van » de Westkust te *Sintang* woonachtig zijnde, van daar langs de *Melawie*- » rivier hier gekomen is. Hij verklaart, dat hij, van *Sintang* af deze

Maart 17. Gezigt op den berg *Pknti*, aan de *Kapoeas* beneden *Sillat*, en op den berg *Liang*.

» 18. De Negory *Sillat*, aan de rivier van denzelfden naam.

» 19. Opneming van den berg *Stoengal* boven *Sillat* aan de *Kapoeas*.

» 20. Mond der rivier *Saproeang* met de bergen *Gorijan* op den achtergrond.

» » Mond der rivier *Entabbai* met huizen van *Pa-Sagah*.

» rivier (die ik op mijne vroegere reizen reeds 13 dagen ver opgevaren » was) volgende, in een groot binnenmeer kwam: dat hij hetzelve door» varende, eenen grooten waterval aantrof, die na zijnen val de *Banijer*-» rivier vormt. Uit de nagelatene papieren van MÜLLER heb ik gezien, » dat hij insgelijks van het bestaan van dit binnenmeer kennis droeg en » daarbij de opmerking maakt, dat het gebergte aldaar zeer rijk aan berg» kristal is. Dit komt mij ook niet onwaarschijnlijk voor, daar ik hier » aan den mond der *Banijer*-rivier langs het strand, waar het zandig en » toegankelijk is, onder het doen mijner opmetingen een aantal stukken » bergkristal gevonden heb, die door het harde rollen en stoten zeer wan» staltig waren. Komt men daarentegen nader bij *Tanjong Sillatan*, » den Z. W. vooruitspringenden hoek van de kust, zoo vindt men, ook » verder op, volstrekt geene sporen meer daarvan, maar treft aldaar in» tegendeel die steenkolen aan, waarvan ik boven melding maakte." — Ten aanzien van deze steenkolen (welke ik, naar de aan het Ministerie van Kolonien toegezondene proeven te oordeelen, bevonden heb tot de bruinkool-formatie te behooren) merkt hij in denzelfden brief aan, dat zij niet alleen in gemelde landstreek, aan het Zuiderstrand in menigte gevonden worden, maar ook in het binnenland in de bedding der zoogenaamde Diamantrivier of *Karrang intang*, aan welke ook eenige goudmijnen liggen. In deze rivier wordt ook veel agaat aangetroffen, maar waarvandaan hetzelve wordt afgespoeld, kon de Heer HENRICI niet ontdekken, niettegenstaande hij de rivier een goed eind weegs tot aan den waterval *Riam Arinuwod* opvoer, aan wier oevers de rotsen, volgens hem, uit een blaauwachtig graniet (?) bestaan.

Maart 21. Gezigt op den berg *Singittauw* tusschen *Oellak Lampong* en *Swait.*

» 22. Gezigt op het bergje *Kontjak* boven *Oellak Lampong.*

» 23. Negory *Tauang*, ook *Swait* en *Srwait* genaamd, op een half uur afstands boven de rivier *Tauang:* men ziet de hoogten van *Lamöhn* en in het verschiet de hoogere bergen van *Sawait.*

» 24. Gezigt op het gebergte *Toetop*, wanneer men de rivier *Tauang* naar de meren of *Dannaus* opvaart.

» 25. Opneming van het *Dannau Penoembong* en de omliggende of in de verte zigtbare bergen. In deze binnenmeren houden zich vele krokodillen op van de eerst voor weinige jaren beschrevene nieuwe soort *Crocodilus Schlegelii* MÜLL., welke ook in de binnenrivieren van *Palembang* op *Sumatra* moet gevonden worden, zoo als mij door mijnen vriend, den Heer PRAETORIUS verzekerd is.

» » Idem van het *Dannau Sammar* met het bergachtige eiland *Kennang* en het lange eilandje *Boentar*, alsmede peiling van de voornaamste zigtbare bergtoppen.

» 28-30. Opneming van het *Dannau Lauar* of *Sumbah*, met de achter hetzelve liggende of onmiddellijk daaraan grenzende bergen, die, naar hunne ge-

daante te oordeelen, mij voorkomen ten deele tot de kalkformatie te behooren. Van alle deze meren is dit het grootste. In hetzelve liggen de eilandjes *Poelo Malaijo* en *Poelo Sepandan.*

Maart 31. Opneming van het *Dannau Sintarrong*, ook *Antarrom* geheeten, en van het *Dannau Seriang.*

April 3–4. Negory *Salimbouw*, die aan de *Kapoeas* en gedeeltelijk aan den mond der rivier *Salimbouw* ligt.

» » Gezigt op den berg *Meloean* (of *Meloean?*) aan welken de rivier *Melawie* hier schijnt te eindigen.

» 6. Negory *Piassa* aan de *Kapoeas* boven *Salimbouw.*

» » Gezigt op den berg *Snahrah.*

» » Mond der rivier *Mauh* bij *Jonkong.*

» » Negory *Jonkong*, boven de rivier *Mauh* aan de *Kapoeas.*

» 7. Mond der rivier *Ambangan.*

» 8. Peiling van het gebergte *Pangellang.*

» » Negory *Boennoet* bij den *Songai Boennoet* aan de *Kapoeas.*

» 9. Woonplaats der *Daijakkers* van den *Songai Palin*, die zich tegenwoordig beneden den *Songai Maloo* onder het opperhoofd MA-LETHIAN hebben nedergezet. In de nabijheid woont eenig volk onder ABANG-OEBAL, dat zich onder de Mahomedanen rekent.

April 11. Peiling van den berg *Monnai*, een dag reizens beneden *Mantouarie-Soelah*.

» 12. Negory *Mantouarie* aan de *Kapoeas*.

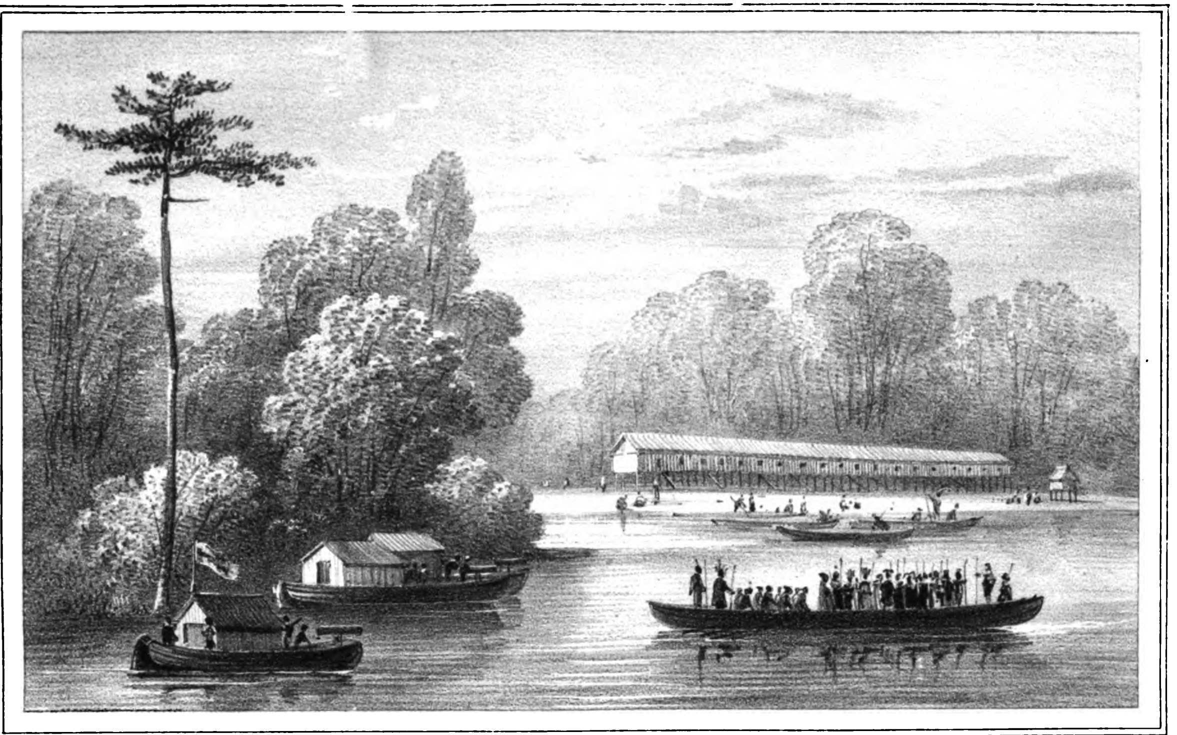
» » Peiling van het gebergte, waaruit, volgens het zeggen der inlanders, de *Kapoeas* ontspringt.

» 13. Mond der rivier *Sibau*, aan welke eenige grenspalen, te weten ruw in hout uitgesnedene menschelijke gedaanten, die *Battok* genoemd worden, door de *Daijakkers* van *Kaijan Sibau* opgerigt zijn. Hun opperhoofd heette toenmaals SIGAU en was aanvoerder der *Daijakkers* van *Sibau*, *Poenan*, *Kettan* en *Bokottan* tegen die van *Maloo*.

» » Overtogt bij het leger der *Daijakkers* van *Kaijan*, nabij de rivier *Monnai*, welke onder aanvoering van TOKOAN, broeder van het bovengenoemde opperhoofd, op het Koppensnellen [1]) waren uitgegaan.

---

1) *Koppensnellen* is een afschuwelijk en van hunne voorvaderen overgenomen gebruik der *Daijakkers* en in het algemeen der oorspronkelijke bewoners van verscheidene eilanden zoo wel in den Indischen, als Molukschen Archipel, om zich menschenhoofden van niet met hen bevriende naburen te verschaffen. Zij worden daartoe door bijgeloovige voorgevoelen en bespiegelingen, of door den dood van eene hunner geliefde betrekkingen aangezet, en doorgaans vereenigen zich de mannelijke bewoners van hetzelfde huis, of ook wel van verscheidene woningen, tot zulk eenen togt. Zelden heeft de aanval openlijk plaats, maar gewoonlijk wordt de woonplaats van diegenen, welke zij tot slagtoffers hebben uitgekozen, in de diepste stilte omsingeld en overvallen zij onverhoeds de gerust slapende bewoners. De ongelukkigen worden of dadelijk afgemaakt, of

Ontmoeting met de Daijakkers op den 13 April 1824.

Het schijnt, dat zich hier groote hinderpalen tegen het bereiken van het hoofddoel dezer reis, te weten het nasporen van den oorsprong der *Kapoeas*, opdeden, die den Heer MÜLLER noodzaakten naar *Pontianak* terug te keeren, waarschijnlijk ook om eenen nieuwen voorraad van levensmiddelen in te nemen en zich van eenige vaartuigen te voorzien, die beter geschikt waren om de rivier te bevaren, welke boven de Negory *Boennoet* gedurig ondieper en met rotsbanken bezet werd. Reeds den 24sten Mei bevond hij zich, in het weder opvaren van de *Kapoeas*, boven *Poelo Jamboe*, en den 27sten nam hij in deze rivier de ligging der kleine eilandjes van *klein-* en *groot-Gramas*, benevens de omliggende bergen, naauwkeurig op. Den 15den of 16den Junij hield hij zich, naar ik vermoed, bezig met in de nabijheid van *Salimbouw* een binnenmeer, het *Dannau Boettoes* te onderzoeken, en den 18den nam hij boven *Jonkong* de bergketen *Pangellang* nog eens nader op. Van hier vervolgde hij de vaart op de boven-*Kapoeas* met van dag tot dag toenemende moeijelijkheden, nu eens tegen den sterken stroom worstelende, dan weder door ondiepten of klippen tegengehouden, waarbij eindelijk nog de onwil zijner

---

letterlijk geslagt, en alleen de gevilde hoofden der lijken bewaard en in de woning der moordenaars ten toon gesteld. Ik heb van die hoofden gezien, welke elk afzonderlijk in een van rotting of bamboesriet gevlochten mandje lagen, om aan den solder te worden opgehangen. Ook vindt men er, die in tin gevat, en waarvan de oogholten met schulpen ingelegd zijn. Voor het overige heeft het vrij wat moeite in, om zoodanige hoofden magtig te worden, die als een erfstuk van den vader op de kinderen overgaan.

doodelijk beangstigde inlandsche reisgenooten kwam, om zich nog verder in deze woeste en onbekende bergstreken, die door de wildste *Daijakkens* bewoond werden, te wagen, zoodat hij alles in het werk moest stellen, om niet door hen verlaten te worden. Desniettegenstaande bewijzen sommige peilingen van bergen, dat hij op deze tweede reis nader bij het hooge gebergte, dat zich van het Zuiden naar het Noorden uitstrekt, en waaruit zoo wel de *Kapoeas*, als in het algemeen de voornaamste rivieren van dit eiland ontspringen, gekomen is, dan op zijne eerste reis in April van hetzelfde jaar. Hij deed namelijk den 28sten Junij eene peiling van het *Gilong*-gebergte, dat boven den *Monnai* gelegen is en ook de bergen van *Lidjbe* wordt geheeten. Den 30sten Junij vind ik nog eene peiling opgeteekend van de bergketen *Tangallang*, en tot besluit eene schets van het gebergte boven den *Songai Atong*, waar hij van den 1sten op den 2den Julij nachtverblijf hield en eene menigte rotsen het opvaren volstrekt onmogelijk maakten. Toen hij zich eenmaal genoodzaakt zag, om de verdere reis op te geven, haastte hij zich om langs deze groote rivier naar de Westkust terug te keeren. Zoo was hij dezelve dan ook reeds den 15den Julij tot *Melian* aan de beneden-*Kapoeas* afgezakt, waarop hij zich tot in het midden van Augustus te *Pontianak* ophield, om over *Mampouwa* en *Riouw* naar *Batavia* terug te keeren, alwaar hij in September aankwam.

Mijn vriend bragt eenen schat van allerbelangrijkste statistieke aanteekeningen, vooral tot zijne bovengemelde reizen betrekking hebbende, over de geheel on-

bekende binnenlanden van *Borneo*, een aantal geometrische opmetingen en schetsen van de door hem bezochte landstreken, de voornaamste bergen en binnenmeren [1]), enz. naar *Java* mede terug. Dit alles had echter, zoo als ligt te begrijpen is, nog eene nadere bewerking noodig, waartoe hem de tijd tot dusverre geheel had ontbroken. Ongelukkig was zijne anders vaste gezondheid op deze reizen, door alle de daaraan noodwendig verbondene vermoeijenissen en ontberingen, terwijl hij, wel verre van zich zelven in acht te nemen, zich door de hem aangeborene opgewondenheid geheel liet medeslepen, deerlijk ondermijnd, en stond het te vreezen, dat dezelve, juist door dezen arbeid, nog verder zou worden verwoest. Vruchteloos bleven alle raadgevingen van zijne vrienden, den Kolonel WINTER en mij, om bij die bewerking althans eenige rust en uitspanning te nemen. Ook de uitnoodiging van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN, die MÜLLER, wegens zijne talenten en verdiensten, bijzonder hoog schatte, om tot zijne verstrooijing en uit hoofde van de gezondere lucht, een' geruimen tijd te *Buitenzorg* door te brengen, had op verre na niet de gunstige uitwerking, welke ik mij daarvan had voorgesteld, ofschoon ik zelf mij

---

1) Door deze meren, en vooral door een groot aantal van gedeeltelijk zeer aanzienlijke rivieren, die de *Kapoeas* in haren uitgestrekten loop opneemt, wordt het verklaarbaar, hoe deze stroom, zoo wel als eenige andere op *Borneo*, bij welke soortgelijke omstandigheden plaats hebben, zulk eene groote massa waters kan afvoeren. Overigens is de oorsprong der *Kapoeas* waarschijnlijk aan de Westelijke helling van het bovengemelde hoofdgebergte veel Noordelijker te zoeken, dan MÜLLER geloofde te kunnen aannemen.

alle moeite gaf, om hem dagelijks ten minste eenige uren lang aan zijne zittende levenswijs te onttrekken. Want zelfs in die uren van uitspanning en op de wandelingen, die wij bijna elken dag te voet of te paard te zamen ondernamen, was zijn geest als het ware uitsluitend met dien arbeid bezig. Daar hij zich ook des nachts genoegzaam geene rust gunde, bereikte zijne overspanning weldra zulk eene hoogte, dat hij eindelijk, op aandrang zijner vertrouwde vrienden, de noodzakelijkheid inzag, om zich voor een tijdlang aan het onafgebroken toezigt van eenen arts te onderwerpen. Ik haal deze bijzonderheden alleen daarom aan, dewijl dit de eenige reden is, waarom de voorloopige geschriften van MÜLLER over het Westelijk gedeelte van *Borneo* niet dien trap van volmaaktheid bereikt hebben, waartoe hij dezelve naderhand hoopte te brengen, terwijl hij toenmaals voor zijne overdrevene inspanning door eene des te langduriger, maar voor zijn' geest, zoo wel als voor zijn ligchaam even noodzakelijke werkeloosheid boeten moest.

Intusschen naderde de tijd, waarop hem, overeenkomstig zijne wenschen, van wege de Indische regering vergund was, tot voortzetting van zijnen arbeid op nieuw naar *Borneo* terug te keeren. Voor dit maal was hij voornemens van de Oostkust in het binnenland door te dringen, niet alleen om de kusten op te nemen, maar vooral ook om de hooge bergketen nader te bepalen, waarvan hij te voren, zoo wel gedurende zijn verblijf aan de Noordkust, als geheel op het laatst van beide zijne reizen op de boven-*Kapoeas*, slechts enkele partijen in het gezigt had

gekregen: te gelijk hoopte hij alsdan den oorsprong dezer rivier te kunnen opsporen. Hoe opgetogen hij ook zijn mogt met deze nieuwe onderneming, zoo herinner ik mij echter nog, hoe in alle zijne gesprekken over dezelve een zeker voorgevoel van zijn noodlottig uiteinde duidelijk doorstraalde en hij mij meermalen, als ik hem dergelijke denkbeelden uit het hoofd zocht te praten, ten antwoord gaf: »waarlijk, bang »ben ik niet; maar op deze reis heb ik met veel wil»dere stammen der *Daijakkers* te doen, dan te voren, »die mij, als ik mijn plan wil doorzetten, maar al te »waarschijnlijk om het leven zullen brengen."

Reeds in de maand Februarij begon hij de noodige toebereidselen voor deze nieuwe reis te maken. Hij rustte zich daartoe beter uit, dan op zijne vroegere reizen, op welke het hem onmogelijk geweest was, zich verscheidene zeer noodzakelijke werktuigen te verschaffen. Ik bevond mij in de gelegenheid om hem daarvan gedeeltelijk te voorzien, onder anderen van een' uitmuntenden Chronometer, eenige reisbarometers, enz. Ook bezorgde ik hem alles, wat tot het bijeenbrengen van natuurkundige verzamelingen van allerlei aard vereischt wordt, en had zijne bediende een' geruimen tijd te *Buitenzorg* in het bereiden en bewaren van dergelijke voorwerpen laten onderrigten. Te gelijk ontving hij, in zijne hoedanigheid van zaakgelastigde der Indische regering, onderscheidene geloofsbrieven, om in den geest der voor de West- en Zuidoostkust van *Borneo* ontworpene organisatie, ook met andere Vorsten en Hoofden, maar inzonderheid met den Sultan van *Kottee* (ook *Kottij* genoemd) aan de Oostkust, van waar hij zijne reis

naar het binnenland zou aanvangen, verdragen tot stand te brengen.

Hij zeilde in Mei 1825 met Z. M. roeikanonneerboot N°. 2, Luit. KOKKEBS, van *Soerabaija* af en deed op deze reis verscheidene plaatsen aan, die grootendeels door *Boeginezen* bewoond worden, terwijl hij zich in het algemeen lang met de opneming der Oostkust van *Borneo* en der aldaar liggende eilanden bezig hield, zoo dat hij, tevens op deze reis met ongunstig weder en tegenwinden worstelende, vier maanden onder weg was, voor dat hij *Kottei* bereikte. Het scheen, dat zijne onderhandelingen met den Sultan hier eene zeer gunstige wending namen, »beter dan »ik ooit had kunnen denken," — dus schreef hij mij, — »en het vaartuig, waarmede gij deze regels »ontvangt, brengt aan onze regering een met den »Sultan gesloten Tractaat ter bekrachtiging over, waar»bij ons oppergezag ook in dit gedeelte van *Borneo* »voor altijd bevestigd wordt."

Dit waren de laatste narigten, die ik van hem ontving [1])! Want na een verblijf van omtrent veertien dagen te *Kottee*, ving hij de reis aan met vijf *Sampangs*, eene soort van groote platte booten, die beter dan andere vaartuigen tot het bevaren der veelal zeer

---

[1]) Te gelijker tijd ontving Kolonel WINTER van hem eenen brief, d. d. *Kottij* den 9 Augustus 1825, waaruit ik woordelijk het volgende overneem: »Mijne ondernemingen zijn, de enkele plaats *Passier* uitgezon»derd, alle naar wensch geslaagd. Dan omstandigheden, die ik niet te »boven komen kan, weder en wind, enz. hebben niet verder dan nu »toegelaten, mijne reis naar de binnenlanden te ondernemen. Wel is »het daartoe eenigzins laat geworden, en ik zal zeker eene zware reis »hebben; maar hoe zwaar en moeijelijk dezelve ook wezen mag, zoo »wil ik toch voleindigen hetgeen ik beloofd heb."

ondiepe rivieren in het binnenland geschikt zijn. Hij werd vergezeld door twaalf Javaansche soldaten en vier en twintig andere inlanders, insgelijks meestal Javanen en voornamelijk voor de dienst van gemelde vaartuigen benoodigd. Het duurde langen tijd, eer men iets van hem vernam, waarschijnlijk, omdat het hem, na zijn vertrek van *Kottee*, onmogelijk geweest was iemand terug te zenden in een land zonder eenige gemeenschap. Intusschen verspreidde zich reeds op het einde van Februarij, of in het begin van Maart 1826 op de Westkust van *Borneo* een gerucht, dat MÜLLER met bijna zijn geheele gevolg vermoord was, hetgeen spoedig maar al te zeer door de aankomst te *Sintang* van een' der Javanen, die aan de slagting ontkomen was, werd bevestigd. Ik ontleen uit het geregtelijk verhoor van dezen Javaan, die PARASIMA heette, den 8 Junij 1826 door den Ads[t]. Resident van *Pontianak* en *Mampawa* J. DUIJMES gehouden, het navolgende verhaal:

Omtrent twee maanden lang waren zij de *Kottee*-rivier opgevaren, toen zij zich nabij de door *Daijakkers* bewoonde Negorij *Kaijong*, door anderen ook *Ledjoe* 1) geheeten, die nog tot het grondgebied des

---

1) Waarschijnlijk *Kaijan Ledjoe* (of *Lidjoe?*). In het algemeen schijnt *Kaijan* in het binnenland, vooral bij de ruwe bergbewoners van *Borneo*, zoo veel te beteekenen als *eene woonplaats van tamelijk aanbelang*; ofschoon dezelve dikwijls alleen uit eenige weinige buitengemeen lange huizen bestaat, die op palen gebouwd en van binnen voor de verschillende huisgezinnen in vakken verdeeld zijn, zoodat dikwijls meer dan honderd menschen daarin wonen. Van daar de namen *Kaijan Sibau*, *Kaijan Seelin*, *Kaijan Mahm*, enz. Evenwel zou *Kaijan* ook op den stam van deze *Daijakkers*, welke *Kaijan* of *Kajan* heet en, grootendeels onafhankelijk, juist over dit gedeelte van *Borneo* verstrooid is, betrekking kunnen hebben. Zij worden voor zeer krijgshaftig gehouden.

Sultans van *Kottee* behoort, genoodzaakt zagen hunne vaartuigen te verlaten. De engte van het vaarwater en de klippen in de rivier maakten het voortkomen onmogelijk, en daarenboven had een opperhoofd der *Daijakkers* den Heer MÜLLER verzekerd, dat hij van hier te land de *Kapoeas*-rivier bereiken kon. Vergezeld door omtrent twee honderd *Daijakkers*, grootendeels bewoners van *Kaijong*, en onder aanvoering van het gemelde opperhoofd, aan wien de vijf achterblijvende *Sampangs* beloofd werden, indien hij hen veilig tot aan de *Kapoeas* geleidde, vingen zij nu de reis over land aan. Na eenen zeer bezwaarlijken togt door geheel onbewoonde bergachtige streken, die langer dan eene maand duurde, kwamen zij ook aan de *Kapoeas*, langs welke MÜLLER voornemens was naar *Sintang*, waar eene kleine Nederlandsche bezetting ligt, af te varen. Spoedig werden er nu te dien einde drie nieuwe *Sampangs* gebouwd en met twee *Lilla's*

Hunne aanvoerders dragen over het bovenlijf eene soort van wambuis of *Seraijoeng*, en op het hoofd eene muts of *Tingalok* met vederen versierd, beide van dierenvellen. Hunne ooren zijn niet zelden zoo wel van boven als van onderen doorboord en door een' bos van aan een koord geregene groote koperen ringen, die tot op de schouders afhangt, zeer uitgerekt, terwijl in het bovenste gat een groote slagtand van een wild zwijn, met de kromme punt naar boven, gestoken wordt. Om de middel dragen zij verder niets, als een' smallen gordel van katoen of uit boomschors vervaardigd. Hunne wapenen bestaan uit lange blaasroeren of *Soempittan*, waaraan van boven eene ijzeren speer van bijna een' voet lang is vastgemaakt, en uit welke zij vergiftigde pijlen blazen. Ook bedienen zij zich somwijlen van werpspiesen en zijn buitendien nog met eene soort van korte zwaarden of kapmessen (*Baessie* geheeten) en met houten schilden gewapend. Daar men aan de wapenen dezer wilden, die genoegzaam geen verkeer met de kustbewoners hebben, ook koper vindt, is het mogelijk, dat ook dit metaal in de binnenlanden van *Borneo* voorkomt.

(veldstukken van ligt kaliber), welke zij over land medegevoerd hadden, gewapend, waarbij zij door de *Daijakkers* getrouw geholpen werden. Ook op den verderen togt geloofde MÜLLER den bijstand van deze wilden, die hij door het van tijd tot tijd uitdeelen van kleine geschenken, uit zout, tabak, *Daijaksche* kleedjes en andere kleinigheden bestaande, in eene goede stemming trachtte te houden, vooreerst nog niet te kunnen missen. De rivier is namelijk op deze hoogte zeer ondiep, zoodat de vaartuigen dikwijls over de rotsen moesten gesleept worden, waartoe natuurlijk vele handen vereischt werden. Waarschijnlijk heeft dit veel tot den moord van mijnen vriend en zijn gevolg bijgedragen, dat deze *Daijakkers* gehoopt hadden, zoodra zij hem tot aan de *Kapoeas* zouden geleid hebben, naar hunne woonplaatsen terug te kunnen keeren, terwijl zij hem nu nog verder moesten volgen, en dat wel door landstreken, met wier inwoners zij van oudsher in vijandschap waren. Evenwel valt het niet te ontkennen, dat de meer dan dubbelzinnige handelwijze van den Sultan van *Kottee* het vermoeden schijnt te regtvaardigen, dat hij zelf aan dezen gruwzamen moord niet vreemd is geweest en zich van de *Daijakkers* alleen als blinde werktuigen bediend heeft [1]).

Reeds hadden zij, onder gestadig worstelen met

---

1) Het schijnt, dat het door den Sultan van *Kottee* reeds bekrachtigde Tractaat met onze regering daartoe aanleiding heeft gegeven. MÜLLER moest naderhand zelf naar *Kottee* terugkeeren, om voor deszelfs uitvoering te zorgen. Mag men de ingewonnene berigten vertrouwen, alsdan had de Sultan weldra berouw van dit verdrag gesloten te hebben en zocht hij zich nu van MÜLLER, dien hij als de eenige oorzaak daarvan beschouwde, liever op vreemd grondgebied, dan op zijn eigen, te ontdoen. Want

alle de belemmeringen van eene moeijelijke vaart, eenen grooten afstand op de *Kapoeas* afgelegd, toen zij plotselijk vroeg in den morgen, terwijl MÜLLER

---

al ware MÜLLER als Nederlandsch zaakgelastigde naar *Kottee* teruggekeerd, zou hij waarschijnlijk toch den dood niet hebben kunnen ontgaan. Hoe dit ook zijn moge, de Sultan van *Kottee* is niet alleen de door hem aangegane verbindtenissen geenszins nagekomen, maar heeft zelfs sedert dien tijd eene vijandige gezindheid tegen onze regering aan den dag gelegd. Onder anderen, houdt hij eenige der Javaansche soldaten, die behalve de twee, die in het bovengemelde Proces-Verbaal genoemd zijn, aan den moord zijn ontsnapt, nog tegenwoordig te *Kottee* gevangen. Hij heeft zich de twee *Lilla's* en de overige krijgs-ammunitie, en in het algemeen alles, wat MÜLLER bij zich had, toegeëigend: allen omstandigheden, die het vermoeden van zijne medepligtigheid aan den moord nog versterken. En evenwel is die moord, aan een' Nederlandschen zaakgelastigde, aan de krijgslieden onder zijn bevel, en buitendien aan een twintigtal Nederlandsche onderdanen gepleegd, nog niet gewroken, en de hoon, ons ook op andere wijzen door den Sultan van *Kottee* aangedaan, niet uitgewischt! Integendeel begunstigt die Vorst, tegenwoordig meer dan ooit, de zeerooverij op onze kusten, en zijn het vooral de door zijne onderdanen uitgeruste rooverprauwen, die tot op de kusten van *Java* wijd en zijd schrik verspreiden en onzen koophandel bij voortduring de gevoeligste verliezen toebrengen. Ik stem gaarne toe, dat het bezetten van *Kottee* en eenige andere hoofdstellingen in den Indischen Archipel in den beginne althans geen dadelijk voordeel, maar waarschijnlijk eenig nadeel aan de Oost-Indische geldmiddelen zou berokkenen. Maar mag dit in aanmerking komen bij de zedelijke kracht, die onze regering aldus in het oog der Indische bevolking winnen zou, waardoor zij alleen aan alle deze misbruiken een einde kan maken? Kan die geldelijke opoffering in vergelijking komen met de onberekenbare nadeelen aan onzen handel toegebragt, die op deze wijze zijnen voornaamsten steun, te weten veiligheid van eigendom, mist? Maar zelfs de veiligheid van personen loopt, bij het voortduren van dezen toestand onzer Oost-Indische bezittingen, geen minder gevaar. Jaarlijks toch wordt door deze zeeroovers een aantal bewoners van de kusten van *Java* weggevoerd en als slaven verkocht. Geene nu en dan ondernomene kruistogten tegen de zeeroovers, die gewoonlijk aan de vervolging weten te ontsnappen en in het algemeen slechts voor een' tijd worden afgeschrikt, maar krachtdadige en op den duur werkende middelen alleen zijn in staat, om de gedurig weder aanwassende koppen dezer Hydra te verpletteren.

bezig was om met zijn volk en een gedeelte der *Daijakkers* de vaartuigen weder over eene bank te werken, door de overigen overvallen en bijna allen vermoord werden. Waar deze schrikkelijke gebeurtenis was voorgevallen, wist de Javaan RAMASIMA niet met zekerheid op te geven: hij meende echter, dat de plaats omtrent twee maanden reizens tegen den stroom der *Kapoeas* opwaarts van *Sintang* verwijderd lag, en de moord toen ongeveer vijf maanden geleden, alzoo in Januarij 1826, gepleegd was. Het was hem en eenen anderen Javaan, die ONTIL heette, gelukt, om door in het water te springen aan dit moordtooneel te ontkomen, waarop nagenoeg dertig weerlooze menschen door de barbaren waren afgemaakt. Zij hadden zich in het bosch, waarmede de oever digt begroeid was, verscholen en zwierven daarna twintig dagen rond, met alle de verschrikkingen van den hongersdood worstelende. Omstreeks dien tijd ontmoetten zij eene bende van ongeveer dertig *Daijakkers*, die den Javaan ONTIL overvielen, om het leven bragten en zijn lijk naar hunne woonplaats (die hier *Koijan*, maar in het berigt van den Resident *Paenan* genoemd wordt) medesleepten. Derwaarts werd ook zijn reisgenoot gevoerd: waarom deze echter een beter lot onderging, is uit het Proces-Verbaal niet op te maken. Twee maanden later geraakte hij in handen van zekeren *Raden* SOETA, van *Boennoet* [1],

---

[1]) Het heet bij de *Daijakkers* ook *Nanga boennoet*, naar eene kleine rivier, waaraan het ligt, en is vier dagreizen van *Jonkong* verwijderd. MÜLLER heeft zich aldaar onderscheidene malen opgehouden, onder anderen op den 8sten April 1842 en ook later op zijne vaart op den boven-*Kapoeas*.

die voor hem aan het Opperhoofd der *Daijakkers*, MASA KOERAK, drie *Gantange* zout, drie snoeren koralen en eenige andere kleinigheden van minder waarde betaalde. Deze verkocht hem kort daarna met aanzienlijke winst aan eenen toevallig aankomenden Maleischen koopman, door wien hij naar *Sintang* medegenomen en van daar door den Civielen en Militairen Commandant naar *Pontianak* opgezonden werd.

Ik heb mij in deze toelichtingen bepaald tot zoodanige bijzonderheden, uit welke men de wetenschappelijke verrigtingen van MÜLLER op *Borneo* eenigzins nader zou kunnen leeren kennen, zonder van andere diensten, door hem aan den Lande bewezen, te gewagen. Ik kan hierover des te eer het stilzwijgen bewaren, omdat dezelve zoo algemeen erkend werden, dat de regering een genoegzaam onbepaald vertrouwen in hem stelde 1). En MÜLLER was dan ook juist

---

1) Hiervan is wel het beste bewijs, dat MÜLLER in het jaar 1822 op nieuw eene zending naar *Sambas* ontving, waar hij reeds in 1818 als fungerend Resident was geplaatst geweest, zijnde hij later, na het uitbarsten der onlusten onder de Chinezen in de mijndistricten, van daar teruggeroepen. Men wilde toenmaals hem de schuld van die onlusten geven, die alleen in de al te zwakke militaire bezetting van dit etablissement moest gezocht worden, welke in geene de minste evenredigheid stond tot de door nieuwe landverhuizers uit China gestadig toenemende Chinesche bevolking, zoo als dan ook dezelfde toestand zich naderhand, zoodra de Westkust van *Borneo* te veel van militaire magt ontbloot was, weder vernieuwd heeft. Het bleek echter weldra ten duidelijkste uit alle onpartijdige berigten aangaande de gebeurtenissen te *Sambas*, welke bij de Hooge Indische regering inkwamen, hoe MÜLLER ten allen tijde als man van eer derzelver belangen aldaar op het meest behartigd, en zelfs in de neteligste omstandigheden met de vereischte geestkracht gehandeld en nogtans de genegenheid van de inboorlingen en hunne Vorsten behouden had. Hij werd, dien ten gevolge, den toenmaligen Commissaris van *Borneo*, den Heer T. H. TOBIAS, als ambtenaar toegevoegd,

de man, om zulk een vertrouwen naar eisch te waarderen. Het spoorde hem des te meer aan, om, zelf een geboren vreemdeling, zich des te naauwer aan zijn nieuwe vaderland te verbinden en met hart en ziel toe te wijden. Van daar die onbegrensde dienstijver, welke bij elke gelegenheid, waar het 's Lands belangen gold, in hem doorblonk. Ik zal hier een enkel staaltje van mededeelen, waaruit men tevens zijnen ondernemenden geest, in zijn' geheelen omvang, kan leeren kennen. Hij was in 1820 tot Inspecteur over de notenperken op *Banda* benoemd, maar werd door den reeds ingevallen Oost-Moesson, wanneer de scheepvaart op de Molukken geheel stil staat, te *Soerabaija* teruggehouden. Voorzeker zou iedereen in dit geval de heropening der scheepvaart op *Banda* hebben afgewacht, om zich op zijnen post te begeven; maar niet zoo onze MÜLLER! Hij had rust noch duur: het was hem onverdragelijk, zoo lang werkeloos te moeten zijn, terwijl een hem opgedragen ambt zijne tegenwoordigheid vorderde: hij rekende het zich althans tot pligt, niets onbeproefd te laten, om de plaats te bereiken, waarheen zijne ambtsbezigheden hem riepen. Zijne pogingen bleven echter vruchteloos om zelfs voor eenen buitengewoon hoogen vrachtprijs eene scheepsgelegenheid te vinden of een geschikt vaartuig te huren. Niemand wilde zich aan het oogenschijnlijk gevaar in dit saizoen

---

die juist voornemens was, om ter verdere regeling der zaken op de Westkust van dat eiland, weder van *Batavia* naar *Sombas* te vertrekken, en wel op zulk eenen voet, dat hij geacht kon worden in alle opzigten met de Residenten der Buitenposten gelijk te staan.

blootstellen. En wat deed nu onze MÜLLER? Hij besteedde zijn geheele vermogen aan den aankoop en de uitrusting van een schip, de brik *Floris*, nam twee Europesche stuurlieden in dienst, wierf matrozen aan en zeilde daarop, zelf het commando op zich nemende, den 24sten November tegen wind en stroom naar *Banda* af, waar hij op het laatst van December of in de eerste dagen van het jaar 1821 behouden aanlandde.

In een land, waar men in het algemeen zoo zeer aan uiterlijke vertooning gehecht is, als Oost-Indie, kon het niet anders, of een man als MÜLLER, die in zijne geheele levenswijze zoo hoogst eenvoudig was, dien men, wanneer hij zijne beenen kon gebruiken, op de openbare wegen te *Batavia* zelden in eene equipage, en dan nog in een gewoon huurrijtuig zag, dien men in de meest bezochte gezelschapscirkels miste en wiens omgang zich tot weinige personen bepaalde, moest in de oogen van velen voor een' zonderling doorgaan, of zelfs als een vrek beschouwd worden, die alleen bedacht was om zijne beurs te vullen [1]. Slechts

---

[1] Hoe onregtvaardig dit vermoeden was, tegen eenen man, die doordrongen van dankbaarheid voor het land, aan welks dienst hij zich had toegewijd, alles voor de vervulling zijner pligten over had, blijkt overtuigend uit een' vertrouwelijken brief, door hem den 11 Maart 1825 aan den Kolonel WINTER geschreven, waaruit ik met zijne vergunning het volgende overneem:

»Morgen of overmorgen zal ik van hier vertrekken: dus kan ik hierop »geen antwoord meer verwachten en moet mij intusschen met de hoop »troosten, dat het geluk mij gunstig moge wezen en behouden door »*Borneo* weder bij u terug voeren. God geve dit en verleene mij »gezondheid en voorspoed, want ik heb beiden zeer noodig. Den »togt, welken ik onderneem, moest ik inderdaad als zwaarder beschou»wen, dan de campagne van Rusland geweest is. Ik heb te *Batavia*

zijne vrienden, en het getal daarvan bepaalde zich, zoo ver ik weet, in Nederlandsch Indië tot zeer weinige, als ook de edele Baron VAN DER CAPELLEN, voor wien het niet bedekt kon blijven, welk een schat van voortreffelijke hoedanigheden en kundigheden onder dat nederige voorkomen verborgen lag, waren in staat om hem op den regten prijs te schatten. Die eenvoudigheid toch, vrij van alle aanmatiging of trots op eigene verdiensten, was met zijn karakter zoo naauw vereenigd, dat zelfs zijne vrienden naauwelijks wisten, welk eenen rang hij te voren, als officier der Genie, op nog zoo jeugdigen leeftijd in NAPOLEON's leger bekleed had, die hem op het slagveld zelf met

»noch aan het Gouvernement, noch aan mijne vrienden den berg van »zwarigheden willen te kennen geven, welke mij daar wachten, op »dat het niet den schijn zou hebben, alsof ik mijn' persoon op den voor»grond stellen, of voordeelen op dezen togt voor mij bedingen wilde, »welken ik alleen onderneem om mijne dienstwilligheid te toonen en »de genegenheid en bescherming der Regering te verdienen. Gij weet »het best, dat ik nimmer eenig bijzonder voordeel daarmede bedoeld »heb: dit zullen u de uitgaven, welke ik voor deze reis gedaan heb, »zonder die aan het Gouvernement in rekening te brengen, ten duide»lijkste bewijzen. Mijne instrumenten en andere gereedschappen bedra»gen, zoo ver ik heb kunnen berekenen, boven de vijfduizend gulden. »Mijne overige uitrusting voor de reis kost mij daarenboven nog eenige »duizenden guldens. Op dezelfde wijs heb ik vroeger van 1822—24 op »de Westkust gehandeld, omtrent vijftien maanden lang, als ik de on»derscheidene reizen te zamen reken, en heb dus toen wel meer dan »tweemaal zoo veel als nu uitgegeven. Hetgeen ik daar vergaderd heb, »maakt echter mijn' grootsten rijkdom uit, namelijk mijne papieren. Maar »dewijl ik mij desniettegenstaande niet in nood of ongelegenheid bevind, »ben ik daarover wel in mijn' schik, en als ik het nog eens doen moest, »zou ik even zoo handelen, zonder eenig berouw daarover te hebben." — Men ziet hieruit, hoeveel belang hij zelf in zijne aanteekeningen over de binnenlanden van *Borneo* stelde. Dubbel te betreuren is het daarom, dat juist deze berigten ons ontbreken, welke voor de kennis van dat eiland van onschatbare waarde zouden zijn.

het kruis van het Legioen van Eer versierde, dat hij echter, zoo veel ik mij kan herinneren, nooit op *Java* gedragen heeft. Wel verre van geld bijeen te schrapen, zoo als velen geloofden, legde hij alles aan zijne ondernemingen ten koste, of besteedde het om noodlijdenden in stilte te ondersteunen. Inzonderheid was hij voor zijne ondergeschikten een goed en liefderijk meester, zoodat zijne inlandsche bedienden, die als kinderen aan hem gehecht waren, gaarne alle ontberingen en levensgevaren, waarvan een zoo rusteloos leven, als het zijne, overvloeide, met hem deelden. Zij deelden dan ook gezamentlijk in zijn droevig lot, en nog omringen hunne schedels dien van hunnen Heer in de woning hunner moordenaren, waarin zij als roemrijke zegeteekenen zijn ten toon gesteld.

LEVENSBERIGT

VAN

GEORG MÜLLER,

ZAAKGELASTIGDE EN INSPECTEUR DER NEDERL. OOST-INDISCHE BEZITTINGEN OP BORNEO ENZ.

DOOR

Dr. ERNST MÜLLER,

KONINKLIJK BELGISCH OPPERHOUTVESTER, LID DER STENDEN-VERGADERING ENZ.

Het leven van mijn' oudsten broeder GEORG MÜLLER, van wiens stoute en verdienstelijke ondernemingen zijne reizen door de onbekende landen van *Borneo* een sprekend bewijs opleveren, was zoo vol beweging door jeugdigen ijver, zoo rijk aan mannelijke daden, zoo beproefd door de gebeurtenissen van den grooten wereldstrijd en zoo noodlottig door deszelfs droevig einde, dat het, gelijk ik mij vleije, niet ongepast zal geacht worden, wanneer ik voor hetzelve in de eerste plaats deelneming en belangstelling tracht op te wekken.

In die veronderstelling, waag ik het eene korte levensbeschrijving van den schrijver dezer reizen, als eene verschuldigde hulde van broederlijke liefde, vooraf te laten gaan. Mogt zij niet slechts door de talrijke en

in alle werelddeelen verspreide vrienden en bekenden van den overledenen, maar ook door alle weldenkenden, die warm belang stellen in het lot van echte wereldburgers, goedgunstig worden opgenomen.

Mijn broeder GEORG MÜLLER werd den 8 Junij 1790 te *Mentz* geboren. Hij bezocht aldaar de Latijnsche scholen en kwam in 1803 op het Gymnasium te *Aschaffenburg*, waarheen ons huisgezin in dat jaar met der woon vertrok. Van den beginne af, dat hij de school bezocht, wedijverde bij hem rustelooze en onvermoeide vlijt met den gelukkigen aanleg van zijnen levendigen geest, die zijne jaren en ligchaamskrachten te boven ging en hem overal de eerste plaats onder zijne medeleerlingen verzekerde. Met deze schitterende vorderingen in de klassieke studiën hield echter de ontwikkeling van zijn ligchaam geen gelijken tred. Hij bespeurde dit, en, misschien reeds met een zeker voorgevoel van zijne toekomstige loopbaan, wijdde hij ook daaraan met het gunstigst gevolg de oplettendste zorg. Hierbij kwam hem de evenredigheid en leenigheid van zijn ligchaam, dat, ofschoon niet sterk, echter gezond en voor eene krachtige ontwikkeling vatbaar was, bijzonder te stade. Gymnastische oefeningen werden zijne uitspanning: kleine kunstwerken, die hij met eene zeldzame handigheid in de werktuigkunde, waarvoor hij bijzonderen aanleg had, vervaardigde, hielden zijnen rusteloozen en van zijne kindschheid af alle ledigheid schuwenden geest bezig: en de natuurkundige verzamelingen, die hij met onvermoeiden ijver bijeenbragt, gaven voedsel aan zijne levendige verbeelding. Terwijl hij zich het werktuigelijke van alle belangrijke handwerken eigen maakte,

was vooral bouwen zijne liefhebberij. Dikwijls wanneer hij op zoogenaamde vacantiedagen zijnen geest door de studie der oude schrijvers verrijkte, bragten zijne handen intusschen onwillekeurig en, als het ware, zonder dat hij het zelf wist, door zijn scheppend vernuft bestuurd, zinrijk gevormde en geheel eigenaardige kunstwerken *in miniatuur* voort, die tot het bewaren van verscheidene voorwerpen, het verfraaijen van andere, of het veraangenamen van bijeenkomsten met vertrouwde vrienden bestemd waren. Daarbij was hij in een' hoogen graad gevoelig voor vriendschap, welke in de gelukkige jaren der jeugd veelal zoo belangloos en zielverheffend is, en beijverde hij zich altijd om de toegenegenheid en liefde zijner schoolmakkers te winnen en te behouden, van welke hij zich naderhand slechts met moeite kon losrukken.

Terwijl hij met deze zeldzame werkzaamheid naar ziel en ligchaam tot de jongelingsjaren naderde, werd de school allengs te eng voor zijnen ver vooruitzienden blik. De bespiegelingen der wijsbegeerte kwamen hem, in hare geheimzinnige inkleeding en afgetrokkene stelsels, niet vruchtbaar en nuttig genoeg voor, om hem te doen besluiten daaraan het grootste gedeelte van zijnen tijd te besteden. Aan de zuivere bron van een rusteloos leven vol gevaren en moeijelijkheden, die den sterken nieuwe krachten verleent, terwijl zij den krachteloozen verzwakt, geloofde hij voor verstand en hart meer kracht en tevredenheid te kunnen scheppen. Hij trad daarom, in plaats van naar de Hoogeschool te vertrekken, in 1807 als Kadet in Keizerlijk-Oostenrijksche dienst. Te *Weenen* aan-

gekomen, werd hij door den toenmaligen Intendant-Generaal der gezamenlijke Keizerlijke legers, den Heer VON FASSBINDER, allervriendelijkst ontvangen, en aan de waarlijk hartelijke voorspraak van dezen hooggeplaatsten bevelhebber had hij de bijzondere oplettendheid en zorg te danken, waarmede men in die Hoofdstad op zijne verdere vorming acht gaf. Hoogere Wis- en Werktuigkunde, Aardrijks-, Volken- en Teekenkunde waren vooral de vakken, waarop hij zich hier bij voorkeur en met het gunstigst gevolg toelegde, terwijl hij de studie der oude en nieuwe talen ijverig voortzette. Hij genoot daarbij het onmiddelbaar opzigt en de leiding van den verdienstelijken en achtenswaardigen Kapitein, Vrijheer VON STENTZ, in wiens huis hij, tot op zijn ontslag uit Oostenrijksche dienst, met liefde ontvangen en als een zoon behandeld werd [1]). De uitstekende bewijzen van bekwaamheid, welke hij bij zijne examens aan den dag legde, en de stiptste naauwgezetheid in de dienst deden hem, nog geruimen tijd voor den aanvang van den voor Oostenrijk zoo noodlottigen veldtogt van 1809, tot Officier opklimmen. Na den vrede van *Weenen*, die tegen het einde van dit jaar gesloten werd, vaardigde NAPOLEON een bevel uit, dat allen, die op den linker Rijnoever geboren en in dienst van vreemde Mogendheden wa-

---

1) Een' geruimen tijd na het ontslag mijns broeders, schreef de Baron VON STENTZ den 11 Maart 1811 onder anderen aan mijnen vader:

» Ik heb moeite gehad om van hem te scheiden, want ik had hem » lief als mijn' eigen zoon. Bevordering is er tegenwoordig bij de ge- » heele armee niet; maar als het uitzigt hierop eenmaal weder mogt » geopend worden, zou hij die niet gemist hebben: want hij was alge- » meen geacht en bijzonder gezien bij zijne superieuren, omdat hij een » bekwaam, moedig en vlijtig Officier was."

ren, bij het Fransche leger moesten overgaan. Mijn broeder meende aan deze magtspreuk te moeten gehoorzamen, misschien des te eerder, dewijl onze ouders nog eenig grondeigendom aan de overzijde van den Rijn bezaten. Het moest hem intusschen hoogst smartelijk vallen een regiment te verlaten, welks Hoofdofficieren hem zoo genegen waren en zich genoopt voelden, om in verscheidene brieven mijn' vader dringend aan te sporen om hem tot eene verandering van zijn besluit over te halen. Maar in weerwil van de bij *Wagram* welverdiende onderscheiding van een eervol schriftelijk getuigenis omtrent zijn gedrag in den pas geëindigden veldtogt, in weerwil van de achting en liefde zijner kameraden, die hij in de ruimste mate bezat, en niettegenstaande hij zich verzekerd kon houden, dat zijne verdiensten ook van hooger hand zouden erkend worden, waren alle pogingen vruchteloos om hem van zijn eenmaal genomen besluit af te brengen. Hij werd op de eervolste wijs uit de Oostenrijksche dienst ontslagen en ging als Eerste Luitenant bij het Fransche leger over, met last om zich naar Spanje te begeven. Naauwlijks echter bij zijn korps aangekomen, ontving hij tegenbevel om naar den *Niemen* te vertrekken en deel te nemen aan den Russischen veldtogt. Hij onderscheidde zich hier in vele gevechten, werd door NAPOLEON zelf opgemerkt en door hem in persoon tot Ridder van het Legioen van Eer benoemd. Van alles ontbloot en met eene zware en nog niet genezene wond aan den arm, behalve nog zes andere gevaarlijke kwetsuren, die hij in vorige veldtogten bekomen had, keerde hij uit Rusland terug en wachtte hij in het ouderlijke huis,

waar hij liefderijk verpleegd werd, zijne herstelling af. Gedurende zijn kort verblijf te *Aschaffenburg* werd hij door den edelen en onvergetelijken Groot-Hertog van *Frankfort*, KAREL VAN DALBERG, in wiens dienst onze vader als Hof-Controleur stond, op de eervolste wijze ontvangen. Door de hartelijkste zegewenschen van de zijnen begeleid, spoedde hij zich vervolgens naar Frankrijk, om het kader van zijn regiment, dat inmiddels derwaarts terug gekeerd was, te bereiken. Kort daarop werd hij tot Kapitein bij de Genie, en nog voor de eerste abdicatie van NAPOLEON tot Majoor benoemd. Spoedig tot den rang van Luitenant-Kolonel bevorderd, zag hij, na de zoogenoemde honderd dagen, zijne vertrouwdste vrienden en wapenbroeders aan alle de noodlottige gevolgen van eene zoo geweldige ontknooping ten prooi. Het waren dagen van beproeving, waarin partijhaat hem al de bitterheid liet smaken, welke zijne gehechtheid en trouw aan de door het ongeluk op het wreedst vervolgden hem berokkenden [1]).

In deze geheel veranderde en droevige stelling, ging hij, na een kort bezoek bij zijne familie, dat het laatste was, op aanbeveling van zijnen voormaligen Chef, den Generaal ANTHING, als Kapitein der Infanterie in

---

1) Even als zoo vele anderen, die hunne opkomst aan den grooten man te danken hadden, was ook MÜLLER zijne zaak met hart en ziel toegedaan. Natuurlijk echter moest de volharding, waarmede hij dezelve, ook na het ontwaken van den vrijheidsgeest des Duitschen volks, bleef aankleven, hem in veler oogen als schuldig doen voorkomen, te meer daar hij aan het hoofd stond van een vrijkorps, hetwelk het leger der bondgenooten herhaalde malen gevoelige verliezen toebragt.

De Redactie.

Nederlandsch-Indische dienst over. Zijn oogmerk daarmede was, om onder dit Opperhoofd, aan wien ondertusschen het opperbevel over het Nederlandsche leger in Oost-Indie was opdragen, zich in de Koloniën een' ruimeren werkkring te openen, waarheen hij tegen het einde van het jaar 1816 afzeilde. Hevige stormen wierpen hem bij *Eggraag* op de kust van Noorwegen. Den tijd, tot het herstellen van het schip vereischt, besteedde hij tot het doen van eene reis door dat land, van waar hij ons den 4 Maart 1817 uit *Christiaansand* zijn spoedig daarop gevolgd vertrek berigtte. Aanhoudende stormen belemmerden op nieuw den voortgang van het schip en noodzaakten hetzelve om in de maand April het anker op de reede van *Lissabon* te laten vallen. Den 11 Mei van daar afgezeild, ging de vaart zonder bijzondere voorvallen om de Kaap *de Goede Hoop* voorspoedig tot *Java*, waar men te *Batavia* aan wal ging. Ook hier gevoelde mijn broeder zich nog te beperkt in zijn' krijgmans werkkring. Verre reizen door den Indischen Archipel geloofde hij dat beter zijne zucht naar uitgebreide werkzaamheid zouden bevredigen. Ook bedroog hij zich niet in zijne verwachtingen. De Indische regering benoemde hem, in het volle vertrouwen op zijnen onbegrensden ijver, beproefde geestkracht en innige verkleefdheid, tot Inspecteur [1]) der binnen-

[1]) De Hooge Indische regering wist de administratieve bekwaamheden van den Heer MÜLLER op derzelver waarde te schatten. Dit blijkt reeds daaruit, dat hij aan de eerste expeditie onder bevel van den Majoor MUNTINGHE tot vestiging van ons gezag te *Sambas* op de Westkust van *Borneo* werd toegevoegd. Deze bereikte den 3 September 1818 hare bestemming, waarop den 6 daaraanvolgende des morgens ten 9 ure de

landen van *Borneo*, met den last om verscheidene tot dus verre onbekende landen te onderzoeken en de onderwerping van sommige inlandsche Opperhoofden

---

Nederlandsche vlag te *Sambas* geplant werd. De Heer MÜLLER werd aldaar den 23st n, onder het lossen van het geschut en met de gebruikelijke plegtigheden, als Waarnemend Resident geinstalleerd. Hij nam onverwijld maatregelen om de rust en goede orde te handhaven, de diep ingewortelde zeerooverij met klem tegen te gaan, en vooral ook de inkomsten van den Staat te verzekeren. Een zijner brieven aan den Kolonel WINTER van den 10 December 1818 behelst dienaangaande het volgende: »Ik heb met den Sultan van *Sambas* een zeer voordeelig contract gesloten en reeds meer geld geind, dan het onderhoud van ons Etablissement vereischt." Vaartuigen, die voorheen tot de zeerooverij werden gebruikt, trachtte hij aan den koophandel dienstbaar te maken of zelfs tot wering van dat schandelijk bedrijf aan te wenden, waarbij hij wijselijk met diegene aanving, welke het eigendom der Vorsten waren. Met dit inzigt liet hij reeds den 3 en 4 October van hetzelfde jaar op twee brikken van den Sultan van *Sambas* de Nederlandsche vlag hijschen, welk voorbeeld spoedig door andere schepen van mindere Hoofden gevolgd werd. De vruchten dezer maatregelen bleven niet lang achter. De handel herstelde zich en had de geheele opkomst van het stadje *Sambas* ten gevolge. Maar te gelijker tijd met de toenemende welvaart der bevolking vermeerderde ook het aantal Chinezen, dat zich in de mijndistricten vestigde, en openbaarde zich tevens een geest van tegenstand tegen het Nederlandsch oppergezag onder dit woelig slag van menschen, die met geen ander oogmerk, dan om fortuin te maken, als roofvogels op deze kust nedervallen en alleen door eene toereikende magt in ontzag gehouden kunnen worden. Indien er echter aan de herhaalde aanvragen om versterking van den Waarnemenden Resident gehoor was gegeven, zou zeker het oproer onder de Chinezen niet zulk een ernstig aanzien bekomen hebben. Over deze omstandigheden, welke de terugroeping van MÜLLER ten gevolge hadden, hebben wij reeds in ons 1e Nummer bl. 172 gesproken. Hij kreeg daarop eene aanstelling op het eiland *Banda* in de Molukken en werd later weder als ambtenaar toegevoegd aan den Commissaris ter regeling der aangelegenheden van *Borneo*, nadat men algemeen de diensten erkend had, welke hij als Waarnemend Resident te *Sambas* den lande had bewezen. Zijne benoeming als Zaakgelastigde en Inspecteur over de binnenlanden van *Borneo* is derhalve van veel later dagteekening, dan zijn broeder schijnt te veronderstellen.

De Redactie.

aan het Nederlandsch gezag aan te nemen. Hij volvoerde deze vereerende zending met den gelukkigsten uitslag voor de regering, noodzaakte verscheidene dier inlandsche Vorsten om haar gezag door het sluiten van verdragen te erkennen, en plantte de Nederlandsche vlag op vele plaatsen; die nooit te voren door een' Europeaan betreden waren. Bijna aan het einde van eenen moeijelijken en gevaarvollen togt naar de onbekende binnenlanden van *Borneo* verliet hem zijne gelukster. Hij werd in Januarij 1826 onverhoeds door een volkstam der *Daijakkers* overvallen en verraderlijk door sluipmoord om het leven gebragt.

De eerste tijding van deze zoo wel voor zijne achterblijvende bloedverwanten, als voor zijne talrijke vrienden allerbedroevendste gebeurtenis werd in *Duitschland* medegedeeld in de *Frankforter Oberpostamts-Zeitung* van den 4 April 1827, in een artikel uit *Brussel*[1]) van den 29 Maart, hetwelk woordelijk dus luidt:

»Men betreurt zeer te *Batavia* den dood van den »Inspecteur GEORG MÜLLER, welke, van regeringswege »met het onderzoek der binnenlanden van het groote »eiland *Borneo* belast, een offer van zijnen onver»moeiden ijver geworden is. Hij doorreisde in Ja»nuarij 1826 het binnenland van dit eiland en voer »de *Kapoeas*-rivier op, toen hij door de inboorlingen, »*Daijakkers* geheeten, verraderlijk aangevallen en met

---

1) Dit artikel was van den Heer BLUME afkomstig, die de eerste tijding van het droevig uiteinde van dezen verdienstelijken man van zijnen vriend, den Kolonel WINTER, ontvangen had.

De Redactie.

»al zijn volk, een' Javaan uitgezonderd, vermoord »werd. Zoo blijven zijne reizen door onbekende »landen, die nimmer een Europeaan betreden had, »zonder gevolg, reizen, welke voor de Geschiedenis »en Aardrijkskunde van zoo veel gewigt zouden ge»weest zijn."

Weinige dagen later meldde *Le Courier de la Meuse* van 5 Mei:

»*Brussel* 3 *Mei*. Z. E. de Baron VAN DER CAPELLEN, »gewezen Gouverneur van Nederlandsch Indië is on»langs tot medelid benoemd van de Maatschappij van »Aardrijkskunde te Parijs. Bij zijn voorstel tot aanne»ming van den Heer VAN DER CAPELLEN, heeft de Heer »BRISE, een der leden van de Maatschappij, doen op»merken, dat deze Gouverneur, gedurende den tijd »van zijn bewind, een aantal belangrijke aardrijks»kundige werkzaamheden ten uitvoer heeft gebragt. »Het is op zijnen last, dat de Heer MÜLLER, van wiens »vermoorden door de inboorlingen op *Borneo* men »onlangs het berigt heeft ontvangen, de Noordwes»telijke kust van dit eiland opgenomen en een groot »aantal geographische punten in het binnenland be»paald heeft. Vele dier opnemingen zijn ongelukkig»lijk verloren gegaan ten gevolge van deze wreede »gebeurtenis, die de Nederlandsche regering van een' »bekwamen Ingenieur heeft beroofd. Desniettegen»staande laat de Heer MÜLLER acht kaarten na, die »ongeveer 150 mijlen van de kust en verscheidene »punten in het binnenland behelzen."

De bijna gelijktijdig aangekomene berigten van den toenmaligen Inspecteur en Chef der militaire Administratie, Kolonel WINTER, alsméde de later ontvangene

en alleszins overeenstemmende verhooren [1]) van eenige aan het bloedbad ontkomene Javanen, laten geen' twijfel over omtrent het noodlottig uiteinde mijns broeders, dat zich op de volgende wijs schijnt toegedragen te hebben.

In de maand Mei van het jaar 1825 zeilde mijn broeder met Z. M. roeikanonneerboot N° 2, onder bevel van den Luitenant KOKKERS, van *Soerabaija* naar *Passer* en *Kottee*, en van laatstgemelde plaats, met eene kleine flotille van vijf inlandsche vaartuigen of *Sampangs* en een eskorte van Javaansche soldaten en matrozen, de rivier *Kottee* op. Het oogmerk van de reis was het vinden van een' doorgang naar *Sintang*, het onderzoeken der binnenlanden, het uitbreiden en bevestigen van het Nederlandsch gezag, en tevens het verrijken van de Land- en Volkenkunde met de vruch-

---

1) In de Processen-verbaal, hierover medegedeeld door de Heeren C. L. HARTMANN, G. J. VAN DER DUNGEN GRONOVIUS, en den toenmaligen Resident van *Batavia*, den Heer VAN HOOGENDORP, vergeleken met de geregtelijke verklaring van den Javaan PARASIMA, den 8 Junij 1826 voor den Adst. Resident van *Pontianak* en *Mampouwa* afgelegd, waarvan wij in N° 1 op blz. 167 gewag hebben gemaakt, heerscht echter geene volkomene overeenstemming. Ook verschillen zij in sommige bijzonderheden met het verhaal van den Engelschen reiziger JOHN DALTON omtrent dezen moord. In de door ons gebruikte stukken wordt met geen enkel woord van eene versterking gesproken, die de *Daijakkers*, welke onzen reiziger vrijwillig volgden, zouden gekregen hebben. Indien dit het geval is geweest, moet dezelve tot eenen bevrienden stam uit het gebied van *Kottee* behoord hebben, en veelligt stond zij dan onder het bevel van dien *Pangerang*, waarvan in het berigt van DALTON gewag wordt gemaakt. Zoo doende zou dat berigt zelf eene hoogere mate van waarschijnlijkheid erlangen. Voorts moet de moord volgens DALTON des nachts, maar naar de verklaring der Javanen, die tot MÜLLERS gevolg behoorden, des morgens omstreeks zeven uren gepleegd zijn.

De Redactie.

ten zijner verdienstelijke, kloekmoedige en gevaarlijke onderneming. De Vorst van *Kottee* gaf hem op dezen togt ongeveer 200 *Daijakkers* tot geleide en bescherming mede, welke door mijn' broeder, naar landsgebruik, van al het noodige werden voorzien en zich daarvoor zeer bereidwillig en dienstvaardig betoonden. Nadat hij zoo omtrent twee maanden was voortgevaren, werd de rivier te smal en besloot hij de rivier *Kapoeas* over land op te zoeken, te meer, daar de Vorst van *Kottee* hem verwittigd had, dat hij op deze wijze het spoedigst en gemakkelijkst zijn doel zou bereiken. Hij kwam dan ook, na verloop van eenigen tijd, aan de *Kapoeas*-rivier, waar hij terstond drie nieuwe vaartuigen liet maken, waarbij de *Daijakkers* voortgingen hem getrouw te helpen en bij te staan.

Daar zij overal hulp betoonden en hunne genegenheid aan den dag legden, bestond er geene de minste reden om eenigen argwaan tegen de inlanders te koesteren. Maar op zekeren morgen omstreeks zeven uren, toen mijn broeder zijn volk, soldaten en matrozen, beval om de vaartuigen over rotsen en watervallen heen te slepen, waartoe de *Daijakkers* altijd de meeste bereidwilligheid hadden betoond, kregen deze onverwacht versterking, overvielen hem eensklaps op eene verraderlijke wijs en vermoordden hem met zijn geheele gevolg, met uitzondering van twee man, die zich in het water stortten, de overzijde bereikten en zich door de vlugt redden, terwijl de *Daijakkers*, na het plegen van den moord, de vaartuigen benevens derzelver inhoud met zich voerden.

Omtrent de waarschijnlijke oorzaak van deze verra-

derlijke overrompeling geeft een brief van den Engelschen natuur-onderzoeker JOHN DALTON, den 30 Augustus 1828 op het eiland *Borneo* geschreven, nader uitsluitsel. Daaruit blijkt op de overtuigendste wijze, dat mijn broeder als een slagtoffer van zijne ijverige pogingen tot uitbreiding en bevestiging der Nederlandsche heerschappij op *Borneo* gevallen is. Een uittreksel uit denzelven luidt woordelijk aldus:

»Nu is het bekend, dat voor ongeveer drie jaren »de Majoor MÜLLER op het eiland *Borneo* landde en »de reis naar *Sambas* en *Pontianak* over land onder»nam, maar door de *Daijakkers* (gelijk het naar »*Batavia* gezonden berigt vermeldt) vermoord is, »en wel op de volgende wijs. — Ik twijfel er geen »oogenblik aan, dat de moord aan den Majoor MÜLLER »slechts weinige mijlen van de plaats, waar ik dezen »tegenwoordig schrijf, gepleegd is. De Sultan van »*Kottee* heeft alle goederen zoowel van den Majoor »MÜLLER, als van zijn volk, in bezit. Die, welke ik zelf »gezien heb, zijn hiernevens opgeteekend. De Sultan »verklaart, dat alle deze goederen aan den Majoor »MÜLLER hebben toebehoord. Ook bezit ik, behalve »zijn gouden horologie, zijn' sextant: beiden zal ik »aan de Hollandsche regering uitleveren, even als ik »niet dan met veel moeite verscheidene hem toebehoo»rende artikelen, waaronder zijn' tijdmeter, ben mag»tig geworden, hetwelk ik alles aan den Resident »van *Riouw* zal zenden, in de veronderstelling, dat »de regering mij de gemaakte kosten zal vergoeden[1]).

[1]) Bovengenoemde voorwerpen, alsmede onderscheidene papieren, opnemingen en teekeningen des overledenen, zijn door tusschenkomst van

»De moord geschiedde des nachts op eene zeer gruw- »zame wijs. De Majoor zelf werd door een' der zonen »van den tegenwoordig zich hier bevindenden *Pange- »rang* om het leven gebragt. De Javaansche soldaten, »welke aan het bloedbad ontkomen zijn, bevinden »zich tegenwoordig hier: het is mij echter niet ver- »gund hen te zien. Alle kaarten, papieren en andere »documenten des Majoors bevinden zich in het huis »van den Sultan. *Ik geloof, dat dezelve van groot »gewigt zijn, daar de Majoor in zijne onderzoekin- »gen onvermoeid was.* De hoofdoorzaak van den »moord, aan den Majoor gepleegd, schijnt daarin be- »staan te hebben, dat er geen gevolg mogt gegeven »worden aan het door dezen Officier in naam der Hol- »landsche regering met den Sultan des lands gesloten »verdrag, hetwelk dezen verpligtte om, tegen uit- »betaling van eene bepaalde som, alle de inkomsten »van zijn land (te gelijk met het oppergezag) aan die »regering af te staan. Het denkbeeld, dat hij een »onvoordeelig verdrag had aangegaan, zette hem aan »tot het plegen der noodlottige daad. De hoofdper-

---

den Heer WINTER van wege het Nederlandsch Gouvernement, hetwelk de uitschotten daarvoor vergood heeft, aan mijne familie teruggegeven.

(Deze papieren hebben echter minder betrekking op MÜLLERS reizen in de binnenlanden, dan wel op sommige vroeger door hem bezochte Nederlandsche bezittingen ter Westkust van *Borneo*, van welke door hem ook zeer uitvoerige kaarten opgenomen zijn geworden. Eene zeer verkleinde schets van eene dier kaarten van het geheele eiland is door den Heer NOIROT in het *Bulletin de la Société de Géographie*, *Paris* 1828, n° 67 overgenomen. Ook hebben dezelve vooral tot grondslag gediend voor die van het eiland *Borneo*, onlangs hier te lande door den Baron G. F. VON DERFELDEN DE HINDERSTEIN uitgegeven.

De Redactie.)

»soon, welke zich vooral als werktuig tot zulk eene »gruwzame handeling liet gebruiken, is een inboorling »van *Banjermassing*, met name SAIB ABDALLA."

Zoodanig was het noodlottig uiteinde van eenen man, die naar de getuigenis van allen, die hem gekend hebben, zoo wel in het bijzondere, als in het openbare leven, streng en spaarzaam was omtrent zich zelf, inschikkelijk en mild jegens anderen: hoogst matig in overvloed, in den nood hulpvaardig; eenen man, die de gunstige omstandigheden, welke hij zich in de laatste jaren zijns levens door onvermoeiden ijver, koenen en volhardenden moed, en met inspanning van alle krachten opgezamelde kunde en ondervinding als op nieuw verworven had, alleen aanwendde om de welwillendheid, vriendschap en liefde van allen, met welke hij in aanraking kwam, te winnen, te behouden en te versterken. Regtschapen en belangloos in den striktsten zin, was hem geene opoffering te groot, wanneer het er op aankwam om zijne innige verkleefdheid aan de Nederlandsche regering te bewijzen, en in de plaats van schatten, welke hij in de gunstige betrekkingen zijner laatste levensjaren zoo ligt had kunnen verzamelen, liet hij aan zijne familie het schoonste en eervolste erfgoed na: »*den naam eens* »*verdienstelijken*, *dapperen*, *geachten en achtens*»*waardigen mans.*"

Zulk eene eervolle nagedachtenis moge hem genoegzaam door het te voren medegedeelde zijn verzekerd: hoe onverdeeld en overeenstemmend dit gevoel zich onder alle standen uitte, hiervan kunnen, onder eene menigte van schriftelijke mededeelingen, de twee volgende uittreksels een sprekend bewijs opleveren.

Brief van Z. Exc. den Baron VAN DER CAPELLEN, (tot kort voor den dood mijns broeders) *Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, enz. enz.*, aan den schrijver, uit *Utrecht* den 6 Mei 1827.

»De droevige tijding, welke de inhoud van Uw »schrijven uitmaakt, heb ik te *Parijs* vernomen. Zij »heeft mij zeer diep getroffen, want ik schatte Mijn»heer Uwen broeder zeer hoog, en verwachtte nog »zeer veel van zijnen onvermoeiden ijver, ja van zij»nen helaas! maar al te grooten ijver en vlijt. Het »doet mij ook zeer leed, U niets uitvoeriger over de »schrikkelijke gebeurtenis te kunnen mededeelen, »daar mij dienaangaande niets bekend is geworden, »buiten hetgeen de nieuwsbladen daarover hebben »medegedeeld. Hij heeft zeer vele reizen op het eiland »*Borneo* gedaan, en hetgeen hij daarover geschreven »heeft is, even als zijne voortreffelijke kaarten, van »hooge waarde. Ik bezit zelf eenige kaarten en hand»schriften van Mijnheer Uw' broeder, die ook voor »mij hooge waarde hebben."

Ten slotte van dezen brief geeft de Heer Baron VAN DER CAPELLEN nog den goeden raad, om ons ten aanzien der nalatenschap van mijnen broeder aan den Administrateur van zijn vermogen en *zijn' besten vriend*, den Heer A. WINTER, Inspecteur en Chef der militaire Administratie te *Batavia*, en tevens in een officiëel schrijven aan den Minister voor Marine en Koloniën te *'s Gravenhage* te wenden, met vergunning om ons des noods op zijn' persoon te beroepen.

Schriftelijke mededeeling van den gewezenen Eersten Luitenant der Genie, den Heer A. L. C. CASPARI,

van Pontianak aan de Westkust van Borneo, den 24 *Februarij* 1826.

»Het is voor mij eene zeer treurige pligt, de brief»wisseling met UWEd. met het geven van eene be»droevende tijding te openen, — eene tijding, die »de harten Uwer familie met smart zal vervullen, »even als nog tranen van weemoed in onze oogen »staan. Mijnheer Uw broeder GEORG is niet meer! »Op het punt van zijn doel te bereiken om ons met »de binnenste landstreken van *Borneo* bekend te ma»ken, is hij door vijandelijke *Daijakkers* den 20 Ja»nuarij 1826 overvallen en met al zijn gevolg gedood »geworden, twee Javanen uitgezonderd, welke ons »dit droevig berigt hebben medegedeeld. Tot nog »toe zijn vergeefs alle mogelijke middelen gebruikt »en geene kosten ontzien, ten einde nadere berigten »omtrent zijnen dood in te winnen, welke helaas! »slechts al te zeker is. Allen, die Uwen overledenen »broeder kenden, betreuren met bittere smart zijn »verlies; want hij was hier algemeen geacht en be»mind. Onze regering verliest aan hem zeer veel."

Dezen brief van den Heer CASPARI ontving ik den 26 November 1827 van den Heer Majoor Baron ANTHING uit *Venlo*, met eenige regelen tot geleide, die even welwillend aan de nagedachtenis mijns broeders waren toegewijd.

Niet met woorden alleen, maar nog meer met daden toonde de Heer A. WINTER, zoo als de Baron VAN DER CAPELLEN mij reeds geschreven had, een waar vriend van mijnen broeder te zijn. Te gelijk met deze herinneringen ontvange hij, ook uit naam van mijne moeder en zuster, onzen opregten en innigen dank voor

den ijver, waarmede hij zich destijds onze belangen heeft aangetrokken. Hierdoor alleen toch heeft het ons mogen gelukken, om in den loop van verscheidene jaren een aantal administrative en geregtelijke formaliteiten en moeijelijkheden te boven te komen en aan onze familie de achtergelatene effecten, handschriften en teekeningen, voor zoo ver dezelve gered waren en niet als Lands-eigendom beschouwd werden, te doen uitleveren en toe te zenden.

De navolgende beschrijving van een gedeelte van *Borneo*, uit de nalatenschap mijns broeders, moge tot eene proeve verstrekken van de vruchten, welke men, bij een langer leven, van zijne nasporingen had mogen verwachten. Ofschoon niet voor de uitgave bestemd, bevat zij, ook in deze gedaante, eene belangrijke bijdrage tot de kennis van dat eiland, welke het verlies zijner overige aanteekeningen des te meer doet betreuren. De beide vrienden des overledenen, de Heeren WINTER en BLUME, die zich op de verpligtendste wijze met de vertaling in het hoogduitsch van het oorspronkelijk handschrift hebben willen belasten, hebben daarmede eene wezenlijke dienst aan de wetenschap, zoo wel als aan de nagedachtenis mijns broeders bewezen. Hun zij daarvoor nogmaals openlijk mijn opregte dank toegebragt!

Onder de overige handschriften, die het zeldzaam doorzigt en de veelomvattende opmerkzaamheid des overledenen bewijzen, bevinden zich nog eenige dagboeken van vroegere reizen in den Indischen Archipel, de afbeeldingen van vele geschiedkundige gedenkteekenen met de opschriften in de oorspronkelijke Maleische en Arabische talen, welke, mijns

Opschrift in de Rotsen bij Sangouw.

bedunkens, van groot aanbelang voor den onderzoeker der Geschiedenis moeten zijn en indien een gunstige zamenloop van omstandigheden mij met kenners der Oostersche talen in aanraking mogt brengen, zoodat het mogelijk werd dezelve te ontcijferen, ongetwijfeld door mij in het licht gegeven zullen worden [1]).

Hoogst belangrijk en van bijzondere waarde zijn eene menigte schetsen van gedane opnemingen in onderscheidene oorden der Nederlandsche koloniën voor allen, welke gelegenheid hebben gehad om deze landen met derzelver bewoners en plantengroei te leeren kennen. De ontworpene schetsen van de wilde oorspronkelijke bewoners, van de talrijke grafsteden der Maleische Vorsten met de zeldzaamste en opmerkelijkste bouwkunstige vormen en sieraden, alsmede van de wapenen, de kleeding en de werktuigen der inboorlingen, zijn gemakkelijk te voltooijen door mannen, welke alle deze voorwerpen in de wezenlijkheid gezien hebben en daardoor ligtelijk in staat zijn, om het hun voor den geest zwevende beeld naar de scherp en duidelijk geteekende omtrekken uit te werken. Het ware te wenschen, dat beoefenaars der Land- en Volkenkunde, die in de Nederlandsche be-

---

1) Aan dezen wensch is reeds, gelijk wij in de Aanteekening op blz. 158 van ons vorig Nummer aanmerkten, door de verpligtende dienstvaardigheid van den geleerden taalkundige, den Heer J. GILDEMEISTER, voldaan, die alle deze opschriften, het op blz. 156 vermelde alleen uitgezonderd, uit eigen beweging vertaald heeft. Het strekt ons tot een bijzonder genoegen, die vertaling aan den geëerden broeder van onzen vriend tot het bedoelde einde te kunnen toezenden.

De Redactie.

zittingen hebben gereisd, en aan welke deze mededeelingen in handen mogten komen, zich daardoor voelden opgewekt om deze uitwerking, die de moeite meer dan beloonen zou, te ondernemen. Inderdaad, het zou te bejammeren zijn, indien deze schetsen van onbekende landstreken en voorwerpen, met zulk eene volhardende vlijt en zoo vele opofferingen ontworpen, niet in geoefende handen vielen, om voltooid te worden. Wetenschap en kunst zouden daardoor even zeer van waarlijk verdienstelijke voortbrengselen worden beroofd; welke tot dus verre door haars gelijken niet vergoed zijn [1].

Mogt deze zwakke, maar welmeenende hulde, nog nadat jaren zullen verloopen zijn, eene toegenegene en welwillende herinnering verzekeren aan den wakkeren, rusteloozen man, wiens stof in verre landen rust!

---

[1] Onder dit aantal schetsen zijn vooral de afteekeningen van de strekking der bergen in de binnenlanden van *Borneo*, welke door hem bezocht zijn, merkwaardig. Wij hebben den broeder des overledenen aangeraden, dezelve aan de hoogduitsche vertaling, welke te *Munchen* in het licht zal komen, toe te voegen. Ook zijn de twee beelden, die tot de oud-Indische eerdienst betrekking hebben en door ons op blz. 155 van het 1ste Nummer van dit Tijdschrift vermeld zijn, alsmede het opschrift, aan de rivier *Sangouw* gevonden, voor den oudheidkundige niet van belang ontbloot, weshalve wij dezelve naar de oorspronkelijke teekeningen hierbij voegen. Dit geschrift, door ons voor *Kawie*-taal gehouden, schijnt, bij nader onderzoek, tot de schriftteekenen te behooren, die aan sommige onbeschaafde volken eigen zijn en waarvan de onderlinge vergelijking niet van belang ontbloot is.

De Redactie.

A.

B.

Oudheden
te Sangouw.

PROEVE EENER GESCHIEDENIS

VAN

EEN GEDEELTE DER WEST-KUST

VAN HET EILAND

BORNEO,

DOOR

GEORG MÜLLER,

ZAAKGELASTIGDE EN INSPECTEUR DER NEDERL. OOST-INDISCHE BEZITTINGEN OP BORNEO ENZ.

I.

ALGEMEEN OVERZIGT VAN DE ONTDEKKING EN DEN TOESTAND VAN HET EILAND BORNEO.

De fabelachtige overlevering, dat SALOMO's vloten de *Sunda*-eilanden bezochten, kan alleen aanleiding geven tot eene gissing, welke zich in den nacht der vorige eeuwen verliest. Meer waarschijnlijkheid, ook uit een geschiedkundig oogpunt, heeft de meening, dat de Indische Archipel, en ook *Borneo*, aan de PTOLEMAEEN, gedurende den tijd hunner heerschappij in *Egypte*, bekend was geworden [1]). Geschiedkundige

1) Geschiedkundige bewijzen, dat de *Sunda*-eilanden reeds in de vroegste tijden door de Phoeniciers en Arabieren bezocht zijn, ontbreken

zekerheid bezit eerst het verhaal, volgens hetwelk de Portugees LORENZO DE GOMEZ de eerste Europeaan

---

ten eenenmale. Dit vermoeden steunt alleen op de veronderstelling, dat zij de onderscheidene voortbrengselen der eilanden van Indie, welke zij door den Persischen en Arabischen zeeboezem naar het Westen vervoerden, op de plaats zelve gingen halen. Die voortbrengselen echter, zoo als sommige specerijen en welriekende houtsoorten, van welke, onder anderen, het *Agel-* of *Aloë*-hout reeds aan de Hebreeuwen en Grieken bekend was, behooren of in het geheel niet, of althans niet uitsluitend, op deze eilanden te huis. Daarenboven is het vrij wat waarschijnlijker, dat zij van daar door de bewoners der vaste kust werden uitgevoerd. Deze toch vonden reeds in hunne wetten en godsdienstige instellingen een' krachtdadigen prikkel om zich op den koophandel te land en ter zee toe te leggen. Zoo waren dan ook verscheidene deelen van Voor-Indie, vooral de kusten van *Coromandel* en *Malabar*, reeds in de vroegste tijden voorname stapelplaatsen van de hooggeschatte voortbrengselen van Indie en zelfs der verst afgelegene eilanden van den Indischen Archipel. Juist daarom is dit gedeelte van Voor-Indie voor de uiterste grenspaal te houden, tot welke zich de handelsondernemingen der Phoeniciers en Arabieren uitstrekten. Het was dit ongetwijfeld van de vaart op *Ophir*, welke, omtrent duizend jaren voor CHRISTUS, door SALOMO, onder leiding van dezelfde Phoeniciers, gedreven werd, en niet verder schijnen ook naderhand de Grieken en Byzantijnen hunnen koophandel te hebben uitgebreid, welke over deze grenzen volstrekt geene veiligheid vond. Geenszins echter bepaalden zich de Arabieren binnen dezelve, toen zij onder hunne Kalifen, van OMAR I, die in het jaar 636 als veroveraar optrad, tot in de dertiende eeuw, zich niet alleen uitsluitend van den handel op Indie meester maakten, maar zelfs hunne heerschappij over genoegzaam alle door hen bezochte landen van Azie, te weten over een gedeelte van Indie tot aan de *Molukken* en bijna tot aan *China* uitstrekten. Wij behoeven hen daarom niet voor de eerste ontdekkers der *Sunda*-eilanden te houden. Immers de weg derwaarts was hun reeds door het langdurig en onafgebroken verkeer der Indianen van de vaste kust met deze eilanders gebaand. De Geschiedonderzoeker vindt daarvoor een sprekend bewijs in hunnen gewigtigen invloed op de geheele zedelijke beschaving der oorspronkelijke bewoners, met welke zij in naauwere aanraking gestaan hebben, en deze beschaving is vele eeuwen ouder, dan de aankomst der Arabieren. Of evenwel de Indianen ook *Borneo* gekend hebben, is tot dusverre niet genoegzaam bewezen. Men vindt, wel is waar, hier en daar, zoo wel

was, die in het jaar 1518, op eene reis naar *China*, met het schip *St. Sebastian*, *Borneo* bezocht [1]. Zoo heeft dan Europa de ontdekking van dit groote en met een' zeldzamen schat van voortbrengselen der natuur rijk begiftigde eiland insgelijks aan den ondernemenden geest der Portugezen te danken, welke aldaar eenen nieuwen bron voor den koophandel

---

aan de West- als Zuidkust en zelfs in het binnenland, enkele ruw in steen uitgehouwene beelden, die ontegenzeggelijk tot de eerdienst der Indianen behooren: men kan ook in de godsdienstige begrippen en zelfs in de taal van sommige stammen sporen vinden, dat de invloed eener aloude Indische beschaving niet geheel en al vreemd aan dit land gebleven is; maar alle deze omstandigheden gaven daarom nog geen regt, om daaruit tot eene onmiddelijke werking van Indie op *Borneo*, zoo als elders plaats greep, te besluiten. Veeleer mag men veronderstellen, dat het vooral inwoners van *Java* en *Sumatra* geweest zijn, die aldaar de oud-Indische eerdienst overplantten, zonder dat dezelve op de zeden en beschaving der bevolking dien krachtdadigen invloed had, als b. v. met de bewoners van Oostelijk *Java* het geval was, die met de heilige mannen van Indie in dadelijke aanraking kwamen. Overigens schijnt het, dat *Borneo* aan de Arabieren niet, voor dat zij hunnen handel en hunne heerschappij ook over Achter-Indie hadden uitgebreid, alzoo denkelijk niet voor de twaalfde eeuw, bekend is geworden. Veel vroeger reeds moeten zij *Java* en *Sumatra* hebben bezocht, waarheen hun de weg, zoo als wij boven zeiden, door het bestaande verkeer met de Indianen van het vasteland als van zelfs gewezen werd. Het is opmerkelijk, dat het schiereiland *Malacca* te dier tijde eene hunner voornaamste stapelplaatsen was.

De Redactie.

[1] Volgens de Portugesche reisbeschrijvingen is *Borneo* eerst in het jaar 1526 en wel door Don GEORGE DE MENESES, op eene reis naar de *Molukken*, ontdekt. Het is echter waar, dat deze in het jaar 1518 den ontdekker van China, FERNAN PEREZ DE ANDRADA, die aldaar in 1521 om het leven kwam, vergezelde. Overigens was zijn verblijf aldaar zeer kort, daar de Vorst van het land, aan welken hij een tapijt met figuren van menschen geschonken had, uit vrees voor betoovering, noch het tapijt in zijne woning, noch de Portugezen in de haven dulden wilde.

De Redactie.

openden en dien, naar alle waarschijnlijkheid, tot aan het jaar 1600 alleen in hun eigen voordeel aanwendden.

Het gedeelte van *Borneo* aan de Noordkust, waar LORENZO DE GOMEZ het eerst aanlandde, en naar hetwelk het geheele eiland in Europa den verbasterden naam gekregen heeft, wordt door de inboorlingen *Brunai* of *Braunie* genoemd, dat sommigen uit het Sanscrit van *varani* (uit zee geboren) willen afleiden. Van de bewoners der Westkust daarentegen wordt *Borneo* doorgaans *Kalimanta* of *Kalimantan* geheeten, naar de peervormige gedaante, waarin dit eiland met de vrucht van denzelfden naam overeenkomt [1]).

De beroemdste Rijken op hetzelve ten tijde dier ontdekking waren: *Kottee*, *Banjermassing*, *Succadana*, *Landak*, *Sambas* en *Borneo* (ook *Borneo propre* of *eigenlijk Borneo*, van de inlanders *Brunai* geheeten). Hier en daar hoort men ook van een Koningrijk *Menkabo* of *Mening-Kabau* [2]) spreken, welken naam nog tegenwoordig eene plaats op de Noordkust van *Borneo* draagt, die door de zeerooverij van derzelver bewoners berucht is.

---

1) Waarschijnlijker is het, dat de inwoners het eenvoudig naar de vrucht *Kalimanta* noemen, zonder de gedaante in aanmerking te nemen. Immers veronderstelt het nasporen van den omtrek van een land, zoo groot als *Borneo*, kundigheden, die men bij zulk een onbeschaafd volk vruchteloos zou zoeken.

De Redactie.

2) Vermoedelijk is de plaats, waarvan hier gesproken wordt, door uitgewekenen uit het voormalig Rijk van *Menang-Kabau* op *Sumatra* gesticht. Het tegenwoordige *Paggar Oedjong* was van ouds de hoofdplaats van dat Rijk.

De Redactie.

Overdrevene berigten omtrent den onmetelijken rijkdom van *Borneo* lokten van toen af ook fortuinzoekers van andere volken derwaarts, die zich met eene overspannene verwachting van rijke winsten op deszelfs kusten en de nabijgelegene eilandjes nederzetten. Maar even spoedig verdwenen zij weder, zoodra zij zich in hunne hoop om als het ware met een' tooverslag rijk te worden bedrogen zagen.

Schatten bijeen te schrapen was dan ook in vroegeren tijd het hoofddoel van de meesten, die deze even rijke en vruchtbare, als schrikbarende en gevaarlijke oorden bezochten. Maar het lot der inwoners te verbeteren, die, in de ketenen der barbaarschheid gekluisterd, zich tot afgrijsselijke gebruiken verlaagden, of hen voor de in hun land verzamelde schatten door eenen hoogeren trap van beschaving en de daartoe geschikte middelen schadeloos te stellen: dit was het, waaraan wel de minsten zich gelegen lieten liggen.

Nog weinige jaren geleden, waren *Borneo* en de zeeën, die dit eiland omringen, nagenoeg onbekend. Eenige onzekere lijnen, op het geduldige papier getrokken, wezen de rigting der kusten aan, waarvan slechts weinige met den waren naam bestempeld werden. Een digte sluijer van onkunde lag over dit groote land en verborg de volkstammen, die deszelfs binnenste bewonen. Slechts wonderbare sprookjes, door eene verhitte verbeeldingskracht geschapen, van verschrikkelijke dieren met menschelijk verstand begaafd, of van menschen, die, elkander verslindend, in de gedaante van dieren rondzwierven, en even onwaarschijnlijke verhalen van gruweldaden,

door de aanvoerders der roovers gepleegd, vestigden van tijd tot tijd de aandacht op dit fabelachtige land.

Den grootmoedigen Koning der Nederlanden, WILLEM I, komt de onvergankelijke roem toe, die, als van veruitziende gevolgen in de toekomst, in de Geschiedenis der Menschheid en der Beschaving staat opgeteekend, dat onder zijne regering mannen met een edel hart, een verlicht verstand en volhardenden moed dien sluijer opgeheven en een land uit de duisternis, die het bedekte, te voorschijn gebragt hebben, welks oppervlakte, als ruim elfduizend vierkante geographische mijlen beslaande, daaraan den eersten rang onder de eilanden der aarde aanwijst, en hetwelk, zoowel door zijne voordeelige ligging, het aantal zijner bevaarbare rivieren, de vruchtbaarheid en rijkdom van den bodem, als door de in deszelfs schoot verborgene en nog onbekende schatten, eene natuurlijke waarde bezit, welke vele andere landen moeten missen.

Dit vruchtbare land is echter weinig bevolkt, waardoor deszelfs ontginning zeer verzwaard wordt. Hoe gunstig en hoopvol de uitzigten in de toekomst wezen mogen, vooreerst zal de opbrengst van hetzelve slechts weinig kunnen bijdragen om de onkosten te dekken, welke ter bereiking van dit doel worden aangewend. Het zijn offers door de edelmoedigheid van het tegenwoordige geslacht voor het welzijn eener toekomstige, meer talrijke bevolking gebragt. Mogt de Voorzienigheid het rijkelijk uitgestrooide zaad ten goede tot vollen wasdom doen opschieten!

Al heeft dan ook niet altijd een blijkbaar gunstige

uitslag de zendingen naar het binnenland, te midden van wildernissen en dreigende gevaren, tot het verspreiden van zedelijkheid en beschaving ondernomen, bekroond, niet overal en altijd zijn de milde en menschlievende bedoelingen en verordeningen der regering, zonder sporen achter te laten, verijdeld geworden. Integendeel beloofven zij eenen rijken oogst tot voorbereiding dier beschaving onder deze wilde volkstammen. Ik althans heb overal, waar mij het geluk ten deel viel om het eerst de Nederlandsche vlag te planten, niet nagelaten om, overeenkomstig de ontvangene bevelen, daaraan tevens de banier der Beschaving vast te hechten. Hoog boven den vroeger aan de Europeanen onbekenden oever, waar de naam mijns Konings in de van verre uit zee zigtbare rotsen van *Karimata* diep ingehouwen staat, zullen eenmaal de inboorling, de Nederlander en de vreemde reiziger zich in de zegeningen verblijden, welke het onder de wijze en regtvaardige regering van WILLEM I vruchtbaar opschietende zaad van alles, wat goed en edel is, aan dit land, eener talrijke bevolking zoo waardig, in eene gelukkige toekomst belooft en verzekert.

II.

GESCHIEDENIS VAN DE VESTIGING DER NEDERLANDERS OP DE WESTKUST VAN BORNEO.

De eerste Nederlander, welke *Borneo* bezocht, was de dappere zeeheld OLIVIER VAN NOORT, van *Utrecht* geboortig. Den 13 September 1598 stak hij met de schepen *Maurits* en *Frederik Hendrik* en de jagten *de Eendragt* en *de Hoop* van *Goerée* in zee, bereikte den 6 November 1599 de *Straat van Magellaan*, en boorde den 14 December 1600 twee groote Spaansche schepen voor *Manilla* in den grond. Den 26 December daaraanvolgende liep hij in de baai van *eigenlijk Borneo* (*Brunai*) binnen en keerde den 26 Augustus 1601 in de *Maas* terug, zoodat hij in 1077 dagen de reis om de wereld volbragt en daarmede nieuwen roem voor zijn vaderland verworven had.

De bewoners van *Borneo* ontvingen VAN NOORT bij zijne aankomst vriendschappelijk, maar smeedden kort daarop, (tusschen den 1 en 2 Januarij 1601) eene zamenzwering om zijn schip af te loopen. Hun aanval werd echter door de voorzigtigheid en tegenwoordigheid van geest des Admiraals verijdeld. Ge-

durende zijn verblijf op het eiland dreef hij met verscheidene op de reede liggende Chinesche Jonken eenigen koophandel en zeilde den 5 Januarij 1601 van daar weg.

In het jaar 1604, op den 10 Februarij, deed de schrandere vlootvoogd WYBRAND VAN WARWYK, op eene reis van *Grissee* naar *Johor*, met de schepen *de Zon*, *Hollandia*, *Vlissingen*, *de Maan* en het jagt *Sphaera mundi* de Zuidkust van *Borneo* aan. Den 13 Maart bereikte hij de *Karimatasche* eilanden, en liet hij voor *Groot-Karimata* het anker vallen om ververschingen in te nemen en de zieken aan wal te brengen, welke op deze gezonde eilanden in korten tijd geheel hersteld waren. Inmiddels zond hij eene welbemande sloep naar *Succadana*, toenmaals de hoofdplaats van het tegenwoordige Rijkje *Matan*, om berigten voor den handel in te winnen. Den 6 April keerde deze sloep terug, doch bragt niet meer dan voor de geringe waarde van 100 Dollars aan diamanten mede, waarop de Admiraal 's anderen daags over *Johor* naar *Patanie* afzeilde. Hier kwamen den 10 Julij acht Hollanders op eene Siamsche Jonk bij hem, die tot het scheepsvolk van den Admiraal HEEMSKERK behoord hadden en, terwijl zij in eene ongewapende boot langs de kusten van *Borneo* voeren, door de inboorlingen gevangen genomen en mishandeld, doch door den Vorst in vrijheid gesteld waren, welke hen, na een gastvrij onthaal, met een' heuschen brief aan WARWYK afzond, waarin hij dezen vrijen handel in zijn Rijk aanbood.

Den 20 Augustus 1603 stond de Vorst van *Bantam* op *Java*, die eene vestiging der Nederlanders

in het belang van den koophandel, en aldus tevens tot zijn eigen voordeel, wenschelijk achtte, eene strook lands aan den Admiraal WARWYK af. Deze rigtte aldaar eene Factorij op, welke hij van steen liet opbouwen en zoodanig bevestigde, dat de *Bantammers*, hierover ongerust geworden, hem beletten met de verdere versterking van dezelve voort te gaan. Tot Opperhoofd dier Factorij werd de Opperkoopman van het schip *Rotterdam*, FRANÇOIS WITTERT, aangesteld. Onder de bevelen, door WARWYK aan het Opperhoofd van *Bantam* gegeven, komt onder anderen de last voor: »om *Borneo* te bezoeken, alwaar vele dia»manten en *lapis bezoar* in groote hoeveelheid te »vinden waren." In het jaar 1605 was J. W. VERSCHOOR Opperhoofd van *Bantam*. Deze zond den 14 Februarij 1606 zekeren GILLIS MICHIELSE op eene Jonk naar *Banjermassing*, die aldaar door den Vorst overvallen en met al zijn volk vermoord werd.

Dezelfde VERSCHOOR belastte den 12 Januarij 1607 zekeren HANS ROEF met eene handelsonderneming naar *Succadana*, waartoe hem onder anderen 8000 Dollars werden medegegeven. Den 22 Junij van hetzelfde jaar (volgens VALENTYN den 19den) zond hij SAMUEL BLOMMAERTZ, met het jagt *het Papegaaitje* van 25 last, om ROEF van daar af te halen, die eene aanzienlijke partij diamanten verzameld had en deswege in het grootste gevaar verkeerde. Deze bereikte *Succadana* den 2 Junij en keerde den 13den naar *Bantam* terug met het berigt, dat ROEF, die zich aldaar niet langer veilig achtte, reeds den 28 Junij naar *Patanie* was afgezeild.

Desniettegenstaande besloot de Raad van *Bantam*

den 12 October 1608 om, uit aanmerking van de groote voordeelen, welke de handel in diamanten kon opleveren, eene vaste Factorij op *Borneo* te vestigen, BLOMMAERTZ tot Opperhoofd van dezelve aan te stellen, en hem uitdrukkelijk in last te geven om met de Vorsten van *Banjermassing*, *Landak*, *Sambas* en *Borneo propre* verbonden te sluiten.

Van *Succadana* of, zoo als het tegenwoordig heet, *Matan*, wordt geene melding gemaakt. Het blijkt intusschen, dat RATOE BOENKOH, de dochter van RATOE RABOE, Vorst van *Landak*, die met GIRRIE KASOEMA, *Panoembahan* van *Soengie* en *Succadana*, getrouwd was, maar den 1 Januarij 1609 haren gemaal uit ijverzucht had laten vermoorden en *Succadana* daarop overmeesterde, toenmaals te gelijk over *Landak* en *Succadana* regeerde. BLOMMAERTZ ging den 28 November 1608, in gezelschap van PIETER AARTSZOON, met het jagt *de Vliegende Draak* van *Bantam* onder zeil en kwam den 7 December voor *Succadana*. Om zijne zending meer luister bij te zetten, zond men hem den 11 Maart 1609 brieven door Prins MAURITS aan de Vorsten van *Borneo* geschreven. Hij deed zijn uiterste best, om een verbond met de Vorstin RATOE BOENKOH, die toen reeds over *Succadana* heerschte, aan te gaan. Maar deze Vorstin, eene trotsche, hooghartige vrouw, antwoordde: »dat haar »land en hare rivieren voor alle volken open stonden," en weigerde de haar aangebodene bescherming, ofschoon zij op dat tijdstip door den Vorst van *Palembang* met eenen oorlog bedreigd werd en werkelijk reeds krijg voerde tegen ADIL, Vorst van *Sambas*, later bekend onder den naam van *Sultan*

MAHOMET DJALA ORDIN. Deze ADIL, zoon van TENGA, den *Sultan* van *Sambas*, was te *Meliau*, nabij *Succadana*, geboren. Zijne moeder was IBAH, de zuster van GIBRIE KASOEMA, den Vorst van *Soengie* en *Succadana*.

Daar op deze plaats niets viel uit te rigten, vertrok BLOMMAERTZ den 16 Junij van *Succadana* naar *Sambas*, waar hij den 1 Julij aankwam. Hij vond, dat de rijst aldaar beter was, dan te *Succadana*, en er ook goud en *lapis bezoar* verkrijgbaar waren. Den 1 October 1609 sloot hij een verdrag met ADIL (*Sultan* MAHOMET DJALA ORDIN), bij welks vierde Artikel de *Sultan* in zijne landen, (waaronder ook *Mampouwa* en *Landak* gerekend werden) aan de O. I. Compagnie vrijen en uitsluitenden handel zonder tollen verzekert en haar tevens het regt geeft om in zijne staten een fort te bouwen. Bij Art. 8 verpligt zich de Compagnie, in geval de bewoners van *Landak* naar *Sambas* mogten komen om handel te drijven, om alsdan de Factorij van *Succadana* derwaarts te verplaatsen.

Wanneer hier *Mampouwa* en *Landak* onder de staten des *Sultans* gerekend worden, blijkt hieruit genoegzaam, dat deze, magtiger dan de Vorsten van eerstgenoemde landen, die buitendien met hem vermaagschapt waren, voor het oogenblik niet zonder invloed was op derzelver bestuur.

BLOMMAERTZ stelde daarna PIETER AARTSZOON tot Opperhoofd van *Sambas* aan en vertrok weder naar *Succadana*. Maar ook toen de Vorstin niet handelbaarder vindende, zeilde hij van daar af en kwam den 10 September 1610 in *Bantam* terug.

In het jaar 1615 was de Koopman HENDRIK VAAK te *Sambas*. Hij was het laatste Opperhoofd der Factorij op de Westkust van *Borneo*. Daar namelijk de voordeelen, die zij opleverde, niet aan de verwachting beantwoordden, gaven Bewindhebbers der O. I. Compagnie den 23 October 1623 last om dezelve te verlaten. Ofschoon de Compagnie, van dien tijd af, geene vastigheden op deze kust meer bezat, werden er echter van tijd tot tijd schepen derwaarts gezonden. De zaken bleven in dien toestand tot het jaar 1770, hetwelk een nieuw tijdperk voor dit land opende.

De bewoners dezer landstreken lagen onder de verpligting om, bij het graven naar diamanten, alle steenen, die zwaarder wogen dan 5 karaten, tegen eene geringe vergoeding aan hunne Vorsten af te geven, welke, om den sluikhandel tegen te gaan, gewapende vaartuigen aan den mond der rivieren onderhielden. Dit belette echter de Vorsten van *Palembang* en andere landen geenszins, om jaarlijks gewapende booten naar *Succadana* te zenden en op eene slinksche wijs diamanten van waarde voor een' redelijken prijs van de inwoners in te koopen. In het jaar 1609 had *Palembang* zelfs eenen aanslag beraamd om *Succadana* met veertig groote booten te overvallen en te vermeesteren.

Vooral *Landak* werd door sterk gewapende vaartuigen of *Pantjalangs* van *Bantam* bezocht. De Vorsten en inwoners dezer beide landen waren door veeljarigen omgang en wederzijdsche huwelijken op het naauwst met elkander verbonden, en die van *Bantam* door magt, list en gewoonte allengs tot groot aanzien gestegen. Ter gelegenheid van bin-

nenlandsche onlusten en oorlog met *Succadana*, verleenden de *Bantammers* dan ook hulp aan de Vorsten van *Landak* en wilden daarvoor den alleenhandel van de grootste diamanten bedingen. De Vorst vervulde hunnen wensch niet volkomen en beloofde alleen, dat hij hun den voorrang boven anderen geven en jaarlijks de opbrengst van drie diamantgroeven verkoopen zou. Van nu af matigde zich *Bantam* niet alleen het regt aan om over de opbrengst dier drie mijnen te beschikken, maar beschouwde ook het land en deszelfs bevolking in de nabijheid der diamantgroeven als zijn eigendom: eindelijk zelfs vorderde het de te koop aangebodene diamanten als schatting, hetwelk evenwel door den Vorst van *Landak* hardnekkig geweigerd werd.

Daarop kwamen gezanten van *Bantam* met de bedreiging, dat, indien *Landak* nog langer met het betalen der schatting draalde, de *Sultan* van *Bantam* van zins was die zelf te komen halen. Het antwoord van den Vorst van *Landak* was: »Indien »de Tijger niet komt, roep ik hem ook niet; zoo »hij komt, vrees ik hem niet. De Tijger mag zijne »klaauwen op het Stekelvarken (*Landak*) beproeven." Deze bedreigingen hadden echter geen verder gevolg.

Te dier tijde, omstreeks het jaar 1770, had zich een aantal roovers in den mond der rivier *Landak* (*Kwala Landak*, tegenwoordig *Kwala Pontianak* geheeten) genesteld. ABDOEL RACHMAN, de zoon van zekeren Arabier HOESSIN, welke te *Mampouwa* in groot aanzien leefde en met den Vorst van dat land vermaagschapt was, deed gemeenschappelijk met deze roovers eenige togten langs de West- en Zuidkust

van *Borneo* en keerde eindelijk met grooten buit naar *Mampouwa* terug. De vrees van den *Panembahan* van dit Rijk voor de gevolgen dezer rooverijen, en de hoogmoed van ABDOEL RACHMAN zelven, deden hem spoedig van daar, in het jaar 1771, naar den *Kwala Landak* verhuizen.

Daar de volken van *Landak* en *Sangouw* hunne scheepvaart en handelsondernemingen langs den mond der zoo even genoemde rivier tot dusverre ongestoord hadden voortgezet, zagen de Vorsten der beide landen zeer ongaarne de aankomst van den zoon van dezen Arabier. Dan de looze ABDOEL RACHMAN verzocht den *Sultan* van *Sangouw*, onder den schijn der diepste nederigheid, hem slechts te vergunnen op zeker hier gelegen eilandje een huis te bouwen, terwijl hij aanbood wachter van den riviermond (*Djaga Kwala*) te zijn en de vaartuigen voortaan tegen de roovers te beschermen. De Vorst liet zich misleiden en ABDOEL RACHMAN sloeg zijne woonplaats op het eilandje *Pontianak*, 2½ Duitsche mijlen binnen den mond der rivier gelegen, op, waarmede hij den grond legde van de stad en het Rijk van *Pontianak*. Hij lokte een aantal *Boeginezen* derwaarts, met welke hij vroeger eenerlei handwerk had gedreven, en sloot met deze en andere roovers uit den omtrek een verdrag, dat uit 24 Artikelen bestond, waarbij hij als Vorst werd erkend.

De magt van den gelukzoeker groeide spoedig aan en de *Sultan* van *Sangouw* had te laat berouw over zijne toegevendheid, te meer, daar ABDOEL RACHMAN niets onbeproefd liet om den koophandel zijner naburen te ondermijnen en tot zich te trekken. Het

gevolg hiervan was, dat er weldra een oorlog tusschen *Sangouw* en *Pontianak* uitbarstte, in welken ABDOEL RACHMAN den Vorst van *Riouw*, BEE-TOEHAN HADJIE MOEDA, als ook de omzwervende familie van den onttroonden Vorst van *Siac* als bondgenooten te hulp riep. De bondgenooten, onder het opperbevel van *Radjah* HADJIE MOEDA, veroverden weldra de plaats *Sangouw*, maar waagden het niet de inwoners verder te vervolgen, ofschoon zij zich slechts eene halve mijl van de stad in de rivier *Sangouw* (ook *Segayam*) weder verzameld en nedergezet hadden. HADJIE MOEDA verhief in het jaar 1772 den *Pangeran* ABDOEL RACHMAN tot *Sultan* van *Pontianak* en keerde, wel te vreden met den gemaakten buit, naar *Riouw* terug.

De familie van *Siac* daarentegen vestigde zich gedeeltelijk te *Pontianak*. MOESA en ISA, beide voorname Hoofden van dezelve, sneuvelden voor *Sangouw* en werden te *Batoe Layang*, de begraafplaats des *Sultans* van *Pontianak*, begraven. De overwinning door ABDOEL RACHMAN op *Sangouw* behaald en zijne magt, die gestadig toenam, terwijl hij zich, zonder vergunning van *Landak*, op een gedeelte van deszelfs grondgebied had nedergeslagen en deszelfs handel en scheepvaart van zich afhankelijk zocht te maken, bragten het laatstgenoemde land in zulk eene verlegenheid, dat de Vorst van hetzelve den bijstand inriep van den *Sultan* van *Bantam*, met welken hij vermaagschapt was. MASACHIER MAHOMET ALIE OUDAI-EN ontving en hoorde de afgezanten van *Landak* met welgevallen, die, naar inlandsch gebruik, als onderdanen tot hunnen meerderen sprekende, hem smeekten om zijn volk (*Toeankoe poenje orang*) tegen den

nieuwen Vorst van *Pontianak* te beschermen. De *Sultan* echter kon geene spoedige hulp belooven, te meer, daar zijn Rijk reeds in 1685 door de O. I. Compagnie was veroverd en de door deze aangestelde Vorst, tegen eene schadeloosstelling in geld, zijne landen, volken en inkomsten bij verdrag had afgestaan. De *Sultan* van *Bantam*, zelf onvermogend om oorlog te voeren en veroveringen te maken, bragt derhalve het verlangen der inwoners van *Landak* ter kennis van de O. I. Compagnie.

Omtrent dezen tijd werden de Engelschen geheel uit *Borneo* verdreven. Zij hadden zich onderscheidene malen op *Banjermassing*, op de eilandjes *Laboin* (of *Laaboean*) en *Balembangan* (of *Berobangan*) op de N. W. kust van *eigenlijk Borneo*, en op de *Soolok*- (of *Suluh*-eilanden) tusschen *Borneo* en *Mindanao* neergezet; maar zware ziekten en gedurige oorlogen met de inboorlingen verjaagden hen reeds in 1707 van *Banjermassing* en in 1772 ook van *Balembangan* [1]).

De nieuwe *Sultan* van *Pontianak*, door zijns vaders vrienden te *Batavia* intusschen onderrigt van hetgeen de afgezanten van *Landak* en die des *Sultans* van *Bantam* beoogden, zond dadelijk een vaartuig naar

---

1) Nadat de Engelschen vergeefsche pogingen hadden aangewend om zich op de *Suluh*-eilanden te vestigen en staande te houden, werden zij door de bewoners van dezelve ook op *Balembangan* overvallen en van daar verdreven. Zij vonden eene toevlugt bij den Vorst van *eigenlijk Borneo*, die hun het aanleggen eener Factorij op het eilandje *Laaboean* in den mond der rivier *Borneo* vergunde. Dezelve werd echter reeds een jaar daarna door hen verlaten.

De Redactie.

Java met zekeren *Boeginees* HADJIE DEIN, in wiens lastbrieven hij zich zelf *Sultan* van *Pontianak* noemde, om te beproeven, hoe dit door de O. I. Compagnie zou opgenomen worden. HADJIE DEIN en zijn schip werden wel aangehouden en in verzekerde bewaring gebragt, maar de doortrapte *Boeginees*, die eenig goudstof tot monster van een der handelsartikelen van *Pontianak* had medegenomen, wist niet alleen middel te vinden om weder op vrije voeten te komen, maar zelfs de vergunning te erlangen om zijne medegebragte waren te verkoopen. Bij zijne terugkomst berigtte hij zijnen Heer, dat zijne zaak niet geheel hopeloos stond. In 1778 kwam ABDOEL RACHMAN zelf naar *Java* en vond spoedig door allerlei kuiperijen den weg om zijne oogmerken te bereiken. Nederig en toegevend, waar de noodzakelijkheid het aanried, liet hij het zich welgevallen, dat hij vooreerst als *Pangeran* werd aangemerkt, met toezegging van later de benoeming tot *Sultan* uit handen van de Hooge Regering te *Batavia* te zullen ontvangen.

Hierop werd plotselijk eene Acte van afstand openbaar, gedagteekend uit het fort *Diamant* te *Sourousrouang*, de hoofdstad van *Bantam*, den 26 Maart 1778, bij welke de *Sultan* en Rijksgrooten de landen van *Landak* en *Succadana* ter Westkust van *Borneo* ten eeuwigen dage aan de O. I. Compagnie afstonden.

In het volgende jaar werd nu de Resident van *Rembang*, W. A. PALM, naar *Pontianak* afgevaardigd, welke den reeds door HADJIE MORDA van *Riouw* tot *Sultan* verhevenen ABDOEL RACHMAN op nieuw als *Sultan*, niet alleen van *Pontianak*, maar ook van *Sangouw* benoemde, en den 5 Julij 1779 als zooda-

nig installeerde [1]). Dit was des te opmerkelijker en vreemder, omdat de Vorstendommen *Tayan* en *Meliau* tusschen *Sangouw* en *Pontianak* in liggen en de Vorsten van *Sangouw* en *Tayan* in het volle bezit hunner landen waren, gelijk zij tot heden gebleven zijn.

In het vervolg hebben onderscheidene Residenten van *Pontianak* zich bevlijtigd om de gemelde Acte, waarbij de *Sultan* van *Bantam* zijne regten op *Succadana* ten eenen male heeft afgestaan, aan den *Sultan* van *Matan*, die tevens Heer van dat land is, toe te zenden en begrijpelijk te maken. Deze echter, zoowel als zijn zoon, de tegenwoordig regerende Vorst, schijnen de eigenschappen niet te bezitten om dit te kunnen begrijpen, zoo als nog blijkt uit een Rapport aan den Gouverneur-Generaal ALTING van den Resident J. J. KLOOGMANN, den 18 November 1789 te *Pontianak* gedagteekend.

Zoo was dan nu een nieuwe *Sultan* en een nieuw Rijk sedert 1779 op *Borneo's* Westkust opgekomen, en had de O. I. Compagnie weder eene Factorij te *Pontianak*, en later ook te *Mampouwa*, opgerigt. De gunstige uitzigten, welke ABDOEL RACHMAN vroeger gegeven had, werden echter niet verwezenlijkt. De

---

[1]) Deze stap der O. I. Compagnie is ten aanzien van *Sangouw* des te meer onverklaarbaar, daar zij zelfs nog bij een besluit van 1778 het geven van geschenken aan den Vorst van dat land had gelast. Maar alles schijnt aan te duiden, dat de geslepen ABDOEL RACHMAN zich een' grooten aanhang bij de Hooge Regering te *Batavia* zelf had weten te verwerven, daar hij voor geene opofferingen terugdeinsde, zoodra het de bereiking zijner heerschzuchtige oogmerken gold.

De Redactie.

Compagnie geraakte in oorlog met *Mampouwa* en *Matan*, ABDOEL RACHMAN wist die Vorsten ongemerkt op te stoken, om zijne eigene magt te vergrooten, en de gemelde Factorijen moesten den 8 October 1791 weder verlaten worden [1]).

Van nu af leefden de Vorsten op de Westkust in gedurige tweedragt. Vooral tusschen *Sambas* en *Pontianak* werd een langdurige en vernielende oorlog gevoerd, waaraan SARIF KASSIM, zoon van ABDOEL RACHMAN en *Sultan* van *Pontianak*, de meeste schuld had. Om *Sambas* te verderven, tegen hetwelk hij zich zelf niet sterk genoeg gevoelde, zocht SARIF KASSIM (ook SAID KASSIM genoemd) de hulp eener Europesche regering. Een Engelsch schip, bij *Karimata* gestrand, van hetwelk zich zoowel de *Sultan* van *Sambas*, als die van *Pontianak* de goederen had toegeeigend, scheen den laatstgenoemden eene gunstige gelegenheid aan te bieden om zich te wreken. Terwijl hij den Vorst van *Sambas* (toenmaals *Pangeran* ANOM) alleen de schuld gaf van het ontvreemden der goederen van dit schip, wist SAID KASSIM aan zijne zaak zulk eene gunstige wending te geven, dat in het jaar 1812 eenige Engelsche schepen geheel onverwacht *Sambas* overvielen. Door *Pangeran* ANOM afgeslagen, keerden de Engelschen in 1813 met grooter magt terug, veroverden, na eenige gevegten, *Sambas* eindelijk door list en zetten zich hier en te *Pontianak* neder. Volgens het vredesverdrag van 1814 verlieten zij deze landen weder in het jaar 1816.

---

1) 1790, Besluit om dezelve te verlaten; 1791, 8 October, wierden dezelve verlaten.

Na het vertrek der Engelschen braken er weder vijandelijkheden tusschen de Vorsten aan deze kust uit, welke eindelijk, om hunne onderdanen rust te verschaffen en hun eigen bestaan te verzekeren, in de jaren 1817 en 1818 de bemiddeling der Nederlandsche regering inriepen en zich in Augustus 1818, het belangrijkste jaar voor deze landen, onder derzelver bescherming begaven. De vrede keerde hiermede in deze geteisterde landstreken terug en de nog overgeblevene bewoners betrokken weder hunne oude woonplaatsen, die zij ten deele hadden verlaten. Ofschoon langzaam, beginnen deze landen zich te herstellen en zich in het uitzigt op eene ongestoorde welvaart te verblijden. Het uitroeijen der zeeroo-verij, de veiligheid en uitbreiding van den binnenlandschen handel, die daarvan het gevolg is, en de bebouwing van den grond, die te voren woest bleef liggen, zijn de heilrijke gevolgen van de krachtdadige bescherming en het milde bestuur, hetwelk aan deze eilanden, sedert de laatste in bezitneming, van de Nederlandsche regering ten deel is gevallen. De menschlievende bedoelingen van dezelve komen gedurig sterker en helderder aan het licht, welke in de ten tijde der in bezitneming uitgevaardigde Instructie van 1818 in hare volle zuiverheid doorstralen, waarbij bevolen wordt:

a. Het planten der Nederlandsche vlag in de landen der Vorsten, welke de bescherming der regering inroepen.

b. Het bestrijden en uitroeijen der zeeroovers, de bevordering des koophandels, het herstellen en verzekeren van rust en vrede in alle landstreken, waar

de zwakke inwoners door vermetele roovers en moordenaars gedurig verontrust en onderdrukt worden.

e. Het opleggen aan bevriende volken van slechts zoodanige lasten, welke hun niet drukkend worden, en welke, volgens hunne eigene erkentenis, verre onderdoen voor de waarde, welke de bescherming en veiligheid van eigendom en personen voor hen hebben.

Deze bepalingen getuigen zoo zeer van de edele bedoelingen, welke bij het in bezit nemen van dit eiland in het oog zijn gehouden, dat men zich onwillekeurig met het blijde vooruitzigt mag vleijen, dat in een niet zeer ver verwijderd tijdsbestek *Borneo's* bewoners, onder de bescherming en met den bijstand van een even verlicht, als menschlievend bestuur, hunnen bodem in vruchtbare landsdouwen zullen kunnen herscheppen en eene veilige rust genieten, welke hun tot dus verre onbekend was. Mogt geluk en voorspoed het deel zijn van die edeldenkende en met geestdrift voor het verspreiden der beschaving bezielde mannen [1]), welke het welzijn der regering op de welvaart der onderdanen zoeken te grondvesten.

---

[1]) De Schrijver bedoelt hier de toenmalige Commissarissen-Generaal, de Heeren ELOUT, VAN DER CAPELLEN en BUYSKES, en inzonderheid den edelen VAN DER CAPELLEN, die als Gouverneur-Generaal de eigenlijke organisatie ook van *Borneo* zeer ter harte nam.

De Redactie.

III.

REIZE NAAR SIMPANG EN MATAN IN 1822.

Van een land, zoo uitgestrekt, zoo rijk door de natuur bedeeld en daarbij zoo weinig bekend, als *Borneo*, eene volledige beschrijving te geven, is iets, waartoe ik mij buiten staat gevoel, en niet dan schoorvoetend waag ik het, eenige verhalen mede te deelen betreffende dat gedeelte der Westkust en van het binnenland, hetwelk ik doorreisd heb, en wel in zendingen, waarmede de regering mij vereerd had. Mogten deze zorgvuldige berigten, onder moeijelijkheden en bezwaren bijeenverzameld, als bijdragen tot de geschied- en aardrijkskundige kennis van dit groote eiland, mijne bedoeling om aan de regering nuttig, en tevens tot de verspreiding en vooruitgang der beschaving onder genoegzaam onbekende en bijkans wilde volken behulpzaam te zijn, bevorderen! Dan gevoel ik mij voor alle doorgestane vermoeijenissen en gevaren genoegzaam beloond.

De Geschiedenis van verscheidene landen van *Borneo's* Westkust hangt met die van *Matan* (het oude

Succadana) zoo naauw te zamen, dat ik mij veroorloove om hier vooreerst de beschrijving eener reis naar *Simpang* en *Matan* te laten volgen.

Den 6 November 1822 werd mij eene vereerende zending naar de Vorsten van *Simpang* en *Matan* opgedragen. Den 8sten begaf ik mij des avonds met den bevelhebber van Z. M. Schooner *Emma* naar de reede van *Pontianak*. Wind en stroom, aanhoudende regen, en de duisternis van den nacht noodzaakten ons om het anker in den mond der rivier *Pontianak* te laten vallen. In het donker strekten wij naar alles de handen uit, wat ons tegen den kouden regen kon beschutten. Elke mat, elk stuk doek was eene goede vondst, waaronder wij van koude in elkander kropen: terwijl onze inlandsche matrozen zich om niets bekommerden, maar met het hoofd tusschen de voeten gedoken, gerust bleven doorslapen en het vaartuig aan zijn lot en aan ons overlieten.

In den ochtend van den 9den voeren wij door de sterke branding, welke gewoonlijk in dit jaargetijde op deze lage kusten staat, naar de reede. Deze is in dit saisoen zeer onzeker en de ankergrond slecht, zoo dat wij ver in zee moesten varen, om de Schooner te bereiken, die daarenboven in den afgeloopen nacht van hare ankers geslagen was.

Den 10den. Heden morgen kwamen nog zes inlandsche vaartuigen bij ons, waarover de Majoor *Radjak* AKIL bevel voerde. Wij gingen ten 8 ure met een' zwakken landwind onder zeil, die ons slechts weinig deed vorderen. Tegen den middag waren wij op 11′ Zuider-breedte en eene halve Duitsche mijl van den

wal, niet ver van de rivier *Pongoh* en het landje *Mompauwang*, waarover SARIF HALOBI [1]) regeert. Het strand is laag en geheel met boomen bedekt, grootendeels van de zoogenaamde *Kayoe Apie.*

Behalve den *Bauwang* ziet men in de nabijheid geene bergen meer. Hier en daar steken eenige boomen hoog boven de overige uit. Zij staan op kleine ophoogingen van den grond, die van het Z. O. naar het N. W. voortloopen en vroeger eilandjes waren, die door het aanspoelen van de zee met het land vereenigd zijn. Ook de *Bauwang* (*Membauwang*) was voorheen een eiland. Hij is ongeveer drie vierden van eene Duitsche mijl lang en strekt zich van het Z. O. naar het N. W. uit. Zijne hoogte zal ongeveer 450 voeten boven het waterpas der zee bedragen. Zijn top, die bijna eene tafel vormt, geeft hem, omdat hij in eene vlakke landstreek ligt, eén zeer kennelijk en schilderachtig voorkomen.

De zee is ondiep en eene halve Duitsche mijl van den wal van eene bruinachtig grijze kleur. In het vaarwater op eene Duitsche mijl afstand van de kust heeft men 3 of 4 vademen water, en zonder gevaar van klippen of zandbanken kan men gerust op het dieplood afzeilen tot in de nabijheid van *Panoembangan*, een der drie groote *Karimatasche* eilanden.

De rivier *Kapoeas* valt aan deze kust door vele groote monden in zee, van welke die van *Pontianak*, *Padang Tjikar* en *Mendauw* de voornaamste zijn. Jammer slechts, dat alle deze monden niet meer dan 7 tot 9 voeten diepte hebben. Hooger op zijn deze

---

1) Een broeder van SARIF MOHAMAD, Vorst van het landje *Koeboe*.

rivieren 5, en gewoonlijk 7, 8 ja 17 vademen diep en somwijlen van 4 tot 8 duizend voeten breed. Op enkele plaatsen vond ik naderhand eene breedte van 18 tot 24 duizend voeten en zelfs van meer dan eene Duitsche mijl. Met verbazing denkt men na, van waar die toevloed van water komen mag, hetwelk deze takken van de *Kapoeas* aanvoeren, en dat dikwijls uit de rivier van *Pontianak*, nog twee Duitsche mijlen ver in zee, zoet en drinkbaar bevonden wordt. Wel kan men veronderstellen, dat het binnenland van een aantal hooge bergketens doorsneden is, terwijl het buitendien niet onwaarschijnlijk is, dat de uitgestrekte wouden, waarmede dit eiland bijna geheel bedekt is, vele vogtdeelen aantrekken en aan de rivieren doen toekomen: zeldzaam toch blijft de regen hier lang uit, en de veranderingen der jaargetijden zijn minder regelmatig, dan op andere eilanden van den Indischen Archipel. Alle deze riviertakken, door wier monden de *Kapoeas* zich in zee stort, waren te voren zeeengten en bewijzen, dat vele eilanden, door het aanspoelen van de zee, met de kust verbonden zijn geworden. Het schijnt, dat dit aanslibben hier van het Zuidwesten naar het Noordoosten plaats heeft. Zoo men naar den ouderdom der hoogste boomen mag oordeelen, die zich amphitheatersgewijze achter elkander verheffen, en men dien der zwaarste boomen, welke langs het strand voortkomen, op 80 jaren stelt, bedraagt de gewone aanspoeling van land naauwelijks 1–1½ vadem in het jaar.

Vele roovers plagten zich in deze wateren op te houden, waar het lage en moerassige strand, de on-

diepe zee, en de menigte van onbewoonde rivieren hen tegen alle vervolging beveiligden en hun eene geschikte verblijfplaats aanboden.

's Namiddags op 20′ Zuider-Breedte en op een' afstand van ruim eene Duitsche mijl van de kust, hadden wij 4–5 vademen water. Het land kwam ons lager voor en scheen van verre uit afzonderlijke eilanden en als in de zee alleenstaande groepen boomen te bestaan. Geen verheven voorwerp trok onze blikken tot zich: alles was wild en woest in deze eenzame oorden. Met verlangen en genoegen ziet men ook hetgeen minder schoon is, als schoon aan. Wij staarden lang op de als het ware wegzinkende kust, totdat de avondschemering haar geheel aan ons gezigt onttrok. Wij lieten op 25′ Zuider-Breedte en 1½ Duitsche mijl van den wal het anker vallen in 6½ vademen water.

Den 11den. Een harde wind met regen herinnerde ons aan het slechte jaargetijde. De zee ging hoog, maar de golfslag was niet zoo sterk, als de branding bij *Pontianak*. De volgende dag gaf ons hiervoor vergoeding. Met een' zachten wind en mooi weder ligtten wij het anker en bevonden ons des middags op 28½′ Zuider-Breedte en 1½ Duitsche mijl van de kust. De *Bauwang* was heden zeer duidedelijk zigtbaar en scheen uit drie achter elkander geschovene bergen te bestaan. Op vele kaarten vindt men, in plaats van den *Bauwang*, eene lange rij van hooge bergen aangeteekend en met den naam van *Carimatae montes* bestempeld [1]). De monden der

---

1) Ik heb naderhand het land achter den *Bauwang* bereisd en be-

hier in zee vallende rivieren of takken van de *Kapoeas* hebben eene buitengewone breedte en de oevers zijn alle zeer digt met de *Nipa*-palm (*Nipa fruticans* WORMB.) begroeid. Het strand was laag, even als de kusten, welke wij gisteren ontdekten. De zee had eene ligtgroene kleur, en wij vonden 7, later 10 vademen water op eenen afstand van $2\frac{1}{2}$ Duitsche mijlen. Ten 1 ure nadenmiddag zeilden wij de rivier *Padang Tjikar* voorbij, welke de grensscheiding tusschen *Koeboe* en *Simpang* uitmaakt. Noordwaarts van den mond ligt het kleine visschersdorp *Dapong*, hetwelk uit 7 of 9 huizen met een veertigtal inwoners bestaat, die het met de roovers eens zijn. Later zagen wij den berg en de rivier *Mayang*, waarvan de eerste vroeger bewoond was, maar thans geheel verlaten is. Men zegt, dat zich op eene vooruitspringende rots van den berg *Mayang*, aan den oever van deze rivier, een steen met een Europeesch wapen bevindt. De kust is met onderscheidene soorten van hooge boomen bezet, als *Apie*, *Bakkau*, *Boetae*, *Roo* en *Naga*, welke twee laatste soorten alleen op het zandige strand aan zee, doch verder niet in het binnenland, voorkomen.

Tegen den avond verhief zich een frissche landwind, en wij zagen, terwijl de zon reeds onderging, de *Karimatasche* eilanden gedurig duidelijker uit den nevel te voorschijn komen. Met majesteit verheft de hooge Piek van *Groot-Karimata*, als een

---

vonden, dat dit gedeelte van *Borneo's* Westkust, 15 mijlen landwaarts in, geheel uit kleine eilanden bestaat, op welke slechts spaarzaam hier en daar een klein heuveltje is.

baken voor de naderende schepen, zijn' kruin boven de golven der zee. Met bewondering en verrukking aanschouwt de bewoner van *Borneo* deze bekoorlijke eilanden, waarop zij hun aardsch Paradijs of Eden plaatsten, en is onuitputtelijk in derzelver lof. Maar ras verdwijnt die schoone droom bij een nader onderzoek van deze eilanden, die tegenwoordig bijna geheel ontvolkt en slechts door eenige weinige armoedige huisgezinnen, welke in de zeerooverij hun bestaan vinden, bewoond zijn. Wij gingen des avonds op eene Duitsche mijl afstand van *Poelo Tiega*, op 7 vademen water, West ten Noorden, voor anker.

Den 12[den] November. Ook heden morgen hadden wij weder een' zachten landwind. Omstreeks 8 uren bevonden wij ons 3½ Duitsche mijlen Westwaarts van *Poelo Baroe*, een klein eilandje digt bij den wal. Men heeft hier vele honigbijen, maar in weerwil dat dit eilandje aan *Matan* en *Simpang* toebehoort, wagen het de inwoners van *Matan* niet, het was te komen afhalen. Lieden van *Pontianak* en *Koeboe* zamelen hier jaarlijks van 5 tot 8 *Pikels* [1]) was in, wanneer de hier omzwervende roovers hen niet reeds voorgekomen zijn. De kust is hier buitengewoon laag, de zee ondiep, maar zonder klippen en banken. Men blijft onder het varen van 3 tot 3½ Duitsche mijlen van den wal afhouden. De geheele kust naar *Simpang* toe is onbewoond, zoo dat men zelfs geene visschershut ontwaart. Omstreeks 10 uren voor

---

[1]) Een *pikel* is gelijk 125 oude holl. ponden. 1 *pikel* = 100 *katties*. 1 *katties* = 16 *tails*. 3 *pikels* = 1 kleine *bahar*, en 4½ *pikels* = 1 groote *bahar*.

15

den middag bereikten wij *Panoembangan* en zeilden tusschen dit eiland en den grooten uithoek *Tanjong Satay* (ook *Tikal*) door, in 5 en 6 vademen water. Toen wij beneden den hoek gekomen waren, hielden wij op den berg of *Bougit-Laut*, die op het vaste land tusschen *Succadana* en *Simpang* gelegen is, aan en lieten eindelijk in 4 vademen water, 2 Duitsche mijlen van dezen berg verwijderd, het anker vallen.

Ik verzocht alstoen OEWAN HASSIN, een' halven broeder van den *Sultan* van *Pontianak*, die mij op dezen togt vergezelde, om zich naar *Simpang* te begeven, ten einde den Vorst van onze aankomst te verwittigen en naar landsgebruik te begroeten.

Den 13 en 14 November. Deze twee dagen was het weder zeer ongunstig en bleven de Praauwen van den Majoor *Radjah* AKIL, die ons hier zeer te stade hadden kunnen komen, door de onstuimige zee nog twee dagen van ons verwijderd. De berg *Bougit-Laut*, waarvoor wij lagen, zal ongeveer 1400 voeten hoog zijn en is tot op den top met boomen bedekt. Zijn voet, met granietrotsen omringd, vormt een voorgebergte, door de golven der zee bespoeld. Achter denzelven, eenige mijlen landwaarts in, ziet men een' keten van blaauwe bergen, *Palongan* geheeten, die de grensscheiding tusschen *Simpang* en *Matan* uitmaken en zich van het Zuidwesten naar het Noordoosten tot *Sekadouw* uitstrekken. Hier en daar verheffen zich de toppen van eenige verder afgelegene bergen, onder welke de berg *Layang*, die, volgens de inwoners, van ver over zee door geesten herwaarts gedragen is, boven allen uitsteekt.

15 November. Nadat ik met den bevelhebber van den Schooner *Emma* had afgesproken, dat hij naar de bogt van *Succadana* zou koers houden, ging ik des namiddags op eene der Praauwen van den Majoor *Radjah* AKIL over, en deze vaartuigen zeilden gezamenlijk naar de rivier *Simpang*.

Eerst hielden wij vlak op den berg of *Bongit-Laut* aan, totdat wij op een' afstand van 1½ Duitsche mijlen gekomen waren, en vonden 3, 4, 3, 2 vademen water. De grond was slijkachtig, zonder klippen en steenen; het water klaar en van zeegroene kleur. Weinig wind en de ebbe noodzaakten ons des avonds, om op eenen afstand van twee Duitsche mijlen van den mond der rivier *Simpang* voor anker te gaan liggen.

16 November. De bogt, waarin wij lagen, is van eene aanmerkelijke uitgestrektheid en verscheidene Duitsche mijlen in den omtrek, ofschoon dezelve nog op geene landkaart te vinden is, maar met de bogt van *Succadana* onder denzelfden naam doorgaat en gerekend wordt bij *Tanjong Tikal* (ook *Satay*) te beginnen en bij *Poelo Datoe*, ¾ mijlen beneden *Succadana*, te eindigen.

De voornaamste rivieren, welke in deze bogt uitloopen, zijn: de beruchte *Mendauw*, de *Simpang* en het riviertje (*Soengie*) *Succadana*.

De *Mendauw* is een tak van den *Kapoeas*, waarin zich verscheidene andere stroomen storten. Deszelfs breedte is op vele plaatsen van 20 tot 24 duizend voeten, zoodat men hem eer eene binnenzee, als eene rivier, kan noemen. Langs den *Mendauw* kan men binnen door, zonder de zee te bevaren, *Koeboe*, *Succadaning*, *Pontianak*, *Tayan*, *Sangouw* enz.

bereiken. De rivier *Simpang*, die op ongeveer 18 Duitsche mijlen van de zee, aan de grenzen van *Simpang* en *Sekadouw*, ontspringt, kan men zonder gevaar, alleen op het dieplood vertrouwende, naderen, en vaartuigen, die van 7 tot 9 voeten diep gaan, kunnen haar gemakkelijk met den vloed binnenloopen. Ongeveer een achtste van eene Duitsche mijl boven haren mond, ter regterzijde, valt het riviertje *Meliau* in den *Simpang*, die 1¼ mijlen hooger op achter den *Bougit-Laut* ontspringt. De *Meliau* is eene geliefde verblijfplaats van kleine zeeroovers-vaartuigen.

Bij den mond der rivier *Simpang* kwam ons eene boot met eenige inlandsche Hoofden te gemoet, die mij uit naam van den Vorst kwamen verwelkomen. Wij voeren de rivier hooger op. Omstreeks 3 mijlen boven den mond, verdeelt zij zich in twee groote takken. Die ter linkerzijde, *Simpang Samandang*, loopt naar het land der *Daijakkers*, en de kleinere, aan de regterhand, voert, na 2½ mijl opvarens, naar de plaats *Simpang*. Bij sterken vloed vaart men uit zee in eenen dag en nacht derwaarts, anders in twee dagen en eenen nacht. Van den mond der rivier tot bijna aan deze plaats, vindt men in den regentijd geen' vasten grond, geene verblijfplaats, geene enkele hut, kortom geen teeken, dat er hooger op langs de rivier menschen wonen. Alles is wild en woest, zoo als het voor eeuwen is geschapen. De in naburige landen hooggeschatte *Nipa* (*Nipa fruticans*), waarmede de rivieroevers onafgebroken bezet zijn, geeft hier aan de geheele vaart eene sombere eentoonigheid. Van *Pontianak* tot hier, schijnt

dit zonderlinge gewas regt te huis te behooren. Het bereikt hier eene buitengewone hoogte en deszelfs bladeren zijn ook langer, dan op de meeste andere plaatsen. Met regt wordt deze Palmboom als een der nuttigste gewassen van deze moerassige landstreek beschouwd. De geelachtige mannelijke bloemen, uit langwerpige scheden te voorschijn komende, zijn welriekend, en uit dezelve wordt door de bijen veel honig en was verzameld. De vrucht heeft een' kleinen, maar zoeten kern, van smaak als de kokosnoot. Van de groote bladstelen maakt de inlander schuttingen en daksparren voor zijne huizen. Van de bladeren bereidt hij het in Indie onmisbare *Atap*, om de daken te dekken, matten, zeilen, zakken en eene menigte ander huisraad te vervaardigen. De geheele landstreek is laag en moerassig en wordt, ook buiten den regentijd, bij hooge vloeden gewoonlijk overstroomd.

17 November. Eene kleine halve mijl beneden *Simpang* ziet men de eerste huizen, die echter nog niet lang bestaan, hetwelk ook de pas aangelegde rijstvelden bewijzen, die daar, waar vroeger digt bosch was, ontgonnen zijn. Het uitroeijen van hetzelve en de bebouwing van deze strook lands heeft den inwoners zeker veel moeite en zelfsoverwinning gekost, daar zij het zeerooversleven als hun eigenlijk beroep aanzien. De eerste en zwaarste stap is nu echter gedaan, en na weinige jaren zal men eerst regt de heilzame gevolgen kunnen ontwaren, welke de vestiging van ons gezag op de Westkust, die eerst sedert de twee laatstverloopene jaren tot stand is gekomen, zal hebben te weeg gebragt.

Terstond voorbij de laatste huizen der rijstvelden begint de Negorij *Simpang*. Zij is aan beide zijden der rivieren *Sidjau* en *Matan* gelegen, welke voor den *Dalm*, of de woning van den Vorst, zich vereenigen en de rivier *Simpang* vormen. De ingang van de plaats wordt door twee inlandsche forten of *Bentings* beschermd, die er echter vervallen uitzien. Het grootste, op den linker oever der rivier, is met vier, en het kleinste, op den regter oever, met twee stukken zwaar geschut gewapend. De rivier tusschen de beide forten is met een' boom, die uit verscheidene stukken bestaat, gesloten. In het jaar 1816 had de beruchte roover TJAMARANG, die jaren lang op *Borneo's* Westkust gehuisd heeft, het gewaagd om *Simpang* den oorlog aan te doen. Hij voer de rivier met acht groote Praauwen op tot aan de Negorij. *Pangeran* ANOM, de broeder van den *Panoembahan*, riep in der haast de weerbare manschappen te wapen, en het was niet zonder groote moeite, dat hij zich van de roovers bevrijdde.

De bogten in de rivier beletten, dat men beneden uit het fort de geheele plaats overzien kan: men ontwaart slechts enkele wachthuizen, het kleine Chinesche kamp en eenige andere woningen op den voorgrond, die van weerszijde door de met boomen bezette oevers der rivier gesloten wordt. Op den achtergrond in de diepte vertoonen zich verafgelegene bergen, de zonderling gevormde *Spontjak*, en ook de *Pamakan*, in een' blaauwen nevel gehuld. Iets verder opvarende, ziet men, regts achter het Chinesche kamp, den *Palongan*, in wiens ontoegankelijke wouden zich vele *Orang-Outans* ophouden. *Simpang*

is omtrent even groot als *Mampouwa*. De huizen zijn zeven of acht voeten boven den grond verheven, klein en slecht gebouwd, en de wanden met *Atap* en *Katjang* bekleed; doch duizenden kokospalmen en andere boomen maken het eerste gezigt op deze plaats zeer bekoorlijk.

Beneden *Simpang* kwam mij weder eene Praauw met den broeder van den *Panoembahan* te gemoet, en de Vorst zelf toonde bij mijne aankomst, dat hij vreemdelingen goed wist te ontvangen. Na wederzijdsche pligtplegingen bood hij mij de hand aan, om mij naar zijne audientie-zaal te geleiden. Wij gingen langzaam en met afgemeten tred naar de achterzijde van het vertrek, dat met matten en tapijten bekleed was; daar gekomen, keerde hij zich met eene waardige houding naar ons toe, maakte op Europesche wijs eene buiging en wees ons onze plaatsen aan, waarop wij gingen zitten. Om aan deze ceremonie meer luister bij te zetten, waren de Hoofden en aanzienlijken om hem verzameld, en een aantal nieuwsgierigen omringde het openstaande huis. De *Panoembahan* nam met veel bevalligheid de geloofsbrieven aan, welke ik hem ter hand stelde: daarop reikte hij dezelve aan zijn' broeder *Pangeran* DIPATIE over, die opstaande, na met hand en mond een teeken van eerbied gemaakt te hebben, dezelve overluid en duidelijk voor allen voorlas.

's Anderendaags gaf de *Panoembahan* mij een tegenbezoek, en wist hij aan het gesprek zoodanig eene wending te geven, dat hij omtrent eenige zaken inlichting en zekerheid verkreeg, waaraan hem veel gelegen scheen. De betrekkingen der Vorsten van

Simpang en *Matan* met zendelingen van eene vreemde mogendheid waren sints eenigen tijd bijzonder druk voortgezet geworden, vooral na het rooven van eenige Javaansche vaartuigen, en inzonderheid na het afloopen en vermoorden van de manschap van de Nederlandsche Kotter *Hermina.* Zij vergaten de beloften, een jaar te voren gegeven, en wanhoopten alsnu bij de Nederlandsche regering vergiffenis te verwerven, wier bescherming zij ingeroepen hadden, doch kort daarna door nieuwe beleedigingen meenden verloren te hebben. Zoo geloofden zij zich op eenmaal van dezen drukkenden last te zullen ontslaan, door zich eenen vreemden zendeling in de armen te werpen, die reeds geruimen tijd deze Vorsten door schoonschijnende beloften om den tuin had zoeken te leiden en het oogmerk had om de *Karimatasche* eilanden in bezit te nemen, ten einde aldaar eene stapelplaats voor handelsondernemingen aan te leggen. Bij mijne aankomst kwamen vreemde brieven aan, waaruit het gezegde ten duidelijkste bleek. Ik ga met opzet de zonderbaarste geruchten stilzwijgend voorbij, »dat er vreemde schepen verwacht werden, »dat er bij de twee Vorsten zekere spanning, en »onder de bevolking veel onrust bestond." Deze geruchten waren echter, wanneer men de gebeurtenissen, die in 1818 op *Borneo's* Westkust plaats grepen, in aanmerking nam, niet geheel en al in den wind te slaan; want ofschoon zij naauwelijks eenige waarschijnlijkheid hadden, vorderden zij toch mijne opmerkzaamheid. Immers toen onze flotille van zeven vaartuigen in den jare 1818 op de reede van *Pontianak* lag, kwam aldaar een schip met vreemde troepen en brieven

voor den *Sultan* van dat Rijk. Toen ik mij, ten einde onmiddelijk uitsluitsel hiervan te krijgen, aan boord van hetzelve begeven had, berigtte mij de bevelhebber der vreemde expeditie [1]), dat hij door zijne regering tot Resident op *Borneo's* Westkust was benoemd. Ik vernam verder, dat dit Opperhoofd in last had om met *Riouw* te onderhandelen en ook de *Karimatasche* eilanden te bezetten: waarvan hem echter waarschijnlijk onze grootere magt terug hield, daar het gering aantal bewoners dier eilanden (70 of 80 zeeroovers sterk) hem bij eene eerste bezetting geene genoegzame medewerking beloofde.

De *Sultan* van *Matan*, die toevallig een bezoek te *Simpang* aflegde en bij mijne aankomst ziek heette, liet mij door den *Panoembahan* weten, dat hij nu

---

1) Ook deze poging om het in den Indischen Archipel weder gevestigde oppergezag der Nederlandsche regering te dwarsboomen was het werk van den toenmaals te *Benkoelen* bevel voerenden *Sir* THOM. STAMF. RAFFLES, die van hier uit door zijne geheime zendelingen alles in het werk stelde, om de Indische Vorsten tegen ons op te ruijen, pogingen, die bij dezen des te goreder ingang moesten vinden, daar hij zich bij dezelve van den Engelschen naam, als dekmantel, bediende. En inderdaad, de aanstelling van iemand, die zoo woelziek en tevens zoo blijkbaar vijandig tegen Nederland gezind was, als *Sir* THOM. STAMF. RAFFLES, op *Sumatra*, de buitengewone hulpmiddelen, welke op eenen zoo ondergeschikten post, als het Gouvernement van *Benkoelen*, tot zijne beschikking gesteld waren, moesten wel den schijn vermeerderen, alsof zelfs het Opperbestuur over Britsch Indie aan deze handelwijze niet geheel en al vreemd was. Het keurde, wel is waar, naderhand deze daden van *Sir* THOM. STAMF. RAFFLES af en riep hem van *Benkoelen* terug, maar liet desniettemin eene der voornaamste grieven tegen zijn bewind, de vestiging van een Engelsch Etablissement op *Sincapore*, waartoe hij evenzeer den grond gelegd had, onveranderd bestaan.

De Redactie.

in staat was om mij te komen zien, hetwelk nog denzelfden dag gebeurde.

Twee loopers van den *Sultan* meldden zijne aankomst. De *Panoembahan* begaf zich naar den ingang van het vertrek om hem te ontvangen. Hierop liet zich inlandsche muzijk hooren en vertoonden zich verscheidene Grooten uit des *Sultans* gevolg. Vooruit gingen twee trawanten van den *Sultan*, van welke de een in de regterhand een bloot zwaard van omtrent twee voeten lang, welks gevest van goud was, en in de linker eene gouden schede droeg. De ander droeg eene lans van 4½ voeten lang, waarvan de steel met reepen en bloemen van zilver *en relief* versierd was. De punt was in eene zilveren schede besloten, welker randen en knop aan deze lans het voorkomen van eenen schepter gaven. Achter den *Sultan* volgden eenige Rijksgrooten met betelkistjes (*Siriedoosjes*), opium-pijpen en andere benoodigdheden voor hunnen Vorst.

Deze attributen der Souvereiniteit, in de tegenwoordigheid van den *Panoembahan* voor den *Sultan* uitgedragen, waren het duidelijkste bewijs, dat de Vorst van *Simpang* een vazal van *Matan* is.

Het gesprek bestond van de zijde des *Sultans* uit korte en afgebrokene woorden, en eerst van lieverlede, toen het onderhoud hem meer begon te bevallen, werd hij bedaarder en geruster, zijne antwoorden werden bescheiden, en zijne gesprekken toonden, dat hij zich moeite gaf om zijne vroegere houding te doen vergeten, alsmede dat die houding zelve niet opzettelijk, maar veeleer een gevolg van de omstandigheden was, in welke hij zich bevond.

De *Sultan* ontving vervolgens op eene niet onbevallige wijze den Zend-brief, welken ik hem aanbood. Hij overhandigde denzelven aan den broeder van den *Panoembahan*, *Pangeran* RIPATIH van *Simpang*, die zich met den zwaard- en spiesdrager van den grond opgtte, zich naar het Oosten en Westen keerde, terwijl hij met den mond en de uitgestrekte hand tweemaal een *slamat* of teeken van eerbied maakte, en vervolgens den brief overluid en verstaanbaar in tegenwoordigheid van alle de aanwezigen, die in grooten getale verzameld waren, oplas.

Wat verder het verhandelde bij deze ontmoeting met de beide Vorsten en den staat van zaken betreft, alsmede een afschrift van de met hen voorloopig geslotene verdragen, en eenige voorstellen van mijne zijde, zal ik de eer hebben hierna mede te deelen [1]).

Den 23sten November. De fortuin was ons gunstig. De Nederlandsche vlag werd te *Simpang* voor den *Dalm* (de Vorstelijke verblijfplaats), in tegenwoordigheid van den *Sultan* en den *Panoembahan*, de aanzienlijkste Hoofden en de verzamelde volksmenigte, met plegtigheid opgestoken en de voorloopig geslotene verdragen openlijk bekend gemaakt.

Den 26sten November. Na afscheid genomen te hebben van den *Panoembahan*, vertrokken wij naar *Matan*, waarheen de *Sultan* ons reeds in den ochtend was vooruit gereisd.

Den 27sten November bereikten wij den mond van

---

1) De stukken, waarvan hier gewag gemaakt wordt, zijn niet onder de nagelatene papieren van den Heer G. MÜLLER aanwezig.

De Redactie.

de rivier *Simpang*, die zeer breed is. Wij stevenden langzaam langs den oever, die geheel met *Nipa* en andere boomen bezet is, welke verscheidene voeten onder water staan, zoodat men geen spoor van land kan onderscheiden. De gewone soorten van boomen, die aldaar in het water groeijen, zijn *Bakon* (sommige soorten van het geslacht *Rhizophora*, vooral *R. Mangle*), welke vele van zijne takken en wortels naar beneden schiet en zich ook op die wijze voortplant: voorts *Apie-Apie* (*Avicennia alba* en *A. tomentosa*) en *Brabat*-boomen. Ook vindt men eene menigte *Batatae*, waarvan de stam van 2 tot 3 voeten dik, en 50 tot 60 voeten hoog wordt en gewoonlijk ter hoogte van eenige voeten in het water staat. Hij is van eene aanzienlijke grootte, spreidt zijne takken ver in de rondte en naar omlaag tot het water uit en gelijkt veel op een' grooten Europeschen appelboom. Hij brengt eene soort van vruchten, vol kleine weeke korrels en merg, voort, welke door de inboorlingen gretig gegeten worden.

Door den grooten naar het Zuidwesten vooruitspringenden hoek of *Tanjong Satay* is de werking van den vloed voor en in de rivier onbeduidend. Van de maand Februarij tot October brengt de vloed eenen van het Noorden naar het Zuidoosten loopenden stroom met zich: in de overige maanden loopt hij van het Zuidoosten naar het Noordwesten.

Op den linkeroever der rivier zagen wij een aantal groote slangen op de boomen, die verscheidene voeten in het water stonden. Wij gaven aan dien uithoek nabij de zamenvloeijing van de riviertjes *Meliau* en *Simpang* den naam van *Slangenhoek*.

Deze dieren lagen geheel in elkander gerold op de takken der boomen, en verscheidene van dezelve waren van 8 tot 12 voeten lang en, waar zij het dikst waren, 3 of 4 duim in omtrek. Geele, groene en witte kringen van schubben wisselden in onderscheidene schakeringen van kleur aan het ligchaam dezer dieren af.

Op een' afstand van $\frac{3}{4}$ van eene Duitsche mijl van den mond der rivier naar het Zuiden varende, vindt men het eerste vaste land, waar de voet van den *Bougit-Laut* te voorschijn komt. Digt daarbij stroomt het riviertje *Batoe* (*Soengie Batoe*) van het gebergte en levert helder en zoet drinkwater op, dat men anders aan den mond der rivier *Simpang* en $1\frac{1}{2}$ Duitsche mijlen opwaarts niet aantreft. Zeshonderd *Toises* verder vindt men nog eene kleinere beek, de *zwarte beek* (*Soengie itam*) geheeten, naar hare zwartbruine kleur, die waarschijnlijk door minerale bestanddeelen wordt te weeg gebragt, over welke het water heenstroomt. Ook vindt men aan haren mond, die met roodachtig zand omringd is, eene soort van zwart zand, waaruit de *Sabanhaar* van *Simpang* ijzer heeft doen smelten, dat zeer fijn is. De onkunde bij het smelten veroorzaakte evenwel kosten, die bij het verkoopen niet vergoed werden. De *Daijakkers* van *Simpang* en *Matan* evenwel smelten en bereiden eene groote hoeveelheid ijzer, dat zij met winst te *Pontianak* verkoopen.

Langs de stranden en digt voorbij den voet van den *Bougit-Laut* varende, heeft men van 6 tot 8 voeten water. De voet van den berg bestaat uit rotsen, die zich echter niet tot in zee uitstrekken.

Men kan aldaar gerust op het diepload afvaren. De bodem der zee is week en zonder klippen of banken.

Van den berg *Bougit-Laut* af, loopt het hoogland onafgebroken door tot ver beneden *Succadana*. Zandige en steenachtige oevers wisselen met elkander af, en in de bogten vindt men verscheidene beekjes, die zoet en klaar bergwater aanvoeren. De grond is doorgaans hard en bestaat uit zwaren leem en oker-aarde. In het gebergte en aan den voet van hetzelve, ja zelfs in de vlakte, moet veel ijzererts te vinden zijn. Op eenige plaatsen treft men zand met fijn tin vermengd aan; op andere komt men, na een voet diep in den grond te hebben gegraven, aan eene horizontale laag van vette zwarte aarde ter dikte van vier duimen, welke uit vergaan hout schijnt te bestaan en genoegzaam hetzelfde voorkomen heeft als in die landen van *Borneo*, waar goudmijnen zijn. Het zou zoo vreemd en buitengewoon niet zijn, indien men wilde veronderstellen, dat ook hier, in de nabijheid van het ijzer, goud te vinden is, dewijl de afhellingen der bergen en het land tusschen dezelve eene alluviale gesteldheid doen erkennen. Want het is genoegzaam bekend, dat in de meeste landen van den Indischen Archipel, zoowel in lage, als in bergachtige landstreken, waar men metalen aantreft, deze zelden, gelijk in Europa, in zamenhangende ertsgangen of aderen vervat zijn, maar meestal in van elkander afgescheidene beddingen voorkomen [1]),

---

[1]) In het oorspronkelijke Handschrift staat: »meerendeels in eene »niervormige gedaante voorkomen." — Het stofgoud bevindt zich op *Borneo*, even als in andere landen, in aardlagen, die, naar mate van

en de rijkste groeven, aan wier bewerking veel is te kosten gelegd, somwijlen op eenmaal uitgeput zijn: hetgeen men in vroegere jaren van de beroemde goudmijn van *Tambang*, in het *Silidasche*, bij *Padang* op de Westkust van *Sumatra*, en nog niet lang geleden te *Mandoor* op de Westkust van *Borneo* ondervonden heeft.

Vele steenen, welke de oevers en den voet van den *Bougit-Laut* en de andere bergen bij de bogt van *Succadana* omgeven, schijnen eerst in later tijd uit eene weeke klei ontstaan te zijn. Men vindt ook eene menigte granietblokken, die, ofschoon niet groot, echter waarschijnlijk duizenden jaren daar gelegen hebben. In de weeke steensoort waren somtijds kleine aderen zigtbaar, die roode wormpjes schijnen geweest te zijn en eene hoogroode kleur van zich geven. In weerwil van ons zoeken, kon-

---

de vorming van het terrein, meer of minder van elkander verwijderd liggen, zoodat op de eene plaats goud, en op de andere niets gevonden wordt. Het goudinhoudende zand rust daar gewoonlijk op eene geele leemaarde en is met eene donkerkleurige aardharstachtige (*bitumineuse*) klei bedekt; het bevat, behalve eene fijnkorrelige kwarts en goud in korrels, in vliesjes, of in de gedaante van stof, ook platinakorrels. Eigenlijke bergwerken, waarin men de aardlagen kunstmatig bewerkt, zijn op *Borneo* geheel onbekend. Men maakt er groeven, om bij het goudinhoudende zand te komen, waaruit men dat metaal door aanhoudend wasschen en afspoelen verzamelt; maar bij deze ruwe behandeling gaat er natuurlijk zeer veel van verloren. Hoeveel gunstiger uitkomsten men door het aanwenden van stampmolens en daarop volgende amalgamatie zou kunnen verkrijgen, valt van zelf in het oog. Maar hieraan valt niet te denken, zoolang niet de regering zelve of eene vereeniging van Europesche kapitalisten de exploitatie der rijke goudmijnen, welke zoo wel op *Borneo*, als vooral op *Celebes* gevonden worden, onderneemt.

De Redactie.

den wij geen dezer wormpjes aan het strand ontdekken [1]).

De bergen in den omtrek zijn geheel met boomen bedekt, die zich fier met hunne ranke stammen van 70 tot 90 voeten hoog verheffen. Onder deze boomen groeijen vele Laurieren en Myrten, die voor het overige meer op heesters, dan op boomen gelijken. Het strand is met *Katapan*-boomen, de *Jamboe-Laut*, *Naga*, *Arah*, *Batatae*, *Brabat*, *Apie-Apie* en *Boetae* bezet.

Het eilandje *Palingtang*, voor den vooruitspringenden hoek van den *Bougit-Laut* gelegen, is ongeveer 150 *Toises* lang en 50 breed. Het vormt een' kleinen heuvel ter hoogte van 60-70 voeten, om laag vol rotsen en van boven met boomen bezet. Naar den zeekant toe vindt men op een' afstand van 60 voeten drie vademen water. Tusschen het eiland en den vasten wal staat, gedurende de ebbe, 5-6 voeten water. In den namiddag bereikten wij de bogt van *Succadana*, maar konden dezelve, uit hoofde van de onstuimige zee, niet genoegzaam naar onzen wensch bezoeken.

Den 28sten begaf ik mij naar den Schooner *Emma*, die, gedurende mijn oponthoud te *Simpang*, voor de bogt van *Succadana* en achter het eiland *Dewenta* voor anker lag. Van daar zeilden wij met harden wind naar de rivier *Matan*, koers houdende naar het Zui-

---

1) Het is minder waarschijnlijk, dat de kleine hoogroode aderen in deze weeke en uit kleiaarde zamengestelde steensoort uit het dieren-, dan wel uit het delfstoffelijk Rijk afkomstig zijn. Zouden zij ook uit *oorspronkelijk Vermiljoen* kunnen bestaan?

De Redactie.

den op een' afstand van drie en twee Duitsche mijlen van den wal. Het vaarwater was schoon en helder en wij zagen slechts eene enkele rots (*Karang Boerong*), eene Duitsche mijl Zuidoostelijk van *Poelo Dewenta*. Deze rots verheft zich van 15 tot 18 voeten boven het water, en hare witte kleur, door de mest der talrijke vogels ontstaan, maakt haar zelfs bij nacht van verre zigtbaar. Zij staat op de Engelsche kaart van noos, die toch voor de beste wordt gehouden, niet aangewezen, even als verscheidene andere eilanden, welke men daarop vruchteloos zou zoeken. De snelle gang van het schip en onstuimig water beletten ons deze kust op te nemen. Twee Duitsche mijlen voor den mond der rivier *Katapan* lieten wij het anker vallen. Het woei hard en de zee stond hol. Wij lagen echter in een ruim vaarwater, waar wij het des noods zelfs bij nacht zonder gevaar voor de rivier kruisende hadden kunnen uithouden.

29 November. Ik ging weder aan boord van eene der Praauwen van den Majoor *Radjah* AKIL, en wij voeren met de gezamenlijke booten naar de rivier *Katapan*, die ook *Matan* genoemd wordt.

De *Matan* ontspringt in het hooge gebergte, hetwelk de grensscheiding tusschen *Matan* en *Sekadouw* uitmaakt. Na een aantal kleine stroomen te hebben opgenomen, verdeelt zij zich, drie Duitsche mijlen boven haren mond, in twee takken, waarvan de Noordelijke de *Karbouw*, en de Zuidelijke de *Katapan* genoemd wordt. Eene Duitsche mijl ver in zee treft men voor deze rivieren, gedurende de ebbe, nog zoet water aan.

Voor de *Karbouw* ligt eene groote zandbank met kleine keisteenen, waardoor het binnenloopen, zelfs voor schuiten, die slechts 4 of 5 voeten diep gaan, zeer moeijelijk is. Wegens deze bank en den harden steengrond wordt de *Karbouw* minder bevaren dan de *Katapan*, niettegenstaande dat er zich ook voor deze eene zandbank bevindt van hard zand, maar zonder steenen. Het binnenvaren gaat kronkelend langs de bank heen, en slechts bij zeer hoog water kunnen vaartuigen, die 8 of 9 voeten diep gaan, met het werp binnengetrokken worden, nademaal de stroom zeer hard uitloopt. Als het water laag is, blijven dikwijls kleine vaartuigen, die niet dieper gaan dan 3½ voet, op de bank zitten. Daarentegen verhaalt men, dat nog in het jaar 1789 Chinesche Jonken, die 12 of 13 voeten diep gingen, zouden binnengeloopen zijn.

Een stukje lands aan den Zuidhoek van den riviermond is van 3 tot 5 voeten boven den waterspiegel verheven, en deszelfs oevers zijn met zand bedekt. Het zou zeer wel geschikt zijn om hier het een of ander Etablissement aan te leggen; maar de moerassen achter hetzelve en de harde wind gedurende het ongunstige jaargetijde veroorzaken vele borstziekten, van welke vele menschen, die zich vroeger aldaar ophielden, de slagtoffers geworden zijn.

De Noordelijke hoek der rivier en het strand tot op eene halve mijl landwaarts in is moerassig en staat bij elken vloed bijna geheel onder water. De oevers zijn met *Nipa* bedekt, waardoor het genoegzaam onmogelijk is, om hier voet aan wal te zetten.

Bij de zamenvloeijing dezer rivier ligt een eiland,

dat geen' droogen noch vasten grond heeft, maar alleen uit poelen, en boomen, die onder water staan, bestaat. Wanneer men de rivier eene Duitsche mijl is opgevaren, komt men aan de *Kampong Bengadong*, waar zich de *Sultan* dikwijls ophoudt, vooral wanneer hij in oneenigheid is met zijne Rijksgrooten. Indien deze spoedig bij hem komen, om hem te smeken weder naar zijne Residentie *Gayong* terug te keeren, houdt hij zich met deze genoegdoening te vrede en vergeeft en vergeet alles. Bij *Bengadong* begint het vaste land op den regter, en reeds iets meer benedenwaarts op den linker oever bebouwd te worden. Men plant aldaar de rijst in *Ladangs* of op den droogen grond. Het rivierwater is hier, en zelfs iets lager op, drinkbaar en zuiver. De vloed is, wegens den sterken stroom, bijna onmerkbaar. Beneden *Bengadong* liggen op den linker oever eenige plekken land, die vrij van overstrooming zijn, waarop de grafsteden van verscheidene aanzienlijke personen staan. Aldaar is ook het *Cramat* of heilige graf van PANDITA OEMAR, hetwelk door de inboorlingen zeer vereerd wordt. Zelfs de zeeroover gaat, uit bijgeloof, de geesten zijner afgestorvene vrienden en leermeesters bezoeken en op hun graf zijn gebed verrigten, eer hij op roof en moord uitgaat.

Tegen den middag kwamen wij te *Bengadong*, waar de *Sultan* ons zeer minzaam ontving. Volgens de voorloopige overeenkomst van den 23sten November, werd de Nederlandsche vlag den 3den December 1822 ook hier met de meeste plegtigheid geplant, daar de Vorst zijn verlangen te kennen had gegeven,

dat er aan het gebruikelijke ceremonieel niets zou ontbreken. Hij verzamelde een' grooten kring van Hoofdlieden en strijdbare mannen, terwijl er buitendien, reeds eenige dagen te voren, eene menigte menschen van alle zijden naar *Bengadong* gekomen was. De vlag des *Sultans* en die van bijna alle Vorsten van *Borneo* wapperden van de wallen en vaartuigen, en de Nederlandsche vlag werd met een groot aantal schoten uit grof geschut begroet, hetwelk tot laat in den avond voortduurde.

Bengadong werd toen ter tijd door vele onderdanen des *Sultans* en eene menigte strijdbare en oorlogzuchtige Hoofden en bewoners van andere landen bewoond, die in deze oorden hun geluk ter zee beproefden en van den *Sultan* niet alleen werden geduld, maar ook gedeeltelijk bij hem in groote gunst stonden. Onder hen bevonden zich ook diegenen, welke deel hadden genomen aan het afloopen van de Kotter *Hermina.*

Niet ver beneden *Bengadong* loopt een tak van de *Katapan*, waardoor een eiland wordt gevormd. Aan dezen riviertak ligt een stukje hoog land, hetwelk door acht of tien Chinesche huisgezinnen bewoond wordt. Het overige land staat van rondsom onder water, en de oevers van den *Katapan Kitjil*, of den zoo even vermelden riviertak, zijn met ondoordringbare *Nipa* begroeid, waarvan de bladstelen eene ongewone lengte hebben en over de rivier nederhangende ter naauwer nood eenige zonnestralen doorlaten. Wijd en zijd in de rondte is geen spoor van eenigzins verheven land te ontdekken. Het menschelijk hart wordt in deze wildernissen van schrik

en angst beklemd, die het rondwarend oog alleen stof tot sombere denkbeelden opleveren. Met bezorgdheid vaart de vreemdeling door de kronkelgangen van dezen doolhof, waar slechts water tusschen het sombere struikgewas golft, door afgrijsselijke Kaimans en haaijen bewoond, die elkander hier hunne prooi betwisten. Een treurig voorgevoel doet hem de plaats herkennen, waarheen zoo vele op zee door roovers genomene schepen werden weggesleept, en waar de ongelukkigen, die zij, vermoeid van het moorden, tot zoo lang gespaard hadden, als offers van hunnen moordlust vielen of in eeuwige slavernij werden weggevoerd. Sedert lange jaren werden de wateren van deze rivier met bloed geverwd, en nog zijn hier en daar de met bloed besproeide boomstammen de stilzwijgende getuigen en gedenkteekenen, dat hier menschen op de gruwzaamste wijs door medemenschen vermoord werden. Hier kan geene medelijdende hand de ongelukkigen te hulp komen; geen schip tot hunne redding komen opdagen, waar geen weg te vinden is. Ik zag in dezen riviertak of kleine *Katapan* verscheidene vroeger geroofde vaartuigen en onthoud mij opzettelijk van het treurig verhaal, welk een akelig lot vele der gevangene schepelingen hebben ondergaan.

Bengadong en *Kendawangan*, 9 Duitsche mijlen ten Zuiden van den *Katapan* gelegen, waren de twee hoofdplaatsen, waar zich de zeeroovers van *Matan* ophielden en ten deele nog eene schuilplaats vinden. De *Sultan* en Grooten van *Matan* hebben bestendig van zes tot acht groote Praauwen onderhouden, welke langs de kusten van *Borneo*, de

Karimatasche eilanden, *Biliton*, *Riouw*, ja zelfs van *Java* op roof uitgingen. Buitendien namen ook die Praauwen van *Matan*, welke met koopmansgoederen geladen op vreemde plaatsen voeren, op hare reis, zoo dikwijls zij konden, de gelegenheid waar om zich van andere vaartuigen meester te maken. Behalve deze vaste Praauwen, lagen er doorgaans nog acht of negen andere, die aan Hoofdlieden uit andere streken van *Borneo* toebehoorden en door den *Sultan* of zijne Rijksgrooten met krijgsbenoodigdheden en levensmiddelen werden voorzien en daarvoor den buit met den Vorst deelden, hetwelk dikwijls niet zonder onaangenaamheden afliep. Elk gewoon roover eigende zich zoo veel toe, als hij, met zijn' *Klewang* in de hand en steunende op zijne eigene kracht, voor zich op zijde kon brengen. Niet zelden raakten zij met elkander handgemeen, en de een ontstal den ander weder, wat deze verborgen had. Dikwijls vielen daarbij de goederen in het water, die dan grootendeels bedorven weder opgevischt werden, zoodat zij meestal slechts weinig voordeel van hunnen roof hadden. Wanneer de zeeroovers het over de deeling van den buit niet eens konden worden, nam de *Sultan*, zoodra hij hen in de rivier of onder zijn bereik had weten te krijgen, alles weg en gaf aan elk zoo veel, als hem raadzaam scheen: hetgeen hij ook met den afgeloopen Kotter *Hermina* gedaan had. Bij zulk eene handelwijze kon voorzeker het aanzien des *Sultans* niet ongedeerd blijven, en zijne Rijksgrooten maakten zich dan ook van zoo vele regten meester, dat zij met der tijd bijna geheel onafhankelijk van den Vorst leefden,

die zich met het staatsbestuur niet bemoeide. Het zal dezen Vorst dan ook zwaar genoeg vallen, deze rooverij tegen te gaan, en voorzeker zullen de gevolgen daarvan nog een' tijdlang gevoeld worden. De zeeroovers van *Kendawangan* en *eigenlijk Borneo* spelen nog tegenwoordig den meester. De Praauwen van laatstgenoemden zijn van 80 tot 90 *Koyange* [1]) groot, met zwaar geschut gewapend en met eene bemanning van 60 tot 140 koppen voorzien. De meeste dezer roovers zijn arm en bezitten naauwelijks zoo veel, om te kunnen leven. De *Sultan* zeide mij zelf, »dat de meeste koopwaren bedorven werden »en *God hem geen geluk en zegen gaf*, zoodat men »zelden de gestolene goederen zoo lang kon bewa»ren, totdat men gelegenheid vond om ze te ver»koopen." Hij zeide bij dezelfde gelegenheid, »dat »het staal in hunne handen door de roest verteerd »en de rijst in hunnen mond tot stof werd."

De *Sultan* scheen tegen zekere roovers, die *Lanons* genoemd worden, zeer verbitterd. Hij verhaalde mij, dat hij vroeger wel eens gemeene zaak met deze zeeschuimers gemaakt had, doch dat er met die trouwelooze menschen geene gemeenschap te houden was: dat de vader zijn' zoon, de zoon zijn' vader verkocht, en zij hem ook eens hadden willen verkoopen, zoodat hij van geluk mogt spreken, dat hij nog levend uit hunne handen ontkomen was. De roovers van *Kendawangan*, welke eigenlijk vreemdelingen en niet in *Matan* geboren zijn, kunnen

---

1) Een *Koyang* is iets zwaarder dan een Last en = 3300 oude Holl. ponden.

gerekend worden tot den stam der *Lanons* te behooren: het is althans een even slecht en vermetel menschenras, als deze.

Gedurende mijn verblijf te *Bengadong* zag ik aldaar in verscheidene huizen geroofde goederen, als Europesche koffers, linnen, chitsen, katoenen, kisten met wijn, drukletters, epauletten, horologien enz., inzonderheid in de huizen van ANACHODA DEIKA uit *eigenlijk Borneo*, ANACHODA KADAR uit *Matan*, bij RAGA een *Boeginees*, die ook eenige slaven in zijn huis had. De gevangenen, die tot slaven gemaakt zijn, worden niet opgesloten, maar bebouwen de *Ladangs* of rijstvelden, kappen hout en gaan op de vischvangst uit. Hetgeen zij winnen moeten zij grootendeels aan hunne meesters afstaan, waarvoor zij eene zekere mate van vrijheid genieten. De naam van slaaf en de herinnering aan het vaderland maakt velen in het begin zeer treurig; maar men laat hen, zoo spoedig mogelijk, in het huwelijk treden en neemt hen tusschenbeiden tot leden der familie aan, zoodat hunne zwaarmoedigheid langzamerhand overgaat en velen, op deze wijze geworven, tegen hunne eigene landslieden als roovers medegaan.

De huizen te *Bengadong* zijn, volgens Boegineesch gebruik, op palen gebouwd en wanden en daken met *Katjang* en *Atap* bekleed. Bij zware overstroomingen schijnt het land zelfs onder de huizen niet zelden onder water te staan. Het gebouw, waarin de *Sultan* zich ophoudt, is 28-30 voeten boven den grond op palen van ijzerhout gebouwd en even als de andere met *Atap* gedekt en bekleed.

De vloer is met matten en tapijten belegd, de wanden en zolderingen met chits en laken van allerlei kleuren behangen. Het huis is in de lengte, door voorhangsels van dezelfde stoffen, voor de helft in kamers verdeeld, waarin zich de vrouwen en slavinnen des *Sultans* bevinden. Deze voorhangsels staan overigens wijd genoeg open, om de vrouwen te kunnen zien. In de rondte lagen eene menigte goederen, als lakens, lijnwaden, chitsen, geweeren, enz. verstrooid, en in het midden van deze wanorde gevoelt de *Sultan* zich onder zijn opiumpijp regt gelukkig. Daar het bedwelmende sap voor hem behoefte geworden is, gaf hij zijn verlangen naar hetzelve onbewimpeld te kennen, even als naar geweeren, dubbelde pistolen, eene lange fraai bewerkte boot en naar goede thee. Toen ik meer bekend met hem geworden was, sprak hij vrijmoedig en verhaalde hij mij het een en ander avontuur van zijne vorige zeerooverstogten. Bij zulk eene gelegenheid vertelde hij, dat hij eens met eene enkele Praauw op vijf andere jagt gemaakt had, toen hij vernomen had, dat zich in een dier vaartuigen eene kleine hoeveelheid goede thee bevond. Hij besloot zijne vertelling met de verzekering, dat hij nu door de mildheid van onze regering in staat was gesteld om zijn vroeger zeerooversleven vaarwel te zeggen, en hij zich in het vervolg derzelver welwillendheid hoopte waardig te maken. Indien deze belofte even wel gemeend is, als zijne verklaringen vrijmoedig waren, alsdan mag men voor de toekomst de beste verwachtingen voeden en zullen de kosten aan de bescherming van den bloeijenden koophandel van *Java* be-

steed rijkelijk vergoed worden, al brengt dan ook *Matan* vooreerst slechts weinig op.

Den 4[den] December zeilden wij naar den mond der rivier *Katapan*, waar de harde wind ons noodzaakte eenige dagen te blijven liggen. De bevelhebber van den Schooner *Emma*, met wien de afspraak gemaakt was, dat hij naar *Pontianak* zou terugkeeren, om het vaartuig in deze genoegzaam onbekende wateren, in het midden van den kwaden Moesson, niet aan al te groote gevaren bloot te stellen, was reeds den 29[sten] November van daar afgezeild. Zoo kwamen wij den 7[den] December met de Praauwen van den Majoor *Radjah* AKIL, niet zonder moeite, uit den mond der rivier *Katapan* en over de zandbank voor derzelver ingang, waarop wij, met het oogmerk om *Succadana* en de *Karimatasche* eilanden aan te doen, langs de kust hielden. Maar hevige winden en de hooge zee, waartegen onze zwakke vaartuigen naauwelijks bestand waren, verstrooiden dezelve weldra van elkander, en alleen de Praauw, waarop ik mij bevond, kon met nog eene andere bijeen blijven.

Den 9[den] December bereikten wij het eilandje *Sampadian*, schuins tegenover de rivier *Sidoh*, hetwelk ons eene veilige ligplaats verschafte. Nadenmiddag stak ik naar het tegenoverliggende land en de rivier *Sidoh* (*Dulah Sidoh*), wier mond omstreeks 160-180 voeten breed is, over. Zij komt van het hooge gebergte, 15 Duitsche mijlen ver uit het binnenland, en heeft een' zeer snellen stroom. Zijn bruinrood water is reeds op een vierde mijl afstand in zee te onderscheiden. De invaart is goed voor kleine

vaartuigen, die slechts 7–8 voeten diep gaan. Binnen de rivier vindt men eene diepte van verscheidene vademen. De oevers en het strand zijn naar het Zuiden toe laag en met water bedekt. Ofschoon alles wild en woest is, heeft toch de mond der rivier geen onbevallig aanzien. Hare oevers zijn met *Boetae*, en *Bakan*-boomen bezet: *Nipa* ziet men slechts weinig, een teeken, dat het land aan dezen riviermond voorheen bewoond is geweest. Het rivierwater is in een glas tamelijk helder en 400 vademen opwaarts reeds drinkbaar, maar smaakt naar den grond. Het schijnt, dat de *Sidoh* over vele mineraalbeddingen loopt, inzonderheid over ijzer, hetwelk dan ook door de *Daijakkers*, die in de bovenlanden aan derzelver oevers wonen, bewerkt en in staven van 15–20 ℔ naar *Pontianak* te koop gebragt wordt.

Ruim honderd vademen ten Noorden van den *Dulah Sidoh*, begint bij een' kleinen vooruitspringenden heuvel, *Tanjong pada goenong* geheeten, hoog land, en van daar Noordoost ten Noorden verheft zich de kust hoog boven de zee en loopt eene bergketen langs het strand, welke met die van *Succadana* te zamen hangt.

Op dien hoek (*Tanjong pada goenong*), welke uit twee kleine heuvels bestaat, bemerkten wij verscheidene groote *Leguanen*, die op de vogels en hoenders jagt maakten, welke door de inlanders bij het *Cramat* of heilige graf van PATRIR DULAH en ACHMAT geofferd worden en na bij de graven dier godsdienstleeraars in vrijheid te zijn gesteld, zich daar in de wildernis voortplanten. Deze heuvels, zoo wel

als het eiland *Sampadian* en andere plaatsen in den omtrek, zijn vol graven, welke de inwoners als gedenkteekenen van de voormalige grootheid en volkrijkheid van het nu vernietigde *Succadana* aanzien. Op den vasten wal en op het eiland houden zich vele kleine vischreigers, ijsvogels, herten, wilde zwijnen en schilpadden op, die hare eijeren hier in het witte zand aan de achterzijde van het eiland komen nederleggen, welke zoo wel door menschen als dieren gretig worden opgezocht. In het kanaal tusschen den wal en het eiland staat van 5 tot 7 voeten water. *Sampadian* bestaat uit een' heuvel van 300 voeten hoog, die digt met boomen begroeid is en een vierde van eene mijl in den omtrek heeft. Aan deszelfs Zuidelijken hoek verheffen zich groote rotsen boven het water, die gedeeltelijk met boomen bedekt zijn en ongeveer 400 vademen in zee loopen. Het eilandje heeft op verscheidene plaatsen zoet water en sommige eetbare vruchten. Vooral komt de *Tjimpada-Laut* hier goed voort, alsmede de *Nieboeng*, wiens stam en dikke bladstelen den inlanders tot het bouwen hunner huizen en het bedekken van vaartuigen, en de jonge spruiten tot voedsel dienen. Om het zoete water en de vruchtboomen is dit een geliefd verblijf van zeeroovers. Onder andere hier groeijende boomen komen vooral in aanmerking de *Naga*, de *Lawang* (*Cinnamomum Sintoc*), wiens bast den smaak van kruidnagelen heeft, de struik *Trankenan* en de slingerplant *Seraja*, waarvan de vruchten en de basten als geneesmiddelen gebruikt worden.

De wind werd in den namiddag zoo hevig, dat

wij onze schuilplaats niet dorsten verlaten. Dan tegen den avond kwam eene zware bui uit het Noordoosten opzetten, welke ons van onze ankerplaats verdreef. Onze vaartuigen dreven naar de nabijgelegene eilandjes *Tjimpada-Laut* en *Darat* en stootten op klippen. Tegen het opkomen van de maan bedaarde het weder en vervolgden wij onze vaart. In den nacht geraakte ook de laatste Praauw, die bij ons gebleven was, van ons af.

Den 10[den] December, des morgens, bereikten wij *Poelo Datoe* in de bogt *Datoe*, eene halve mijl beneden *Succadana*, waar wij eene onzer Praauwen wedervonden en achter het eilandje voor anker gingen. Naauwelijks lagen wij daar, toen de wind met nieuwe hevigheid opstak en de regen in stroomen naar beneden viel. Wij werden zoodoende gedwongen hier eenige dagen te blijven liggen. De bogt *Datoe* is ruim genoeg om tot ankerplaats voor groote Praauwen in het gunstige jaargetijde te dienen. Men heeft 7-8 voeten water, en zoolang de vloed duurt, 10-11 voeten. Het eilandje *Datoe* is klein, en de ingang van de bogt aan de Zuidenwinden blootgesteld. Men heeft dikwijls rukwinden, die van de bergen nederstorten en meer dan eens onze vaartuigen van de ankers wegsloegen. De oevers zijn gedeeltelijk door den berg *Datoe* begrensd en met rotsen bezet, gedeeltelijk worden zij door een zandig strand gevormd, waar twee kleine beekjes helder en zoet water geven.

Het eilandje *Datoe* bestaat uit een' heuvel ter hoogte van 200 voeten, die tot aan den top met zware boomen bezet is. Het strand is naar het Zui-

den toe met hooge granietrotsen omringd. Het Noordelijk gedeelte heeft eene kleine vlakte met een zacht afloopend strand, dat met zand en kleine steenen bedekt is. In de schaduw van wilde Notenmuscaatboomen van eene buitengemeene grootte liggen de graven der priesters (*Pandita's*) MAHOMET, ALI en HOSSEIN, op welke gewijde hoenders rondloopen, die zelfs door den omzwervenden zeeroover worden ontzien, terwijl hij ootmoedig zijne eigene offers brengt en, met het moordgeweer in de hand, de gunst des hemels en van deze heiligen over het welgelukken van zijne onmenschelijke aanslagen afsmeekt.

Tusschen de Noordelijke punt van het eiland en den vasten wal is slechts eene kleine opening van 600 voeten en 4-5 voeten diepte. Wij zagen op het land eenige menschen, die *Kajoe Garoe* zochten. Zoo als zij zeiden, waren zij van *Simpang*. Het waren sterke, stevig gebouwde lieden en goedgewapend, die veeleer *Lanons*, dan houthalers schenen te zijn. Een van hen had 10 *Katties* [1]) *Kajoe Garoe* bijeengezameld, die echter niet van bijzonder goede hoedanigheid was. Eenige uren meer landwaarts in vindt men vele *Garoe*-boomen. Men kan echter niet den geheelen stam in den handel gebruiken, maar alleen de kwasten en uitwassen, die eenigzins tot verrotting zijn overgegaan. Zelden vindt men stukken van 40-50 *Katties*: het goede *Garoe* wordt slechts in stukken van 4-5 *Katties* gevonden, en een boom van de beste soort levert niet meer dan 10 *Katties* op. Somtijds treft men in de binnenlanden boomen

---

[1]) Een *Kattie* bedraagt iets minder dan 1¼ Amsterd. pond.

aan, die omver gewaaid en met aarde bedekt zijn: het hout, dat men van deze bekomt, wordt voor het beste gehouden. Ik heb echter ook wel stukken *Garoe* van 5 voeten lang gezien. Nu en dan worden eenige *Koyangs* van hetzelve van *Matan* en *Simpang* naar *Pontianak* verzonden en aldaar aan de Chinesche Jonken verkocht. Deze soort is echter minder welriekend en wordt in China met andere soorten van reukhout en olieteiten vermengd, om daarvan de offerhoutjes of kaarsjes te maken, welke de Chinezen dagelijks bij hunne gebeden en offerhanden gebruiken.

Het gezigt der Oostelijke bergketen, op den *Bougit-Laut* en den langen *Palongan* ten Noorden, welke zich achter *Succadana* in de verte verliezen, levert een bekoorlijk verschiet op, dat op ons, die hier rust en bescherming vonden, te meer eenen aangenamen indruk maakte. Hoe snel wisselen niet vreugde en smart met elkander af, en toch wonen zij te zamen in hetzelfde hart! Wij dragen ze met ons van land tot land, en daar, waar het geluk met aanhoudenden tegenspoed worstelt, breekt toch tusschenbeiden een straal van hoop door, die den nedergedrukten nieuwe krachten geeft.

De avond lachte ons nog eenige oogenblikken toe, toen de zon hare laatste stralen door de regenwolken schoot. De toppen der bergen kwamen uit de blaauwe schemering te voorschijn, en aan het uitspansel breidde zich een dubbele regenboog uit, die de wijde ruimte tusschen de uitgestrekte zee en het gebergte als het ware met een veelkleurig lint omvatte. Wij genoten, vol verrukking, dit heerlijk

uur, dat ons met blijde hoop vervulde, en verwijlden aan het strand, tot dat de late avond ons naar onze vaartuigen riep.

Wij namen den 15den December afscheid van deze vriendelijke bogt *Datoe* en bereikten weldra de nabijgelegene bogt van *Succadana*, waar wij achter het eilandje *Sala Nama* het anker lieten vallen. Wij besteedden eenen dag om, zoo veel wij konden, wilde zwijnen en herten te schieten, die vooral tegen den avond in menigte aan het strand kwamen. Heden, zoo wel als de volgende dagen, was het weder gunstig genoeg om de bogt van *Succadana* te kunnen opnemen. De beschrijving van *Succadana* zal ik op die van *Simpang* en *Matan* laten volgen.

Den 16den en 17den kwamen weder eenige der verstrooide Praauwen bij ons, en den 18den kregen wij een bezoek van de twee Rijksbestuurders van *Matan*, *Pangeran* DJAGA DI LAGA en DIEN, vergezeld door onderscheidene andere Hoofden. Denzelfden dag werd de Nederlandsche vlag, in tegenwoordigheid dier beide Opperhoofden en van vele andere menschen, alsmede van eene kleine afdeeling krijgsvolk, met de gewone plegtigheden opgerigt en wel bij den Noordelijken hoek van den mond der rivier *Succadana*, waar voorheen de vermaarde stad van dien naam gestaan had. Tevens werd aldaar een levende boom geplant en omheind, en achter denzelven een vijftal wilde Notenmuscaatboomen in den grond gezet.

In den namiddag ontving ik een' brief van den Majoor *Radjah* AKIL, waarin hij mij berigtte, dat door het zware weder op zee een der planken van zijn

vaartuig was losgeraakt en bij, slechts ter naauwernood aan het gevaar ontkomen, in een' zeer haveloozen toestand de rivier *Simpang* bereikt had. Wij verlieten hierop nog denzelfden namiddag de bogt van *Succadana* en kwamen, met tegenwind worstelende, eerst den volgenden dag bij den mond der rivier *Simpang* aan, welken kleinen afstand men anders binnen weinige uren kan afzeilen. Alle de verstrooide Praauwen waren hier weder bij elkander, maar in een' slechten toestand. Verscheidene hadden de masten of het bovenste van den voor- en achtersteven verloren. Van sommige waren er planken losgegaan, andere hadden op klippen gestooten, en alle waren door den harden wind en de hooge zee zoo lek, dat men uit de meeste in twee uren tijds 140 emmers water uitschepte en zelfs in stil water nog gevaar liep van te zinken. De Majoor en de overige officieren verklaarden, dat zij niet meer in staat waren om zee te bouwen. Onze levensmiddelen waren ook weder verteerd, en alleen door de vriendschappelijke hulp van den *Panoembahan* van *Simpang*, wien ik daarover had geschreven, bekwamen wij eene hoeveelheid rijst, die echter naauwelijks voor tien dagen toereikend was. Naar *Matan* konden wij met onze beschadigde vaartuigen niet meer terugkeeren: ook zouden wij in dat geval den regentijd in een land hebben moeten doorbrengen, waar niet eens voor de inwoners rijst genoeg is.

Mijn plan om de *Karimatasche* eilanden te bezoeken was alzoo onuitvoerbaar geworden. Echter vertrok OEWAN HASSIN tegen het einde van Januarij

1824 van *Pontianak* naar *Karimata* en plantte daar insgelijks de Nederlandsche vlag.

Hierop verlieten wij in den namiddag van den 24sten December den mond der rivier *Simpang* en zochten langs de beruchte *Mendauw* door de binnenwateren eenen weg naar *Pontianak*, waar wij, na veel zoeken en eenige avonturen, den 30sten December 1823 aankwamen. Over laatstgemelde reis langs de *Mendauw*, op welke ik het landje *Koeboe* bezocht, zal ik de eer hebben hierna een bijzonder berigt mede te deelen [1]).

---

[1]) Dit reisverhaal ontbreekt aan de ons ter hand gestelde oorspronkelijke handschriften des overledenen.

De Redactie.

IV.

HET VORSTENDOM SIMPANG.

Dit land ligt tusschen 0° 16′ en 1° 15′ Zuider Breedte en 109° 22′ en 110° 42′ Oostelijke Lengte van *Greenwick*, en beslaat eene oppervlakte van ruim 180 Duitsche □ mijlen.

Het grenst ten Zuiden en Westen aan de zee, ten Noordwesten aan het landje *Koeboe*, waar de rivier *Padang Tjikar* gedeeltelijk de grensscheiding uitmaakt, ten Noorden en Noordoosten aan *Tayan*, *Meliau* en *Secadauw*, ten Oosten en Zuidoosten aan *Matan*, waarvan het door het hooge gebergte van *Palongan* gescheiden wordt.

De Vorst van *Simpang* maakte te gelijk aanspraak op het gemeenschappelijk bezit der *Karimatasche* eilanden met den Vorst van *Matan*.

De voornaamste rivieren zijn: de *Padang Tjikar*, de *Mendauw*, die de *Lebai*, *Kwalon* en *Gerohdoh* opneemt en door vele armen ten Westen en Zuiden in zee valt, de *Sidiau*, *Matan Roempeh*, *Boeloeh* en *Samandang*, welke alle in de *Simpang* uitloopen, die zich boven *Bougit-Laut* in zee stort.

Eene keten van bergen doorsnijdt het land van het Zuidwesten naar het Noordoosten. Zij neemt een' aanvang bij *Bougit-Laut*, boven *Succadana*, welke het uiteinde van den langen *Palongan* uitmaakt, die zich van 20 tot 25 Duitsche mijlen in het binnenland uitstrekt en zich daar tot een hoog gebergte verheft, waarboven de hoogste toppen van den *Batong*, *Spontjak*, *Layang*, *Pangang*, *Menjohrah*, *Mengalat* en *Lebai* uitsteken, die alle aan verscheidene rivieren, door welke een gedeelte van *Tayan*, *Meliau*, *Secadauw*, *Simpang* en *Matan* wordt doorstroomd, hunnen oorsprong geven.

Dit hooge gebergte schijnt het middelpunt van een eiland te zijn geweest, dat voorheen afzonderlijk bestond en naderhand een deel der Westkust van *Borneo* geworden is. De rivieren van het binnenland, die voor en achter het midden van dit gebergte vlieten, schijnen dit overtuigend te bewijzen.

Het Westelijk gedeelte des lands, dat meer dan een derde van *Simpang* uitmaakt, schijnt eerst in later tijd door de zee te zijn aangespoeld en bestaat uit moerassen, door onbegrensde rivieren doorstroomd, die eene menigte van eilanden vormen, op welke zich hier en daar kleine heuvels verheffen. Van het jaar 1750 tot 1780 en 1786 waren de eilanden en bergjes *Mayang*, *Boemboe*, *Batoe-Ampar* en andere bewoond; doch na den oorlog door de O. I. Compagnie tegen *Matan* gevoerd, verlieten de weinige bewoners deze oorden. Slechts zeeroovers en eenig ander volk, die op de vischvangst uitgaan, honig en was verzamelen en riet (*Rottan*) snijden,

dat hier bijzonder goed uitvalt, zwerven tegenwoordig hier rond.

De luchtstreek is gezond en wordt door de zeewinden verkoeld, om welke reden de kusten voor een' vreemdeling minder gevaarlijk zijn, dan de hoogere binnenlanden, waar men dikwijls eene slepende koorts en zekere verlamming in armen en beenen ondervindt.

De Thermometer van FAHRENHEIT staat in den regentijd (Moesson) des morgens om 6 uren op 72 tot 73°, zelden op 69 en 70°; des middags op 82 en 83°, namiddags ten 2 uren op 86 en 87° en des avonds ten 6 uren op 76 tot 77°. In alle streken van *Borneo*, welke ik naderhand bezocht heb, stond de Thermometer des namiddags om 2 en 3 uren altijd hooger dan tusschen 12 en 1 uur.

De afwisseling der jaargetijden is niet zoo regelmatig, als op *Java*. Regen en harde wind komen soms onverwacht en doen zich dikwijls eenigen tijd lang in de maanden Julij en Augustus gevoelen. Van het midden van November tot de helft van Januarij heeft men den sterksten regen en wind. Zoodanig heb ik naderhand altijd de verandering van den Moesson op de West- en Noordwestkust van *Borneo* tot op 3° Noorder Breedte waargenomen, alhoewel men verhaalt, dat die verandering in de landen van *Borneo*, welke boven de Linie gelegen zijn, te gelijker tijd plaats heeft, als in die onder de Linie.

De bebouwing van het land is nog in hare kindschheid. De *Daijakkers* of eigenlijke inboorlingen teelen rijst op bergen en drooge vlakten, welke *Ladangs* heeten. De korrels zijn klein, maar van een'

zoeten en aangenamen smaak. Zij planten insgelijks vele vruchtboomen, met uitzondering van den *Kokos*-palm, ook eenige soorten van wortelplanten, en gebruiken de bladeren van vele boomen en struiken tot voedsel.

De Maleijers, of liever Mahomedanen, welke zich met de *Daijakkers* vermengen en daar te lande *Orang-Boegit* genoemd worden, bouwen op drooge velden rijst, wortelen en peulvruchten en leggen tuinen met *Kokos*- en andere vruchtboomen aan. De zoogenaamde Maleijers, welke in en nabij de plaats *Simpang* wonen, hebben eerst voor korten tijd aangevangen eenige *Ladangs* aan te leggen. Te voren behielpen zij zich met een' kleinen tuin achter hunne armzalige woning, waar zij in de schaduw der *Kokos*-palmen zoo lang rustten en luijerden, tot de honger hen noopte, om zich op eene goede of kwade wijs eenige levensmiddelen te verschaffen, waarop zij weder werkeloos bleven, tot dat de nood hen andermaal aanprikkelde.

In sommige jaren wordt er niet genoeg rijst voor de behoefte geteeld en moet men dezelve te *Pontianak* of van de Chinezen van *Paninahman*, op het grondgebied van *Pontianak*, inkoopen.

De natuurlijke voortbrengselen van het land zijn:

Was, jaarlijks ongeveer 100 *Pikels* tegen 20–24 reälen [1]).

Vogelnestjes van de tweede of middelsoort 7 tot 8 *Pikels*, waarvan de meeste van de *Karimatasche* eilanden komen. De *Pikel* hiervan kost in den slech-

---

1) Een reäal is 3 Gulden Nederl.

ten of regen-Moesson 800 reälen, daarentegen op *Karimata* zelf, of op zee, of ten tijde van den goeden Moesson slechts 250 reälen. Zelden worden zij bij groote hoeveelheden verkocht, maar doorgaans slechts van 10 tot 15 *Katties* te gelijk.

Bezoar, van apen en zwijnen, het ons tegen 3 à 4 piasters.

Gom wordt slechts weinig ingezameld.

Dammar, zekere boomharst, in groote hoeveelheid, $6\frac{1}{2}$ *Katties* tegen $\frac{1}{12}$ gulden. Intusschen wordt hij weinig geacht en zelden in den handel gebragt. De *Daijakkers* en Maleijers gebruiken hem om des avonds hunne woningen te verlichten. Hij verspreidt, wel is waar, bij het branden eenen sterken rook, maar zuivert de lucht, verjaagt schadelijke dampen en geeft eenen niet onaangenamen reuk. Een groot getal boomen leveren harst op, maar inzonderheid de eigenlijke *Dammar*-boom (*Dammara* alba).

Caret of schilpad, 15 tot 20 *Katties*, van 4 tot 20 reälen het *Kattie*. De schilpadden worden door lieden van *Simpang* op het strand van *Succadana* en de *Karimatasche* eilanden gevangen.

IJzer, door de *Daijakkers* tot staven versmeed, waarvan meermalen van 60 tot 70 *Pikels* naar *Koeboe* en *Pontianak* worden uitgevoerd. — Eenig ijzer wordt zonder smelting, alleen met den hamer, gesmeed. Tot het smelten van metalen gebruikt de inlander vooral de houtskolen van *Kampas*- en *Blauwan*-boomen.

Tin in zeer geringe hoeveelheid.

Garoe-hout 70 tot 80 *Pikels* van de eerste en tweede soort, tegen 50–120 reälen de *Pikel*, behalve

van 8 tot 15 *Koyangs* (de *Koyang* van 40 *Pikels*) slecht *Garoe*-hout van 10 tot 25 reälen het *Pikel.* Ik zag in eene enkele schuit 8 *Koyangs* te gelijk vervoeren. Het wordt naar *Pontianak* en *Singapore* gebragt.

Laka-hout, een donkerrood hout, in kleur en voorkomen aan het Brazilienhout eenigermate gelijk, in grooten voorraad, van 1 tot 3 Gl. de *Pikel.* Men verkoopt dikwijls van 400 tot 600 *Pikels.*

Koelit-Lawang, een welriekende boomschors,

Seraja-hout, takken van zekere slingerplant, en

Trankenan-wortel van een heester, welke alle drie als geneesmiddelen gebruikt worden.

Minjak-Kawang, eene soort van boter, die in groote hoeveelheid door de *Daijakkers* uit de vruchten van den *Kawang*-boom bereid en naar *Pontianak* en andere plaatsen verzonden wordt. Zij wordt bij de spijzen en in de plaats van olie in de lampen gebruikt. Zij kan jaren lang bewaard worden, wordt gewoonlijk in *bamboes*-riet gegoten en heeft een zindelijk voorkomen als ligte zwavel in pijpen.

Muscaatnoten. Bijna overal op de West- en Noordwestkust van *Borneo* groeit de wilde Notenmuscaatboom (eene soort van *Myristica*). Deszelfs vruchten zijn langwerpig rond, scherp van smaak, en gelijken veel op de zoogenaamde mannetjesnoten van *Banda*, welke echter eene ruige geelharige buitenschil hebben. Die hier groeijen hebben daarentegen de buitenste schil en de foelie even als de echte soort van *Bandasche* noten, doch de bladeren, de bast en het hout zijn verschillend.

Scheeps- en *timmerhout* wordt in menigte ge-

vonden, maar het vervoer naar de rivieren is moeijelijk. Men houdt hier het *Morbauw-* en *Gladan*-hout voor het duurzaamste tot het bouwen van schepen.

Suiker uit het gewone suiker-*riet* en uit *palmen*. In het dorp *Meliau* maken de zoogenaamde *Orang-Boegit* eenige suiker uit suikerriet. Ook maken de *Daijakkers* suiker uit sommige palmen, doch dezelve is zeer zwart en onzuiver.

Deze onderscheidene voortbrengselen van den bodem van *Simpang* worden met eigene vaartuigen naar *Koeboe*, *Pontianak*, *Riouw*, *Palembang* en *Singapore* uitgevoerd en ook door de Chinesche Jonken zeer gezocht, vooral het fijne bindriet, waarvan hier nog niet gesproken is, dat *Rottan Segah* genoemd en tot binden gebruikt wordt. De 100 bossen, van 50 stuks het bos, worden voor 7 tot 8 reälen verkocht. Het riet van *Simpang* en *Matan* wordt hooger geacht, dan dat van *Banjermassing*. Het is zeer fijn, met eenen harden en glanzigen bast, die effen en glad is. In de bovenlanden vindt men ook veel *Rottan Smamboe* of Spaansch riet, dat in de lage streken zeldzaam voorkomt. Wanneer de inlander op het snijden van *Rottan* en vooral van *Smamboe*-riet uitgaat, worden daarbij altijd eenige bijgeloovige gebruiken in acht genomen. Hij bouwt op de plaats, waar zich het riet bevindt, eene hut en luistert hierop oplettend naar den geest van het riet, den zoogenoemden *Boboeni Antoe*, die des avonds en des morgens op een' doffen toon *La bloem- La belom* roept. Als de *Antoe* of de geest deze toonen lang uitgerekt *Laāh-belōōm* laat hooren, is er hoop op goed riet en vangt de inlander aan te snijden; maar

zoo hij kort op elkander *Lă-bĕlŏm* roept, zoekt hij eene andere plaats op. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de verscheidenheid van toon van dit geluid van de meerdere of mindere rijpheid van het *Rottan* afhangt, hetwelk door de morgen- en avondlucht bewogen wordt.

Men vindt ook goud en edelgesteenten in dit land, doch legt zich op geene geregelde bewerking van mijnen toe. Hetgeen er soms van voorkomt wordt louter bij toeval door de *Daijakkers* gevonden.

In de binnenlanden houden zich *Orang-Oetans* wilde stieren, rhinocerossen, tijgerkatten, kleine zwarte beeren, wilde zwijnen en herten op, welke beide laatste soorten van dieren ook veel aan het strand worden aangetroffen.

Onder de vogels merkt men *Juno's*-vogels en verscheidene soorten van valken en gieren op, alsmede snippen aan het strand, waar zich eene kleine soort van dezelve, *Payan* geheeten, in groote zwermen ophoudt. Men vindt aldaar ook eenige vogels, die een' zeer aangenamen wildzang laten hooren.

Tamme dieren, als koebeesten, schapen, geiten, en hoenders zijn schaars: doch vroeger vond men aldaar veel rundvee, hetwelk zich intusschen in de bosschen heeft verstrooid en verwilderd is.

Voor inlandsch gebruik komen hoofdzakelijk alle soorten van kleedjes in aanmerking. Voor broeken geeft men de voorkeur aan boeginesche stof, en ook de kleedjes van daar zijn zeer gezocht. Europesche chitsen met groote bloemen dienen voor kamizolen (*baaitjes*), bovenkleederen (vooral *kabaijen*) en bedden van voorname personen: wit linnen of katoenen

stof dient tot baaitjes: gemeene katoengoederen met kleine bloempjes worden door de mindere klasse gedragen. De invoer bestaat voorts in:

chinesche zijden stoffen voor behangsels, bedgordijnen en hoofdkussens van aanzienlijke personen;

huisraad en tafelgereedschappen van koper;

grof chineesch porcelein;

rood *morris* tot kleeding der mannelijke *Daijakkers*, en zwart tot die der vrouwen;

zout, van 40 tot 50 *Koyangs* (van 5000 ℔), hetwelk gewoonlijk van *Siam* en *Trinkano* aangevoerd en tegen *f* 1½ of *f* 2 de halve *Pikel* of 8 *Gantangs* verkocht werd. Tegenwoordig echter moet al het zout van *Java* worden ingevoerd;

rijst, 60 tot 70 *Koyangs*, die echter alleen in jaren, wanneer de oogst minder voordeelig is, noodig zijn;

Opium, naauwelijks eene kist;

javaansche tabak, 8 à 9000 *Katties* (het *Kattie* niet volkomen 1¼ ℔), of 400 tot 450 *Kranjangs;*

glaskoralen, eenige *Pikels*, benevens geel koperdraad en ijzeren timmermansgereedschappen.

Men rekent hier met *realen*, en de reäal geldt twee Ropijen of guldens. De inlanders nemen echter slechts weinige soorten van Ropijen aan, daar zij meer met den ruilhandel, dan met baar geld bekend zijn. Spaansche Matten en hollandsche dubbeltjes zijn het meest gezocht.

De maten en gewigten zijn vadems en *Katties*. Vijf voeten maken een' vadem, en men berekent de lijnwaden en andere stoffen naar vadems en halve vadems, somwijlen ook naar *hastas* of ellebogen

lengte. De *Kattie* en *Pikel* komen met die op *Java* overeen: 40 *Pikels* maken hier een *Koyang*.

De inkomsten van den Vorst bestaan in:

1. eenige voordeelen van den handel, in de plaats van tollen, van de aankomende schepen van *Riouw* en *Lingen*, *eigenlijk Borneo*, *Sambas*, *Pontianak*, *Koeboe*, *Kottariengien* en *Banjermassing*, alsmede van een of twee vaartuigen van *Java*;

2. eenige winst van eigen handel door den Vorst gedreven;

3. kleine belastingen der Chinezen;

4. aandeel en inkomsten van Indiaansche vogelnestjes;

5. willekeurige geldboeten;

6. eene geringe hoeveelheid goud en diamanten, door de *Daijakkers* gevonden en aan den Vorst verhandeld;

7. heerendiensten en rijst van de *Daijakkers*, van welke ieder volwassen man jaarlijks ruim een *Pikel* moet leveren.

Een gedeelte van deze *Daijakkers* staat bijna op denzelfden trap van beschaving, als de zoogenaamde *Anak Soengie* of Maleische boeren in andere streken. Zij vervaardigen Praauwen, van 2 tot 4 *Koyangs* groot, en wij zagen hen met deze vaartuigen van de *Mendauw* tot aan den mond van de *Simpang* eenige mijlen ver over zee varen. Dezelve worden zonder ijzeren spijkers van *Gladan-* en *Marbauw*-hout gebouwd en voor 30 of 40 reälen verkocht.

Vele *Daijakkers*, welke ik hier ontmoette, droegen doeken om het hoofd; andere baaitjes en korte broeken, en bijna allen hadden eenige stukjes lijnwaad

of katoen tot kleeding. Zij boden ons Bezoar, stukken bergkristal en eenige stukjes wit marmer te koop aan, en toen wij eenige kleinigheden hadden gekocht, wilden zij ons ten laatste boonen voor Bezoar, en keisteentjes voor diamanten verkoopen.

Hunne wapenen bestonden uit een ovaal houten schild, een blaasroer, een' koker met vergiftigde pijlen en een' *Klewang* of kapmes. Zij hadden tevens eene mat, om op te slapen, eenige potten, om in te koken, en een' reiszak, waarin de volgende voorwerpen waren: een driehoekige ijzeren vischhaak, vuurslag, steen en tondeldoos, een Amulet-zakje (*Djiemat*) met tanden van menschen en wilde dieren benevens andere beuzelingen, dat hen, naar hunne meening, onkwetsbaar maakt. Zij hadden vele matten of stoffen uit boombast vervaardigd bij zich, die hun des nachts tot kleeding en deksel dienden.

Zij waren sterk en welgevormd van ligchaam, maar hadden veelal eene schubachtige en schurftige huid. Zij zijn niet wreed van aard en het afsnijden der hoofden of zoogenaamde *koppensnellen*, waaraan zij zich overgeven, moet eerder als eene soort van onafgebroken oorlog, waarin zij met andere stammen leven, dan als een bewijs van bloeddorstigheid beschouwd worden, ofschoon daardoor eindelijk het vergieten van bloed zelfs aan het zachtaardigste schepsel tot gewoonte moet worden. Het is echter ten eenenmale onwaar, dat zij, zoo als men dikwijls heeft verhaald, om te kunnen trouwen, vooraf den schedel van een' vijand aan hunne bruid moeten aanbieden. Hoe zou het mogelijk wezen, dat er nog een enkele *Daijakker* leefde, indien ieder, die lust

had om te trouwen, een afgesneden hoofd aan zijne aanstaande vrouw leveren moest?

De veelwijverij is onder hen onbekend. Zij worden door hunne eigene Hoofden geregeerd, die èchter onder de Vorsten van *Simpang* staan: Wanneer zij zich bijzonder onderscheiden hebben, worden zij tot *Singah* verheven, waarbij dan nog een bijnaam of *praedicaat* gevoegd wordt, b. v. *Singah-Matjan* (*Singah* de tijger), *Singah-Matjan moeda* (*Singah* de jonge tijger), *Singah-Matjan toewa* (*Singah* de oude tijger) enz. Zij zijn arbeidzaam en geduldig onder het juk der Maleische Vorsten, die hen maar al te zeer met zwaar werk overladen.

Het getal der inwoners is, in verhouding tot de grootte van het land, zeer gering. Slechts weinige plaatsen buiten het land der *Daijakkers* zijn bewoond. In het land *Simpang*, bij voorbeeld, zijn:

in de plaats *Simpang*	350	tot	380	Maleijers,
	30	»	40	Boeginezen,
	4	»	5	Arabieren,
	80	»	90	vreemde slaven,
	25	»	30	Chinezen,
	250	»	300	*Anak Soengie*, hier ook *Boegits* of Maleische boeren genoemd, in de rijstvelden boven en beneden *Simpang*.
	50	»	60	in het dorp *Meliau* aan het riviertje van denzelfden naam,
	100	»	120	rondzwervende roovers,
	3000	»	3600	*Daijakkers*,
	of 3889	tot	4930	weerbare mannen, of te zamen van 16 tot 18000 zielen.

De *Daijakkers* wonen deels verstrooid, deels van 40 tot 60 huisgezinnen bij elkander, in groote langwerpige huizen. Zij blijven niet altijd bepaald op dezelfde plaats wonen, maar trekken alle vier of acht jaren van de eene kleine rivier of berg naar de andere, zoodat de naam der dorpen dikwijls afwisselt.

De voornaamste plaatsen en stammen der hier aanwezige *Daijakkers* zijn de volgende:

Kembraë, *Baya*, *Kwalan-Oedik*, *Kwalan-Iler*, *Mortee*, *Kaerae-mantok*, *Boukang*, *Kakap*, *Banjaar*, *Samandang-kanan*, *Samandang-kirie.*

Vaste wetten en een geregeld bestuur bestaan in dit land nog niet. De Vorst, somwijlen ondersteund door twee zijner broeders, *Pangeran* DIPATIE en ANOM, bestuurt het land overeenkomstig zekere oude gebruiken; maar de willekeur van den Vorst en de Hoofden geldt in het algemeen als wet.

De *Pangeran* DIPATIE staat aan het hoofd der zaken van de geringere volksklasse in de plaats *Simpang*. Die moeds genoeg heeft om zulks te wagen, beroept zich van zijne uitspraak op den Vorst zelven. *Pangeran* ANOM is met de uitvoering van 's Vorsten bevelen op verder afgelegene plaatsen onder de *Daijakkers* belast en over de inkomsten gesteld. Onder hem staat de *Sabandhaar* of ontvanger en schatmeester. Over lieden van aanzien spreekt de Vorst zelf regt.

In buitengewone gevallen, zoo als bij het verklaren van oorlog en sluiten van vrede, roept de Vorst de voornaamste Hoofden te zamen, draagt hun voor, wat door hem met de beide bovengenoemde *Pangerans* is besloten, en verlangt hierop de meening

der Hoofden en aanzienlijken te verstaan en hunne goedkeuring te ontvangen. Deze zijn gehouden hem met raad, vermogen en persoonlijke hulp bij te staan, even als vroeger in Europa de vasallen hunnen Leenheer.

Het Vorstendom *Simpang* was een Leen van den *Sultan* van *Matan*, die tevens Vorst is van *Succadana.* GIERIE LAYA, dertiende Vorst van *Matan* in nederdalende linie, had twee zonen. De oudste ENDRA LAYA werd Sultan, en de jongste, *Pangeran* COESOEMA NINGRAT werd *Ratoe* of Rijksbestuurder van *Matan.* Het stukje land, waar tegenwoordig de hoofdplaats *Simpang* ligt en toenmaals slechts eenige weinige huizen stonden, werd hem als appanage toegewezen. Nabij het dorp of kwartier *Sourit*, hetwelk nu een gedeelte van de plaats *Simpang* uitmaakt, aan de rivier *Matan*, die op een kwartier uurs afstand in de *Simpang* valt, stond voorheen de oude Negorij *Matan*, naar welke de Vorsten van *Succadana* in later tijd den naam van *Sultan* van *Matan* hebben aangenomen.

Toen *Radjah* ALIE van *Riouw* met de O. I. Compagnie oorlog voerde en van *Riouw* naar *Mampouwa* en van daar naar *Succadana* vlugtte, werd hij ook daar aangevallen en verjaagd, en bij die gelegenheid werd ook de *Sultan* van *Matan*, die zich toevallig te *Succadana* bevond, in dien oorlog gewikkeld. *Sultan* ENDRA LAYA verliet *Succadana* en vlood naar zijne residentie *Matan;* maar ook hier geene rust of genoegen vindende trok hij naar *Gayong*, hetwelk sedert dien tijd de hoofdplaats van *Matan* werd.

Het Rijksbestuur over *Matan* bleef toen in handen van *Pangeran Ratoe* KASOEMA NINGRAT en nam ge-

durig in aanzien toe, daar alleen de Grooten met een gedeelte van het volk den *Sultan* naar *Gayong* volgden, terwijl KASOEMA NINGRAT de overige inwoners van *Matan* naar *Simpang* lokte, waardoor de oude Hoofdplaats van lieverlede ontvolkt werd en eindelijk geheel te niet ging. Tegenwoordig zijn slechts eenige hutten, door rijstvelden omringd, op de grondslagen van de oude Hoofdplaats *Matan* te vinden.

KASOEMA NINGRAT bleef bij voortduring Rijksbestuurder en steeg zoodanig in magt en aanzien, dat de *Sultan* het niet waagde om iets tegen hem en zijn landje *Simpang* te ondernemen, hetwelk de Rijksbestuurder langzamerhand als zijn eigendom begon aan te zien en ook tot aan zijn' dood beheerschte, die in het jaar 1814 volgde. Hij moet zeer oud geworden zijn en ligt achter de vorstelijke woning (*Dalm*) van *Simpang* begraven, waar zijn dankbare zoon SOERIA NINGRAT hem een gedenkteeken heeft opgerigt en nog dikwijls zijn graf met bloemen bestrooit. Ook de hoogbejaarde inwoners, welke onder zijne regering geleefd hebben, bezoeken dikwijls die grafstede en versieren haar met bloemen en witte marmersteenen.

De tegenwoordig regerende Vorst is in het jaar 1744 te *Simpang* geboren. Hij is de oudste zoon van KASOEMA NINGRAT. Zijne moeder was *Ratoe* BOENGAH, eene halve zuster van ENDRA LAYA, beiden kinderen van GIERIE LAYA, *Sultan* van *Matan*. Bij het leven van zijnen vader voerde hij den titel van *Pangeran* KRATON. Hij was eerst getrouwd met *Ratoe* SANIE, zuster van den *Sultan* van *Matan*, MAHOMED DJAMALOEDIN, die in 1812 overleed. Met dezen zijnen

zwager deed hij in 1814 eene reis naar *Tayan*, waar beiden in het huwelijk traden, *Pangeran* KRATON met *Raden* OETIN KAYAH, zuster van GOESTIE ARIEF (sedert 1823 *Pangeran Ratoe* van *Tayan*): de *Sultan* met NJAI MAAS, eene dochter van ABANG ALIE. Na hunne terugkomst van *Tayan* in 1815, toen KASOEMA NINGRAT gestorven was, verhief de *Sultan* MAHOMED DJAMALOEDDIN den *Pangeran* KRATON, wien hij den troon van *Matan* verschuldigd was, uit dankbaarheid, tot Rijksbestuurder van *Matan* en tot *Panoembahan* van *Simpang*, onder den naam van SOERIO NINGRAT. Het land *Simpang* bleef echter een Leen van *Matan*.

Deze *Panoembahan* heeft bij zijne twee vrouwen en andere favoriten veertig kinderen verwekt, van welke nog acht in leven zijn, te weten:

1. *Raden* NALAR, gehuwd met *Maas* ABDI, dochter van GELAN, den zoon van *Raden* GALAN, het Opperhoofd der roovers van *Karimata*.
2. *Raden* KOEPAH.
3. *Goestie* MADINA.
4. *Goestie* ABRÖEH.
5. *Goestie* ASNÖEH.
6. *Goestie* MARIPAT.
7. *Goestie* MOEHNEEH.
8. *Oetin* JAMAN, eene dochter.

De *Panoembahan*, zoowel als de *Sultan* van *Matan*, worden door hunne onderdanen *Enkee*, in plaats van *Toeankoe* genoemd. De wettige vrouw uit vorstelijk bloed draagt den naam van *Ratoe*. Buiten deze kan hij nog negen bijwijven houden. De zonen bij de wettige vrouw verwekt heeten in de

eerste jaren *Oetie*, en in het vijfde en zesde jaar *Goestie*. Op hun veertiende jaar bekomen zij den rang van *Raden*, en op hun twintigste dien van *Pangeran*. De titel der zonen van bijwijven is van den wil des Vorsten afhankelijk: echter kan hun, wanneer zij grooter worden, de rang van *Raden* niet worden ontzegd. De dochters eener wettige vrouw worden *Oetin*, en somwijlen slechts *Poetrie* (prinses) geheeten. Wanneer zij in het huwelijk treden, worden zij tot *Radengs* en *Pangerans* verheven, of wanneer zij met een' regerenden Vorst verbonden worden, tot *Ratoes*. De dochters van bijwijven worden gewoonlijk naar gelang van den rang der moeder verheven, doch dragen niet den titel van *Oetin*, maar alleen van *Njai* of *Maas*.

De *Panoembahan* heeft verscheidene broeders en halve broeders. Zijne broeders zijn de *Pangeran* DIPATIE, de geleerde en wijze van *Simpang*, en de *Pangeran* ANOM, die den naam van den spaarzamen en huishoudelijken heeft.

De tegenwoordige vrouw van den *Panoembahan* is niet jong meer, maar hij weet zich daarvoor schadeloos te stellen bij verscheidene jonge favoriten. Ik zag deze *Bienie Kitjil* (kleine vrouwen) zeer gemeenzaam met de vrouw van den *Panoembahan* en die des *Sultans*, welke een bezoek te *Simpang* aflegde, omgaan, en de beide *Ratoes* schenen niet veel over de andere te zeggen te hebben: iets, hetwelk men op *Java* niet bemerken zal, waar in dit opzigt strengere gebruiken bestaan.

De *Panoembahan* onderhoudt in zijn *Dalm* (zoogenoemd paleis) ongeveer 50 of 60 personen, zijne bedien-

den daaronder begrepen: ook wordt hij door zijne niet rijke broeders en andere leden zijner familie zeer lastig gevallen. Hij is een man van een goed voorkomen, gezet van ligchaam en vriendelijk van wezen. Zijn aangezigt is vol en breed, en zijne overal rondspiedende oogen verraden eene hooge mate van doorslepenheid; doch de witte baard, die zijne kin bekleedt, geeft hem het aanzien en den naam van een' schranderen grijsaard. Zijne houding past bij zijne waardigheid. Hij is beleefd en voorkomend, en ik vond in hem een' waardigen leerling van KASSIM den verstandige, *Sultan* van *Pontianak*, wiens vriend hij was, en van wien hij Europesche zeden en gebruiken en te gelijk die achtbare en vorstelijke houding en manieren heeft aangenomen, die men bij andere Vorsten op deze kust in lang niet zoo aantreft.

Zijne kleeding, gedeeltelijk naar Boeginesche, ten deele naar Arabische wijze, is eenvoudig, maar staat hem bijzonder goed. Hij draagt een kort chitsen kamizool of *Baaitje* met wijde mouwen, een' gordel van Chinesche zijde, en somtijds een' Boegineschen *Sarong* (even als een' vrouwenrok, die zamengeplooid boven de heupen wordt omgerold om vast te blijven zitten): daarbij eene korte broek van wit linnen of van gestreepte Boeginesche stof. De voeten zijn ongeschoeid, de haren kaal geschoren, en het hoofd is met een mutsje, naar Boegineschen trant van riet gevlochten, bedekt. Wanneer hij naar de Moskee gaat, heeft hij doorgaans pantoffels aan en is alsdan op de Arabische wijze met een' lang kleed of mantel van groene of blaauwe stof gekleed. Nooit heb ik hem een' kris of dolk zien dragen. Zijne

kinderen waren niet rijk, maar zindelijk, gekleed. Het scheen, dat hij bijzonder veel ophad met zijnen jongsten zoon en zijne dochter, een meisje van veertien jaren. Zij hadden beiden zware gouden ringen om de armen en beenen, en eenige goudplaten met diamanten bezet om den hals hangen. Zij droegen zeer fijne kleedjes en met goud doorwerkte *Sarongs*, welke laatste van *Palembang* worden aangebragt.

De vrouwen hadden een' *Sarong* aan, die over de borst te zamen was gewonden, en bedekten zich met een' anderen *Sarong*, dien zij over het hoofd hingen en onder den linkerarm vasthielden. Somwijlen bedekten zij den boezem met een ligt rozenkleurig *floers*, of eene soort van gaas, onder hetwelk zij dan het kleedje vastgordden, terwijl een andere *Sarong* of doek haar over de schouders hing en de borst gedeeltelijk bedekte. Slechts weinige zag men er, die eene soort van overkleed of *kabaai* (die even als onze huisjaponnen, maar zonder watten, gemaakt zijn) aanhadden.

De gemeene man draagt een' doek om het hoofd en eene korte wijde broek van digte stof, die door de *Daijakkers* en gedeeltelijk door hem zelven vervaardigd wordt. Buitendien is een grove *Sarong* en een groote hoed, van riet gevlochten, zijne eenige beschutting tegen wind en weder. De meer gegoeden hebben doeken om het hoofd en broeken aan van fijnere stof, die uit *Java* en *Celebes* ingevoerd wordt, een' *Sarong* om de lendenen, en een baaitje met wijde mouwen van chits of meestal van wit linnen, hetwelk, niet gewasschen wordende, spoe-

dig alle de kleuren van den regenboog krijgt en dan aan de bedienden toevalt, die daarmede pronken, wanneer zij hunne heeren bij de thee opwachten.

Wat het karakter van dit volk betreft, hierover wil ik vooreerst liever stilzwijgen. In alle trekken evenwel straalt eene zekere hebzucht door, waartoe hunne vroegere levenswijze en de langdurige omgang met de zeeroovers wel veel zal hebben bijgedragen.

Simpang is de Hoofdplaats van het Vorstendom van dien naatn. Het bestaat uit onderscheidene *Kampongs* of wijken te weten:

Aan de rivieren *Simpang* en *Sidiau*.	Kampong	*Blitang*	onder	het	Hoofd	*Entje* AMAT.
	»	*Mayang*	»	»	»	*Kiai* SOUTE NEGARA.
	»	*Briai*	»	»	»	*Raden* TJITRA.
Aan de rivieren *Sidiau* en *Matan*.	»	*Radjah*	»	»	»	*Raden* SOEKANSOE.
	»	*Dalm*	»	»	»	*Pangeran* DIPATIE.
	»	*Kawm*	»	»	»	*Katip* DALEM.
	»	*Sampit*	»	»	»	*Kiai* SOERIE PÀTIE.
	»	*Bougis*	»	»	»	*Padoe* RAJAH.
	»	*Sourit*	»	»	»	*Kiai* SOEDANAH.
Aan de rivier *Simpang*.	»	*Banjer*	»	»	»	*Entje* LIAS.
	»	*China*	»	»	»	*Katip* LINGSIE.

Het terrein, waarop deze *Kampongs* staan, wordt somtijds door de rivier overstroomd en is moerassig, met uitzondering van het kwartier der Chinezen, welke ook hier, even als elders, het hoogst gelegene stuk land hebben uitgezocht. Zij hebben moestuinen aangelegd en het veld in den geheelen omtrek bebouwd. De grond bestaat uit leem met zand vermengd. Het getal der Chinezen is echter zeer gering. Nogthans hebben zij een' Kapitein, een *Kongsie* (omtrent zooveel als Stadhuis), met altaren er in,

waarvoor kaarsen branden, en waar zij, voor de met offergaven bedekte tafels, over koop en verkoop van de hier ter markt komende artikelen handelen, welke de zeeroovers aan de ongelukkigen, die door hen omgebragt of als slaven weggevoerd zijn, ontnomen hebben. Ik vond hier ook den met bloed bespatten hoed van den vermoorden Kapitein van den Kotter *Hermina*.

De inwoners van *Simpang* zijn arm en bestaan gedeeltelijk door het bouwen van eenige rijst, deels ook van den handel en de knevelarijen der *Daijakkers*, of van zeerooverij en het verkoopen der buitgemaakte goederen.

Genoegzaam voor ieder huis der aanzienlijkste inwoners zagen wij eene of meerdere geroofde Praauwen liggen, en voor de woning of *Dalm* van den *Panoembahan* onder anderen ook een groote *Tjoenia* van *Batavia*, welke soort van vaartuigen omtrent 15–20 lasten voeren kan.

De *Dalm*, of het zoogenoemde paleis van den Vorst, dat echter met geen Europeesch kan vergeleken worden, staat op de landtong, welke door de rivieren *Sidiau* en *Matan* gevormd wordt. Het is zeer eenvoudig, maar stevig en ruim gebouwd, en rust op zware palen van *Kajoe Belian*, eene soort van ijzerhout. Het grootste sieraad van hetzelve is de omheining, die aan elke zijde 200 voeten in het vierkant lang is en den *Dalm* insluit. Zij is insgelijks van sterk ijzerhout, dat wel tegen een zesponder bestand is, en ongeveer 20 tot 24 voeten hoog. Meermalen was zij voor den *Panoembahan* van groot nut, wanneer hij achter dezelve veiligheid vond, als roovers uit andere landen op deze kust kwamen en onverwacht met

groote en sterk bemande vaartuigen de rivier opvoeren. Want naardien hij tot de zeeroovers in zekere verbindtenis stond, kon hij niet wel verhinderen, dat zij te *Simpang* kwamen, hetzij om de geroofde goederen te verkoopen, of om zich van levensmiddelen te voorzien. Om nu te beletten, dat er op eens al te vele menschen in den *Dalm* komen en hem onverhoeds overvallen, heeft hij buiten, maar digt bij denzelven een afzonderlijk huis laten bouwen, waarin hij openlijk gehoor verleent, regt spreekt, vreemdelingen ontvangt en doorgaans den avond doorbrengt.

Nabij den *Dalm* staat de Moskee, welke, gedurende ons verblijf te *Simpang*, door den *Panoembahan* en zijne voornaamste Hoofden op de gewone biduren trouw bezocht werd. De *Dalm*, zoo wel als het bedehuis der regtgeloovigen, is in het jaar 1815 door de ongeloovige *Daijakkers* gebouwd, en menig varken met gezoute rijst is, gedurende den opbouw, in het heiligdom verteerd, waarin sedert de ijverige volgeling van den profeet, SOERIA NINGRAT, en zijn vroome Iman DJESEKA hun gebed verrigtten en den Schepper dankten, wanneer de roovers met een' rijken buit uit zee terugkeerden.

Dit tafereel moge ongunstig schijnen, het is niettemin overeenkomstig met de waarheid. Evenwel heeft zich voor het vervolg een gunstiger uitzigt geopend en mag men op eene betere toekomst hopen [1]).

---

1) Die betere toekomst voor de bevolking kan, volgens onze overtuiging, alleen daardoor verzekerd worden, dat wij en ons gezag daar te lande met kracht handhaven, en het volksonderrigt, vooral van het aankomend geslacht, ernstig ter harte nemen. Wij bedoelen hiermede geenszins de in-

Ten gevolge van het verdrag met den *Sultan* van *Matan* en den *Panoembahan* van *Simpang* gesloten, werd *Simpang* den 23sten November 1822 als onafhankelijk van *Matan* erkend, en ontving de *Panoembahan* het Vorstendom *Simpang* als een Leen onder de bescherming der Nederlandsche regering. Moge de tijd alle de zorgen en opofferingen vergelden, welke deze zich tot beteugeling der zeerooverij heeft getroost, ten einde de veiligheid en den bloei des koophandels van *Java* en den geheelen *Indischen Archipel* te verzekeren en rust en vrede onder de door de zeerooverij geheel verwilderde bewoners van *Borneo's* Westkust te herstellen! Tot het verwezenlijken van deze wenschen en verwachtingen, geloof ik, dat eene bijzondere oplettendheid op de plaats *Simpang* zeer nuttig en bevorderlijk zou we-

---

voering eener Europesche beschaving, waarvoor deze bevolking in geenen deele rijp is en die wij betwijfelen dat haar bijzonder heil zou aanbrengen; maar eene zoodanige beschaving, die voor haar berekend is en haren toestand op den duur zou kunnen verbeteren. Er is reeds een gewigtige stap tot vooruitgang in de zedelijke verbetering der inboorlingen gedaan door de vestiging van het Nederlandsch gezag op deze met bloed doorweekte kust. Hierdoor is eindelijk paal en perk gesteld aan de zeerooverij en de moordtooneelen, tot welke zij aanleiding gaf. Hierdoor zijn tevens de Maleische overheerschers, uit ontzag voor ons Bestuur, afgeschrikt van de wreede mishandelingen, waarmede zij de rampzalige oorspronkelijke bewoners van het binnenland verdrukten. Wij beschouwen dan ook de vestiging en uitbreiding van ons gezag, zoo hier, als elders in den Indischen Archipel, als eene der grootste weldaden voor de inlandsche bevolking, terwijl zij, die, uit eene kwalijk begrepene zucht tot bezuiniging, in dit opzigt achteruitgang wenschen en ons gezag alleen tot die gewesten, welke ons dadelijk voordeel opleveren, willen beperkt hebben, eene zware verantwoordelijkheid jegens de Menschheid, vooral ook uit een zedelijk oogpunt, op zich laden.

De Redactie.

zen. Daar dezelve ver genoeg van de zee verwijderd is, zou een post van een' Serjant met een klein aantal inlandsche soldaten op de Hoofdplaats voldoende zijn. Een ambtenaar met den rang van Tweeden Adsistent kan vooreerst de ambtsverrigtingen zonder moeite waarnemen. Eene halve Duitsche mijl van den mond der rivier *Simpang*, aan het riviertje en de *Kampong Meliau*, kan een militaire post nuttig zijn, dewijl de *Panoembahan* aldaar roovers onderhoudt, of ten minste duldt. Echter zouden de kosten van dertig man, welke men tot zulk eene bezetting noodig heeft, te hoog loopen, en voor een' kleinen onderstand van 20 tot 25 gulden 's maands zou wel een der broeders van den *Panoembahan* te *Meliau* willen wonen, waardoor hetzelfde doel, met minder kosten, zou bereikt worden [1]). Ook de mond der rivier *Mendauw* verdient in het vervolg van tijd eene meerdere opmerkzaamheid; maar in de eerstvolgende jaren kan de vaart op dezelve open blijven.

---

1) »Deze wensch" — dus merkt de Kolonel WINTER op den rand van het Handschrift aan, — »is tegenwoordig grootendeels vervuld. Men »hoort weinig meer van zeerooverij. Dezelve is niet zoo zeer door het »onderhouden eener aanzienlijke flotille van kleine vaartuigen, Kruis»booten genaamd, als wel door het aanstellen op de onderscheidene »Hoofdplaatsen van *Bórneo's* Westkust van Europesche ambtenaren on»derdrukt, onder wier toezigt de Vorsten het niet meer durven wagen »om met de zeeroovers gemeene zaak te maken, of dezelve althans te »beschermen. Een dier Vorsten, *Radjah* AKIL, die voorheen van dit hand»werk leefde, werd door de regering in dienst genomen, kreeg trac»tement voor zich zelf en zijne flotille, en droeg dan ook niet weinig »bij om de zeerooverij uit te roeijen."

V.

HET RIJK MATAN.

Het Rijk *Matan* was reeds aan de eerste Europeanen bekend, die *Borneo* in 1520 bezochten. *Succadana*, eene der Hoofdplaatsen van *Matan*, had zich door haren bloeijenden koophandel eene zekere vermaardheid verworven, en van daar kwam het, dat men het tegenwoordige *Matan* onder den naam van *Succadana* kende. Het besloeg een groot gedeelte van *Borneo's* Westkust, daar tot hetzelve ook de landen *Koeboe*, *Mampouwa*, *Simpang*, *Lebai*, *Succadana*, alsmede naderhand de *Karimatasche* eilanden behoorden.

Deszelfs grenzen waren ten Zuiden en Westen de zee; ten Noorden de rivieren *Pungoh Olah-Olah*, de *Kapoeas*, de beruchte *Mendauw* en de fabelachtige *Lebai;* ten Noorden en Noordoosten de hooge bergen van *Menjohrah* en *Sekadouw;* ten Oosten en Zuidoosten het grondgebied der vrije *Daijakkers*, als ook de *Daijakkers* van *Banjermassing* en *Kottariengien:* welke landen te zamen eene grondvlakte van 1000 □ Duitsche mijlen besloegen.

Tegenwoordig kan men stellen, dat *Matan* slechts tusschen 0° 42′ en 2° 33′ Zuider-Breedte, en 109° 52′ en 111° 30′ Oostelijke Lengte van *Greenwich* ligt. De grenzen zijn ten Noordoosten de bergen van *Palongan*, *Mahm* en *Sekadouw;* ten Oosten, 20 Duitsche mijlen landwaarts in, de vrije *Daijakkers*, verder die *Daijakkers*, welke de *Sultan* van *Banjermassing* onder zijne onderdanen rekent; ten Zuidoosten het land van *Kottariengien;* ten Zuiden en Westen de zee. Het neemt tegenwoordig slechts eene oppervlakte van 660 vierkante Duitsche mijlen in.

Tot *Matan* behooren de ten Westen van hetzelve gelegene *Karimatasche* eilanden, wier vermaardheid sedert eeuwen alle bewoners van *Borneo* bekoort. Nog voor 60 jaren waren zij vrij sterk bevolkt en werden voor gelukzalige eilanden gehouden. Zelfs in hunnen tegenwoordigen vervallenen toestand wekken zij nog de begeerlijkheid zoo wel van inlanders als vreemden op [1]).

De voornaamste rivieren van *Matan* zijn: de *Succadana*, *Melingsan*, *Sidoh*, *Potrie*, *Tjamborakan*, *Blandongan*, *Pasir China*, *Awang*, *Bakau*,

---

1) Deze eilanden zijn van minder belang wegens derzelver voortbrengselen, dan uit hoofde van derzelver gunstige ligging als stapelplaats voor den handel, die van hier eensdeels op de geheele Westkust van *Borneo*, anderdeels vooral op *Riouw*, *Singapore* en *Malacca* zou kunnen gedreven worden, terwijl de vestiging van een zoodanig Etablissement geene noemenswaarde kosten zou vorderen. Koopgoederen, die, wanneer zij slechts niet met al te hooge regten worden bezwaard, op de Westkust bijzonder getrokken zouden worden, zijn zout, gemeene javaansche tabak en ordinaire witte katoenen, terwijl de uitvoer vooral in goud, diamanten, ijzer, antimonium, eetbare vogelnesten, *rottan*-riet, welriekende houtsoorten en was zou bestaan.

De Redactie.

Karbouw en *Katapan*, beide takken van de rivier *Gayong*, die gewoonlijk *Matan* genoemd wordt, *Ambang*, *Segah*, *Petong*, *Sirie*, *Sagoen*, *Tenjar*, *Gayong-Laut*, *Bakoo*, *Bendawal*, *Kendawangan*, *Pangingan*, *Simbar* (of *Sambar*), *Molée*, *Ayer Itam*, *Jellay*. Alle deze rivieren zijn bevaarbaar en stroomen West- en Zuidwaarts in zee. Een gedeelte van dezelve komt uit de hooge bergen, die zich in het Noorden en in de binnenlanden van *Matan* aan de grenzen van *Sekadouw* verheffen en waarvan een groote tak, de reeks der bergen van *Palongan*, zich tot aan het strand der Westkust uitstrekt en met de bergen *Bougit-Laut*, *Poengalon*, *Palirangan*, *Succadana*, *Datoe* en *Melingsan* eindigt.

De gedaante der kust wordt gevormd door de uithoeken *Melingtang* bij *Bougit-Laut*, *Rawang*, *Malam*, *Blohok Telaga Toetjoe*, *Datoe Melingsan*, *Bolei Boetie*, *Tanjong Pada goenong*, *Avan*, *Karbouw*, *Brée Boeroe*, *Simbar* en *Boetin*.

Het schijnt, dat voorheen een arm der zee tusschen de rivieren *Kapoeas*, *Melawie* en *Arut* heenliep en een eiland vormde, gelijk reeds in de beschrijving van *Simpang* gezegd is, welks middelpunt de hooge bergen van *Malun*, *Menjohrah*, *Mengalat* en *Lebai* waren, uit welke de rivieren *Sekadouw*, *Meliauw*, *Lebai*, *Simpang* en *Matan* (*Gayong*) ontspringen. De meeren in de bovenlanden van *Kottariengien* schijnen hiervoor inzonderheid bewijzen op te leveren. Eindelijk houdt de keten en het verband der bergen geheel en al op tusschen *Sekadouw* en *Sintang*.

De dampkring wordt hier gematigd door de zee-

winden, de hooge bergen van het binnenland en de beweging der lucht, welke door den stroom van zoo vele rivieren wordt veroorzaakt. Hij is bijzonder gunstig voor den wasdom van allerlei planten en ook niet nadeelig voor de gezondheid der inboorlingen, onder welke men een aantal menschen vindt, die eenen hoogen ouderdom bereiken. De afwisseling der jaargetijden, de natuur van den bodem, als ook de bebouwing en voortbrengselen van den grond heeft *Matan* met *Simpang* gemeen.

Verscheurende dieren worden er weinig gevonden. De tijgerkat en de kleine beer schijnen de eenigste te zijn, ofschoon sommigen beweren, dat er zich in het hooge gebergte ook tijgers ophouden, hetgeen zich echter tot nog toe niet heeft bewaarheid en zeker wel opmerking verdient, daar men deze dieren op alle de omliggende groote eilanden en op den vasten wal van Indie in vrij groot aantal aantreft, maar niet op *Borneo*.

De meestbekende dieren zijn: de tijgerkat (Maleisch *Rimaungh*), de Indische beer (*Broeang*), de wilde os (*Banting*), de rhinoceros (*Badak*), de wilde buffel (*Lissongh*), verscheidene soorten van herten, verder het zwijn-hert (*Babie-roussah*) de *Blandok*, het dwergbokje (*Kantjil*), het wilde zwijn (*Babie-oetan*), de *Orang-Oetan* (*Majas*), de *Poengok*, de *Kahau*, de *Loetong*, de *Wauwau*, eenige soorten van apen met lange staarten, ook velerlei soorten van wilde katten, de Miereneter (Maleisch *Noarin* of *Tingilin*), stekelvarkens (Maleisch *Landak*), groote vledermuizen (*Gloeang*), vele slangen, waaronder eene soort, die buitengewoon lang en dun is.

Huisdieren vindt men weinig, en buiten eenige weinige koeijen, geiten en hoenders, verdienen zij verder geene vermelding.

Visschen en zeewier levert de zee langs de kusten in overvloed op, en in de maanden Augustus en September wordt er aan de monden der rivieren eene soort van visch gevangen, die in gedaante en smaak veel overeenkomst met onzen zalm heeft.

Onder het ongedierte moet men vooral eene menigte kleine kevers tellen, die, even als derzelver rupsen, de rijstvelden verwoesten, alsmede ontzettende zwermen van groote muskieten of muggen, wier steek zeer pijnlijk is en die zich gewoonlijk aan de monden der rivieren ophouden. In de aangrenzende landen bestaat diensvolgens een spreekwoord: »zoo kwaadaardig als de muskieten van *Simpang* en *Matan*;" maar eene toespeling op hetzelve wordt door de inwoners van laatstgenoemde landen als zeer beleedigend aangezien.

In de spelonken der bergen en rotsen van *Matan* vindt men de mooiste witte vogelnestjes van geheel Indie, na die van *eigenlijk Borneo*; ja door sommigen worden zij zelfs boven die van laatstgenoemd land verkozen. Zij worden meestal door de *Daijakkers* opgezocht en aan de *Pangerans* en andere Grooten voor een' geringen prijs afgeleverd, die daarvan dikwijls niet meer dan 50 tot 60 *Katties* (van $1\frac{1}{4}$ ℔) aan den *Sultan* overgeven. Deze is van meening, dat er jaarlijks ruim 5 *Pikels* van de fijnste witte vogelnesten uit zijn Rijk worden uitgesmokkeld en er veel meer zou kunnen verzameld worden, indien men zich moeite wilde geven. Het *Kattie* van

deze soort wordt te *Matan* zelf met 30 tot 40 Piasters betaald, en naar *Sambas* en *Pontianak* gebragt zijnde, voor 70 tot 85 Piasters aan de Chinesche Jonken verkocht.

In vroegere jaren en zelfs nog in 1789 voeren Chinesche Jonken de rivier *Katapan* binnen. Hunne waren zijn zeer gezocht en eenige daarvan genoegzaam onontbeerlijk geworden, zoo als thee, theegoed, grof porselein, borden, watervaten en velerlei ander huisraad, dat zelfs aan de het meest in het binnenland wonende *Daijakkers* verkocht wordt.

Tot de meest gezochte handelsartikelen behooren verder de navolgende voortbrengselen, als: *Garoe*-hout, bindriet, ijzer, schilpad, *Tripang*, en vele wortels en basten van boomen tot gebruik in de Geneeskunst. Twaalf tot zestien kleine vaartuigen vertrekken jaarlijks naar *Riouw*, *Singapore*, *Tringano*, enz. In eene Praauw van 12 lasten kunnen 8000 bossen bindriet geladen en over zee vervoerd worden. Honderd bossen, elk van 50 te zamen gebondene rieten, worden te *Matan* voor 8 realen ingekocht en te *Singapore* voor 18 tot 20 realen verkocht.

Het land schijnt zeer rijk aan metalen te zijn. Van edele metalen heeft men echter tot nog toe weinig voordeel getrokken.

Er zijn slechts weinige diamantgroeven en in het algemeen worden de meeste diamanten veeleer bij toeval, dan door eene regelmatige bewerking van mijnen gevonden. Men zegt, dat twee zeer groote en kostbare steenen van onschatbare waarde in het bezit van den Vorst van *Matan* zijn, die, naar men verhaalt, reeds eeuwen lang van vader op zoon zijn

overgeërfd. *Segima* is de naam van den grootsten steen; de kleinste heet *Dano-Radjah*. Men zegt, dat een *Daijakker*, SIPAK geheeten, bij het visschen in eene moerassige beek den eersten vond. Met blijdschap ijlde hij naar zijnen gebieder, den *Panoembahan* GIERIE KASOEMA, Vorst van *Songie* en *Succadana*, en bood hem dezen steen aan, met de bede om daarvoor tot belooning als huisvriend opgenomen te worden. De Vorst gaf hem allerlei geschenken en geloofde hem daarmede bevredigd te hebben; maar SIPAK gaf het ontvangene terug, bedankte den Vorst en bleef bij zijn verzoek om als vriend des huizes te worden aangenomen. GIERIE KASOEMA, met dit verzoek verlegen, maar al te zeer verblijd over het groote geschenk, reikte SIPAK eindelijk de hand, en zoo deelde de verworpene *Daijakker* de vorstelijke woning en tafel met den *Panoembahan*, den eersten Vorst ter Westkust, die de leer van MAHOMET had aangenomen. De onreine hand, die door het eten van varkensvleesch bezoedeld was, tastte aldus dagelijks met die des regtgeloovigen in denzelfden schotel met rijst, zonder dat KASOEMA zich daarover meer verontrustte, dan tegenwoordig een vroom priester schrikken zou, wanneer een boos toeval hem met een schoon *Daijaksch* meisje in aanraking bragt.

Anderen verhalen daarentegen, dat de *Segima* in *Landak* gevonden was en door zekeren Vorst van dit land aan zijne dochter, die met eenen Vorst van *Succadana* trouwde, geschonken werd. Bij dezelfde gelegenheid zou ook de *Dano-Radjah* door *Matan* aan *Landak* ontvreemd zijn.

Men zegt, dat de *Sultan* van *Matan* deze steenen

altijd bij zich draagt, terwijl hij intusschen voorgeeft, dat zijne vrouw, *Ratoe* SERIA, dezelve bewaart, om voor te komen, dat hij, die zich meer als zijne vrouw hier en daar zonder gevolg bevinden moet, om dien schat vermoord worde. SARIEF KASSIM, in leven *Sultan* van *Pontianak*, liet zijnen zoon, *Pangeran* MORDA, met *Oetin* TIMA, de dochter des *Sultans* van *Matan*, trouwen, ten einde gelegenheid te vinden om zich van deze steenen meester te maken. Toen hij echter zag, dat er van die geheele zaak niets kwam, liet *Pangeran* MORDA zich van zijne vrouw scheiden.

In de jaren 1821 en 1822 liep evenwel het gerucht, dat *Pangeran* ADI MANGKORRAT, die de verstotene vrouw van *Pangeran* MORDA gehuwd had, in het bezit van den *Dano-Radjah* en bereid was om de helft van deszelfs waarde af te staan, indien men hem behulpzaam was om *Sultan* van *Matan* te worden, terwijl hij dan de andere helft besteden wilde om het volk van *Matan* gelukkig te maken.

Geheel *Borneo* is vol van de vermaardheid dezer steenen, en de *Sultan* van *Matan* heeft twaalf jaren geleden, zich op eene reis te *Pontianak* bevindende, den kris getrokken tegen iemand, die aan derzelver echtheid twijfelde. Eindelijk, gelooft het volk van *Matan*, dat het behoud des Rijks van het bezit van den grooten steen afhangt, even als weleer dat van PRIAMUS stad van het befaamde *Palladium*.

In weerwil van alles, wat daarvan verhaald wordt, ben ik toch geneigd om de geheele geschiedenis van deze steenen slechts voor eene gelijkenis te houden, waarvan men een sprookje gemaakt heeft. *Poetrie* BOENKOE,

dochter en erfgename van *Landak*, zeer schoon van gestalte en uitmuntend door verstand, trok de opmerkzaamheid van den *Panoembahan* GIERRIE KASOERMA, Vorst van *Songie* en *Succadana*, tot zich, die om hare hand aanhield. *Ratoe* PRABOE, in den beginne niet gezind om de erfgename van *Landak* aan eenen regerenden Vorst uit te huwen, bewilligde hierin eindelijk en begeleidde zijne dochter op de reis naar *Songie*, waar hij de bruid aan haren aanstaanden gemaal overgaf, en de grootste en kostbaarste schat, welke *Landak* bezat, aldus aan *Succadana* overging.

Toen de *Sultan* van *Matan* in November 1822 met *Ratoe* SIRIA bij den *Panoembahan* van *Simpang* een bezoek aflegde, werden mij twee steenen vertoond en te koop aangeboden. De kleinste was 1¼ duim lang en had ¾ van een' duim in de doorsnede: hij was zeskant en liep van boven als eene piramide toe, maar was voor het overige niets anders dan een stuk bergkristal. De grootste was rond, als een kogel, van buiten geheel ruw, uitgenomen een klein plekje, dat helder was en waardoor men in het midden van den steen een klein blaasje kon waarnemen. Deze steen, of misschien beter deze glazen kogel, zal ongeveer 3 zilveren Piasters of 1440 karaten gewogen hebben. De som, welke men mij voor beide steenen vroeg, was zoo gering, dat men daarvoor naauwelijks een' diamant van 6 of 7 karaten zou hebben kunnen koopen.

De voortbrengselen van den grond en de behoeften der inwoners zijn aan die van *Simpang* gelijk, behalve dat men de hoeveelheid daarvan wel viermaal zoo groot kan stellen. Men verbruikt van 80 tot

100 *Koyangs* zout; maar indien de zouthandel met de *Daijakkers*, die slechts half en half onder *Matan* behooren, geopend werd, zouden er wel 300 *Koyangs* benoodigd zijn. Het verbruik van opium, dat in den geheelen Indischen Archipel gerookt wordt, bedraagt tegenwoordig slechts weinige kisten. De zeeroovers, aan welke voorheen veel daarvan gesleten werd, vinden aldaar nergens meer eene schuilplaats, zoodat alleen de *Sultan* met zijne familie en eenige weinige meervermogenden in staat zijn, om deze groote uitgave vol te houden.

Het getal der inwoners is, in vergelijking met de grootte van het land, zeer gering. Toen *Succadana* nog bloeide, moet de bevolking aanzienlijker geweest zijn. De inwoners houden zich voornamelijk nabij de bevaarbare rivieren op.

Gayong is tegenwoordig de Hoofdplaats van *Matan*. Te voren was het een dorp der *Daijakkers*, dat het eerst door *Sultan* GIERIE LAYA aangelegd en door deszelfs zoon ENDRIE LAYA verbeterd en tot Rijkszetel verkozen werd. *Gayong* ligt 10 of 12 Duitsche mijlen van de zee aan de rivier *Gayong*, gewoonlijk *Matan* geheeten. Duidelijkheidshalve zal het noodig zijn in het vervolg ook dezen laatsten naam te behouden. Van den mond der rivier tot aan de plaats heeft men, om den sterken stroom, met kleine vaartuigen 3 of 4 dagen, met grootere, daarentegen, wel 8 en somtijds zelfs 15 dagen noodig om op te varen.

De rivier *Matan* (*Gayong*) ontspringt uit het hooge gebergte tusschen *Sekadouw* en *Matan* en neemt in haren loop vele kleinere, onder anderen de *Gayong*,

boven de stad van dien naam, op, naar welke deze, zoo wel als de groote rivier zelve, *Gayong* genoemd wordt. Ongeveer 3 mijlen voor dat zij in zee uitloopt, verdeelt de *Matan* zich in twee takken, waarvan de Noordelijke *Karbouw* (buffel) heet, naar de aldaar gelegene wanstaltige landtong; de Zuidelijke, daarentegen, draagt den naam van *Katapan* naar het aantal van *Katapan*-boomen, die aan de oevers groeijen.

Gayong bestaat uit de volgende dorpen of afdeelingen:

Aan den regteroever, *Gayong Oekloek* (Noordelijk) met 100 huizen, bestaande uit de dorpen *Pangrah* en *Dalm*, onder de hoofden MATEMATA ITAM en *Pangeran* DJAGA DI LAGA.

Gayong Iler (Zuidelijk) met 200 huizen in de dorpen *Kawm*, *Priai* en *Maya*, waarvan *Pangeran* DEIN TJELAH, *Pangeran* DEIN en *Pangeran* DJAGA DI LAGA en *Kiai* SOEDANAH de Opperhoofden zijn.

Aan den linkeroever, het dorp *Sabrang*, waarvan *Pangeran* SOEMA INDA het Hoofd is.

In het geheel zullen er te *Gayong* 500 Maleijers wonen, *die den kris gebruiken kunnen.* Deze spreekmanier, die zij van zichzelve bezigen, toont genoegzaam, op welk handwerk zij zich toeleggen. Buitendien zijn er 40 Boeginezen, 10 Arabieren of afstammelingen van dezelve, 300 *Orang Bougits* of *Anak Soengie*, d. i. Maleische boeren met *Daijakkers* vermengd, eindelijk 250 *Boedaks*, of geroofde en tot slaven gemaakte lieden, welke onder de inwoners verstrooid zijn: dus te zamen 1100 weerbare of tot werken geschikte mannen te *Gayong*.

Een groot gedeelte der inwoners van *Gayong* is met de vorstelijke familie vermaagschapt. Verscheidene van dezelve hebben distrikten van het land, die door *Daijakkers* bewoond zijn, tot levensonderhoud of als leengoederen, en kunnen, wanneer zij een weinig moeite willen doen, een ruim bestaan hebben. Maar het sterke gebruik van het dure opium, het onderhouden van vele vrouwen en een talrijk huisgezin, of eigenlijk hunne traagheid, maken, dat zij een armzalig leven leiden. Slechts weinigen trekken wezenlijk voordeel van den handel met de *Daijakkers* en den uitvoer van de voortbrengselen des lands naar vreemde plaatsen.

Een gedeelte van het volk gaat jaarlijks, gedurende den goeden Moesson, op de roofschepen in zee, of dient als matrozen op de vaartuigen der aanzienlijken, die, somtijds ten getale van 12 of 16, met de producten van het land vroeger op *Malacca Riouw*, *Palembang*, *Tringano* voeren en tegenwoordig meestal naar *Singapore* stevenen. Elk matroos heeft het regt om eenige goederen voor eigene rekening mede te nemen, maar ontvangt van den eigenaar van het schip noch onderhoud, noch loon, zoo lang de reis duurt. Gedurende den tijd, dat zij zich om handelszaken in vreemde landen ophouden, werken zij als dagflooners, of maken zij matten, zakken van boombladeren en andere kleinigheden. Op deze wijze brengt een matroos, die voor niet meer dan 6 of 8 guldens aan koopwaren heeft medegenomen, dikwijls voor 15 tot 20 guldens terug. Op deze reizen hopen zij dan op de gelegenheid om een vreemd vaartuig te bemagtigen en hier-

door nog meer winst te behalen. Ook drijven zij onder het naar huis keeren eenen bedriegelijken koophandel met de *Daijakkers*, waardoor zij gewoonlijk zoo veel rijst opdoen, als zij omtrent tot hun onderhoud in den Regen-Moesson noodig hebben.

Een ander gedeelte der bevolking van *Gayong* en *Bengadong* gaat met kleine booten of *Sampangs* voor den mond der rivier *Matan* en langs de kusten of op de nabijgelegene eilanden was, honig, eetbare vogelnesten, *Garoe*-hout, *Tripang*, *Aggar-Aggar* of zeewier, schilpadden en eijeren van dezelve, visch, enz. verzamelen. Bij ongunstig weder gaan zij met hunne schuiten achter een eilandje liggen, of trekken dezelve geheel op den wal. Intusschen vervaardigen zij van gras, riet en hout allerlei huisraad, en maken zeilen, touwwerk, planken, masten en kromhouten voor hunne vaartuigen. Zij loeren tevens op de voorbijkomende schepen en zijn dikwijls nog gevaarlijker, dan de andere roovers.

De *Kampong Katapan* ligt omtrent eene Duitsche mijl boven den mond der rivier van dien naam. Men vindt er 60 Boeginezen, die echter, omdat zij in andere landen vrouwen en kinderen hebben, hier maar half te huis zijn, 40 Maleijers in het dorp zelf en 100 Maleijers en *Bougits* in de rijstvelden bij *Bengadong*: voorts 2 Arabieren, 80 slaven in en bij *Bengadong* in de rijstvelden, alsmede 12 Chinezen: dus te zamen 294 weerbare mannen. De plaats bestaat uit twee kleine afdeelingen. Het Opperhoofd is *Pangeran* DHIN TJELAH, en onder hem heeft *Anachoda* KADAR, die in 1816 het dorp aanlegde, het opzigt.

Aan den mond der *Katapan* en het nabijgelegen *Tandjong Brie* houden zich somtijds vele roovers op, die tot de *Lanons*, eene soort van zwervers op zee, even als de Heidens te land, behooren. Zij bouwen, naar hun goedvinden, hutten van *Katjang* en *Atap* op het strand, en pakken dezelve, bij hun vertrek, op hunne vaartuigen in, om ze elders weder op te slaan.

Kendawangan behoort als erfgoed aan *Pangeran* TJAKRA. Aan den bovenkant van de rivier en in de binnenlanden houden zich vele *Daijakkers* op. Voorheen woonden er Maleijers aan den mond dezer rivier, maar tegenwoordig hebben zich aldaar een aantal roovers genesteld, die met 8 of 9 vaartuigen in zee steken. Terwijl zij op roof uitgaan, blijven hunne vrouwen en kinderen, als ook de bejaarde mannen en slaven op kleine schuiten in de rivier achter. Voor den mond blijft dan een' hunner grootste vaartuigen kruissen, door hetwelk zij, wanneer er gevaar is, gewaarschuwd en beschermd worden. Drie of vier der achtergeblevene vrouwen met hare kinderen en een' ouden slaaf wonen in ééne boot bij elkander. Zij leven van visch, dien zij zelve vangen, boombladeren, die zij aan den oever verzamelen, en van een weinig rijst, dat hare mannen haar gelaten hebben. Hare kinderen komen, om zoo te spreken, uit de zee te voorschijn en hebben dikwijls jaren geleefd, zonder een' voet aan land te zetten. Zij groeijen onder roof op, en rooverij wordt ten laatste hun handwerk. Indien men deze Heidens onder de inwoners van *Kendawangan* wil rekenen, kan men dezelve wel op 2 of 300 schatten.

De voornaamste aanvoerders der roovers van *Kendawangan* zijn: OEWAN SMAIL, gehuwd met de dochter van RINGOM, *Badin* te *Karimata*, *Panglima* MATIR, *P.* SPALA, *P.* TENGAN en *Anachoda* ROGAN. Alle deze roovers zijn arm en bezitten naauwelijks zoo veel om van te kunnen leven. Bij het invallen van den Regen-Moesson keeren zij, na volbragten rooftogt, naar *Kendawangan* en *Bengadong* terug. Op laatstgenoemde plaats zagen wij vaartuigen en volk van onderscheidene landen van *Borneo*, *Riouw*, *Lingen*, *Biliton*, *Banka* en de Oostkust van *Sumatra*. Die van *eigenlijk Borneo* schijnen evenwel het magtigst te zijn: hunne vaartuigen, die van 80 tot 90 *Koyangs* houden, zijn sterk bemand en goed gewapend. Daar zij op hunne rooftogten eenigen koophandel drijven en met passen van hunne Vorsten en Hoofden voorzien zijn, is het moeijelijk hunne zeerooverij te onderdrukken, zoo lang *eigenlijk Borneo* niet in nadere betrekking tot onze regering staat [1]).

In de omstreken van *Gayong* wonen, twee of drie dagreizen verder, ongeveer 1000 *Orang Bougits* of Maleische boeren met *Daijakkers* vermengd.

De *Daijakkers* of oorspronkelijke bewoners van het

---

1) Niet alleen ter beteugeling der zeerooverij, die van de Noordkust bij voortduring met voorbeeldelooze stoutheid en op eene groote schaal gedreven wordt, maar ook tot opbeuring van onzen kwijnenden kolonialen handel in den Indischen Archipel, houden wij, gelijk wij reeds op blz. 118 van dit Tijdschrift gezegd hebben, het aanknopen van naauwere en zoo veel mogelijk vaste betrekkingen met *eigenlijk Borneo* van het grootste aanbelang, dewijl geen onzer overige Etablissementen op de geheele Westkust van *Borneo*, uit een mercantiel oogpunt, even gunstig daarvoor gelegen is.

De Redactie.

land kunnen daarentegen in twee klassen verdeeld worden. Dezulke, die niet regtstreeks onder den Vorst van *Matan* staan en over welke deze meer in naam, dan in der daad iets te zeggen heeft, beloopen een getal van omstreeks 30 of 35 duizend zielen. Zij betalen geene schatting, verschaffen alleen door den koophandel eenig dadelijk voordeel aan den Vorst en zijne Grooten en komen hier niet in aanmerking. De andere *Daijakkers*, die den *Sultan* als Vorst erkennen en hem cijnsbaar zijn, bedragen een getal van 10 tot 12 duizend weerbare mannen. Zij wonen meestal langs de te voren genoemde rivieren, die alle bevaarbaar zijn, van *Melingsan* tot *Soengie Jelay*, de laatste bewoonde rivier op de Zuidkust. Op de bergen, en somtijds ook op drooge vlakten, teelen zij rijst voor zich zelve en hunne huisgezinnen, doch te weinig om de bedriegelijke Maleijers te voldoen. Doorgaans ontneemt hun de Vorst met zijne Grooten de helft der gewonnen rijst, terwijl de gemeene Maleijer hun nog een ander gedeelte door bedriegerij in den handel weet te ontvreemden, zoodat zij somtijds maanden lang genoodzaakt zijn met groenten, wortelen, boombladeren en schors van boomen hun leven te onderhouden.

De *Daijakkers*, welke zich langs de kleine rivieren, die in zee vallen, ophouden, wonen verspreid en zelden meer dan 20 of 30 bij elkander. Daarentegen bewonen die van de binnenlanden groote lange huizen [1]), waarin 70 tot 80 huisgezinnen te za-

[1]) Een zoodanig gebouw, door een aantal *Daijakkers* bewoond, is op den achtergrond van nevensstaande plaat afgebeeld, welke de op

men leven. Deze huizen, op palen van ijzerhout gebouwd, staan van 2 tot 4 vademen boven den grond, zoodat zij zich gemakkelijk tegen aanvallen kunnen verweeren. Zij onttrekken zich ook niet zelden aan de hebzucht der Vorsten en Maleische Hoofden, die op zulk een' grooten afstand niets durven ondernemen. Wanneer echter de *Daijakker*, door hunne geveinsde zachtheid of vergiffenis verschalkt, zich naar het lage land begeeft, wordt hij opgeligt en met zware geldboeten gestraft of op andere wijzen geweld, waardoor hij dikwijls bewogen wordt om ver van zijne oude woonplaats te verhuizen.

Aan het bovengedeelte van de rivier *Matan* en de stroomen, welke zich aldaar in dezelve ontlasten, wonen:

300 *Daijakkers* aan de *Matan* zelve,
150 » » » rivier *Kinsabar*,
300 » » » » *Bengaras*,
30 » en
90 *Bougits* aan de *Samandang*, die den *Pangeran* ARIA toebehooren,
60 *Daijakkers* en
80 *Bougits* aan de *Djeka*, den *Pangeran* SRIN TJELAH behoorende,
20 in het dorp *Laga*,
50 *Daijakkers* en 30 *Bougits* aan de rivier *Blangahan*, den *Pangeran* TJAKRA behoorende,

---

blz. 160 vermelde overtogt van TEKOAN, die met zijne bende op het koppensnellen was uitgegaan, volgens de teekening van MÜLLER voorstelt, wiens vaartuigen insgelijks zigtbaar zijn.

De Redactie.

30 *Bougits*, 10 Chinezen en 50 *Daijakkers* aan de *Batoe Bessie*, den *Pangerans* TJAKRA en ADI MANGKORRAT toebehoorende,

50 *Bougits* en 30 *Daijakkers* aan de rivier *Katoengau* (*Katoengan?*) vijf mijlen van de zee: te zamen 1280 zielen.

In de binnenlanden en ten Oosten en Zuidoosten van de rivier *Matan* wonen 1500 *Daijakkers*. Aan de rivieren, die ten Noorden van dezelve op de Westkust in zee uitloopen, wonen:

2000 *Daijakkers* aan de *Soengie Sidoh*, ook *Dulah Sidoh* geheeten. De mond van deze rivier werd voorheen door Maleijers bewoond, over welke *Demang Maas* KASIEP het bewind voerde. Drie dagreizen van de zee naar de bovenlanden toe, vindt men de eerste *Daijakkers*. Zij smelten en verwerken veel ijzer tot staven, dat te *Pontianak* en in andere landen wordt verkocht.

60	*Daijakkers*	aan	de	rivier	*Poetrie*,
20	»	»	»	»	*Tjamborakan*,
40	»	»	»	»	*Blandongan*,
60	»	»	»	»	*Pasir China*,
30	»	»	»	»	*Awang*,
70	»	»	»	»	*Bakau*,

2280 te zamen.

Ten Zuiden van de rivier *Matan* vindt men:

80	*Daijakkers*	aan	de	rivier	*Ambang*,
70	»	»	»	»	*Segah*,
30	»	»	»	»	*Petong*,
50	»	»	»	»	*Sirie*,
20	»	»	»	»	*Sagoen*,
80	»	»	»	»	*Tenjar*,

60	*Daijakkers*	aan	de	rivier	*Gaijong-Laut*,	
80	»	»	»	»	*Bakoo*,	
76	»	»	»	»	*Bendawal*,	
800	»	»	»	»	*Kendawangan*,	
600	»	»	»	»	*Pangingan*,	
500	»	»	»	»	*Simbar*,	
400	»	»	»	»	*Molée*,	
400	»	»	»	»	*Aijer Itam*. De naam dezer rivier doelt op het ijzer, dat aldaar gevonden en bewerkt wordt. Dit distrikt behoort den *Pangeran* ADI MANGKOERAT.	
2000	aan de rivier *Jelaij*. Hier woont het grootste aantal van *Daijakkers* bij elkander. Zij zoeken vooral eetbare vogelnesten en bewerken veel ijzer, dat, onder den naam van staal van *Matan* naar de Noordwestelijke landstreken van *Borneo* en inzonderheid naar *Pontianak* wordt uitgevoerd.					
5246	te zamen.					

In het gebergte en de lagere landen beoosten en achter *Kendawangan* en *Jelaij* kan men ongeveer nog 800 of 1000 *Daijakkers* rekenen; zoodat het geheel 11 of 12 duizend weerbare mannen beloopt.

Het land van *Matan* loopt van *Jelaij* nog verder Oostelijk voort tot *Tandjong Boetoe* (ook *Boetin*), dat de grensscheiding tusschen *Matan* en *Kottariengien* uitmaakt; doch dit stuk land is ten eenen male onbewoond.

Even als die van *Simpang*, leggen deze *Daijakkers* zich op den landbouw en andere takken van nijverheid ernstig toe, waardoor zij ook beschaafder zijn. Ook valt hun smaak niet op de anders in de kleeding zoo geliefde roode kleur. Zoolang zij echter geheel

afhankelijk zijn van de willekeur van den Vorst, die hun naar goedvinden buitensporige lasten oplegt, en zij zelfs niet eens op de Hoofdplaats mogen komen om koophandel te drijven, maar al het benoodigde voor een' buitensporigen prijs van de hebzuchtige *Pangerans* moeten koopen, kan er in het lot van deze volken slechts weinig verbetering tot stand worden gebragt.

RECAPITULATIE DER BEVOLKING.

	Maleijers.	Boeginezen.	Arabieren.	Chinezen	Bougits.	Daijakkers.	Slaven.	Totaal.
In de Hoofdplaats *Gaijong* .	500	40	10	...	300	......	250	1100
Bougits (Maleische boeren) in den omtrek van *Gaijong*, 2 of 3 dagreizen van daar	....	....	...	...	1000	......	....	1000
Kampong Bengadong . . .	40	60	2	12	100	......	80	294
Aan de boven- *Matan* en de aldaar in dezelve vallende rivieren	....	....	...	10	280	990	....	1280
Daijakkers in de binnenlanden, ten Oosten en Zuidoosten van de rivier *Matan*	....	....	...	...	.....	1500	....	1500
Aan de rivieren, welke ten Noorden van de rivier *Matan* op de Westkust in zee vallen	....	....	...	...	.....	2280	....	2280
Ten Zuiden van de rivier *Matan*	....	....	...	...	.....	5246	....	5246
» » » » » *Kendawangan*	300	....	...	...	.....	1000	....	1300
In het gebergte ten Oosten van *Kendawangan*	....	....	...	...	.....	1000	....	1000
	840	100	12	22	1680	12010	330	15000

weerbare en tot den arbeid geschikte mannen, die met hunne huisgezinnen wel 38 tot 40 duizend zielen tellen.

Het getal der nagenoeg onafhankelijke *Daijakkers* bedraagt ongeveer 35000, en met hunne huisgezinnen, 80 duizend zielen.

De inkomsten des *Sultans* zijn zeer onbepaald. Hij trekt die uit dezelfde bronnen als de Vorst van *Simpang*, en zijne opvoeding, zoo als men althans gedeeltelijk kan veronderstellen, belet hem om in te zien, of de wijze, waarop dezelve worden ingevorderd, regt en billijk is. Straffen en leenen van geld zijn bij hem voorname hulpmiddelen om zich te verrijken. Wanneer b. v. de een of ander een aanzienlijk huis of vaartuig bouwt, legt de Vorst hem eene geldboete op en zegt tot hem: »Gij hebt mij in het een of »ander bedrogen, want anders zoudt gij dit huis of »vaartuig niet hebben kunnen bouwen. Om echter »genade in plaats van regt te doen gelden, zal ik »geen verder onderzoek tegen u laten instellen, maar »mij met eene geringe geldboete (b. v. van 10 tot 500 »Piasters) vergenoegen." Wanneer hij bemerkt, dat een aanzienlijk man of Opperhoofd, dien hij niet zoo gemakkelijk kan berooven, eenig voordeel gehad heeft, leent hij van hem zooveel geld, als hij maar bekomen kan. Dit geld geeft hij nimmer terug, maar wacht eene gunstige gelegenheid af om zoo iemand van eenig misdrijf te beschuldigen en met eene geldboete te straffen. Als deze verstandig wil handelen, maakt hij zich kort daarop aan het een of ander nietsbeduidend vergrijp schuldig en vervalt daardoor in eene straf, daarin bestaande, dat hij, behalve het geleende geld, nog een' slaaf en eene zekere hoeveelheid rijst aan den *Sultan* moet afstaan, waarop hij dan in genade aangenomen wordt en tevens in groote gunst bij den Vorst komt.

De cijnsbare *Daijakkers* doen heeren- of vroondiensten, leveren scheeps- en timmerhout, planken, vogelnesten enz. Elk volwassen man moet jaarlijks

nog een *Pikel* rijst opbrengen, waarvoor hij van den Vorst een klein stukje ijzer ontvangt, *Serah* geheeten, ter waarde van omtrent ¼ gulden en even groot genoeg, om daarvan eene kleine bijl te maken. Dit was in vroeger tijd een bij wederzijdsche overeenkomst gedreven ruilhandel. Maar toen de Vorsten magtiger werden, legden zij aan de *Daijakkers* de verpligting op om van hen ijzer, tabak, zout enz. voor hooge prijzen te koopen en, dewijl zij geen geld hadden, daarvoor rijst in de plaats te geven. Gewoonlijk blijft het niet bij één *Pikel*, en daarom verlaten dan ook vele *Daijakkers* het land, of zijn onwillig om eene grootere belasting te voldoen.

Om deze belasting in te vorderen, begeeft de Vorst zich met zijne Rijksgrooten en eene bende gewapend volk naar de distrikten, waar de *Daijakkers* wonen, als het ware om jagt op zijne onderdanen te maken, waarbij, zooveel men maar kan, geplunderd wordt. Dit noemt men *Serah's* of geschenken uitdeelen in naam van den Vorst, of door dezen in persoon. Zij, die geen ijzer noodig hebben, ontvangen eene handvol zout.

Indien de inkomsten regelmatig werden ingevorderd, zouden de *Sultan* met zijne familie en de Grooten des Rijks een ruim bestaan hebben. Eerstgenoemde bemoeit zich echter weinig met de regering en de behoorlijke invordering der belastingen: weshalve de voornaamste Hoofden zich zooveel, als hun eenigzins mogelijk is, toeëigenen, en de *Sultan* zelf van jaar tot jaar meer van zijne inkomsten, van zijn aanzien en zijne magt verliest. Vele Rijksgrooten bezitten dan ook een aanzienlijker eigen vermogen dan de

Vorst, en oefenen grooten invloed op de aangelegenheden van het land uit, zoodat de *Sultan* hen meermalen niet durft of vermag te straffen, dewijl hij den roof gemeenschappelijk met hen deelt.

Van het karakter der inwoners in het algemeen kan niet veel goeds gezegd worden. De *Daijakkers*, welke aan die van *Banjermassing* en de onafhankelijke stammen grenzen, zijn onophoudelijk met elkander in oorlog en gaan, volgens oud gebruik, op het koppensnellen uit. Het bloedige hoofd eens vijands geeft den ridderslag, en de schoonste maagd, die hij verkiest, biedt hem daarvoor hare gunst aan; maar hij verliest de achting der zijnen, indien hij haar niet als zijne regtmatige vrouw erkent.

De bekwaamheid en deugd der zoogenoemde Maleijers wordt daarentegen naar hunne behendigheid in het gebruiken van den *kris* afgemeten en geschat. Die, welke de kusten bewonen, zwerven grootendeels als zeeschuimers rond. Het is een mengelmoes van Maleijers, Javanen, Boeginezen en verscheidene andere volken, die alle de Mahomedaansche godsdienst belijden en aldaar Maleijers genoemd worden, om hen van diegenen, welke zich met *Daijakkers* vermengd hebben, te onderscheiden. Zij worden, even als de bekeerde *Daijakkers*, *Orang Slam*, d. i. Mahomedanen, Islamiten, genoemd. Deze laatsten wonen aan kleine rivieren of aan den voet der bergen in de bovenlanden, waarom zij ook *Anak Soengie* en *Orang Bougits*, d. i. kinderen of bewoners der rivieren en bergen, geheeten worden. Zij bebouwen het veld en leven stiller en vreedzamer, dan de overige inwoners. Door de zooge-

naamde Maleijers worden zij met zekere verachting aangezien en, alleen om een vernederend onderscheid aan te toonen en te kennen te geven, dat zij slechts in naam Mahomedanen zijn, met den naam van *Slam* bestempeld.

Deze Maleijers gedragen zich in het openbaar als zeer ijverige aanhangers van de leer des profeten. Intusschen heeft die eerdienst, welke zij met veel uitwendige praal verrigten, weinig invloed op hunne handelingen, zelfs de priesters niet uitgenomen. HADJIE MOHAMAD, Iman van *Gayong*, die *Mecca* en *Medina* bezocht heeft, stapt somtijds na het verrigten van het gebed regelregt uit de Moskee in eene weluitgeruste Praauw, om met vele zijner ijverigste toehoorders eenen zeetogt te doen, niet om vreemde schepelingen te bekeeren, maar te berooven.

Alle deze roovers zijn arm, hebben geen ander regelmatig handwerk of bestaan en schamen zich om zich op den landbouw toe te leggen, zoo lang zij nog gelegenheid hebben om op zee rond te zwerven. De meeste Hoofden dier zeeschuimers behooren tot het vorstelijk geslacht, of zijn met hetzelve vermaagschapt, en de *Sultan* zou, ook met den besten wil, buiten staat zijn om aan deze rooverijen in eens een einde te maken. Voorzeker zou evenwel het voorbeeld van dien Vorst veel tot vermindering van dezelve kunnen bijdragen. Het is dan ook te hopen, dat, even als dit vroeger te *Sambas*, *Mampouwa* en *Pontianak* bewerkt is, voortaan ook geene roofschepen meer door de inwoners van *Matan* zullen worden uitgerust, noch vreemde zeeschuimers het zullen wagen om zich aldaar op te houden.

Hierdoor zal althans een gedeelte der uitgaven, welke de regering zich tot het beschermen van den koophandel en tot beveiliging der onderdanen van hare overige Indische bezittingen getroost heeft, vergoed kunnen worden.

De regering van *Matan* is in handen van een Opperrijksbestuurder, den *Panoembakan* van *Simpang*, en twee Rijksbestuurders *Pangeran* DJAGA DI LAGA en *Pangeran* DEIN TJELAH. De *Sultan* raadpleegt met den *Panoembakan* en de beide andere Rijksbestuurders in zaken van aanbelang, over vrede en oorlog, over de betrekkingen met buitenlandsche Vorsten, over binnenlandsche onlusten, en dergelijke. De uitspraak van den *Panoembakan*, die een goed natuurlijk verstand en een gezond oordeel bezit en tevens zeer veel op den *Sultan* vermag, is meestal beslissend.

Andere zaken worden door de beide *Pangerans* afgedaan. DJAGA DI LAGA, die tot het vorstelijk geslacht behoort, is eigenlijk de eerste persoon in *Matan* na den *Sultan*. Hij is tevens bevelhebber van de Hoofdplaats *Gayong*, maar vergenoegt zich met den naam, terwijl hij de magt aan den *Pangeran* DEIN TJELAH overlaat, een' doorslepen Boeginees, achterkleinzoon van DEIN MEREWA, eenen wapenbroeder van DEIN MENGAMBONG, die te zamen den verdreven *Sultan* SEIN OEDIN weder op den troon van *Matan* hebben hersteld. DEIN TJELAH is, buiten den *Panoembakan* van *Simpang*, de eenige, die het vertrouwen des *Sultans* bezit en de inwendige aangelegenheden van het Rijk bestuurt. Ofschoon andere *Pangerans* hooger in rang zijn, heeft hij zich bij

voortduring met goed gevolg in zijnen post weten te handhaven.

Even als de regering in andere Staten van *Borneo* en ook in *Matan* zeer ongeregeld is, zoo is ook de regtspleging hoogst gebrekkig en willekeurig. De geringe en arme ondergaat de zwaarste straffen en wordt somtijds zelfs tot slaaf gemaakt; de rijke en magtige kan alles, zelfs broedermoord, met geld goed maken. *Pangeran* DEIN beslist in alle aangelegenheden van de inwoners der Hoofdplaats *Gayong* en *Bengadong*.. De aanzienlijken verzetten zich, wel is waar, dikwijls tegen zijne aanmatiging; maar de geslepene DEIN verstaat de kunst om zich zelfs de voornaamste *Pangerans* door zijne slimheid en looze streken onderdanig te maken. Zaken van weinig belang worden door de Dorpshoofden afgedaan.

De *Orang Bougits* en *Daijakkers* worden door de leden van het vorstelijk geslacht en zoodanige andere Hoofden geregeerd, die dezelve als apanage of leen bekomen hebben.

Er bestaan geene vaste wetten. Wanneer er over een' man van aanzien regt gesproken wordt, komen er wel verscheidene Hoofden bijeen, om als raadslieden zitting te nemen, maar de voorzitter, na allen om raad gevraagd en dien geprezen en goedgekeurd te hebben, doet toch ten laatste wat hij verkiest, en zoo dit soms niet dadelijk met schijn van regt geschieden kan, bereikt hij toch (even als zulks ook wel elders plaats heeft) door het uitstellen van de zaak, en onder den schijn van dezelve nog eens rijpelijk te overwegen, altijd zijn oogmerk. De Iman heeft het regt, om in zaken, die de godsdienst

betreffen, disciplinaire straffen en geldboeten op te leggen.

De tegenwoordig regerende Vorst is MAHOMET DJAMALOEDIN, aan wien zijn vader ENDRA LAYA sedert 1790 de regering heeft moeten afstaan. De Vorst van *Matan* noemt zich *Sultan d'erak Matan* (van al het land om *Matan*, zonder verdere bepaling van grenzen). Wanneer hij in het openbaar verschijnt of gehoor verleent, wordt een ontbloot zwaard en eene korte spies, in de gedaante van eenen scepter, als teekenen van eenen vrijen en onafhankelijken Vorst, voor hem uitgedragen. Zijne onderdanen noemen hem, wanneer zij tot hem spreken, *Enkée*, in plaats van *Toehankoe*, en mogen hem slechts op handen en voeten kruipend naderen. Alsdan gaan zij op zekeren afstand, met de beenen kruiselings onder het ligchaam, zitten en buigen het hoofd met te zamengevouwene handen tot op den grond, zoo dikwijls als zij antwoord geven of ontvangen.

Sultan DJAMALOEDIN is omtrent 60 jaren oud, van eene kleine gestalte en een mager, afgeleefd voorkomen, waartoe eene menigte begunstigde vrouwen, het bestendig rooken van opium, en eene in alle opzigten ongeregelde levenswijs het noodige hebben bijgedragen. Zijn uiterlijk is op het eerste gezigt niet innemend. Zijne lange zwarte haren hangen dikwijls wild om zijn gelaat en over de schouders op de borst neder, even als bij de Hoofden der *Daijakkers*, die zich daardoor een vreesselijker aanzien trachten te geven, wanneer zij op het koppensnellen uitgaan. Zijne kleeding is daarentegen zindelijk en

meestal kostbaar. Zijn hoofd is somtijds geheel onbedekt, somwijlen met eenen met goud doorwerkten doek omwonden. Een kamizool of baaitje van fijne chits, goudstof of zijde, dat tot over de heupen gaat, eene lange broek met goud geborduurd, een *Slindang* van *Palembang*, met goud doorwerkt en van 100 tot 150 Piasters waardig, of een kleedje van de fijnste Macassaarsche of Boeginesche stof om de heupen, eindelijk een kris met diamanten bezet, in eene schede van *Suwassa* of slecht goud, voltooijen zijne uitrusting. Hij draagt dezen kris gewoonlijk, in eenen kostbaren doek gewonden, in de hand. Dikwijls tooit hij zich ook met eenen rooden mantel op, bindt zich een' grooten shawl om het hoofd en draagt, naar Arabische wijs, pantoffels.

Het ontbreekt den *Sultan* geenszins aan een goed natuurlijk verstand en hij weet van onderscheidene dingen te spreken, die zekere kundigheden doen veronderstellen. Hij onderhoudt zich gaarne over zijne voorouders of over oorlogen en gevechten te land en ter zee. Bij die gelegenheid schermt hij met handen en voeten, trekt den kris, en geraakt somwijlen in zulk eene geestvervoëring, dat onderscheidene menschen, die naast hem zaten, daarbij het leven hebben verloren, en de *Panoembahan* van *Simpang* hem dikwijls de handen moest vasthouden, om erger kwaad te verhoeden. Dit komt alleen van het sterke gebruik van opium, waarop hij met zijne familie zeer verzot is. Desniettegenstaande staat hij meestal met het aanbreken van den dag op en is hij elk uur te spreken. Hij arbeidt tusschen beiden in persoon, timmert b. v. tot zijne uitspanning aan

eene boot of een huis, en verrigt anderen handenarbeid.

Als hij aan zijne Rijksgrooten of anderen van zijn volk gehoor geeft, trekt hij zijn baaitje uit, legt zich op eene mat neder en rookt intusschen opium. Zijn zwaard- en spiesdrager zitten niet ver van hem af. Doch bij zulke gelegenheden, wanneer hij het voegzaam acht indruk te maken, kan hij zich zeer welvoegelijk gedragen en weet hij zoo zeer vertrouwen in te boezemen, dat zijne woorden de duistere trekken van zijn aangezigt geheel uit het geheugen wisschen.

Hij heeft twee wettige vrouwen, die beide den titel voeren van *Ratoe Sultan di Dalam Negrie*, d. i. Koningin in het land. Regerende Vorstinnen dragen daarentegen den titel van *Ratoe di atas Negrie* of *Erak*, Koningin over het land. Dewijl deze beide Vorstinnen den rang van *Ratoe Sultan* hebben en overeenkomstig denzelven onderhouden worden, prijzen de onderdanen hunnen *Sultan* als eenen goedhartigen Vorst en zeggen: *Sultan adi baai, doea Ratoe bedierie*, d. i. de *Sultan* heeft een goed hart, hij onderhoudt twee gemalinnen volgens haren rang. De eerste vrouw is *Oetin* APAM, eene dochter van GOESTIE BANDAR van *Riouw*, de andere *Oetin* SAMIA, eene zuster van den *Panoembahan* van *Simpang*. Buiten deze twee echte vrouwen zijn er nog een goed aantal van geringere afkomst in zijnen *Dalm*. Dat ook *Sultans* in hunne keuze niet altijd het naauwlettendst toezien, hiervan kan NIAI SOLIMA ten bewijze dienen, welke tegenwoordig des Vorsten favorite is. Zij is de verstootene vrouw van zekeren

ANACHODA ATJAH, een rooversopperhoofd uit *eigenlijk Borneo*, die zich thans te *Gayong* ophoudt.

De *Sultan* heeft bij zijne twee wettige vrouwen geene mannelijke nakomelingen. Het getal kinderen, door hem bij zijne vele bijzitten verwekt, was daarentegen zeer groot; echter zijn daarvan nog slechts zeven in leven, van welke *Pangeran* MOEDA (voorheen GOESTIE MOESA geheeten) de oudste zoon is. Hij onderhoudt in zijnen *Dalm*, met uitsluiting van zijne vrouwen, kinderen, bedienden en slaven, ruim 70 personen.

De voornaamste leden van het vorstelijk geslacht en deszelfs aanverwanten zijn: *Pangeran* DJAGA DI LAGA en *Pangeran* ARIA, beiden gelijk in aanzien en rijkdom, en *Raden* MARTA DJAGA, de zoon eener slavin en van den *Sultan* ENDRA LAYA; *Pangeran* TJAKRA, zoon van *Pangeran* MANGKOERAT SOEMA INDA en *Pangeran* ADI MANGKOERAT, de zoon van *Sultan* ENDRIE LAYA; *Pangeran* SOEMA INDA, de zoon van *Raden* MUSTAPHA, halven broeder van den *Panoembahan* van *Simpang* en gehuwd met de zuster van *Sultan* MAHOMET DJAMALOEDIN; *Pangeran* DEIN, die eene halve zuster van *Sultan* DJAMALOEDIN in huwelijk heeft en de zoon is van den in 1812 te *Mampouwa* gestorvenen DEIN MEREWA, spitsbroeder van DEIN MENGAMBONG.

De huizen dezer Hoofden, zoowel als die van het overige volk, zijn zeer eenvoudig van *Katjang*, *Atap* (beide eene soort van boombladeren) en eenig houtwerk gebouwd en staan op palen, 8 tot 10 voeten boven den grond.

De *Dalm*, of de woning des *Sultans* ligt op den linker oever der rivier, tusschen de kwartieren *Pan-*

grak en *Kawm.* Achter dezelve loopt een kanaal van het riviertje *Lawang Akong* naar den *Dalm*, zoodat men zich daar op kleine booten kan inschepen. De *Dalm* is op palen van ijzerhout, 12 voeten boven den grond, gebouwd en met eene omheining van hetzelfde hout omgeven. Ofschoon de grond aldaar vrij hoog is, wordt hij toch in den regentijd dikwijls door de rivier overstroomd.

Deze overstroomingen en de verandering der jaargetijden geven, omstreeks den tijd van November tot aan het einde des jaars, aanleiding tot menigvuldige borstziekten. Nog eene andere kwaal, die zeer boosaardig wordt, is eene soort van koorts, die in de maanden October en November heerscht, welke de inboorlingen zich vooral door het overmatig gebruik van onrijp ooft op den hals halen, voornamelijk in de omstreken van *Gayong*, waar de *Orang Bougits* eene groote menigte vruchtboomen aankweeken. Ook vindt men daar vele boomen in het wild die smakelijke vruchten opleveren.

Alhoewel *Gayong* voor het overige gunstig gelegen en de Hoofdplaats is, houdt de *Sultan* er zich telkens toch niet lang op, maar reist hij gedurig heen en weder naar de bovenlanden, doch meestal naar *Bengadong*, waar hij gaarne vertoeft, of wel naar de *Karimatasche* eilanden en *Simpang*. Op deze reizen wordt hij gewoonlijk door eene zijner vrouwen, of wel door beide vergezeld, van waar men ook het gerucht heeft uitgestrooid, dat eene dezer vrouwen, *Ratoe* SMRIA, den grooten diamant van *Matan* bij zich draagt. De zwervende levenswijs, welke de *Sultan* sedert zijne kindsche jaren leidt,

veroorzaakt dan ook, dat hij met den toestand van zijn land onbekend blijft, en houdt hem af van de regering, waarmede hij zich, hoe ouder hij wordt, des te minder bemoeit. Hij is tevreden, wanneer hij de noodige middelen erlangt om zijne huishouding op te houden, zich van kleederen, opium en thee te voorzien, en eene goed gewapende en snelvarende boot tot zijne beschikking te hebben, waarmede hij naar goedvinden kan omzwerven, en eindelijk wanneer hij weet, dat zijn vriend, de *Panoembahan* van *Simpang*, frisch en gezond is, die hem nu en dan, als hij van zijne togten vermoeid is, te *Simpang* bij zich ontvangt, verzorgt en onthaalt, en met goeden raad bijstaat, om zijne verwarde en vervallene zaken, zoo veel mogelijk, weder in orde te brengen.

De vrijmoedigheid, met welke deze Vorst over zijne vroegere en tegenwoordige levenswijs spreekt en eenige trekken van dankbaarheid, welke men van hem weet te verhalen, doen, mijns erachtens, voor het vervolg geene ongunstige verwachtingen van hem koesteren.

Ten slotte zij het mij vergund, hier mijne gedachten mede te deelen over die betrekkingen van *Matan*, welke het meest de aandacht verdienen, en daarbij zoodanige voorstellen te voegen, als mij ter bevestiging van het Nederlandsch oppergezag over dit land de uitvoerbaarste, doelmatigste en voordeeligste zijn toegeschenen.

De geheele kust van *Matan* is onbewoond. *Gayong*, de Hoofdplaats van het land, ligt te ver van de zee verwijderd, om aldaar met voordeel een Hoofd-etablis-

sement aan te leggen. De gemeenschap met *Gayong* wordt daarenboven door den sterken stroom der rivier *Matan* zeer moeijelijk gemaakt en zou door den tegenstand van slechts weinige welberadene lieden geheel kunnen worden verijdeld. Er worden acht en somtijds veertien dagen vereischt, om met Praauwen, die slechts eenige *Koyangs* groot zijn, tegen den stroom naar *Gayong* te varen. Ook schijnt het niet raadzaam, zulk eene Hoofdplaats aan te leggen en aldaar de regering te vestigen, zonder dezelve van eene toereikende krijgsmagt te voorzien, om het gezag te doen eerbiedigen en de inwoners, welke zeer vrij en teugelloos leven, het verwekken van onlusten te beletten. Intusschen zou men aldaar een' Serjant met eenige weinige inlandsche soldaten in bezetting kunnen leggen, zonder de ijverzucht van den Vorst en zijne onderdanen op te wekken, terwijl een ambtenaar, die vooreerst het land doorreisde, en de gesteldheid van den bodem, zoo wel als het karakter der inwoners opnam, daarna met vrucht zou kunnen gebezigd worden om aan de ontginning van dit land de hand te leggen.

Eene vastigheid te *Bunois Lampat* op de landtong, waar de *Matan* zich in twee takken, de *Karbouw* en de *Katapan*, verdeelt, zou, uithoofde van het lage land, vele onkosten veroorzaken en in geene genoegzame aanraking met de inboorlingen komen.

Even groote uitgaven en even zoo vele natuurlijke bezwaren pleiten tegen de vestiging van eene Nederlandsche sterkte aan de twee monden van de *Karbouw* en *Katapan*. Men zou met weinig moeite en geringe kosten de *Karbouw*, die moeijelijk en ge-

vaarlijk is om binnen te loopen, geheel onbevaarbaar kunnen maken. Misschien zou de mond der *Katapan* daardoor dieper worden en een gedeelte van de bank wegspoelen.

Mogten de omstandigheden het plaatsen van eenen post aan den mond der rivier *Matan* vereischen, alsdan schijnt *Bengadong* eene geschikte plaats daarvoor te zijn. Het ligt omtrent eene Duitsche mijl van de zee aan de *Katapan*. Als men daar een wacht- of vlaggehuis oprigt, heeft men een vrij uitzigt tot ver voorbij den mond der rivier en de *Karimatasche* eilanden, zoodat men elk vaartuig reeds op eenen grooten afstand kan ontdekken. In korten tijd kan men met groote en kleine schepen naar den mond der rivier heen en wedervaren, hetwelk voor den handel zeer voordeelig is. De stroom van deze rivier wordt door den vloed niet ver teruggedreven, en indien vreemde en inlandsche vaartuigen, die meer dan 5 *Koyangs* last dragen, te *Bengadong* moeten laden en lossen, zullen binnen kort de meeste en voornaamste inwoners van *Gayong* derwaarts verhuizen, hetgeen zij vermoedelijk reeds lang zouden gedaan hebben, indien niet de vrees voor oorlog en overrompeling velen teruggehouden had. Eindelijk vordert het aanleggen van *Bengadong* geene groote militaire bezetting, gelijk *Goyang*, waar tegenwoordig vele ontevredenen wonen.

Kendawangan, tien Duitsche mijlen ten Zuiden van de rivier *Matan*, hetwelk den *Pangeran* TJAKRA toebehoort, is tegenwoordig het toevlugtsoord van alle zeeroovers van *Matan* geworden, en het zou zeer nuttig zijn, aldaar eene verandering van zaken

tot stand te brengen, al mogt men ook voor het oogenblik nog geene vastigheden op het overige grondgebied van dat Rijk willen aanleggen. Indien men *Pangeran* TJAKRA eene maandelijksche toelage van 40 of 50 guldens beloofde, op voorwaarde, dat hij aan de roovers geenen toegang in de rivier *Kendawangan* en in het Zuidelijk gedeelte van *Matan* vergunde, meen ik te mogen gelooven, dat deze allengs van daar zouden verdwijnen en vele van dezelve, die met den *Sultan* en andere voorname Hoofden vermaagschapt zijn, door den nood gedrongen, zich zouden laten overhalen, om zich met den *Pangeran* TJAKRA te *Kendawangan* neder te zetten. Dit zou veel toebrengen tot de welvaart dier plaats en den bloei des koophandels met de *Daijakkers* van *Jelay* en andere sterk bevolkte rivieroevers.

Ingeval de bezetting der *Karimatasche* eilanden in aanmerking mogt komen, alsdan zou het voor de rust van *Matan* doelmatig zijn, dat men het bewind op een der drie groote eilanden aan den in zijne hoop te leur gestelden *Pangeran* ADI MANGKOERAT toevertrouwde. De Majoor *Radjah* AKIL met zijne familie, wiens voorouders reeds *Karimata* en *Souroutou* bewoonden, zouden aldaar in vredestijd eene geschikte woonplaats en voordeelige betrekking kunnen vinden. Ook *Badin* GALAN, een bloedverwant van den Vorst van *Simpang*, zou met zijn volk daarvoor allezins in aanmerking verdienen te komen.

Daar intusschen door het planten der Nederlandsche vlag en de beteugeling der zeerooverij twee hoofdpunten van het voor *Borneo* vastgestelde doel bereikt worden, zal de eigenlijke ontginning van

Matan en *Simpang*, welke groote uitgaven zou vorderen, misschien verschoven kunnen worden, totdat er zich eene betere gelegenheid tot vergoeding der kosten opdoet.

Het sluiten van verbonden en de onderstandsgelden, door de Vorsten des lands genoten, zullen inmiddels ten gevolge hebben, dat deze alle gemeenschap met de zeeroovers afbreken en hun eigen volk tot eene veranderde levenswijs overhalen zullen. Ofschoon dit geene inkomsten voor ons Gouvernement oplevert, wordt daardoor vrij wat kwaad voorgekomen en een oorlog vermeden, die kostbaar is en de volken vijandig tegen ons gezind maakt. Mogten echter de omstandigheden eene vestiging der Nederlanders in *Matan* en *Simpang* noodzakelijk maken, dan verdient zeker *Succadana* de voorkeur als Hoofdplaats. Indien de regering alsdan de vrijheid van handel in die landen hersteld heeft en het stelsel van landelijke inkomsten ook hier tot grondslag neemt, biedt *Succadana* tot het bereiken van dit tweeledig doel eene gunstige ligging en uitgestrekte landerijen aan, welke de rijkste voortbrengselen der natuur opleveren en te gelijk voor de uitbreiding der cultuur bijzonder geschikt zijn.

Door eene zoodanige vestiging van ons gezag te *Succadana*, zouden dan ook de *Karimatasche* eilanden van zelfs bloeijen. Men kan hiermede echter niet beginnen, voordat men ook meester is van *Simpang* en *Bengadong*. *Simpang* veroorzaakt slechts geringe uitgaven: *Succadana* en *Bengadong* zouden, buiten de kosten voor het aanleggen van forten en huizen, maandelijks ongeveer 8000 guldens verei-

schen. Is deze som niet beschikbaar, dan zou men het voordeeligst handelen met vooreerst alleen *Simpang* en *Bengadong* te bezetten. Als de regering langs dien weg het handelsverkeer harer overige bezittingen bevordert en hare onderdanen in deze zeeën bescherming genieten, zal zij reeds gewigtige voordeelen gewonnen hebben.

Ik durf mij niet vleijen over de geldelijke voordeelen, welke de ontginning dezer landen zou opleveren, te kunnen oordeelen. Nog lang, voorzeker, zullen de onbeschaafde bewoners dezer landen van de edelmoedigheid der regering eene verzachting der hun opgelegde lasten in evenredigheid met hunne middelen verwachten. Die bewoners toch zijn als het ware nog in eenen staat van kindschheid, onbekend met de zegeningen en de kracht der beschaving, waarvan de bevordering en verspreiding in de landen van den Indischen Archipel zoo wel het schoonste sieraad, als de duurzaamste magt van onze regering uitmaakt en uitmaken zal.

BLADVULLING.

Indien de Productie op *Java* in de laatste jaren met reuzenschreden is toegenomen, moet deze verblijdende uitkomst hoofdzakelijk aan de maatregelen van ons Bestuur worden toegeschreven, waardoor niet alleen de Hoofden, maar ook de gemeene man zelf een billijker aandeel in de voortbrengselen van den door hem bebouwden bodem erlangt. Een zoodanig stelsel, hetwelk de algemeene welvaart zoo klaarblijkelijk bevordert, zonder in het minst tegen de *Adats* of aloude gebruiken der inlanders in te loopen, en waardoor de regering tevens het grootste gedeelte van de producten des lands tot hare beschikking verkrijgt, om die aan de handelsbelangen en den voorspoed van het moederland dienstbaar te maken, moet zeker doelmatiger geacht worden zoo wel voor den tegenwoordigen toestand van *Java*, als voor de belangen van Nederland zelf, dan de reeds meermalen ter sprake gekomen voorslag om aldaar van regeringswege aan den verkoop van landerijen aan particulieren (dus inzonderheid aan Europeanen en Chinezen) eene grootere uitbreiding te geven. Deze maatregel, *op eene zeer ruime schaal* toegepast, moge velen een allergeschiktst middel toeschijnen om het moederland van den drukkenden schuldenlast te ontheffen, — wij voor ons zien daarvan de schroomelijkste gevolgen niet alleen voor het thans zoo bloeijende *Java* en het lot van deszelfs bewoners, maar ook voor het moederland zelf te gemoet. Het kan niet anders, of deze maatregel moet, als den op aloude gebruiken gevestigden invloed der Vorsten en Hoofden geheel ondermijnende, ook bij de bevolking zelve den grootsten tegenzin opwekken, en dreigt hij de voor het moederland zoo gewenschte rust op *Java* en in onze overige Oost-Indische bezittingen voor langen tijd te zullen verstoren. Alleen in zoo verre de verkoop, of liever de verhuring van landerijen aan particulieren, door opbeuring der cultuur en verbetering der producten, den nationalen voorspoed nog meer kan verhoogen, zonder de rust der inlandsche bevolking op het spel te zetten, verdient deze maatregel bij de regering ingang te vinden, ofschoon dezelve, onzes erachtens, in den tegenwoordigen toestand van *Java* nog altijd eene zeer beperkte, en in elk geval, eene zeer voorzigtige toepassing vereischt.

C. L. BLUME.

VI.

GESCHIEDENIS VAN MATAN.

De geschiedenis van *Matan* verliest zich in de duisternis van vorige eeuwen. Fabelachtige verhalen, door mondelinge overlevering voortgeplant, en de vervallene graven der Vorsten, waarop nog eenige jaartallen zigtbaar zijn, zijn de grondslagen, op welke de geschiedenis van dit land berust.

Wanneer men de meest beschaafde volken de overleveringen hunner kindschheid met eene zekere schroomvallige gehechtheid ziet verdedigen en bij allen, van de vroegste tijden af, eene sterke zucht voor het wonderbare opmerkt, kan het inderdaad niet bevreemden, dat in de geschiedenis van *Matan* waarheid en verdichting ondereengemengd zijn. Immers de fabel is meestal op waarheid gebouwd.

Prawi djaya (of *Broewi* djoya), een' prins uit het geslacht van *Matjapahiet* op *Java*, door eene besmettelijke ziekte aangetast, werd, zoo als het nog tegenwoordig dikwijls bij de inboorlingen geschiedt,

21

om de verdere verspreiding van dezelve voor te komen, in een *Rakit*, of huisje op een vlot gebouwd, gebragt. Een hevige storm deed het touw breken, waarmede het *Rakit* aan het land was vastgemaakt, en dreef den prins de onstuimige zee in, die het vlot dreigde te verbrijzelen en hem in de golven te begraven. Prawi djaya verdroeg zijn lot met gelatenheid en zag zich in zijne hoop niet bedrogen. De stroom voerde hem, na het uitstaan van vele gevaren, eindelijk naar de Westkust van *Borneo*, voor den mond der rivier *Katapan*, die een tak der *Gayong* is. De zeereis, hoe gevaarlijk ook, had den prins eenigermate versterkt en met nieuwen moed bezield. Hij baadde zich in de rivier *Katapan*, waar dagelijks een kleine visch, *Adong* of *Blang Oelin* geheeten, wiens kop op een' kattenkop gelijkt, naar boven kwam en zijne voeten likte, waardoor hij weldra genas. Een Kaiman, met name *Sarassa*, bragt hem, zoo lang hij nog niet geheel hersteld was, dagelijks voedsel.

Na zijne beterschap ging de prins met de twee honden, die hij van *Java* had medegebragt, aan land, om op kleine herten te jagen. Eensklaps sloegen de honden aan en bleven voor een' dikken Bamboesstam staan blaffen. Hij onderzocht het riet aan alle kanten, zonder iets bijzonders aan hetzelve te ontdekken, en stak met zijne spies in het riet. Toen hij deze terugtrok, sprong er uit de aldus gemaakte opening eene overschoone prinses te voorschijn. De bevrijdde jonkvrouw wierp zich uit dankbaarheid voor de voeten van den Javaanschen prins en bad hem, haar en het Bamboes te sparen. De spies viel

DJAYA uit de banden, hij hief de onbekende op en geleidde haar naar zijn *Rakit*. »Zie hier," sprak hij, »mijn verblijf: deel met mij mijne kleine woning, mijn fortuin, en wees mijne vrouw." *Poetrie* BOETON, ofschoon eene prinses, verborg even als andere meisjes, hare gevoelens achter den sluijer van maagdelijke zedigheid; maar al gaf haar mond hem geene verzekering van hare wederliefde, hare blikken en haar handdruk zeiden den Javaanschen prins duidelijk genoeg, dat zij er in toestemde om zijne verloofde te zijn.

Eenigen tijd daarna voer PRAWI DJAYA in eene groote boot of *Simpang* de rivier op tot aan de plaats, waar de *Matan* (*Gayong*) zich in twee takken, de *Karbouw* en *Katapan* verdeelt. Hij zag, dat hier hout geveld was, maar kon, in weerwil van de sporen van menschen, die hij aantrof, niemand ontdekken en voer dus de rivier nog eenige dagreizen hooger op. Daar hij ook hier geene menschen vond, wilde hij naar zijn vlot terugkeeren. Hij roeide met kracht door, en kronkelend en in de gedaante van bloemen draaide zich het water rondom zijn vaartuig heen. Zoo voer hij, rusteloos en in zijne gedachten verdiept, snel voort, toen plotselijk eene waterbloem zich hoog boven het water verhief, en eene zachte stem uit dezelve hem vroeg: »PRAWI »DJAYA, welke tijding brengt gij uit de bovenlan»den mede?" Spoedig liet hij de riemen vallen, om de waterbloem met beide handen te grijpen, waarna deze zich opende en de prinses LINDONG BÔAEH voor hem stond. »Gij hebt," sprak zij, »Javaansche prins, »de toovermagt, die mij gekluisterd hield, verbro-

»ken: wees dan ook verder edelmoedig en bescherm »mij." — »De handen, die u verlosten," hernam de prins, »zullen u ook altijd beschermen: kom »met mij naar mijne woning en vermeerder het huis»gezin van den armsten koningszoon." — »Welaan, »dan geef ik u mijne hand, *Radjah* DJAYA! Denk »aan uwe woorden: zij bevatten verbindende belof»ten." — »Bekoorlijke *Poetrie!* zoo mijn geluk aan »mijne trouw gelijk is, zult gij altijd te vrede zijn."

PRAWI DJAYA geleidde LINDONG naar zijn *Rakit.* De bescheidene BOETON ontving haar met opene armen en beloofde hare vriendin te zullen zijn. De niet minder edelaardige *Poetrie* BÔAEH verzocht, zich als de dochter van *Poetrie* BOETON te mogen aanmerken. Op raad van de beide vrouwen, voer DJAYA de rivier op tot aan de plaats, waar later *Kotta Lama* (bij *Gayong*), nu *Tambouwang Lampat* geheeten, stond. Hier bouwde hij een huis, en toen hij genoeg rijstvelden voor zijn onderhoud had aangelegd, reisde hij naar de bovenlanden, waar hij eindelijk inboorlingen of *Daijakkers* aantrof. Op hunne vraag, verklaarde hij *Radjah* PRAWI DJAYA uit het geslacht van *Matjapahiet* te zijn. »Dan komt gij »als geroepen," zeiden zij: »wij hebben reeds lang »naar eenen Vorst uitgezien. Wij heeten u dus wel»kom, en zoo gij onze Vorst wilt zijn, behoeven »wij niet langer te zoeken." De reizende koningszoon bedacht zich niet lang, en zoo werd

PRAWI DJAYA DE EERSTE VORST VAN MATAN.

Naderhand deed hij eene reis naar de benedenrivier, om zich daarheen te begeven, waar in later

tijd *Succadana* gebouwd is. Aan den mond van den Noordelijken arm der rivier *Matan*, de *Karbouw*, kwam hem de Kaiman *Šarassa*, die hem bij zijne aankomst en gedurende zijne ziekte met spijs had verzorgd, te gemoet en vorderde, tot belooning, een veertigtal zijner onderdanen. Daar *Radjah* DJAYA dit weigerde, nam *Sarassa* de gelegenheid waar, om eene Praauw bij *Danau-Laboan-Ganting* om te werpen, waardoor veertig mannen en een groot Gamblang-spel van den Vorst zijne prooi werden en in de diepte der zee verzonken. Tot op den huidigen dag hooren de schepelingen, bij stil weder, uit de diepte der zee klaaggezangen van menschen, door zachte toonen, als van spelende instrumenten, begeleid, opstijgen. Van *Matan* tot *Sambas*, langs de geheele Westkust, en in de monden der groote rivieren hoort men op schoone zomerdagen die liefelijke toonen, welke van den bodem der zee schijnen op te komen. Hoe oplettender het oor naar die toonen luistert, des te meer gelooft het de stem van zingende menschen te hooren en gedurig duidelijker woorden te onderscheiden, die als in een' droom te zamengevoegd de zinnen betooveren: even als somwijlen zware avondwolken, die aan den gezigteinder opkomen, aan het starend oog allerlei beelden vertoonen, die aan eene levendige verbeelding vorm en leven ontleenen.

Radjah DJAYA bouwde later ook eene woning bij *Succadana*, verzamelde eenig volk en vertoefde daar een tijdlang. Zijne magt was zeer gering, maar hij deed echter veel voor de beschaving der geheel ruwe inwoners en verwierf zich groote achting. Dik-

wijls wordt hij, in plaats van *Radjah*, *Anak Radjah* of ook *Ratoe* geheeten. Hij stierf bij *Succadana* en werd achter op den berg *Bougit-Laut* (of *Boekit-Laut* nabij die plaats begraven.

PA-PORRON, DE TWEEDE VORST,

volgde zijnen vader, PRAWI DJAYA, in de regering op. Zijne magt en zijn aanzien was niet bijzonder groot, zoodat hij zich met den titel van PA-PORRON (vader PORRON) moest vergenoegen. Hij trouwde met KROGAT, de dochter van OMONG, het Opperhoofd van het volk, dat bij *Melingsan* beneden *Succadana* woonde. Hij lokte de *Daijakkers* naar den mond der rivier *Succadana* en *Melingsan*, vergrootte *Kotta-Lama*, en droeg, even als zijn vader, veel tot de beschaving zijner onderdanen bij. Hij stierf op eene reis, diep in de bovenlanden, nabij de rivier *Matan* (*Gayong*), zes dagreizen boven de tegenwoordige plaats *Gayong*.

PANGERAN KARANG TONJONG, DE DERDE VORST,

die zijnen vader PORRON opvolgde, was de eerste die den titel van *Panoembahan* voerde. Op zijne dringende beden had God hem met zeldzame wijsheid beschonken en hem beloofd, dat zijne nakomelingen als Vorsten over vele landen zouden heerschen. Hij had geene vaste woonplaats, noch bepaalde legerstede. Des avonds nam hij eene kleine gestalte aan en sliep in eene bloem van den heester *Tonjong*. Deze opende zich, om hem te ontvangen, sloot des

nachts hare bladeren over hem heen, en opende die des morgens weder, om hem uit te laten. Hij nam zeer in magt en aanzien toe, bouwde schepen, die langs de kusten voeren, en bragt daardoor koophandel en rijkdom in zijne staten. Onder zijne regering begon vooral *Succadana* te bloeijen. Hij was werkzaam, leefde gelukkig en vergenoegd, overleed in hoogen ouderdom en werd achter den *Bougit-Laut* boven *Succadana* begraven. Hij liet vele zonen na, die allen Vorsten van onderscheidene landen, als b. v. van *Timbiloe*, *Timor Laut*, en vele andere eilanden, werden.

PANOEMBAHAN POENDONG PRASAP (ook TOENTONG ASAP), VIERDE VORST,

was de oudste zoon van KARANG TONJONG, den eersten *Panoembahan*. 's Morgens en 's avonds kwam er een dikke rook uit zijn ligchaam, waarvan hij den naam van *Poendong Prasap* bekwam. Hij legde zich bijzonder op den akkerbouw toe, herschiep vele bosschen in vruchtbare velden en bragt de inwoners, die ver van elkander door het land verspreid leefden, digter bijeen. Hij was bij zijne onderdanen zeer geacht en bemind.

PANOEMBAHAN BANDALA, VIJFDE VORST VAN BOUGIT-LAUT EN SUCCADANA,

de zoon van POENDONG PRASAP, vergrootte *Succadana*, waarheen hij zijn volk overbragt, en droeg gelijke zorg voor de oude stad of *Kotta-Lama*. On-

der zijne regering voeren vaartuigen naar *Banjer* en zelfs naar het tegenwoordige *eigenlijk Borneo*. Men zegt, dat hij tegen den Vorst der *Karimatasche* eilanden oorlog voerde, dewijl deze hem zijne bruid SEAH, de dochter van SAMBAR, het Opperhoofd der *Daijakkers* op de Zuidwestelijke kust van *Borneo*, ontroofd had, naar welke nog het groote voorgebergte van die kust genoemd wordt. *Panoembahan* BANDALA regeerde lange jaren in vrede over zijn land en ligt achter den *Bougit-Laut* begraven.

TUSSCHENREGERING. PANGERAN AKOM, REGENT.

De zoon van den *Panoembahan* BANDALA was nog te jong, en zoo kwam de regering van het land aan *Pangeran* AKOM, eenen broeder van BANDALA en zoon van POENDONG PRASAP. Hij bestuurde het land zeer gelukkig en verwierf zich grooten oorlogsroem. Hij had *Kotta-Lama* tot Rijkszetel gekozen en vergrootte deze plaats aanmerkelijk. Ook voerde hij oorlog tegen POETAN, den Vorst van *Sintang*.

Deze, de laatste mannelijke spruit uit het oude *Daijaksche* geslacht van *Djepair*, had eene eenige dochter, DAYANG DJILIE, welke door *Pangeran* AKOM ten huwelijk werd gevraagd. POETAN beloofde hem hare hand, onder beding, dat hij, naar oud gebruik, binnen den tijd van twee maanden het bruidsgeschenk, uit eenen gouden bloemruiker van 5 *Bonkol*[1])

---

1) De *Bonkol* goud staat gelijk met een *Tail* en heeft ongeveer eene waarde van *f* 64 Nederl.

De Redactie.

(oncen) zwaar bestaande, aan haar overbrengen moest. Vol blijdschap, beloofde AKOM dit gaarne te zullen doen en vertrok hij weder naar *Matan*. Daar aangekomen, liet hij een' zwaren gouden bloemruiker maken en daarenboven op de middelste bloem eenen grooten diamant zetten. Zoo reisde hij naar *Sintang* terug, om zijne bruid af te halen. Daar echter de vastgestelde twee maanden lang verloopen waren, had PORTAN zijne dochter DJILIE aan RIA MELEH, een' Vorst van *Maloa*, uitgehuwelijkt. AKOM vertrok met het voornemen om zich te wreken en verklaarde om deze beleediging den oorlog aan *Sintang*. Hij liep met vele Praauwen de rivier *Karbouw* uit en stevende boven *Succadana* langs de *Mendauw* opwaarts, *Sangouw* voorbij, welke plaats toen reeds bestond, maar geene eigene Vorsten had. De inwoners waren *Daijakkers*, over welke verscheidene bijzondere Hoofden regeerden.

Hij kwam daarop te *Sekadauw*, *Sepank*, en *Blitang* en eischte van deze Vorsten, om of gemeene zaak met hem te maken, of zich onmiddellijk tegen hem te verklaren en slag te leveren. Zij verkozen het eerste en trokken met hem tegen *Sintang* op, om het aan te vallen. Doch DJAMAR vond in de hieroglyphen zijner gewijde boeken (*Soerat Katika*), dat hem de dood wachtte, indien hij nog denzelfden dag den aanval begon. Maar de driftige AKOM greep zijne wapenen op, plaatste zich voor zijn krijgsvolk en riep vol geestvervoering uit: »Mijn »ligchaam zij uw schild; oude vader en vriend: wij »zullen te zamen leven en overwinnen, of te gelijk »sterven!"

Hierop vielen zij op *Sintang* aan. *Pangeran* POERTAN voerde het volk aan, dat op den regteroever der rivier, waar nu de stad *Sintang* ligt, geschaard stond. MALOEKNAK, een zijner voornaamste Hoofden, verdedigde den linkeroever, waar de graven der oude Vorsten nog tegenwoordig te zien zijn, in de nabijheid der Nederlandsche vesting, waar te voren de eerste stad *Sintang* stond. POERTAN van *Sintang* werd door AKOM en zijnen *Panglima* (of aanvoerder) tot wijken genoodzaakt en eindelijk op de vlugt gedreven. MALOEKNAK daarentegen weerde zich dapper aan den linkeroever. *Panglima* DJAMAR werd, zoo als de boeken voorspeld hadden, doodelijk door hem gewond; maar eene beroemde Doctoresse (*doekon*), DAYANG LOMEN, legde eene halve Kalebas (*Lâboe*) op het hoofd des gewonden, die oogenblikkelijk genezen werd en zulk eene kracht in zich voelde, dat hij den strijd kon voortzetten.

Ofschoon *Pangeran* POERTAN op de vlugt was gejaagd, bood echter het volk onder MALOEKNAK zulk een' geduchten tegenstand, dat AKOM, na een gevecht, dat van 's morgens tot 's avonds duurde, nog niets gewonnen had. Hij liet nu aan de Hoofden en het volk van *Sintang* weten, dat, zoo hij heden geen overwinnaar bleef, de oorlog voortgezet en *Sintang* tot den grond toe verdelgd zou worden; maar indien de inwoners zich nog dien zelfden dag onderwierpen, dat hij dan aan allen vergiffenis schenken en de stad sparen zou.

Door deze bedreiging verschrikt, gaf *Sintang* zich over. AKOM, getrouw aan zijn gegeven woord, behandelde de inwoners met gematigdheid en verzocht

den gevlugten Vorst naar *Sintang* terug te keeren. Portan gaf aan deze uitnoodiging gehoor en wilde zelfs zijne dochter van ria meleh scheiden, om haar aan Akom ten huwelijk te geven. De overwinnaar verlangde dit echter niet, vergaf hem de ontvangene beleediging en keerde naar *Matan* terug. Hij en zijn getrouwe *Panglima* djamar namen niets van daar mede en vergenoegden zich met den bij *Sintang* behaalden roem.

Pangeran akom regeerde lange jaren over *Succadana* en *Kotta-Lama*, en eerst na zijnen dood kwam de regering in handen van zijn' broederszoon, die reeds lang meerderjarig en de wettige troonsopvolger was. Akom wordt in de geschiedenis *Morhom Ratoe* genoemd en kan derhalve als souvereine Vorst, en niet wel als Rijksbestuurder, worden aangemerkt.

PANOEMBAHAN AYER MALA, DE ZESDE VORST,

de zoon van den voormaligen *Panoembahan* bandala, begunstigde vooral landbouw en koophandel. Hij liet vele bosschen uitroeijen, den grond tot bouwland aanleggen en van het hout vaartuigen bouwen. Eens had hij een zeer vruchtbaar stuk land, dat met hooge boomen begroeid was, aan de rivier *Katoentong*, die dezen naam van den boom *Katoentong* ontleent en vijf mijlen van de zee in de rivier *Matan* valt, tot akkerland bestemd. Maar de boomen, welke ayer mala over dag liet vellen, groeiden des nachts weder op, en zoo was alle zijne moeite vruchteloos. Reeds was hij voornemens deze plaats te verlaten, toen hem in den slaap een geest verscheen,

die hem zeide, dat een magtige *Dewa* (geest) dit land bewoonde en over het ombakken der oude boomen zeer verstoord was. Hij ried den *Panoembahan* eene bijl van tin te laten maken, om daarmede de boomen te vellen, daar de magt van den *Dewa* hiertegen niet bestand was. AYER MALA volgde dezen raad, en op die wijs werd de magt van den *Dewa* gebroken, die uit deze landstreek verdween. De kleur van het water der rivier *Katoentong* is zwart, een bewijs, dat het over beddingen van tin- en ijzer-erts loopt. Het is waarschijnlijk, dat de Mythe van den *Dewa* op het uitgraven van metaal, en bepaaldelijk van tin, dat hier in overvloed gevonden wordt, betrekking heeft.

De *Panoembahan* AYER MALA ligt bij *Ayer Mala*, nabij *Ayer-brat* boven *Succadana* begraven.

PANOEMBAHAN DI BAROE-SONGIE MATAN, ZEVENDE VORST.

Als oudste zoon, volgde hij zijnen vader in de regering op. Hij legde de eigenlijke plaats *Matan* aan, die voorheen ⅛ Duitsche mijl van het tegenwoordige *Simpang*, op het grondgebied van den *Panoembahan*, gelegen was. Naar dezelve noemden zich, gelijk wij te voren gezegd hebben, de Vorsten dezer landen *Sultans* van *Matan*. Onder zijne regering, omstreeks het jaar 1550, kwamen er over *Palembang* Arabieren naar deze kust, welke het Mahomedaansche geloof zochten uit te breiden. Hij bleef echter getrouw aan de eerdienst zijner vaderen en moet een dapper en onverschrokken man geweest zijn. Men verhaalt, dat geheele scharen van strijdbare mannen,

op het geluid zijner stem alleen, sidderden en gehoorzaamden. Hij was een groot minnaar van de jagt, ging onbevreesd door woeste bosschen en over hooge gebergten, en was zoo algemeen gevreesd, dat niemand het waagde hem eenig leed aan te doen. Even als vele zijner voorouders, bereikte hij een' hoogen ouderdom en overleed omstreeks het jaar 1590. Zijn graf is te *Lalang* bij *Meliau* op den *Bougit-Laut.*

PANOEMBAHAN GIERIE KASOEMA, VORST VAN SONGIE, GIERIE EN SUCCADANA, ACHTSTE VORST.

Zijn vader was de *Panoembahan* DI BAROE van *Matan.* Gedurende zijne regering kwamen, zoo als vroeger verhaald is, op den 13^den Maart van het jaar 1604 de eerste Hollanders, onder bevel van WYBRAND VAN WARWYK, aan de *Karimatasche* eilanden, van waar zij eene sloep naar *Succadana* zonden, om berigten omtrent den handel in te winnen.

Den 12^den Januarij 1607 ontving H. ROEF het bevel, om van *Bantam* naar *Succadana* te stevenen en handel in diamanten te drijven. Den 22 Junij van hetzelfde jaar vertrok SAMUEL BLOMMAERTZ derwaarts en keerde van daar den 13^den Julij naar *Bantam* terug. Ten tijde van dezen GIERIE KASOEMA wil men, dat de *Daijakker* SIPAK den grooten diamant van *Matan*, *Segima*, gevonden en aan den Vorst ten geschenke gegeven heeft. Geen der Nederlandsche ambtenaren echter, die zich hier om den diamanthandel ophielden, geeft daarvan eenig berigt [1]).

---

[1]) De gewezen President der Rekenkamer, de Heer A. WINTER, heeft eene afbeelding van dezen diamant, door den schrijver geteekend, gezien, volgens welke hij de grootte heeft van een duivenei.

Omstreeks 1600 trad GIERIE KASOEMA in het huwelijk met *Poetrie* BOENKOE, de dochter van PRABOE, Vorst van *Landak.* Onder hem verbreidde zich de Mahomedaansche godsdienst in *Matan* en *Succadana*, welke hij zelf aannam. Hij hield dikwijls zijn verblijf in het binnenland en ging veel met de *Daijakkers* om. Het schijnt, dat hij, met de aanneming van het Mahomedaansche geloof, te gelijk gebruik maakte van de vergunning om verscheidene vrouwen te onderhouden. Hij stierf aan vergift, hem door zijne ijverzuchtige gemalin, de prinses van *Landak*, gegeven, welk land nog tegenwoordig in eenen slechten reuk staat wegens giftmengerij. GIERIE KASOEMA ligt in het land *Gierie* begraven.

TUSSCHENREGERING VAN RATOE BOENKOE.

Na den dood haars gemaals KASOEMA nam *Ratoe* BOENKOE, gedurende de minderjarigheid van haren zoon, de regering over *Succadana* alsmede over *Landak* in bezit, als *Ratoe di Atas Negrie* (Vorstin over het land) tot omstreeks het jaar 1624.

Den 28sten November 1608 was SAMUEL BLOMMAERTZ op nieuw van *Bantam* naar *Succadana* gereisd en aldaar den 7den December aangekomen. Den 11den Maart 1609 werd BLOMMAERTZ daarheen gezonden, bepaaldelijk met het doel om eene overeenkomst betreffende den alleenhandel met *Succadana* enz. te treffen, welk voorstel echter, zoo wel als de haar aangebodene bescherming, door de Vorstin van de hand werd gewezen, ofschoon zij toen door *Palembang* met eenen oorlog bedreigd werd en zich wer-

tkelijk reeds in oorlog bevond met ADIL, *Sultan* van *Sambas*, haren neef, die te *Meliau* bij *Succadana* geboren was. Zijn vader was TENGA, voorheen *Sultan* van *Sambas*, en zijne moeder IBAH, de zuster van GIERIE KASOEMA en schoonzuster van *Ratoe* BOENKOE.

BLOMMAERTZ, die intusschen naar *Sambas* vertrokken was en aldaar een verdrag gesloten had, keerde naar *Succadana* terug en beproefde nog eenmaal eene overeenkomst te sluiten. Ook nu ontving hij een weigerend antwoord van de Vorstin en keerde den 10den September 1601 naar *Bantam* terug. Zoo bleef *Succadana* op zich zelf staan, zonder met eene Europesche mogendheid eenig verdrag te sluiten voor het jaar 1822.

GEMEENSCHAPPELIJKE REGERING VAN RATOE BOENKOE MET HAREN ZOON GIERIE MOESTAKA.

GOESTIE MOESTAKA, de zoon van *Panoembahan* GIERIE KASOEMA, had omstreeks het jaar 1624 zijne meerderjarigheid bereikt, toen hij gemeenschappelijk met zijne moeder, *Ratoe* BOENKOE, over de landen *Matan* en *Succadana* begon te regéren en den titel en naam van GIERIE MOESTAKA, *Panoembahan* van *Meliau*, eene kleine plaats boven *Succadana*, aan den voet van den berg *Laut* (*Boekit-Laut*), aannam. Zijne moeder regeerde alleen over *Landak* en, te gelijk met hem, over *Matan* en *Succadana* tot ongeveer 1627, toen zij naar *Landak* terugtrok.

SULTAN MAHOMET SAPIE LOEDIN, VORST VAN MELIAU, NEGENDE VORST.

GIBRIE MOESTAKA, *Panoembahan* van *Meliau*, aanvaardde, na den afstand zijner moeder, alleen de regering over het Rijk van *Matan*. Hij was de eerste, die den titel van *Sultan* aannam en van toen af onder den naam van MAHOMET SAPIE LOEDIN, *Sultan* van *Meliau*, regeerde. Uit de verschillende titels, welke de Vorsten van *Matan* droegen, blijkt, dat zij, even als de *Daijaksche* familien, dikwijls van woonplaats veranderden. Elk Vorst koos zich een ander oord tot woning, en het geheele land ontving dan den naam van den nieuwen Rijkzetsel. SAPIE LOEDIN had daartoe *Matan* uitgekozen, maar het land behield echter den naam *Meliau*, omdat hij aldaar als *Panoembahan* gewoond had. Hij liet zich veel aan *Succadana* gelegen liggen, hetwelk door den oorlog, dien zijne moeder tegen *Sambas* gevoerd had, eenigzins vervallen en tevens in zijnen koophandel achteruitgegaan was. Ook was het verkeer met *Palembang* geheel afgebroken. De Vorst van dit land, die vroeger jaarlijks een aantal schepen, om handel te drijven, naar *Matan* plagt te zenden en toen ook in zeer vriendschappelijke betrekking met de Vorsten van *Matan* stond, doelde thans integendeel op de verovering van *Succadana*. Tot het verder verval van deze plaats droeg ook de oorlog veel bij, welken *Sultan* SAPIE LOEDIN tegen *Landak* moest voeren. Ofschoon dezelve niet van langen duur was, had hij toch eenen schadelijken invloed op den koophandel en het verkeer met andere volken.

De oude stad *Kotta-Lama* werd door dezen Vorst niet bezocht en verviel zeer spoedig tot eene onbeduidende plaats. Hare inwoners verstrooiden zich deels naar *Matan*, deels naar *Succadana*.

SAPIE JUDIEN overleed omstreeks het jaar 1677 en werd achter *Meliau* op den *Bougit-Laut* begraven. Hij was een zeer ijverig Muselman en staat bij de nakomelingen in bijzondere achting wegens zijne opregtheid. Zijne onderdanen gaven hem den eervollen naam van *Sultan jang addie bressie*, de Vorst met het reine opregte hart. Hij had eenen zoon, den *Pangeran* NORDA, die echter eenige jaren voor zijnen vader stierf. Deze liet eenen zoon achter, die nog te jong was, om zijnen grootvader, *Sultan* SAPIE JUDIEN, na deszelfs dood in de regering op te volgen.

TUSSCHENREGERING.

Pangeran DJAGA en *Pangeran* DJAGA DI LAGA, beide zonen van *Raden* KASOERMA, eenen broeder van den *Panembahan* GIRIE KASOEMA, naaste bloedverwanten van den minderjarigen troonsopvolger, maakten zich, zonder door iemand daartoe uitgenoodigd te zijn, van de regering des lands meester. Naderhand echter werden zij tot Rijksbestuurders benoemd en bekleedden deze waardigheid van 1677 tot omtrent 1694.

SULTAN MAHOMET SEIN OEDIEN, SULTAN VAN SCOESOR, TIENDE VORST.

Sommigen noemen hem slechts *Ratoe* van *Scoesor*. Zijn vader was, gelijk wij boven gezegd hebben,

Pangeran HOMDA, zoon van *Sultan* SAPTI JUDIEN, die voor zijnen vader overleed. SEIN ORDIEN trad in het huwelijk met RATOE ADDIE, eene dochter van den *Panoembahan* SINGAUW, den laatsten Vorst uit het geslacht der oude *Daijaksche* Vorsten van *Mampawa*.

Omstreeks 1725 deed *Pangeran* AGONG, een broederszoon van den vorigen *Sultan* SAPTI JUDIEN, SEIN ORDIEN den oorlog aan.

TUSSCHENREGERING.

Pangeran AGONG, door het geluk in zijne ondernemingen begunstigd, verhief zich eindelijk tot *Panoembahan* van *Matan*. SEIN ORDIEN vlugtte naar *Kottaringin* en zocht hulp van *Banjer* en de Vorsten der *Boeginezen* op *Celebes*, die hem ook spoedig bijstand verleenden. SEIN ORDIEN keerde naar *Matan* terug en hervatte den oorlog tegen AGONG. In het begin was het geluk hem een' tijdlang gunstig, maar weldra keerde het hem den rug weder toe, zoodat hij verjaagd en van al zijn volk verlaten werd. Daar de terugtogt hem afgesneden was, wierp hij zich met eenige weinige getrouwe dienaars in den Maleischen tempel, welke door AGONG dadelijk met eene sterke wacht en eenen *Pagger* of omheining omgeven werd, om de gevangenen van honger te laten sterven. In de verschrikkelijke oogenblikken, waarin SEIN ORDIEN reeds met den hongerdood worstelde, kwam DEIN MENGAMBONG, een Boegineesch *Radjah*, van drie andere *Radjahs*, zijne wapenbroeders, vergezeld, eensklaps tot ontzet opdagen. Met het zwaard in de vuist viel hij op de troepen van den *Panoem-*

bahar AGONG aan, wierp den om den tempel opgetrokken *Pagger* omver, bevrijdde den *Sultan* SEIN OEDIEN en bragt hem aan boord zijner schepen, met welke hij zich al vechtende den terugtogt naar de rivier *Matan* baande, alwaar hij met zijne overige strijdmakkers voor anker ging liggen, om te beraadslagen, wat hun nu verder te doen stond. DAËN MENGAMBONG spoedde zich vervolgens om *Kottariengien* te bereiken, ten einde ook de familie van SEIN OEDIEN te redden, daar de overwinnende AGONG reeds over land troepen had afgezonden, om dezelve gevangen te nemen. SEIN OEDIEN had echter het geluk, de zijnen in welstand te *Kottariengien* aan te treffen en behouden aan boord te brengen. Bij deze gelegenheid zag DAËN MENGAMBONG voor het eerst de door hare begaafdheden later zoo vermaard gewordene dochter van den verdrevenen Vorst, de schoone *Poetrie* KOSUMBA.

De verbondene Boeginésche Vorsten keerden met den *Sultan* naar *Matan* terug en hernieuwden den oorlog, welken zij een' tijdlang met afwisselend geluk bleven voortzetten. Door het aanhoudend verlies van volk in talrijke gevechten aanmerkelijk verzwakt, zonder dat er nieuwe versterking voor hen kwam opdagen, deed DAËN MENGAMBONG den *Sultan* het voorstel, om hem naar zijn vaderland *Celebes* te volgen en zich aldaar neder te zetten, of eene genoegzame magt tot hernieuwing van den oorlog bijeen te brengen. Maar SEIN OEDIEN kon er niet toe besluiten, om zich van zijne geboorteplaats, waar hij als Vorst geregeerd en gelukkige dagen gekend had, te verwijderen. Hij verkoos dus liever al vech-

tende te sterven, dan zijn land, zoo als het scheen, voor altijd te verlaten. Wel gevoelde zich DEIN MENGAMBONG door den roem, welke er voor hem in gelegen was, indien hij SEIN ORDIEN op zijnen troon herstelde, en door het uitzigt om aldus de gemaakte onkosten vergoed te krijgen, tot het voortzetten van den oorlog aangeprikkeld: voor het oogenblik echter achtte hij dit onmogelijk en maakte zich dus tot den aftogt gereed. Toen trad *Poetrie* KOSOMBA biddend voor *Dein* MENGAMBONG en besliste het lot van *Matan*. De Boeginesche Vorst verzamelde op nieuw zijne wapenbroeders, *Dein* TJELAH, *Dein* BRANIE en *Dein* MERAWA, en bezwoer hen, om nog een' laatsten strijd tegen *Pangeran* AGONG met hem te wagen. Zij haastten zich tot de uitvoering van hun besluit om nog eenmaal de kans des oorlogs te beproeven. Om echter hun voornemen te verbergen, verlieten zij *Matan* en strooiden het gerucht uit, dat zij naar *Celebes* waren teruggekeerd. Maar onverhoeds keerden zij terug, overvielen den *Panoembahan*, sloegen zijne benden op de vlugt en *Sein* ORDIEN besteeg op nieuw den troon zijner vaderen. AGONG vlugtte naar *Kottariengien*, en van daar naar *Anjer*, waar zijne nakomelingen nog bestaan. Een van deze was voogd over den laatst overledenen *Sultan* van *Banjer* geweest.

Poetrie KOSOMBA was de kampprijs, welken *Dein* MENGAMBONG tot loon zijner dapperheid wegdroeg. Zij werd zijne gemalin, en vertrok in het vervolg met haren echtgenoot en hare moeder ENTRO ADDIE naar haren grootvader, den *Panoembahan* SINGAUW, te *Mampouwa*, die, behalve een' zoon, bij eene

Daijaksche vrouw verwekt, geene andere kinderen had en de aankomst van zijne dochter en kleindochter met verlangen te gemoet zag.

Dein MEREWA en de overige strijdmakkers van *Dein* MENGAMBONG trokken met hem naar *Mampouwa*, waar hij in hoog aanzien stond. Zijn achterkleinzoon is *Pangeran Dein* TJELAH, tegenwoordig een der beide Rijksbestuurders van *Matan*.

Dein TJELAH en *Dein* BRANIE, de twee andere *Radjahs*, welke met hen voor *Matan* gestreden hadden, gingen naderhand naar *Johor* en *Riouw*, waar zij den Maleischen Vorst noodzaakten, zijn Rijk met hen te deelen en gemeenschappelijk te regeren. *Radjah* DJAFAR, tegenwoordig Regent van *Riouw*, is de achterkleinzoon van *Dein* BRANIE.

Sultan Sein OEDIEN regeerde sedert zijne herstelling van 1727 tot 1732. Hij liet vier kinderen na, *Pangeran* RATOE, Regent, *Pangeran* MANGKOERAT, naderhand *Sultan*, *Poetrie* KOSOMBA, gehuwd aan *Dein* MENGAMBONG en AGONG MARTA DI POERA, later Rijksbestuurder.

TUSSCHENREGERING.

Na den dood van *Sultan* SEIN OEDIEN, nam zijn oudste zoon de regering in handen, zonder nogthans tot *Sultan* verheven te worden. Dit is namelijk dikwijls met inlandsche Vorsten het geval, dat zij zich niet zelve tot *Sultans* laten uitroepen, op hoop dat zij door hun volk, of door de naburige Vorsten tot die waardigheid zullen verheven worden, op welke verheffing zij zich dan veel laten voorstaan. Hij

overleed in het jaar 1786 en wordt in zijn grafschrift MORHOM RATOE genoemd, hetwelk beteekent, dat hij als souvereine Vorst en niet als Rijksbestuurder geregeerd heeft.

SULTAN MANGKOERAT VAN SOEDESOR, ELFDE VORST.

Hij was de tweede zoon van *Sultan* [illegible] en volgde zijnen ouderen broeder, *Pangeran* RATOE, in de regering op. »Hij had wild bloed," zegt de geschiedenis, »en ging als een visch onder water."

Gedurende zijne regering hebben zich vele buitenlanders in *Succadana* en *Matan* nedergezet. Hij bragt ook door een huwelijk de *Karimatasche* eilanden onder zijn bewind, doch regeerde niet lang. Men ziet zijne grafstede in het oude *Matan*. Hij had twee zonen, van welke de oudste, GIERIE LAYA, *Sultan* te *Matan*, en de jongste KASOERIA NINGRAT Opperrijksbestuurder werd. De laatste ontving ook een stuk lands als domein, waarop tegenwoordig de stad *Simpang* ligt, en zijn zoon is de regerende *Panoembahan* van *Simpang*, SOERIA NINGRAT.

XII. SULTAN GIERIE LAYA, SULTAN VAN MATAN EN SUCCADANA.

Deze was de oudste zoon van *Sultan* MANGKOERAT. Om den handel naar *Succadana* terug te brengen, ondernam hij eene reis naar *Palembang*, vereffende met den Vorst van dat land de oude punten van geschil en sloot een nieuw verbond met denzelven. *Kotta Lama*, de vorige residentie der Vorsten van

Matan, was door het gedurig veranderen van hunne woonplaats, geheel te niet gegaan. Om derhalve, buiten de stad *oud-Matan*, nog eene andere residentie aan de rivier *Matan* (of *Gayong*) te hebben, verkoos *Sultan* GIRIE LAYA, na zijne terugkomst van *Palembang*, het plaatsje *Laya* daartoe, en bouwde spoedig daarop ook *Gayong*, waar voorheen slechts een kamp van *Daijakkers* geweest was. Buitendien liet hij voor zich aan den Noordelijken oever der rivier *Succadana*, niet ver van den mond van dezelve, eene woning bouwen; maar zoo min als zijne voorouders dit gedaan hadden, vestigde hij zijnen zetel te *Succadana*, waarschijnlijk uit vrees voor de plotselijke aanvallen van vreemde Vorsten of zeeroovers. Nog tegenwoordig ziet men omstreeks den mond der rivier *Succadana* twee dammen van klipsteen, die van het Zuiden naar het Noorden loopen en eenen regtstreekschen ingang in den mond der rivier *Succadana* beletten, waardoor de roovers moesten tegengehouden worden. GIRIE LAYA overleed te *oud-Matan* aan het riviertje van dien naam, hetwelk zich met de *Simpang* vereenigt. Hij werd te *Laya* aan de rivier *nieuw-Matan* of *Gayong* begraven.

XIII. SULTAN INDRA LAYA VAN MATAN EN SUCCADANA.

Onder de regering van dezen zoon van *Sultan* GIRIE LAYA verhief zich *Succadana* weder voor eenigen tijd tot eene bloeijende plaats. Vele inwoners van *Riouw* en andere eilanden zetten zich aldaar neder; ook vestigden zich verscheidene Arabieren met hunne huisgezinnen aan de rivier *Mendauw*, en dre-

ven daar, van uit *Succadana*, koophandel naar de bovenrivier *Kapoeas* en met de binnenlanden van *Borneo*. Langs het strand te *Succadana* werd een aantal huizen van ijzerhout gebouwd, met zware omheiningen (*Paggers*), om tegen de overrompeling van vijanden beveiligd te zijn. De residentie van ENDRA LAYA was *oud-Matan*; hij bezocht echter dikwijls de bovenlanden aan de rivier *nieuw-Matan* (*Gayong*), maakte veel werk van *Succadana* en liet aldaar ook een' *Dalm* van ijzerhout bouwen. — Om de vreemdelingen derwaarts te lokken, die, door den oorlog uit hunne woonsteden verdreven, zich hier en daar zonder vast verblijf ophielden, bood hij hun de bogt van *Succadana*, het schoonste oord van de geheele West- en Zuidwestkust van *Borneo*, aan, om zich aan dezelve neder te zetten. Zacht glooijende heuvels, aan wier voet de zee spoelt en een zandig strand zich uitbreidt, vormen in eenen halven cirkel deze bogt, op wier achtergrond zich hooge bergen verheffen, waaruit de rivier *Succadana* en andere kleine stroomen ontspringen.

Van omstreeks het jaar 1770 tot 1786 hadden zich ook verscheidene aanzienlijke Maleische Hoofden, die uit vreemde landen gekomen waren, te *Succadana* nedergezet en veel tot de welvaart van deze plaats bijgedragen. Onder anderen hielden zich daar een zekere *Raden* BANDAR, meer bekend onder den naam van GOESTIE BANDAR, alsmede *Radjah* ALIE op. Zij waren beiden uit *Riouw* gevlugt en hadden eene groote menigte volk, benevens andere rijkdommen, medegebragt. Ook stamden zij af van dien *Dein*

BRANIE, welke met *Dein* MENGAMBONG den *Sultan* SEIN ODDIEN op den troon van *Matan* had hersteld.

Gossetin Bandar, die bij *Riouw* op P°. *Payong* zijn verblijf hield, was omstreeks het jaar 1768 naar *Mampouwa* verhuisd, waar hij eenige jaren bleef wonen. Vandaar vertrokken zijnde, zette hij zich eindelijk te *Sucoadana*, op den linkeroever der rivier, neder en bouwde een groot stuk land aan, waarop de rijst, omdat het onder water kan gezet worden, uitstekend voortkomt. Gossetin Bandar leefde hier jaren lang in rust en vrede, en trouwde eene zijner drie dochters, OETEN ADAM, aan MAHOMET DJAMALOEDIN, den tegenwoordigen *Sultan* van *Matan*, uit. Eene andere dochter werd door hem aan *Pangeran* ARIA, broeder des *Sultans* van *Sambas*, uitgehuwelijkt.

In het jaar 1785 geraakte *Radjah* ALIE van *Riouw* in oorlog met de Oost-Indische Compagnie, door welke hij uit zijne woonplaats werd verjaagd en naderhand naar *Mampouwa* vlugtte. ABDOEL RACHMAN, die kort te voren *Sultan* van *Pontianak* was geworden; hoewel hij slechts weinige morgen lands bezat, meende nu eene gunstige gelegenheid te hebben om *Mampouwa*, of althans een gedeelte daarvan te veroveren, zonder aan de gunstbewijzen der Vorsten van dat land te denken, aan welke hij en zijn vader hun geheele opkomst en geluk te danken hadden. Hij spaarde geene middelen om de handelwijze van den *Panoembahan* ADIE DJAYA van *Mampouwa* in het ongunstigste licht te plaatsen, en wendde voor, dat deze eenen allergevaarlijksten aanval op de Factorij der Oost-Indische Compagnie te *Pontianak* in den zin had.

Radjah ALIE, om den *Panembahan* in geene on-gelegenheid te brengen, verliet spoedig *Mampawa*. Dit baatte hem echter niet: ADI DJAJA verloor nog in hetzelfde jaar het grootste gedeelte van zijn land, en de Oost-Indische Compagnie begiftigde daarmede den *Sultan* van *Pontianak*, SARIF KASSIM, den zoon van ABDOEL RACHMAN, die tot *Panembahan* verheven werd en tot in 1808 te *Mampawa* regeerde.

Zonder vrienden, verjaagd en omzwervend, werd *Radjah* ALIE eindelijk door zijnen bloedverwant INDRA LAYA, *Sultan* van *Matan*, opgenomen en door dezen met een stuk land aan den Zuidwestelijken hoek van *Succadana* bij *Telaga Toedjoe* beschonken, waar hij zich met zijn huisgezin en volgelingen nederzette en zich op den landbouw toelegde.

Zoo begon dan *Succadana* weder voor een' tijdlang te bloeijen: de akkers werden bebouwd, de koophandel herleefde, en van alle kanten, inzonderheid uit het nieuw aangelegde *Pontianak*, zette zich eene menigte nijvere inwoners aldaar met der woon neder.

Die voorspoed echter was den van zeeroover tot *Sultan* van *Pontianak* opgeklommenen ABDOEL RACHMAN een doorn in het oog. Indachtig aan den smaad door zijnen vader HOESIN geleden, die om een oproer door den *Sultan* INDRA LAYA uit *Succadana* verbannen was geworden, peinsde hij alleen op middelen om zich te wreken, en noch de wisselvalligheid van zijn eigen geluk, noch de dankbaarheid hield hem terug, om INDRA LAYA, te gelijk met *Radjah* ALIE, in het verderf te storten, wiens broeder, *Radjah* MOEDA van *Riouw*, hem in het jaar 1772 tot

Sultan van *Pontianak* verheven, tegen afkeer bijgestaan en zijn geluk gegrondvest had.

Uit kracht van de beruchte Acte van den 26 Maart 1778, bij welke *Bantam* de landen van *Landak* en *Succadana* aan de Oost-Indische Compagnie had afgestaan, was de *Sultan* van *Matan* reeds meermalen aangemaand geworden, om aan de bepalingen van dezelve gevolg te geven. Maar de vrije Vorst van *Matan* verklaarde de eischen van den *Sultan* van *Bantam*, wiens voorouders reeds in het jaar 1665 vasallen der Oost-Indische Compagnie geworden waren, voor ongegrond. Van deze handhaving zijner regten, alsmede van de bescherming aan *Radjah* ALIM verleend wist ABDOEL RACHMAN behendig partij te trekken, om *Matan* in eenen oorlog met de Oost-Indische Compagnie te wikkelen, welke een eskader van drie schepen en een aantal Praauwen naar *Succadana* afzond.

Sultan INDRA LAYA bevond zich bij toeval juist op deze plaats. Hij, zoowel als GOESTI BANDAR, zou het gaarne gezien hebben, dat *Radjah* ALIM zich verdedigd en gelukkig gestreden had. Maar deze, die geen *benting* had, om zich daarin te beveiligen, ging, zoodra de schepen den wal genaderd waren en eenige schoten hadden gelost, met zijne familie aan boord van eenige kleine vaartuigen, waarmede hij in den nacht naar de *Karimatasche* eilanden, en van daar naar *Riouw* en *Slangor* zeilde.

De *Sultan* van *Matan* achtte het niet raadzaam af te wachten, dat de expeditie der Oost-Indische Compagnie zich voor zijnen *Dalm* te *Succadana* vertoonde. Zonder een gevecht te wagen, vlood hij

naar zijne Residentie *oud-Matan*, waarheen de meeste inwoners van *Succadana* hem volgden, zoodat deze plaats, na de vlugt des *Sultans*, genoegzaam verlaten was. Naderhand wilde de Oost-Indische Compagnie haar in bezit nemen en zond een' zekeren *Pangeran* omoor (*Maas Djaerit*), broeder van den *Sultan* van *Mampouwa*, als Regent derwaarts. Maar deze dreef met de middelen, welke hem toevertrouwd waren, voor zijne eigene rekening koophandel: ook was het te laat, om iets voor *Succadana* te doen, daar de inwoners zich verwijderd hadden, zoodat er in het jaar 1790 nog slechts eenige roovers hun verblijf hielden.

Sultan INDRA LAYA, naar zijne Residentie *Matan* gevlugt, vond aldaar noch rust, noch genoegen, en trok naar *Gayong*, eene Negorij der *Daijakkers*, die door zijnen vader GIBRIM LAYA tot verblijf gedurende den kwaden Moesson was aangelegd. Van dien tijd af aan is *Gayong* de Hoofdplaats van het Rijk van *Matan* geweest en de stad *Matan* zelve van lieverlede verdwenen, zoodat er tegenwoordig bijna geen spoor meer van te vinden is.

Nog meermalen naderhand herhaalde de Oost-Indische Compagnie hare eischen bij den *Sultan* van *Matan*, om de bovengemelde Acte van afstand te erkennen en te bekrachtigen, maar vruchteloos: zoo als onder anderen de Resident van *Pontianak*, J. J. KLAGMAN, in zijn Rapport aan den Gouverneur-Generaal ALTING van den 18 November 1789 uitvoerig heeft uiteengezet. Kort daarna, in het jaar 1790, besloot de Oost-Indische Compagnie, om *Pontianak* en de geheele Westkust van *Borneo* te ver-

laten, zoo als ook den 8 October van het jaar 1791 is geschied.

ENDRA LAYA had bij zekere NJAI *Maas*, eene dochter van *Dein* AMBAH, eenen zoon en eene dochter verwekt, MAHOMET DJAMALOEDIN, den tegenwoordigen *Sultan*, en *Oetin* SANIE, in leven gemalin van den Vorst van *Simpang*, SOMBRO RINGRAT. Naderhand werd deze NJAI *Maas* door den *Sultan* verstooten en geraakten hare beide kinderen in groote minachting. Vervolgens leefde hij met zekere NJAI *Maas* MORDA, eene dochter van den *Anacheda* SALOR, welke hem twee zonen ter wereld bragt, waarvan de oudste naderhand tot *Pangeran* MANGKORAT SOMMA werd verheven.

Daar de *Sultan* geene mannelijke spruiten bij eene regtmatige gemalin of *Ratoe* verwekt had, wist NJAI *Maas* MORDA dezen Vorst te overreden, dat hij haren zoon MANGKORRAT tot troonsopvolger benoemde, waardoor het leven en de vrijheid van MAHOMET DJAMALOEDIN gevaar liep. Deze nam de vlugt naar *Simpang* bij zijnen zwager, *Pangeran* KRATON, den tegenwoordigen *Panoembahan*, die hem krachtdadig te hulp kwam en hem zelf vergezelde, om zijne aanspraak op *Matan* te doen gelden.

DJAMALOEDIN vatte met zijn volk en zijne vaartuigen post aan den mond der rivier en vermeed, zoo veel mogelijk, elk gevecht, om den oorlog te rekken en zijne vrienden tijd te geven om hem te hulp te komen. Tevens hoopte hij in dien tusschentijd de genegenheid der Grooten en van het volk te winnen, hetwelk hem ook door de minzaamheid en de moedige houding zijns zwagers bij uitnemendheid

gelukte. De meeste Rijksgrooten voegden zich bij zijne partij, en de oude *Sultan* ENDRA LAYA zag zich genoodzaakt, zijnen zoon DJAMALOEDIN als mederegent te erkennen, en hem kort daarna, in 1790, het Rijk geheel af te staan.

Gedurende dezen oorlog tusschen vader en zoon verhaalt men, dat de *Sultan* tweemaal vertrouwde *Mantriës* naar *Java* afzond, met oogmerk om den grooten diamant van *Matan* te verkoopen en zich voor dien prijs buskruid, lood en andere krijgsbehoeften aan te schaffen. Op de eerste reis echter werd het schip, dat dezen kostbaren last aan boord had, door een' zwaren storm beschadigd en genoodzaakt terug te keeren, en toen de *Sultan* het ten tweeden maal waagde, om dit Palladium van *Matan*, waarvan de inwoners het geluk en de redding des geheelen Rijks afhankelijk achtten, te verzenden, werd het vaartuig op nieuw door een' hevigen storm beloopen en verbrijzeld. De vertrouweling des *Sultans*, die den grooten steen bij zich droeg, redde zich ter naauwernood op het wrak en keerde over land van *Kottaringin* naar *Matan* terug. Men verklaarde hierop, dat het Gods wil niet was, dat deze kostbare steen uit het bezit van *Matan* en van het regerende Vorstenhuis geraakte.

Dit verhaal, en hetgeen vroeger van dezen diamant gezegd is, levert wel het beste bewijs op, dat er nimmer een steen van dien aard heeft bestaan, en dat *Sultan* ENDRA LAYA het bovengemelde sprookje als eene list verzonnen heeft, om daarmede zijnen zoon en onderdanen te verschrikken en van den oorlog afkeerig te maken. Indien ENDRA LAYA of de

thans regerende *Sultan* immer een' steen van die waarde bezeten had, zoo ware die, hiervan houd ik mij gewis, reeds lang voor opium verkwist geworden.

Sultan ENDAH LAYA vertrok, nadat hij in 1790 het Rijk aan zijnen zoon had overgegeven, naar de kleine Negorij *Laya*, waar hij in 1792 overleden en begraven is.

XIV. MAHOMET DJAMALODDIN, SULTAN VAN MATAN.

Behalve den oorlog tegen zijnen vader ENDAH LAYA, die door aanstoken van zijne stiefmoeder ontstaan was, had hij in het vervolg nog verscheidene tegen zijnen stiefbroeder, *Pangeran* MANGKOERAT SOERIA NATA, te voeren, die hem zocht te onttroonen; maar het geluk bleef de wapenen des *Sultans* bij, totdat zijn stiefbroeder eindelijk in het jaar 1817 overleed. Echter heeft diens zoon, *Pangeran* ADI MANGKOERAT, die met eene dochter van DJAMALODDIN gehuwd is, zijne aanspraken op den troon van *Matan* nog niet opgegeven en reeds dikwijls beproefd zich daarvan meester te maken [1]).

[1]) Hij was het, die met dit oogmerk zich nog in 1822 naar *Benkolen*, toenmaals nog in het bezit der Engelschen, begaf, in schijn als afgezant des *Sultans*, maar inderdaad tot bevordering zijner eigene belangen, en hoofdzakelijk, om zich van de troonsopvolging in *Matan*, of althans van zijne erkenning als Vorst der *Karimatasche* eilanden te verzekeren. Hij keerde met de toezegging van Engelsche hulp naar *Matan* terug, waarom hij ook, toen kort daarna de Nederlandsche vlag aldaar geplant werd, zich met groote hevigheid daartegen verzette en de Rijksgrooten van *Matan* van het nakomen der tusschen den *Sultan* en de Nederlandsche regering geslotene verdragen afkeerig zocht te maken.
De Redactie.

Sedert den val van *Sucoadana* werden ook alle andere plaatsen langs de monden der verschillende rivieren van de Westkust, en voornamelijk in de *Mendauw*, door hare inwoners verlaten. Die klasse van menschen, welke te voren van de vischvangst en den koophandel bestond, verviel nu tot zeerooverij, en daar het land langs de geheele kust onbewoond was, nestelde zich aldaar ook een aantal vreemde roovers, die met het volk van *Matan* gemeene zaak maakten en vaak door den Vorst zelven onderhouden en bijgestaan werden. De *Sultans* van *Sambas*, *Pontianak* en *Matan* riepen dikwijls deze roovers in hunne oorlogen te hulp en namen hen in soldij. Zoo vervielen eindelijk Vorsten en volken tot dien ongelukkigen toestand, welke even verderfelijk voor hen zelve, als voor den koophandel, vooral van *Java*, was en het leven en de vrijheid van alle natien, die deze zeeën bevaren, in gevaar bragt, tot dat eindelijk de vestiging onzer regering op deze kusten eene heilzame verandering in deze heeft voortgebragt.

Gezigt op de bergen, uit welke de Kapoeas zijnen oorsprong nemen zal.

VII.

SUCCADANA.

Sedert de vroegste tijden heeft deze landstreek aan de Vorsten der Zuidwestkust van *Borneo*, en derhalve aan de voorouders van den tegenwoordig regerenden *Sultan* van *Matan*, toebehoord. *Succadana* en de geheele kust van *Matan* is thans onbewoond en verlaten, terwijl slechts enkele sporen de plaats aanwijzen, waar voorheen de stad gestaan heeft.

Hetgeen *Succadana* te voren bloeijend en beroemd maakte is echter nog wel te herstellen. De ligging der plaats is aangenaam en voordeelig, de lucht gezond, en de hitte door de zeewinden getemperd. Er komt eene menigte voorwerpen, die in den handel met China en den Indischen Archipel gezocht zijn, voort en sommige van dezelve schijnen aldaar uitsluitend te huis te behooren. De inzameling en het vervoer dier voortbrengselen is gemakkelijk en levert geen bezwaar op. Ook de voortbrengselen van an-

dere landen komen er welig voort; kortom, de vruchtbare grond levert zonder veel moeite en bebouwing alle dagelijksche levensbehoeften der inwoners op, zoo als rijst, sago, wortelen, groenten, vele in het wild groeijende, smakelijke en voedzame vruchten: visschen en schilpadden verschaft de zee in menigte.

De ligging der kustlanden beneden den mond der rivier *Sambas* en van het kanaal, dat door het eiland *Tomatjoe* en den wal van *Doerie* gevormd wordt, is de gunstigste en aangenaamste van de geheele Westkust van *Borneo* en verdient, zoo als het mij voorkomt, de voorkeur boven die der *Karimatasche* eilanden. Te gelijk verschaft dit schoone en vruchtbare land spoedig aan de nieuwaangekomenen genoegzame middelen van bestaan om de wenschen van elken landman te bevredigen. De gemakkelijke gemeenschap met de inlanders is zeer voordeelig voor den koophandel en uitlokkend voor vreemde vaartuigen. Het uitgestrekte uitzigt op de zee, welke door de plaats geheel bestreken wordt, belet de zeeroovers en andere vijanden deze te naderen, als welke door de natuur opzettelijk bestemd schijnt om verdedigd te worden.

De bogt van *Succadana* vormt een langwerpig halfrond, met zacht glooijende en met boomen begroeide heuvels omgeven, welke zich amphitheatersgewijze verheffen en aan hoogere bergen aansluiten, die in eene onafzienbare reeks naar het binnenland loopen en zich in het blaauwe verschiet der lucht verliezen. Deze bogt is omtrent 3000 *Toises* lang en 1230 *Toises* breed. Bij de invaart heeft men gedurende

den vloed 18, en bij de ebbe 10 voeten water. De ankergrond is zacht en goed, maar in den West-Moesson zijn de schepen er niet genoegzaam veilig. Tusschen de jaren 1780 en 1786 zegt men dat aldaar zelfs Chineesche jonken van 300 Lasten koophandel kwamen drijven.

De rivier *Sucadana*, in het midden van den achtergrond der bogt, ligt op 1°16' Zuider-Breedte. Daar dezelve reeds sedert lang niet meer bevaren wordt, zijn de boomen er bijna geheel over heen gegroeid en kan men haar niet dan met groote moeite een klein eind weegs opvaren. Zij is omtrent 80 voeten breed en verscheidene vademen diep. Digt voor den mond ligt eene bank van zand- en steengrond, waarop bij den vloed slechts 4½ tot 5 voet water staat, zoodat slechts kleine praauwen er over kunnen komen.

Aan de uithoeken dezer baai, welke door de heuvels gevormd worden, die zich naar het Noordwesten en Zuidwesten uitstrekken, vindt men eenige boven het water uitstekende riffen en klippen. Van den Zuidwestelijken hoek af strekt zich een rif, met boomen en hooge rotsklompen bezet, uit, voor hetwelk op een' korten afstand het eilandje *Sala Nama* ligt.

Tusschen dit rif en het eiland kunnen bij goed weder alleen kleine booten varen. Noordwaarts van *Sala Nama* ligt op geringen afstand eene groote klip, welke met vier verschillende kruinen uit het water steekt en *Batoe Mandie* genoemd wordt. Tusschen deze klip en het eiland is het water diep genoeg, maar het al te enge kanaal maakt, dat het niet

raadzaam is, om er door te varen. Achter het eiland vinden kleine praauwen in den West-Moesson eene veilige ligplaats.

Blinde klippen vindt men in de bogt en den omtrek niet, uitgezonderd twee steenen dammen, welke zes voeten breed zijn en uit kleine klipsteenen bestaan. Gedurende den vloed staan zij onder water. Zij liggen voor den mond der rivier *Succadana*, waar hunne beide middeneinden achter elkander verschoven heenloopen, zoodat een vaartuig niet dan langzaam en zich nu naar deze, dan naar gene zijde wendend tusschen de hoofden doorvaren en den mond der rivier binnenloopen kan.

Deze steenen hoofden zijn door *Sultan* INDRA LAYA in het jaar 1780 en 1784 aangelegd, om de aan den oever gebouwde huizen van *Succadana* tegen eene overrompeling te beveiligen.

Het strand bestaat grootendeels uit aangespoeld zand. Het land is op vele plaatsen hoog en vast, behalve in de nabijheid van de rivier *Succadana*, waar het laag en moerassig is. De helling en de voet der bergen en heuvels, waarop een goede vette en vaste bodem ligt, zou tot aankweking van verscheidene voortbrengselen kunnen dienen. Voorheen had men daar eenigen peper geplant, die met voordeel verkocht werd. De koffijboom zou aldaar waarschijnlijk ook wel voortkomen, maar het is onzeker, of deszelfs vruchten zoo goed zouden zijn als die, welke op *Java* gewonnen worden.

Het land bezuiden de rivier is zeer geschikt voor den rijstbouw en kan naar goedvinden onder water gezet worden. GOESTIE BANDAR, de grootvader van

Sultan DJAMALOEDIN, die aldaar lange jaren gewoond heeft, heeft zich daarop met voordeel toegelegd.

Op den Zuidwestelijken hoek van *Succadana*, op een' kleinen heuvel, had zich in 1785 en 1786 *Radjah* ALIE van *Riouw* gevestigd. Aan den voet van dien heuvel bevinden zich zeven kleine uitwateringen, *Telaga Toetjoe* geheeten.

Om zich zoet water te verschaffen, moet men de rivier *Succadana* ongeveer ¼ Duitsche mijl opvaren, hetwelk wegens het overhangend geboomte nog al moeijelijk is. Gemakkelijk kan zulks geschieden door bij *Telaga Toetjoe* een' kuil in het zand te graven: want dit is het werk van één oogenblik en levert toereikenden voorraad van water voor ettelijke vaartuigen op. Ook heeft men in den Noordoostelijken binnenhoek boven de rivier *Succadana* in het beekje *Matjan laut*, digt bij het strand, zoet water. Groote vaartuigen daarentegen kunnen op den Noordwestelijken hoek van *Succadana* bij *Tampong Malam* en in de daarboven liggende groote bogt *Rawang* in onderscheidene riviertjes genoegzaam en goed drinkwater opdoen.

Toen *Succadana*, na den oorlog met de Oost-Indische Compagnie, in 1786 door de inwoners geheel verlaten was, hield zich naderhand op de plaats, waar GOESTIE BANDAR gewoond had, een zeker Hoofdman der roovers op, TJAMBRANG geheeten, die vele mindere Hoofden en manschappen onder zijne bevelen had. Een gedeelte dier zeeroovers bouwde daar hutten en legde rijstvelden aan, terwijl de overigen op roof uitgingen. Somwijlen hadden zij in den tijd van twee of drie maanden rijst geplant en

ingeoogst, die tot onderhoud van verscheidene honderden koppen toereikend was.

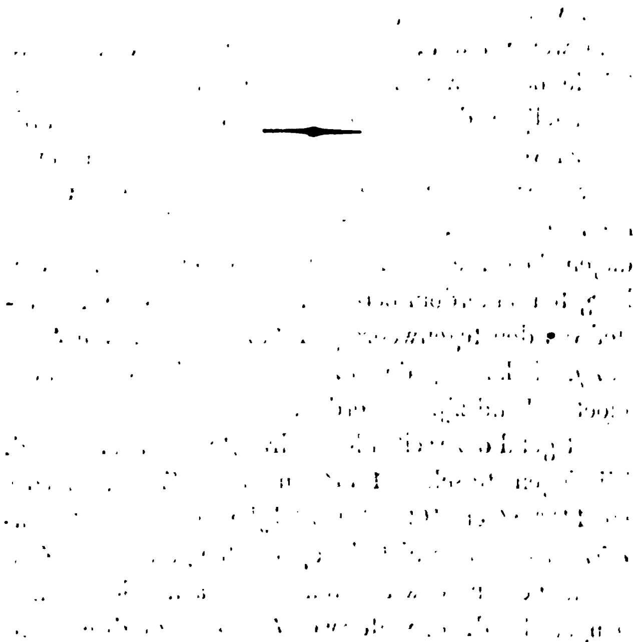
Deze TJAMBRANG (ook *Radjah* SAMBRANG geheeten) is een zoon van *Radjah* NORDA PADANG, den broeder des *Sultans* van *Soolok*. Hij zwierf gedurende vele jaren langs alle kusten van *Borneo* rond: dikwijls werd hij door den *Sultan* van *Sambas* tegen *Pontianak*, en in een volgend jaar weder door dien van *Pontianak* tegen *Sambas*, te hulp geroepen en stond alsdan in de soldij dezer Vorsten.

Zijne magt was ongeveer deze:

	Praauwen,	Man.
Radjah (of *Datoe* TJAMBRANG had. . . .	5	200
DATOE ROGAT, neef van TJAMBRANG had.	2	60
DATOE BOYAN, de zoon van zekeren Arabier TOEHAN SAID van *Soolok* had. . .	2	100
SUMARIN, een *Orang Kaya* van *Soolok* had.	2	100
Verscheidene andere vreemde praauwen en manschappen.	7	300
te zamen	18	760.

In de jaren 1818 en 1819 bevond TJAMBRANG zich met 24 praauwen en 900 of 1000 man op de eilanden van *Sambas*, eenige uren van den mond der rivier. Hij bouwde met zijn volk huizen, haalde de praauwen op den wal, liet ijzer smeden, en deed alsof hij altijd hier gewoond had: niemand waagde het hem tegenstand te bieden. Tegenwoordig kunnen kleine vaartuigen ongehinderd daarheen varen, en men mag zich met de hoop vleijen, dat binnen eenige jaren de vaart langs de geheele Zuidwestkust vrij en onbelemmerd zijn zal.

Op de beste kaarten, welke men van deze kusten heeft, is *Sucoadana* ter naauwernood aangeteekend. Het is klaarblijkelijk, dat de gedane opmetingen op te grooten afstand van den wal hebben plaats gehad, waardoor men verhinderd werd den omvang van het land naauwkeurig op te nemen.

VIII.

KARIMATASCHE EILANDEN.

Even als het gezigt dezer eilanden den aanschouwer verrukt, wekt de herinnering aan dezelve bij de bewoners van *Borneo* aangename denkbeelden en liefelijke droomen op. Zij stellen het Paradijs hunner voorvaderen in deze gezegende gewesten, even als weleer andere volken op de Balearische en Canarische eilanden, waar de gelukkige sterveling zalige dagen beleefde en zonder moeite en kommer den hoogsten ouderdom bereikte. Kasoema ningrat, de vader van den tegenwoordigen *Panoembahan* van *Simpang*, die lang op de *Karimatasche* eilanden woonde, moet stokoud zijn geworden.

Het getal dezer eilanden bedraagt meer dan honderd. Zij liggen tusschen 1°11′ en 1°46′ Zuider-Breedte en 118°49′ en 109°58′ Oostelijke Lengte van *Greenwich* en zijn nog niet alle opgemeten geworden. Zelfs op de beroemde kaart van roos staan vele nog niet aangeteekend, b. v. de twee *Dewenta*, de drie *Tjim-*

badoe, *Sampadian* en verscheidene andere eilanden en rotsen. Echter is deze kaart voldoende voor de zeelieden, die Westwaarts van deze eilanden houden.

Op de meeste kaarten is de omtrek der kusten van de tegenoverliggende Westkust van *Borneo* slechts als eene ruwe schets te beschouwen, voornamelijk bij den mond der rivieren *Mendauw* en *Simpang*, de bogten van *Simpang*, *Rawang*, *Succadana*, *Datoe* en de naastbijgelegene eilanden. Zoo b. v. schijnt de lengte en breedte van den mond der rivier *Succadana* op de kaart van zooe niet op afzonderlijke waarnemingen te berusten, maar van de *Karimataasche* eilanden opgenomen te zijn. Eveneens zou het allezins nuttig zijn, indien men van de eerste de beste gelegenheid, die zich zonder buitengewone kosten mogt aanbieden, gebruik maakte, om eens deze gezamenlijke eilanden en rotsen op te nemen.

Tusschen den vasten wal van *Borneo* en de *Karimata's* is het vaarwater volkomen veilig en heeft men, zelfs bij slecht weder, ruimte genoeg. Eene enkele klip steekt hoog boven het water uit en is zelfs des nachts door hare witte kleur zigtbaar.

Behalve de natuurlijke voortbrengselen van *Simpang* en *Matan*, leveren deze eilanden nog het volgende op:

Schilpad of *Karet*, van 300 tot 700 *Katjes*, tegen 10 tot 50 Realen het *Katje*.

Schilpadden-eijeren.

Visch in groote menigte.

Oesters insgelijks in overvloed.

Vele soorten van schelpdieren en onder deze de reuzenschulp (*Tridaena gigas* en *Tr. Hippopus*).

Een aantal in het wild groeijende vruchten, wortelen, groenten, alle welke voorwerpen aan een groot gedeelte der bevolking van *Simpang* en *Matan* tot voedsel dienen.

Aggar-aggar, eene soort van eetbaar zeewier, van 2 tot 4 Realen het *Pikel*. Het wordt bij geheele *Koyangs* te *Sambas*, *Pontianak* en *Singapore* aan de Chinesche jonken verkocht.

Tripan. Hiervan worden door de omzwervende roovers somtijds van 80 tot 100 *Pikels* opgevischt, tegen 7 à 12 Realen het *Pikel*.

Van de schelpen en koralen, welke zich op verscheidene eilanden vast zetten, wordt kalk gebrand.

Buiten de opgenoemde voordeelen, is de ligging der *Karimata's* bijzonder geschikt, om dezelve tot eene stapelplaats van den handel te maken. Vreemdelingen hebben zoo wel vroeger, als tegenwoordig, hoogen prijs gesteld op het bezit dezer eilanden. De voorzeker alles behalve opregte handelwijze der Vorsten en Rijksgrooten van *Simpang* en *Matan* jegens de Nederlandsche regering in de laatste jaren was hier, zoo wel als elders, een gevolg van vreemden invloed. Het doel der vreemdelingen 1) was, de Vorsten des lands tegen onze regering op te zetten, zelve een handelsdepôt op *Karimata* te vestigen, den Nederlandschen koophandel te gronde

---

1) De meergemelde Sir THOMAS STAMFORD RAFFLES, die toenmaals het bewind over het Engelsche Etablissement te *Benkoelen* op *Sumatra* bekleedde, was ook hier weder de hoofdpersoon om de Nederlandsche regering te dwarsboomen en de inlandsche Vorsten door allerlei slinksche streken van haar afkeerig te maken.

De Redactie.

te rigten, *Pangeran* ADI MANGKORAT, schoonzoon des *Sultans*, tot Vorst dezer eilanden te verheffen en alzoo ook hier op dezelfde vijandelijke wijze te handelen, als zij op andere plaatsen reeds gedaan hadden.

De *Karimata's* maakten te voren een afzonderlijk Rijk uit, hetwelk zijnen eigenen Vorst had, die niet van *Matan* afhankelijk was. Van de geschiedenis van den eersten Vorst heeft de mondelijke overlevering slechts eenige fabelachtige berigten bewaard.

BAVORQAL, de zoon van eenen *Djen*, of Halfgod, kwam over zee, door een' groten visch gedragen, die hem van het eene eiland naar het andere voerde. De inwoners, met de schoone, mannelijke gestalte en het vriendelijke wezen van den prins ingenomen, verzochten hem hun Vorst te zijn; maar hij bedankte hen voor deze blijken hunner genegenheid en wees die waardigheid van de hand. Zij lieten echter niet af en erlangden eindelijk de belofte, dat hij een' tijdlang in hun midden zou vertoeven. Intusschen had eene hoogere magt over hem besloten, dat hij aan wal geen duurzaam verblijf zou hebben, tot dat hij eene maagd als gade zou' gevonden hebben, die hem, des onbewust, met de aarde vereenigde. Intusschen betrok hij eene woning op eene rots aan de Zuidwest-kust van *Groot-Karimata*, welke haren kruin hoog boven de golven verhief. Spoedig daarna verhief zich een geweldige storm, die een klein eilandje losrukte en voortdreef, op hetwelk een prachtige en wonderbare boom stond. De *Djen*, door een onwederstaanbaar gevoel aangedreven, begaf zich op het drijvende eilandje en zette zich onder den schoonen

boom neder. In zijne gepeinzen over deszelfs grootte en pracht verdiept, viel hij in een' vasten slaap, die verscheidene weken duurde. Intusschen was het eilandje tot den Zuidwestelijken hoek van *Karimata* genaderd en had zich aldaar aan het land gehecht. Eindelijk uit zijnen langen slaap ontwaakt, ontdekte hij, dat zijne voeten met de wortels van den boom waren zamengegroeid. Ofschoon uit eenen *Djen* gesproten, ontstelde hij echter vreeselijk, want hij was toch ook half mensch. Zijn angst klom nog hooger, toen honger en dorst te gelijk hem begonnen te kwellen. Vol onuitsprekelijke droefheid zag de vastgegroeide *Djen* om zich heen, en zich zonder hoop verloren achtende barstte hij eindelijk in bittere klagten uit. Maar zie! Daar buigt de boom zich neder: geurige vruchten hangen voor zijnen mond en uit de takken vloeit een verkwikkelijke drank. Hij at en dronk naar hartenlust en omarmde in verrukking den boom, die hem gelaafd had. Eensklaps is de boom verdwenen, en houdt hij in zijne armen eene jonge en schoone prinses, wier verlossing hem tevens van het aan hem beschoren noodlot bevrijdde. Zij werden man en vrouw, Vorst en Vorstin der *Karimatasche* eilanden.

Wanneer deze eilanden onder *Matan* gekomen zijn, is onzeker. In den laatsten tijd maakten de *Sultan* van *Matan* en de *Panoembahan* van *Simpang* gemeenschappelijk aanspraak op dezelve. In het jaar 1600 geraakten zij geheel in verval en verstrooiden zich de inwoners naar andere plaatsen. Van 1730 tot 1786 schijnen zij weder eenigzins bewoond te zijn geweest, en vooral in den laatsten tijd, toen *Suc-*

cadana zich weder hersteld had. Na den oorlog der Oost-Indische Compagnie met *Radjah* ALIE, werden zij op nieuw door de bewoners verlaten. De voornaamste dezer eilanden zijn *Groot-Karimata*, *Panambangan* en *Souroutou*.

KARIMATA

bestaat uit eenen hoogen berg, die zich 2400 voeten boven de zee verheft en op 10 Duitsche mijlen afstands kan gezien worden. Hij levert een heerlijk schouwspel op, in het midden door wolken omringd en met zijnen kruin hoog boven dezelve uitstekend. Steile rotswanden, honderden voeten hoog, verheffen zich boven de spitsen der lagere bergen, en tusschen dezelve storten beekjes in de diepte naar beneden. De geheele berg is tot op den top met boomen begroeid. Hij ligt op 1°38½' Zuider-Breedte en 108°49' Ooster-Lengte van *Greenwich*. Het eiland beslaat 7½ Duitsche mijlen in omvang. Het strand is ten Noorden en Westen gedeeltelijk met rotsen omzoomd: ten Zuiden en Zuidoosten heeft men ook zandgrond. Aan den voet der bergen en heuvels heeft men verscheidene kleine vlakten, die voor den landbouw geschikt zijn. Vijf riviertjes komen uit de bergen te voorschijn, aan welke voorheen vijf *Kampongs* lagen.

Kampong Srunai, aan den Zuidoostkant bij *Tanjong Srunai*, was in 1770 door *Radjah* MOUSA, zoon van den onttroonden Vorst van *Siac* op de Oostkust van *Sumatra*, bewoond. Deze kwam in het jaar 1772 ABDOEL RACHMAN, naderhand *Sultan*

van *Pontianak*, te hulp, toen deze *Sangouw* beoorlogde.

Negrie Battoe, aan de *Soengie* nabij *Tanjong Sranai*, was voorheen door de oude inboorlingen van *Karimata* bewoond. Deze geloofden kinderen van den *Piek* van *Karimata* te zijn en weleer langen tijd in deszelfs ingewanden gewoond te hebben. Als zij echter eens al te veel beweging en gedruisch daarin maakten, opende zich de berg, en uit denzelven sprongen lustig de menschen te voorschijn, die *Karimata* bevolkten.

Kampong Radjah, aan de *Soengie Radjah* aan de Noordzijde. De rivier is van 60 tot 70 voeten breed en prauwen van 2 tot 4 *Koyangs* kunnen er binnenloopen. Hare oevers zijn hoog en worden thans nog alleen door roovers bezocht.

De *Soengie Bakon* draagt dien naam naar de menigte *Bakon*-boomen of *Rhizophorae*, die langs hare lage oevers groeijen. Voorheen stond er nabij den mond der rivier een kamp, waarin de eilanders woonden.

De *Soengie Palembang*, de grootste van deze rivieren, stroomt van het Noorden naar het Zuiden. Gedurende den vloed kunnen prauwen van 10 tot 12 *Koyangs* en bij de ebbe van 3 *Koyangs* in dezelve binnenvaren. De rivier is aan haren mond omtrent 80 voeten breed en heeft, hooger op, op verscheidene plaatsen 4 of 5 vademen water.

Voor deze rivier ligt eene groote bank van hard zand, die het gevaarlijk maakt, om bij harden wind aldaar te ankeren. Ter linker zijde bij het inwaren is eene groote zandvlakte, waarop men vele schildpadden en eijeren van dezelve vindt. Het *Karet*, dat

men hier aantreft, is van de beste kwaliteit. Men zegt, dat de *Negorij Palembang*, die te voren aan den mond dezer rivier lag, door de inboorlingen van *Karimata* bewoond was. In het jaar 1805 woonden er nog 70 of 80 Chinesche huisgezinnen, die van de vischvangst leefden, of ook ijzer bewerkten, dat hier in menigte voorhanden is. In het jaar 1808 zijn zij naar den vasten wal van *Borneo* getrokken. Nabij het verwoeste kamp vindt men nog een' grooten ouden pot van Chinesche aarde, welke 6 vademen in omvang en 2 vademen diep is. Ook groeijen er nog eenige theeheesters, welke te voren door de Chinezen aangeplant zijn geworden. Van de eertijds bloeijende *Negorij Palembang* vindt men tegenwoordig niets meer, buiten eenige Kokos-, Pinang- en andere vruchtboomen, die door de inwoners in betere tijden geplant en aan de algemeene verwoesting ontsnapt zijn. Onder deze boomen staan tien armzalige hutten, door zekeren BADIN GALAN bewoond, die met zijn volk van zeerooverij bestaat. Ook verzamelen zij die voortbrengselen, welke de natuur zelve zonder menschen-arbeid oplevert, als honig, was, vogelnesten, enz. Tevens vangen zij visch en zoeken schilpadden, *Tripan*, en dergelijken.

De vogelnesten, welke zij inzamelen, moeten zij met den *Sultan* van *Matan* en den *Panoembahan* van *Simpang* deelen. Zij geven voor, dat zij slechts 9 *Pikols* vogelnesten van de tweede en derde soort vinden, maar de *Sultan* meent, dat men daar op zijn minst wel 20 *Pikols* inzamelt, of althans inzamelen kan.

Deze zeeroovers laten zich *Rayats* noemen. Hun

Opperhoofd draagt den naam van BADIN, hetwelk zoo veel als *Orang Kaya-laut* beteekent, en staat onder de bescherming van de Vorsten van *Matan* en *Simpang*. BADIN GALAN is reeds te oud, waarom zijn oudste zoon SINGOM als BADIN handelt en het eervolle ambt op zee bekleedt. Onder hem dient zijn broeder RINGOM. Zijne dochter RITJA is met zekeren ORWAN SMAIL, een' berucht personaadje van dezelfde soort, getrouwd: deze is een der Hoofden van de zeelieden uit *Kendawangan*. GALAN's oudste zoon was GELON, die in 1813 door ENTJE ALIE gedood werd, welke zijn lijk, als een zegeteeken, naar *Pontianak* sleepte, waar het eindelijk op dezelfde plaats, waar nu de Residentie staat, eene grafstede vond. GELON's dochter is met *Raden* NALLAR, een' zoon van den *Panoembahan* van *Simpang*, getrouwd.

BADIN GALAN, die door armoede tot zijnen tegenwoordigen toestand vervallen is, zou door eene geringe ondersteuning van de zeerooverij kunnen afgebragt worden. Ook heeft hij reeds zijnen wensch te kennen gegeven om eene gelegenheid te vinden, ten einde de goedheid en zachtheid onzer regering te kunnen verdienen. Ook op de overige zeeroovers van *Matan* en *Kendawangan* zou eene gepaste zachtheid, en zelfs eene zekere mate van edelmoedigheid in den beginne, van gunstige werking zijn. De Vorsten en Rijksgrooten zouden het niet zonder ontevredenheid zien, dat men terstond met alle gestrengheid tegen hen handelde: want bijna alle de Hoofdlieden der roovers zijn met hen vermaagschapt en bezitten voor als nog geene eigene middelen om eene andere levenswijs te kunnen aanvangen.

EILAND PANUMBANGAN.

Dit eiland ligt op 1°12′ Zuider Breedte en 109°11½′ Ooster Lengte van *Greenwich*. De vaart tusschen *Panumbangan* en den vasten wal wordt op oudere kaarten als van 3 tot 3½ vademen diepte opgegeven. Wij echter vonden er bij het doorzeilen in November 1822 van 4 tot 5 vademen water. Men kan het strand van het eiland tot op een' geringen afstand naderen.

Panumbangan bestaat uit een' berg, die zich in eene zeer langwerpig ronde gedaante 900 tot 1000 voeten boven de zee verheft en geheel met boomen bezet is. Uit dezen berg ontspringt een aantal beekjes, die Noordoost- en Noordwestwaarts stroomen en een' goeden voorraad water aan schepen opleveren. Thans is dit vruchtbare eiland geheel onbewoond en wordt slechts van tijd tot tijd door de bende van BADIN GALAS bezocht, als ook door lieden uit *Simpang*, *Koeboe* en *Pontianak*, welke daar altijd rondzwerven.

Aan den Noordoostelijken hoek lag voorheen eene aanzienlijke *Negorij*, welke van 1760 tot 1772 nog ten deele bestond. Hier hield de beruchte roover DATOE TJAMBRANG dikwijls zijn verblijf, en terwijl een gedeelte van zijn volk te *Succadana* rijst bouwde, loerde een ander gedeelte op de voorbijvarende schepen en hield zich intusschen met de vischvangst en het inzamelen van verscheidene voortbrengselen van het eiland bezig.

TJAMBRANG heeft zich sedert eenige jaren naar *Klaka* op het grondgebied van *Borneo proper* te

teruggetrokken, alwaar zich tegenwoordig vele roovers ophouden, die aan onze bezittingen aan de Westkust jaarlijks groote schade veroorzaken. Een verbond van vriendschap met den Vorst van *Borneo proper*, zonder dat men zich in zijne landen vestigde, zou reeds op zich zelf veel onheil uit den weg ruimen en een aantal vreemde roovers, dat aldaar tegenwoordig nestelt, van de Noordwestkust doen verdwijnen. Door het doen van eenige inwilligingen en het verminderen der tollen, zoo als men aan andere bondgenooten heeft toegestaan, zou men zonder twijfel de bewoners dezer landstreken tot nieuwen handel op de Westkust kunnen overhalen.

EILAND SOUROUTOU.

Dit eiland ligt op 0°42′ Zuider Breedte en 108°41½′ Ooster Lengte van *Greenwich*. Het wordt door onderscheidene kleinere bergen en heuvels gevormd, welke aan elkander verbonden van het Oosten naar het Westen loopen. Alle zijn tot aan den top met boomen bedekt.

Van het Zuidwestelijke strand strekken zich koraalriffen uit, waarvan men voorheen en somtijds nog tegenwoordig eene fijne soort van kalk brandde, die met *Sirie*-bladeren gemengd en aldus gekaauwd wordt. Men vindt er ook rood koraal, dat uit ontelbare aan elkander gehechte pijpjes bestaat. De Chinezen koopen deze soort meestal op en gebruiken ze dikwijls in hunne geneesmiddelen. Het koraal, dat in vlakke lagen uitloopt, wordt *Klikap*, het pijpkoraal *Jangau* geheeten.

De bewoners van *Koeboe* komen dikwijls op dit eiland, om er koraal tot het branden van kalk te halen. Bij deze gelegenheid loeren zij te gelijker tijd op roof. *Souroutou* heeft een aantal beekjes, veel vlakken grond en zacht glooijende heuvels, die vóor den landbouw uitnemend geschikt zijn. Te voren had men op dit eiland twee *Kampongs*, van welke de Noordelijkste *Negrie Siak* genoemd werd en door de Hoofden van het verdreven Vorstengeslacht van *Siak* gebouwd was.

NEGRIE SIAK OP HET EILAND SOUROUTOU.

De *Sultan* van *Siak* op de Oostkust van *Sumatra*, door eenen Arabier uit zijn Rijk verjaagd, doolde lange jaren met zijne familie op de zee om en vond zijn bestaan door de zeerooverij. Eindelijk zetten zich de Hoofden van dit geslacht in het jaar 1765 op de *Karimatasche* eilanden neder. *Radja* MOUSAH legde op *Groot-Karimata* de *Kampong Srumai* aan. Op *Souroutou* bouwde hun Opperhoofd eene kleine *Negorij*, welke hij *Nieuw-Siak* noemde. Zij leefden van de voortbrengselen dezer eilanden en vorderden tol van de voorbij varende schepen, tegen welke zij ook niet zelden misdrijven pleegden. Tegen het jaar 1772, gedurende eenen oorlog, welken ABDOEL RACHMAN, eerste *Sultan* van *Pontianak* met *Sangouw* voerde, riep deze Vorst de hulp in van het *Siaksche* Vorstengeslacht, welks leden zich ook bij hem voegden en onder het bevel van SIR TORMAN RADJIN MORDA tegen *Sangouw* streden. *Radja* MOUSAH, de dapperste der *Siaks* en *Radja* ISAH

sneuvelden in dezen oorlog: beide zijn zij te *Batoe-Layang* (zie de bijgevoegde plaat) in de begravenisplaats der Vorsten van *Pontianak* begraven.

Na den *Sangouwschen* oorlog zette een gedeelte van dit *Siaksche* geslacht zich te *Pontianak* neder en stichtte daar een nieuw kamp *Siak* op dezelfde plaats, waar nu het huis van den Resident staat. Na het jaar 1818 zwierven zij gedeeltelijk weder langs de kusten van *Banka*, *Biliton* en *Sumatra*.

Bij gelegenheid van den laatsten oorlog met *Palembang* heeft men hen tot een ander beroep zoeken te brengen. Zij vereenigden zich onder hun Opperhoofd *Radja* AKIL en beloofden van dien tijd af tegen de zeeroovers te zullen kruisen. In den slag van *Palembang* trachtten zij door hunne dapperheid de genegenheid onzer regering te verdienen. Tot belooning hunner goede diensten, werd hun Opperhoofd tot den rang van Majoor, en de overigen tot Kapiteins en Luitenants verheven en hun eene vaste soldij in geld en levensmiddelen toegelegd.

De Majoor *Radja* AKIL heeft thans elf Officieren onder zijne bevelen, alle leden zijner familie, waarvan elk het bevel over een klein vaartuig voert.

Gedurende ons verblijf te *Simpang*, in November 1822, spraken Officieren en volk dikwijls over zekeren Sultan MAHOMED. Op de vraag: wie dan toch eigenlijk deze Sultan MAHOMED was, vatte *Radja* AKIL het woord op, en zeide hij met zigtbare geestvervoering: »Hij is »wettig erfgenaam van den troon van *Siak*, want hij »is de oudste zoon van onzen stam. Wij erkennen »hem als Sultan." Wij luisterden met gespannen aandacht, als de spreker, gelijk een andere AENEAS,

den kampstrijd van *Siak* en de lotgevallen der Vorsten en afstammelingen van dit Rijk verhaalde. »Langen »tijd," dus ging hij voort, »heeft het lot ons, na de »verovering van ons vaderland, over de zeeën ver»strooid, tot dat het geluk ons weder heeft vereenigd. »Hier heb ik eindelijk mijnen ouden eerwaardigen »vader wedergevonden. Hij had van toen af in ver»driet en kommer geleefd, maar zal in het vervolg »door mijne zorgen een beter lot genieten. Ik zal »hem verplegen en voor hem waken, en de eer niet »onwaardig zijn, dat ik uit denzelfden stam der *Siaks* »ben gesproten." Gelijk de vrome Trojaan weleer zijnen vader op de schouders wegdroeg, zoo voerde ook *Radja* AKIL zijnen vader (of wel zijnen oom MAHOED) naar *Pontianak*.

Elk schepeling heeft den mond vol van zijne voorouders. Het woord: matroos, is onder hen onbekend; zij zijn medgezellen en reisgenooten. Elk stuurman schijnt een andere PALINURUS te zijn en bezingt den lof van zijnen vader en van de Vorsten en Opperhoofden van *Siak*, waarbij hunne eigene lotgevallen en gevaren niet vergeten worden. Ook onze reis van *Pontianak* naar *Simpang* en *Matan* werd door een' der zeelieden, den zoon van eenen *Hadjie*, in verzen bezongen.

Radja AKIL heeft te voren met zijne familie en zijne onderhoorigen het westen van den geheelen Indischen Archipel doorgezworven en is bij alle Vorsten aldaar bekend. Ook hier op *Borneo* heeft hij tegen *Sangouw*, *Koeboe*, *Simpang* en *Matan* gevochten. Op alle plaatsen, welke wij bezochten, vond hij en zijn volk gedenkteekenen van vroegere daden en lotgevallen.

Het verdrijven van zijn' grootvader van den troon van *Siak*, zijn omzwerven op verre zeeën, zijne gevechten met de gemelde Vorsten, zijne aankomst te *Simpang* en de bevrijding van zijnen oom MAHOMED, als ook zijn aanhoudend pogen om *Siak* weder te veroveren, zou rijkelijk stof voor een Heldendicht kunnen opleveren. Of de kampstrijd van *Siaks* Vorst voor het behoud van zijn erfdeel, of de lotgevallen zijner nakomelingen even groote en verhevene daden en krijgsbedrijven opleveren, als de laatste strijd en ondergang der stad van PRIAMUS en de langdurige tegenspoeden van ANCHISES zoon, wie mag dit beslissen? — wie de waarheid van den schijn onderkennen, waar een digte sluijer de daden van den voortijd overdekt? — Vele eeuwen, met den roem van VIRGILIUS vervuld, geven aan het dichterlijk talent eene waardij en eenen glans, gelijk aan die der waarheid.

Hiermede eindigt het ons ten gebruike toevertrouwde Handschrift van MÜLLER, hetwelk wij meenden, zoo veel mogelijk in deszelfs oorspronkelijken vorm en zonder aanmerkelijke veranderingen in den stijl, te moeten mededeelen. Voorzeker zal de inhoud de juistheid hebben aangetoond van het oordeel, vroeger door ons geuit, dat dit gedeelte van 's mans werk over *Borneo*, ofschoon niet geheel ontbloot van belangrijkheid, naauwelijks in vergelijking kan komen met de bouwstoffen, die hij op onderscheidene reizen en met de grootste inspanning en volharding over de gesteldheid der binnenlanden van

dit groote eiland had bijeenverzameld [1]). Hier toch zien wij slechts eenige onzer kleinere Etablissementen op de Westkust van *Borneo* beschreven, die voor het oogenblik althans van gering staatkundig aanbelang zijn, terwijl die van *Pontianak*, *Sambas* en de reeds verscheidene jaren door de Chinezen overweldigde mijndistrikten in dat opzigt zeker veel meer belangstelling verdienen. Om deze gaping eenigermate aan te vullen, is het ons oogmerk om in een volgend Nummer een beknopt overzigt te geven van dit gedeelte der Westkust en de tegenwoordige gesteldheid der bevolking, uit de nieuwste en beste bronnen ontleend, welke daarover ter onzer kennis zijn gekomen, te meer, daar de bij dit Tijdschrift gevoegde afbeeldingen uit MÜLLER's nalatenschap ten deele op die gewesten betrekking hebben.

---

1) Een gedeelte daarvan is waarschijnlijk bij zijnen noodlottigen moord verloren gegaan, tenzij dezelve misschien, volgens de bewering van den Engelschen reiziger DALTON, nog in handen van den *Sultan* van *Kottie* mogten zijn. Overigens gelooven wij te kunnen veronderstellen, dat de geschriften, welke op zijne vroegere reizen in de binnenlanden van *Borneo* langs de rivier *Kapoeas* betrekking hebben, zich nog in het koloniaal Archief bevinden, waaruit zij allezins verdienden aan het licht gebragt te worden.

EENIGE BIJZONDERHEDEN

OMTRENT

PALEMBANG,

DOOR

C. F. E. PRAETORIUS,

NED. OOST-INDISCH HOOFD-AMBTENAAR, LAATST DIRECTEUR OVER DE CULTURES, RIDDER DER ORDE VAN DEN NED. LEEUW.

Volgens onze aankondiging in een vorig Nummer, zouden wij thans bijdragen tot eene Statistiek hebben geleverd, *Palembang* betreffende, ons door den Heer PRAETORIUS medegedeeld. Toen dezelve echter nagenoeg voor de pers gereed waren, is in het licht verschenen een werk getiteld: *Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang door* W. L. DE STURLER, bevattende aanteekingen betrekkelijk het Rijk van *Palembang*, vroeger bijeenverzameld door den broeder van den uitgever, wijlen den Heer J. E. DE STURLER, voormalig Adsistent-Resident voor de *Palembangsche Binnenlanden* en laatstelijk Resident van *Banjoemaas* op *Java*. Dit werk hoofdzakelijk alles bevattende, wat wij voor-

nemens waren in ons Tijdschrift mede te deelen, zoo moest natuurlijk ons voornemen vervallen, om, hetgeen ons door den Heer PRAETORIUS was ter hand gesteld, door den druk bekend te maken. Evenwel kwamen ons in de aanteekeningen van laatstgenoemde zeer vele wetenswaardige opmerkingen voor, welke in het werk van den Heer DE STURLER gemist worden, waarom wij het noch onnoodig noch onnuttig rekenden, dezelve hier mede te deelen.

Het eerst kome dan in aanmerking, hetgeen de Heer PRAETORIUS heeft opgeteekend *over de afnemende welvaart op Palembang*; het is het volgende:

Een slechts vierjarig verblijf te *Palembang* heeft mij de blijken opgeleverd van eene groote vermindering in welvaart bij de ingezetenen dezer plaats; en personen, welke sedert 1821 te *Palembang* aanwezig zijn, betuigden mij, even als de vertrouwde inlandsche Hoofden, dat de achteruitgang blijkbaar is; zelfs zoodanig, dat zulks door de woningen, kleeding en sieraden der inlanders in het oog valt.

Wanneer men de registers van in- en uitvoer raadpleegt, als dan zal men zien, dat de handels-balans ten nadeele van deze plaats is en wel dat jaarlijks p. m. *f* 100,000 te kort komt en in specie, meest met kopergeld, wordt gedekt. Deze som wordt dus ieder jaar aan den handel onttrokken en daar de invoer aan specie onbelangrijk is, zoo volgt daaruit dat het deficit hoe langer hoe meer moet toenemen.

Daar het grootste gedeelte der inwoners van de Hoofdplaats van den handel bestaat, dezelve voornamelijk met de binnenlanden wordt gedreven en deze laatste, blijkens de staten van uitvoer, geene

genoegzame producten, in den handel gewild, opleveren, toereikende ter betaling van de ingevoerd wordende goederen, zelfs na aftrek van die, welke wederom worden uitgevoerd, wanneer de marktprijs daarvoor onvoordeelig is; zoo zal ik de redenen, welke mij toeschijnen daarvan oorzaak te wezen, in derzelver geheel beschouwen.

Mij is onbekend hoeveel de tinmijnen van *Banka* jaarlijksch aan zuivere winst aan het Gouvernement opleveren; deze moeten aanzienlijk zijn; en wanneer men in aanmerking neemt, dat deze zelfde winsten in vroegere tijden voor het grootste gedeelte in de Hoofdplaats zamenvloeiden, alsdan zal men zich niet verwonderen dat de balans van den handel, van den tijd of dat deze bron van bestaan is opgedroogd, een resultaat ten nadeele van *Palembang* oplevert; en niet eens te gewagen van het te niet gaan der peperkultuur, welke jaarlijks, zoo men wil, 30,000 pikols opleverde en, tegen *f* 5 de pikol, *f* 150,000 opbragt.

Om den kwijnenden toestand van den handel en daaruit ontstane afnemende welvaart op te beuren, komt mij geen beter middel voor, dan om de voortbrengselen van het land te doen vermeerderen; en hiertoe zie ik geene andere kans, dan, om door uitbreiding en vermeerdering van kultuur en daardoor te verkrijgen betere, meer in den handel gewilde producten, de handels-balans ten voordeele der Residentie te doen overhellen.

Met leedwezen heb ik door een plaatselijk onderzoek en door het inwinnen van berigten van der zaak kundige inlandsche Hoofden mij overtuigd, dat

vroeger meer welvaart in de binnenlanden dezer Residentie heerschte dan thans het geval is; ter bevestiging waarvan dient, dat het aantal der handelaren in de binnenlanden op onderscheidene daartoe bestemde ligplaatsen hunner praauwen aanmerkelijk grooter was dan tegenwoordig en sommige ligplaatsen geheel verlaten zijn; dat de woningen, de kleeding en sieraden der bovenlandsche bevolking oneindig zijn verminderd in deugdzaamheid, stevigheid en rijkdom.

De voornaamste oorzaken van dezen ongunstigen staat van zaken moeten, mijns inziens, worden gezocht in de volgende oorzaken, als:

Ten eerste, in de algemeene redenen, welke zoowel op den handel van *Java* als elders drukken;

Ten tweede, in den verminderden geldsomloop, alhier ontstaan door het gemis van de voordeelen, welke de *Sultan* en de inlandsche Hoofden uit de tinmijnen van *Banka* trokken;

Ten derde, in den ongelukkigen broedertwist der twee *Sultans* BADAR AL DIN en HOESSEIN DELIA ODDIN; ten gevolge waarvan de eerste, ten tijde der Engelschen, met zijnen aanhang van de Hoofdplaats is gevlugt en zich in de bovenlanden heeft opgehouden, waardoor een gedeelte van de Distrikten *Moesie* en *Batoas* genoegzaam zijn uitgezogen.

Ten vierde, in de knevelarijen door de *Perdjats* of naastbestaanden van den *Sultan* in de bovenlanden gepleegd, nadat hun zeker gezag aldaar was opgedragen en zij verlof hadden erlangd, om zich in persoon derwaarts te begeven, hetwelk hun vroeger om wijze redenen door de *Sultans* zelven was verboden, als te wel bekend zijnde met den hebzuchtigen

inborst hunner familien. Hierdoor hebben onder anderen de Distrikten *Bliatie Komering* en *Woelring Doessoen* zeer geleden.

Ten vijfde, in de onlusten sedert ons bestuur dan hier dan daar uitgebroken, eerst in de *Rawas*, daarna en die *Oeloe Lematang*, en vervolgens door de rooverijen der *Passumah's* en derzelver aanhang, waardoor vele *Doessoens* in de Divisien *Ogan*, *Lamatang Jinini* en *Moessie* en wat daartoe behoort, zijn verbrand, menschen en vee (vooral buffels) geroofd of de inwoners uitgeplunderd en vermoord zijn. Deze staat van zaken maakte aanvankelijk het zenden van inlandsche *barissans* (of hulpbenden) naar de bovenlanden noodzakelijk en, toen deze niet genoegzaam waren bevonden, werden troepen in 1828 daarheen gezonden. Beiden, de inlandsche *barissans* en de militaire expeditie, hebben wel is waar de *Passumah's* verdreven, maar, zoo als zulks wel onvermijdelijk was, bij deze krijgstogten hebben de welgezinde *Doessoens* ook geleden, hetzij door afpersingen of door de groote transporten voor zulk eene aanzienlijke magt benoodigd, welke, de inlandsche hulpbenden medegerekend, eenige duizenden heeft bedragen. En eindelijk

Ten zesde, in de geringe pogingen, welke de inlander in het algemeen en de Palembangsche bovenlander in het bijzonder aanwendt, om, door verdubbelde inspanning zijner krachten, de geleden schade spoedig te herstellen. Hiertoe dient hij door eenen meer regtstreekschen invloed van Europesche ambtenaren te worden aangemoedigd, dan wel door een *zeker* vooruitzigt van vaste winsten er toe te worden aangeprikkeld. Beide middelen hebben tot op dezen tijd ontbroken;

het eerste, uit gemis van Europesche ambtenaren, daar men derzelver getal vooral sedert de in 1826 ingevoerde bezuinigingen eerder heeft berekend naar de oogenblikkelijke winsten, welke deze Residentie afwierp, dan naar de voordeelen, welke in het vervolg van tijd door een verbeterd bestuur, speciaal voor de binnenlanden, met eenigen grond van zekerheid konden worden verwacht. Ook kwam natuurlijk daarbij in aanmerking of wij den militairen arm disponibel hadden, om de Europesche ambtenaren in de binnenlanden eene veilige verblijfplaats te verschaffen.

De andere aanmoediging, namelijk hooge en vooral *vaste* prijzen voor de producten, ontbrak mede; vooral wanneer men daarbij in aanmerking neemt, hoeveel nog daarvan wordt genoten door de Divisie- en mindere Hoofden, welke altijd nog middelen en wegen vinden, om de producten voor lage prijzen van de bovenlanders op te koopen; hetwelk, zoo lang hun het handeldrijven niet stellig wordt verboden en wij de noodige ambtenaren niet kunnen aanwenden om te controleren, steeds ten nadeel van den planter zal verstrekken.

Men zal mij mogelijk tegenwerpen: indien dan werkelijk de welvaart in de binnenlanden is verminderd, hoe het komt dat de belasting, onder den naam van Landrenten bekend, jaarlijks is vermeerderd, vooral tijdens het bestuur van den Heer VAN SON, en min of meer zelfs onder mijn bestuur? — Ik antwoord hierop: dat het de belastingen in het algemeen niet zijn, welke den bovenlander hebben gedrukt, en dat men bij geheele vrijstelling daarvan toch meer of min dezelfde resultaten zoude hebben gezien, of zien

geboren werden, als boven zijn opgenoemd, als waarvan vele zelfs vóór ons bestuur reeds hebben bestaan; dat men, eenmaal overgegaan zijnde om belasting te heffen, daarbij naar een' zekeren regel of maatstaf moest te werk gaan; en dat, daar een vaste basis voor het doen van den zoogenaamden aanslag ontbrak, het eene Distrikt voor hoogere het andere voor lagere sommen werd belast, en men langzamerhand tot maatstaf van de belasting voor jeder huisgezin nemende *zes gulden*, die Distrikten, welke bij gelijke middelen van bestaan beneden dat maximum waren aangeslagen, heeft verhoogd, om geene billijke reden tot klagten te geven. De belasting van zes gulden per huisgezin is dan ook mijns inziens geheel niet drukkende; en ik ben van oordeel, dat het een louter voorgeven is, indien dit tot reden wordt aangehaald van de verminderde welvaart in de bovenlanden. Neen, wanneer de bovenlander geheel vrij was van het betalen der landrenten, alsdan zoude hij misschien daardoor nog eenen prikkel minder bezitten ter aanwending zijner krachten. Want het is eene bewezene zaak, dat de vrije *Passumaher* niet rijker is dan de belastingbetalende nabuur.

Van den *Passumaher* sprekende, zoo heeft het verbod van den slavenhandel deze en naburige bovenlanders vele winsten, welke zij daaruit gewoon waren te trekken, ontnomen; dit zoude dan nog *de zevende* oorzaak kunnen uitmaken van de verminderde welvaart in de binnenlanden.

Omtrent het artikel: *Nijverheid*, bevat het verslag van den Heer PRAETORIUS het volgende:

1°. In de Hoofdplaats.

Mannelijke ambachtslieden.

De inwoners der Hoofdplaats beoefenen onderscheiden ambachten en zijn, bij al hetgeen zij doen, zeer scherpzinnig en bevattelijk, vooral vaardig om iets na te bootsen; en hierin slagen zij het meest bij fijn schrijn- en snijwerk of dergelijke dat meer geduld dan kracht vereischt. Zoo b. v. zijn zij ver gevorderd in het bewerken van ijzer met zoogenaamd Pamoer (*Tretenage*) voor krissen en houwers; daarentegen zouden zij geene bruikbare veren voor rijtuigen kunnen maken, want zelfs het gewoon ijzerwerk voor muur-ankers en dergelijke, is nimmer goed doorsmeed.

Ik zal hier in het kort de onderscheiden handwerken optellen, te beginnen met die, welke de fijnste en kostbaarste materialen verwerken. Het eerst komt dus hier in aanmerking;

a. De goud- en zilversmid tevens juwelier zijnde.

Men telt er 99 [1]; zij werken in goud, zilver, *swassa* en andere compositien, waarin goud of zilver komt en zetten ook steenen.

Hun *swassa*-arbeid is beroemd en daaraan wordt de voorkeur gegeven boven dien van *Java;* ook de buikplaten van eene compositie van koper, goud en iets zilver, genaamd *Tambaga ietam* en van een ander

[1]) Deze en de volgende opgegeven getallen hebben betrekking op het jaar 1832, ten welken jare dit verslag van den Heer PRAETORIUS werd opgemaakt. *De Redactie.*

maaksel van zilver, met een' zekeren harst overtrokken, waardoor het zwart wordt en waarop het zilveren bloemwerk dan meer afsteekt, *Djadam*, genaamd naar den daartoe gebezigden harst, evenaren die van *Trengano*, welke voor de beste gehouden worden.

De goudsmeden behooren onder de gegoedste ambachtslieden; men rekent dat een goudsmid per dag een halve gulden verdient. Sommigen hunner begeven zich van tijd tot tijd naar de bovenlanden, om aldaar hun beroep uit te oefenen.

b. De geelgieter; er zijn te *Palembang* 182 personen, welke dit ambacht uitoefenen.

De gewone prijs van het rood koper is hier *f* 70 de pikol.

1°. $\frac{3}{5}$ gedeelten rood koper en $\frac{2}{5}$ gedeelten tin geeft, hetgeen zij *Koeningan* noemen.

2°. $\frac{1}{5}$ lood en $\frac{1}{10}$ tin gevoegd bij $\frac{7}{10}$ rood koper wordt genaamd *Tembaga mera*.

3°. $\frac{1}{4}$ tin en $\frac{3}{4}$ koper noemt men *Gongso*.

Allerhande soorten huisraad, geschut enz. kunnen zij uit genoemde drie compositien gieten, doch geen rood of geel koper in den vorm van blik bewerken tot ketels of dergelijke; deze worden van *Java* aangebragt.

Aan de klokken of bellen, alsmede aan de *Gamblangs* welke hier gemaakt worden, ontbreekt de goede klank. Daarentegen is hun geschut vrij goed.

Al hetgeen zij willen maken, vormen zij eerst in was, ter zwaarte van $\frac{1}{10}$ gedeelte van het te gieten voorwerp, met uitzondering voor geschut. Hiertoe nemen zij slechts 5 percent aan was. Het metaal wordt in kroezen gesmolten, welke niet meer dan 20

Katties ieder bevatten; deze smeltkroezen worden gemaakt van klei, vermengd met zand en houtskool. De vorm in was wordt omgeven met een mengsel van zeer vette klei (*Tannah liat*) en zand; en daarin het metaal gegoten wordende, smelt het was en het metaal neemt deszelfs plaats in. Koud geworden zijnde, breekt men den vorm; daarna wordt het metalen voorwerp gepolijst en, is het er vatbaar voor, afgedraaid. Handelsartikelen zijn: kommen, *Sierie*-bakjes of doosjes en waterketels, welke veel worden uitgevoerd naar *Linga* en *Singapoera*, verder naar de Straat *Malakka*. Bij dit werk worden, om het wiel te draaijen, veelal blinden genomen; zoodanigen verdienen *f* 5 's maands.

Aangezien de menigte geelgieters en het niet altoos zeker vertier hunner waar, zijn er velen, die ledig loopen en slechts op bestelling werken. De gewone prijs is een gulden voor de zwaarte van een *Kattie* van bewerkt huisraad enz.; voor geschut, zoo als *Lelas* enz. betaalt men slechts *f* 17½ per Pikel.

c. Tinnegieters zijn er slechts 12. Zij maken ketels, doozen en diergelijke; vroeger toen *Banka* aan *Palembang* behoorde, waren er meer tinnegieters dan thans; hunne verdienste is alleen 40 a 50 cents per dag; zij vinden echter weinig werk en arbeiden op bestelling.

d. Blikslagers zijn er 10; het ijzerblik, hetgeen zij verwerken, wordt ingevoerd.

e. Smeden zijn er 155; de meesten wonen bij elkander in de Kampong N°. 18 *ielir*. Hun dagelijksch werk bestaat in het vervaardigen van *Parongs*, *Baliongs*, en *Tankoeit*, d. i. kapmessen, bijlen en sik-

kels of grasmessen en diergelijke op den koop. — Krissen en bouwers moeten besteld worden. De smederij bestaat gewoonlijk uit den baas en 2 knechten om te helpen smeden en beurtelings aan den blaasbalg te trekken.

Uit een *Pikel* ijzer, met bijwerking van 6 *Katties* staal en 2 *Katties* oud staal van braadpannen afkomstig, worden 50 *Parangs* of *Baliongs* verkregen; de houtskolen daartoe benoodigd kosten *f* 2. - zoodat 50 *Parangs* kosten:

voor ijzer . . .	*f*	20.—
» staal . . .	»	3.—
» houtskool	»	2.—
te zamen	*f*	25.—
Winst	»	20.—

De tijd tot het smeden van 50 *Parangs* bedraagt 10 dagen; dus is in 30 dagen de verdienste *f* 60 en indien zij in gemeenschap werken, verdient ieder 's maands *f* 20. — Worden de knechts gehuurd, dan bedraagt hun maandgeld *f* 10 per man.

Met het begin der goede Moeson vertrekt dikwijls een smid met vrouw en kinderen in eene kleine praauw, voorzien van den noodigen voorraad van ijzer en werktuigen, naar de bovenlanden, om zijn ambacht langs den weg uit te oefenen. Van de verdiensten, aldus gemaakt, koopt hij Bamboes om een vlot te vervaardigen, laadt hetzelve met rijst of ook met *Kapas*-, kokosnoten en andere voortbrengselen, en komt hiermede, mogelijk eerst na een jaar tijd in de Hoofdplaats terug, om, na den verkoop der producten van het meestal noodige Bamboes van het *Rakkiet* of vlot tot woning gebruik te maken.

De Palembangers waren vroeger meer dan thans gewoon geweerloopen te maken. Zij kiezen daartoe onderscheiden staven ijzer, waarvan zij er 5 of 7 te zamen smeden en vervolgens uitboren; deze geweren zijn sterk maar zwaar en de sloten slecht, wat de veren aangaat. Zoodanig geweer kostte vroeger *f* 100 tot *f* 150, naar gelang het met zilver is ingelegd; thans kan men er voor *f* 50 tot *f* 60 koopen. Er zijn hier verder 9 spijker-smeden, van welke een persoon 200 stuks daags kan maken, die 2 duim lang zijn; ook telt men nog 12 slotenmakers, welke tevens bovengenoemde werktuigen vervaardigen.

Beide ambachten echter zijn zeer in verval. Spijkers worden thans meest van elders ingevoerd, voornamelijk van *Biliton* en geeft men de voorkeur aan Europesche fabriek-sloten, gereedschappen voor timmerlieden enz.

Met de metaal-arbeiders hier besluitende, zal ik verder nog laten volgen de *Toekan Limbang* d. i. welke goudstof opzoeken in de vaste, oorspronkelijke, niet opgehoogde gronden der Hoofdplaats en in derzelver omtrek, b. v. bij de *Boekiet Seboentong*, *Kotta Tjantjangan* en *Swa-Boedjang;* men heeft ook eens digt bij de *Kraton* in de zware, roodgele klei, vermengd met pijpaarde, levendige kwik gevonden.

De goudstofwasschers zoeken grond op digt bij de rivier, graven een gat van de noodige diepte en breedte, om er in te kunnen staan of zitten, waarin zij het water laten loopen, indien het daarmede niet van zelve gevult wordt. Vervolgens nemen zij wat aarde op eene ronde houten kom, voorzien met een' rand, doch in het midden uitgehold, van de gedaante als een *Toedoeng* (soort van hoed of deksel) en houden deze kom, genaamd

Pelimbangan, even onder water en schudden ze, ten einde de ligtere aarddeelen worden afgespoeld en het goud achterblijve. Door elkander gerekend, verzamelt een man daags ter zwaarte van een *Saga* waarde van 40 of 50 cents, meestal in de gedaante van goudstof, somtijds ook in kleine brokjes. Het beste is van 7 *Moetoe*, het minste van $5\frac{1}{2}$ *Moetoe* gehalte. Ducatengoud houdt 10 dezer *Moetoes*.

Hierop zullen wij de overige ambachten laten volgen als:

1. De *Toekan Oekir*; dit is moeijelijk in het Nederduitsch over te brengen, het beteekent iemand, welke zich onledig houdt met het snijden van bloemwerk en andere versiersels uit ivoor, vischbeen of horen, harde houtsoorten enz. voor gevesten van krissen, houwers en diergelijke. Er worden te *Palembang* 27 zoodanige kunstsnijders gevonden, die vooral in fijn snijwerk van de gevesten voor krissen uitmunten; zij verdienen *f* 10 's maands.

2. Kris-scheden-makers telt men 34; hun werk is bekend en gezocht door de handelaren van *Java*, omdat zij beter en fijner arbeiden, dan op laatstgenoemd eiland; zij verdienen 50 cents daags. Zij houden zich ook bezig met het schoonmaken van krissenlemmers, door het afwrijven met zure lemoentjes en rottekruid.

3. Schrijnwerkers zijn er 22; deze verstaan ook snijwerk in hout; zij verdienen 50 cents daags.

4. *Toekan Tepa* d. i. doozen- of fijne kistjes-makers; de doozen dienen voor de *Sierie* of betel. Van dit ambacht telt men er 69 mannen; zij bezigen buiten de inlandsche houtsoorten, bekend onder den naam

van *Kayoe Temboesa*, *Talang* of *Rena*, of wel *Angsana*, ook hout van *Timor* of *Amboina*. Een persoon kan 20 *Tepa's* in de maand vervaardigen, welke hij aan Chinezen verkoopt, die dezelve verlakken en daarna in den handel brengen. — Hij verdient daarmede, naar aftrek van het voorschot voor hout, ƒ12 's maands.

5. Draaijers in ivoor, been en hout, zijn er 65. Hun meeste werk bestaat in ronde doozen met deksels, genaamd *Bintang;* een persoon draait 2 stuks daags en wint daarmede 50 cents; hij verkoopt deze insgelijks aan Chinezen om ze te verlakken.

6. Gewone timmerlieden telt men er 198. Een baas verdient, benevens de kost, 50 of 80 cents daags, de knechten 40 of 50 cents; zij zijn gewoon van 6 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds te werken, en krijgen de kost van hem, bij wien zij arbeiden. Behalven deze 198 timmerlieden, zijn er nog, die zich ook met onderscheiden andere kostwinningen bezig houden.

7. Men heeft 162 houtzagers te *Palembang*. Twee man kunnen van gewoon *Wedanghout*, lang 25 voet, dik 10 dm., 3 planken daags snijden; zij zagen horizontaal met eene zaag, welker blad zoodanig is ingerigt, dat de tanden van de eene helft tegen die van de andere inloopen. Bij ondervinding is mij gebleken, dat zij daarmede vaardiger kunnen werken, dan naar onze manier van op en neder te trekken of vertikaal te zagen. Een zager verdient daags van 50 tot 75 cents; sommigen begeven zich naar de bovenlanden, vellen aldaar de boomen en, nadat zij het hout tot planken hebben gezaagd, voeren zij het af.

8. Praauwen-makers; van deze zijn er 48; zij ver-

vaardigen zoowel praauwen uit een' enkelen boom, zoo als de *Pentjallangs* en *Joekoengs*, als van zwalpen, even als de overige vaartuigen, allen zonder kiel, zoowel die op zee als die op de rivieren varen. Groote zeevaartuigen, zoo als *Pindjagaps* enz. worden hier zelden meer gebouwd. De boom voor een *Pentjallang* wordt uitgehold en daarna uit een gedreven, door middel van vuur er onder te stoken, in de holte van den boom water te doen en langzamerhand door keggen open te drijven of liever te buigen, hetwelk de elastieke, veel harstdeelen bevattende houtsoorten, zoo als b. v. de *Klaetoeng*, toelaten. Zoodanig *Pentjallang* is gewoonlijk 7½ voet breed en 54 voet lang; sommigen echter zijn nog breeder.

9. *Taekan Tjat* of kladschilders en verlakkers. Dit ambacht wordt door 45 Chinezen uitgeoefend; zij verlakken bijzonder goed, echter slechts in drie kleuren: bruin, rood en zwart, vooral de *Sierie*-doozen, *Bintang* en diergelijke voor uitvoer. De inlandsche woningen der Grooten en Hoofden zijn veelal bruin geverwd en met zwart verlakt. Een man verdient hiermede 50 cents daags.

10. Matten-makers heeft men er 142 te *Palembang*, die meest in de Kampongs N°. 1 en 37 *ielir* wonen. Zij bezigen hiertoe de Rottingsoort *Sego* genaamd, en matten van 7 voet in het vierkant worden vooral naar *Siam* uitgevoerd; overigens worden zij van alle grootte vervaardigd. Een werkman verdient hiermede 40 cents daags.

11. Steenbakkers worden er 41 gevonden. Zij maken baksteenen en dakpannen, gewoonlijk onder opzigt van eenen Chineeschen aannemer.

12. Kalkbranders telt men 18; zij branden de kalk van schulpen en koraal-steen, daar zij nog niet gewoon zijn daartoe den kalksteen uit de bovenlanden te bezigen, ofschoon de kalk daarvan verkregen beter is dan de eerstgenoemde; er bestaat slechts ééne Gouvernements-kalkbranderij van die soort.

13. Metselaars zijn er 30, Chinezen en inlanders; de eersten zijn de besten. Zij vinden niet altoos werk, omdat men hier weinig steenen gebouwen heeft. De inlander bezigt hen voor het metselen van graftombes.

14. 47 Ingezetenen houden zich onledig met het halen en snijden van de *Nipa*-bladen aan de mondingen der rivieren; zij verdienen daarmede 40 cents daags.

15. 113 Menschen, zoowel mannen als vrouwen, leggen zich op het vervaardigen van *Kadjang* en *Atap* van bovengemelde *Nipa*-bladen toe en verdienen daarmede *f* 10 's maands. De verdiensten hiervan houden nooit op, om reden dat *Ramkadjang* en *Atap* dagelijks voor de praauwen en huisdekking noodig is.

16. Men telt slechts 6 schoenmakers, Chinezen of Javanen, ten dienste van Europeanen of inlandsche Hoofden, welke gewoon zijn schoenen te dragen.

17. 9 Personen vinden broodwinning met het vervaardigen van Rotting-matjes (*Kopia*), waartoe de *Sega* gebezigd wordt. Deze worden zeer fijn gelijk een sterke draad gespleten en vervolgens door een ijzer met een gat getrokken, om meer gelijkheid aan de draden te geven; dit is eene kostwinnig, welke slechts *f* 5 à *f* 6 's maands opbrengt.

18. *Toekan Zkieliet* of inlandsche boekbinders zijn

er 8; zij gebruiken hiertoe koe- of buffelleder en weten hetzelve met bloemwerk of anderzins te versieren, hetwelk zij zeer kunstig in stempels van buffelhoorn weten te snijden en in het leder af te drukken. Om een' *Koran* in te binden, bezigen zij 4 tot 5 dagen en genieten *f* 4 à *f* 5; dit is geene vaste broodwinning.

19. Er zijn 47 schrijvers, meestal *Handjees* of *Santries* (Priesters), welke den *Koran* of *Kietap* der Mahomedanen afschrijven. Om een' *Koran* af te schrijven heeft een schrijver 3 maanden noodig en geniet hij daarvoor 24 à 25 gulden, daaronder begrepen de kosten voor het papier en inbinden, zoodat hij slechts *f* 5 's maands daarmede verdient, zich evenwel deze geringe verdienste getroost, aangezien het voor zijn geloof is dat hij werkt.

20. *Palembang* heeft 78 vaste schoolmeesters (onder welke ook vrouwen), die alleen in het lezen van den *Koran* onderwijs geven. Zij genieten geene vaste schoolgelden. Wanneer een kind heeft leeren lezen, betalen de ouders, naar gelang van hun vermogen, *f* 10 tot *f* 25. Alle Donderdag-morgen worden eenige der schoolkinderen door den schoolmeester in de Kampongs rondgezonden om de mildadigheid der ingezetenen aan te spreken. Men is gewoon hun olie te geven, hebbende de kinderen daartoe eene flesch bij zich; sommigen geven ook duiten, en alsdan houden de kinderen het geld; doch de olie geven zij aan den schoolmeester. De laatste gebruikt zijne scholieren ook voor huisdiensten en roeijers, en bij inlandsche feesten ontvangt hij *Pietna* en *Sedekka* (gebruikelijke geschenken) van derzelver ouders. Een kind bezoekt zoodanige leesschool een of twee jaar.

21. Wasschers zijn er 30 in de Hoofdplaats; zij wasschen meest het goed van Europeanen en ook van enkele inlanders; hunne verdienste is ten minste *f* 10. 's maands.

22. *Palembang* telt 25 *Gamblang*-spelers. Zij verdienen *f* 1 voor één' nacht; de pachter der dobbelkitten huurt hen ook voor eene geheele maand in eens, namelijk 5 personen voor *f* 40, van welke sommigen elkander aflossen om te dobbelen, mits altijd 5 bij de *Gamblang* blijven.

23. 176 Huisgezinnen zoeken kostwinning in het houden van *Ladang*-velden; nimmer of zelden oogsten zij genoeg rijst voor hunne behoefte, om reden de grond bij de Hoofdplaats te schraal is. Ook gaan de inlanders niet ligt tot deze broodwinning over, dan alleen uit gebrek aan iets anders. Behalven rijst plant men dan nog *Pisang*, suikerriet om te eten, Ananas, *Obie* enz.; ook verkoopen zoodanige menschen veel brandhout. Niettegenstaande deze onderscheidene takken van nering, winnen zij niet meer dan het hoogst noodige voor kost en kleeding.

24. Warmoeziers heeft men te *Palembang* 87, zoowel Chinezen als Palembangers. De eersten verdienen 40 à 50 cents daags, de anderen minder.

25. 49 Huisgezinnen zoeken hunne kostwinning in het oppassen van buffels; de meeste hunner zijn Maleijers van *Menang Kabo.* Zij gaan gewoonlijk de voorwaarde aan, om de winsten van de melk of van de kalveren te deelen. De eigenaren van buffels zijn allen gegoede ingezetenen.

26. 12 Personen houden eenden en zoeken winst uit den verkoop der eijeren; zelden verkoopen zij

de eenden en houden gewoonlijk niet meer dan 20 stuks om het leggen der eijeren behoorlijk te kunnen nagaan.

27. Hoender-vokkers vindt men hier 20; ook deze verkoopen slechts de eijeren; beiden de eend- en kippen-eijeren-verkoopers verdienen daarmede 20 of 30 cents daags.

Alle genoemde ambachtsloonen zijn berekend in zilvergeld, omdat de gemeene man tot nu toe daarnaar en niet naar kopergeld gewoon is te rekenen.

Andere kostwinningen in de Hoofdplaats zijn onder de volgende rubrieken te brengen, als:

a. *Koelies*, welke aan de wegen werken; deze genieten sedert kort slechts 25 duiten daags, vroeger 30.

b. Vaarlieden op prauwen naar de bovenlanden; hunne verdienste is *f* 5 zilver 's maands en de kost.

c. Prauw-*Tambangan*-vaarders op de groote rivier bij de Hoofdplaats; over dag verdient één roeijer 30 of 40 cents, des nachts of avonds verdienen van twee roeijers, de een 40, de ander 20 cents.

d. Grond-ophoogers (*Tambak tannah*) hetzij bij aanneming of daghuur 40 of 50 cents.

e. Brandhout-kappers; een man verdient hiermede 30 of 40 cents daags; 100 stuks rondhouten, een vaam lang en een span dik, kosten *f* 1.

Eigenaren van slaven en pandelingen zijn meestal gewoon, deze hunne kost zelven te laten zoeken als *Koelies* vooral op *Tambangans*, — en alsdan van hen zeker aandeel van hunne verdienste, hier *Padjak* genaamd, te vergen, namelijk *f* 2½ zilver 's maands, — van wrouwen (slaven of pandelingen) *f* 1½ zilver.

Vrouwelijke kostwinningen.

Op *Palembang* dragen de vrouwen een groot gedeelte zoo niet het meeste bij tot de kostwinning, vooral die der lagere klassen.

Meest alle vrouwen, zoowel die der hoogere als mindere standen kunnen weven, garen spinnen of diergelijke, en ook de eersten handelen met zijden kleedjes enz., welke zij niet voor eigen gebruik noodig hebben. Zijden kleedjes worden gedragen door de hoogere klasse, de geringe vrouwen dragen meest linnen kleedjes van *Java* ingevoerd.

a. Van de rijke *Songket*-kleedjes zijn er 78 weefsters van beroep; dit zijn zijden met gouddraad doorweven kleedjes en Palembangsch munt ten deze boven Javaasch maaksel uit. Eene andere soort wordt genaamd *Liemar*, insgelijks van zijde met bloemen doorweven. De maandelijksche verdienste bedraagt *f* 7 à *f* 8.

b. Katoen-weefsters van beroep zijn er 131. Deze weven meest grof goed voor *Sampangs*-baatjes en broeken tot uitvoer naar *Banka* en naar de bovenlanden en verdienen *f* 5 's maands aan zuivere winst.

c. 40 Vrouwen zijn zijde- of katoenverwster van reeds geweven stoffen. Zij verwen in alle kleuren, doch rood en blaauw alleen houdt kleur. Rood verwen zij met *Kemalo*, welke van *Siam* wordt ingevoerd en een product van een insect en wel van het nestje zoude zijn. Blaauw wordt geverwd met Indigo, welke te *Palembang* wordt gewonnen. De verdiensten hieraan verbonden zijn niet vast; — hebben zij genoeg te doen, dan kunnen zij gemakkelijk *f* 1 per dag verdienen.

d. 99 Vrouwen winnen de kost met garen verwen.

e. 1035 Vrouwen zoeken kostwinning met garenspinnen, behalven nog andere, welke daarbij iets meer aan de hand hebben, of zulks voor eigen gebruik doen. 14 *Katties* ruwe *Katoen* kost *f* 1 en hiervan maken ze 65 strengen grof garen; zij zijn hiermede eene maand bezig en kunnen, na aftrek van de kosten der *Katoen*, *f* 2 à $2\frac{1}{2}$'s maands verdienen.

f. Arabische *Kopia*- of mutzen-weefsters van gouddraad zijn er 12. Deze *Kopias* worden gedragen door de Grooten, de *Mantries* en andere inlandsche Hoofden. Een weefsel geeft 20 of 30 *Kopia's*, hetzij van Chineesch of Europeesch gouddraad; men voert dezelve met oud linnen. De verdienste is *f* 6 of 7 's maands. Eene *Kopia* kost *f* 3, waarvan *f* $1\frac{1}{2}$ voor gouddraad; eene vrouw kan vier stuks in de maand voltooijen.

g. Eene andere soort van *Kopia* (*Alfia*) wordt genaaid van kleine, zeer fijne stukken laken, met eene soort van borduurwerk voorzien; hiermede houden zich 37 vrouwen onledig en verkoopen de beste voor *f* 10 à *f* 12; de zuivere winst bedraagt *f* 7 à *f* 8 's maands.

h. Naaisters van beroep worden er 109 gevonden. Overigens naait iedere vrouw voor hare eigene huishouding; de eersten werken meest kleedingstukken ter verkoop naar de bovenlanden enz.; de winst bedraagt in de maand *f* 5 à *f* 6.

i. Zoogenaamde *Toedoeng*-naaisters zijn er 44. Deze soort van deksels op kompotten, schotels, glazen enz. wordt vervaardigd van de schubben van de *Iekan Lemak*, vastgenaaid op *Katjang*, in den vorm van een

Toedoeng en daarna geverwd met *Kesoemba Kemado*, Indigo of andere kleuren; 8 of 10 *Toedoengs* kosten *f* 1, waarvan drie der middelsoort twee dagen werks geven. De zuivere winst bedraagt 's maands *f* 5. Eene andere soort *Toedoeng* wordt van *Bengkoeang* bladen vervaardigd, geverwd met Drakenbloed (*Djernang*) of Indigo, waarvan 6 stuks *f* 1 kosten.

k. Van borduursters vindt men er twee soorten, de eene festonneren of bewerken stoffagies *à jour*, de andere bewerken goud- en zilverdraad, zijden of katoenen garen of andere diergelijke geweefde goederen. Van de eersten telt men er 45, van de anderen 87 personen. Zij werken zeer goed en met smaak naar allerhande modellen.

l. Onderscheiden Europesche Chitsen worden hier met gouden bloemen versierd, waarmede een getal van 68 vrouwen werkzaam is. Zij nemen daartoe verguldsel van *Siam* of *China*, hetgeen niet bestand is tegen wasschen.

m. Anderen zijn er, welke het drukken van Chits zoeken na te bootsen. Zij bezigen hiertoe houten stempels, welke zij in zwarte of blaauwe verw doopen en op het witte katoen afdrukken en de fijndere nuancen of teekeningen met een Chineesch penseel nahelpen. Deze kleuren kunnen niet gewasschen worden.

n. Zoo zijn er ook vrouwen, welke *Batiek* of andere kleedjes van *Java*, hetzij verfraaijen of herstellen, d. i. op nieuw verwen; eenige weinigen maken zelfs *Batiek*.

o. 20 Vrouwen zijn ervaren in het glans geven aan linnen, door hetzelve met rijstwater te bevochtigen en daarna te wrijven met zekere schulp.

p. Er zijn ook vrouwen, welke de *Kemirie*-olie maken. De noten komen van de bovenlanden; zij worden gebroken en de pit, even als rijst, eerst in den wasem gaar gekookt, vervolgens uitgeperst.

q. Dan heeft men nog haar-kammen-maaksters, 27 in getal. Zij vervaardigen dezelve van *Bamboe-bee-roeng*, fijn gespleten en met Rotting aan een gehecht; een zoodanige kam kost 50 cents.

r. Inlandsche *Doekoens*, zoowel mannen als vrouwen telt men 64. Zij behandelen de zieken naar ondervinding, zonder eenige vaste beginselen en zonder de kracht van de geneesmiddelen regt te kennen, tenzij naar gissing van hetgeen vroeger bij soortgelijke gevallen geholpen of van uitwerking geweest is.

Behalven de opgenoemde kostwinningen vinden de inwoners in de Hoofdplaats ook veelal een gedeelte van hun bestaan in de vischvangst, ten welken einde zij in de goede Moeson in grooten getale zich naar de onderscheidene meren, rivieren en derzelver mondingen begeven.

2°. *In de Bovenlanden.*

Daar de bovenlander gewoon is zijne woning en kleeding zelf te vervaardigen, zoo komt mij voor, dat deze werkzaamheden niet als bijzondere takken van nijverheid kunnen worden beschouwd, tenzij, zoo als op sommige plaatsen het geval is, hij daaruit een eigen bestaan vindt, d. i. meer daarvan vervaardigt, dan hij voor eigene behoefte noodig heeft, en dus uit den verkoop verdiensten trekt. Naar evenredigheid en in vergelijking met de Hoofdplaats

zijn deze laatsten intusschen gering, met uitzondering nogtans van het pottenbakken in het Distrikt *Kayoe Agoeng*, Divisie *Komering ielir*. Wij zullen om deze reden een begin maken met de

Pottenbakkerij. Bij de staten van uitgevoerd wordende Palembangsche producten is te vinden de aanzienlijke hoeveelheid, welke aan potten, *Gendies*, smeltpijpen voor het tinerts van het naburige *Banka* en kookhaarden of komforen jaarlijks uitgevoerd wordt.

De *Gendies* zijn op *Java* zeer gewild, omdat het water daarin zeer koel blijft. Het verbruik in de Hoofdplaats en in alle de overige gedeelten der bovenlanden van opgenoemde aarde-werken, behalven de smeltpijpen, is mede zeer aanzienlijk.

De kleigrond te *Kayoe Agoeng* schijnt bijzonder voor aardewerk geschikt te zijn en het zand, daartoe benoodigd, wordt aldaar in de rivier gevonden. Een man vervaardigt van groote potten 8, van middelsoort 10 en van kleine 12 stuks op een' dag, *Gendies* kan hij er 6 maken, smeltpijpen, *Pemangoe* genaamd, 20 stuks op een' dag, komforen of kookhaarden groote soort 2 per dag, kleine 10.

Hij verdient daarmede 's maands door elkander gerekend *f* 4 à *f* 5, omdat van deze waar veel mislukt bij het bakken en ook het verlies door breken aanzienlijk is.

100 potten	1e soort kosten.	*f* 2.50.
100 do.	2e of middelsoort. . .	» 1.30.
100 do.	3e kleinste do.	» 1.—
100 *Gendies*	met bloemwerk. . . .	» 2.50.
100 do.	zonder id.	» 2.—

100 smeltpijpen 1°. soort	. . . . .	*f*	2.—
100 d°. kleine d°.	. . . . .	»	1.30.
100 komforen of kookhaarden 1° soort.		»	30.—
100 d°. geheel kleine	. . . . .	»	2.—

Bij de *Doesoen Keboer* en de *Lematang* wordt ook een weinig aardewerk, echter van slechte kwaliteit, vervaardigd.

Matten en stroozakken. Rotting-matten worden in de *Rambang*, *Rambang kapok tenga*, *Loebie*, *Kiesam* en *Wal* zeer aardig vervaardigd van de Rotting-soort *Sego*. Andere soorten van matten worden gemaakt: 1°. van *Bengkoeang* en *Roembé* in de *Rawas Moesie Tenga-ieliran* en in meest alle overige Divisien; 2°. van *Rengkanang*, eene soort van bast, gelijk de stam der *Pisang* oplevert in alle bovenlanden; 3°. van *Koelit Kayoe Dielan*, een boombast in de meeste bovenlanden en 4°. van *Poeroen*, waarvan ook de zoogenaamde

Stroozakken. Deze laatsten worden gemaakt in de *Komering ielir* en de Divisie *Ogan*; geschikt om er rijst, *Kapas* en andere producten in te bergen.

Kempeks of sluitmanden, worden veel vervaardigd in de *Kiesam*, wijders in de *Jeliran*; de eersten worden voor de besten gehouden. Hare gedaante is dezelfde als die op *Java* en worden vervaardigd van ligte houtsoorten, *Bamboes* of den bast van *Riesie*, eene soort van palmboom; zij kosten het stuk *f* 2½ tot slechts *f* ½, naar gelang der grootte.

Nipa-bladen. Met het snijden van *Daauwn Nipa* voor *Kadjang* en *Atap* houden zich de meeste bewoners der bovenlanden bezig en zijn deze bladen op de Hoofdplaats aan eene bijzondere pacht onderhevig.

Ramie of bindgaren maakt een voornaam handelsartikel uit, waarmede de bovenlander gewoon is somtijds zijne belasting te voldoen, daar dit bindgaren eenen vasten prijs heeft. Het is van eene zeer goede kwaliteit en wordt veel naar *Java* uitgevoerd voor vischnetten. Het meeste wordt geleverd door de *Goemay Pagger Goenoeng*, *Semeendo* en andere *Oeloes der Lamatang*, *Oeloe Komering* en de *Wal en Loebie* in de Divisie *Ogan*, als ook door de *Oeloe Moesie* en andere hooglanden.

De plant, *Ramie* genaamd, is van de gedaante der gewone brandnetel, zonder derzelver stekende eigenschap te hebben. De *Ramie* wordt door knollen voortgeplant; het eerste uitspruitsel is niet geschikt om er garen van te maken en wordt derhalve, drie maanden oud zijnde, afgesneden en weggeworpen. Daarna worden iedere drie maanden de nieuwe scheuten tot 6 à 10 keer toe afgesneden, alvorens het gewas op nieuw te verplanten, en de afgesnedene loten in bossen zamengebonden, zes dagen lang in water gelegd, om den buitenbast te doen verrotten en daarna afgestroopt. Komt het niet op de hoeveelheid maar op de hoedanigheid aan, als dan wordt de *Ramie* niet geweekt en enkel door kloppen de vezels verkregen. De tweede bast wordt vervolgens gedroogd en den nacht, voor dat dezelve bewerkt wordt, aan den dauw blootgesteld, om dezelve leniger te doen worden, als wanneer hij geheel droog bleef. De bewerking tot draden geschiedt door het uittrekken der vezels, welke daarna met de handen getwijnd worden. Dit is natuurlijk eene gebrekkige wijze van bewerking; op onze touwslagerijen zoude

zulks gemakkelijker geschieden en niet zoo duur te staan komen als thans. Want daar de *Ramie* zeer sterk is en in het water niet verrot, verdient dezelve de voorkeur boven gewoon Europeesch bindgaren. Dit *Ramie*-garen wordt vereenigd in bundels (*Toekels*) van 100 strengen, bestaande iedere streng uit 10 draden; zoodat een *Toekel* bevonden is 1548 Amsterdamsche ellen lang te zijn. Honderd zulke *Toekels* of bundels wegen, naar gelang der fijnte, van 30 tot 33 pond Amsterdamsch gewigt en kosten in de bovenlanden *f* 30 zilver.

Weverijen. Zoo als hierboven is gezegd, vervaardigen de vrouwen hare kleedjes en baatjes meestal van eigen bewerkt katoen en linnen; sommigen verkoopen dezelve ook, vooral de op eene aardige manier met onderscheidene kleuren geverwde, alsmede *Kain tapis*, eene soort van *Slendang* met valsch gouddraad doorweven en daarna geborduurd, waaronder zij kleine glasschilfertjes inmaaijen.

Praauwenmaken. De bovenlanders vervaardigen hunne eigen vaartuigen voor de vaart op de rivieren en bestaan er verscheidene soorten van dezelve. Ter verkoop worden ook Praauwen opgebouwd te *Rembang*, *Moeara kwang* en in andere Districten der Divisie *Ogan*, ook te *Soengie Rotan Lematang*, in de *Blieda*, te *Rantoe Bayaer*, *Abab*, *Penoekel*, *Soengie Kroe*, onder de *Moesie*, in de *Rawas*; wijders in de benedenlanden, de *Jelieran* en in *Banjoe-asien*. Het vervaardigen van deze Praauwen verschaft in de houtrijke Districten, alwaar veelal de landbouw weinig opbrengt, een redelijk bestaan, als ook de verkoop van houtwerken, welke jaarlijks in groote vlotten naar de Hoofdplaats worden afgevoerd.

Smederijen. In het District *Blieda* worden bekwame smeden gevonden, gelijk ook in de *Regagan.* Elders zijn het inlanders van de Hoofdplaats, welke dit ambacht in de bovenlanden komen uitoefenen.

Oliepersen. Behalven de oliën, welke onder de rubriek van den landbouw vallen, zijn er in de bovenlanden sommige wilde vruchten, waarvan men olie maakt, zoo als: van de *Boea Labia*, *Boea Keteos*, *Boea Sehawang* en *Boea Melebekhen*; de twee laatste leveren eigenlijk geen olie maar een vet, dienstig tot het bereiden van spijzen. Van de zoogenaamde *Klappa Topi* wordt hetzelve tot verlakken gebruikt. Aard-olie wordt in de *Lematang* en *Banjoe-asien* gevonden en veel naar de Hoofdplaats afgevoerd.

Goudgraven en wasschen. Ik laat hieronder eindelijk de beschrijving volgen, hoe het goud in de *Rowo's* wordt gewonnen, hetwelk bijna op dezelfde wijze, echter op eene grootere schaal dan in de Hoofdplaats geschiedt.

Men kiest de plaatsen, waar veel wit zand, gemengd met zwart, wordt gevonden, bij voorkeur die, welke digt aan heuvels en aldaar voorbij loopende riviertjes gelegen zijn; zoo als aan de *Tiekee* en de *Roepit.* Na aldaar *Pondoks* (Loodsen) te hebben opgeslagen, maakt men niet ver van den op te delven grond eene waterleiding, welke 5 voeten diep, 2 voeten breed, doch aan hare uitlozing in de rivier 3 voeten breed wordt gegraven. Daarna graaft men boven aan het einde der genoemde waterleiding eenen ronden kuil, tot dat men op *Tannah napol* (dat is eene bedding halfharden steengrond) stoot; somtijds vereischt dit de diepte van

2 à 3 vaam, terwijl de genoemde kuil van 6 à 7 vaam omtrek houdt. De aarde, uit dezen kuil verkregen, wordt zorgvuldig fijngewreven; daarna maakt men nog eene tweede kleinere waterleiding, welke in de groote uitkomt, welke laatste voor de uitwatering der rivier opgestopt wordt. Dit werk geëindigd zijnde, wacht men op regen, waardoor de fijngewreven grond langzamerhand afgespoelt wordt, eerst in de kleine en vervolgens in de groote waterleiding, in welke, na geopend en ledig geloopen zijnde, de goudstof vermengd met zand achterblijft. Dit nu wordt vervolgens van het goud afgezonderd door wasschen in de rivier, op dezelfde wijze, als boven beschreven is. Met deze manier van goudgraven houden zich op ééne plaats gewoonlijk 4 menschen, meestal Maleijers van afkomst, bezig; gedurende eene maand verzamelen ze aan goud hoogstens ter waarde van 8 *Reaal*. Het alzoo gewonnen goud is meest van eene geringe gehalte; in de bovenlanden wordt hetzelve ter zwaarte van 1 Spaansche mat voor 8 Spaansche matten verkocht.

Eene andere wijze van goud graven heeft nog plaats aan de oevers der rivieren in holen, door het afspoelen van hoog water veroorzaakt, waarbij als voren wordt te werk gegaan.

—

Wij laten thans de aanteekeningen van den Heer PRAETORIUS volgen betrekkelijk de

INSTELLINGEN, ZEDEN EN GEBRUIKEN

IN DE

PALEMBANGSCHE BOVENLANDEN.

Inleiding.

Ik zal de *Adat's* der Palembangsche bovenlanden onder bijzondere opschriften brengen, met die der Divisie *Ogan* beginnen en de overige Divisiën, welke alle, even als de voorgaande, naar de rivieren, langs welke derzelver *Doesoens* (Dorpen) gelegen zijn, genoemd worden, daarop laten volgen, omdat er afwijkingen bestaan ten opzigte der *Adat's* van de eene rivier met die der andere. Vooraf zal ik een woord zeggen van enkele verhalen, omtrent de herkomst der eerste bewoners b. v. van de Divisie *Komering*.

Afstamming.

Zeker Javaan, bekend onder den naam van *Poeyang* (dat is, over-overgrootvader) *Rakian* van *Madjapahit* kwam op *Sumatra*, ter plaatse alwaar thans de Hoofdplaats *Palembang* gelegen is en welke toen ter tijd nog weinig beduidenis had. Hij begaf zich naar de monding der rivier *Ogan*, digt bij deze Hoofdnegorij, om het water dier rivier met dat der

hoofdrivier *Moesie* te vergelijken. Hier bevond hij dat het water der *Ogan* zwaarder was dan dat der *Moesie* en voer toen de *Ogan* op, waarschijnlijk naar de zwaarte van het water de vruchtbaarheid van den grond, welken zij doorstroomt en de bestanddeelen, die zij van denzelven mede voert, beoordeelende. Bij eene der vertakkingen (*Simpangan*) van de rivier *Komering* met de rivier *Ogan*, vond hij dat het water uit de eerstgenoemde zwaarder was dan dat der *Ogan* en koos daarom de *Komering*, om verder opwaarts te varen. Tot aan *Boekit* (berg) *Pesagie* gekomen, bouwde hij eene *Doesoen* (Dorp) te *Sekala-brang*; vervolgens verhuisde hij naar een oord genaamd *Adjie*. Dit is het verhaal omtrent de eerste volkplanting der voorouders van de bewoners der Districten *Marga Adjie* en *Teboeng Asnan*. Soortgelijke overleveringen worden ook van den oorsprong van de bewoners der overige rivieren *Ogan*, *Lamatang*, *Moesie* enz. opgegeven. In alle die overleveringen vindt men van het Rijk van *Madjapahit* gewag gemaakt.

Daar nu ter dier tijd de eerste verhuizing van Javanen herwaarts schijnt te hebben plaats gehad, zoo is het wel waarschijnlijk, dat deze door anderen zijn gevolgd, en dat de bevolking van de Palembangsche bovenlanden werkelijk vermeerderd is door afstammelingen van Javanen, welke zich met de oorspronkelijke bewoners hebben vermengd; zoo dat het thans moeijelijk is te ontdekken, wie oorspronkelijke Sumatranen, of afstammelingen van Javaansche kolonisten zijn. De *Komeringers* en *Redjangers*, eene van het Javaansch verschillende taal sprekende, ofschoon in dezelve vele Javaansche en Maleidsche woorden gevonden wor-

den, zullen wel het meeste nabijkomen aan de oorspronkelijke Sumatranen, die, wanneer zoodanige gissing niet te gewaagd is, mij voorkomen een ander volk te zijn, als dat van *Menang Kabouw*, of de eigenlijke Maleijers; welke gissing nog meer waarschijnlijkheid verkrijgt, doordien alle de *Dessas* of *Doesoens* Javaansche namen hebben. De Javaansche kolonisten, als meer beschaafd dan de oorspronkelijke bewoners van dat land, hebben deze ten onder gebragt, en hun hunne benamingen van plaatsen en Hoofden opgedrongen; hetwelk des te gemakkelijker viel daar de Sumatranen van dit gedeelte des eilands toen ter tijd waarschijnlijk niet dan zeer gebrekkige instellingen hadden, terwijl daarentegen de Javanen in het tijdperk van *Madjapahit*, reeds groote vorderingen in het bestuur en de zamenleving hadden gemaakt.

Zonder twijfel heeft diegene, welke toen het gezag te *Palembang* bekleedde, waarschijnelijk een afstammeling der Javasche Vorsten, voorschriften, naar de bestaande gebruiken ingerigt, gegeven, welke door den tijd gewettigd, de grondslagen voor de *Oendang Oendang*-wetten en *Adat*-gebruiken geworden zijn. Alle bovenlanders stemmen daarin overeen, dat zij hunne *Adat hoekoem* (Strafwetboek, zouden wij zeggen) van *Palembang* hebben verkregen. Zeker zijn dus vroegere gewoonten met later ingevoerde vermengd geworden, hoewel het zeer moeijelijk is om de laatste van de eerste af te scheiden.

Men geeft op, dat de *Adat* en *Hoekoem* of de gebruiken en straffen vervat zijn in zeker geschrift, genaamd: *Simboer Tjaya*, *karta ampat*, *bietjara lima*, welke benaming, herkomstig uit hunne *Pan-*

toens (extempore's), voor geene duidelijke vertaaling, vooral wat de eerste twee woorden betreft, vatbaar is; dat dit geschrift op *Palembang* is verkregen voor de *Komering* door twee Zendelingen van *Poeyang Rakian*, *Tjandoeng* en *Tjoendieng* en dat een exemplaar hiervan was gegeven aan de *Marga Adjie* en aan de *Marga Teloeng Aman*.

Benaming der Hoofden in het algemeen, zoowel in de Komering als overige Divisien.

Adat Komering. Het Hoofd van eene *Marga* of District, bevattende meer of minder *Doesoens* (Dorpen) wordt *Pasirah* genaamd. Onder hem staat als Hoofd van ieder *Doesoen* een *Proatin*. De eerste voert daarbij den titel van *Depatie*. In lateren tijd, toen zoo dikwijls twee Sultans op *Palembang* elkander het gezag betwistten en door het verleenen van hooge titels zoowel op de Hoofdplaats als in de Binnenlanden zich aanhang poogden te verschaffen, ontvingen zij zelfs dien van *Pangeran*, en werden zij dienvolgens *Pasirah Pangeran* getiteld. Ook de *Proatin's* namen niet zelden den titel van *Depatie* aan, ja sommigen noemden zich ook *Pangeran*, en van daar ontstaan dikwijls in de bovenlanden twisten over het gezag en den voorrang in het klein, zoo als voorheen te *Palembang* op eene grootere schaal hebben plaats gehad. De titels van *Pangeran* en *Depatie* zijn, zoo als bekend is, Javaansch. Als eerenamen voeren zij nog, zoo als op *Java* in gebruik is, b. v. dien van *Natta Joeda*, *Natta Marga*, *Mengala Dessa* enz. Hun naam, vóór dat zij tot Hoofden

waren aangesteld, wordt dan niet zelden achter de eerenamen opgenoemd, om den eenen *Pasirah* van den anderen te onderscheiden, daar deze dikwijls dezelfde namen voeren. De gemeene man kent veelal die eerenamen niet en noemt zijnen *Pasirah* naar de *Doesoen*, waarin dezelve woont, b. v. *Depatie Moeara Kwang* (Hoofd van monding der *Kwang*).

Adat der Ogan. Het bestuur in de *Marga Bundoeng langest lawan koelon* wordt waargenomen door eenen *Pasirah*, onder den naam en titel van *Pangeran Selo Indra Pati.* Met overleg zijner onderhoorige *Doesoens*-inwoners, stelt hij een lid zijner familie tot zijnen plaatsvervanger aan, wiens naam of liever titel thans is *Poetjing marga*, hetwelk zeggen wil: de hand van den *Pasirah*, welke benaming evenwel niet algemeen is aangenomen. Buitendien heeft de *Pasirah* nog vier mindere Hoofden, genoemd *Pangawa's*, van welke de oudste soms den titel van *Kria* en de tweede in rang dien van *Djaya Depatie* voert; de overigen zijn genoemd *Raksa Pati*, *Bakal Depatie*, *Maas Gedee* enz. Door den *Pasirah* worden de Hoofden der onderhoorige *Doesoens*, met overleg van derzelver inwoners, aangesteld, welke soms den naam van *Krio*, soms dien van *Depatie* voeren. Deze hebben het regt om hunne *Pangawa's* of ondergeschikten aan te stellen, wier titels aan geene mindere willekeur onderhevig is.

Adat der Lamatang Oeloe. De *Pasirah's* stellen tot hunne vervangers hunne naastbestaanden, hetzij broeder of zoon aan; thans is deze de zoon van den *Pangeran Serah Boemi* en wordt genoemd *Raden Lamatang.* Voorts heeft de *Pasirah* in de *Doesoen*, waar

hij gevestigt is eenen *Depatie Pasak Loera*, *Bakal Sembanga* en *Tanda Goeros* onder zich. Elke onder-*Doesoen* heeft haren *Depatie*, *Pasek-Loerah* of *Kria*, welke weder geregtigd is om eenen *Pangawa* onder zich aan te stellen.

De *Pasirah* heeft de magt om de *Proatin's* aan te stellen en te ontslaan. Bij ontslag wegens wangedrag, moeten zij, indien zij *Depaties* zijn, aan den *Pasirah* eene boete betalen van 12 *Reaal*; ingeval zij slechts *Pasek-Loerah's* of *Kria's* zijn, 6 *Reaal*. Wanneer de *Pasirah* door den Vorst om gegronde reden ontslagen wordt, moet hij eene boete betalen van 24 *Reaal* en ieder huisgezin van de Hoofd-*doesoen* waar hij woont eene boete van 1 *Reaal*, omdat zij door de verkiezing van dien *Pasirah* tot hun Hoofd, voor diens gedrag verantwoordelijk worden beschouwd. Deze boete wordt genoemd *Katoe Djawela*.

De *Doesoens*-Hoofden zijn geregtigd om zaken, waarop niet meer dan eene boete van 8 *Reaal* staat, in persoon af te doen; bedragen dezelve eene grootere boete, dan behooren zij tot de competentie van den *Pasirah*.

Adat der Kiekiem. De *Pasirah's* hebben hunne plaatsvervangers, welke buiten den titel van *Anak Dalem*, nog onderscheidene anderen voeren. In de *Doesoen*, waar de *Pasirah* woont, zijn vier *Pengawa's*, van welke de eerste *Kria*, de tweede *Medang Lawangan*, de derde *Maas Djinten* en de vierde *Wira Lega* is geheeten. Bij ontslag wegens vergrijp, betaalt de *Kria* eene boete van 12 *Reaal*, de overigen eene boete van 6 *Reaal*. De verdere *Doesoens*-Hoofden worden genoemd of *Kria* of *Pasek-Loerah* of

Djndo; deze laatsten hebben wederom de magt *Pengawa's*, naarmate de *Doesoens* groot zijn, tot vier zelfs in eene en dezelfde *Doesoen* aan te stellen.

De *Doesoens*-Hoofden hebben het regt om hunne *Pengawa's* wegens ongelijk met eene boete van 3 *Reaal* te straffen. Wanneer, op verzoek van den gemeenen man, de *Pasirah* wegens misdrijf wordt afgezet, moet elk huisgezin van de *Doesoen*, waar de *Pasirah* woonachtig is, eene boete voldoen van 3 *Reaal*, welke den naam draagt van *Ketoedja Welah*.

Adat der Moesie. Even als in de andere Divisien stelt de *Pasirah* tot zijnen eersten plaatsvervanger een lid zijner familie aan, welke genoemd wordt *Ario Dipo Negara;* voorts vier *Pengawa's*, welke de namen dragen van *Derpo Joedo*, *Nata Karti*, *Joedo Witjama* en *Wongso di Nata*. Laatstgemelde worden bij wangedrag ontslagen en hun eene boete opgelegd van 12 *Reaal*. De *Doesoens*-Hoofden zijn genoemd *Genda* of *Kria;* bij ontslag moeten zij betalen als voren eene boete van 12 *Reaal*. Wanneer de *Doesoens*-inwoners het verkeerde gedrag van hunnen *Kria* niet aan den *Pasirah* bekend maken, wordt elk huisgezin met eene boete van 3 *Reaal* gestraft. De *Kria* stelt over elke *Kampong* en eene *Doesoen* eenen *Pengawa* aan.

De *Pengawa's* eenmaal door den *Kria* aangesteld zijnde, kunnen zonder voorkennis van den *Pasirah* niet worden afgezet; worden de *Pengawa's* wegens grootere misdaad ontslagen, dan wordt hun eene boete van 12 en wegens kleinere misslagen eene van 6 *Reaal* opgelegd.

Verpligting aan de Hoofden.

Adat der Lamatang Oeloe. Wanneer bij gelegenheid van een feest een *Karbouw* wordt geslagt, ontvangt de *Pasirah* van denzelven een schouderblad. Deze gift heet *Kipas* en bij weigering daarvan moet men eene boete van 6 *Reaal* aan den *Pasirah* betalen. Ten voordeele van den *Proatin* komt een gedeelte van de dije des buffels en bij weigering 3 *Reaal*.

Bij het slagten van eene geit krijgt de *Pasirah* eenen *Bakol* rijst met een weinig gekookt vleesch der geslagte geit en bij weigering daarvan 3 *Reaal*. Wordt er een hert gevangen, dan zijn de aandeelen voor de Hoofden dezelfde als bij het slagten van eenen buffel, zoo ook de boeten. Wanneer men een hert magtig wordt, hetwelk door eenen tijger is gedood, dan ontvangt de *Pasirah* den ganschen achterbout van hetzelve en de *Proatin* den voorbout; bij weigering daarvan krijgt de *Pasirah* 8 en de *Proatin* 6 *Reaal*.

Adat der Kiekiem. Bij het slagten van eenen buffel komt ten voordeele van den *Pasirah* een achtervierendeel of bout; bij weigering van dien wordt eene boete voldaan van 12 *Reaal*. Thans vergenoegen zich de *Pasirah's* echter met een minder gedeelte. Ook die van andere *Marga's* ontvangen steeds een gedeelte, hoe gering dan ook, van den geslagten buffel.

Indien door eenen vreemdeling een hert of rhebok, zonder voorkennis van het Hoofd eener *Doeson* wordt omgebragt, moet hij eene boete voldoen van 10 bamboesjes *Ketan* met klappernoten gemengd, eenen *Bakol* rijst en eene geroosterde kip.

Adat der Moesie. Als er ter gelegendheid van eene bruiloft een buffel wordt geslagt, krijgt de *Pasirah* den regter-achterbout, waarvoor hij een *Kaain-pandjang* (zeker kledingstuk) teruggeeft. Ook bij andere feesten wordt hetzelfde afgestaan, en wie zulks niet nakomt, moet eene boete betalen van 12 *Reaal*, wordende in 't algemeen in eene *Doesoen*, waar men zich in deze aan overtreding schuldig maakt, elk huisgezin eene boete van 3 *Reaal* opgelegd. Bij genoemde gelegenheid ontvangt de *Proatin* den linker-achterbout, bij weigering daarvan 6 *Reaal.* Bij het magtig worden van een hert door de jagt of anderzins krijgt de *Pasirah* den regter-achterbout en bij gebreke van dien 3 *Reaal;* ten voordeele van den *Proatin* komt de linker-achterbout en bij weigering 3 *Reaal.* Hem, die zonder voorkennis van den *Pasirah* of *Proatin* eene geit slagt, wordt eene boete van 3 *Reaal* opgelegd en wederkeerig moet de *Pasirah* of *Proatin* eene boete van 3 *Reaal* betalen, wanneer hij, zonder voorkennis van het algemeen, eene geit geslagt heeft. De wijze, op welke men van het slagten eener geit kennis geeft, bestaat in het koken van rijst met suiker, waarop de gemeene man door den *Pasirah*, of wederkeerig de *Pasirah* door den gemeenen man wordt genoodigd.

Huwelijksplegtigheden en andere daarop betrekkelijke gewoonten, zoo als bij hertrouwen van weduwen en beschikking over weezen.

Adat der Ogan. Aan den oever der rivier wordt er vrolijk op de *Gamblang* gespeeld; bruidegom en

bruid begeven zich derwaarts en daar gekomen neemt elk hunner eene ongeopende kokosnoot, houdt dezelve tot eene zekere diepte onder water en laat haar daarna los. Onder deze bedrijven wordt schielijk boven bruidegom, bruid en kokosnoten een vischnet uitgeworpen en, terwijl hetzelve dadelijk weder ingetrokken wordt, verlaten de jongelieden het water; op hunne hurken voortloopende. Onder dit alles roept de menigte hunne namen en de woorden: *het is geschied!* Bruidegom en bruid gaan naar hunne woning, blijven daar gezamenlijk tot middernacht en halen dan water, waarvan zij beide gedurende drie dagen drinken. — Sterft de man, naastbestaanden, als ooms of neven enz. nalatende, dan heeft zulk een naastbestaande het regt om de weduwe te trouwen. Bij zoodanig eene gelegenheid wordt slecht eene maaltijd aangerigt, de zegen van het Opperwezen en der overige Goden ingeroepen, zonder verdere plegtigheden meer.

De huwelijksgift (*Djoedjoer*) bestaat daarin, dat de maagd een paar oorringen (*Soebang*) ter waarde van 10 *Reaal* medebrengt en haar beminde 50 *Reaal* in geld. De zusters van de bruid krijgen ten geschenke eene met goud ingelegde kris en buitendien eenige gouden versiersels. Deze gift wordt genoemd *Tikat Ampat*, wordende dit geschenk met een *Kaain Sembagi* (kleedingstuk) en een kompleet stel keukengereedschap beantwoordt. Vervolgens is de bruidegom verpligt aan de twee naaste vriendinnen van de bruid 9 *Reaal* te betalen, welke gift *Penadiang Tiga* heet; de jonge dochter geeft voor dit geschenk een *Kaain Sembagi* en ontvangt haar derde naastbestaande van

den bruidegom 8 *Reaal*, welk geschenk *Karbouw Boentjer* wordt genoemd; tot wedergeschenk geeft deze derde naastbestaande een *Kaain Sembagi*. Voorts wordt aan de broeders der bruid nog eene gift van 4 *Reaal*, genoemd *Kapala Karbouw* uitgereikt, waartegen insgelijks een *Kaain Sembagi* terug wordt ontvangen. Buitendien verlangen de verdere neven of nichten der bruid van den bruidegom de volgende wapenen ter waarde van 2 *Reaal*, als: krissen, sabels, pieken, bijlen, kapmessen enz.

De huwelijksgift regelt zich overigens naar de meerdere of mindere welvaart van den gever, zoodat het ontbrekende den bruidegom zelden in rekening wordt gebragt. Indien voorts de bruid slechts een *Kaain* medebrengt, dan kunnen hare naastbestaanden aanspraak maken op eenige geschenken, welke zij echter zelden ontvangen. Eene bruid, die 40 *Reaal* waard is, slechts een *Kaain* medebrengende, zoo zijn hare vriendinnen ook wel geregtigd het een en ander te vragen, maar meestal geschiedt dit vruchteloos.

De *Tandaks*- of dans- en zangpartijen, welke alhier plaats vinden, wijken geheel en al van de Javasche af. Wanneer het *Tandakken* 's avonds geschiedt, heet het *Njambai* en is met zingen gepaard, over dag *Gandai*, zonder zingen. De jongelingen maken het eerst hunne complimenten (*soemba soemba sehahan*) aan de meisjes, alvorens hunnen dans te beginnen, waarop de maagden de jongelingen beurtsgewijze afwisselen; ook heeft de zang wel koorsgewijze plaats. De eene sekse voegt hierbij aan de andere eenen overvloed van vleijende gezegden toe en

komt de inhoud der gezangen bij deze partijen gewoonlijk op minneliederen (eigenlijke *extempore's*) neder, waardoor zij zich onderling bij de andere sekse zoeken bemind te maken. Staat zoodanig een gezang beide partijen aan, zoo geeft zulks gelegenheid tot nadere kennismaking en niet zelden gebeurt het, dat het gevolg daarvan een huwelijk is. De jongman is verpligt zijne vrouw te koopen, zijnde deze koopsom nu hooger, dan lager en wel van 20 tot 1000 *Reaalen* of Spaansche daalders.

Natuurlijk is het te begrijpen, dat aan de schoonste meisjes de voorkeur wordt gegeven en de minder bevallige soms zeer lang moeten wachten voor zij ten huwelijk worden gevraagd. Van daar dan ook, dat men op de openbare *Tandaks*-partijen frissche jonge maagden van 15 à 18 jaren, kinderen van 8 jaren en zelfs oude vrijsters van 50 jaren ziet figureren, hetwelk een zeer aardig tooneel oplevert. Aan weduwen, die geene kinderen hebben, is het geoorloofd te *Tandakken*, doch een meisje van slecht gedrag wordt nimmer toegelaten. Ieder der jongelingen en meisjes heeft iemand bij zich, aan wien het toezigt is opgedragen, dat er geene ongeregeldheden plaats hebben, terwijl hij of zij, voor de overtreding van de wetten der welvoeglijkheid in taal of gebaarden, het volgende ten eigen voordeele geregtigd is te eischen, namelijk: heeft een jongeling eenen zijner mededansers beleedigt, dan moet hij eene *Gantang* rijst, eene kokosnoot, kip, *Sierie* en *Pinang* afstaan; bestaat de beleediging uit lage en grove gezegden, zoo wordt den schuldigen eene boete opgelegd van 2 *Reaal* in geld. Gebeurt het, dat een meisje door

eenen jongeling met woorden beleedigd wordt, zoo wordt hem 100 bladen *Sierie* en 100 stuks *Pinang* afgevorderd. Wanneer daarentegen een meisje zich iets onbetamelijks tegen eenen jongeling veroorlooft, zoo wordt zij zwaarder gestraft als de jongeling, te weten met eene boete van 100 stuks *Sierie*-bladen, 100 *Roko's* (biezen met tabak gevuld) en eene hand vol tabak. Wanneer een jongeling de handen aan een meisje slaat, moet hij ten voordeele van het Distrikt- of *Doesons*-Hoofd de som van 12 *Reaal* betalen.

De sieraden, waarmede zich hier de *Tandaks*-meisjes gewoonlijk opschikken, verschillen ook veel van die, welke door de *Tandaks* van beroep op *Java* gedragen worden. De meisjes namelijk zijn versierd met eenen krans om het hoofd, genoemd *Tapoeng*, bestaande uit eenen band, met kleine schulpjes omzet en met dunne zilveren, puntig toeloopende blaadjes behangen. Voorts hebben zij aan beide zijden van het hoofd eene soort van regtopstaande pluim of houten pen, met 6 zilveren bladeren omzet, welke, iets breeder van boven als die aan de *Tapoeng* (den band), met rood, blaauw en paars garen omwonden is. Boven de pluim steken weder 5 houten pennetjes uit, met kleine zilveren, regthoekige figuren omzet en met garen vastgehecht; de groote pen en de overige pennetjes zijn aan de punten met zijden kwastjes behangen. Haar hoofdversiersel van achter bestaat uit eenen houten kam zonder tanden, bruin gekleurd met witte vakjes. In het midden van dien kam hangt een lange snoer van rolletjes fijn papier, doorregen met eene zijden draad met kwastjes en 35 links en regts nedervallende strengen, gemaakt

uit stukjes van zacht kurken-hout, of wel uit het merg van eene soort van *Obie*-riet (hier *Obie Bengala* of *Kayoe-Bengala* genoemd), op de wijze van snoeren paarlen opgeregen.

Om het voorhoofd hebben zij een gouden band, zoo als de vrouwen in *Vriesland* en *Noord-Holland* gewoon zijn te dragen; dezelve heet hier *Pielis*. Aan de linkerhand dragen zij verlengde zilveren nagels, in plaats der natuurlijke, welke in *Indie* veel in gebruik, *Tsanga* genoemd worden. Regts en links over de oren hangen twee lange zijden troetels, van boven met roode schijfjes en zilveren plaatjes bezet. Voorts hebben zij eenen gewonen zilveren buikband, *Pending*, en twee zilveren *Tsarang* of *Soemping*, eene soort van oorsieraden, veel gelijkende naar halve manen. Onder alle deze sieraden is het vooral het hoofdtooisel, hetwelk aan deze, anders zachtaardige menschen, het voorkomen van wilden geeft, terwijl bij elke beweging, die zij maken, de zilveren blaadjes en verdere sieraden heen en weder schudden. De meisjes dragen bij uitstek korte kleedjes, zoo dat, wanneer zij willen gaan zitten, zij moeite hebben de kniën te dekken; hare kleeding is voor het overige in niets bijzonder onderscheiden. Zij besmeren het ligchaam niet, zoo als zulks op *Java* plaats vindt.

De jongelingen hebben geene baatjes aan en dragen hunne krissen op zijde, doch verder is er niets opmerkingswaardig, dat hen onderscheidt.

De muziek bij de *Tandaks*-partijen is zeer eenvoudig, bestaande uit de volgende instrumenten: de *Gamblang* van eenige koperen bekkens, de *Rebab*

en de *Getto*, welke laatste ook dient om alarm te slaan; die, welke men in de *Baley* vindt, is bestemd om de maat aan te geven. Deze *Getto* is een houten, uitgehold, spits toeloopend blok, met eene kleine langwerpige opening als een trog, waarop met een dik, lang stuk hout wordt geslagen, en aldus een vreesselijk hard geluid geeft.

Adat der Komering. Wanneer een jongeling met een meisje, tegen den zin harer ouders verkeering heeft, is hij verpligt met het meisje te trouwen en daarvoor aan hare ouders te betalen 60 *Reaal*; voorts aan den *Proatin* 2 *Reaal*, aan de mindere *Doesoens*-Hoofden (*Pagadan's*) 1 *Reaal*, en aan de gezamenlijke *Doesoens*-inwoners 2 *Reaal*; daarenboven aan hare broeders en zusters 2 *Soeko's* en aan de familie eene geit, of eene piek ter waarde van 4 *Reaal*. De broeders van het meisje vereeren den bruidegom daarentegen een kleedje ter waarde van 2 *Reaal*. Gehuwd zijnde, moet de jonggetrouwde vrouw haren man naar zijne woning volgen, doch zoo lang de betalingen, welke zoo even zijn opgegeven, niet voldaan zijn, blijft de man als 't ware pandeling bij de ouders zijner vrouw. Dit heet *Begoeblon*.

Indien een meisje geschaakt wordt, betaalt de schuldige 60 *Reaal* aan de ouders van hetzelve en aan den *Proatin* eenen buffel ter waarde van 12; wijders komt nog ten voordeele van de ouders aan kleine geschenken de som van 4 *Reaal*. De *Proatin* van de *Doesoen*, waar de jongeling woont, rigt een feest aan ten gevalle der inwoners dier plaats, alsmede van die van het meisje en derzelver Hoofden,

welk feest voor denzelven eene verpligting is, daar de *Proatin* beschouwd wordt, als beter te hebben moeten zorgen, dat de jongeling het meisje niet zou hebben kunnen schaken. Dit feest wordt genoemd *Dilariken.*

Jonge lieden met wederzijdsch genoegen hunner ouders in het huwelijk tredende, betaalt de aanstaande man 60 *Reaal*, de *Proatin* van het meisje ontvangt 2 *Reaal*, genoemd *Opa Batin* en 1 *Reaal* genoemd *Opa Toea*, daarenboven nog 2 *Soeko's* geheeten *Toenko;* terwijl de ouders van het meisje 8 *Reaal* krijgen, *Opa Soesoe* genoemd. De vrouw volgt haren man onder *Gamblang*-spel en dans, door hare ouders, familie en verdere maagden en jongelingen harer woonplaats begeleid.

Bij het vertrek der jongelingen en jonge meisjes ontvangen zij van de nieuw getrouwden te zamen 3 *Reaal*, genoemd *Sara Sara Pengametan*, voorts nog 2 *Soeko's*, geheeten *Penaboek Getto.* Dit draagt den naam van *Bertoenangan.*

Bijaldien de ouders van den jongeling of die van het meisje eenen hunner tot kind aannemen, behoeft de jongeling of het meisje geen huwelijksgeld (*Djoedjoer*) te betalen, maar de pleegouders voldoen aan de ouders van dezen, welke door hen aangenomen is, 8 *Reaal*, en de jongeling of het meisje wordt dan beschouwd als geheel buiten het ouderlijk gezag te wezen. Die alzoo geadopteerd is, deelt ook niet meer in de erfenis zijner wettige ouders, tenzij hij broeders of zusters hebben mogt; dit heet *Opa Soesoe.* Voorts betalen zij nog een *Kaain Dodot*, eenen buikband, een *Kaain Tapis* en eene *Slendang Sem-*

bagi; ook geven de pleegouders eene partij en bemiddelden slagten eenen buffel, meer behoeftigen een schaap of eene geit, terwijl tot dit feestmaal de *Proatin's* en verdere inwoners der beide *Doesoens* genoodigd worden. Na afloop dezer partij geven de pleegouders, ter voorkoming van kwestien, aan het algemeen kennis van de door hen aanvaarde adoptie, hetgeen bestempeld is met den naam van *Ambel anak.*

Adat der Lamatang Oeloe. Vier dagen voor dat de huwelijks-plegtigheid wordt ten uitvoer gebragt, hebben *Gamblang*-spel en dansen plaats, bruidegom en bruid trekken hunne beste kleederen aan, schikken zich netjes op (echter minder hier als aan de *Ogan*) met oorringen en *Slendang's Woengoe*, en begeven zich vergezeld van de overige jongelingen en jonge dochters, (welke ook in hunne beste kleederen zijn uitgedost) naar de *Baley.* Bij deze gelegenheid kiezen de jonge lieden wederkeerig hunne aanstaande echtgenooten, waarna zij de toestemming hunner ouders vragen. Voor een meisje wordt 45 *Reaal* betaalt, ofschoon men niet verpligt is deze som op eens te voldoen, doch voor de eerste afbetaling wordt niet minder dan 10 *Reaal* aangenomen.

Wanneer in de *Soekoe Moelak* een jongeling een meisje tot vrouw begeert, verzoekt hij de ingezetenen zijner *Doesoen* op een feest, geeft aan de oudsten zijn voornemen te kennen en vertoont hun, met toestemming der ouders, zijne aanstaande echtgenoot, hen tot getuigen inroepende onder het branden van wierook en den half Mahomedaanschen half Heidenschen uitroep: *Malikkom selam berkat dewa Semidang akoe oendang kamoe pada harie inie,*

membowe sianoe makan sepotong karbouw, atau kambing, atau ajam berkat dewa Semidang minta kabay-an, minta di toeloeng Njawa. Het beest, bij deze gelegenheid geslagt, wordt aan den God *Semidang* ten offer gegeven.

Het volk van de *Soekoe Goemay* verrigt de trouwplegtigheid op dezelfde wijze, met aanroeping tevens van hunne voorvaderen en heiligen, met deze woorden: *Pojang mati depasirer; pojang die matie meleka; pojang siak sampe; pojang sebego; pojang kria sindang matahar; pojang panjang; pojang remandjang dewa kemoelan.* Hierbij wordt weder wierook gebrand en gele rijst gestrooid in een verheven tempeltje, van welke er velen in de *Soeko's* dezer *Marga* gevonden worden. In huis vullen zij onder het branden van wierook eenige borden met rijst, waarop een bamboesje wordt gelegd vol met *Ketan*, eene geroosterde kip en een kippenei, moetende deze maaltijd als 't ware voor de Godheden dienen; na verloop echter van eenigen tijd wordt dezelve onderling verdeeld en genuttigd. Bij zware ziekte wordt zoodanige plegtigheid ook in acht genomen, om den zegen van het Opperwezen tot herstel van gezondheid af te smeken.

Kindskinderen van aanverwante ouders kunnen met elkander niet in het huwelijk treden, en in sommige *Doesoens* wordt dit zoo ver opgehaald en uitgerekend als slechts mogelijk is.

Adat der Kiekiem. De huwelijksgift voor een meisje bestaat hier in 40 *Reaal*, voor eene weduwe of eene van haren man gescheidene vrouw in 30 *Reaal*; welke som wel niet terstond wordt uitbetaald, alhoe-

wel dadelijk voor eenen eersten termijn 10 *Reaal* voldaan moet worden. Ingeval eene weduwe hertrouwt en een zoon of eene dochter haar naar de nieuwe woning vergezelt, moet voor dit kind 40 *Reaal* aan de familie van haren eersten man worden uitgekeerd; heeft zij meer kinderen, dan mag zij, tegen de voorschreven betaling, in geen geval meer dan één mede nemen, maar zij moet de som verdubbelen.

De bruid wordt door jongens en meisjes afgehaald. Deze houdt zich eerst op de zoogenaamde zoldering (*Paro*) schuil, waar zij door eene der jonge meisjes wordt opgezocht, welke tot verlustiging der jonge lieden, die beneden in het huis wachten, van tijd tot tijd eene pop, de gedaante van eenen zwarten aap (*Sieaman*) vertoonende, op- en neder laat. Eindelijk komt de bruid naar beneden en geeft, voor dat zij het huis verlaat, aan hare ouders 2 *Reaal*, genoemd *Wang penoeran*, aan haren *Pasirah* 10 bamboesjes met *Ketan* met klappernoten gemengd, eene kip en eene konfituur, aan hare overige familie eene halve Spaansche mat, genoemd *Tjintin ambor*. Onder weg wordt de stoet van den bruidegom door dien van de bruid met water besproeid of met *Boebor* (rijst en brij) gegooid, en buiten de *Doesoen* wordt dit met fijne aarde herhaald. Bij groote huwelijksfeesten vergezelt de stoet der bruid haar tot aan hare nieuwe woonplaats, anders slechts tot aan hare *Doesoen*.

In de *Doesoen* van den bruidegom aangekomen, wordt aan den oever der rivier eene bamboezen bank vervaardigd, versierd met *Aren*-bladeren, op welke een *Bakol* met gele rijst en eene geroosterde kip voor de bruid, en voor de bruidegom gele rijst met

gekookte eijeren in gereedheid worden gehouden. Het jonge paar wordt eerst naar de *Baley* geleid, waar de *Doesoen's*-inwoners verzameld zijn en van daar begeven zij zich naar de rivier, waar zij worden gewasschen en hun haar met citroenen gewreven, onder het uitspreken der woorden: *de Goden en onze voorvaderen schenken U geluk en voorspoed.* Zij kleeden zich dan in *Kaain Dodot's.* De bruid wordt met zilveren hoofdversiersels op de wijze van bladeren en bloemen en met zilveren en gouden ringen van de handen tot aan den elleboog opgeschikt; de jonge man draagt eene kris op de regterzijde en eene piek in zijne regterhand. Gekleed zijnde, wordt er eene driekleurige streng garen (wit, zwart en rood) over de beide jonge lieden uitgespreid, zoo dat zij door dezelve verbonden worden, welke streng garen ten voordeele van hem komt, die dezelve over het jonge paar heeft uitgespreid; dit heet *Meloelees.* Vervolgens eten zij van de opgenoemde bank de voor hen toebereide spijze, gaan naar het raadhuis, waar de jonge man zijne piek weder aflegt, nemen elk eene met water gevulde *Gendi* (waterkroes), dansen gezamentlijk met de andere jonge lieden en begeven zich eindelijk naar huis. Hier worden digt bij den trap twee rijstblokken ten onderste boven gekeerd en daarop eene soort van zitplaats gemaakt, welke *Garan pantoeadji* heet en waarop een uitgebotte klapperdop, een vischnet en een bijl geplaatst zijn. Het jonge paar daarop gezeten, wordt uit de woning met gele rijst bestrooid; eene oude vrouw, eene levende kip in handen hebbende, neemt derzelver poten, krabt daarmede zeven malen over de haren

der jonge lieden en laat de kip van de gele rijst eten, welke zich op de hoofden van het paar bevindt, onder den uitroep: *Uw tegenspoed verdwijne, Uw voorspoed beginne* (*Soepot sekilian malan, timboel sekilian moedjoer*). De bruid neemt nu een *Sierie*-blad met kalk besmeerd en legt het gevouwen op haar hoofdhaar; daarna klimmen zij den trap op en halverwege wordt dat gevouwene *Sierie*-blad door den jongeling van de bruid afgenomen, op zijn eigen haar geplaatst, de trap geheel beklommen, en van den bovensten stijl of trede, welke met eenen zakdoek omwonden is, deze doek door de bruid weggenomen. Langs de vloer van bamboes tusschen de trap en de huisdeur is de leuning met rood loof omwonden, hetwelk de bruid met hare voeten wegtrekt, waarna de jonge lieden naar huis gaan, waar zij zich bij een bord met ongekookte rijst nederzetten, terwijl door de oude lieden wierook gebrand wordt, onder den half Mahomedaanschen half Heidenschen uitroep van: *Slam malikkom, Slam berkat dewa di mataharie; berkat dewa di boelan; berkat dewa di roema kadja; pada harie ienie akoe minilap kamenian; di dalem harie inie benang boer bras koeneng memberie touw sianoe menambel, sianoe berkat ninnie pojang minta toelong Njawa, minta toelong reseki.* Voorts worden de handen van het jonge paar door de oude lieden gevat, om hen van die ongekookte rijst te doen nemen, en moet het meisje zich houden, of zij zulks met tegenzin doet, onder blijken van vrolijkheid door het gezelschap gegeven. De jonggetrouwde vrouw gaat nu naar de *Ladang* (veld), om groente te zoe-

ken, welke zij, te huis teruggekomen, met rijst kookt en daarvan met de kinderen harer *Doesoen* eet; dit geschiedt of zinspeelt om vruchtbaarheid af te smeken. Denzelfden avond slagten de jonggetrouwden eene kip en maken daarvan eene soort van *Kerri*. Na den maaltijd gaan zij wel te zamen naar bed, maar moeten nog in tegenwoordigheid van hunne naastbestaande slapen. 's Morgens vroeg ten 4 uren gaan zij gezamentlijk baden en dit geschied zijnde, eten zij van de op den vorigen avond toebereide kippen-*Kerri*. Stipt genomen mag het jonge paar niets doen, waartoe anderzins het voltrokken huwelijk regt geeft, voor en aleer de gemagtigde der familie van het meisje bij den jonggetrouwden man is gekomen, om de huwelijksgift te eischen, waarmede gewoonlijk een groote omslag gepaard gaat. Intusschen voldoet de jonggetrouwde man gewoonlijk slechts een gedeelte der huwelijksgift, voor het overige gedeelte uitstel verzoekende. Doch soms duurt het wel eens een jaar, voor dat de gemagtigde der familie van het meisje bij den jonggetrouwden man komt om de huwelijksgift op te eischen en, zoo als gezegd is, mogen de jonggetrouwden vóór dien tijd zich eigentlijk niet vereenigen, zoo als anders het huwelijk zou medebrengen; dit heet *Menapa*.

Adat der Moesie. Wanneer een jongeling een meisje ten huwelijk vraagt en hetzelve hem gehoor geeft, biedt hij haren ouders eenen zilveren vingerring aan, 10 bamboesjes gevuld met *Ketan* met klappernoten toebereid, eenen *Bakol* met rijst, twee handen vol gebak en zekere hoeveelheid *Sierie*.

Gedurende zeven dagen bevlijtigt hij zich om eenen

droom te erlangen, doch heeft hij na verloop van dien tijd geenen droom, gunstig voor het plan van zijn huwelijk gekregen, zoo geeft hij aan hetzelve geenen voortgang, maar kan de geschenken niet terug-vorderen. Heeft hij echter eenen gunstigen droom gehad, dan brengt hij nogmaals aan de ouders zijner beminde 5 *Reaal*, 40 met *Ketan* gevulde bamboesjes en 40 handen vol gebak en ontvangt zelf den gegeven zilveren vingerring als trouwpenning terug. Wanneer de jonge man naderhand tot andere gedachten komt, verliest hij evenwel al het door hem vroeger ten koste gelegde; trekt echter de maagd haar woord terug, dan moeten hare ouders het dubbelde van het ontvangene wedergeven. De gift van 5 *Reaal* wordt genoemd *Belabo tjinkram* (vast ten anker gaan). Gaat echter alles goed, dan wordt jaar, maand en dag van het trouwen vastgesteld. Bij gelegenheid van het huwelijk worden 40 pakken gebak, 40 met *Ketan* gevulde bamboesjes en 2 strengen driekleurig garen uitgedeeld. Een van deze strengen neemt de bruidegom, na er vooraf eene knoop ingelegd te hebben, mede naar huis, hetgeen ook de bruid verrigt, en dit wordt bij de dagelijksche bezoeken zeven achter elkander volgende dagen door elk hunner herhaald. Eerst den zevenden dag heeft de trouwplegtigheid plaats. De kleeding van den bruidegom bestaat uit een *Kaain dodot pandjang*, *Sabok* (buikband), een wit *Kopia* of hoofddeksel, en gouden oorversiersels (*Soempeng tjaran*), daarbij zijne kris op de regterzijde dragende. De bruid draagt ook een *Kaain dodot pandjang*, gouden of zilveren hoofdversiersels, zoo als aan de *Ogan*, eene *Pendeng* (buikplaat) en

verlengde zilveren nagels (*Tsanga*) aan de linkerhand. Zij wordt door de oudsten der *Doesoen* van haren aanstaanden echtgenoot, als ook door de *Lebi's* of priesters en *Pangawa's*, vergezeld van jongelingen en maagden uit hare *Doesoen*, afgehaald, welke 100 bamboesjes gevuld met *Ketan* met klappernoten gemengd, medenemen. De *Lebi* verzoekt hierop aan de familie der bruid dat het jonge paar vereenigd moge worden en, als dit toegestemd is, wordt de bruid naar de woning van haren aanstaanden echtgenoot geleid. De jonge man geeft den *Lebi*, den *Proatin* en zijnen schoonvader of, zoo die overleden is, diens plaatsvervanger, elk eene piek ten geschenke, doch lost de pieken, welke den *Lebi* en *Proatin* toekomen, doorgaans ieder voor 2 *Reaal*, terwijl de *Proatin* nog bovendien een pak *Sierie*-bladen en *Pinang* ontvangt, waarvan de stelen nog aan den tak vastzitten, als ook 7 toebereide *Sierie*-bladen met kalk en tabak; dit wordt geheeten *Tando Ompamo*. De gemeente ontvangt in het geheel 1 *Reaal*, genoemd *Petoeloes*. Te huis gekomen, wordt bij de trouwplegtigheid bekend gemaakt, dat het *Maas-kawan* 40 *Reaal* bedraagt. Hierop begeven zij zich naar de *Baley* om bij den *Proatin* hun kompliment af te leggen (*Njiemba*), en gaan zich dan baden. Na afloop hiervan, keeren zij naar hunne woning terug en plaatsten zich digt bij den trap derzelve te zamen op eene zitbank, genoemd *Garo pantjoeadji*. Uit de woning worden zij bestrooid met gele rijst, eene oude vrouw neemt de poten eener levende kip en krabt daarmede zeven malen over hun hoofd en laat vervolgens de kip van de daarop gevallene

rijstkorrels eten, bij het uitroepen dezer woorden: *Hang sekilian tjeluka, timbul sekilian ontong.* Daarna het huis binnengegaan zijnde, brengen zij hulde (*Sumbah*) aan drie met ongekookte rijst gevulde potten, met doeken en bloemen omwonden; eten te zamen iets rijst, de man van zijn bord aan de vrouw en de de vrouw wederkeerig van haar bord aan den man toereikende. Na afloop van dit alles keeren zij naar de *Baley* terug, waar de man alleen *Tandakt* en de vrouw hem ten blijke van onderdanigheid bij herhaling *Sierie* aanbiedt; waarna allen, die tegenwoordig zijn, zich ten eten aanzetten. De jonggetrouwde vrouw verlaat nu de *Baley* en begeeft zich naar de woning van haren man, om daar de rijst te koken, welke in de potten is, aan welke zij hun *Salamat* hadden gemaakt; zij gaan des avonds naar bed, en den volgenden morgen biedt de echtgenoot zijn kompliment aan de schoonouders aan.

Voor eene weduwe of vroeger getrouwd geweest zijnde vrouw wordt slechts 20 *Reaal* betaald, doch hare kinderen mag zij bij haren tweeden man niet medebrengen. Wanneer de man zich daarentegen in de woning zijner schoonouders vestigt, behoeft hij slechts voor zijne vrouw 20 *Reaal*, eenen buffel of eene geit, een pot met suiker, 100 of slechts 50 *Gantangs* rijst en 100 klappernoten te geven. In geval de op zoodanige wijze als kind aangenomen jongman naar zijne geboorteplaats terugkeert, moet hij eene boete van 100 *Reaal* betalen. De huwelijksplegtigheden worden op dezelfde wijze gevierd als boven is gemeld. Er wordt op de *Gong* (metalen bekken) geslagen, en aan de gemeente bekend gemaakt dat hij

als ingezeten dier *Dessoen* is aangenomen, waardoor hij zijn regt op zijne vorige verblijfplaats verliest. De woorden, welke bij die gelegenheid worden uitgesproken, bestaan uit zoogenaamde *Pantoen's* of extempore's, welke volgens de denkbeelden der inlanders omtrent welluidendheid, op het een of ander voorval of gebeurtenis worden gemaakt b. v.

Diam Diam kari toenga!
Kami mengarong djala.
Diam Diam kari boedak!
Kami lagie mengarong katta.
Diam Diam kari toenga!
Kami lagie mengarong djala lemoedjoe.
Diam Diam sekilian boedak!
Kaloe katta tida penoedjoe.
Boet boet boeroeng bekakka.
Hinggap die Noe pagi pagi;
Kaloe soeda patoet bretjara,
Tida boele poelang keroema lagi.

Godsdienstige instellingen.

Adat der Ogan. De Godsdienst wordt waargenomen door eenen *Penghoeloe* en *Ketep*. De *Penghoeloe* heeft de magt om huwelijken te voltrekken, doch bij zijne afwezigheid wordt de *Ketep* ook wel gemagtigd om zulks te verrigten. De trouwgelden bedragen eene halve Spaansche mat of twee *Soeko's*. De gewone prijs van eene maagd is 50 Spaansche matten en deze worden wel beschouwd als *Mas-kawien* of huwelijksgift, maar nooit terug betaald van de vrouw of derzelver familie, in geval van echtscheiding. De

weduwen zijn minder in prijs, namelijk 30 à 40 Spaansche matten.

In de *Doesoens*, waar zich de *Proatins* bevinden, zijn de *Libe's* minder in aanzien dan de *Penghoeloes*, maar oefenen hetzelfde gezag uit. De huwelijksgelden, die aan hun betaald moeten worden, zijn dezelfde.

Begrafenis.

De begrafenissen geschieden over het algemeen op eene zeer eenvoudige wijze. Nadat de lijken gewasschen zijn en over dezelve een gebed uitgesproken is, worden zij zonder verdere ceremonien volgens de Mahomedaansche wijze ter aarde besteld.

Policie-verordeningen ten opzigte van misdrijven en verzetting tegen de Adat's en bevelen der Hoofden.

Adat der Ogan. Wanneer zich de gemeene man onbetamelijke gezegden of gebaarden tegen zijnen *Pasirah* veroorlooft, moet hij eene boete betalen van 4 *Reaal*, doch is zoodanig eene beleediging tegen een minder Hoofd geschied, dan bedraagt de boete slechts 2 *Reaal;* zijns gelijken beleedigd hebbende, is de boete eene *Gantang* rijst, een hoen en eene kokosnoot.

Indien iemand eens anders kleedje, buiten 's huis te droogen hangende, tegen den zin van den eigenaar gebruikt, zoo wordt hem eene boete opgelegd van 4 *Reaal*, waarvan de helft komt voor den eigenaar van het kleedje en de andere helft aan de Hoofden.

Gebeurt het dat iemand als vreemdeling in het huis van eenen inwoner der *Doesoen* komt, zijne kris dus dragende, dat de schede binnen het kleed valt en de punt van dezelve daardoor bedekt wordt, zoo wordt zulks voor eene beleediging gehouden, en aan den schuldige eene boete opgelegd van 2 *Reaal*, waarvan de helft ten behoeve van den eigenaar der woning en de wederhelft aan het *Doesoens*-Hoofd komt.

Kooplieden voor eene of andere *Doesoen* stilhoudende op eene plaats, in welker nabijheid geen huizen, tuinen of velden zijn, moeten ten behoeve der Hoofden eene boete betalen van 2 *Reaal*, om dat zulks wordt beschouwd als een teeken, dat zij zich niet aan hun gezag willen onderwerpen, van welke zij toch voor het oogenblik bescherming noodig hebben, en daarenboven kwade inzigten koesteren. Wenden zij, tot verontschuldiging onkunde voor, vergiffenis verzoekende en daarna de gewoonte opvolgende, dan worden zij van deze boete gewoonlijk vrijgesteld, doch geven doorgaans uit erkentelijkheid voor deze gunst een gering gedeelte hunner lading, het zij rijst, hout of iets anders.

Wanneer eene vrouw door een' man, die zich schuil zoekt te houden, badende wordt bespied, dan wordt aan zoodanigen eene boete opgelegd van 2 *Reaal*, waarvan 1 komt ten voordeele van den *Proatin* en 1 aan de beleedigde vrouw. Deze boete wordt bestempeld met den naam van *Moesang keleemboetang bangkaro tjimal tjimal*, dat wil zeggen: *Hij houdt zich schuil als eene wilde kat, en loert als eene hagedis.*

Speelt een jong man in de nabijheid der woning van een ongetrouwd meisje gedurende slapenstijd op de fluit, zoo moet hij eene boete betalen van 2 *Reaal*, ten voordeele van den *Proatin.*

Is op eene of andere plaats de *Pasirah* met zijne vrouw ter neer gezeten en gaat iemand tusschen hen door, dan wordt aan hem eene boete opgelegd van 12 *Reaal*, welke ten voordeele van den *Pasirah* alleen komt. Deze boete heet *konang konang laloe*, beteekenende: *Het glimmende vliegje gaat voorbij.*

Vecht iemand in het huis van eenen vreemde met een' ander, of zegt hij denzelven grove beleedigingen; dan moet hij eene boete betalen van 6 *Reaal*, waarvan 2 voor den *Proatin* en 4 voor den eigenaar van het huis zijn; deze boete wordt genoemd *Koetjing markoso.* Valt dit in het voorhuis of digt bij de woning voor, dan wordt het nog zwaarder gestraft, omdat men dit als een bewijs beschouwd, dat men niet schroomt in het openbaar vechtende, daardoor tevens den Gezagvoerder der plaats te honen en te beleedigen. De boete is dan 8 *Reaal*, waarvan 4 voor den *Proatin* en 4 voor den eigenaar van zulk een voórhuis of digt nabij zijnde woning komen; dezelve heet *Anjing markoso.*

Adat der Moesie. Maakt een vreemdeling in eene of andere *Doesoen*, behalve in de woonplaats van den *Pasirah*, zelf vuur aan, zoo wordt hij beboet met 2 *Reaal* en 1 *Soeko* ten voordeele van alle inwoners der *Doesoen*, waarin zulks geschied is; daarenboven moet hij aan den *Proatin* 1 *Reaal* en 1 *Schelling* betalen. Kookt iemand rijst op eene daartoe niet be-

stemde plaats en zonder verlof, hij moet aan het algemeen betalen 4 en aan den *Proatin* 2 *Reaal.* In de *Doesoen*, waar de *Pasirah* woont, kan men dit overal ongehinderd doen, uitgezonderd in de *Baley*, voor welke overtreding 9 *Reaal* betaald wordt.

Gebeurt het, dat de een of ander in de *Baley* bloedzuigers, (welke zich ligt aan het ligchaam hechten en zeer onaangenaam zijn), aan stukken snijdt, dan moet hij aan het algemeen eene boete betalen van 8 *Reaal.*

Wie in de *Baley* de zitplaats van den *Pasirah* of *Proatin* durft innemen, moet aan het algemeen eene boete van 8 en aan den *Pasirah* of *Proatin* 4 *Reaal* voldoen.

Zoo iemand bedekt gehouden deelen van het menschelijk ligchaam namaakt en door het schikken, plaatsen of vertoonen derzelve, den een' of ander poogt te beleedigen of beschaamd te maken, dan wordt aan hem eene boete opgelegd van 10 voor het algemeen en van 5 *Reaal* voor den *Pasirah* of *Proatin.*

Iemand op het alarmblok (*Getok*) gaande liggen, moet 9 *Reaal* aan het algemeen en 4½ *Reaal* aan den *Pasirah* of *Proatin* voldoen. Durft iemand de touwen, waaraan de *Getok* hangt, afkappen, die moet aan het algemeen 20 en aan den *Pasirah* of *Proatin* 10 *Reaal* betalen. Slaat deze of gene zonder last op de *Getok*, hij is aan eene boete voor het algemeen van 3 en voor den *Proatin* van 1½ *Reaal* onderworpen. Indien de wijze, waarop alzoo zonder last op de *Getok* wordt geslagen, die is, welke men gewoonlijk gebruikt bij het aankondigen, dat er een lijk is gevonden of een ander ongeval heeft plaats

gehad,. zoo wordt de schuldige met 20 *Reaal* beboet, omdat hij daardoor moedwillig de gemeente verontrust.

Aan dengene, die onbetamelijk in de *Baley* op handen en voeten kruipt of ter neder ligt, wordt eene boete opgelegd van 19 *Reaal.* Heeft een vreemdeling de stoutheid om de *Baley* den eenen kant in, en den anderen kant uit te loopen, zonder daar iets bepaalds te moeten verrigten, zoo moet zoodanig vreemdeling zooveel *Realen* betalen als de *Baley* vamen in lengte houdt.

Vechten twee personen bij de woning van eenen derde, zoo komt ten voordeele van den eigenaar van het huis eene boete van 4 *Reaal* en voor den *Proatin* 8 *Reaal.* Iemand binnen eens anders huis scherp trekkende, om te vechten, betaalt zooveel malen 8 *Reaal* als er personen bij tegenwoordig zijn, aan den *Pasirah* 12 en aan 't algemeen 3 *Reaal.*

Vechten twee personen in eene *Doesoen* en begeeft zich een hunner naar een of ander huis om zich te verbergen, zoo wordt door het *Doesoens*-Hoofd bekend gemaakt, dat de overwinnaar den gevlugte niet vervolgen mag; dit bevel overtredende, moet hij 40 *Reaal* betalen, welke boete onder den *Pasirah* en de verdere *Doesoens*-inwoners verdeeld wordt.

Misdaden en straffen.

Adat der Ogan. Diefstal in de woning of in de rijst-schuur gepleegd, wordt met eene boete van 12 *Reaal* gestraft, waarvan 2 *Reaal* ten voordeele van elken *Pengawa* en het overblijvende gedeelte voor

het *Doesoens-* of *Margas*-Hoofd bestemd is, daar beiden het regt hebben om zoodanig eene zaak te beslissen. Ook moeten de gestolene goederen worden teruggegeven, of derzelver waarde vergoed.

Geringe diefstallen, buiten 's huis gepleegd, worden met eene boete van 4 *Reaal* gestraft, waarvan 2 ten voordeele van den bestolene komen en 2 gelijkelijk door het *Doesoens*-Hoofd met zijne Agenten verdeeld worden, ingeval namelijk deze laatsten de zaak hebben helpen onderzoeken.

Indien de wegens diefstal veroordeelde met het vonnis niet te vreden is, staat het hem vrij om zijne zaak voor den *Pasirah* te brengen, welke van elke partij 1 *Reaal* ontvangt. Degene, welke zijne zaak wint, moet 10 percent van de waarde der ontvreemde goederen aan den *Pasirah* betalen; terwijl door den veroordeelde, even als te voren, de boete voldaan en de gestolene goederen, hetzij in natura of anderzins, aan den bestolene teruggegeven worden.

Wanneer in het algemeen iemand zijne zaak voor den *Pasirah* brengt en dezelve daarna in der minne buiten dit Hoofd afdoet, zoo moet hij aan den *Pasirah* 8 *Reaal* betalen. Vraagt hij echter vergiffenis voor deze handelwijze, dan wordt berust in het brengen van eenige kleine geschenken, als een pakje rijst, een pakje *Ketan* en eene geroosterde kip, genoemd *kelangong kelangong anak matjan ora keloening*.

Slaat een man de hand aan eene vrouw met oogmerk om haar te beleedigen, zoo wordt dit gestraft naarmate van het gedeelte des ligchaams, hetwelk aangeraakt of geslagen is. Zulks aan de vingers ge-

schied zijnde, *Penaro gawee* genoemd, wordt den schuldige opgelegd een buffel te geven ter waarde van 4 *Reaal*, aan den onderarm, *Merinting gawee*, een buffel ter waarde van 8 *Reaal*, aan het ligchaam, *Merogong gawee*, twee buffels ter waarde van 16 *Reaal*. Is de vrouw tegen haren zin tot ontucht gebruikt, genoemd *Gawee die gawee gawee*, zoo moet de schuldige betalen 52 *Reaal*, waarvan 10 aan den *Pasirah*, 2 aan zijne mindere Hoofden en het overblijvende aan de beleedigde vrouw komt, terwijl hij tevens gehouden is met haar te huwen.

De straf voor ontucht, bedreven tusschen twee ongetrouwden, bestaat in eene door den man te betalen boete van 12 *Reaal*, onder voorbehouding om de vrouw te trouwen. Is hij hiertoe ongenegen, dan moet hij, behalve voorschrevene boete, aan het meisje uitkeeren 40 *Reaal*. Indien zulks geschied is met eene reeds getrouwde vrouw, welker man overleden of van welken zij gescheiden is, dan betaalt de schuldige man slechts 6 *Reaal*, mits met de vrouw huwende. Wil hij dit niet, dan is hij verpligt eenen buffel ter waarde van 8 *Reaal* aan het *Doesoens*-Hoofd en eenen buffel ter waarde van 4 *Reaal* aan de vrouw, die hij niet trouwen wil, te betalen.

De boete voor zware verwonding bedraagt 20 *Reaal* ten voordeele van dengene, die gewond is. Deze boete is echter zwaarder of ligter, naar gelang der meerdere of mindere gevaarlijkheid der wond. De geringste boete bestaat in een stuk linnen van 5 ellebogen (*Asta*) lang, ½ *Reaal*, een hoen en een *Gantang* rijst.

Voor doodslag wordt door den dader aan de fa-

milie des vermoorden betaald 40 *Reaal*. Wanneer hij, die den moord gepleegd heeft, door den om het leven gebragte was gewond, dan wordt gemelde boete van 40 *Reaal* verminderd, naarmate de ontvangene wonde meer of min gevaarlijk is. Gebeurt het, dat twee personen met elkander vechten en beide in het gevecht omkomen, dan wordt hiervan slechts kennis gegeven te *Palembang*.

Adat der Lamatang Oeloe. Diefstal van kippen, klappers, *Sierie*, bamboes en andere kleinigheden wordt gestraft met eene boete van 3 *Reaal*. Gaat het getal bij voorbeeld dat van 5 kippen te boven, of is eene grootere hoeveelheid van klappers, *Sierie*, bamboes enz. ontvreemd, dan wordt zulks nog, buiten de zoo even vermelde boete van 3 *Reaal* gestraft met het teruggeven van de dubbelde waarde van het gestolene. Diefstal van andere vruchten wordt gestraft met eene boete van 1½ Spaansche mat; die van boomen, met teruggave van de gestolene houtwerken; van buffels, geiten, rijst en kleine praauwen, met de dubbelde waarde van het gestolene te moeten teruggeven, en eene boete van 12 *Reaal*. Op huisdiefstal staat mede het teruggeven van de dubbelde waarde van het gestolene en eene boete van 12 *Reaal*, en bij onvermogen ziet de schuldige zich niet zelden verpligt zijne vrouw en kinderen als pandelingen te verkoopen. Diefstal van Praauwen van *Rengas*- of *Tibesoe*- of *Boengor*- of *Embalo*-hout, welker romp 5 voeten breed is, wordt gestraft met het teruggeven van de dubbelde waarde der gestolene Praauwen en eene boete van 20 *Reaal*. De schuldige den gepleegden diefstal geredelijk bekennende, en de-

zelve van geringe waarde zijnde, geeft slechts eenen *Bakol* rijst met visch aan den bestolene; waarmede de zaak dan ook afloopt.

Het overspel wordt gestraft voor de vrouw met 40 en voor den man met 30 *Reaal* boete, welke komt ten voordeele van den *Pasirah* en der gemeente; zijn onderscheidene *Doesoens* daarin betrokken, zoo wordt de boete in gelijke deelen verdeeld.

Verwonding wordt gestraft naar gelang der mindere of meerdere gevaarlijkheid der toegebragte wonden. Wordt b. v. een *Pasirah* zwaar gewond, zoodat zijn leven in gevaar verkeert (*stenga mati*), doch er evenwel hoop op behoud is, zoo wordt zulks beboet met 5 lijfeigenen en 5 buffels. Onder deze lijfeigenen moeten 3 mannen en 2 vrouwen zijn, wordende de mannen geschat, elk op 30 en de vrouwen, elk op 40 *Reaal*; de buffels worden gerekend twee van 10, een van 8 en twee van 6 *Reaal* te wezen.

De straf voor het vermoorden van eenen zoon des *Proatins* staat gelijk met die voor het vermoorden van eenen gewonen ingezetene, namelijk in de betaling van 2 buffels, een van 10 en een van 8 *Reaal*, benevens 2 slaven, bestaande uit eenen man en eene vrouw, van dezelfde waarde als boven. De moordenaar van een' *Proatin* moet betalen 3 buffels en 3 slaven; de buffels moeten elk van 8 *Reaal* zijn en de slaven bestaan uit twee mannen en eene vrouw, elk van dezelfde waarde, als zoo even genoemd. De moordenaar van den zoon eens *Pasirahs* wordt beboet op dezelfde wijze als hij, die den *Pasirah* eene zware wonde heeft toegebragt, die van levens-

gevaar vergezeld is. Wanneer een *Pasirah* vermoord wordt, moet de schuldige met zijn huisgezin en al zijn huisraad aan den Vorst te *Palembang* overgeleverd worden.

Bij gelegenheid, dat de voorschrevene misdrijven van moord en verwonding zijn beslecht, wordt er een buffel geslagt, op welken zoowel de inwoners der *Doesoens* van den vermoorde of verwonde, als van den moordenaar of verwonder, even als op een feest, onthaald worden, omdat dit als eene verzoening voor het misdrijf, waarin alle inwoners der genoemde *Doesoens* deelen, gehouden wordt.

Adat der Kiekiem. Diefstal van *Sierie* en *Pinang* wordt gestraft, met den dief de verpligting op te leggen 10 bamboesjes gekookte *Ketan* met klappers gemengd, eenen *Bakol* rijst en eenige visch af te staan. Diefstal van kippen en klappers daarentegen met het teruggeven der dubbelde waarde van het gestolene en eene boete van 3 *Reaal*. Die van Praauwen en rijst wordt mede met de teruggave der dubbelde waarde van het gestolene en eene boete van 6 *Reaal* beboet. Huisdiefstal wordt gestraft als voren; de boete is een buffel ter waarde van 10 *Reaal;* doch is de diefstal gepleegd in het huis van een *Doesoens*-Hoofd, dan moeten nog, buiten de dubbelde vergoeding, 2 buffels worden afgegeven. Op ontvreemding van buffels of geiten staat teruggave der dubbelde waarde van het gestolene en eene boete van 12 *Reaal.*

Eet iemand van vruchtboomen uit tuinen, welke door den eigenaar van onkruid schoon worden gehouden, en deze hierdoor meerder regt op derzelver voortbrengselen heeft, zoo moet de schuldige 3 *Reaal* be-

talen. Zijn vruchtboomen in hunnen wilden staat, dan heeft elk op dezelve gelijke regten.

In het algemeen worden de boeten verdeeld in drie deelen, te weten, twee ten voordeele van den *Pasirah* en een voor den *Proatin*; de *Pengawas* krijgen, naar verkiezing van den *Pasirah* of *Proatin*, eene *Soeko* of ook wel minder.

Adat der Moesie. Huisdiefstal, buffel- geiten- rijst- en Praauwen-dieverij wordt gestraft met 2 maal de waarde van het gestolene te moeten vergoeden, benevens eene boete van 12 *Reaal*. Ten voordeele van den *Pasirah* of *Proatin* komt 1 percent van het bedrag en der dubbelde vergoeding van het gestolene. Wanneer iemand uit eenen met voorkennis van den *Pasirah* aangelegden tuin *Sierie* steelt, die moet betalen 1½ *Reaal*; verniélt de dief de *Sierie*-plant zelve, dan moet hij voor elke *Sierie*-stok betalen eene boete van 20 *Reaal*; verniélt hij 2 *Sierie*-stokken, zoo moet hij 40 *Reaal* betalen; meer dan 2 *Sierie*-stokken vernielende, betaalt hij voor de 2 eerste 40 en voor de overige elk 1 *Reaal*.

In geval van moord kan niemand regt spreken buiten den Vorst van *Palembang*. Het is dikwerf gebeurd, dat tot straf voor zoodanig misdrijf de schuldige werd gebannen; soms is ook wel op last van den Vorst zoodanige misdaad in de binnenlanden met eene boete van 40 *Reaal* afgedaan; en naar mate de moord met meer of min verzwarende omstandigheden vergezeld ging, was de boete hooger of lager. Voorheen was de boete wegens moord, aan eenen *Pasirah* gepleegd, 100 *Gantangs* rijst, doch naderhand is deze straf door den Vorst van *Palembang* verhoogd en bepaald op 100 *Reaal*.

Alle voorschrevene boeten worden gelijkelijk verdeeld tusschen den *Pasirah* en *Proatin*, welke laatste daarvan iets aan zijne *Pengawas* mededeelt.

Regtspleging en wijze om bij gebrek aan getuigen de schuld of onschuld te bewijzen, zoowel in criminele als civiele zaken.

Adat der Ogan. Wanneer eene zaak, uit gebrek aan bewijs, niet beslist kan worden, zoo gelast de *Pasirah* het volgende:

1°. De namen van de partijen worden elk op onderscheiden bamboezen geschreven; deze bamboezen worden omwonden met kokos-bladen, te gelijk door den *Pasirah* omhoog geworpen en door twee onzijdige, bepaaldelijk daartoe gekozen personen, opgevangen. Hierop begeven zich deze beide personen met die bamboezen naar de rivier, alwaar in diep water twee andere bamboezen zijn opgerigt. Nu moet elk der verkozenen langs de bamboes onder water duiken; twee andere personen meten intusschen met kokos-doppen, waarin een klein gat is geboord, door dezelve driemaal met water te vullen en weder leeg te laten loopen, den tijd gedurende welken de duikers onder zijn. Is een der duikers, voor dat de kokos-noten ledig gelopen zijn, boven water gekomen, dan heeft de geen, wiens naam de eerst bovengekomen duiker in handen heeft, zijne zaak verloren. Gebeurt het echter, dat zij even lang onder water blijven, tot dat de drie noten-doppen ledig zijn, dan blijft de zaak onbeslist.

2°. Er wordt een vierkant houtje genomen, 2 duim lang en 2 duim dik, aan elk van de twee langste zijden met het volgende opschrift: *Wie boven ligt*,

wint, *wie onder ligt*, *verliest het*. Ieder der partijen maakt een teeken op de zijde, welke hij verkiest, en wiens naam, nadat het houtje om hoog is geworpen, boven komt te liggen, deze heeft zijne zaak gewonnen. Ligt echter de onbeschrevene zijde boven, dan blijft de zaak onbeslist.

Adat der Lamatang Oeloe. Wanneer, in geval van schuldvordering, de eischer geene getuigen heeft en de gedaagde de schuld ontkent, zoo wordt den laatste de eed opgelegd; hiervoor genieten de Hoofden niets. Brengt de eischer naastbestaanden, zoo als broeders, ooms en volle neven, als getuigen voor, dan worden deze als zoodanig niet aangenomen, doch wel meer verwijderde aanverwanten, mits den eed doende. Een welgezeten en ter goeder naam en faam bekend staande persoon behoeft als getuige den eed niet af te leggen; een persoon van slecht gedrag wordt in geen geval aangenomen. Voor schuldvorderingen beneden de 5 *Reaal* worden geene percenten voldaan; doch van die van 5 tot 20 *Reaal* wordt betaald 2 *Reaal* als percent; van 20 tot 50 *Reaal* 4 *Reaal*; van 50 tot 100 *Reaal* 8 *Reaal*. Deze percenten moeten zoowel door den eischer als door den gedaagde voldaan worden; het dubbelde komt dus ten voordeele van den *Pasirah* en van de *Proatins*, waarvan de *Pasirah* de helft geniet en de *Proatins* hun aandeel weder gelijkelijk met de *Pengawas* verdeelen.

Is een vreemde *Pasirah* bij toeval tegenwoordig, wanneer door den *Pasirah* eene zaak wordt afgedaan, dan deelt die vreemde *Pasirah* in de boeten van ½ tot 1 Spaansche mat. Indien de Hoofd-*Pa*-

sirah in de *Soeko Lima* bij een regtsgeding tegenwoordig is, dan ontvangt hij de helft van alle percenten. Deze *Pasirah* draagt den naam van *Sirah Boemi.*

Wat betreft het afleggen van den eed, deze geschiedt, om aan de zaak meer plegtigheid bij te zetten, dikwerf op begraafplaatsen, b. v. op het graf van zekeren *Poyang Seroenting* in de *Doesoen Tanjong Talang* en op andere dergelijke geheiligde plaatsen. Minder plegtig is het wanneer de eed afgelegd wordt in zeker huisje, genoemd *Lonjok*, het uiterlijke voorkomen van een duivenhok hebbende, in welks bovenvertrekje welriekende *Kemiang* gebrand wordt, onder aanroeping van de voorvaderen en Godheden als getuigen van de opregtheid hunner verklaring. Deze huisjes of tempeltjes (*Lonjok*) worden gevonden in de *Lamatang*, te beginnen van de *Soekoe Ampat* tot aan den oorsprong der rivier. Beneden deze *Marga* tot aan de monding der rivier wordt de eed afgelegd op den *Koran*, of wel, naar verkiezing, onder aanroeping der voorvaderen. De gewoonte der waterproef, bij de *Ogan* vermeld, heeft hier ook soms plaats, namelijk alleen het onder water duiken.

Adat der Kiekiem. Een eischer eene zaak voorbrengende, is hij zoowel als de gedaagde verpligt 1 *Reaal* in regten te betalen. Indien het regtsgeding van aanbelang is en daarbij getuigen noodig zijn, dan wordt deze betaling met 3 *Reaal* verhoogd, zoodat elke partij 4 *Reaal* in regten betalen moet. Het eerste heet *Tanda soeka bietjara*, het tweede *Bea bietjara.* Naastbestaanden van den eischer worden als getuigen niet aangenomen, doch geburen, den eed durvende afleggen, zijn als getuigen geldig.

Vreemden, twee of drie in getal, behoeven als getuigen den eed niet af te leggen.

Bij het aangaan van een regtsgeding moet het bedrag, waarover gepleit zal worden, van beide partijen bij den *Pasirah* worden nedergelegd, zoodat hij zich hierdoor in staat gesteld ziet, aan de partij, die het toekomt, dat bedrag dadelijk uit te reiken. Wanneer de eischer zijne zaak verliest, dan moet hij buiten het vroeger betaalde nog eene boete van 12 *Reaal* voldoen. Komt voor elke partij een gelijk getal getuigen op, of kan de zaak op de gewone wijze niet worden beslist, dan wordt tot de waterproef de toevlugt genomen, welke op de volgende wijze geschiedt: men neemt 2 bamboesjes, op het eene wordt de naam geschreven van den eischer, op het andere die van den gedaagde. Hierop worden deze bamboesjes met bladeren omwonden, door den *Pasirah* of *Proatin* omhoog geworpen en door twee onpartijdige personen opgevangen, welke daarmede naar de rivier gaan en langs een daar gegeplante bamboes onder water duiken. Die het eerste boven komt, verliest de zaak van zijnen patroon: komen zij tegelijk boven water, zoo moeten zij zulks tot driemalen toe herhalen, blijvende de zaak, als beiden weder te gelijk boven komen, onbeslist. Het regt van 1 of 4 *Reaal* voor het regtsgeding, is ten voordeele van den *Pasirah*.

Ook hier geschiedt het afleggen van den eed meestal op grafplaatsen of in de tempeltjes, waarvan bij de *Lamatang* uitvoerig is gesproken. Bij het zweren wordt niet zoo zeer de Mahomedaansche Godheid, maar gewoonlijk worden hunne vroegere Goden, voorvaderen enz. aangeroepen en daarbij, ingeval van meineed, ver-

wenschingen uitgesproken, bij voorbeeld: »*Indien* »*ik de waarheid niet zeg, mogen mijn huis, mijne* »*vrouw en kinderen geen' zegen hebben.*"

VERGELIJKENDE STAAT VAN DE GELDSWAARDE DER IN DE JAREN 1821—1832 TE PALEMBANG IN- EN UITGEVOERDE GOEDEREN.

Invoer.

In het Jaar 1821	*f* 4,925.00.
» » » 1822	» 446,114.58.
» » » 1823	» 335,766.60.
» » » 1824	» 370,579.14.
» » » 1825	» 342,406.37.
» » » 1826	» 308,836.30.
» » » 1827	» 442,086.55.
» » » 1828	» 425,334.45.
» » » 1829	» 389,580.25.
» » » 1830	» 383,101.40.
» » » 1831	» 336,357.55.
» » » 1832	» 433,998.91.

Uitvoer.

In het Jaar 1821	*f* 43,808.21.
» » » 1822	» 148,543.80.
» » » 1823	» 131,140.35.
» » » 1824	» 131,183.96.
» » » 1825	» 200,912.51.
» » » 1826	» 181,143.45.
» » » 1827	» 302,203.99.
» » » 1828	» 287,228.29.
» » » 1829	» 225,271.93.
» » » 1830	» 223,708.73.
» » » 1831	» 209,461.05.
» » » 1832	» 301,102,75.

STAAT der Bevolking in de Palembangsche Bovenlanden in 1831.

DIVISIEN.	DOESOENS.	HUIZEN.	Gehuwden.		Ongehuwden.		Kinderen boven 12 Jaren.		Kinderen beneden 12 Jaren.		Totaa .		Totaal generaal.
			Mannen.	Vrouwen.	Weduwenaren.	Weduwen.	Jongelingen.	Meisjes.	Mannelijk Geslacht.	Vrouwelijk Geslacht.	Mannen.	Vrouwen.	
Jeliran dan Banjoe Asim. . . .	30	1844	1730	1726	142	411	503	419	1188	1175	2375	2556	7289
Komering Jelir.	100	»	4576	4852	384	720	1489	1152	4149	3917	6449	6724	27239
» Oeloe.	128	2040	4272	5010	307	586	2490	1814	4346	3957	7069	7410	22782
Ogan.	185	7056	9842	9849	726	2981	4544	3976	10472	9432	15112	16806	50385
Lamatang.	172	4832	6021	6167	319	988	2281	1781	4748	4431	8621	8936	26736
Rawas.	36	»	565	584	114	132	696	468	660	696	1375	1184	3915
Moesie Jelir.	139	3748	3145	3190	484	1007	1768	1015	2423	2748	5237	5812	17320
» Tenga.	110	3178	1735	1788	349	933	2031	1644	3535	3239	4115	4365	15254
» Oeloe.	109	2353	3300	3323	363	663	2112	1906	2181	2108	5775	5942	16006
TOTAAL.	1018		35186	36489	3128	8421	17914	14835	34698	31703	56228	59735	182364

Hierbij komt nog de bevolking van het landschap *Pasemah* of *Pasumah*, verdeeld in de *Pasemah Leebar* en *Pasemah Oeloe Manna*. De eerste heeft 119 *Doesoens* met 3477 huizen; de andere 24 *Doesoens* met 706 huizen. Men kan de bevolking dier 4183 huizen op 29281 zielen stellen, indien men voor elk huis, dat gewoonlijk door meer dan een huisgezin bewoond wordt, zeven zielen rekent.

In de hoofdplaats *Palembang* bevonden zich toen ter tijd 30,085 inwoners, van welke 27,690 Inlanders, 921 Arabieren en 1474 Chinezen.

Ten slotte voegen wij hierbij eene zeer belangrijke alphabetische opgaaf van de voornaamste gewassen en houtsoorten in de Residentie *Palembang*, welke ons te belangrijker toeschijnt, omdat zij behalve de Inlandsche benamingen ook de gronden opgeeft, waarop dezelve groeijen, als ook de bijzondere eigenschappen en het nut, dat van dezelve kan getrokken worden. Deze opgaaf is dus bijna onmisbaar voor hen, die aldaar hun verblijf houdende, van de oorspronkelijke voortbrengselen voordeel willen trekken en dezelve tot onderscheiden einden, ook in den handel aanwenden.

ALPHABETISCHE OPGAVE

VAN DE VOORNAAMSTE

HOUTSOORTEN

IN DE

Residentie Palembang.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Agoeng.	Regtstandig.	44	32	Moerassige gronden.	Onbekend, ligt hout.
Alie.	Hoogstammig.	35	24	Hooge gronden.	De vrucht is eetbaar.
» batoe. . .	Regtstandig.	25	20	Idem.	Idem.
Alo.	Idem.	16	12	Idem.	Idem. . . . . .
Ambalo.	Hoogstammig en krom.	28	20	Idem.	Het hout schoon gevlamd dient tot vervaardiging van kistjes; de wortel tot schede van wapens.
Amplan.	Idem.	18	15	Idem.	De vrucht is eetbaar, het overige nut onbekend.
Anglie.	Krom en klein.	16	12	Idem.	Onbekend.
Angsana. . . .	Krom en zwaar.	24	30	Idem.	Tot vervaardiging van kistjes en scheden van wapens.
Angsoko. . . .	Krom en klein, heester.	6	2	Idem.	De bloemen zijn welriekend, het overige nut onbekend.
Apie-Apie. . . .	Regtstandig.	20	16	Zeestrand.	Onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Arang.	Kort.	16	10	Hooge gronden.	Het hout is van geene waarde.
» poro. .	Krom en kort.	23	15	Idem.	De vrucht om te eten.
Aren of Noe. .	Regtstandig.	22	15	Idem.	De bekende Palmsoort om van het sap suiker, azijn enz. te vervaardigen.
Aroes.	Krom.	16	15	Moerassige gronden.	Onbekend.
Aro.	Regtstandig.	40	50	Hooge gronden.	Onbekend, ligt van hout.
~~Ating-Ating.~~ .	~~Idem klein.~~	30	16	~~Idem.~~	~~Idem.~~
Babebé.	Idem groot.	50	24	Idem.	Idem.
Baboeng. . . .	Regtstandig.	40	33	Idem.	Idem.
Baijoer.	Idem groot en zwaar.	60	50	Idem.	Het hout om Praauwen te maken, is echter niet sterk.
» lang. .	Idem.	60	50	Idem.	Iets sterker dan het vorige.
» poetek.	Idem.	60	50	Idem.	Als de eerste soort.
Bako.	Krom en groot.	22	25	Zeestrand.	Voor houten hamers, taai.
» oetan. .	Krom.	16	12	Lage en hooge gronden.	Idem.
Balang iepel. .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Onbekend, het hout ligt.
Balé adap. . .	Idem klein.	16	6	Idem.	De vrucht voor geneeskundig gebruik.
» angien. .	Idem.	20	6	Idem.	De bast, de bladeren en vruchten voor geneesmiddel.
Balem.	Regtstandig.	65	36	Hooge gronden.	Het hout voor Praauwen, doch niet zeer sterk; de vrucht om te eten.
» potjong.	Idem.	65	36	Idem.	Idem, doch sterker dan de 1e soort.
» troeng.	Idem.	65	36	Idem.	Idem, minder sterk.
» tjabé. .	Idem.	65	36	Idem.	Idem, idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Balem sesch.	Regtstandig.	65	36	Hooge gronden.	Idem, sterker.
Banban.	Idem.	20	6	Moerassige gronden.	Onbekend.
Banietan.	Idem.	60	12	Lage en hooge gronden.	Voor mastjes van Prauwen (*Pendjadjap*).
» ietam.	Idem.	60	12	Idem.	Idem, sterker soort.
Basoeng porda.	Idem en klein.	15	5	Idem.	Voor dakribben, doch niet bijzonder sterk.
Batoe.	Regtstandig.	30	24	Hooge gronden.	Voor masten van Praauwen, zeer hard.
Bebekan.	Krom.	25	20	Zeestrand en in de benedenlanden.	Voor Ampielan-praauw, zijnde eene soort van borstwering, taai.
Beginda.	Regtstandig.	12	4	Lage gronden.	De bladen, om bij het wasschen van het hoofdhaar te gebruiken.
Beké beké.	Idem.	22	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Benakat.	Idem.	80	60	Idem.	Deze boom wordt voor bijennesten schoon gehouden.
Benang.	Krom en breed.	10	10	Idem.	Onbekend.
» stoekel.	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
Bengkierie.	Regtstandig.	20	12	Idem.	Idem.
Benin.	Idem.	26	24	Hooge en lage gronden.	Idem.
Benarang.	Idem.	80	50	Hooge gronden.	Idem.
Bentan.	Idem.	26	16	Idem.	De vrucht is eetbaar.
Bentangoer.	Idem.	40	12	Lage gronden.	Voor *Pendjadjap* masten.
» batoe.	Idem.	40	12	Idem.	Idem, sterker dan het vorige.
Bentano.	Idem.	20	15	Moerassige gronden.	De vrucht levert olie om te branden, het verdere nut onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Bentawas. . . .	Regtstandig.	50	33	Hooge gronden.	Fijne houtsoort, echter niet sterk.
Berbak.	Idem.	12	6	Idem.	Onbekend.
Berkoeng. . . .	Krom.	15	12	Moerassige gronden.	De vruchten eetbaar, het hout zonder gebruik.
Bermé dedaroeng. . . .	Idem.	6	4	Hooge gronden.	De wortel dient om in 't water gekookt, hetzelve eene aangename smaak om te drinken te geven.
Beté rawang. .	Idem.	12	10	Moerassige gronden.	De vrucht om te eten.
Betie betie. . .	Idem.	12	3	Idem.	De vruchten zijn eetbaar, overige eigenschappen onbekend.
Biedara Jawa. .	Idem.	20	24	Hooge gronden.	Idem.
» oeloe. .	Idem.	25	24	Idem.	Idem.
» poetiet.	Regtstandig.	25	12	Idem.	Het hout dient als geneesmiddel tegen koortsen.
Biekat nelabie.	Krom.	30	15	Idem.	Onbekend.
Bintawa. . . .	Regtstandig.	26	24	Idem.	De vrucht levert lampolie.
Blambangan. .	Idem.	26	24	Hooge en lage gronden.	Onbekend.
Blantie.	Idem.	26	15	Moerassige gronden.	Voor drijfhout d. i. om de specifiek zwaardere houtsoorten in het water vlot te houden.
Bliedang. . . .	Krom.	55	30	Hooge gronden.	Onbekend.
Blimbing. . . .	Idem.	16	12	Idem.	De vrucht om te eten.
» boeloeh.	Idem.	17	12	Idem.	Idem zuurachtig.
Boboek.	Regtstandig.	40	24	Idem.	Idem zuur.
Boeaija.	Idem.	20	3	Idem.	Onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG, OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Boedjé.	Krom.	12	3	Hooge gronden.	Het hout wordt in water gekookt, om hetzelve een zekeren smaak bij te zetten, hetwelk de inboorlingen drinken in stede van versch water.
Boedjing. . . .	Regtstandig.	26	10	Moerassige gronden.	Voor piekstokken, taai.
Boeloe.	Idem.	25	24	Hooge gronden.	Onbekend.
Boengien. . . .	Idem.	40	30	Moerassige gronden.	Hard hout, doch zonder gebruik.
Boengoer. . . .	Idem.	35	45	Idem.	Voor Praauwen; een balk kost gewoonlijk ƒ 30.
Boentat.	. . . .	. .	. .	. . . .	Afmeeting enz. onbekend.
Boernee.	Krom.	16	10	Hooge gronden.	Onbekend.
Boero badjoe. .	Regtstandig.	12	10	Idem.	Idem.
Bong pengaija.	Idem.	16	10	Idem.	Voor geneesmiddel.
Braliem.	Idem.	22	26	Idem.	Voor gevesten van kapmessen of Parangs.
Branté pisang.	Idem.	40	35	Moerassige gronden.	Onbekend. Het hout drijft op het water.
» talang.	Idem.	40	24	Idem.	Idem.
» rawang.	Idem.	40	24	Idem.	Idem.
Bras.	Krom.	10	4	Idem.	De vruchten eetbaar.
Broeas.	Regtstandig.	24	15	Idem.	Onbekend.
Briang.	Idem.	24	3	Hooge gronden.	Voor dakribben; 100 stuks derzelve kosten ƒ 3.
Brie brie. . . .	Idem.	16	15	Idem.	De bast om er waterscheppers (tiemba) van te maken; het hout is zacht.
Broengboeng. .	Idem.	36	48		Voor stijlen van huizen; een balk kost ƒ 30.
Dadap.	Idem.	25	24	Idem.	Tot schaduw aan plantsoen.
Dalima merah.	Krom en tenger.	6	2	Idem.	Tuinvrucht.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Dalima poetie.	Krom en fijn.	6	2	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
Dammar asem.	Regtstandig en breed.	50	30	Moerassige gronden.	Voor harst of Dammar.
Dangkoe. . . .	Krom en breed.	16	12	Idem.	De vruchten eetbaar.
Dangloe.. . . .	Idem.	24	10	Hooge gronden.	Onbekend.
Dasal.	Regtstandig.	30	17	Moerassige gronden.	Voor huisbouw; veel harst of Dammar gevend.
Dadoro.	Krom.	6	2	Lage en hooge gronden.	De vrucht om te eten.
Dekat.	Regtstandig.	24	15	Hooge gronden.	Idem, 't overige onbekend.
Djaran.	Krom.	25	24	Lage gronden.	Het hout ligt, voor gevesten van houwers en andere kapmessen dienstig.
Djaroem djaroem.	Krom en klein.	10	6	Idem.	De bloesem welriekend, het overige onbekend.
Djatie.	Regtstandig.	36	24	Hooge gronden.	Enkelde boomen worden hier maar gevonden.
Djangkang. . .	Idem.	40	30	Moerassige gronden.	Onbekend; eene ligte houtsoort.
Djamboe gedé.	Krom en groot.	18	12	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
» iedjo. . .	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
» oer mawas.	Idem.	12	10	Idem.	Idem.
» kling. . .	Regtstandig.	24	12	Idem.	Idem.
» pertokal.	Krom en klein.	12	8	Idem.	Idem; ook in het wild groeijende.
» kroepoek.	Krom en groot.	12	12	Idem.	Tuinvrucht.
» bol. . . .	Idem.	12	12	Idem.	Idem.
» aijer. . .	Krom en klein.	10	12	Lage gronden.	Vruchten om te eten, maar zuur van smaak.
Djedjaure. . . .	Krom en groot.	10	16	Idem.	Onbekend.
Djeloh.	Krom en klein.	12	8	Hooge gronden.	De harst dient tot geneesmiddel bij zekeren uitslag *Poeroe* genaamd.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Djelelong Karbouw. . . .	Krom en klein.	6	2	Hooge gronden.	Onbekend; de bladen verwekken jeukte.
» Gadja.	Idem.	12	3	Idem.	Idem.
» Roesa.	Idem.	6	2	Idem.	Idem.
Djantie. . . .	Regtstandig.	25	12	Idem.	De vrucht om te eten.
Djemanding. .	Idem.	26	12	Idem.	Onbekend; een ligt hout.
Djerang. . . .	Krom.	12	12	Idem.	De vrucht wordt gegeten.
Djelotong. . .	Regtstandig.	26	12	Idem.	Onbekend.
Djerook jingo.	Krom.	16	10	Idem.	Tuinvrucht.
» jepoen.	Idem.	12	6	Idem.	Idem.
» djoeda.	Idem.	12	10	Idem.	Idem.
» rana. .	Idem.	6	2	Idem.	Idem; ook rijk aan harst.
» kwee. .	Idem.	16	12	Idem.	Tuinvrucht.
» koentjie.	Idem.	5	2	Idem.	Idem.
» poeroet.	Idem.	12	12	Idem.	Idem.
» soesoe. .	Idem.	6	3	Idem.	Idem.
» tipies. .	Idem.	6	5	Idem.	Idem.
Djierek.	Idem.	6	2	Idem.	De bladen tot geneesmiddel bij uitslag.
Djoendjong boekit.	Regtstandig.	6	1	Idem.	Onbekend.
Djoekoet. . . .	Krom.	12	6	Hooge en lage gronden.	Geneesmiddel bij heete koortsen.
Djoho.	Regtstandig.	26	24	Idem.	Voor Praauwen van geringe waarde.
Doekoe.	Krom.	24	15	Hooge gronden.	De vrucht eetbaar, het overige onbekend.
Doeren.	Regtstandig.	26	24	Idem.	Idem.
» antoe. .	Idem.	55	46	Moerassige gronden.	Onbekend.
» daauwn.	Idem.	36	17	Hooge gronden.	De vrucht om te eten.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Embatjang. . .	Regtstandig.	37	24	Hooge en lage gronden.	Tuinvrucht om te eten.
Endalo.	Idem.	10	3	Hooge gronden.	De wortel dient om drinkwater smakelijk te maken.
Endaroe. . . .	Idem.	60	36	Idem.	Tot stijlen van huizen, per stuk f 30 waard.
Endilaw. . . .	Idem.	24	4	Idem.	Van de bast maakt men touwwerk.
Endjalong. . .	Klein.	13	8	Idem.	Onbekend.
Enpening. . . .	Krom.	11	3	Idem.	De bláden als geneesmiddel in koortsen.
Epo.	Regtstandig.	26	24	Idem.	Onbekend.
Gaboes.	Krom.	26	30	Moerassige gronden.	In stede van kurkhout, om daarvan kinderspeelgoed te vervaardigen.
Gading.	Idem.	16	15	Idem.	Onbekend.
Gaijam.	Krom.	20	20	Idem.	De vrucht om te eten, het overige onbekend.
Gamat.	Idem.	13	10	Hooge gronden.	Onbekend.
Gambier oetan.	Idem.	12	10	Idem.	Idem.
Gandaria. . . .	Idem.	22	15	Idem.	Tuinvrucht.
Garoe.	Regtstandig.	23	15	Idem.	Voor stokken van pieken.
Garok.	Krom.	16	8	Idem.	De bladen worden gegeten.
Gedoentang. .	Regtstandig.	37	24	Hooge en lage gronden.	Voor drijfhout, het overige onbekend.
Gerga.	Krom.	16	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Getepan. . . .	Idem.	22	15	Idem.	Tuinvrucht.
Gielau.	. . . .	. .	. .	. . . .	De afmetingen en het overige onbekend.
Gieroe.	. . . .	. .	. .	. . . .	Idem.
Giesieng. . . .	Regtstandig.	33	24	Idem.	Onbekend.

NAMEN.	RECHTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Glambetie. . .	Regtstandig.	30	20	Moerassige gronden.	Voor huisstijlen, ter waarde van *f* 1½ per stuk.
» iedjo. .	Idem.	36	24	Idem.	Onbekend; slecht hout.
» tikoesan.	Idem.	40	24	Idem.	Voor timmerhout, de planken waard *f* 2½ per stuk.
Goela goela. . .	Idem.	55	44	Hooge gronden.	Voor bijennesten wordt deze boom schoon gehouden.
Gioeta.	Idem.	26	24	Idem.	De harst dient tot geneesmiddel.
Groengang. . .	Idem.	60	48	Moerassige gronden.	Voor planken van Praauwen, waard *f* 4 per stuk.
Harop.	Krom.	16	15	Hooge gronden.	Onbekend.
Harwan.	Regtstandig.	33	24	Lage gronden.	Voor huisbouw in de bovenlanden.
Haleij of Djelij.	Krom.	12	12	Idem.	Onbekend.
Hoewo.	Regtstandig.	26	12	Hooge gronden.	Een zwart gespikkeld hout voor stokken van pieken.
Hoebie of Oebie oebie.	Krom.	12	10	Idem.	Onbekend.
Hoerang. . . .	Idem.	10	5	Idem.	Idem.
Ieboel.	Regtstandig.	40	12	Moerassige gronden.	Het hout voor stokken van pieken laat zich splijten even als bamboes.
Iepiel.	Idem.	40	30	Idem.	Voor planken van Praauwen, niet sterk; waarde *f* 3 per stuk.
Kaboe kaboe. .	Idem.	23	17	Hooge gronden.	Voor geweerladen en inlandsche violen.
Kaloep.	Idem.	60	48	Idem.	Voor ligte planken, de bast dient tot beschot van huizen.
Kambaw. . . .	Idem.	16	12	Idem.	De vrucht is eetbaar, het overige onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Kambing. . . .	Regtstandig.	27	14	Hooge gronden.	De bast dient tot geneesmiddel in buikpijn.
Kampas. . . .	Idem.	44	24	Idem.	Voor huishouw, echter weinig in gebruik wegens onduurzaamheid.
Kandis boerong.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend; het hout is zeer hard.
Kapas angria. .	Krom.	22	10	Idem.	De vrucht levert zeer fijne katoen.
Kapoer.	Regtstandig.	26	15	Idem.	Onbekend; het hout ligt.
Kapok.	Idem.	25	24	Idem.	De vrucht levert een soort grove katoen, de bekende *Kapok*.
» oetan. .	Idem.	25	24	Hooge en lage gronden.	Idem.
Kapong kapong.	Idem.	40	30	Idem.	De bast en wortel dienen voor geneesmiddel.
Kasang waleij.	Krom.	16	24	Hooge gronden.	Onbekend.
Kasaij.	Idem.	20	24	Idem.	Idem.
Katimoho. . .	Idem.	12	12	Lage gronden.	Voor geweerladen.
Katong katong.	Idem.	14	12	Idem.	Voor hamers.
Kawo.	Krom en laag.	10	3	Hooge gronden.	De gewone koffijboom.
Kawan.	Regtstandig.	66	30	Hooge en lage gronden.	Voor masthouten van chineesche Jonken, waard *f* 50 per stuk.
Kedawang. . .	Idem.	27	16	Lage gronden.	Voor timmerhout, hard, waarde *f* 2. Voor geneesmiddel bij ontsteking.
Kedawong. . .	Idem.	20	16	Hooge gronden.	Tegen kwalen in de buik.
Kedemang. . .	Krom.	22	12	Idem.	Onbekend.
Kedempoel. . .	Regtstandig.	26	12	Idem.	Idem.
Kedepier. . . .	Krom.	16	13	Hooge en lage gronden.	De vruchten zijn eetbaar, maar zuur.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Kedjang. . . .	Krom.	12	6	Hooge gronden.	De wortel wordt gekookt in drinkwater en aldus gebruikt; de zuurachtige vrucht om te eten.
Kedondong. . .	Idem.	22	40	Idem.	Vruchten zijn eetbaar.
Kekas.	Regtstandig.	26	12	Idem.	Onbekend.
Kemang. . . .	Idem.	38	48	Idem.	De vrucht wordt gegeten: er zijn zure en zoete.
» bada.	Idem.	38	48	Idem.	Idem zuurachtig.
Kembasoe parie.	Idem.	22	16	Idem.	Onbekend.
Kembotan. . .	Krom.	16	12	Hooge en lage gronden.	Idem.
Kemetas. . . .	Idem.	12	2	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten, het blad dient in pogziektens als geneesmiddel.
Kemirie. . . .	Regtstandig.	25	36	Idem.	De bekende olie gevende vrucht of noot.
» anto. .	Krom.	16	24	Idem.	Onbekend.
Kemoening doesoen.	Idem.	6	12	Idem.	Het hout voor krisschedden; men vindt er gespikkeld onder.
» oetan.	Idem.	6	12	Idem.	Idem.
Kenango. . . .	Regtstandig.	28	24	Idem.	De bekende vrucht.
Kendal.	Krom.	16	24	Moerassige gronden.	Uit de vrucht wordt lijm getrokken.
» rawang.	Idem.	16	24	Idem.	Idem.
Kendano of Tjandano oetan.	Krom en klein.	6	2	Idem.	Onbekend.
Keniedie. . . .	Idem.	10	6	Idem.	De vrucht wordt gegeten.
Kepaijang. . .	Regtstandig.	32	24	Hooge gronden.	De vrucht levert olie om bij het eten gebezigd te worden.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Kermoenting. .	Krom.	6	4	Hooge gronden.	De vrucht om te eten.
Kersanie. . . .	Idem.	6	1	Idem.	Gekookt voor geneesmiddel in heete koortsen.
Kertous.. . . .	Idem.	15	10	Lage gronden.	De bladen zijn het voedsel der zijdewormen.
Kesemak. . . .	Idem.	22	12	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten.
Kesoembo. . .	Idem.	10	12	Idem.	De vrucht dient tot roode verwstof, om linnen te verwen.
Keta tjoelo. . .	Regtstandig.	25	24	Idem.	De vrucht om te eten, vetachtig.
Ketapang. . . .	Idem.	37	40	Lage gronden.	De vrucht is zuur, overige eigenschappen voor gebruik onbekend.
Ketembon. . .	Krom.	16	12	Hooge gronden.	De vrucht als geneesmiddel in koude koorts.
Ketioe.	Regtstandig.	28	22	Lage gronden.	De wortel levert olie bij het eten gebezigd wordende.
Ketjapie. . . .	Idem.	32	24	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten.
Ketjapa.	Krom.	12	10	Moerassige gronden.	Onbekend.
Ketom.	Regtstandig.	35	26	Hooge gronden.	Idem.
Ketoembel. . .	Krom.	12	4	Moerassige gronden.	Idem.
Klampaijan. . .	Regtstandig.	40	30	Idem.	Idem.
Klapa.	Idem.	40	12	Hooge gronden.	De bekende Klapperpalm.
» toepei. .	Idem.	28	24	Lage gronden.	De vrucht wordt gegeten en levert ook olie voor schilderverw.
Klat.	Krom.	16	24	Idem.	Onbekend.
» rawang. .	Idem.	16	24	Idem.	Idem.
» lapies. . .	Idem.	16	24	Moerassige gronden.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Kliangkie. . . .	Krom.	16	12	Moerassige gronden.	De vrucht levert olie, welke bij het eten gebezigd wordt.
Kloempang batoe.	Regtstandig.	36	24	Hooge gronden.	Onbekend; hout onsterk.
Kloeton nangka.	Idem.	44	48	Idem.	Voor Praauwen, *Pentjallang* genoemd, die van een boomstam gemaakt worden; waarde *f* 70.
» regies. .	Idem.	44	48	Idem.	Idem, sterker soort, *f* 100 waard.
Klowang. . . .	Idem.	44	36	Idem.	Onbekend.
Koekoeran. . .	Idem.	16	13	Idem.	Idem.
Koelim.	Idem.	38	33	Moerassige gronden.	Voor huisstijlen, ter waarde van *f* 15 het stuk.
Koembang. . .	Idem.	27	24	Hooge gronden.	De zure vrucht wordt gegeten.
» koero.	Idem.	27	24	Idem.	Idem.
» rawang.	Idem.	26	24	Moerassige gronden.	Idem.
Koenjiet. . . .	Idem.	27	22	Hooge gronden.	Onbekend.
Kongkie. . . .	Krom.	16	12	Moerassige gronden.	Idem.
Krandjie. . . .	Regtstandig.	65	50	Hooge gronden.	Voor roerhouten van chineesche Jouken, waard *f* 40; de vruchten eetbaar.
» boeroeng.	Idem.	65	50	Idem.	Idem, slechts *f* 10 waard; de vrucht wordt niet gegeten.
Krang-krang. .	Idem.	40	15	Moerassige gronden.	Onbekend; het hout ligt.
Kras tallo. . . .	. . . .	. .	. .	. . . .	Afmetingen enz. onbekend.
Kratoem. . . .	Krom.	12	8	Hooge gronden.	Onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Krindjing.	Regtstandig.	22	24	Lage gronden.	Onbekend.
Kropok.	Krom.	22	24	Idem.	Idem. Het hout ligt.
Kweenie.	Idem.	22	24	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
Laboe.	Regtstandig.	27	16	Idem.	Onbekend.
Laies.	Idem.	16	15	Idem.	Voor masten van Praauwen (*Pendjadjaps* genaamd).
Lakom.	Krom.	12	8	Moerassige gronden.	De bladen zijn in gebruik bij het hoofdwasschen.
Lakie.	Idem.	26	8	Hooge gronden.	Onbekend.
Lalieng djiwa.	Idem.	16	12	Idem.	Tuinvrucht.
Lamboer.	Idem.	55	36	Idem.	De vrucht wordt in stede van zeep bij het wasschen van goed gebezigd, op Java *Lerret* genaamd.
Lamkoeboer.	Regtstandig.	12	3	Idem.	Gekookt als geneesmiddel in koude koorts.
Lampas.	Krom.	6	2	Idem.	Idem.
Lando.	Regtstandig.	12	6	Op hooge en lage gronden.	Voor dakribben, echter ligt van soort.
Langkap.	Idem.	12	8	Hooge gronden.	Voor piekstokken, taai, waard *f* 1 per stuk.
Lango.	. . . .	. .	. .	. . . .	Afmetingen enz. onbekend.
Langsat.	Krom.	12	12	Idem.	De vrucht wordt gegeten; men vindt den boom in tuinen en in 't wild.
» toea.	Idem.	14	12	Idem.	Idem.
Lawang.	Krom.	16	24	Idem.	De bast dient gekookt om drinkwater te verbeteren.
Leban.	Idem.	16	12	Idem.	De wortel tot roeispanen.
Lelabie.	Idem.	10	12	Moerassige gronden.	De bast als geneesmiddel in koude koortsen.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Lelowing. . . .	Krom.	12	12	Moerassige gronden.	Als geneesmiddel in heete koortsen.
Lempaong. . .	Idem.	12	12	Hooge gronden.	Idem.
Lempatoe. . .	Regtstandig.	32	24	Idem.	Voor huisbouw; de waarde is ƒ15 per stuk.
Lempoeij. . . .	Krom.	6	3	Idem.	De bladen als geneesmiddel in borstkwalen.
Lengkawaij. .	Regtstandig.	26	24	Idem.	Onbekend.
Legoendie. . .	Krom.	6	3	Idem.	De bladen tot verkoelend geneesmiddel.
» oetan.	Idem.	6	3	Idem.	Idem.
Linoes oetan. .	Idem.	10	2	Idem.	Als bijvoegsel bij meergemeld gekookt drinkwater.
Loeng.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
Loh.	Idem.	16	20	Moerassige gronden.	De bladen worden gegeten; het hout is niet in gebruik.
Mahang.	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Het hout is ligt, de asch er van verwekt jeukte.
Mahaij.	Regtstandig.	30	30	Idem.	Onbekend.
Mampat.	Krom.	16	12	Idem.	Als geneesmiddel bij buikpijn; de harst er van bij zekere uitslag.
Manaw.	Regtstandig.	26	18	Idem.	Onbekend.
Manglie.	Idem.	26	12	Idem.	Tuinvrucht.
Mandjan. . . .	Krom.	6	3	Idem.	
Mangoeng. . .	Regtstandig.	46	24	Idem.	Idem.
Mangnoe. . . .	Idem.	46	24	Idem.	Idem. Het hout is zeer hard.
Manies.	Krom.	16	6	Idem.	De bast de bekende kaneel, minder in soort als die van Ceylon.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Manok manok.	Regtstandig.	16	6	Hooge gronden.	Onbekend; de vrucht heeft eene bedwelmende eigenschap.
Marap.	Idem.	36	24	Idem.	De vrucht om te eten.
Medang batoe.	Idem.	30	24	Moerassige gronden.	Voor gewoon timmerhout, waarde ƒ 2 per stuk.
» biawak. . .	Idem.	33	26	Hooge gronden.	Minder sterk dan de eerste soort, waarde ƒ 2.
» boengkoel.	Idem.	25	24	Lage gronden.	Idem, waarde ƒ 0.50.
» djangkat. .	Idem.	26	20	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» kladie. . .	Idem.	27	24	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» koening. .	Idem.	25	24	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» lesa.	Idem.	26	24	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» lampanie.	Idem.	20	24	Hooge gronden.	Timmerhout van mindere kwaliteit als voren, waarde ƒ 0.75.
» magelang.	Idem.	26	24	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» pelampong.	Idem.	25	24	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
» prawas. . .	Idem.	20	16	Idem.	De gedroogde bladen dienen als geneesmiddel.
» rawang. .	Idem.	33	24	Idem.	De Pikel heeft op Java eene waarde van ƒ 2.
» sangka. . .	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
» slawang. .	Idem.	25	22	Idem.	Het is om mede te timmeren onsterk, waarde ƒ 1.
» telor. . . .	Idem.	25	12	Idem.	Idem, waarde ƒ 1.
Mela boewij. .	Idem.	44	36	Idem.	De boom wordt voor bijennesten schoon gehouden.
» karas. . .	Krom.	16	12	Idem.	Onbekend.
Melantan. . . .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Idem.
Melapengan of Pengen. . . .	Krom.	26	33	Idem.	Zeer hard om te bewerken, niet in gebruik.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Meldingan. . .	Regtstandig.	26	24	Hooge gronden.	Voor Praauwen.
Melebekan. . .	Krom.	22	24	Moerassige gronden.	Voor kleine Praauwen waarde ƒ 0.50.
Melepanie. . . .	Idem.	12	12	Idem.	Onbekend.
Melesira.	Idem.	12	12	Idem.	Idem.
Melikoeran. . .	Regtstandig.	27	24	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten.
Mendorahan. . .	Krom.	12	12	Idem.	Onbekend.
Mendepoeng . .	Idem.	12	12	Idem.	Idem.
Mengetoeng. . .	Regtstandig.	22	20	Lage en hooge gronden.	Idem.
Mengrawa batoe.	Idem.	38	36	Moerassige gronden.	Voor timmerhout, stijlen, masthouten; de harst is de bekende *Dammar mata koetjing;* waarde ƒ 50 een boomstam.
» boenga.	Idem.	38	24	Hooge gronden.	Idem, doch minder sterk; de harst is onder dezelfde benaming bekend; waarde ƒ 3 per stam.
» lielien.	Idem.	38	24	Idem.	Idem.
» soengoe.	Regtstandig.	38	24	Idem.	Idem, de harst als boven; waarde ƒ 3 per stam.
Mengries. . . .	Idem.	55	44	Idem.	De boom wordt voor beijennesten schoon gehouden; de stam dient om er rijstmolens van te maken, echter spoedig verrottende.
Mengkasa. . . .	Idem.	30	30	Moerassige gronden.	Onbekend.
Mengkoedoe of Bengkoedoe.	Krom.	16	12	Hooge gronden.	De vrucht is eetbaar, de wortel dient om linnen bruin te verwen.
» oetan.	Idem.	16	12	Idem.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Mengnoeng. . .	Krom.	26	24	Hooge gronden.	Onbekend.
Menindjo. . . .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Tuinvrucht.
Menjan.	Idem.	22	15	Idem.	De harst is de gewone Wierook of Benzoin.
Meramboe. . . .	Krom.	12	12	Idem.	Onbekend.
Merampoeijan.	Idem.	12	12	Idem.	De vrucht wordt gegeten.
Meranggoenan.	Idem.	12	8	Idem.	Idem.
Merantee boenga.	Regtstandig.	55	24	Idem.	Drijfhout voor de *Rakiets* of drijvende woningen; waarde *f* 3.
» paija.	Idem.	55	36	Moerassige gronden.	Voor Praauwen. Dit hout is specifiek zwaarder als het water; waarde *f* 6.
» sepang.	Idem.	44	24	Idem.	Voor drijfhout; waarde *f* 2.
Merasam. . . .	Idem.	38	28	Hooge gronden.	Onbekend.
Merasepang. . .	Krom.	6	6	Moerassige gronden.	Idem.
Merdjilie. . . .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Idem.
Meriawo. . . .	Idem.	22	16	Hooge gronden.	Tot huisbouw.
Meriangie. . . .	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
Merian simoenan.	Idem.	6	2	Idem.	De wortel als bijvoegsel tot verbetering van gekookt drinkwater.
Merimboengan.	Krom.	12	12	Idem.	De vrucht als geneesmiddel in gezwellen.
Merkoenjiet. . .	Regtstandig.	30	24	Idem.	De stam levert de *Dammar batoe.*
Mersala.	Krom.	10	5	Idem.	Onbekend.
Mérsa.	. . . .	. .	. .	. . . .	Idem.
Mersiap.	Krom.	12	8	Idem.	Idem.
Mertapie. . . .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Mertjapit. . . .	Regtstandig.	20	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Meroebie. . . .	Krom.	6	6	Moerassige gronden.	Idem.
Mindie.	Idem.	12	10	Hooge gronden.	De bloesem is welriekend.
Moebar of Oebij.	Idem.	26	24	Idem.	Onbekend.
Moedan.	Regtstandig.	16	7	Moerassige gronden.	Idem.
Moeloe.	Idem.	25	12	Idem.	Idem.
Naga.	Krom.	16	5	Hooge gronden.	De bladen als geneesmiddel bij buikpijn.
Nagasarie. . . .	Idem.	10	5	Idem.	Wegens derzelver bloemen in tuinen aangekweekt.
Nam-Nam. . . .	Idem.	6	8	Idem.	Om de vruchten in tuinen gehouden.
Nangko.	Idem.	16	12	Idem.	Tuinvrucht.
» oetan. .	Idem.	12	12	Idem.	Onbekend.
Napo.	Idem.	12	6	Lage gronden.	Idem.
Njaroe.	Regtstandig.	22	12	Hooge en lage gronden.	Idem.
Nasie.	Krom.	12	6	Hooge gronden.	Het hout is fijn en wordt voor doodkisten gebruikt.
Nenangko. . . .	Regtstandig.	16	12	Idem.	Onbekend.
Njalim.	Idem.	12	8	Idem.	Idem.
Njawa.	Idem.	12	6	Idem.	Idem.
Njato.	Idem.	28	30	Moerassige gronden.	Voor Praauwen; waarde *f* 3.
Njelanding. . .	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Nipies.	Idem.	26	12	Hooge en lage gronden.	Timmerhout; waarde *f* 1.
Oebar oebar. .	Krom.	16	15	Moerassige gronden.	Onbekend.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Oedjoeng atap.	Krom.	16	24	Moerassige gronden.	De naaldvormige bladen worden in syphilitische ziekten gebruikt en naar *Java* verkocht à *f* 3 de Pickel.
Oendang-oendang.	Regtstandig.	22	24	Hooge gronden.	Onbekend.
Oenglien. . . .	Idem.	44	36	Hooge en lage gronden.	Het bekende ijzerhout, zeer hard en duurzaam in en buiten water, mits het binnenste er uit genomen is; waarde *f* 40 per stam.
Oerat roesa. . .	Krom.	12	6	Hooge gronden.	Onbekend.
Oerdieng. . . .	Idem.	16	12	Lage gronden.	Idem.
Paboeng. . . .	Regtstandig.	25	24	Hooge en lage gronden.	Idem.
Palo.	Idem.	18	16	Hooge gronden.	De bekende muskaatnoot.
Pandinan koenjit.	Idem.	6	3	Idem.	Tot bijvoegsel voor gekookt drinkwater.
Paoe.	Idem.	26	24	Hooge en lage gronden.	De zure vrucht wordt gegeten.
Parak.	Idem.	22	20	Idem.	Voor houten molens.
Paroe.	Krom.	22	12	Moerassige gronden.	Onbekend.
Pasang-pasang.	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Het hout voor roeispanen, is zeer hard en taai.
Patjar.	Idem.	6	6	Idem.	De bladen *om* de nagels rood te verwen.
» tjina. . .	Idem.	6	5	Idem.	In tuinen om de bloemen gehouden.
Paw lebie. . . .	Regtstandig.	25	24	Moerassige gronden.	Uit de vrucht wordt olie voor het eten en voor het branden bereid.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Pedado.	Krom.	25	24	Moerassige gronden.	De vrucht is eetbaar.
Pedaw of Pego.	Regtstandig.	23	24	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten, en geeft ook olie.
Pelbei.	Idem.	26	24	Moerassige gronden.	Onbekend.
Penaga.	Krom.	16	24	Idem.	Tot borstwering van Praauwen.
Pennes.	Regtstandig.	13	3	Hooge gronden.	Voor piekstokken, zeer taai en fijn.
Perepot.	Krom.	20	20	Lage gronden in zeewater.	Onbekend.
Perlakan. . . .	Regtstandig.	16	12	Hooge gronden.	Idem.
Petaling.	Idem.	26	24	Idem.	De vrucht is eetbaar, het hout voor timmerwerk.
Piras.	Krom.	13	6	Idem.	Onbekend.
Pitja pingan. .	Regtstandig.	55	40	Hooge en lage gronden.	Tot masten van chinesche Jonken; waarde ƒ 50 per stuk.
» priok. . .	Krom.	3	1	Hooge gronden.	Onbekend.
Petee.	Idem.	22	20	Idem.	De vrucht wordt gegeten; men vindt den boom in de tuinen.
Pinang tawan.	Regtstandig.	26	12	Idem.	De vrucht als geneesmiddel.
Pladjo.	Idem.	25	24	Moerassige gronden.	De vrucht om te eten.
Plangas.	Krom.	16	8	Hooge en lage gronden.	Het hout is hard, doch ligt scheurende, daarom niet in gebruik.
Plawan.	Idem.	26	12	Idem.	Voor *Obors* of fakkels.
Poeloet.	Idem.	6	5	Hooge gronden.	Voor stelen van kapbijlen.
Poengo.	Idem.	6	5	Idem.	Onbekend.
Poenjoeng kiedjang.	Regtstandig.	23	24	Idem.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Poentie kaijoe.	Regtstandig.	26	24	Hooge gronden.	De vrucht om te eten.
Poepoeij. . . .	Idem.	22	24	Idem.	Idem, is ziltachtig van smaak en goed om in te leggen.
Poeroe biawak.	Krom.	26	12	Idem.	De vrucht is eetbaar.
Planang.	Regtstandig.	44	36	Moerassige gronden.	Voor Praauwen; waarde *ƒ* 4.
Radja.	Krom.	16	12	Idem.	Onbekend.
» boenga.	Regtstandig.	16	6	Hooge gronden.	Welriekende bloem.
Ramaw.	Krom.	16	12	Idem.	De vrucht is eetbaar, het hout tot geweerladen.
Rambie aijam.	Regtstandig.	44	36	Hooge en lage gronden.	Voor Praauwen, echter niet sterk; waarde *ƒ* 3.
Ramboetan. . .	Krom.	26	12	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
» atjeh.	Idem.	16	12	Idem.	Idem, beste soort.
» oetan.	Idem.	16	12	Moerassige gronden.	Insgelijks eetbaar, alleen in het wild groeijende.
Rampas.	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Rangda.	Idem.	16	12	Moerassige gronden.	De bast als geneesmiddel bij zweren en uitslag.
Rangdoe. . . .	Regtstandig.	26	12	Idem.	Onbekend.
Rangoeng. . . .	Krom.	20	12	Hooge gronden.	De vrucht wordt gegeten; te vinden in tuinen en in 't veld.
Raoe.	Regtstandig.	44	30	Idem.	De zuurachtige vrucht wordt gegeten.
Rasamala. . . .	Idem.	55	40	Idem.	Levert de bekende wierook *Rasamala* genaamd.
Rasoe.	Idem.	22	3	Moerassige gronden.	Onbekend.
Rawa-rawa. . .	Idem.	44	36	Hooge gronden.	De vrucht is eetbaar; komt in tuinen en in 't wild voor.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Redjasa.	Regtstandig.	33	24	Moerassige gronden.	Onbekend.
Rambia.	Idem.	25	15	Idem.	Uit de stam van deze Palm wordt Sago gemaakt.
Resa.	Krom.	16	12	Idem.	Onbekend.
» sloeang. .	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
Rieboe-rieboe.	Idem.	12	6	Hooge gronden.	Idem.
» kaijoe.	Idem.	16	6	Idem.	Idem.
Rinang-rinang.	Idem.	12	6	Idem.	De vrucht wordt gegeten.
Ringas bener. .	Idem.	25	24	Moerassige gronden.	Voor Praauwen, is zeer sterk; waarde *f* 10.
» boeroeng.	Regtstandig.	30	12	Idem.	Meubelhout, schoon gevlamd; waarde *f* 10.
Rimbego. . . .	Krom.	12	12	Idem.	Onbekend.
Ringinang. . .	Idem.	33	24	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
» bloekar.	Idem.	12	6	Moerassige gronden.	De zuurachtige vrucht is eetbaar.
Riwan.	. . . .	. .	. .	. . . .	Onbekend.
Roe.	Regtstandig.	28	12	Hooge en lage gronden.	Idem.
Roeis.	Krom.	16	12	Idem.	De vrucht is zuur en wordt gegeten.
Saboet.	Idem.	12	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Saga.	Idem.	16	12	Idem.	De vrucht wordt gegeten en ook gebezigd om er goud naar af te wegen; 24 dezer vruchtjes wegen ¼ Spaansche mat.
Sahang of Medang sahang.	Regtstandig.	26	24	Idem.	Voor planken of tot Praauwen; waarde *f* 2.
Sala.	Krom.	6	3	Idem.	Onbekend.
Salie of Salaij.	Idem.	16	12	Moerassige gronden.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Sama boeroeng.	Regtstandig.	16	12	Hooge gronden.	De bast dient tot verwstof.
» ketan. . .	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
Sangkeh. . . .	Krom.	16	12	Idem.	Onbekend.
» alas. .	Idem.	12	12	Idem.	Idem.
Sapat.	Regtstandig.	26	12	Moerassige gronden.	Idem.
Sawa.	Idem.	26	32	Idem.	Het hout dient in de bovenlanden voor Praauwen, is echter zacht en niet duurzaam.
Sawo.	Krom.	10	24	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
Sebaboh. . . .	Idem.	24	24	Idem.	De zoete vrucht wordt gegeten.
Sebangar. . . .	Idem.	12	12	Idem.	Onbekend.
Sebasa.	Idem.	12	6	Idem.	De bast dient tot linnenverwen.
Sabe lolo. . . .	Idem.	12	6	Idem.	Onbekend.
Sebengang. . .	Regtstandig.	22	12	Moerassige gronden.	Idem.
Seboenjoer. . .	Idem.	16	12	Zeestrand.	Idem.
Sebosok.	Krom.	12	12	Hooge gronden.	Idem.
Sedemang. . .	Regtstandig.	20	12	Idem.	Idem.
Sedodo.	Krom.	6	2	Idem.	De vrucht wordt gegeten.
Sekatie.	Idem.	12	6	Moerassige gronden.	Onbekend.
Sekendoeng. .	Idem.	12	15	Hooge gronden.	Idem.
Semberagie. . .	Regtstandig.	12	12	Idem.	Idem.
Semberna. . . .	Idem.	26	16	Moerassige gronden.	De vrucht wordt gegeten.
Semboeng. . .	Idem.	6	2	Hooge gronden.	De bladen als geneesmiddel in koude koortsen.
Semboero koening.	Idem.	12	12	Idem.	De zuurachtige vrucht is eetbaar.

NAMEN.	REGTSTANDIG, OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Sembrana. . . .	Regtstandig.	22	20	Lage gronden.	Onbekend.
Sendingin. . . .	Krom.	5	2	Hooge gronden.	De bladen als geneesmiddel in heete koortsen.
Seng-goer. . .	Regtstandig.	26	24	Moerassige gronden.	Het hout zeer ligt en drijvend op het water.
Seniepis.	Krom.	12	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Sentoel.	Regtstandig.	27	24	Idem.	De vrucht is eetbaar en groeit zoowel in tuinen als in 't wild.
Seroet.	Krom.	16	12	Idem.	Onbekend.
Sepalies.	Regtstandig.	26	36	Idem.	Idem.
Sepang.	Krom.	10	12	Idem.	Voor linnenverwen.
Seperantoe. . .	Regtstandig.	40	44	Idem.	Onbekend; de stam is met dorens bezet.
Sepoengoeng. .	Idem.	22	24	Hooge en lage gronden.	De vrucht als geneesmiddel bij koude koorts en in gezwellen.
Sepoengoel. . .	Krom.	10	6	Hooge gronden.	Onbekend.
Serboeboe. . . .	Idem.	12	12	Moerassige gronden.	Idem.
Serdang.	Regtstandig.	65	12	Idem.	Tot den opbouw van *Rakiets;* waarde *f* 1.
Setjantjang bisoe.	Idem.	3	1	Hooge gronden.	Tot geneesmiddel bij heete koorts.
Setjoe lada. . .	Idem.	16	3	Moerassige gronden.	Voor dakribben; de 100 stuks *f* 1.
Sia.	Krom.	12	4	Hooge gronden.	Onbekend.
Siager.	Idem.	10	12	Moerassige gronden.	De vrucht om te eten.
Sialoh.	Idem.	34	30	Hooge gronden.	De boom wordt voor wilde beijen schoon gehouden.
Siamang. . . .	Idem.	22	12	Idem.	De wortel in gekookt drinkwater in gebruik.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Siap-siap. . . .	Krom.	12	6	Hooge gronden.	De bladen voor geneesmiddel bij koortsen en leverziekte.
Siasam.	Regtstandig.	22	12	Idem.	Voor timmerhout en dakribben, waarvan de 100 stuks ƒ 3 kosten.
Siegam.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
Siepa.	Idem.	44	36	Idem.	Het hout is hard en taai; er worden hamers van gemaakt.
Siharang. . . .	Krom.	16	12	Moerassige gronden.	De vrucht wordt gegeten.
Simbar kobong.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend; het hout is ligt.
Simpoer. . . .	Idem.	22	12	Idem.	Onbekend.
» rawang.	Idem.	22	12	Idem.	Idem.
Sindjo lada. . .	Regtstandig.	22	10	Hooge en lage gronden.	Idem; het hout als boven.
Sindor.	Krom.	16	10	Moerassige gronden.	De vrucht heet *Saparanto*, als geneesmiddel op Java zeer getrokken.
Singa perkasa.	Idem.	10	10	Idem.	Als geneesmiddel bij heete koortsen.
Singkiel.	Idem.	12	12	Idem.	De bladen worden gegeten.
Sioer-sioer. . . .	Idem.	16	12	Idem.	De vrucht levert olie.
Slantjang. . . .	Regtstandig.	26	7	Idem.	Het hout tot dakribben als anderzins in de bovenlanden in gebruik.
Slapan.	Idem.	20	12	Hooge gronden.	De bladen dienen bij de *Koeboes* om huizen te dekken (*Atap*).
Sloema.	Idem.	27	15	Moerassige gronden.	Het hout voor roeispanen, munt door sterkte uit.
Sloera.	Idem.	25	12	Hooge gronden.	Voor dakribben; waarde ƒ 5 de 100 stuks.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Sloeweij. . . .	Regtstandig.	55	30	Hooge gronden.	Timmerhout; levert ook *Dammar mata koetjing.*
Soebo-Soebo. .	Krom.	7	2	Idem.	De wortel als geneesmiddel bij zwellingen.
Soekoen.	Idem.	12	12	Idem.	Tuinvrucht.
Soeleij.	Regtstandig.	27	12	Moerassige gronden.	De vrucht is eetbaar.
Soengkemit. . .	Idem.	29	24	Hooge gronden.	Onbekend.
Soengkiet. . . .	Idem.	33	36	Moerassige gronden.	Voor planken.
Soeren.	Idem.	38	33	Hooge gronden.	De vruchten zijn eetbaar.
Soeroe soeroe. .	Krom.	12	20	Idem.	Onbekend.
Soerok.	Idem.	6	3	Moerassige gronden.	De stam levert eene soort van lijm op.
Soga kaijoe. . .	Idem.	33	36	Hooge gronden.	Onbekend.
Srampa.	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
Srandang. . . .	Regtstandig.	16	6	Idem.	Idem.
Srapar.	. . . .	. .	. .	. . . .	Afmeeting enz. onbekend.
Srie kaijoe. . .	Regtstandig.	17	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Srobo garang. .	Krom.	15	5	Idem.	Als geneesmiddel gebruikelijk.
Srok.	Idem.	22	12	Idem.	Onbekend.
Stoempoel. . .	Idem.	6	6	Idem.	Tot geneesmiddel in heete koorts.
Stoengang. . .	Idem.	6	6	Idem.	Idem.
Taie.	Regtstandig.	25	12	Moerassige gronden.	De vrucht is hoogst onaangenaam van reuk; als geneesmiddel bij kraamvrouwen in gebruik.
Taloeng-taloeng.	Krom.	16	4	Hooge gronden.	Onbekend.
Taloek.	Idem.	16	12	Idem.	Voor roeispanen of riemen.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Tamboen tahie.	Krom.	55	12	Moerassige gronden.	Het is het zoogenaamde *Kajoe laka.*
Tampang. . . .	Regtstandig.	36	24	Hooge gronden.	Timmerhout; waarde ƒ10 per stam.
Tampoeij. . . .	Idem.	26	12	Idem.	Tuin- en wilde vrucht.
Tandjong. . . .	Krom.	16	20	Idem.	De bloem is welriekend.
» tandjong.	Idem.	20	24	Idem.	Onbekend.
Tangsoen. . . .	Idem.	16	12	Idem.	Idem.
Tapies of lapies.	Idem.	12	10	Idem.	De vrucht om te eten.
Tapoer-tapoer.	Regtstandig.	15	10	Idem.	Idem.
Taroem asoe. .	Krom.	6	1	Idem.	Idem.
Tawas koeboe.	Regtstandig.	6	1	Idem.	In gekookt drinkwater.
Tawan.	Idem.	16	12	Idem.	De wortel als geneesmiddel bij heete koortsen.
Tebesie.	Krom.	16	12	Idem.	Voor rijststampers.
Tebras.	Idem.	12	6	Moerassige gronden.	Het hout is zeer hard, in gebruik om er vrachten aan te dragen.
Tedjo.	Idem.	16	12	Idem.	Het schaafsel of de krullen dienen tot het kalvateren van vaartuigen.
Tembasa. . . .	Idem.	12	10	Hooge gronden.	De bast om linnen te verwen.
Tembesoe kapoer.	Regtstandig.	32	24	Idem.	Het hout droogt langzaam, is niet zeer duurzaam, en niet bestand tegen metselwerk; waarde ƒ 15.
» ketam.	Idem.	22	14	Moerassige gronden.	Idem waarde ƒ 5.
» rena. . .	Idem.	32	24	Idem.	Het hout is sterker en beter in verband met metselwerk; waarde ƒ 20.

NAMEN.	RECHTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Tembesoe talang.	Regtstandig.	44	33	Hooge gronden.	Voor planken en meubelhout; waarde ƒ 25.
» tembaga.	Idem.	40	31	Idem.	Het hout zeer sterk tot timmerwerk; waarde ƒ 20.
Temetas soeng-sang.	Krom.	16	12	Moerassige gronden.	De bladen zijn eetbaar.
Tenam.	Regtstandig.	70	44	Idem.	Voor masten van chinesche Jonken; waarde ƒ 50 het stuk.
Tendikat. . . .	Idem.	38	40	Hooge en lage gronden.	Voor wilde bijennesten.
Tepas.	Krom.	16	12	Moerassige gronden.	Onbekend.
Tepoes.	Regtstandig.	44	33	Hooge gronden.	De vrucht is eetbaar, het hout voor onderscheiden fijn werk in gebruik.
Tindjo bloekas.	Idem.	22	15	Idem.	Onbekend.
Tingiran poenie.	Krom.	12	8	Hooge en lage gronden.	Idem.
Tjempeda. . . .	Idem.	22	12	Hooge gronden.	Tuinvrucht.
» aijer.	Regtstandig.	75	44	Moerassige gronden.	Voor masthouten; waarde ƒ 50.
Tjempiring. . .	Krom.	16	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Tjermien. . . .	Idem.	16	12	Idem.	Tuinvrucht.
Tjingal.	Regtstandig.	55	33	Hooge en lage gronden.	Voor Praauwen en masten; levert ook *Dammar mata koetjing*; waarde ƒ 20 de stam.
Tjintjin kro. .	Krom.	12	10	Moerassige gronden.	Onbekend.
Tjoelada. . . .	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Idem.
Tjoeklat. . . .	Idem.	10	10	Idem.	Dit is de Kakaoboom.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Toeang-toeang.	Krom.	12	6	Hooge gronden.	Tot handvatsel voor kapbijlen.
Toeba kaijoe. .	Idem.	17	12	Idem.	De bast heeft eene bedwelmende eigenschap, dient om visch te vangen.
Toei.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
Toeko takal. .	Idem.	12	8	Idem.	Zoowel de bast als de wortel als geneesmiddel bij gezwellen.
Toelang naboeng.	Idem.	6	1	Idem.	Tot kool gebrand om de tanden zwart te maken.
» toelang.	Regtstandig.	28	18	Moerassige gronden.	Onbekend.
Toengaw. . . .	Idem.	16	3	Hooge gronden.	Hard, dient tot stokken voor het bouwen van kleine vaartuigen.
Toerie.	Idem.	28	18	Hooge en lage gronden.	Thinbloem; de bladen en bloezem worden gegeten.
Toko biawa. . .	Krom.	16	12	Hooge gronden.	De vrucht om te eten.
Trap.	Regtstandig.	28	18	Idem.	De bast dient tot kleeding der *Kosboos* en voor touwen.
Trasie.	Idem.	16	12	Idem.	Onbekend.
Trentang. . . .	Idem.	33	24	Moerassige gronden.	Drijfhout.
» batoe. .	Idem.	33	24	Hooge en lage gronden.	Idem.
» borong.	Idem.	16	12	Hooge gronden.	Onbekend.
Troes.	Krom.	12	6	Moerassige gronden.	Idem.
Twei.	Regtstandig.	27	12	Hooge gronden.	Idem.

NAMEN.	REGTSTANDIG OF KROM, HEESTER OF BOOM.	LENGTE.	DIKTE.	GROEIPLAATS.	NUT EN BIJZONDERE EIGENSCHAPPEN.
		Voet.	Duim.		
Warangan. . .	Krom.	16	12	Hooge gronden.	De vrucht genaamd *Sarangan* wordt gegeten.
Waring.	Idem.	10	6	Idem.	De boomstam is met dorens bezet; geen gebruik er van bekend.
Waroe rawang.	Idem.	6	12	Moerassige gronden.	De bast als geneesmiddel bij de kinderpokken.
» talang.	Regtstandig.	30	12	Hooge gronden.	De bladen dienen om er rijst op te droogen.
Wriengien. . .	Idem.	50	60	Hooge en lage gronden.	Tot sieraad op de Aloen Aloen's (of pleinen) enz. aangeplant.

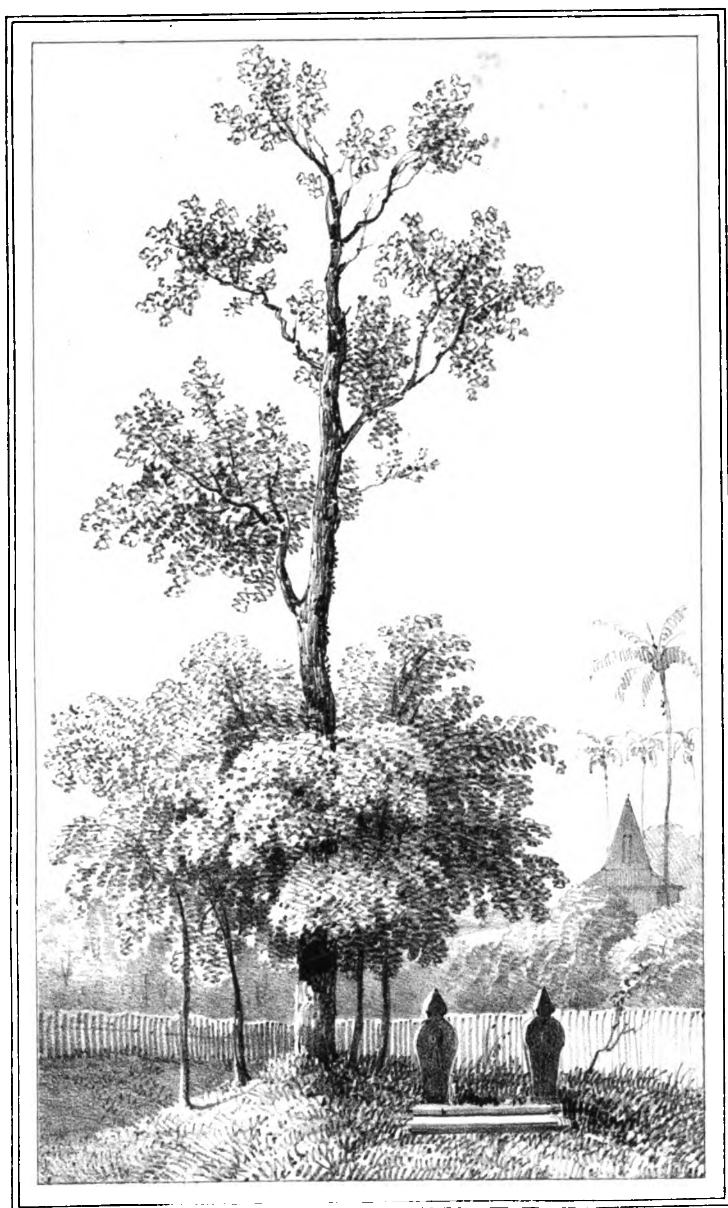
BLADVULLING.

Wij vernemen uit onderscheidene dezer dagen uitgekomene dagbladen, dat er binnen kort een gezantschap van hier naar *Japan* zal worden afgezonden, aan welks hoofd de Generaal NEPVEU staan zal. In een opstel, *Engelands Staatkunde omtrent China* getiteld, reeds verscheidene jaren geleden door ons geschreven, maar toenmaals om gewigtige redenen, niet openbaar gemaakt en eerst in November 1842 in het eerste Nummer van dit Tijdschrift, bladz. 61, opgenomen, hebben wij de opmerkzaamheid bepaaldelijk op de gunstige omstandigheden van het tegenwoordig oogenblik zoeken te vestigen, om onzen koophandel op *Japan* op eenen beteren voet te brengen. Ofschoon de eigenlijke bedoeling van dit gezantschap voor ons een diep geheim is, hetwelk eerst in de

toekomst kan worden opgehelderd, zoo juichen wij echter dezen maatregel van ganscher harte toe, die reeds nu het bewijs oplevert, dat de regering van Z. M. WILLEM II de noodzakelijkheid gevoelt, om door het aanknoopen eener meer innige verstandhouding met de ons bevriende mogendheden van den Indischen Archipel, ons eigen gezag op hechtere grondslagen te vestigen, waarvan de uitbreiding van onzen tot nog toe zeer beperkten handel op die landen een natuurlijk gevolg wezen zal.

Wij kunnen echter den wensch niet onderdrukken, dat dit gezantschap aldaar op eenen voet, *Oud-Nederland* waardig, verschijnen moge. Niet, dat wij hiermede uiterlijken praal van het personeel des gezantschaps, of van de geschenken, voor de Vorsten en Grooten bestemd, bedoelen zouden; wat wij op het oog hebben zijn bodems, de eer onzer Marine waardig, die verdienen gezien te worden, en aan de bevriende Natien een duidelijk denkbeeld van onze magt kunnen geven. Om die reden zou het dan ook wenschelijk zijn, dat men den Japannezen, indien dit mogelijk is, niet alleen het gezigt van een oorlogschip van zekere grootte, maar ook het indrukwekkend schouwspel van eene hunne zeeën doorklievende stoomboot verschafte. En mogt dan ons gezantschap ook, als in het voorbijgaan, het eiland *Formosa* aandoen, dien parel, welke onze voorvaderen zich hebben laten ontwringen (zie ons Tijdschrift bl. 115.), — dan hopen wij, dat men bij het hijschen onzer vlag aan het daar genesteld Chineesch gespuis zal toonen, dat Nederland nog kartouwen heeft om zijne eertijds gekrenkte eer en het aldaar geplengde bloed zijner onderdanen te wreken! In het algemeen, zou het niet ondoelmatig zijn, indien een op deze wijze te gelijk gezag inboezemend gezantschap ook bij sommige Indische Vorsten een bezoek ging afleggen, met welke wij nog eene oude rekening te vereffenen hebben, zoo als die van *Balie*, *Cottie* en anderen. Daarenboven, indien wij niet zien willen, dat onze mededingers zich aldaar vestigen, wordt het hoog tijd, dat *wij* zelf daaraan denken, en men houde wel in het oog, hoeveel daartoe de vertooning van eenige oorlogschepen kan bijdragen. Zoo verklaarde *Sir* STAMFORD RAFFLES in het jaar 1818 aan zijne regering, dat hij tot het vestigen van een der bloeijendste handelsetablissementen in de Indische zeeën voor Engeland niets anders noodig had, dan dat men voor zeer korten tijd een linieschip ter zijner beschikking stelde: en dien ten gevolge zag men dan ook weldra het eiland *Singapoera*, bij verdrag van den 6 Februarij 1819, door den Vorst van *Jehore* aan Engeland afgestaan, en deze genoegzaam woeste plaats, door het toepassen van vrijen handel en verkeer, als met eene tooverroede in een der belangrijkste stapelplaatsen van gansch Indie herschapen.

C. L. BLUME.

Het graf van Soleiman
te Sambas.

OVER

EENIGE OOST-INDISCHE PLANTEN,

WELKE EENE UITMUNTENDE VEZELSTOF OPLEVEREN,

EN

GEDACHTEN OVER HET NUT VAN DERGELIJKE KULTUREN TOT OPBEURING VAN DE BUITEN JAVA GELEGENE ETABLISSEMENTEN,

DOOR

C. L. BLUME.

I.

Zagen wij in de voorafgaande aanteekeningen over *Palembang* onder de voorwerpen van nijverheid ook van de *Ramie*-plant op bladz. 401 gewag gemaakt, wij vinden ons genoopt om op dit onderwerp nog nader terug te komen. Deze nagenoeg heesterachtige plant, welke in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen te huis behoort, moet tot het geslacht der Brandnetelen, in een' meer algemeenen zin, gebragt worden,

waarvan uit de schors van verscheidene soorten eene fijne vezelstof bereid wordt, die, op dezelfde wijs als *vlas* en *hennep*, tot het weven van onderscheidene stoffen, tot het slaan van touwwerk en dergelijke wordt gebezigd. Reeds aan LOBEL [1]) was het bekend, dat men in *Indië*, te *Calicut* en *Goa*, van de schorsen van allerlei soorten van Netels, na eenigen tijd in water geweekt te zijn, eene soort van fijn weefsel maakt, hetwelk in *Europa* vertierd wordt, zoo dat, gelijk HOUTTUYN [2]) te regt aanmerkt, de oorsprong van het *Neteldoek*, dat uit *Oost-Indië* komt, niet ver te zoeken is. Tot eene soortgelijke fijne geweefde stof gebruikt men ook zeer algemeen in *China*, *Cochinchina*, *Japan* en de *Philippynsche* eilanden de *Sneeuwwitte Netel* (*Urtica nivea* LINN.), waarmede onze *Ramie*-plant uit den Indischen Archipel, welke het eerst in *het vijfde deel bladz.* 214 van het *Amboineesch Kruidboek* van RUMPHIUS beschreven is, groote overeenkomst heeft en dan ook zoo wel door LINNÉ, als door andere kruidkundigen verwisseld is geworden, terwijl weder andere schrijvers, zoo als N. L. BURMAN, HOUTTUYN, enz. dezelve voor de *Heete Netel* (*Urtica aestuans* LINN.) houden, die in *Suriname* te huis behoort.

Uit eene zorgvuldige vergelijking van exemplaren der *Sneeuwwitte Netel* uit *China* en *Japan* met onze *Ramie* blijkt allezins derzelver groote verwantschap met elkander, behalve dat de bladeren der laatstgenoemde plant steeds grooter zijn, in het algemeen

---

[1]) Zie LOBEL, *Kruidboek Antw.* (1581) p. 617.
[2]) Zie HOUTTUYN, *Nat. Hist.* 2 *deel.* 11 *stuk*, *p.* 231.

meer eene hartvormige gedaante hebben, en alleen de jonge aan de toppen der stelen geplaatste op de keerzijde witachtig zijn, terwijl de grootere op de keerzijde naauwelijks eenen grijsachtigen weerschijn hebben [1]). De bladeren der *Sneeuwwitte Netel* zijn daarentegen, zonder onderscheid van grootte of ouderdom, op de keerzijde gelijkmatig wit van kleur.

Ik kan derhalve niet gelooven, dat het opgegeven niet onbelangrijk verschil alleen een gevolg van den bodem en het klimaat, of wel der kultuur wezen zou; maar acht het waarschijnlijker, dat het door een specifiek onderscheid wordt veroorzaakt, te meer daar ik de *Ramie* op *Java* ook in verscheidene zeer afgelegene en bergachtige streken in het wild heb aangetroffen. Immers dat deze plant in den Indischen Archipel oorspronkelijk te huis behoort, daarvoor schijnt ook de verschillende naam te pleiten, welke haar in onderscheidene landen gegeven wordt. Wel is zij vrij algemeen bekend onder dien van *Ramie* of *Ramé*, welke in de oostelijke streken van *Java* door de inlanders ook wel in *Ramèn* veranderd wordt; maar in de *Sunda*-distrikten van westelijk *Java* wordt zij, behalve *Ramie*, ook *Kiparoy*, in het binnen-

---

[1]) Om deze reden noemde ik deze plant in mijne *Bijdragen tot de Flora van Nederl. Indie. p.* 503. *Urtica candicans* of *Witachtige Netel*. Daar deze naam echter, gelijk ik nu bespeur, reeds door N. L. BURMAN in zijne *Flora Indica p.* 197. aan eene andere Javaansche plant gegeven is, moet onze *Ramie* noodwendig omgedoopt worden. Wij zullen haar de *Nuttige* noemen, en doen nog opmerken, dat zij, zoowel als de *Sneeuwwitte Netel* en verre het grootste aantal der door mij in het voornoemde werk opgegevene Netels, tot het geslacht van *Boehmeria* dienen gebragt te worden.

land van *Sumatra Kloei*, op de Oostkust van *Celebes Gambé*, op *Bonoa Inan* geheeten.

Doch hoe dit ook zijn moge, de *Ramie*-plant levert eene zoo uitmuntende vezelstof op, dat zij niet alleen het gewone *vlas* en *hennep* als grondstof voor een aantal fabrikaten, waarvan het vertier zeer groot en algemeen is, in bruikbaarheid evenaart, maar zelfs in andere goede hoedanigheden, en vooral in duurzaamheid verre overtreft. Wat deze laatste eigenschap betreft, algemeen geven de inlanders uit dien hoofde de voorkeur aan het garen van *Ramie* boven dat van andere vezelstof tot het maken van lijnen en netwerk voor de vischvangst, omdat die uit *Ramie* vervaardigd veel deugdzamer en beter tegen verrotting in het water bestand zijn. Ook wordt daaruit in de binnenlanden van *Sumatra*, *Borneo* en *Celebes* eene soort van kleedingstof geweven, die insgelijks in duurzaamheid uitmunt, maar door den achteruitgang van dezen tak van nijverheid onder de inlanders en de billijke prijzen, waarvoor de Europesche katoenen thans algemeen verkrijgbaar zijn, meer en meer op den achtergrond komt.

Van hoeveel belang deze soort van vezelstof hierdoor voor verscheidene takken van nijverheid hier te lande worden kan, en welke voordeelen de kultuur van dezelve aan de Nederlandsche kolonien in het algemeen en aan onzen koophandel in het bijzonder schijnt te belooven, behoeft hier wel niet uitvoerig betoogd te worden. Dit blijkt nog nader uit de onlangs door den Heer J. CAZAUX met deze vezelstof genomene proeven, welke de vriendelijkheid gehad heeft om ons uit zijn allerbelangrijkst verslag aangaande de

Agave-vezels een uittreksel mede te deelen, dat over de *Ramie* handelt en te belangrijk is, om hier niet te worden overgenomen. Wij zullen hier alleen bijvoegen, dat de ter beschikking van dezen ijverigen man gestelde vezelstof ons door wijlen den *Luitenant-Kolonel* HENRICI uit *Borneo* was toegezonden; waar zij, even als in verscheidene landstreken van *Sumatra*, door de inboorlingen uit de *Ramie*-plant getrokken, en deels in het land zelf verbruikt, deels naar elders uitgevoerd wordt.

EXTRACT uit het bij het Leydsche Departement der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid uitgebragte verslag, in dato 18 *November* 1843, *over de Agave-vezels, bij de Maatschappij onder de zinspreuk van: »Op Java, maar indachtig aan »het Vaderland," ingezonden, naar aanleiding van Prijsvraag N°.* 128, *in* 1840 *door haar uitgeschreven.*

»Wij meenen dit verslag niet te mogen eindigen, »dan na alvorens ook nog met groote belangstelling »melding gemaakt te hebben van eene uitnemend »fraaije vezelstof, mede uit *Oost-Indië* afkomstig, en »welke ons ter gelegenheid van het in deze plaats ge»had hebbende onderzoek, vriendelijk is medegedeeld »geworden door Professor BLUME, welke uit *Borneo* »afkomstig, en naar de meening van Zijn Hooggel. »gewonnen zoude zijn uit eene plant, in *Oost-Indië* »bekend onder den naam van *Ramie*, eene soort van

»*Urtica*, volgens CRAWFURD allerwege[1]) in den Molukschen Archipel verbreid, en bij de inboorlingen »in gebruik tot het vervaardigen van zeer goed touw»werk, doch vooral van hunne vischnetten.

– »Wij hebben deze hoogst fijne en schitterend »witte, zich in dunne zaamgekleefde strengetjes »voordoende vezelstof niet meer dan gewone omzig»tigheid doen behandelen, en de strengetjes, alvo»rens die op den hekel te brengen, ten einde de »vezel zich eerst een weinig scheiden zoude, met »een' stijven borstel doen uitborstelen, welke be»handeling in het groot welligt te kostbaar zoude »uitkomen, doch verkregen wij nu ook uit ongeveer »14 lood ruwe grondstof, 8 lood korl, $1\frac{1}{2}$ lood snuit »en 3 lood 2 wigtjes werk of afval, dat is eene groo»tere hoeveelheid bereide spinvezel dan uit het beste »vlas te verkrijgen zoude zijn, van eene zoodanige »fijnte, dat daaruit op een treewiel, met veel ge»mak, naar gissing 12 kams garen, geschikt voor »$1\frac{1}{2}$ Els linnen ter waarde van ongeveer 15 Stuivers, »is kunnen gesponnen worden, terwijl de sterkte van »de vezel heeft toegelaten, om daaruit op de gewone »Goudsche klein-garen-baan, dat is in draden van »33 vaam lengte zonder die onder het spinnen op »te winden, eenen draad ter fijnte van 5500 Am»sterdamsche vademen (9300 mètres) in het $\frac{1}{2}$ Ned. ℔ »te doen spinnen, en getweernd garen of touw, ter

---

[1]) »Zoo algemeen, als dit door CRAWFURD wordt opgegeven, is zij niet »in den Molukkischen Archipel verspreid, daar zij b. v. volgens RUMPHIUS »*Herb. Amb. V. p.* 214. niet op *Amboina* gevonden, maar door hem van »het eiland *Bonoa* overgebragt werd.”

De Redactie.

»fijnte van 3000 vademen in het ½ Ned. ℔, en zoude »deze fijnte waarschijnlijk nog grooter hebben kunnen »zijn, indien de vezel door het een of ander mid»del alvorens ontdaan was geworden van eene eenig»zins stroefmakende harstachtige zelfstandigheid [1]), »welke dezelve schijnt aan te kleven. Van dit een »en ander vindt men de monsters in paket N°. 9.

»Om de sterkte van deze vezel met de vroeger »beproefde in vergelijking te kunnen brengen, »hebben wij er ook 2 draads ligtharingnettengaren »van trachten te doen maken, door dezelfde hand, »die de Agave-proeven gesponnen had, doch heeft »deze werkman, ofschoon anders een der meest be»kwame, waarschijnlijk ten gevolge der zachtheid »van de vezel, dit garen veel te ligt gesponnen, zoo »dat de 260 vaam daarvan slechts 20 lood zouden »gewogen hebben, in plaats van, als naar behooren, »47 lood. De bevonden middelbare kracht van het»zelve voor laatstgenoemde wigt echter bij bereke»ning herleid hebbende, is het ons gebleken, dat »hetzelve bij juistheid van wigt, middelbaar eerst »gebroken zoude zijn, droog met 21 Ned. ℔, en nat »met ruim 25 Ned. ℔ [2]), zoo dat hetzelve in sterkte,

---

[1]) »Naar ons door Professor BLUME berigt is, behoort de *Ramie* tot die »soort van planten, wier melkachtig sap, de Gom-élastiek (Caoutschouk) »in eenen staat van oplossing in zich bevat, en is het dus waarschijn»lijk, dat de gezegde stroefmakende zelfstandigheid niet anders dan eene »zeer dunne laag van Gom-élastiek is, in welk geval dezelve waar»schijnlijk niet dan zeer moeijelijk te verwijderen zoude zijn, doch zoude »men alsdan ook daaruit kunnen besluiten, dat de vezel, door deze »Gom-élastiek-vernis beschermd, niet dan zeer moeijelijk tot verrotting »zoude overgaan."

[2]) »Wij hebben de bij deze proef bekomen einden, in een kluwen »te zamen gewonden, gedurende ongeveer 4 Weken doen verblijven in

»bij droogen staat, den besten europeschen hennep »overtreft, en nat daaraan gelijk komt, en daarbij »het beste vlas met 50 pCt. in kracht te boven gaat. »Waarschijnlijk was de draad nog te sterk getweernd, »waaraan het alleen scheen geweten te kunnen wor»den, dat de wigt, tot het doen breken gevorderd, »zoo zeer uit een liep, en zoude dus de sterkte, bij »nadere beproeving, waarschijnlijk nog grooter be»vonden worden. Daar deze vezel ook tegen het »knoopen scheen bestand te wezen, is het waarschijn»lijk, dat het daaruit te weven doek niet meer, dan »gewoon linnen uit hennep of vlas, aan kerving on»derhevig zoude zijn. Daar overigens de vezel, bij »eene doelmatige behandeling, voor alle weefsels, »waarvoor anders vlas gebezigd wordt, alle wensche»lijke geschiktheid schijnt te hebben, en dit in fraai»heid, vooral witheid en sterkte, zoo zeer overtreft, »zoo meenen wij, dat wanneer het in eenige kwan»titeit op de europesche markt aangebragt werd, het »minstens welligt voor 30 à 40 Cents het ½ Ned. ℔ »(de prijs van het beste vlas) gereeden aftrek zoude »vinden, en dat daaruit dus voor de Nederlandsche

---

»eenen bak met water, welke op eene kamer geplaatst was, die over »dag tot omstreeks 65° Fahr. verwarmd werd, en na verloop van dien »tijd de kracht dezer einden op nieuw beproefd, waarbij wij uit 15 »proeven middelbaar tot uitkomst bekwamen, dat dit garen, indien het »eene zwaarte had gehad als naar behooren van 47 lood de 360 Amstr. »vademen, eerst gebroken zou zijn, na door een aanhangend wigt van »23⅖ Ned. ℔ gespannen te wezen, en bleek hetzelve dus, niettegen»staande het water, waarin het gedompeld was geweest, inmiddels zeer »stinkend was geworden, slechts weinig van zijne oorspronkelijke kracht »verloren te hebben, welligt nog gedeeltelijk slechts te wijten aan het»geen het garen bij de eerste beproeving reeds geleden had."

»Oost-Indische bezittingen een zeer belangrijke nieuwe »handelstak, en voor het Moederland een eigendom»melijke nieuwe tak van fabrijknijverheid zoude kun»nen ontstaan."

Voor extract conform,

Het Lid der Commissie, hetwelk zich met het ten deze plaats gehad hebbend onderzoek heeft belast,

J. Cameron.

Ten bewijze, hoezeer het doen opsporen in onze overzeesche bezittingen van eene nuttige grondstof, om op eene geschikte wijze uit eigene middelen in de behoefte onzer Marine te voorzien en tevens nieuwe bronnen van welvaart voor onze volkplantingen te openen, ook onzen onvergetelijken, pas ontslapenen Koning willem I. ter harte ging, acht ik het allezins gepast, hier ter plaatse een uittreksel mede te deelen uit een officieel Rapport aan de toenmalige Commissarissen-Generaal over Nederlandsch Indië, de Heeren elout, van der capellen en buyskes, te meer omdat er eenige belangrijke bijzonderheden aangaande de *Ramie*-plant in hetzelve voorkomen.

Batavia den 10 December 1817.

»De Staatsraad, Directeur-Generaal van Koophan»del en Kolonien heeft zich bij deszelfs missive van 6 »Februarij ll. N°. 4 aan Uwe Excellentien geadresseerd »met informatie, dat Zijne Majesteit Hoogstdeszelfs »verlangen te kennen had gegeven, om te worden

»onderrigt, of het Japansch koper tot het dubbelen »van schepen te gebruiken zoude zijn, alsmede, of »op *Java* de benoodigde stellen zeilen voor Z. M. »schepen zouden kunnen worden aangeschaft; voorts »met opgave der zwarigheden, welke hij vermeend »had dat tegen het een en ander zouden bestaan, »en wel ten aanzien van het gebruik van Japansch »koper tot het dubbelen van schepen, in deszelfs »bekende hardheid; en met betrekking tot het ver»vaardigen van zeildoek, in het gebrek aan een ge»noegzaam aantal bekwame ambachtslieden en aan »de daartoe benoodigde grondstof en andere ingre»dienten, die uit *Europa* zouden moeten worden »aangevoerd, houdende eindelijk het verzoek om »Uwer Excellentien consideratie en advies omtrent »deze poincten te mogen ontvangen.

»Uwe Excellentien bij marginaal besluit van 10 Au»gustus N°. 14 goedgevonden hebbende, dit stuk in »onze handen ten fine van consideratien en advies te »stellen, hebben wij thans, onder terugzending van »hetzelve, de eer aan dezen gerespecteerden last te »voldoen; en zullen onder Uwer Excellentien wel»duiding, het eerst met het artikel van het zeil»doek, als zijnde van eenen meerderen omvang, als »het koper, beginnen.

»Het was ons namelijk bekend, dat er in het *Ban»tamsche* zeker gewas bestond, hetwelk eenige over»eenkomst had met die planten, waaruit in *Europa* »het zij zwaar-doek, het zij touw-werk wordt gefa»briceerd, en wij werden dus te rade, om den Re»sident van *Bantam* aan te schrijven, om ons te be»rigten, wat hem van deze plant, derzelver gebruik,

»teelt, opbrengst, en wat dies meer is, bekend was,
»inzonderheid, of hij ook wist, of van dezelve immer
»gebruik was gemaakt tot het fabriceren van zeildoek,
»en welk goed succes van derzelver aankweeking
»en uitbreiding van Kultuur kan worden verwacht.

»Wij ontvingen hierop eenigen tijd daarna des
»Residents rescriptie, houdende het berigt, dat de
»door ons bedoelde plant waarschijnlijk de *Ramé*
»was, eene soort van hennep, waarvan de inlanders
»gewoonlijk bindgaren, en dus touw-werk, maken,
»tot het vervaardigen van vischnetten, van welk bind-
»garen een monster zijn berigt vergezelde; dat deze
»plant reeds sedert vele jaren, zelfs ten tijde der
»voormalige *Bantamsche Sultans*, in die landstreken
»bekend was, en dat de aankweeking van dezelve
»door den voormaligen Britschen Resident, en ook
»door hem, naar gelang der omstandigheden, zoo
»veel mogelijk was aangemoedigd, doch dat, aange-
»zien zulks geheel van den vrijen wil der landhuur-
»ders afhing, men daarin tot dus verre niet was ge-
»slaagd, en er actueel in het *Bantamsche* niet meer
»van werd aangekweekt, dan tot het bovengemeld
»einde voor *Bantam* zelf noodig is:

»Dat er nooit eenig zeildoek of ander lijnwaad, zoo
»veel hem bewust was, van die grondstof was ge-
»maakt, doch dat hij daarvan dadelijk eene proef
»zoude laten nemen, en ons deszelfs bevinding na-
»der opgeven:

»Dat voorts de bedoelde plant met het beste succes
»in de hooge landen op overschaduwde plaatsen werd
»aangekweekt en in de *Lampongs* met zeer veel suc-
»cees zoude kunnen worden gecultiveerd; dat de-

»zelve, onder faveur van veel regen, zeer welig »groeide, en binnen een' zeer korten tijd, zulks »vereischt wordende, aanmerkelijk zoude kunnen »worden geextendeerd.

»Dit berigt werd eene maand na dato, door een »tweede gevolgd, waarin de Resident zijn leedwe»zen te kennen gaf van niemand in gansch *Bantam* »te hebben kunnen vinden, in staat om van het bo»vengemeld gewas een stuk doek te vervaardigen, al»zoo hem de *Pangerang Soera Mangala* had ge»zegd, dat het zich niet op de gewone wijze liet »bewerken. De Resident had echter onder de Ben»gaalsche Lanciers, aldaar in garnizoen liggende, ie»mand gevonden, die daarvan een stukje goed, *bijna* »volmaakt overeenkomende met het Europesche zeil, »had geslagen, hetwelk door hem tevens werd over»gezonden, te gelijk met eene streng ongesponnen »of ruwe *Ramé*, gelijk hetzelve van de struiken komt.

»Hier echter niet mede te vreden, zonden wij het »stuk zeil, benevens de streng ongesponnen *Ramé* »aan den Onder-Commissaris der Marine alhier, met »uitnoodiging om hetzelve te examineren, en om »zijne gedachte omtrent het bewerkte stuk, en de »mogelijkheid om het gewas tot het fabriceren van »zeildoek te gebruiken, mede te deelen.

»Gansch anders viel dit berigt uit dan dat van den »Resident van *Bantam*, gevende ons de Commissaris »der Marine te kennen, dat het geslagen model van »dat gewas veel te dik gedraaid was tot garens om tot »zeildoek te kunnen dienen; doch dat de qualiteit »van het gewas zeer goed en sterk was, en hij ge»loofde, dat wanneer het goed behandeld en bear-

»beid werd, men met vrucht daarvan gebruik zoude »kunnen maken, en hij als zeker veronderstelde, dat »wanneer het tot dunne garens werd gedraaid, men »er zeer goed doek van zoude knnnen maken, als- »mede dat er zeer goede lijnen van geslagen zouden »kunnen worden, voegende er bij een stuk touw, het- »welk hij van de streng ongesponnen *Ramé* had la- »ten slaan, en hetwelk ons voorkwam zeer sterk van »qualiteit te zijn.

»Wij nemen de vrijheid Uwe Excellentien hierne- »vens eenige ongesponnen *Ramé*, een monster van »het bindgaren, en van het geslagen stukje goed »door den Bengaalschen Lancier, en een van het ge- »slagen stuk touw-werk aan te bieden, en wij in- »clineren zeer sterk om te gelooven, zoo als de Onder- »Commissaris der Marine veronderstelt, dat het spin- »nen van dit gewas tot dunner garens, hetgeen ons »voorkomt geene zwarigheid te kunnen lijden, ver- »mits men er bindgarens van maakt, en de verdere »goede behandeling en bearbeiding van hetzelve deze »grondstof volkomen geschikt tot de fabricatie van »zeildoek zullen maken, aangezien het overigens de »deugdzaamheid en kracht bezit, die daartoe wor- »den vereischt, en dat in dit geval de natuur alzoo »wederom slechts door eene kundige menschenhand »geholpen behoeft te worden, om eenen nieuwen »tak van Industrie, en bij gevolg van volkswelvaart »te doen uitbotten.

»Het zoude even vermetel als overbodig zijn, om »Uwe Excellentien eenige verdere consideratie aan te »bieden omtrent de partij, welke uit deze informa- »tien zoude kunnen worden getrokken, en het voor-

»regt, van niet alleen een nieuw gedeelte van de »schatting, die de behoeften van dit land aan de »vreemde nijverheid betalen, in den schoot van het »land zelf terug te zien keeren, maar zelfs welligt »van dit object, met der tijd, geheel aan de andere »zijde van de balans van den handel te zien overgaan. »Wij vermeenen zeker, dat indien nadere proeven, »met meer attentie en zorgvuldigheid genomen, de »reeds gegronde verwachting, die uit de eerste inge»stelde proeve heeft mogen geboren worden, beves»tigen, de Kulture van de *Ramé* zoo veel mogelijk, »en vooral op zoodanige plaatsen, die niet reeds tot »andere voordeelige bebouwingen, of beplantingen »zijn geaffecteerd, door premien, en andere midde»len van encouragement zoude dienen te worden be»gunstigd.

»En het is om de gelegenheid tot het instellen de»zer proeven te verkrijgen, dat wij bereids bij cir»culaire aan alle de eerste civiele autoriteiten op het »eiland en de buiten-etablissementen de opgave heb»ben gevraagd van zoodanige personen onder hunne »geadministreerden, die in staat zouden zijn, om »zeildoek te fabriceren, indien hen de grondstof »daartoe werd geleverd, van de gereedschappen, die »daarvoor noodig, en de onkosten, die daarmede »gemoeid zouden zijn, met eenige andere informa»tien, die tot den eersten aanleg van zoodanig eene »bewerking betrekking hebben, van welke informa»tien wij niet nalaten zullen Uwe Excellentien het re»sultaat mede te deelen, zoo ras wij het zullen heb»ben ontvangen, terwijl wij Uwe Excellentien ver»zoeken hiermede provisioneel, hetgeen wij omtrent

» dat gedeelte van Uwer Excellentiën last voor te dra-
» gen hadden, te mogen besluiten."

President en Raden van Finantien,

(Was get.) *Veeckens.*

Ter ordonnantie van dezelven,

De Secretaris van den Raad voornoemd,

(Was get.) *Bousquet.*

Behalve de meergemelde *Ramie*, levert het Plantenrijk in onze Oost-Indische kolonien eenen overvloed van gewassen, uit welke men eene tot onderscheidene technische gebruiken in meer of minderen graad geschikte vezelstof zou kunnen winnen. Onder deze verdienen niet alleen de uitgebreide familien der *Urticeae* en *Artocarpeae*, maar ook onderscheidene *Tiliaceae*, *Malvaceae*, *Pandaneae*, *Bromeliae*, *Musaceae*, enz. in aanmerking te komen. Ons bestek laat echter niet toe, alle gewassen bij te brengen, waarvan het ons gebleken is, dat zij hiertoe eenige geschiktheid bezitten. Wij vergenoegen ons derhalve met te doen opmerken, dat daarvoor ook de *Urtica diversifolia* [1]), welke in het westen van *Java* insgelijks *Ramé* genoemd wordt, en vooral ook sommige *Bananen-* of *Pisang*-soorten in aanmerking verdienen te komen. Inzonderheid geldt dit van de op alle groote eilanden des Indischen Archipels, en wel in bergachtige

---

1) Zie mijne *Bijdragen tot de Flora van Nederl. Indie p.* 498, moetende ook deze plant tot het geslacht *Boehmeria* gebragt worden.

streken, in zoo groote menigte in het wild groeijende *Pisang-batoe*, waarvan de vezelstof de *Manilla*-hennep, welke op de Philippijnsche eilanden, misschien uit dezelfde plant gewonnen wordt, volkomen evenaart. Ook dit gewas belooft, wanneer er partij van wordt getrokken, eene nieuwe bron van voorspoed voor onze kolonien, en niet minder voor de nijverheid in het Moederland, door den aanvoer in groote hoeveelheden van eene uitstekende grondstof voor de papierfabrieken en andere takken van volksvlijt. In plaats van de gewone lompen namelijk, is men, sints eenigen tijd, ter vervaardiging van alle soorten van papier gebruik beginnen te maken van de vezelstof der in genoegzaam alle Keerkringslanden algemeen aangekweekte eetbare *Pisang-* of *Bananen*-soort (*Musa paradisiaca* LINN.), die echter bij de zoo even genoemde in onze Oost-Indische volkplantingen in het wild groeijende soort verre moet achterstaan. Desniettegenstaande is de uitslag hiervan zoo gunstig geweest, dat er zich, nu omtrent een jaar geleden, voor dezen nieuwen tak van volksvlijt eene afzonderlijke Maatschappij, onder den naam van *Compagnie Générale pour l'exploitation des filaments du Bananier*, te *Parijs* heeft gevestigd, nadat aldaar bij de Tentoonstelling van nijverheid in 1839 een zeer gunstig berigt dienaangaande door de Jury was uitgebragt. Voor dat wij uit het Programma dezer Maatschappij het volgend uittreksel mededeelen, zullen wij nog aanmerken:

1) Dat deze plantensoort ook zeer wel tot het fabriceren van Potasch in het groot geschikt is:

2) Dat de gemelde in het wild groeijende soort

veel meer en betere vezelstof bevat, dan de om hare eetbare vruchten gekweekte soorten, welke vruchten echter in onze Oost-Indische bezittingen naauwelijks als eigenlijk voedsel in aanmerking komen, gelijk zulks in de *West-Indien* het geval is:

3) Dat men echter ook van de gecultiveerde soorten van *Pisang* bijzonder partij zou kunnen trekken, uit hoofde van de menigte, die men van dezelve in bijna alle bewoonde landstreken aantreft, ook waar zij ter beschutting van andere plantsoenen worden aangewend, bij voorbeeld op de in lagere oorden aangelegde koffijplantaadjen:

4) Eindelijk, dat weinige landen eenen zoo gunstigen zamenloop van verschillende omstandigheden tot het wel slagen van deze Kultuur aanbieden, als de grootere eilanden van den Oost-Indischen Archipel, waardoor wij ons deze grondstof veel goedkooper zullen kunnen verschaffen, dan elders het geval is. Reeds RUMPHIUS zegt in het vijfde deel van zijn werk, bladz. 134, waar hij over het aankweeken der *Musae* spreekt: »*maar nieuwers staan zij* »*zoo schoon en weeldrig, als in de vlakke velden* »*van Java, daar een mulle, bruyne en vette kley-* »*grond is, alwaar ook het vetste zuikerriet groeyd,*" en deze gunstige gesteldheid vindt men in dezelfde mate ook op *Sumatra* en in vele gedeelten van *Borneo* en *Celebes* weder. — Zie hier nu een uittreksel van gemeld Programma:

»De *Bananen-* of *Pisang*-plant wordt door uit- »spruitsels aangekweekt. In negen maanden tijds »ontwikkelt zij zich zeer schielijk en bereikt eene »hoogte van 18 tot 20 voeten, bij eenen omvang van

»9 tot 10 duim. Iedere plant brengt een' tros vrucht»ten voort, die nagenoeg 40 ponden zwaar is en op »zijn minst 20 ponden voedselstof bevat, die het »brood in deszelfs natuurlijken toestand vervangt en »in alle spijzen, waartoe zij gebezigd wordt, uitste»kend smaakt. De vrucht, welke *Banaan* (of *Pisang*) »genoemd wordt, is het voorwerp van eenen zeer le»vendigen handel in de *West-Indien* en zal in het »vervolg van tijd alle onkosten der inrigting kunnen »dekken.

»Wanneer de vrucht rijp is, wordt de plant afge»sneden, die, na eenmaal gepoot te zijn, van zelf »vijftien jaren lang weder uitschiet, zonder andere »zorg te vereischen, dan het wieden van den grond.

»De afgesneden *Bananen*-plant geeft gemiddeld, »na eene voorafgaande bereiding op de plaats zelve, »4 ponden vezelstof, gelijkstaande met even zoo veel »*lompen*, maar die dezelve in hoedanigheid ver over»treft en veel minder kost.

»Het volgend voorbeeld, op eene naauwkeurige be»rekening gegrond, zal voldoende wezen om een »denkbeeld te geven van de aanzienlijke voordeelen, »welke de onderneming kan opleveren.

»Een veld van ongeveer 230 bunders, op eene re»gelmatige wijze beplant, kan 1,500,000 *Bananen*»planten, en bij gevolg even zoo vele vruchtrossen »en 6,000,000 netto-ponden vezelstof jaarlijks op»leveren.

»Eene fabriek ter bereiding van vezelstof, op de»zen grond geplaatst, kan dagelijks 10000 Ned. ℔, »of jaarlijks, in 300 werkdagen, 3,000,000 Ned. ℔ »bereiden. De productie van vruchten en vezelstof

»wordt door geen jaargetijde afgebroken, en de be-
»reiding der vezelstof gaat het geheele jaar door.

»De opbrengst van zulk een terrein met *Bananen*
»beplant, zou jaarlijks 1,5000,000 vruchtrossen be-
»dragen. Elke tros wordt in de kolonien gewoonlijk
»tegen 1 *franc* verkocht. Daar echter de plaatselijke
»ligging der fabriek niet altijd een zeker vertier zou
»kunnen waarborgen, wordt dit gedeelte van de op-
»brengst hier alleen geplaatst voor memorie.

»3 Millioenen ponden vezelstof, tot »den staat van lompen gebragt, wor- »den tegen den laagsten marktprijs in »*Frankrijk* van 250 *fr.* de 10000 ℔ »geschat op.	*fr.* 750,000.
»De uitgave bedraagt:	
»Voor fabrikaadje van vezelstof, »vrachtgelden naar *Europa* en renten »van kapitalen.	» 372,000.
»Zuivere opbrengst	*fr.* 378,000.

»De 100 Ned. ℔ vezelstof uit *Bananen*, gereed om
»tot pap en papier te worden verwerkt, in *Frankrijk*
»overgebragt, hebben eene waarde van 12 *fr.* de
»100 Ned. ℔; lompen van gelijke hoedanigheid, als
»de vezelstof uit *Bananen*, kosten in *Frankrijk* 45
»à 50 *fr.*; te *Londen* 70 *fr.*; in de Vereenigde Sta-
»ten 80 *fr.*, enz.

»Men zou eene modelfabriek op het geschikste punt
»der volkplantingen kunnen oprigten voor ongeveer
»100,000 *fr.*, daaronder begrepen de eerste aanplan-
»tingen, de gebouwen, het materieel en de vlottende
»uitgaven van het eerste jaar.

»Het is dus onmogelijk, kapitalen op eene voor-

32*

»deeliger wijs te plaatsen of tevens zekerder en gun-»stiger uitkomsten uit te denken. Geene indu-»strieele onderneming levert zoo vele waarborgen op, »en behalve de gedeeltelijke resultaten, welke wij »hebben aangewezen, is de vezelstof uit *Bananen* »van zoo veelsoortige aanwending, de hoeveelheid »dezer grondstof zoo groot, de hoedanigheid zoo »voortreffelijk, dat men moeijelijk de grenzen kan »aanwijzen, tot welke deze nieuwe tak van volksvlijt »zich trapsgewijs kan uitstrekken.

»Dezelve verdient inzonderheid de opmerkzaamheid:

»1. Der Creolen, als voortbrengers;

»2. Der scheepsreeders: want het transport of de »overbrenging der vezelstof uit *Bananen* zou voor de »schepen een nieuw en overvloedig middel van be-»vrachting opleveren, zeer geschikt tot opstuwing »van ledige ruimte, in elk jaargetijde voorhanden, »en dat in zeer korten tijd verscheidene millioenen »franken zou kunnen bedragen;

»3. Der papierfabrikanten als verbruikers, uit-»hoofde van de voordeelen, welke wij in dit kort ver-»slag in algemeene trekken hebben aangewezen."

En zou men nu nog eenigen twijfel kunnen voeden, of soortgelijke ondernemingen ook voor onze Kolonien, zoo wel als voor het Moederland zelf voordeelen zouden kunnen opleveren? — Zou men eenige vrees kunnen koesteren voor het welgelukken der Kultuur van eene plant, waarmede de natuur zelve onze Oost-Indische bezittingen heeft bevoorregt, zoo dat zij zonder eenige zorg der menschen op een aantal plaatsen allerweligst voortkomt? — Of zou het aan geschikte gelegenheid en de noodige grondstukken ont-

breken, om die Kultuur op eene zoo ruime schaal in te rigten, dat zij werkelijk krachtdadig tot de welvaart des lands en de opbeuring der nijverheid zou kunnen medewerken?

Wat de beschikbaarheid van landerijen op *Java* betreft, het valt niet te ontkennen, dat dezelve in sommige gedeelten van dat vruchtbare eiland moeijelijk zouden aan te wijzen zijn. De groote uitbreiding toch aan de reeds bestaande takken van landbouw gegeven, en de noodzakelijkheid om b. v. voor de zoo bloeijende en voordeelige Koffijkultuur steeds genoegzame goede gronden voor volgende aanplantingen in gereedheid te houden, laten voor eene nieuwe Kultuur althans in sommige Distrikten geene genoegzame landerijen over. Maar dit is geenszins in de zoogenaamde Buiten-etablissementen het geval. In deze uitgestrekte landstreken, die naar evenredigheid van derzelver vruchtbaarheid nog zeer weinige artikelen van uitvoer bezitten, en waar dan ook de armoede der bevolking bij den toestand der Javanen nog zeer ongunstig afsteekt, zou zoodanige Kultuur onbegrijpelijk weldadig werken, en dit brengt ons van zelfs tot de volgende overdenkingen.

II.

Na alles, hetgeen wij in het vorig Artikel over de uitmuntende eigenschappen der vezelstof, vooral van de *Ramie*-plant gezegd hebben, zal iedereen, die het karakter der inboorlingen niet kent, zich moeten verwonderen, dat de Kultuur van eene zoo nuttige plant nog volstrekt geene grootere uitbreiding heeft

verkregen en het vertier van dit produkt zich tot het gebruik der Indische bevolking alleen bepaald heeft. Uit het boven medegedeelde Rapport van President en Raden van Finantien over Nederlandsch Indië blijkt, wel is waar, overtuigend, dat zij het aan geene pogingen hebben laten ontbreken om deze Kultuur op te beuren; en het is inderdaad te betreuren, dat die pogingen, waarvan men den besten uitslag had mogen verwachten, zonder eenige vrucht zijn gebleven. Wij gelooven dit hoofdzakelijk aan het toenmaals ingestelde, al te zachte en op veel te vrijzinnige beginselen geschoeide Inlandsche Bestuur te moeten toeschrijven. De inlander toch zal, uit eene zekere soort van onverschilligheid en neiging tot traagheid, niet ligt tot eenen nieuwen tak van Kultuur overgaan, ook om die reden, dewijl de landbouw, welke reeds door hem gedreven wordt, in zijne zeer beperkte behoeften genoegzaam voorziet, en hij zelfs dan, wanneer het voor hem proefondervindelijk bewezen is, dat zij hem persoonlijke voordeelen zal opleveren, ongaarne daartoe besluiten kan.

Zoodra men derhalve de bedoeling heeft om in deze vruchtbare landen de Kultuur van nieuwe belangrijke voortbrengselen of andere takken van nijverheid in te voeren, die in de gevolgen tot de algemeene welvaart kunnen bijdragen, is het onraadzaam, dit alleen aan den goeden wil der Indische bevolking over te laten. Gepaste, en vooral dikwijls herhaalde aansporingen van wege het Bestuur, bij welke *zoo wel aan de Hoofden, als aan den gemeenen man een billijk, en, zoo mogelijk, bepaald aandeel in de vruchten van zijnen arbeid wordt ver-*

zekerd, zijn ons daartoe altijd het doelmatigst voorgekomen 1), en juist aan dezen maatregel moet de

---

1) Reeds in het begin van 1829 heb ik mijne denkbeelden omtrent dit gewigtig onderwerp in dezer voege medegedeeld in een Artikel in het *Algemeen Handelsblad* van den 1 April, N°. 26, ter gelegenheid der benoeming van den Luitenant-Generaal VAN DEN BOSCH tot Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie, wiens Bestuur, door de op *Java* ingevoerde wijzigingen ter uitbreiding der Kultuur, en vooral door het erlangen van eenen man als BAUD tot opvolger in zijne gewigtige betrekking, zulke heilzame gevolgen voor de materiele welvaart op *Java* gehad heeft. Ik neem des te liever eenige zinsneden uit gemeld Artikel over, omdat hetgeen ik, nog voor het vertrek van dien Staatsman naar *Indië*, zeide en toenmaals algemeen betwijfeld werd, of immer zelfs meer gepaste middelen tot uitbreiding der Kultuur eene zoo gunstige uitkomst zouden kunnen hebben, als ik had zoeken aan te toonen, mij nu althans niet meer als vleitaal zal kunnen toegerekend worden.

»Ja! wij mogen het in dit opzigt voor een gelukkig voorteeken houden, dat de keuze van onzen het welzijn der Indische volkeren beoogenden Koning, voor dezen moeijelijken en gewigtigen post, op eenen man is gevallen, die met den geest der Indische bevolking reeds door ondervinding bekend is geworden; die inzonderheid *Java* kent, en buiten kijf de middelen zal weten aan te wenden, om de groote en menigvuldige bronnen van rijkdom, welke inzonderheid dit zoo mildelijk door de hand der natuur begaafde eiland bezit, tot de algemeene welvaart te doen strekken. Zoo doende zal het zijn' scherpzinnigen blik niet ontgaan, dat eene volstrekt vrije Kultuur, een geheel onbepaald Systema aldaar te willen invoeren, even zoo weinig geschikt is om de algemeene welvaart en vrede van het land te vestigen en duurzaam te onderhouden, als de handhaving van drukkende Monopolien tot de levering van 's Lands produkten.

»Moge het hem dan gelukken, de Kultuur onzer Oost-Indische bezittingen meer en meer te bevorderen, door de aanwijzing van gepaste maatregelen, door welke niet alleen hier te lande maar ook in *Nederlandsch-Indië*, bemiddelde lieden zich opgewekt zullen vinden, tot den bloei der Kultuur en des handels (welke beide zoo onafscheidhaar met elkander verbonden zijn) hunne fondsen aldaar aan te wenden, terwijl ook te gelijker tijd het lot van den gemeenen man, die tot de aanbouwing van den rijken bodem zijne krachten moet leenen, door zulke maatregelen verbeterd, en gevolgelijk het algemeene welzijn verzekerd zal worden.

buitengewone vermeerdering van alle voortbrengselen op *Java* en de zigtbare toename eener vroeger ongekende welvaart onder de bevolking in de laatste jaren hoofdzakelijk worden toegeschreven. Zonder de leiding en het toezigt van een krachtig Bestuur, dat, met vasten wil het algemeene welzijn bedoelende, de bevolking tot de vereischte werkzaamheid aanspoort, is het zelfs op *Java*, waar toch de inboorlingen door een ruimer levensgenot en de daarmede gepaard gaande beschaving tot grootere bedrijvigheid worden aangeprikkeld, onmogelijk, dat aldaar de onderscheidene takken van landbouw dien trap van volmaaktheid bereiken, waartoe zij zich door de gesteldheid en vruchtbaarheid van den grond kunnen verheffen. Integendeel zou ook daar, zoodra deze aansporingen ophielden, weldra algemeene teruggang plaats vinden en op dat thans zoo bloeijende eiland genoegzaam dezelfde toestand geboren worden, als in verscheidene andere onzer Oost-Indische bezittingen, waar bijna alle Kultuur in een' zeer verachterden en kwijnenden staat verkeert.

» Eenigermate met dat land bekend zijnde, kunnen wij verzekeren, » dat het bezit daarvan voor *Nederland*, door eene verbetering van het » lot der inboorlingen, vooral wanneer die gepaard gaat met eene ze» kere strekking tot beschaving (wel te verstaan, ingerigt naar de zeden » en gebruiken des Lands), geenszins aan gevaren blootgesteld, maar in» tegendeel bevestigd en gewaarborgd zal worden, bijzonder wanneer deze » heilzame verandering insgelijks op het reeds meer beschaafde gedeelte der » Indische bevolking toepasselijk werd gemaakt, namelijk op de volkshoofden.

» Nieuwe behoeften van allerlei aard zouden voor verscheiden mil» lioenen menschen uit zulk eene beschaving ontstaan, en het zal wel » geen betoog vereischen dat hierdoor ook aan den Handel van het Moe» derland nieuwe uitbreiding en eene zeer voordeelige rigting zouden ge» geven worden."

Het is echter in de tegenwoordige omstandigheden uiterst moeijelijk om in dien toestand onzer Buiten-etablissementen eene weldadige verandering tot stand te brengen, en dezelve kan in elk geval niet anders dan zeer langzaam plaats hebben. Buitendien worden hiertoe aanzienlijke uitgaven gevorderd, waarvoor de kapitalen in onzen droevigen finantieelen toestand bezwaarlijk te vinden zouden zijn. Het komt ons daarom wenschelijk voor, dat onze Regering deze heilzame ommekeer van zaken trachtte te bespoedigen, door den vaderlandschen ondernemingsgeest in de hand te werken en denzelven door alle gepaste begunstiging aan te wakkeren, om de Kultuur aldaar op te beuren en allengskens op die hoogte te brengen, welke de gesteldheid en de bevolking dier landen zullen veroorlooven. Indien hieraan onder het toezigt en de bescherming der Regering gevolg werd gegeven, — en dit is even noodzakelijk, als dat zij zich, gelijk op *Java*, het lot der Inlanders aantrekke en zorg drage, dat zij niet aan de willekeur en schraapzucht van bijzondere landheeren worden overgegeven, — in der daad deze maatregel zou de gunstigste gevolgen voor den toestand dier etablissementen, en eene niet minder heilzame terugwerking op den koophandel, de scheepvaart, en een aantal takken van nijverheid van het Moederland te weeg brengen. Het zal echter altijd moeijelijker zijn voor *bijzondere* personen om in deze onderneming wel te slagen, dan voor eene opzettelijk met dat doel opgerigte *Maatschappij*. De pogingen der eersten, hoe welmeenend ook, kunnen slechts gedeeltelijke en daarbij zeer onzekere uitkomsten belooven: terwijl

eene Maatschappij, uitgerust met een toereikend kapitaal, en onder de leiding van bekwame ambtenaren, zoo wel uit Europeanen, als Inlanders gekozen, en behoorlijk bezoldigd, alle mogelijke waarborgen aanbiedt voor een' gunstigen uitslag, indien zij het groote werk der ontginning voor 's lands in enkele der meest geschikte landstreken van *Sumatra* of elders ondernam. Het zij verre, dat ik partikulieren geheel zou wenschen uitgesloten van eene onderneming, die hun zoo vele voordeelen belooft; maar eene *Maatschappij* verdient daarom reeds in alle opzigten de voorkeur, dewijl zij, als een enkel groot ligchaam, hare werkzaamheden veel beter in overeenstemming en goede verstandhouding met onze Regering kan verrigten en doorzetten, dan zulks met bijzondere personen mogelijk is: en hiervan hangt nogthans de goede uitslag grootendeels af.

Wat zulk eene *Vereeniging* vermag uit te rigten, en hoe groot haar invloed op de nationale belangen zijn kan, hebben wij, nadat onze handel en scheepvaart op de Kolonien genoegzaam te niet was gegaan, door de oprigting der *Nederlandsche Handelmaatschappij* op de overtuigendste wijze gezien. Wij zijn ooggetuigen geweest, hoe zij in overeenstemming met 's Lands Regering tot bevordering van den nationalen voorspoed werkzaam, er in heeft kunnen slagen, om een' aan den moederstam genoegzaam vreemd geworden tak, die slechts weinige vruchten opleverde, weder nauwer daarmede te verbinden en rijke vruchten te doen opleveren! — En het is juist in die verhouding van verwilderde of afstervende takken, dat reeds sedert lang de meeste dier Buiten-etablissemen-

ten tot *Java*, zoo wel als tot het Moederland staan, niet eens in staat om in hun eigen onderhoud te voorzien, en als een kanker aan de opbrengsten van *Java* knagende.

Wel verre, dat dit, gelijk wij reeds te kennen gaven, aan eene stiefmoederlijke bedeeling der natuur is toe te schrijven, hebben nagenoeg alle dezelfde vruchtbaarheid van den bodem met *Java* gemeen; is hunne gesteldheid veelal even gunstig geschikt tot het voortbrengen van dezelfde koloniale stapel-produkten; of bieden sommige juist die zamenwerking van grond en luchtsgesteldheid aan, welke een hoofdvereischte is tot het wel slagen van zoodanige belangrijke takken van Kultuur, als b. v. van de *Katoenplant*, waarvan de aanbouw in het groot op *Java* tot nog toe niet wel heeft mogen gelukken. Ja sommige zijn zelfs boven *Java* met bijzondere kostbare handelsartikelen bevoorregt; of bevatten in den schoot van hunnen bodem die edele metalen en gesteenten, waarnaar de begeerlijkheid des menschen het meest haakt, maar die hun, in onze oogen althans, minder waarde bijzetten, dan bij die vruchtbaarheid van den grond en geschikte middelen van vervoer, de talrijke bevolking, welke in verscheidene dier etablissementen gevonden wordt, en, zoo deze ook nu nog van nijverheid verstoken is, de vatbaarheid en lijdzaamheid heeft om door geschikte maatregelen daartoe gebragt te worden.

En zou men dan ergens zijne kapitalen zekerder en voordeeliger kunnen beleggen, dan in zulk eenen vruchtbaren bodem, verondersteld namelijk, dat deze onderneming door kundige en naauwgezette mannen

geleid, en op soortgelijken voet als de Nederlandsche Handelmaatschappij bestuurd worde? — Als in December van het jaar 1839 de aan de Staten-Generaal aangebodene Wet ter creatie eener nieuwe schuld van zesenvijftig millioenen ten behoeve der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen was afgestemd geworden, bragt ik toen reeds, onder andere middelen om in het gebrek aan gangbare Specie in de Kolonien te voorzien, de oprigting eener *Maatschappij tot verbetering en uitbreiding der Kultuur* ter sprake, en besloot ik dat Artikel, hetwelk slechts verminkt in het *Handelsblad* geplaatst is, met de volgende woorden:

»Uit al het gezegde blijkt overtuigend, hoe veel »er nog in onze Indische Kolonien ter verbetering en »uitbreiding der Kultuur kan gedaan worden, en »welke vruchten men zich van eene *Maatschappij* »*tot bevordering der Kultuur in den geheelen om-* »*vang onzer Oost-Indische bezittingen* belooven mag. »Ik beschouw dan ook de oprigting van zoodanig »eene Maatschappij als een' der doelmatigste maat- »regelen, welke in de tegenwoordige omstandighe- »den zouden kunnen genomen worden. Ongeveer »op dezelfde grondslagen gevestigd, als de Handel- »maatschappij, en met gelijke hulpmiddelen als deze »uitgerust, maar zich uitsluitend tot doel stellende, »om zoo wel ondernemingen van landbouw door op- »zettelijke daartoe aangestelde Europesche en Indi- »sche beambten ten uitvoer te brengen en te be- »sturen, als om, door het verstrekken der noodige »fondsen, aan de Kultuur in de Kolonie nog grootere »uitbreiding, en voor het Moederland nog voordee- »liger strekking te geven, zou dezelve voor beiden

»van onberekenbaar nut zijn. Het valt zoo zeer in »het oog, welke groote uitwerkselen zoodanig eene »Maatschappij, die voorloopig over een fonds van ten »minste *tien* of *twaalf* millioenen konde beschik- »ken, onder een verstandig Bestuur, in Kolonien, »als de onze, die voor eene aanmerkelijke, ja on- »meetelijke ontwikkeling van productie vatbaar zijn, »tot stand zou kunnen brengen, alsmede hoe ver »deze wijze van geldbelegging, waarvan men rijke- »lijke dividenden zou mogen verwachten, boven bijna »elke andere verkiesselijk is, dat wij het overbodig »achten hierover verder uit te weiden. Alleen moe- »ten wij, ten slotte aanmerken, dat elk der door »ons voorgeslagene wegen, om de Kolonie in hare »benarde geldelijke omstandigheden te hulp te ko- »men, verre de voorkeur verdient boven eene geld- »leening van regeringswege, door welke de schul- »denlast van het Moederland nog aanzienlijk zou »vermeerderd worden."

OPMERKINGEN

OMTRENT

GEDANE VOORSTELLEN TOT VERBETERING DER FINANTIEN, DOOR MIDDEL VAN UITBREIDING DER KULTUUR ENZ. OP *JAVA*.

(Ingezonden.)

Het is zeker niet te ontkennen, dat de Finantien van den Staat zich, wij willen niet zeggen in eenen verwarden, maar toch zeker in eenen noodlottigen en gevaarlijken toestand bevinden. Getuigen de beraadslagingen der Staten-Generaal, de middelen, welke door de laatste Ministers van dat Departement zijn uitgedacht, om dezelve te herstellen of te redden, doch even zoo spoedig door de Staten-Generaal verworpen zijn, het vacant blijven van het Ministerie van Finantien reeds gedurende zoo veel maanden, niettegenstaande door onderscheiden Leden der Tweede Kamer op de vervulling dier portefeuille ten sterkste werd aangedrongen. Getuigen de menigvuldige klagten, welke zoo wel opentlijk in de dagbladen, als door bijzondere personen in de za-

menleving worden aangeheven. Getuigen eindelijk de onderscheiden ontwerpen, welke èn in afzonderlijk uitgegeven brochures, èn in de dagbladen aan de hand worden gegeven, om de Finantien op te beuren, of liever van eenen onvermijdelijken ondergang te redden.

Wij zijn niet derulken, die onbepaald afkeuren al de bemoeijingen, welke ten deze door de burgers van *Nederland* worden in het werk gesteld, om den beklagenswaardigen toestand, waarin 's Lands Finantien verkeeren, te verbeteren en gegronde hoop op betere tijden daar te stellen. Wij gelooven het gaarne, dat die bemoeijingen ontspruiten uit de ware begeerte om het Vaderland tot dienst te zijn, om het deszelfs verkregen luister te doen behouden en te bewaren voor den schimp van nabuur en vreemde; wij gelooven, dat dezelve ontstaan uit ware Vaderlandsliefde, en prijzen die pogingen, welke welmenend worden aangewend of beproefd door den landzaat, wien het heil des Vaderlands ter harte gaat en dien het een oneindige smart zou veroorzaken, te moeten zien, dat hetzelve te gronde ging, en een ander op deszelfs puinhoopen misschien zijnen roem en welvaart opbouwde. Integendeel wij zijn de eersten, die aanmoedigen, om alles in het werk te stellen, wat geschikt kan zijn, om het Vaderland te redden, hen prijzen die plannen ontwerpen, om het voor geheelen ondergang te bewaren, die door taal, op plaatsen gehoord, waar dezelve weerklank kan vinden, of door geschriften het hunne trachten bij te brengen, om het veege Vaderland op te beuren en het te doen stijgen tot de dagen van

roem en eer, welke maar al te zeer in de waagschaal schijnen gesteld te zijn.

Doch al prijzen wij dien welmeenenden zin, al keuren wij in het algemeen die pogingen goed, verre zij het van ons, dat wij aan ieder individueel plan tot oprigting en verbetering van 's Lands Finantien ons zegel zouden hechten. Dwazen zouden wij met regt heeten, indien wij alles, wat dezer dagen, hoewel met een goed doel, is te berde gebragt, onbepaald zouden goedkeuren, alleen omdat het doel goed is, ons zeker niet vereenigende met de stelling, dat het doel de middelen heiligt. — Die een weinig slechts zijn verstand aanwendt, zal het met ons moeten bekennen, dat er vele onbekookte, oppervlakkige en hoewel schoonschijnende, echter niets beduidende, veelal niets waardige plannen zijn bedacht en aan de hand gegeven, om het groote doel, de Finantien des Lands, te herstellen. Oneindig vele brochures, sedert eenige jaren in het licht gegeven, eene menigte artikelen ten dien aanzien in de dagbladen geplaatst, en met schijn van kennis van zaken onbepaald en dringend aanbevolen, hebben ons niet zelden een glimlach afgeperst, toch altijd gedachtig aan de spreuk der ouden: *ut vires desint, tamen est laudanda voluntas.*

Onder degenen, die naar redding voor de Finantien van ons Vaderland hebben uitgezien, zijn er ook, die het oog geslagen hebben op onze buitenlandsche bezittingen, bijzonder op die, welke in *Oost-Indië* gelegen zijn. Nergens uitkomst ziende, hebben zij dezelve daar willen zoeken; van dáár alleen hebben zij raad, hulp, redding, heil begeerd en,

zoo zij meenden, gevonden; redding en heil, die aller gedachte, aller verwachting te boven gaat en waardoor als in éénen tooverslag alle onze bezwaren zouden zijn opgeheven, alle schuld uitgedelgd en onuitputbare bronnen van geluk, welvaart en overvloed zouden ontdekt en geopend worden! Geene vrees, geene bekommernis behoefde ons meer aan te grijpen; een redmiddel was gevonden, waardoor jaarlijks ƒ8,000,000 hier te lande minder aan belastingen betaald en de schuld van *Nederland* weldra geamortiseerd zou zijn; want ƒ 500,000,000 konden dienvolgens, in circa 35 jaren, worden afgelost en vergeten, nog andere 35 jaren en nog andere ƒ 500,000,000 zouden geamortiseerd en *Neêrlands* schuld uitgedelgd zijn. Aldus zoude al dat gepeins onzer Ministers om aan de Kamers aannemelijke ontwerpen tot opbeuring onzer Finantien aan te bieden, geheel overbodig wezen, geene conversie van schuldbrieven was noodig, aan geene hoogere belasting behoefde men te denken, voor te korten niet meer beducht te zijn, want uit die goudmijn, op *Java* geopend, zouden alle behoeften bevredigd, wat zeg ik, zouden onnoemelijke schatten over *Nederland* worden uitgestort!

Onder degenen, wien zulk eene heerlijke toekomst tegenlacht, behoort de Schrijver van eene brochure in het laatst van het jaar 1842 te *Groningen* bij L. OOMKENS uitgekomen, onder den titel: *Ontwerp over de Middelen, waardoor het mogelijk zoude kunnen gemaakt worden, om een groot gedeelte der Nederlandsche Nationale schuld op de Oost-Indische Kolonien te converteren, de inkomsten van het Gouvernement in Indië te vermeerderen en aan den on-*

derneminggeest van partikulieren een ruim veld te openen, welken grootschen titel de Schrijver, de Med. Doct. A. C. E. TÖRMEN, schijnt uitgedacht te hebben, om zijne lezers, reeds zonder zijne plannen gelezen te hebben, van voren te doen besluiten: dit boek bevat het eenig redmiddel voor *Nederland!* Wij dachten hier onwillekeurig aan de woorden van HORATIUS:

» Purpureus, late qui splendeat, unus et alter
Assuitur pannus."

Voorzeker het is niet weinig, dat de zeer geleerde Schrijver hier geeft; het is niet alleen een ontwerp over de middelen, om het grootste gedeelte der Nederlandsche schuld, derzelver rente-betaling en aflossing op de Oost-Indische kolonien te kunnen converteren, maar ook, ten tweede, een ontwerp over de middelen, welke er bestaan, om de inkomsten van het Gouvernement in *Indië* te vermeerderen, zonder van het stelsel van monopolisatie der producten af te wijken en (let wel!) zonder den Inlander drukkende lasten op te leggen; en ten derde, een ontwerp omtrent de wijze, hoedanig er aldaar aan den ondernemingsgeest van partikulieren een ruim veld is te openen en aan dezelven gelegenheid te geven, om zoo wel hunne kapitalen, als hunne kundigheden op eene doelmatige wijze te kunnen aanwenden. — Die ontwerpen, wij erkennen het, moeten, zonder dat wij nog eens weten, welke dezelve zijn, grootsch, belangrijk en afdoende wezen en..... het Gouvernement zal dan ook wel geenszins achterlijk blijven, na met dezelve bekend te zijn gewor-

den, die bij de hand te nemen en tot opbeuring en redding van 's Lands Finantien aan te wenden!!

Doch hierin heeft de Schrijver zich vergist en zullen allen zich vergissen, die, zonder grondige kennis der veelal zeer ingewikkelde Indische aangelegenheden, zoo als de Schrijver deze niet in genoegzame mate toont te bezitten, plannen beramen en willen aanbevelen, welke als geheel niet met de belangen der Indische bevolking en derzelver instellingen vereenigbaar, reeds daarom, wij hebben reden zulks te veronderstellen, bij ons Bestuur, hoe aanlokkend dezelve dan ook immer bij den droevigen staat van 's Lands Finantien zijn mogen, hoegenaamd geenen ingang kunnen vinden.

Het eerste en voornaamste plan, dat genoemde Schrijver aan de hand geeft, is niet nieuw; hij begint aldus zijne brochure:

»Om dit doel te bereiken," (namelijk om het »grootste gedeelte van onze schuld, derzelver rentebetaling en aflossing op de Oost-Indische Kolonien te kunnen converteren) »bestaat er maar één middel, »reeds door den Graaf VAN DEN BOSCH aan de hand »gegeven. Dit middel is afstand van reeds produc»ten opleverende Distrikten voor een zeker getal ja»ren aan particulieren, tegen betaling van eene ze»kere hoeveelheid producten aan het Gouvernement, »voor de actiënhouders der Nederlandsche Nationale »schuld." De Heer TÖNSEN geeft dus hier niet zijn eigen idée, maar dat van den Graaf VAN DEN BOSCH op, en »hij veroorlooft zich, om eenige aanmerkin»gen over dat voorstel van den Graaf VAN DEN BOSCH »er bij te voegen." Men zou dus welligt kunnen

meenen, dat de zaak reeds ten voordeele van den Schrijver beslist was, omdat de Graaf VAN DEN BOSCH het eerst het plan aan de hand had gedaan, waarbij de Schrijver slechts iets zal voegen; doch hoezeer wij de goede bedoelingen van genoemden Graaf erkennen, zoo zijn wij tevens overtuigd, dat noch al zijne, als Commissaris-Generaal over Nederlandsch Indië of als Minister van Kolonien in het werk gestelde plannen het doel hebben geraakt, noch, dat dit plan, hetgeen hij ontworpen had, om onze schuld voor het grootste gedeelte af te lossen, door hetzelve op de Oost-Indische Kolonien te converteren, eenigzins aannemelijk was en daarom ook te regt, als overdreven en onuitvoerlijk door 's Lands Regering is afgekeurd.

Het project van den Graaf VAN DEN BOSCH, waarvan de Heer TÖNSEN gewag maakt en hetgeen hij nader zal toelichten, is vervat in eene brochure in 1840 bij de Gebroeders VAN CLEEF te *'s Gravenhage* en *Amsterdam* uitgegeven, getiteld: *Iets over de Finantiele aangelegenheden van het Rijk.* Daar hetzelve den Heer TÖNSEN tot eigenlijken grondslag gediend heeft om zijne plannen meer breedvoerig uiteen te zetten, zoo zullen wij hetzelve hier in zijn geheel overnemen, te meer, daar wij er meermalen op zullen terugkomen.

Wij veroorlooven ons echter, opdat onze beschouwingen niet al te zeer gerekt zouden worden, om sommige der bijgebragte bewijsgronden dadelijk in de onderstaande aanteekeningen nader toe te lichten of gedeeltelijk te wederleggen.

» Men geloove echter niet," wordt op bladz. 21 ge-

zegd, »dat het onderhavige ontwerp zeer te zamen »gesteld, of van een twijfelachtigen uitslag zijn zou, — »integendeel, hetzelve is in zijnen aard eenvoudig, »bevattelijk, en belooft allezins eene goede uitkomst: »hetzelve is voornamelijk gegrond op het overbren-»gen van een gedeelte onzer schuld, en de aflossing »derzelve, op onze Oost-Indische domeinen, zoodanig »dat daardoor zoowel het belang der geldschieters als »dat van den staat zelve bevorderd wordt, zonder »bezwaar voor onze Koloniën of derzelver bewoners, »en het is tevens dermate ingerigt, dat met het ver-»lies van *Java* de Staat ontheven zou zijn van het »gedeelte der schuld, dus op hetzelve gevestigd.

»Dat tot zulk een doel, in de eerste plaats gevor-»derd wordt, *eene beleenbare waarde*, valt dadelijk »in het oog. — *Java* kan die waarde opleveren, »daaraan behoeft niet te worden getwijfeld. Nog »zeer kort geleden is het landgoed *Pamanoekan* 1) »door een ingezeten van *Java*, thans hier aanwezig, »gekocht voor ongeveer drie millioenen guldens. Er »zijn in onze Oost-Indische bezittingen meer dan

1) Men moet hierbij wel degelijk in het oog houden, dat het hier bedoelde landgoed bij dezen koop uit de hand van den eenen partikulier in die eens anderen overging, nadat het eerst gedurende het Engelsche tusschenbestuur vervreemd was geworden. Dan dit daargelaten zijnde, zoo kan men geenszins, uithoofde van éénen verkoop, ook de waarde der overige *tweehonderd perceelen* even hoog aanslaan, waarop het toch bij eene *solide beleenbare waarde* hoofdzakelijk aankomt. Immers verreweg het grootste gedeelte van de bedoelde perceelen of districten bevindt zich voorzeker in geen zoo voordeeligen staat van bebouwing, als *Pamanoekan*; en al stelde men, dat dit zoo ware, ten minste in geene zoo gunstige gelegenheid voor den afvoer der producten, eene omstandigheid, die op de waarde der grondstukken, vooral op *Java*, den grootsten invloed heeft.

»twee honderd landgoederen van gelijke waarde, het »eigendom van het Gouvernement, aan te wijzen, »die alle, waren slechts de noodige fondsen voor»handen, binnen weinige dagen gretig zouden kun»nen worden verkocht. Doch behalve dat daartoe »het vereischte kapitaal niet voorhanden is, zou die »wijze om het *problema* op te lossen, niet stroo»ken met onze overige belangen. De oplossing van »het vraagstuk moet dus op eene andere wijze wor»den beproefd.

»Het middel van contracten, zoo als zulks thans »op *Java* bestaat, is vatbaar, om met de vereischte »wijzigingen, aan alles wat hier redelijker wijze ge»vorderd worden kan, te voldoen.

»Die contracten berusten op het beginsel, dat van »Gouvernementswege met de hoofden en bevolking »van een bepaald district, wordt overeengekomen [1]), »om eene zekere hoeveelheid suikerriet, of eenig an»der ruw product, voor de markt van *Europa* ge»schikt, te teelen: met dat ruwe product kan de »inlander betalen zijne verschuldigde *landrente*, of »zoo zulks wordt verlangd, wordt de waarde daar»van uitgekeerd in kopergeld, als wanneer de in»lander van zijne zijde verpligt is, de *landrente* te »voldoen.

---

1) De uitdrukking: *overeengekomen*, zou hier algemeen zoo opgevat kunnen worden, als berustte dit op de *vrijwillige* toestemming der inlandsche bevolking. Er kan echter alleen bedoeld worden, dat deze daartoe *gelast* wordt, daar in het algemeen de wensch van den Vorst of van het Bestuur, ja zelfs die der Landheeren op *Java* met een bevel gelijk staat, waaraan de gemeene man blindelings moet gehoorzamen.

»Deze ruwe producten, voor zoo verre dezelve »eene nadere bewerking vorderen, worden afgestaan »aan een ondernemer of zoogenaamden contractant, »voor tien, vijftien of twintig jaren, en aan dezen »een voorschot verleend (althans was dit het geval ge- »durende de eerste jaren na het invoeren dier con- »tracten), toereikende, om de fabrijken op te rig- »ten, ter bearbeiding van het product. Aan een »en ander is de voorwaarde verbonden, dat het ge- »leverde ruwe product, de rente van het voorschot »en de aflossing daarvan, met het fabrijkaat zal wor- »den voldaan, tot een overeengekomen prijs: b. v. »betrof het eene suikeronderneming, dan moesten »de opgegeven lasten in suiker worden gekweten, »tegen *f* 10,00 kopergeld de pikol. De meerdere »suiker, die de ondernemer verkreeg, dan tot deze »betaling gevorderd werd, was zijn bijzonder ei- »gendom, waarover hij naar goedvinden kon be- »schikken [1]).

»De suiker aan de vrije markt te *Batavia*, is tot

---

[1]) Van deze bepaling, dat de ondernemer over de meerdere hoeveelheid suiker, als tot welker levering hij zich jegens het Gouvernement had verpligt, vrijelijk beschikken kon, is men spoedig, en reeds onder het Bestuur van den Heer VAN DEN BOSCH als Commissaris-Generaal over Nederlandsch-Indië, afgeweken, blijkbaar met het doel, om zich van regeringswege zoo veel mogelijk van alle produkten meester te maken. Deze maatregel heeft echter, bij de aanmerkelijke daling der suikerprijzen in *Europa*, zeer wrange vruchten gedragen, zoo dat, in plaats van winst, jaarlijks millioenen schats daardoor voor den lande verloren zijn gegaan. Indien deze suiker op *Java* aan de vrije markt gebragt ware, zou dit veel tot verlevendiging van den handel hebben bijgedragen en zeker het gebrek aan Specie niet tot die buitengewone hoogte zijn gestegen, welke zich reeds jaren lang op *Java* doet gevoelen en den nadeeligsten invloed op den gang van alle zaken uitoefent.

»dus verre niet minder dan tot *f* 13 zilver verkocht, »zoodat het Gouvernement op de landrente [1]), in- »dien de suiker op *Java* verkocht was geworden, »ongeveer 60% zou hebben geprofiteerd, en een ge- »lijk voordeel op de rente en de voorschotten zou »verkregen zijn geworden. Doordien echter de sui- »ker, voor rekening van het Gouvernement, naar »*Europa* is verzonden, is zulks geenszins het geval. »Dan het voordeel op die wijze opgeofferd, heeft ge- »strekt, om onze rederijen en koophandel aanmer- »kelijk uit te breiden en te bevoordeelen.

»De invoering dier contracten heeft dat gelukkig »effect gehad, dat daardoor eene bron van welvaart »is geopend geworden voor de inlandsche bevol- »king, — allerwege onder dezelve lust tot arbeid is »ontstaan en de rust en tevredenheid daardoor aan- »merkelijk zijn bevorderd [2]).

»Voor de contractanten zijn die ondernemingen »zoo voordeelig geweest, dat velen na drie of vier ja- »ren, het vruchtgebruik van hunne contracten met

---

1) De verrekening der landrente komt hier volstrekt niet te pas, als welke reeds lang bij den aanbouw van suikerriet is afgeschaft geworden, waardoor dan ook de Inlander meer dan te voren is bevoordeeld en des te sterker tot deze Kultuur wordt aangespoord. Te gelijk verlieze men niet uit het oog, dat geenszins de Inlander, maar de Europesche of Chinesche contractant de suiker aan het Gouvernement levert.

2) Ja, vooral sedert de Gouverneur-Generaal over Nederlandsch-Indië *ad interim*, de Heer BAUD, de verrekening met landrente afgeschaft heeft en de Inlander op betere prijzen voor het suikerriet rekenen kan, is dit het geval. De rust en tevredenheid der inlandsche bevolking is dan ook geenszins een gevolg van de contracten, maar van *de goede betaling voor het suikerriet*, *zonder eenige bemoeijing* der Europesche of Chinesche contractanten.

»*f* 150,000 tot *f* 500,000, winst aan anderen hebben »kunnen overdoen, en de aanvragen om contracten »te sluiten zijn zoo menigvuldig geworden, dat daaraan met geene mogelijkheid, zoo als de zaken nu »staan, heeft kunnen worden voldaan: het is zelfs »overbodig geworden, bij het aangaan van nieuwe »contracten, verdere voorschotten te verleenen 1).
»Door middel van deze contracten, is tevens voor het »Gouvernement een geschikt middel verkregen, om »het excedent van Indië jaarlijks te kunnen remitteren.

»Dat zelfde stelsel nu is, met eenige wijzigingen, »vatbaar, om als middel ter rente-betaling en aflossing van een naamwaardig gedeelte onzer schuld, »te worden aangewend.

»Het is hier de plaats niet, om dat stelsel in die »bijzonderheden te behandelen, welke geene onmiddelijke betrekking hebben tot ons doel. Genoeg »zoo het uit eene ontwikkeling van de hoofdtrekken »daarvan blijkt, dat hetzelve aanwendbaar is, en »men een goeden uitslag daarvan mag verwachten.

»De *Residentiën* of *provinciën* op *Java*, zijn verdeeld in regentschappen en deze in *districten*, van »*vier-* tot ongeveer *veertig duizend* bewoners bevattende en, voor zoo verre die tot de koffijteelende »districten behooren, een geëvenredigd aantal pikols »koffij opleverende. Men kieze nu ten voorbeeld, een »*district* hetwelk 6,000 pikols koffij gemiddeld jaarlijks opbrengt.

---

1) Hiermede heeft men zich op *Java* wel gevleid, maar deerlijk bedrogen gezien, hoofdzakelijk omdat men van de uitbesteding der contracten niet wilde afwijken.

»Zoo het vruchtgebruik van zulk een *district*, aan »een contractant werd afgestaan, tegen een te convenieren prijs, en onder bepaling, dat die voldaan »zal moeten worden in koffij, door middel van de »Handel-Maatschappij, in consignatie, op dezelfde »voorwaarden als de Gouvernements producten naar »Nederland te zenden, dan zal op die wijze een »beschikbaar inkomen worden verkregen[1]), en dit »kunnen strekken ter betaling eener rente en aflossing van een geëvenredigd kapitaal, op zulk een »*district* genegotiëerd en daarvoor verbonden.

»De landbouw in alle die *districten* is voor zeer »groote uitbreiding vatbaar; den contractant moet »daartoe het regt worden toegekend, en de vrije »beschikking over dat meerdere overgelaten worden, »tegen afstand van een gedeelte daarvan aan het »Gouvernement.

»Zoo nu van een *district*, 6,000 pikols koffij op»leverende, jaarlijks betaald wordt in koffij *f* 150,000,

---

1) Dit beschikbaar middel of inkomen voor het Gouvernement aan koffij kan, zoo als wij uit de hierbij gevoegde aanteekening zien, of geheel, of ten deele uit de landrente en andere tegenwoordige inkomsten van hetzelve gevonden worden, welke echter door den afstand van zoodanig koffij-leverend distrikt aan den aannemer moeten overgaan. Dit middel staat derhalve nagenoeg gelijk met alle andere inkomsten der Regering op *Java*, die gedeeltelijk eene veel zekerder heloonbare waarde daarstellen, dan het produkt van de koffij, en bij eene conversie der nationale schuld op de Kolonien, zoo als hier bedoeld wordt, veeleer in aanmerking verdienen te komen, dan *het vruchtbaarste gedeelte van het geheele eiland Java met deszelfs bevolking aan het beheer van eenige honderd partikuliere ondernemers over te leveren*, en zich van regeringswege alleen met de politie en het toezigt over den Javaan, gelijk zulks thans in den omtrek van *Batavia* plaats heeft, te vergenoegen.

»zal daarop een kapitaal genegotiëerd kunnen worden van $2\frac{1}{2}$ millioen gulden, en daarvan 5°/₀ rente »en het overige als aflossing jaarlijks kunnen worden »toegezegd [1]).

»De rente-betaling en aflossing van dit kapitaal, »verdeeld in actiën van ƒ 1,000 ieder, zou bovendien »door het Rijk, bij wettelijke bepalingen moeten »worden gegarandeerd, onder toezegging, dat, zoo »aan de gestipuleerde voorwaarden niet werd voldaan, »die obligatiën ten allen tijde, voor zoo ver het on»afgeloste gedeelte betrof, tegen 5°/₀ inschrijvingen »op het grootboek zouden kunnen worden verwisseld.

»Die obligatiën zouden alsdan hier te lande ver»krijgbaar kunnen worden gesteld, tegen inschrij»vingen op het grootboek of tegen Indische schuld, »en andere 5°/₀ rentende effecten ten laste van den »Staat, of wel, die obligatiën zouden kunnen wor»den verkocht en daarvoor de genoemde effecten »worden ingekocht en vernietigd.

»Het behoeft geen betoog, dat zulk eene obligatie, »op een executeerbaar effect gehypothekeerd en op de »voorgestelde wijze gewaarborgd, van hooger waarde »zijn moet, dan de gewone staats-schuld. Wat toch

---

1) »De inkoopsprijs der koffij, welke met het transport tot aan de zee»haven ƒ 15 koper bedraagt, moet uit de landrente, welke de Javaan »betaalt, gevonden worden. Mogt deze in het district meer dan toe»reikende zijn ter betaling daarvan, dan zou de jaarlijksche opbrengst, »in die evenredigheid *meer*, of niet toereikende zijnde, *minder* bedra»gen, of wel, die zaak op eene andere gepaste wijze kunnen worden »geregeld. Ook de overige producten, die in zulk een district mogten »vallen, voor zoo verre daarvan het voordeel thans door het Gouverne»ment genoten wordt, zouden aan den contractant tegen eene billijke »remuneratie moeten worden afgestaan.

De Schrijver van het IETS.

»zou van deze worden, zoo eenmaal het eiland *Java* »werd verloren? Er bestaat zelfs weinig vrees, dat »zelfs in zulk een geval, de houders van aandeelen »dier schuld, inschrijving op het grootboek verlan- »gen zouden, daar men niet kan aannemen, dat een »vijand het verband wettiglijk op eenig district ge- »legd, niet zou respecteren. Tot bewijs daarvan kan »strekken, dat de meeste plantaadjes te *Suriname* »met groote schulden zijn bezwaard en de geldschie- »ters hier te huis behoorende, hunne *plantaadjes*, »door een' administrateur doen beheeren. Wat nu »anders is een *district* op *Java*, dan eene *plan-* »*taadje*, door ingezetenen van het Rijk beleend en »daarvoor verbonden? De kolonie *Suriname* is twee- »maal door de Engelschen genomen en altijd zijn die »verbanden geëerbiedigd, evenzeer als in *Berbice*, »*Essequebo* en *Demerari*, en waarom zou zulks dan »op *Java* minder het geval zijn?

»Maar gesteld (om de vooronderstelling tot het ge- »heel onwaarschijnlijke te vervolgen) dat alles had »geen plaats, de vijand weigerde die verbanden te »erkennen, dan nog zou de geldschieter, gelijk reeds »is aangemerkt, van geen slechter conditie worden, »dan hij anders geweest zou zijn, had hij zijne in- »schrijvingen op het grootboek behouden, daar hij »die voor het nog onafgeloste gedeelte terug beko- »men kan, en evenmin — het Gouvernement: in- »tegendeel, hetzelve zou, zelfs dan nog zoo veel »minder te betalen hebben als er reeds schuld zou »zijn afgelost. Dan er bestaat geen de minste »grond, gelijk gebleken is, om zulk eene handelwijs »als waarschijnlijk aan te nemen, en al moest dus

»het eiland worden afgestaan, dan nog zou de wet-»tigheid der verbanden worden erkend. Hoe toch »zou men de contractanten van de verpligting kun-»nen ontslaan, om de bedongen inkomsten te be-»talen aan hem, dien hij zulks verschuldigd was? »Of zou men deze verbindtenis almede ter zijde »schuiven, en derhalve het regt van grondeigen-»dom 1), dat tot dus verre in alle oorlogen in de »koloniën is geëerbiedigd, ter zijde stellen?

»De zaak is derhalve, niet alleen uitvoerlijk, dit »wordt bewezen door de veelvuldige contracten van »gelijksoortigen aard, reeds op *Java* gesloten 2), maar »zij levert tevens een grooten waarborg op voor de »bezitters van het effect en is voor den staat met »weinig gevaren verbonden. Het is zelfs zeer wel »mogelijk, dat zoo eenmaal deze effecten aan de »beurs een geregelden koers zullen hebben erlangd

1) Alzoo verbeeldt zich de schrijver, dat wanneer *Java* in handen van den vijand mogt vallen, deze den grondeigendom van zulke van wege den Staat verhuurde districten (want waar zijn zij anders voor te houden?) eerbiedigen, en zich niet alle vroeger door het Moederland genotene inkomsten toeëigenen zou! Waarlijk, hiertoe behoort één sterk geloof, nadat de Engelschen niet eens de vroeger op de Koloniën gevestigde Oost-Indische schuld erkend, en zelfs op *Java* geheele landstreken, gelijk *Soekaboemie*, *Pamanoekan*, *Indramayo*, enz. verkocht hebben, aldus, in navolging van het door DAENDELS gegeven voorbeeld, willekeurig over de vrijheid der Inlanders beschikkende, zij, die het deden voorkomen, alsof zij de ketenen der slavernij voor altijd verbroken hadden!

2) Juist die zelfde contracten, waarop men zich hier beroept, bewijzen eigenlijk niets voor deze stelling. Immers, hetzij voor *suiker* of *indigo*, heeft bij dezelve de contractant ter andere zijde, dat is, de Europesche of Chinesche ondernemer, hoegenaamd niets over de Kulturen te zeggen. Hij maakt *suiker* of *indigo* uit de grondstoffen, welke hem op bevel der Regering door den Inlander worden geleverd.

»en boven pari mogten staan, voor volgende leenin-»gen geene guarantiën zullen worden gevorderd, »evenmin als die voor de West-Indiën zijn verleend.

»Dat door zulke contracten, de inkomsten van het »Gouvernement, in den eigenlijken zin althans, niet »dadelijk worden vermeerderd, evenmin als ver-»minderd, behoeft geen betoog; want of die koffij »voor rekening van de contractanten wordt overge-»voerd tot betaling van de rente en aflossing, dan »of die voor rekening van het Gouvernement overge-»zonden wordt, maakt geen verschil. Alleen wordt »op die wijze het gegronde vooruitzigt verkregen, »dat, zoo onverhoopt *Java* mogt worden verloren, »ook de nationale schuld met zoo veel zou worden »verminderd, als daarop aan kapitaal op de voorge-»stelde wijze zou zijn gevestigd, en dit voorwaar is »eene zaak van geen gering aanbelang in onzen te-»genwoordigen toestand.

»Dat het al verder op *Java* aan geene menschen »zal ontbreken tot het aangaan van zulke contracten »genegen, behoeft niet te worden betwijfeld, daar »dezelve het vooruitzigt openen van binnen zeer wei-»nige jaren een zeer aanzienlijk fortuin, nagenoeg »zonder risico, te kunnen verwerven en zelfs zonder »dat daartoe, in de meeste gevallen, een groot ka-»pitaal wordt vereischt [1]).

»Het Gouvernement bezit reeds op *Java* 900,000 »pikols koffij. Daarop alleen zouden 375 millioenen

[1]) Wij willen gaarne toestemmen, dat zulke aannemers in korten tijd een zeer aanzienlijk fortuin kunnen bijeen brengen, maar niet dan ten koste van het zweet en de onderdrukking des Inlanders, die aan hun beheer wordt overgeleverd.

»kapitaal kunnen worden gevestigd, en op de overige gronden, zoo op *Java* als in onze overige bezittingen welligt nog een gelijk bedrag: zoodat »er in het vervolg van tijd welligt 750 millioenen »schuld op Indië zouden zijn over te dragen. Doch »al wilde men dit voorloopig maar stellen op 800 »millioenen, dan nog zou daardoor de Staat reeds »van een naamwaardig gedeelte zijner schulden zijn »ontlast.

»De wijze waarop *Indië* thans bestuurd wordt, »zou daardoor tevens geene noemenswaardige verandering ondergaan. Alleen zouden de districten beheerd worden door contractanten, in plaats van »Gouvernements ambtenaren; blijvende echter de politie en het toezigt over den *Javaan* aan 's Gouvernements ambtenaren voorbehouden, gelijk zulks »thans plaats heeft in de *Ommelanden van Batavia*, »waar de gronden geheel *allodiaal* zijn. De verandering zou dus eigenlijk daarin bestaan, dat met dit »ontwerp de contractanten den landbouw zouden »kunnen uitbreiden in hun eigen belang, tegen afstand van een billijk aandeel van het voordeel daarvan aan het Gouvernement; terwijl hetzelve na verloop van 25 jaren de volle vruchten der verbetering »plukken zou. Thans moeten die uitbreidingen geschieden door Gouvernements ambtenaren, die daarvan wel eenig voordeel genieten [1]), maar geenszins

1) En reeds is men op vele plaatsen hiermede te ver gegaan, gelijk dit aan den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal op zijne laatste inspectie-reize door *Java* is gebleken, zoo dat hij het, in het belang van den Inlander, noodzakelijk acht, dienaangaande groote beperkingen tot stand te brengen.

»zulk een voordeel, als de contractant daarvan ver-»wachten kan.

»Nog verdient te worden opgemerkt, dat, daar »de schuld binnen 60 jaren zou zijn afgelost, er ten »minste tweemalen in eene eeuw, gelegenheid be-»staan zou, om zich van eene gelijke schuld van 300 »millioenen, zoo de noodzakelijkheid het vorderen »mogt, te ontleenen, en derhalve ook voor de toe-»komst aan den staat een hulpmiddel zou zijn voor-»behouden, waarop buiten *Nederland* geen andere »natie bogen kan.

»De aflossing der schuld, op de voorgestelde wijze, »zou de Gouvernements-inkomsten van Indië, met »ongeveer 3 millioenen jaarlijks verminderen: dan wij »hebben reeds doen zien, dat, de Handel-Maat-»schappij afbetaald wordende, op eene meerdere ont-»vangst van 8 millioenen kan worden gerekend. Zoo »daarvan 5 à 6 millioenen voor het thans bestaande »te kort worden bestemd, zouden er 2 à 3 millioe-»nen voor de onderwerpelijke aflossing overblijven, »die wel niet dadelijk benoodigd zullen zijn, en daar »de baten in Indië ieder jaar toenemen, zal het fonds »ter aflossing, tijdig genoeg op 3 millioenen ge-»bragt kunnen worden en er dan nog 6 millioenen »ter dekking van de bedoelde te korten overblijven.

»Ik vermeen het nogmaals te moeten herhalen, dat »het hier de plaats niet is, om dit onderwerp in alle »bijzonderheden te ontwikkelen. Genoeg zoo het »gebleken is, dat ook in dit opzigt het door den ge-»wezen Minister van Kolonien geopperde vooruit-»zigt, geenszins als hersenschimmig kan worden be-»schouwd, en daarvan de opgegeven uitkomsten kon-

»den worden verwacht, — en is dit zoo, — bestaat »er niet alleen middel, om met onze inkomsten onze »uitgaven te bestrijden, maar zelfs om de Staats»schuld binnen gepaste grenzen te beperken, — dan »moge oppervlakkig de financiële staat van het Rijk »ongunstig schijnen, zij is dit echter niet, zoo men »onze hulpbronnen in aanmerking neemt."

De Heer TÖNSEN nu op dit project van den Graaf VAN DEN BOSCH aanmerkingen makende, met het doel om hetzelve te meer aan te prijzen, zegt, dat hetzelve allezins uitvoerbaar is, want dat die tweehonderd perceelen gemakkelijk door het Gouvernement van de hand zouden kunnen gezet worden, dat hetzelve slechts zoo vele Dessa's bij die perceelen zou behoeven te voegen, als noodig waren om dezelve te kunnen beplanten en verzorgen. Ieder van dezelve moest, om 5000 *Pikels* koffij te kunnen opbrengen, reeds 2,000,000 vruchtdragende boomen hebben, tot onderhoud waarvan 2000 huisgezinnen noodig waren. Ook zouden er, volgens hem, wel tweehonderd perceelen te vinden zijn, die elk reeds 5000 *Pikels* koffij opleveren, indien het Gouvernement al de koffij-plantaadjen op *Java*, welke thans ongeveer een millioen *Pikels* opbrengen, aan partikulieren in huur afstond.

Indien men echter dit ontwerp, en de middelen, welke tot uitvoering van hetzelve worden aangewezen, naauwkeuriger nagaat, zal men zich kunnen overtuigen, dat, wel verre dat *het tegenwoordig Bestuur in Indië daardoor geene noemenswaardige verandering zoude ondergaan*, dezelve integendeel op de volslagen omverwerping van de wijze, waarop

Java van oudsher en nog tegenwoordig bestuurd wordt, berusten, zoo dat deszelfs toepassing, volgens de beginselen eener gezonde staatkunde, reeds uit dien hoofde zeer gevaarlijk te achten is. Immers, behoort *Nederland* aan de Indische bevolking dat regt niet te doen wedervaren, waarop zij billijk aanspraak heeft, om, door de banden van onderling belang en wederzijdsche goede verstandhouding, Moederland en Kolonie hechter aan elkander te verbinden? — En zou daartoe nu wel kunnen strekken het overdragen der ontzettende schuld van *Nederland* op de Kolonie, met verkrachting der van oudsher verkregene regten van de Indische bevolking, en met willekeurige verbreking der bestaande verbindtenissen en overeenkomsten?

Of beteekent dan het sints onheugelijke tijden op *Java* gevestigde *Dessa's* of *Dorpbestuur*, dat eigenlijk Palladium der Javaansche vrijheid, zoo weinig in de oogen onzer Staatsmannen, dat zij het door een' willekeurigen maatregel, als de bovengenoemde, gelijk in de *Bataviasche Ommelanden*, geheel uit elkander rukken en zoo goed als vernietigen zouden? — Hetgeen eene lange reeks van eeuwen weldadige vruchten droeg voor de bevolking en haar nog eenigermate tegen onbillijke aanmatigingen en knevelarijen van tyrannieke overheersching beveiligde, hetgeen zelfs het hun te vuur en te zwaard opgedrongen *Islamismus* genoodzaakt was te eerbiedigen, dat *Dessa's Bestuur*, waaraan de Inlander te regt, als aan een dierbaar kleinood, gehecht is, zullen Christenen hem dat ontnemen? — Heeft onze natie, heeft ons Bestuur zich, door het invoeren en

uitbreiden van Europeesch landbeheer in de westelijke gedeelten van dit eiland, niet reeds genoeg gehaat gemaakt bij de Inlandsche bevolking, om het zonder vrees voor de schromelijkste gevolgen nog verder, of, zoo als de bedoeling is, op alle landstreken van *Java*, die koffij voortbrengen, te willen toepassen? Is niet juist hierin, dat hij zich, onder anderen, herhaalde inbreuken op de huishoudelijke instellingen der Javanen veroorloofde en door het vervreemden der *Buitenzorgsche landen* grootere uitbreiding aan het Europeesche landbezit zocht te geven, het voornaamste en billijke verwijt tegen het anders in vele opzigten door belangrijke uitkomsten gekenmerkte Bestuur van den Maarschalk DAENDELS gelegen, waarom het nog op den huidigen dag bij de Hoofden en het volk evenzeer algemeen gehaat is? — En waarlijk, is dan de toestand des Inlanders zoo benijdenswaardig, dat wij hem de geringe maat van vrijheid en levensgenot, welke hem door zijne voorvaderlijke instellingen onder het toezigt en de leiding zijner Hoofden gewaarborgd wordt, nog moeten misgunnen? Kunnen wij met eenigen schijn van regt de laatste vonk van volksvrijheid en persoonlijke onafhankelijkheid geheel bij hem uitblusschen, door land en volk *aan het beheer van vreemde Contraktanten over te leveren?* — Neen, eene zoo oneerlijke handelwijs, welke niet op het behoud van hetgeen als nuttig en heilzaam erkend is, maar op een beginsel van omverwerping steunt, kan nimmer bij ons goedkeuring vinden, die juist in het eerbiedigen van geheiligde volksinstellingen en de *instandhouding van het Inlandsch Bestuur den voornaam-*

sten steun onzer heerschappij over Java gelegen achten! Want neemt men dit Inlandsch Bestuur aldaar weg, dan is inderdaad de ingezeten aan de willekeur van bijzondere personen overgeleverd en daarvan afhankelijk, en, wat meer is, in dit geval van vreemde *pachters*, welke, even als overal in alle kolonien, geene middelen zullen ontzien, om zich ten kosten van den oorspronkelijken inboorling te verrijken en hem te onderdrukken: hetgeen toch zeker niet de weg is om de Kolonie met duurzame banden aan het Moederland te verbinden.

Maar gesteld, dat wij ons in deze niet aan de bestaande volksgebruiken en den vorm van het Inlandsch Bestuur behoefden te bekreunen, — ofschoon dit, naar ons oordeel, door eene wijze staatkunde wordt bevolen, te meer daar onze voorouders zich inzonderheid hierdoor het bezit van *Java* hebben mogen verzekeren [1]), — wij kunnen met eenen zoo gewel-

---

[1]) Zie de belangrijke *Verhandeling* van den Commissaris-Generaal S. C. NEDERBURGH: *of, en in hoe' verre het nuttig en noodsakelijk zijn soude de Oost-Indische Bezittingen van dezen Staat, ofte sommigen derzelven te brengen op den voet der West-Indische volkplantingen* enz. p. 80: »uit de beschrijving van VALENTYN en anderen is genoeg bekend, op wat wijze het vermogen van de Oost-Indische Maatschappij op het eiland *Java* uit kleine beginselen is aangegroeid, »zoo dat zij eindelijk een aanziënlijk gedeelte van dat kostbaar eiland in »eigendom verkregen heeft; terwijl de nog overgebleven Vorsten derzelver Rijken in leen bezitten, en verpligt zijn aan haar de hulde »te bewijzen, welke zij bevorens van haar pleegen te ontvangen. Deze »voorrechten echter zouden slecht bevestigd en bewaard zijn gebleven, »indien daar van niet een gematigd gebruik was gemaakt, hetwelk zoo»wel eer doet aan het karakter, als aan de doorzigt van hun, welke »in onderscheiden tijden het opperbestuur in *Indiën* hebben helpen uit»oefenen: de wetten en zeden der Javaanen eerbiedigende, heeft men »hun het ongestoord genot daar van gelaten, ja, voor zoo ver zulks te

digen maatregel, als deze, om het beheer over de koffij-opleverende distrikten aan eenige honderd pachters af te staan, ook uit aanmerking der regten van eigendom, welke bij de wet aan de bevolking zijn gewaarborgd, niet instemmen en moeten een zoodanig voorstel voor ten eenen male onuitvoerbaar verklaren, ten ware het Bestuur op *Java* voortaan willekeurig geweld tot grondslag mogt hebben. Want ofschoon men het daarvoor houden mag, dat, even als zulks in *Hindostan* en de meeste Aziatische rijken het geval is, de Vorst ook op *Java* 1), als opperheer, eigenaar van den grond is en het gebruik daarvan op zekere voorwaarden aan de opgezetenen toestaat, zoo is het aan den anderen kant onbetwistbaar, dat de onbepaalde grondeigendom, door on-

---

»passe kwam, zich daar naar geschikt zoo dat zelfs in alle die Provin- »tien, alwaar de Compagnie de volstrekte Opperheerschappij bezit, tot »op dit oogenblik de Javaan bestuurd wordt door zijn eigen Regenten »en mindere hoofden, geoordeeld wordt volgens zijne eigen wetten, leeft »naar zijne voorouderlijke gewoontens, en, over het algemeen genomen, »het aanwezen der Maatschappij voornamelijk daaraan kent, dat het ge- »heele eiland zich van het eene einde tot het andere bevindt in eene »staat van rust en vrede, welke er te voren onbekend was, doch zich »successivelijk heeft gevestigd, naar mate het vermogen der Maatschappij »op hetzelve is aangegroeid."

1) »De *Bataviasche Ommelanden* derhalven uitgezonderd" — zegt dezelfde kundige Landvoogd in voornoemd werk p. 38 — »alwaar de »genomen proef van territoriaalen eigendom zoo slecht is uitgevallen, »leeft de Inlander op geheel *Java* nog onder het Bestuur van zijne eigen »Vorsten en Regenten, volgens zijne aloude zeden en wetten, onder een »weldadig oppertoezigt van de Maatschappij: dit Bestuur is gegrond op »het in *Asia* algemeen aangenomen en heerschend beginsel, dat de »Vorst is eigenaar van den grond, en daarvan aan den landzaat alleen »het gebruik toestaat op zekere voorwaarde, en onder zekere Con- »tributien."

gestoorde instandhouding van het meer gemelde *Dessa's*-Bestuur, voor den Souverein op *Java* steeds aan vele en dikwijls zeer groote beperkingen onderhevig is geweest, zoo dat dezelve in het algemeen niet veel meer was, dan een *servituut* of *erfpacht* op de grondstukken, welke door de bewoners van de *Dessa* in het gemeen bezeten werden. Deze verhouding van den grondeigendom werd door onze, vooral in alles, wat de huishoudelijke inrigtingen van den Inlander betrof, in het algemeen zoo wel onderrigte ambtenaren der voormalige Oost-Indische Compagnie nooit uit het oog verloren, en wij vinden daarover onder anderen door den beroemden NEDERBURGH, op bladz. 81 van het aangehaalde werk, het volgende gezegd: »Men moge het regt van eigendom van de Compagnie »enz. op het geheele eiland *Java* zoo hoog opvijze»len als men wil, het is zeker, dat zulks door de »Vorsten van *Java*" (en even min volgens onze overtuiging door de Inlanders!) »niet in dien zin begre»pen wordt, dat de Compagnie daarover als eigen »goed, naar willekeur, zoude kunnen beschikken; »ook is zulks aan het Indisch-Bestuur nimmer in »de gedachten gekomen." — RAFFLES zegt dienaangaande, in Art. 61 van zijne *Revenue Instructions*, gedagteekend *Buitenzorg* den 11 Februarij 1814: De aard der betrekking tusschen den leenhouder en den landheer over het eiland is nu volkomen begrepen. In het algemeen gesproken, bestaat er geen eigendomsregt van den grond voor eenig tusschenpersoon tusschen den werkelijken bebouwer en den souverein; terwijl die tusschenpersonen, welke ter eeniger tijd de inkomsten van dorpen of distrikten

mogen genoten hebben, blootelijk als de uitvoerende beambten van het Gouvernement te beschouwen zijn, welke die inkomsten alleen als eene gift van hunnen heer ontvingen, en voor hun leenbezit geheel van zijnen wil afhankelijk waren. Ten aanzien van dit werkelijk eigendomsregt, bestaat er geen twijfel, dat hetzelve oorspronkelijk alleen in den Souverein berustte; maar even zeker is het, dat de eerste ontginners van het land zich zelven, als een billijk loon, geregtigd achtten tot zulk eenen wezenlijken eigendom van den grond, dien zij als het ware nieuw geschapen hadden, dat, terwijl zij, voor het voorregt van wel geregeerd te worden, eene billijke schatting of een zeker aandeel in de voortbrengselen aan de oppermagt betaalden, deze wederkeerig evenzeer gehouden was, om hen of hunne erfgenamen in deszelfs bezit niet te bemoeijelijken. De beschikking over dit aandeel van het Gouvernement was dan ook het eenige, dat naar billijkheid van den wil van het Bestuur afhing, en bij gevolg hebben de veelvuldige wegschenkingen van land, op onderscheidene tijden door verschillende Vorsten gedaan, in geenen deele inbreuk gemaakt op het regt van den werkelijken bebouwer: — alles, wat eenig Gouvernement kon vervreemden, waren alleenlijk deszelfs eigene inkomsten of aandeel in de voortbrengselen. Dit onderwerp is in alle opzigten grondig onderzocht, en het bovenstaande resultaat, voor zoo ver dit eiland betreft, met volkomen zekerheid aangenomen geworden [1]).

---

[1]) »The nature of landed tenure throughout the island is now tho»roughly understood. Generally speaking, no proprietary right in the »soil is vested in any between the actual cultivator and the sovereign;

Ook de Graaf VAN DEN BOSCH zegt met veel juistheid in eene aanteekening, gesteld onder het algemeen overzigt, door hem ontworpen en gedagteekend 28 Januarij 1834, waarvan de zakelijke Extracten zijn medegedeeld bij besluit van den Gouverneur-Generaal *ad interim* van den 28 Maart 1834, N°. 1: »Men heeft geheel te onregte beweerd, dat de Javaan geen denkbeeld bezit van het regt van eigendom op den grond; volgens zijn begrip, strekt zich het regt van den Souverein, op een bebouwd stuk land, niet verder uit dan tot het heffen van het aandeel, dat hem volgens de *Adat* (gebruik) toekomt, of tot het bezwaren van den bezitter met eene openbare dienst, aan de verschuldigde schatting geëvenredigd.

»Voor het overige gaan de gronden op de leden

»the intermediate classes, who may at any time have enjoyed the revenues of villages or districts, being deemed merely the executive officers of government, who received those revenues only from the gift of their lord, and who depended on his will alone for their tenure. Of this actual proprietary right, there can be no doubt that it originally vested solely in the sovereign; but it is equally certain, that the first clearers of the land entitled themselves, as their just reward, to such a real property in the ground they thus in a manner created, that whilst a due tribute of a certain share of its produce for the benefit of being well governed was paid to the sovereign power, that in return was equally bound not to disturb them or their heirs in its possession. The disposal of this government share was, therefore, all that could justly depend on the will of the ruling authority, and consequently the numerous gifts of lands, made at various periods by the several sovereigns, have in no way affected the right of the actual cultivator: — all that any government could alienate was merely its own revenue or share of the produce. This subject has come under full discussion; and the above result, as regarding this island, has been quite satisfactorily established." (Zie RAFFLES *History of Java* II. Appendix ccIII.)

»der familie van den eigenaar over; zij verkoopen »of verhuren die onderling, volgens de *Adat*, en »deze gebruiken bestaan nog overal, waar dezelve »niet door de willekeurige bemoeijenissen der Euro-»peanen met de huishoudelijke aangelegenheden van »den Inlander, zijn vervallen."

Uit het bovenstaande blijkt derhalve, dat de beide laatstgenoemde Staatsmannen het in de hoofdzaak omtrent het landbezit op *Java* met elkander eens zijn, hoe ver zij voor het overige, even als de voormalige Oost-Indische Maatschappij in de toepassing van het regt des Souvereins dienaangaande verschillen mogen. Het zal niet ongepast zijn, dit belangrijk onderwerp eenigzins nader uit een te zetten.

Onze Oost-Indische Compagnie vestigde haar Bestuur op den reeds van oudsher bestaanden regeringsvorm van dit volk, volgens welken de opgezetenen voor het gebruik van landerijen, die voornamelijk in rijstvelden voor hun onderhoud bestaan, tot het doen van heerendiensten en het leveren voor een geringen prijs van zekere produkten verpligt waren. Het ten uitvoer leggen hiervan was aan de Inlandsche Regenten en andere volkshoofden opgedragen, die deze leverantie, zoo wel als den verpligten arbeid, zonder verdere bemoeijing van het Nederlandsche Opperbestuur, volgens de *Adats* of oude instellingen des lands regelden. Kundige en in de dienst der Compagnie grijs gewordene Landvoogden dier gewesten gingen hierbij uit van de grondstelling, dat de Javaan moeijelijk uit eigene beweging tot eenigen arbeid te brengen, en uit zijnen aard ongeschikt is, om aan zich zelven te worden over-

gelaten, zoodat hij het best onder het toezigt en de leiding zijner eigene Regenten en Hoofden, aan welke de Inlander eene zoo groote verkleefdheid betoont, tot vereischte werkzaamheid en tot gebruik maken van zijnen vruchtbaren bodem kon worden aangespoord. Op deze wijs trok de Compagnie van hare toenmalige bezittingen op *Java* vooral rijst, koffij, indigo, peper, katoenen-garens, kurkuma, houtwerken, enz.

De staatsorkanen, welke op het einde der vorige, en in den aanvang der tegenwoordige eeuw bijna alle Staten van *Europa* tot in hunne grondvesten schokten, konden ook op den toestand van *Java* niet zonder invloed blijven, te meer daar zij ook den ondergang der Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij hielpen bespoedigen. De waarschuwende vermaningen van eenen VAN IMHOFF, MOSSEL, en anderen, welke haren achteruitgang en kwijnenden toestand doorgrondden, dat men haar geheel verval in tijds door gepaste middelen moest tegengaan, hadden hier te lande even weinig ingang gevonden, als de betogen van den kundigen NEDERBURGH, hoe onwaardeerbaar het bezit van *Java* in de laatste tijden voor de Compagnie was geworden, en hoe de productie van dat eiland, bij de bestaande inrigtingen, alleen meer dan voldoende was om haar bestaan te verzekeren [1]).

---

1) Zoo vindt men onder anderen op bladz. 72 aangeteekend: »en om »over derzelver waarde en aangelegenheden te kunnen oordeelen, zal »voldoende zijn alhier aan te halen, dat het genoegzaam alleen die »producten van het eiland *Java* zijn, welke het Indisch Bestuur gedu»rende de laatste jaren hebben in staat gesteld, om alle de gewone »uitgaven goed te maken, om de zeer aanmerkelijke en buitengewone

Ook zij, bijna te gelijker tijd met het onafhankelijk volksbestaan van *Nederland* geboren en zoo lang de steun van deszelfs vrijheid en voorspoed, maar nu

---

»onkosten, door den oorlog veroorzaakt, waarvan die eener considerabele vermeerdering van landmagt en andere middelen tot versterking der defensie aangewend, alleen millioenen schats bedragen hebben, goed te maken, om de overgebleven buitencomptoiren van geld en verdere behoeften te voorzien, om de bezoldingen van alle 's Compagnies dienaren, welke te voren grootendeels naar *Europa* pleegen te worden overgemaakt, en aldaar uit 's Compagnies kas betaald, in *Indiën* uit te betalen, om aan onze Fransche bondgenooten aanzienlijke onderstanden te verleenen in geld en goederen, en eindelijk om de Vaderlandsche kas te stijven door een aanzienlijk gedeelte van die producten, hier te lande verkooht en betaald, doch te *Batavia* afgeleverd, — en zulks alles, niettegenstaande de Oost-Indische Bezittingen sedert het jaar 1794 geen den allerminsten onderstand van wegens het Vaderland bekomen hadden, noch in geld, noch in goederen, noch in schepen, noch in manschappen, — en zonder voor een duit schuld te maken; terwijl de hoeveelheid der aan handen zijnde produkten in 's Compagnies pakhuizen nogthans, bij mijn vertrek van *Batavia* in de maand October 1799, grooter was, dan in den aanvang der laatste oorlog."

Zie ook bladz. 200: »*Java kan zoo veel koffij en suiker opbrengen, als men schepen zal kunnen en willen zenden om ze af te halen:* deze waarheid steunt op de zekerste gronden, en zoude men dan nog aan het behoud van de Compagnie wanhopen! immers verbeelde ik mij, dat *en* de omstandigheden van den algemeenen handel in die beide artikelen in *Europa*, *en* zelfs het belang der West-Indische Koloniën zullen toelaten, dat de Oost-Indische Compagnie jaarlijksch daar van ten minsten zoo veel zal aanbrengen, als tot het oogmerk om haar tot nut van Land en Ingezetenen te doen blijven bestaan, noodig is, hetwelk doch altijd nog maar een gering gedeelte zal uitmaken van de algemeene hoeveelheid die in *Europa* geconsumeerd wordt: de omstandigheden dulden ook dien vermeerderden aanbreng: de hooge prijzen toonen zulks duidelijk, en de gebeurtenissen op *St. Domingo* voorgevallen, en de gevolgen welke men kan vooruitzien uit de thans heerschende denkbeelden omtrent den slavenhandel (denkbeelden die meer strekken tot eer der menschelijkheid, dan dat ze met 't belang der Europeesche Zeemogendheden schijnen over een te brengen te zijn) — moeten dien vermeerderden aanbreng noodzakelijk begunstigen."

slechts als een drukkende lastpost beschouwd, ging in den stroom der omwenteling verloren. Hiermede gingen de Souvereiniteitsregten en de inkomsten van uitgestrekte gewesten, met millioenen inboorlingen bevolkt, op het toenmalig Staatsbewind over, zonder dat dit, al was het alleen door het ontwerpen van eene bijzondere Staatsregeling, volgens welke de buitenlandsche bezittingen zouden bestuurd worden, zich de moeite gaf om eenige noemenswaardige hervormingen op *Java* tot stand te brengen. Dit bleef voor eenen man bespaard, die, zoo als niet te ontkennen valt, zoo wel bij de Inlandsche bevolking, als bij den Europeschen kolonist, onuitwischbare sporen van vrees heeft achtergelaten, daar zijn Bestuur zich in menig opzigt door de allerwillekeurigste en met de heiligste wetten der Maatschappij strijdige maatregelen kenmerkte en allezins den stempel droeg van een in deze gewesten nog nimmer ondervonden *schrikbewind van vreemden*. Wij zijn er ver van af, om den Maarschalk DAENDELS als Gouverneur-Generaal over de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen te willen verdedigen; maar de onpartijdigheid vordert desniettegenstaande, dat men de allermoeijelijkste omstandigheden niet uit het oog verlieze, waarin hij zich gedurende het bekleeden dezer betrekking bevond. De ingekankerde misbruiken en gebreken van het binnenlandsch Bestuur, de uitgeputte toestand der koloniale kas, de onmagt der koloniale regering in de oogen der Vorsten van *Java*, — van binnen bedreigd, van buiten door den vijand bestookt, en door de stremming der zeevaart genoegzaam van alle hulpmiddelen uit het Moederland afgesneden, dit

alles te zamen genomen vorderde krachtige en snel werkende maatregelen. Wanneer men dit in het oog houdt bij het beoordeelen der handelingen van dezen Generaal, aan welken, zoo als hij zelf zegt, »*het behoud van de aan hem toevertrouwde bezittin-* »*gen als hoogste wet was opgelegd geworden*," zullen dezelve zich voorzeker in een minder hatelijk daglicht vertoonen; maar dit zelfs daargelaten zijnde, dan nog heeft men geen regt, om al het goede en waarlijk nuttige, waartoe hij insgelijks den grond heeft gelegd, en waarvan de gevolgen nog op den huidigen dag op *Java* gevoeld worden, zoo als veelal geschied is, te miskennen. Immers het was deze buitengewone man, die met krachtige hand op eenmaal paal en perk stelde aan de diep ingewortelde misbruiken der Europesche beambten, welke men steeds als onafscheidbaar van het Indisch Bestuur plagt te beschouwen; die door vereenvoudiging in de geheele administratie eenen te voren ongekenden spoed en orde wist in te voeren, welke nog heden als een voorbeeld verdiende nagevolgd te worden; die, zelf ijverig en onvermoeid, niets onbeproefd liet, om, al kon hij zijnen werkzamen geest niet op Europeanen en inboorlingen zonder onderscheid van stand overbrengen, dan ten minste hen door zijnen invloed tot voorbeeldeloozen ijver en werkzaamheid aan te sporen, waardoor het alleen mogelijk was, om in zulk een' korten tijd zoo vele en zoo gewigtige materieële verbeteringen op *Java* in te voeren, welke nog tegenwoordig vruchten blijven dragen en inzonderheid tot bevestiging van het Europeesch gezag op dat eiland hebben gestrekt. In een land, waarvan de

binnenlandsche gewesten te voren bijna ontoegankelijk waren, kan de groote landweg, die zelfs voor het vervoer van zwaar geschut geschikt is en genoegzaam het geheele eiland in de lengte doorsnijdt, voor een nationaal gedenkteeken gelden, waarvan hij de schepper was. Deze weg toch was niet alleen van het grootste gewigt voor de geregelde gemeenschap, maar ook van onberekenbaar nut voor de Inlandsche bevolking zelve [1]), te meer daar hij van den schrik, dien zijn gezag aan de Regenten en andere volkshoofden inboezemde, gebruik maakte, om ook de binnenwegen overal te verbeteren. Wij zullen hier ter

---

[1]) Zie deszelfs *Staat der Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen blads.* 52: »Bevorens had men in de drooge Mousson ruim veertig da»gen, en in de natte, drie weken noodig, om brieven van *Batavia* »naar *Sourabaya* aan te brengen. Een particulier reiziger besteedde in »de drooge Mousson gewoonlijk eene maand (in de natte Mousson reisde »men niet) voor dezen afstand. Nu ondertusschen kwamen de brieven »in zes à zeven dagen aan, en men kon met een postwagen, welke »twee malen 's weeks van *Sourabaya* naár *Batavia* en *vice versa* »reed, deze reis in de beide Mousson's in negen à tien dagen afleggen; »particuliere personen en extra posten konden het doen in vier a vijf »dagen.

»Deze weg is gelegd dwars over drie hooge bergen, de *Megamedon*, »de *Simpang* en de *Bolla*, 't welk niet noodig was geweest, zoo als »mij naderhand bij meerdere kennis van het terrein gebleken is. Tus»schen *Damak* en *Koedus* was in de kwade Mousson de weg, door het »lage land loopende, voor voetgangers noch paarden bruikbaar. 30,000 »morgen lands stonden dan onder water en droegen den naam van »*Binnen zee*, waardoor met tamelijk groote vaartuigen gevaren werd. — »Om dit terrein droog te houden, was eene bestendige uitwatering noo»dig. Hiertoe zijn kanalen gegraven, te zamen lang 25 uren, waardoor »de rivieren van *Joäna*, *Tanjoelangie*, *Damak* en *Samarang* vereenigd »zijn, en eene binnenlandsche vaart van *Joäna* naar *Samarang* ge»opend is. De uitgegraven specie heeft gediend tot het maken van den »weg, en de *Binnen zee* is in zeer vruchtbare rijstvelden herschapen."

plaatse niet onderzoeken, of dit groote werk inderdaad zoo vele menschenlevens heeft gekost, als hem door sommigen is te last gelegd, maar slechts het oog in het oog houden, dat deze algemeene verbetering der wegen aan de geringe volksklasse heeft aangebragt, al was het alleen door haar van de zware en slaafsche draagdiensten bij de aflevering der produkten te bevrijden. Ook valt het niet te ontkennen, dat, indien hij in enkele gevallen van den Inlander meer arbeid vergde, dan zijne natuurlijke gesteldheid kon verdragen, hij daarentegen klaarblijkelijk het lot van den Javaan zoo veel mogelijk trachtte te verbeteren, en dat zijn Bestuur in dit opzigt vrij wat heilzamer uitwerkselen gehad heeft, dan het zoo hoog geroemde Engelsche tusschen-Bestuur, daar hetgeen hij wilde *werkelijk* geschiedde, onverschillig, op welken afstand zijne bevelen werden uitgevaardigd. Misschien ging hij hierbij met te groote hardheid en vijandigheid tegen de Inlandsche Hoofden, wier gewigtigen en op aloude gebruiken steunenden invloed hij miskende, te werk, terwijl hij, zonder eenige inschikkelijkheid, dat in zijne oogen veel te groot gezag beperkte, en zelfs zoo ver ging, dat hij sommigen van hen uit hunnen natuurlijken werkkring wegrukte, en, als waren zij met gewone ambtenaren gelijk te stellen, naar elders verplaatste. Zoo hij vooral hierdoor den haat der Inlandsche Hoofden op zich laadde, de toestand van den gemeenen man werd inderdaad veel verbeterd. De heerendiensten werden door hem beperkt, het houden van pandelingen, alsmede het verhuren van *Dessa's* of dorpen afgeschaft, en uitgaande van de stelling, dat

de *Javaan* geen begrip heeft van landeigendom [1]), achtte hij het, in het belang van het Gouvernement zoo wel als van de bevolking noodzakelijk, den Inlander, door het behouden van verpligte kultuur en leverantie, voldoende middelen van bestaan te verschaffen en hem het ongestoorde genot van dezelve daardoor te verzekeren, dat hem de prijs der voor rekening van het Gouvernement gekweekte koffij en andere voortbrengselen, bij de aflevering, zonder tusschenkomst der Inlandsche Hoofden, moest worden uitbetaald. Het door hem gevolgde belastingstelsel was derhalve dat der Compagnie, slechts gewijzigd tot nut van den daardoor cijnsbaar gemaakten inboorling, met afschaffing van een aantal hetzelve aanklevende misbruiken, waardoor het in den loop des tijds zoo wel drukkend voor den gemeenen man [2]), als schadelijk voor de Inlandsche Regenten

---

1) Zie aldaar *blads.* 104, waar hij zegt: »het is eene dwaling, den »*Javanen*, uit gehechtheid aan voorouderlijke zeden, eenigen afkeer van »de verpligte leverantien toe te schrijven, daar landeigendom onder de »Javanen nimmer bekend is geweest, en zij van aloude tijden af gewoon »waren, voor hunne Regenten en Hoofden te arbeiden."

2) Zie DAENDELS *bls.* 104. »Hun toestand was deerniswaardig, en »vorderde verbetering, doch dit stond in geen dadelijk verband met *de* »*verpligte leverantien*, maar wel met de wijze, waarop zij gekneveld »werden. De Javaan, als planter behandeld wordende, en goede en »rigtige betaling ontvangende, is, naar mijn inzien, veel gelukkiger »geworden, dan hij, voor als nog, als grondeigenaar of huurder zou »kunnen zijn, en, om stellig te spreken, zoo gelukkig, als hij in den »nog plaats hebbenden staat van onbeschaafdheid zijn kan. Zonder meer»dere behoeften te kennen, dan tot levensonderhoud noodig zijn, be»paalt zich ook doorgaans hiertoe al zijne werkzaamheid. Dit is zoo al»gemeen waar, dat het nog ver af is, van uitgemaakt te zijn, of immer »van de Javanen wel eene geregelde belasting zou zijn in te vorderen, ter»wijl het mij niet bedenkelijk voorkemt, dat de verandering der ver-

was geworden [1]). Ook lag het in zijn karakter, om de eenmaal genomene maatregelen niet, gelijk vroeger onder zijne voorgangers, tot enkele gedeelten van *Java* te beperken, maar ook in de overige aan ons gezag onderworpene Residentien gelijkmatig door te zetten. Dit was ook het geval met de koffij-kultuur, in welke hij de eerste en voorname bron erkende, uit welke de middelen van bestaan en de voordeelen van *Java* voortvloeijen. Wij nemen hier aangaande dit onderwerp zijne eigene woorden op *bladz.* 49 over: »De Inspecteur-Generaal had eene uit»gebreide magt. Hij vermogt tuinen aan te leggen, »waar hij zulks goed vond, en het was hem aanbe»volen, om voor het geheele eiland ten aanzien van »het planten der boomen, het onderhoud, den pluk

---

»pligte leverantien in een contingent denzelfden, zoo niet meerderen »dwang vereischen zou, zonder den Javaan het voordeel te doen ge»nieten, 't welk de verpligte leverantien hem aanbrengen; zoodat het »middel de kwaal niet zou verbeteren."

1) *Zie aldaar bls.* 35. »In het eene Regentschap werd de koffij »door den Inlander aan de Regenten geleverd bij Pikols van 250, en in »het andere van 222 pond. De Regenten leverden aan het Gouvernement »bij Pikols van 160 of van 146 pond. Deze overwigten maakten het »voordeel der Regenten uit, benevens nog twee Rijksdaalders papieren »geld, welke hun voor iedere Pikol werden te goed gedaan. Maar, »daarentegen, werden hun in rekening gebragt het bergloon in de bo»venlandsche pakhuizen, het draagloon, het transport naar *Batavia*, de »besoldiging van het ambtgeld van den Gecommitteerden tot en over de »zaken van den Inlander, voorts de traktementen van de Europesche »Opzieners der plantagien en pakhuizen, ja tot het loon der klerken »toe, die de rekeningen van den Gecommitteerden opmaakten; waarvan »het gevolg was, dat, hoe aanzienlijk de inkomsten der Regenten mog»ten schijnen, zij allen met schulden overladen waren, terwijl de ver»pligting, om nog daarenboven geschenken aan de Hollandsche ambte»naren te geven, dezelve jaarlijks deed vermeerderen."

»en de inzameling, eene vaste en beproefde methode »in te voeren; van daar, dat ook op de *Noord-* »*Oostkust* dezelfde inrigtingen, betrekkelijk de leve- »ring, betaling en het vervoeren der koffij, in wer- »king gebragt zijn, welke men in de *Jaccatrasche* »en *Preanger* Regentschappen had daargesteld. De »toen nog bestaande Residenten, Commandanten, »Europesche Opzieners en Inlandsche Hoofden waren »tevens onder de bevelen van den Inspecteur-Gene- »raal gesteld, met vrijlating, om hunne bezwaren, »na aan die bevelen voldaan te hebben, bij den Gou- »verneur-Generaal in te brengen.

»Het gevolg dezer maatregelen is geweest, dat, »binnen drie jaren tijds, ruim 45,700,000 koffijboo- »men zijn geplant, zoodat het geheele beloop der »koffijboomen op 72,669,860 is gebragt. De oude »tuinen bragten honderd twintig duizend Pikols koffij »op. De nieuwe, mits zij wel onderhouden wor- »den, kunnen thans, iedere boom op nog geen half »pond gerekend, honderd tachtig duizend Pikols op- »leveren." In het algemeen komt aan hem, wien sommige schrijvers in der tijd alle verdienste, van eenige verbeteringen in het beheer en de administratie op *Java* ingevoerd te hebben, ontzegd hebben, ook de eer toe van reeds toen den grond tot het veel later ingevoerde stelsel van kultuur te hebben gelegd, in zoo verre dit hoofdzakelijk in voor den tijd geschikte wijzigingen van het oude, op gedwongene kultuur en leverantie berustende stelsel gelegen is. Om dit aan te toonen, zullen wij slechts eenige der toen gemaakte bepalingen, die niet alleen op het papier bestonden, maar *stiptelijk* moesten worden

nagekomen, mededeelen. Zoo zal men het best over de behandeling kunnen oordeelen, welke de Javaan *vroeger* onder het door zijne despotieke maatregelen zoo beruchte Bestuur van DAENDELS, en *later*, door toepassing van mildere instellingen, van de opvolgende Regering ondervonden heeft. Daar echter de koffijteelt bij hem op den voorgrond stond, zullen wij ons vooral tot deze bepalen. Zie hier de gezigtspunten, van welke hij daarbij uitging, te vinden in de reeds aangehaalde *preparatoire Memorie* N°. 31, gedagteekend *Weltevreden* den 14 Maart 1808. »Tot »de instandhouding en bevordering zoo veel moge»lijk van deze aangelege taak van kulture, is er geen »krachtiger noch zekerder middel, dan dat het be»lang der kultivateurs, en van de Europesche en In»landsche Opzienders en Hoofden ten naauwsten aan »de vermeerdering der inzaam werde verbonden, »en dat de Javaansche Ingezetenen en Hoofden wer»den ontheven van alle overige min voordeelige, doch »dikwijls veel meer drukkende, en niet zelden ge»heel onregtvaardige lasten. — Om voorts alle slink»sche wegen af te snijden, langs welke de voor»deelen op dit product vallende, zouden kunnen »worden gediverteerd, zullen U Hoog-Edelheden, »gelijk ik niet twijfel, met mij instemmen, dat er »geen beter middel kan gebezigt worden, als dat »de Leverantie, Betaling en Administratie zoo zeer »werde gesimplificeerd, dat elke afwijking van de »te makene bepalingen terstond in het oog valle."

Dien ten gevolge werd alsnu vastgesteld:

1°. dat van nu af aan de koffij in de Jaccatrasche en Preanger Regentschappen door den gemeenen

Javaan zál worden geleverd in Pikols van 225 ℔, betaalbaar met 4 *Rds* [1]) zilvergeld de Pikol.

2°. dat de geforceerde leverantien van indigo en van katoenen garens voor altijd zullen afgeschaft zijn, zonder dat daarvoor eenig equivalent in geld of anderzins zal worden opgelegd.

3°. dat buiten de verpligte leverantie der koffij door de ingezetenen geene andere belasting in producten zal worden gedragen, als alleen de tiende van het rijstgewas ten behoeve van het onderhoud der Regenten, ondergeschikte Hoofden en Priesters.

4°. dat voortaan geene Homagien noch geschenken, zoo min in gelden, als in paarden of ander vee (welke de Regenten verpligt waren aan den Gouverneur-Generaal en andere ambtenaren te doen) zullen worden ontvangen.

5°. dat het kappen van hout om niet, mede zal zijn en blijven afgeschaft, en dat het gewone onderhoud, aan wegen en bruggen, mitsgaders het transporteren of verzellen van personen en goederen, die van 's Lands wege reizen of vervoerd worden, de eenige diensten zullen zijn, welke van de ingezetenen zonder betaling zullen worden gevorderd.

6°. dat niemand in, noch door de Bovenlanden zal vermogen te reizen, zonder permissie van den Gouverneur-Generaal of, bij deszelfs afwezigheid, van den Gecommitteerde tot en over de zaken van den

---

1) Zoude de Schrijver zich hier ook vergist hebben? Het is waar de *Rds.* geldt 48 *Stuivers*, doch dit zijn geene Hollandsche maar Indische, waarvan 30 op *f* 1 Indisch, gelijk staande met *f* 1.20 Nederlandsch. (Zie RAFFLES: *History of Java II. Append.* cclx.

De Redactie.

Inlander; zullende als dan nog gehouden zijn, voor draagloonen, paarden, vivres en alle genotene diensten betaling te doen, volgens een deswegens nader te maken tarief.

7°. dat het onderhoud van militairen op patent marcherende, insgelijks door den Lande volgens een te maken tarief zal worden voldaan.

8°. dat alle buitengewone werken, tot het aanleggen van nieuwe wegen, 't bevaarbaar maken van rivieren, 't graven van kanalen, en wat dies meer is, bij aanbesteding zal geschieden, of in daghuur tegens betaling.

9°. dat van nu voortaan en tot dat daarin eene nadere verandering zal worden gemaakt, de koffij door het Gouvernement van de Regenten zal worden geaccepteerd in Pikols van 126 ℔ ieder.

10°. dat de ongelden op den afvoer der koffij uit de pakhuizen te *Linkong*, *Buizenzorg*, *Tjikauw*, of *Karang Sambong* naar de Hoofdplaats, zoo mede de betaling van den Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander, van de Europesche Opzienders en Commandanten, of andere dienaren, zullen zijn voor rekening van het Gouvernement.

11°. dat de Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander, over de geheele leverantie, en ieder Opziender over de leverantie van zijn Regentschap, zal genieten 12 *Stuiv.* zilver geld, voor elke Pikol van 126 ℔, of zoo als het gewigt in het vervolg mogt worden bepaald.

12°. dat de Regenten daarentegen niet meer met de voorschrevene lasten en ongelden zullen worden bezwaard, en buiten de betaling hunner Tjoetaks-Hoofden en andere onderhoorigen, eenelijk gehouden

zijn, tot het leveren van de benoodigde Koelies in de bovenlandsche pakhuizen; zoo tot bewaring als overvoer der koffij in de *Praauwen* of *Pedatties*, waarmede dezelve verder wordt afgevoerd.

13°. dat voorts ieder Regent op de door hem gedane leverantie zal genieten 1 *Rds*. zilvergeld per Pikol van 126 of 128 ℔, indien dezelve daarop naderhand mogt worden bepaald.

14°. dat daarentegen zal cesseren de thans plaats hebbende betaling van 2 *Rds*. papieren geld per Pikol; en tevens alle de schulden der Regenten aan den Lande zullen zijn geännulleerd.

15°. dat van nu af aan de Regenten in de *Jaccatrasche* en *Preanger* Landen het vermogen niet zullen bezitten om schulden, zóo min bij Europeesen als Chineesen te contracteren, zullende de Gecommitteerde tot en over de zaken van den Inlander zorgvuldig letten, dat ter contrarie dezes niet worde gehandeld, op poene, dat bij contraventie, alle de zoodanige te makene schulden zullen komen ten zijnen laste, om uit zijne eigene particuliere goederen te worden voldaan, zonder dat hij daarvoor eenige contributie, betaling of andere praestatie zal mogen vorderen, op poene van te incurreren de straf bij het volgende Artikel bepaald.

16°. alle afpersingen van geld, producten of diensten, en in het algemeen de overtreding van vorenstaande Artikelen, zal, door welke personen ook geschied, met deportatie zonder conniventie gestraft worden; mishandelingen of andere arbitraire handelingen naar bevind van zaken, zelfs met den dood ingevolge de exterende of nog te makene wetten.

Voor andere Residentien op de Noord-Oostkust, vinden wij daarentegen het navolgende tarief voor den Pikol van 128 ponden vastgesteld:

	Rds.—Stuiv.		Nederl.
Aan den Javaan als Planter	2—13	of	*f* 4.45.
» » Regent en de Hoofden [1])	1—00	»	» 2.40.
» » Landdrost of Resident .	0—12	»	» 0.60.
» » Opziener	0—12	»	» 0.60.
Voor vrachtloon omtrent	0—12	»	» 0.60.
	4—01	of	*f* 9.65.

Ook voor die gedeelten van *Java*, in welke deze kultuur nog slechts weinige vorderingen gemaakt had, vinden wij even krachtige beschermende maatregelen genomen. Hiervan ziet men een bewijs in het Besluit van den 10 Mei 1809 (zie: *Organique Stukken, Java's Noord-Oostkust* N°. 18. *C.*), waarin wij lezen: »dat daarentegen de koffij-planters van alle deze »diensten [2]) zullen wezen geëximeerd, en daartoe »niet zullen mogen worden in requisitie gesteld, zoo »min voor den Prefect, Regent, Opziender, of wie »hij zijn mag, sub poene dat de geenen, die van »eene moedwillige overtreding dezer wet worden over»tuigd, daarvoor met verlies van hunne posten zul»len worden gestraft."

Zoo werd ook, om deze kultuur, welke in verscheidene streken der Oostkust, waar zij, om zoo te

---

[1]) Hiervan moest, volgens Besluit van den 24 Februarij 1809 (zie *Organique Stukken koffij-kultuur* n°. 4) ¾ gedeelte tot encouragement van gemelde Regenten, en ¼ gedeelte ten faveure van de Inlandsche Hoofden conform aan de inrigting in de Jaccatrasche en Preanger landen komen.

[2]) Namelijk het transporteren van Gouvernementsgoederen, ook van die ambtenaren, welke *ex officio* reizen, alsmede het maken en onderhouden der publieke wegen, en verdere heerendiensten.

spreken, nieuw was, grooten tegenzin verwekte, op vaste grondslagen te brengen, reeds den 28 September 1808 (zie *Organique Stukken koffij-kultuur* N°. 2) bepaald, »dat door ieder huisgezin hetwelk tot de »koffij-kulture op *Java* zal worden geëmployeerd nog »in dit najaar zullen worden aangeplant twee hon- »derd koffij-plantjes, terwijl voorts met deze aan- »planting van twee honderd koffij-plantjes jaarlijks »zal worden gecontinuëerd; tot zoo lang men ieder »huisgezin zal kunnen berekenen op 500 vruchtdra- »gende boomen, die vervolgens met afschaffing van »de jaarlijksche aanplanting bestending tot het volle »getal zullen worden gesuppleerd." Even zoo keurde hij, bij Besluit van den 3 Augustus 1809 N°. 6, alle kortingen op den voor de koffij vastgezetten prijs van 4 *Rds*. de 225 ℔, welke sommige Regenten den gemeenen man voor transportkosten in rekening bragten, ten eenen male af, en beval alle Prefecten en Onderprefecten naauwkeurig onderzoek te doen, »of »de leverantie der koffij door den gemeenen man op »den tegenwoordigen voet ook van te verre distantie »geschiedde en daardoor tot bezwaar van dezelve »strekken konde, in welk geval zij aan hem Gou- »verneur-Generaal het voorstel zouden doen, om de »noodige pakhuizen op zoodanige gelegene plaatsen, »zoo wel tot gerief van den koffij-leverancier, als tot »gemak van het transport der koffij met Pedatties »voor het pakhuis van ieder Prefecture op te rigten."

Men kan inderdaad zeggen, dat hij onvermoeid bedacht was, om deze gewigtige kultuur, door het uit den weg ruimen van alle omstandigheden, welke bij den Javaan eenigen tegenzin tegen de-

zelve konden opwekken, te bevorderen. Onder het aantal bevelen, deze aangelegenheid betreffende, is vooral ook dat van den 15 van Zomermaand 1810 (zie *Organique Stukken koffij-kultuur N°.* 8) door eene zeer weldadige strekking gekenmerkt. Het bepaalt in Art. 11: »Dat de Opzienders, gedurende »den afvoer van het koffij-product naar de kleine »pakhuizen in zoodanige Landdrost-ambten, waar deze »pakhuizen tot gemak van den Inlander ingevoerd »zijn moeten worden, stipt zullen moeten letten op »de rigtige uitbetaling aan den gemeenen Javaan »en vooral dat denzelve in het gewigt niet worden »verkort."

Nadat *Java* den Engelschen in handen gevallen was, moest daarentegen het oude, veelal zeer verkeerd beoordeelde en in een hatelijk daglicht geplaatste stelsel der Oost-Indische Compagnie, dat, zoo als wij gezien hebben, onder het Bestuur van den Maarschalk DAENDELS slechts zekere wijzigingen ondergaan had, voor een ander, dat op eene meer vrijzinnige leest geschoeid en sedert lang in *Bengalen* in zwang was, voor het stelsel van landelijke administratie plaats maken. Om met den geest dezer hervorming bekend te worden, zal het voldoende zijn, hier alleen de drie eerste Artikelen van de daartoe betrekkelijke Proclamatie, den 15 October 1813 door den Luitenant-Gouverneur RAFFLES te *Batavia* uitgevaardigd, aan te halen:

1. De onbehoorlijke invloed en het gezag der Inlandsche Hoofden zijn beperkt geworden, maar de Regering zal partij trekken van hunne diensten voor het gewigtig departement van Inlandsche policie,

welke op vaste beginselen, gescheid op de gebruiken en oorspronkelijke instellingen des volks, zal geregeld worden. Eene toereikende belooning in landerijen en geld is aan zoodanige Hoofden toegelegd, en het wordt derhalve zoo wel hunne pligt, als hun belang, om de nijverheid aan te moedigen en de inwoners te beschermen.

2. De Gouvernements-landen zullen in het algemeen aan de Dorpshoofden in pacht gegeven worden, dewelke verantwoordelijk zullen zijn voor het behoorlijk gebruik van zoodanige gedeelten van he land, als onder hun toezigt en gezag zullen zijn gesteld. Zij zullen deze landerijen, onder zekere bepalingen, aan de gebruikers in achterpacht geven, tegen eene landtaxe, die niet als drukkend zal beschouwd worden; en alle pachters van de Regering zullen bij hunne billijke regten worden gehandhaafd, zoo lang als zij zullen voortgaan met van hunne zijde ook aan hunne verpligtingen getrouwelijk te voldoen; want het is de bedoeling om uitgebreide nijverheid en daaruit voortspruitenden vooruitgang te bevorderen, door het volk belang in den bodem te doen stellen en aan hetzelve erkende aanspraak op het bezit der landerijen te geven, ten einde hen aldus aan te sporen, om voor hun eigen nut en voordeel te arbeiden.

3. Het stelsel van leenpligtigheid en gedwongen leverantien is over het eiland volstrekt afgeschaft: alleen is in de Bataviasche en Preanger Regentschappen eene zoodanige wijziging van de vroegere inrigtingen ten uitvoer gelegd, als het, in de gegevene omstandigheden, mogelijk bevonden is om in te voe-

ren; en voorloopig zal het Blandong-stelsel voor eene zekere uitgestrektheid in de Boschdistrikten van de binnenlanden worden voortgezet. [1]).

In dit landelijk stelsel, waardoor de Inlandsche Regenten en Hoofden meer dan ooit te voren in hunne regten en aanzien werden verkort, daar alle, hun volgens de oude instellingen toekomende, landelijke opbrengsten en dienstpligtigheden hun onttrokken werden, en zij zich daarentegen voor hunne diensten met traktementen beloond zagen, waardoor zij volstrekt afhankelijk werden van het Koloniaal Be-

---

1) »1. The undue influence and authority of the native chiefs have »been restricted: but government will avail themselves of their servi- »ces in the important department of the native police, which will be »arranged upon fixed principles, adapted to the habits and original in- »stitutions of the people. A competent provision in lands and in money »has been allotted to such chiefs, and it therefore naturally becomes »both their duty and their interest, to encourage industry and to pro- »tect the inhabitants.

»2. The government lands will be let generally to the heads of »villages, who will be held responsible for the proper management of »such portions of the country as may be placed under their superinten- »dence and authority. They will re-let these lands to the cultivators, »under certain restrictions, at such a rate as shall not be found op- »pressive; and all tenants under government will be protected in their »just rights, so long as they shall continue to perform their correspon- »dent engagements faithfully; for it is intended to promote extensive »industry and consequent improvement, by giving the people an in- »terest in the soil, and by instituting amongst them an acknowledged »claim to the possession of the lands, that they may be thus induced »to labour for their own profit and advantage.

»3 The system of vassalage and forced deliveries has been abolished »generally throughout the island: but in the Batavian and Preangen Re- »gencies such a modification of the former arrangements has been car- »ried into execution, as it was found practicable, under existing circum- »stances, to introduce; and provisionally the Blandong system will be »continued to a certain extent in the central Forest Districts."

stuur, ziet men derhalve wel eenigermate de erkenning van een wettig grondbezit van den Javaan doorblinken, de heerendiensten voor hem afgeschaft, de vrije beschikking over de voortbrengselen van den grond hem verzekerd, en daarentegen eene belasting, op de rangschikking der velden gegrondvest, of zoogenaamde landrente of landtaxe ingevoerd, volgens welke $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{3}$ van de geraamde opbrengst der velden moest betaald worden. Wij willen gelooven, dat de Engelsche wetgever, bij de invoering van dit nieuwe stelsel, door de menschlievendste bedoelingen werd bezield, om het geluk en de welvaart van het Javaansche volk door emancipatie van zijne Regenten en andere Volkshoofden te bevorderen en aan hetzelve aldus vrijheid van persoon en van bebouwing zijner landerijen, zoo wel als de vrije beschikking over de vruchten van zijnen arbeid te verzekeren. Doch klaarblijkelijk was hij het daaromtrent niet eens met zich zelven, daar hij zijn nieuw belastingstelsel slechts op een gedeelte van *Java* toepaste, terwijl hij in een ander gedeelte, zoo als in de *Preanger Regentschappen*, het oude stelsel der Oost-Indische Compagnie van gedwongene kultuur en leverantie in volle kracht liet bestaan. In deze Regentschappen was door onze voorouders de koffijkultuur het eerst op *Java* ingevoerd, en wel op de volgende grondslagen. Al de koffij moet door den Inlander in de magazijnen der Regering worden afgeleverd tegen den prijs van *f* 7 de 225 oude ponden, en *f* 1.60 daarenboven voor ieder *Pikel* van 125 oude ponden, als premie voor de Regenten en mindere Hoofden, om deze des te meer tot het bevorderen van deze

kultuur aan te sporen, aan welke buitendien de opbrengst van de rijstvelden, even als van ouds, geheel is overgelaten, met dien verstande evenwel, dat zij, in plaats van de hun volgens de aloude *Adats* toekomende schatting van een vijfde, slechts een tiende van het rijstgewas genieten.

Ofschoon nu de Heer VAN DEN BOSCH, in zijne reeds aangehaalde *Extracten uit een algemeen overzigt, gedagteekend* 24 *Januarij* 1834 *N°.* 1, (zie ook VAN ELTEN [1]) *bladz.* 173) verzekert: »*dat het op de zoo* »*aangegevene wijze was, dat de koffij in de Preanger* »*Regentschappen geteeld is en nog geteeld wordt*," terwijl hij aan deze inrigting vooral de rust en welvaart der geheele bevolking in dat gedeelte van *Java* toeschrijft, hebben wij reeds boven aangetoond, hoe de Gouverneur-Generaal DAENDELS ook in de *Preanger Regentschappen* eene billijke verhooging van den prijs van dit produkt voor de opgezetenen invoerde, die echter onder de zoo zachte Engelsche Regering weder op den ouden voet werd teruggebragt, en, strijdig met alle billijkheid en zonder eenigzins op den marktprijs te letten, onder ons Bestuur zoo gebleven is. Immers, voor dezelfde hoeveelheid van 225 oude ponden, waarvoor de gemeene man tegenwoordig, even als in den tijd der Compagnie, *f* 7 geniet, ontving hij onder het als voor den Inlander zoo tyranniek uitgekreten Bestuur van DAENDELS *vier Rijksdaalders zilver* of *f* 9,60, en de Regenten en

---

1) In haar geheel overgenomen in: *Iets over den voorgaanden en tegenwoordigen staat van Nederlandsch-Indië, door* N. VAN ELTEN, waarop onze aanhalingen betrekking hebben.

Hoofden, in plaats van *f* 1.60 voor ieder gewoon *Pikol*, *een Rijksdaalder zilver* of *f* 2.40 [1]). Overigens had de Heer VAN DEN BOSCH zich niet door ouden wrok moeten laten terughouden, om de verdiensten van zijnen vijand in dit opzigt rondborstig te erkennen, of nog liever, om denzelfden maatregel, ten beste der Inlandsche bevolking en tot grootere opbeuring van de koffijteelt in de *Preanger Regentschappen*, weder in te voeren of, beter nog, in billijkheid den prijs eenigzins naar den stand van de markt te regelen, waartoe hij, als Commissaris-Generaal, de magt had. Deze erkenning zou van hem des te regtvaardiger geweest zijn, daar hij, bij het invoeren van zijn zoogenaamd *nieuw stelsel van kultuur*, veeltijds de voetstappen van DAENDELS heeft gedrukt, met welke sombere kleuren hij ook 's mans handelwijze in zijne vroegere geschriften moge afgeschilderd hebben. Hij had dit nog meer moeten doen, omdat hij daarenboven, in hetzelfde officiële stuk, de door DAENDELS ingevoerde aanzienlijke prijsverhooging van de koffij, door den Inlander geleverd, juist met dezelfde cijfers op eene berekening toepast, om te bewijzen, hoe verkeerd men in het algemeen dit oude stelsel had beoordeeld, en het daarbij, geheel strijdig met zijne boven aangehaalde opgave, doet voorkomen, als of die verhoogde betaling, aan deze verpligte kultuur verbonden, van oudsher, met uitsluiting van het bewind van DAENDELS, bestaan had. Want hoe moet men het anders verstaan, dat aan het hoofd van dit onderdeel van

---

1) Zie DAENDELS: *Staat der Ned. Oost-Ind. Bezitt. bladz.* 86

zijn algemeen overzigt staat: »*Verpligte kulturen*, »*tot en met* 1808," dat is, juist het tijdstip, waarop de Generaal DAENDELS het gezag over de Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen aanvaardde? — Door deze verregaande partijdigheid opmerkzaam geworden, hebben wij de hier te berde gebragte overwegingen van den Heer VAN DEN BOSCH over deze verpligte kultuur, met hetgeen hij daarover zegt in zijne, in 1815 in het licht gegevene *onpartijdige aanmerkingen op het werk van den Generaal* DAENDELS, vergeleken, welke nog zeer uit een loopen. Naardien dit onderwerp zoo innig zamenhangt met de huishoudelijke inrigtingen van het vroegere, en ten deele ook van het tegenwoordige Bestuur op *Java*, zullen wij de beschouwingen daarover van de Heeren DAENDELS en VAN DEN BOSCH beide hier in haar geheel mededeelen.

DAENDELS 1814. Zie: *Staat der Ned. Oost-Ind. Bezitt. bl.* 104 *in de noot.*

»De verpligte leverantien der koffij vorderen van »de Javanen minder werkzaamheid, dan de kreet, »welke daar tegen wel eens is opgeheven, zou doen »vermoeden. Wanneer men stelt, dat het schoon»houden der tuinen een Javaansch huisgezin, zesma»len in 't jaar, gedurende drie dagen bezig houdt; »dat aan den pluk, tweemaal 's jaars, telkens vijf »dagen worden besteed; dat tot het aanleggen van »nieuwe tuinen en het planten van 100 boomen, »jaar door jaar, dertig dagen noodig zijn, 't geen »alles ruim genomen is, dan bedraagt dit te zamen »nog geen zesde van het jaar. Hier voor geniet de »Javaan van acht tot twaalf *Rijksdaalders*, 't welk

»door elkander gerekend nederkomt op acht *Stuivers*
»'s daags; en dit is het hoogste daggeld, 't welk op
»het eiland *Java* betaald wordt. Hij behoudt al den
»noodigen tijd voor de bebouwing zijner rijstvelden
»en andere takken van kultuur."

VAN DEN BOSCH 1815. Zie: *Brief inhoudende eenige onpartijdige aanmerkingen op eene memorie*, enz. *bl.* 4.

»Het zal noodig zijn, dat ik hier een oogenblik
»stil sta bij de koffijteelt, als zijnde de voornaamste
»en voordeeligste ten aanzien van ons, en wel be-
»paaldelijk aantoone, welk een zware last dezelve
»voor den Inlander is.

»Duizend koffijboomen vorderen ongeveer een mor-
»gen gronds. De aanleg geschiedt meestal in berg-
»achtige met zwaar hout bewassene streken, het-
»welk men niet alleen moet omhakken, maar ook
»tot den wortel uitroeijen. Daarna volgt de berei-
»ding van den grond, en vervolgens de planting van
»den koffijboom met den Dadap, die denzelven tot
»bescherming dient tegen de verschroeijende stralen
»der zon. De grond moet ten minste voor eenen
»geruimen tijd schoon gehouden worden van onkruid
»en Allang-allang, welks groei in alle tropische lan-
»den bijna onbegrijpelijk sterk voortgaat. — Niet
»vóór het vierde jaar heeft men den eersten oogst,
»en, na dezen, moet de vrucht geplukt, gedroogd,
»ontbolsterd, en door den landbouwer zelven aan
»de pakhuizen afgeleverd worden. Men weet vrij
»algemeen, hoe veel arbeids deze kultuur reeds in
»onze Westersche Volkplantingen kost, alwaar de-

»zelve, onder éénen Meester, over een uitgestrekt »en geheel en al daartoe ingerigt Etablissement, door »slaven geoefend wordt; en hieruit kan men opma»ken, hoe veel bezwaarlijker dezelve valt, wanneer »één man of ééne familie, de geheele behandeling »daarvan, alléén moet waarnemen. Voor zoo veel »arbeids mag de Javaan eindelijk een half pond koffij »per boom hopen, en dus van zijne duizend boo»men, vijfhonderd ponden koffij; welke aan onze »magazijnen betaald worden met 2 Rijksdaalders 13 »Stuivers de pikol van 126 pond. Trouwens de ar»beid, dien de teelt van duizend koffijboomen ver»eischt, staat gelijk met dien van een half *pantjer* »rijstveld (eene maat van duizend vierkante roe»den), waarvan de waarde van het produkt ten »minste 36 Rijksdaalders bedraagt.

»Zonderling schijnt mij dus de berekening toe, »voorkomende in het Statistiek van den Generaal, in »de noot bladz. 104. Daar beweert men, dat de »verpligte leveranciën van den Javaan minder arbeids »vorderen, dan de kreet, welke daartegen wel eens »opgeheven is, zou doen vermoeden; dat hét schoon»bouden der tuinen een Javaansch huisgezin slechts »zesmaal in het jaar, gedurende drie dagen bezig »houdt; en tot den pluk, tweemaal 's jaars, telkens »vijf dagen besteed worden; terwijl tot het aanleg»gen van nieuwe tuinen en het planten van honderd »boomen, jaar door jaar, dertig dagen noodig zijn; »hetgeen, alles ruim genomen zijnde, nog niet één »zesde van het jaar bedraagt; dat eindelijk hiervoor »de Javaan van 8 tot 12 Rijksdaalders geniet, het»welk neêr zoude komen op acht Stuivers daags, dat

»is het hoogste daggeld, hetgeen op *Java* wordt be-
»taald. Ik moet hierop aanmerken, dat deze op-
»gave zeer onnaauwkeurig is. Het bewijs daarvan
»ligt in de zaak zelve: want, in de eerste plaats,
»is de arbeid aan een huisgezin verschillend van dien
»van eenen enkelen persoon. Op *Java* kan men
»stellen, dat, in één huisgezin, drie personen aan
»de koffij arbeiden kunnen. Wanneer men nu, bui-
»ten den man, den arbeid der twee anderen slechts
»gelijk stelt met dien van éénen arbeider, dan vor-
»dert reeds de koffij-teelt het dubbele der dagwer-
»ken, als door den Heer DAENDELS berekend wordt.
»Bovendien is niet in rekening gebragt de arbeid,
»die een geheel nieuwe tuin, in streken, waar die
»teelt wordt ingevoerd, vordert, en die in de eerste
»vier jaren geene schadeloosstelling oplevert. — Ge-
»volgelijk moet de arbeid, daaraan besteed, ten
»laste gebragt worden van de vruchten, die dezelve
»in het vervolg oplevert. Stellen wij, bij voorbeeld,
»dat het planten van honderd boomen den arbeid
»van één man, gedurende twee maanden vordert,
»dan zullen, tot de planting van duizend boomen,
»twintig maanden noodig zijn; en, daar het schoon-
»houden dier boomen, gedurende de eerste jaren
»althans, niet minder moeijelijk valt als de volgende,
»zullen wij hiervoor zesendertig dagwerken in het
»jaar stellen; en dus zal de arbeid der eerste vier
»jaren, voor één man, ruim 24 maanden vereischen.
»Ook, daar de aanplanting in tien jaren vernieuwd
»moet worden, zullen wij, zulks over deze tien ja-
»ren verdeelende, den arbeid met nog circa twee en
»een halve maand ieder jaar kunnen vermeerderen,

»wanneer dezelve, door elkander gerekend, zes maan-
»den zal uitmaken. Hiervoor nu geniet de Javaan »niet meer dan negen *Rijksdaalders*, dat is iets meer »dan twee *Stuivers* daags!

»De arbeid daarentegen van één man, gedurende »zes maanden, is meer dan toereikende, om een »half *pantjer* rijstveld te bebouwen, hetgeen een »produkt van twee *tjains* [1]) *pady* (ongebolsterde rijst) »oplevert, en waarvan de waarde, op het matigst »berekend, op 60 *Rijksdaalders* gesteld kan worden.

»De last, die daarop geheven wordt, bedraagt »één vijfde voor den Landheer, en één vijfde voor »snijloon, zoo dat den Javaan, na aftrek daarvan, »nog 36 *Rijksdaalders* overschieten, en dezelve dus »daaraan negen *Stuivers* daags verdient, dat is vier-»maal zoo veel, als hetgeen hij voor de koffij ont-»vangt. Ik moet u hierbij opmerkzaam maken, dat »door het Gouvernement ook slechts één vijfde der »waarde van de koffij aan de Javanen wordt uitge-»keerd, daar men een Pikol koffij, dat 20 *Rijks-»daalders* waardig is, met 4 *Rijksdaalders* 1 *Stuiver* »betaalt, zoo dat den Inlander voorzeker in zijn be-»lang geene aansporing vindt, om op die voorwaarde »voor ons koffij te planten."

VAN DEN BOSCH 1834. Zie: *Eenige zakelijke Extracten uit een algemeen overzigt* enz. (VAN ELTEN *bladz.* 165).

»In de Preanger Regentschappen zijn de *Tjatjas*,

---

1) De *Tjain*, eene maat van 200 bossen, een bos wegende 20 oude ponden, te zamen 2400 oude ponden rijst uitleverende.

»door een gerekend, 22 zielen, of ruim vier huisgezinnen sterk. Zoodanig eene *Tjatja* was onder »het vorig Bestuur verpligt, jaarlijks, 1,000 koffijboomen te planten, schoon te houden, en de vruchten »daarvan te plukken, te droogen en afteleveren, tot »al hetwelk 60 dagen arbeid in het jaar gevorderd »wordt. Hiervoor genoot zij het onbezwaard gebruik van hare rijstvelden, na betaling alleen van »$\frac{1}{10}$ van den oogst aan de Regenten.

»De gemiddelde hoeveelheid der rijstvelden, welke »eene *Tjatja* in de Preanger Regentschappen bezit, »kan geschat worden op een jonk of 2,000 vierkante »roeden, waarvan, volgens de aloude instellingen, »de vijfde bos moet worden voldaan. Van die belasting werd de koffijplanter vrijgesteld, zoo dat »hij alleen belast was met de opbrengst van het verschuldigde aan de Hoofden.

»De waarde van een jonk van de evengemelde »grootte op *f* 75 gerekend, werd, dien ten gevolge, »door de *Tjatja*, voor die vrijstelling *f* 7,50 genoten, terwijl bovendien voor de koffij voor dezelve »afgeleverd wordende, gerekend op 2½ Pikol 's jaars, »als de gewone opbrengst van 1,000 koffijboomen, »door eene *Tjatja* onderhouden wordende, aan haar »2 *Rijksdaalders* 13 *Stuivers* de Pikol [1]), of door

---

1) Men ziet hier, gelijk wij reeds aantoonden, den door DAENDELS aan den Inlander toegekenden hoogeren prijs voor de koffij tot grondslag genomen, terwijl de Heer VAN DEN BOSCH zelf in dit officieel stuk (zie VAN ELTEN *bls.* 173) zegt: »*doch geniet daarentegen eene betaling voor »de koffij, bij aflevering in de groote pakhuizen, van f 7 per 225 »pond, terwijl bovendien voor iederen Pikol f* 1,60 *aan de Regen»ten en mindere Hoofden wordt te goed gedaan.*" Ieder *Tjatja* nu op *vier* huisgezinnen, die *vier* werklieden, gedurende 60 dagen in het

»elkander genomen *f* 12 à *f* 14 werd uitbetaald, zoo »dat iedere *Tjatja*, voor iederen werkdag, van 4 »tot 5 *Stuivers* genoot, en zulks in een land, waar »het arbeidsloon toen naauwelijks de helft dier som »bedroeg, en dit dan, was de strekking van den zoo »gehaten en afschuwelijk afgemaalden dwangarbeid, »die, bovendien, gegrond was, op de aloude volks- »instellingen, volgens welke, namelijk, de Souverein, »het regt bezit de belasting te vorderen in natura, »en wel in zoodanig produkt, als voor den handel »geschikt was; met dat belangrijk onderscheid, nog- »tans, dat de Vorsten gewoon waren de produkten »te ontvangen, enkel tegen afstand der hun aanko- »mende grondbelasting, en dat het Hollandsch Gou- »vernement, niet alleen deze belasting schonk, maar »nog, bovendien, aan den planter eene ongeveer »daaraan gelijkstaande som uitbetaalde.

»De hierboven ontwikkelde zoogenaamde *dwang-* »*arbeid*, is, in de Preanger Regentschappen, bij de »invoering van het stelsel van landrenten niet afge- »schaft, maar in wezen gelaten; aldaar bestaat alzoo »die arbeid tot op den huidigen dag; en voorzeker

---

jaar, tot de verzorging enz. van 1000 koffijboomen aanhouden, en de jaarlijksche opbrengst der boomen op 500 oude ponden gesteld zijnde, waarvoor de Inlander ontvangt *f* 15,55½, (namelijk *f* 7 per 225 ℔) en nog voor aangegevene vrijstelling der landrente *f* 7,50, dus te zamen *f* 23,05⅛, zoo zou, volgens deze berekening, het arbeidsloon nog geen *twee* Stuivers daags bedragen, namelijk slechts $9\frac{28}{48}$ Cents. Stelt men daarentegen de opbrengst van 1000 boomen, gelijk door den Heer VAN DEN BOSCH wordt aangenomen, op 2½ Pikol of 312½ oude ponden 's jaars, zoo zoude met inbegrip voor vrijstelling aan landrente, eene zoodanige *Tjatja* voor 240 dagwerken niet meer dan *f* 17,22$\frac{2}{5}$ genieten, hetwelk voor arbeidsloon nog geene anderhalf Stuivers daags zoude bedragen.

»is er op *Java* geen tweede oord aan te wijzen, waar »de inwoners meer met hun lot te vreden zijn, en »in alle omstandigheden meer bewijzen van trouw en »verkleefdheid aan het Gouvernement gegeven heb-»ben, dan in de bedoelde Regentschappen."

Doch keeren wij tot het door den Luitenant Gouverneur Generaal RAFFLES ingevoerde stelsel van landrente terug.

Ofschoon dit stelsel aan het Gouvernement, mits geregeld in werking gebragt, een gewigtig, ja het zekerste hulpmiddel tot voorziening in de kosten der koloniale administratie aanbiedt, lijdt het toch geen' twijfel, dat het voor den landaard der Javanen, en in elk geval voor hunnen zedelijken toestand, minder passend is, dat het daarenboven, naar den letter der wet ten uitvoer gebragt, voor hen oneindig drukkender is, dan het oude stelsel onder de Oost-Indische Compagnie. Dit laatste toch onthief, gelijk wij boven zagen, den gemeenen man althans van een aanzienlijk gedeelte der schatting, die hij anders aan den Souverein voor het gebruik der rijstvelden moest opbrengen, terwijl het hem verpligte diensten voor zekere kulturen, tegen eene matige belooning in geld, oplegde, diensten, welke hem des te minder drukkend moesten vallen, daar de geheele maatschappelijke inrigting van den Javaan van ouds op dienstbaarheid is gegrondvest, waartoe de geheele volksmassa, met uitzondering van sommige Dessa's-bewoners, welke door hunne geboorte van allen veldarbeid en andere publieke diensten vrij zijn, gebouden is. Om die reden bleven dan ook de heerendiensten, door de bijzondere gehechtheid van den

Javaan aan zijne Hoofden en voorvaderlijke gebruiken, zelfs onder het stelsel der landelijke administratie, genoegzaam op denzelfden voet als vroeger, bestaan, en zoo de Engelsche wetgever, naar het voorbeeld van Aziatische Despoten, doorgaans de helft van de opbrengst der landerijen, als gewone schatting, eischte, men kan daarvan verzekerd zijn, dat de ingezetenen zulk eene onbillijke vordering door hunne Dessa's-instelling wisten te ontduiken, eene instelling, welke voor de geringe volksklasse zoo vele waarborgen aanbiedt, en daarom door eene wijze regering steeds zal worden geëerbiedigd, maar die men, helaas! door het landbeheer der Europeanen op *Java* doorgaans spoedig te gronde ziet gaan.

Maar nu was het nog daarenboven het stelsel van landbezit van Europeanen, aan hetwelk de Engelsche wetgever op *Java* eene aanmerkelijke uitbreiding gaf, niettegenstaande hij genoegzaam bekend was met de treurige gevolgen, welke hetzelve in het algemeen voor de Inlandsche bevolking na zich sleept. Er was slechts een enkele blik noodig op de aan partikulieren in eigendom toebehoorende *Ommelanden van Batavia*, vergeleken met de overige deelen van het eiland, waar de inboorling nog, als van ouds, door Inlandsche Regenten bestuurd wordt, om van zulk eenen gevaarlijken maatregel, die maar al te zeer het geluk en de welvaart der oorspronkelijke bevolking ondermijnt, voor altijd eenen afschrik te krijgen. Wij zien vooruit, dat dit gevoelen voor *Europeesch landbezit* op *Java* menig een tegen ons in het harnas zal jagen; maar wij koesteren het uit vaste overtuiging, zonder eenige bijoogmerken, en troosten ons

daarmede, dat mannen, als bij voorbeeld de waardige Commissaris-Generaal NEDERBURGH, reeds vroeger even zoo gedacht hebben. Deze zegt dienaangaande in zijn meermalen aangehaalde werk op bladz. 37 het volgende: »Alleenlijk in dat uitgebreid District [1]), »hetwelk tusschen de Bataviasche buitenposten en het »gebergte begrepen is, bekend onder den naam van »*Bataviasche Ommelanden*, is de Indische Regering »in zoo verre van het algemeen systhema afgeweeken, dat hetzelve, bij perceelen, aan particulieren »is verkocht, maar met welk gevolg? Hetzelve is »aan den Aziatischen Raad overvloedig bekend, en »het Gouvernement is er insgelijks niet onbewust »van: eene breedvoerige beschrijving daarvan te geven zoude derhalven overbodig, en ook buiten mijn »tegenwoordig bestek zijn. Het zij genoeg er in het »algemeen van te zeggen, dat de onmogelijkheid om »deze schoone en vruchtbare streken, onder een »Europeesch opzigt, dat aldaar de oorspronkelijke »vorm van Bestuur vervangen heeft, behoorlijk te »regeren, en de inhaligheid der landeigenaren, met »de onnoemelijke kwellingen van den Inlander daar »uit voortvloeinde, te beteugelen, dezelve voor ver »het grootste gedeelte heeft doen ontaarden in ontvolkte wildernissen, en derzelver overgebleven bewoners in roovers en moordenaars, zoo dat dit de

---

1) Nog tegenwoordig, nadat de toestand der *Bataviasche Ommelanden* door de waakzaamheid van het Bestuur en, wij erkennen dit gaarne, door toedoen van vele der landbezitters zelven aanmerkelijk is verbeterd, worden hier nogtans, in evenredigheid, veel meer moorden en andere misdaden gepleegd, dan in de overige deelen van *Java*, waar de Inlander nog door zijne eigene Hoofden beheerd wordt.

»eenige streek is van geheel *Java*, daar noch orde, »noch publieke veiligheid voor den Javaan te vinden »is; en deze uitgebreide en vruchtbare Districten heb»ben zeker in vijfentwintig jaren tijds zoo veel pro»dukten niet opgebragt, als het enkele daar aan gren»zende Regentschap van *Tjiandjver*, hetwelk door »een Regent, volgens de aloude Javasche wetten en »gewoontens, onder het oppertoezigt der Maatschappij »bestuurd wordt, jaarlijks oplevert."

En nogtans kon de Engelsche landvoogd, *Sir* STAMFORD RAFFLES, die geene gelegenheid liet voorbijgaan om de voormalige Nederlandsche Regering in de kolonien, als op willekeur en onderdrukking gevestigd, voor het oog der geheele beschaafde wereld in een hatelijk daglicht te stellen, wien het geluk der bevolking van *Java* schijnbaar zoo ter harte ging, dat hij zelfs, nadat dit eiland weder onder Nederlandsche heerschappij was teruggekeerd, bij voortduring die goede bevolking aan de hooge bescherming des Konings van *Engeland* meende te moeten aanbevelen, — nogtans, zeggen wij, kon hij er toe besluiten, om *Java* nog meer te verbrokkelen, door het vervreemden van verscheidene der vruchtbaarste landstreken en het prijs geven aan de willekeur en onderdrukking der Europesche landbezitters van eene talrijke bevolking, welke tot dus verre, onder het Bestuur harer eigene Hoofden, tevreden en gelukkig was. Deze handelwijze van den anders zoo kundigen en schranderen man is nog sterker te laken, daar hij zelf, als een der voornaamste koopers, daarbij regtstreeks betrokken was. Zij verwekte dan ook algemeene verontwaardiging, en zelfs het Engelsch

Opperbestuur in *Bengalen* keurde een zoodanig landbezit van den landvoogd op *Java*, als geheel strijdig met de beginselen van het Indisch Bestuur, ten eenen male af.

Zoo werden er inderdaad *drie* geheel heterogene stelsels, tijdens het Engelsche tusschenbestuur, in de aan het Gouvernement onderworpene landen op *Java* in werking gehouden, te weten: 1. dat van zoogenaamde gedwongene kultuur en leverantie, in de *Preanger Regentschappen* en *Bataviasche Bovenlanden*, alsmede op de Oostkust in de houtdistricten; 2. dat van territorialen eigendom van Europeanen, enz.; 3. dat van landelijke administratie of heffing van landrente; van welke echter het laatste, als meer algemeen in werking gebragt, op den voorgrond stond.

Nu zou men met reden verwacht hebben, dat men, vóór het invoeren hiervan, grondig onderzocht had, of, en in hoe verre de bodem, waarin men dit nieuwe zaad wilde uitstrooijen, daarvoor geschikt, of althans voorbereid was, om die gezegende vruchten voort te brengen, welke men zich daarvan beloofde: — met andere woorden, of de bevolking, op welke men voornemens was deze nieuwe instellingen toe te passen, reeds op dien trap van zedelijke beschaving stond, als noodzakelijk vereischt wordt, om haar, zoo wel als den Staat zelven, wezenlijk nut en voordeel van de daarbij toegestane zedelijke vrijheid te doen plukken. Wanneer een krachtig werkend geneesmiddel, mits voor den toestand des kranken gepast, ter regter tijd wordt toegediend, mag men zich daarvan toch de heilzaamste uitwerkselen

beloven: bij verzuim of mistasting daarentegen, kan men daarvan slechts verergering der ziekte verwachten. Alleen grondige kennis van het voorwerp, dat men behandelt, en van deszelfs toestand kan hierbij eene veilige gids wezen. Even zoo zou het uit eene bedachtzame polsing van den maatschappelijken toestand der Javanen hebben kunnen blijken, dat de toepassing van zoo vrijzinnige beginselen, waardoor zij eensklaps en geheel onvoorbereid aan den invloed en het beheer hunner Regenten werden onttrokken, en hun, behalve eenige jaarlijksche opbrengsten van den bebouwden grond, de meest mogelijke vrijheid om over hun persoon en arbeid, zoo wel als over de wijze van bebouwing hunner akkers en de vruchten van dezelve te beschikken, werd toegestaan, dat, zeggen wij, hetgeen elders de heilrijkste uitkomsten voor land en volk zou hebben, op *Java* in werking gebragt, even weinig voor de ware belangen der bevolking, als voor die der koloniale Regering berekend te achten is.

Zulk een onderzoek, wij bekennen het gaarne, is voor den Europeschen wetgever inderdaad uiterst moeijelijk en vereischt eene rijpe ondervinding, die alleen door langdurig verkeer met de verschillende klassen des volks kan verworven worden. Men had echter slechts behoeven acht te geven, in welk eene verhouding, zelfs oppervlakkig beschouwd, de naburige eilanden van den Indischen Archipel tot *Java* staan. Vele dier eilanden, b. v. *Sumatra*, *Borneo* en andere, hebben even groote vruchtbaarheid van bodem, worden door hetzelfde menschenras, waartoe de Javaan behoort, bewoond: hunne bewoners ver-

keerden sedert eenwen in veel onafhankelijker toestand: zij bebouwen den grond naar hun volkomen goeddunken en beschikken vrijelijk over deszelfs voortbrengselen, zoowel als over die hunner nijverheid: hun handel is aan zeer geringe, of in het geheel geene belemmeringen onderworpen, ja zoo goed als vrij, en biedt hun de gelegenheid aan, om de voortbrengselen van hun land, die voor uitvoer geschikt zijn, op eenen veel voordeeliger voet aan de zeevarende natien, welke hunne kusten bezoeken, af te zetten, dan de Javaan zulks vermag. Welnu, ondanks al die vrijheid en aanmoediging, kan men onder de bewoners dier eilanden genoegzaam geene vorderingen in landbouw of andere takken van nijverheid bespeuren: integendeel, alles bij hen draagt de kenmerken van eenen schier onveranderlijken staat van verwaarloozing en verwildering, niet anders, dan de reizigers, eeuwen geleden, den toestand dier gewesten hebben afgeschilderd. Wanneer men dit overweegt, en daarmede den toestand des Javaans vergelijkt, die boven bijna alle overige bewoners van den Indischen Archipel zoo zeer in zedelijke beschaving, in welvaart en tevredenheid, en een hoogeren trap van levensgenot, als de vrucht van gepaste werkzaamheid, uitmunt, dan komt men als van zelfs op het denkbeeld, dat bij meerdere bekendheid met den geest der volksinrigtingen op *Java* grootere zekerheid verkrijgt, dat de Javaan deze voorregten, behalve aan den invloed van het langdurig bewind onzer voorvaderen, vooral aan zijne meer beperkte zedelijke vrijheid, die van oudsher uit zijnen regeringsvorm en huishoudelijke instellingen voortvloeide,

te danken heeft. Eene veeljarige ondervinding en de omgang met de verschillende volksklassen heeft ons tot de vaste overtuiging gebragt, dat de grondslag dier instellingen niet anders is, dan eene voor ons bijna ongeloofelijke, men zou bijna zeggen, blinde ondergeschiktheid aan hunne Hoofden, gelijk die reeds door NEDERBURGH met levendige kleuren is afgeschetst. »De Regeeringsform der Javanen," zegt hij op blz. 41 van zijne Memorie, »rust, behalven op het behan- »delde beginsel omtrent den eigendom aan den grond, »nog op dat van een volstrekt gezag aan den eenen, »en eene volstrekte ondergeschiktheid aan den an- »deren kant, hetwelk van den Vorst of Regent tot »op de minste klasse van Ingezetenen afdaalt, en »zelfs het weezen uitmaakt van den band, welke de »huisgezinnen vereenigt. Wanneer men den aart »dier volkeren na de hevige driften en hartstogten, »welke in de bewoners van het noordelijk gedeelte »van *Europa* worden opgemerkt, zoude willen af- »meten, was zeker het lot der geenen, die moeten »gehoorzamen, allerrampzaligst; doch het zacht en »goedaardig karakter van den Javaan maakt, dat hij »voor eene Regeringform, welke voor ons een onver- »draaglijk *despotismus* zoude zijn, op eene zachte »wijze geleid wordt tot de betrachting zijner ver- »pligtingen; de gewoonte, zelfs het vooroordeel, in- »dien men het zoo noemen wil, werkt bij hun uit, »waartoe bij andere volken gestrengheid en vrees zou- »den noodig zijn; nimmer heb ik eenen *Javaan* door »zijn hoofd met barsheid of hardigheid zien behan- »delen, maar nimmer heb ik hem ook iets, dat hem »opgelegd wierd, zien weigeren, en zoo zeer de eer-

»bied voor, en verkleefdheid aan oude gewoontens, »den gemeenen man ongevoelig doet gehoorzamen, »verhinderen die zelfde beweegredenen, die zelfde »eerbied voor 's Lands wetten en gebruiken, den »Vorst of Regent hunne onderhoorigen door buiten- »gemeene lasten te zeer te drukken; alles blijft bij »hun over en weder bij het oude" enz.

Kon nu een regeringsvorm, welke op bijna lijnregt tegenstrijdige beginselen berustte, welgevallig zijn aan een volk, voor hetwelk zijne gewoonten en voorvaderlijke instellingen zoo zeer tot eene tweede natuur zijn geworden? — Zoo de Engelsche wetgever er op rekende, dat de Inlander zijne welwillende bedoelingen naar waarde schatten en zich ten nutte maken zou, bedroog hij zich ten eenen male. Genoegzaam overal, maar vooral op *Java*, ziet het volk alleen door de oogen zijner Hoofden, verwerpt het wat deze afkeuren, en is het vooral afkeerigheid van alle veranderingen in deszelfs huishoudelijke inrigtingen, welke des te minder aan de Hoofden kunnen behagen, wanneer zij daardoor in hunne van ouds verkregene voorregten en in hun aanzien verkort worden.

Onze voorouders althans, aan wier beleid en dapperheid wij het bezit van dit schoone eiland te danken hebben, dachten hier anders over. Zij beschouwden het als geheel onstaatkundig, aan een vreemd volk, welks zeden en gebruiken zoo zeer van die van onzen landaard afwijken, hervormingen op te dringen, die met deszelfs aloude instellingen in strijd zijn. Integendeel was het altijd het ijverig streven der Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, om de

gebruiken en instellingen van de aan hare heerschappij onderworpene volken te eerbiedigen. Dezen regel van Staatkunde huldigde zij niet alleen in *Bengalen*, op de kust van *Coromandel*, maar ook in alle deelen van den grooten Indischen Archipel, waar zij zich nederzette. Hierin zag zij ook op *Java* het zekerste middel tot bevestiging en uitbreiding harer heerschappij: hierdoor oefende zij door de Inlandsche Hoofden, in welke zij de ziel van het volk erkende, zonder hen in hunne regten te verkorten, zonder gewigtige veranderingen in het binnenlandsch Bestuur, eindelijk met eene betrekkelijk veel geringere magt als tegenwoordig, een Opperbestuur uit over millioenen inwoners, dat in zijne gevolgen even weldadig voor land en volk, als voordeelig voor hare eigene belangen geweest is. Niet, gelijk nog tegenwoordig sommige schrijvers beweren, door dwingelandij, niet door onderdrukking en uitzuiging der Inlandsche Grooten of van den gemeenen man, niet door omverwerping van geheiligde volksgebruiken of fanatieken bekeeringsijver waren onze voorouders zoo spoedig in hunne Aziatische bezittingen tot eene magt gestegen, welke aan het ongeloofelijke grenst. Hetgeen NEDERBURGH diengaande op bladz. 33 schrijft, kan door ons, die nog een deel dier bezittingen, als de kostbare erfenis van het voorgeslacht bezitten mogen, niet genoeg tot leering en waarschuwing worden behartigd. Het kan tevens strekken, om de lasterlijke aantijgingen, waarmede men hunnen roem tracht te bezwalken, zegevierend te wederleggen.
»Ook heeft eene zoo gematigde handelwijze, welke
»ons door geene voorbeelden in volkplantingen van

»Europeërs, en althans niet door dat van de Engel-
»schen in den *Hindostan*, was aangewezen, doch
»zoo zeer tot eer strekt van het Indisch Bestuur, die
»vruchten voortgebragt, welke daarvan natuurlijk
»moesten worden verwagt: sedert het jaar 1755,
»wanneer de Opperheerschappij der Nederlanderen op
»het eiland *Java* gerekend moet worden deszelfs vol-
»komen beslag te hebben verkregen, is de rust op het
»geheele eiland beveiligd gebleven, de bevolking aan-
»merkelijk toegenomen, nieuwe bronnen van bestaan
»en welvaart zijn geopend, van welken de Inlander,
»zoo wel als de Maatschappij, sedert lang milde vruch-
»ten plukken, waarin deze eenen aanmerkelijken, te
»voren onbekenden steun voor hare schatkist heeft
»gevonden, en, op die wijze beginselen, met die
»verbeteringen en veranderingen, welke de omstan-
»digheden kunnen vorderen, voortgaande, meer en
»meer vinden kan; en, hetgeen vooral ook opmer-
»king verdient, hierdoor heeft zij Vorsten, Regen-
»ten, ja het geheele volk van *Java*, aan zich ver-
»bonden in eenen graad, waarvan bezwaarlijk een
»genoegzaam denkbeeld te geven is, daar men, en,
»helaas! niet zonder reden, zoo algemeen gewoon is
»de Europeërs in alle hunne Bezittingen in de beide
»Indiën als geweldenaars en onderdrukkers, en de
»natuurlijke bewoners derzelve als rampzalig te be-
»schouwen, dat de uitzondering, welke de Holland-
»sche natie daarvan maakt op het eiland *Java* (van
»welker huishouding aldaar tot nog toe zoo weinig
»bekend is geweest) met moeite geloofd zal kunnen
»worden; schoon iemand, die de zaken onbevoor-
»oordeeld beschouwt, niet ligt eene andere oplossing

»zal kunnen vinden van het treffend verschijnsel, »hetwelk de laatste jaren hebben opgeleverd, dat zulke »uitgestrekte Bezittingen, die reeds in het jaar 1794 »geoordeeld werden te zijn in een geheel weerloozen »staat, en sedert dat jaar geen de minste onder»steuning, van wat aart ook, uit het Moederland »hebben ontvangen, die al dien tijd onder den in»vloed van eenen verderfelijken oorlog hebben ge»zucht, en waarin nogtans een handvol Europeesen »de Opperheerschappij hunner natie, over eene be»volking van millioenen menschen ongeschonden heeft »bewaard, zonder dat er de minste schijn of scha»duw van ongenoegen, laat staan van ontrouw, of »onrustige bewegingen onder den Inlander heeft kun»nen worden bespeurd."

Behoeft het, na al het gezegde, nog betoog, welk eene nadeelige stemming de invoering van het landelijk stelsel bij het meer prikkelbare gedeelte der Javaansche bevolking, de Inlandsche Hoofden, te weeg moest brengen? — Wanneer men verder bedenkt, dat die invoering de teruggave van *Java* aan het Nederlandsch gezag slechts korten tijd voorafging, dat zij het werk was van denzelfden Engelschen Landvoogd *Sir* STAMFORD RAFFLES, die daarna alles aanwendde om ons in het rustig bezit onzer Oost-Indische Kolonien te storen, Vorsten aan ons onderworpen of van ons gezag onafhankelijk tegen ons opzette, en, wanneer zij, gelijk de Sultan van *Palembang*, aan zijne inblazingen gehoor gaven, op alle mogelijke wijzen ondersteunde, wanneer men dit bedenkt, zeg ik, zou men bijna de goede bedoelingen van dien Staatsman met de invoering van dit stelsel mistrouwen. Im-

mers, wie kon vrijzinnige bepalingen, als deze, gepast achten voor den kinderlijken toestand van het Javaansche volk? — Wie gelooven, dat dezelve tot ruimere aanwending der natuurlijke hulpbronnen en tot bevordering der algemeene welvaart zouden strekken? — Wie moest niet veeleer, bij den maatschappelijken toestand der bevolking, daarin de kiem van aanhoudende ontevredenheid bij de hoogere volksklasse, die er het meest door getroffen werd, zien sluimeren? — Eindelijk wie ontwaart daarin niet de oorzaak van noodzakelijkheid om bij voortduring eene aanzienlijke krijgsmagt op *Java* te onderhouden, waardoor het bezit van dat eiland zoo veel kostbaarder voor het Moederland geworden is?

Allertreurigst was dan ook de zedelijke, zoo wel als de materieële gesteldheid onzer Oost-Indische bezittingen, *Java* niet uitgezonderd, toen dezelve in Augustus 1816, na eene vijfjarige bezetting door de Engelschen, onder Nederlandsch gezag terugkeerden. Het noodlottigst van allen was de geest van onafhankelijkheid en tegenkanting, die zich allerwege tegen het nieuwe Bestuur openbaarde en tot eene reeks van onlusten en oorlogen aanleiding gaf, die, hoe roemvol zij ook voor onze wapenen geëindigd zijn en tot bevestiging en uitbreiding van onze magt gestrekt hebben, echter millioenen schats aan den lande gekost en in de verwoeste landen langdurige ellende achtergelaten hebben [1]). Buitendien bevonden zich

---

[1]) »*Alle oorlogen*," zegt de Gouverneur HARTINGH in zijne *nagelaten memorie*, »*of wat er na zweemt of gelijkt, is voor de Compagnie,* »*Land en Volk, ten totalen ruïne. Vooreerst is er niets meer te be-* »*dingen, maar wel te verbeteren door dierbare toegevendheid, om*

alle openbare werken en gebouwen in diep verval; de voornaamste bronnen van inkomsten waren uitgeput, uitgestrekte landerijen en eigendommen vervreemd, de landbouw en vooral de kultuur van produkten, voor den handel geschikt, welke *Java's* ware rijkdom uitmaken, kwijnende, hetgeen zulk eene vermindering van welvaart ten gevolge had, dat de Inlandsche bevolking niet eens in staat was tot het opbrengen der landrente, welke zij volgens het Engelsche stelsel verschuldigd was [1]. Ook was de verhouding tusschen in- en uitvoer tot nadeel van *Java* geheel verbroken, daar voor den invoer de behoefte dezelfde bleef, als te voren, en daarentegen de produktie van de meeste artikelen van uitvoer, onder het tijdelijk Bestuur der Engelschen, of geheel had opgehouden, of tot eene ongehoorde laagte gedaald was. En dit had plaats in weerwil der veel minder beperkte zedelijke vrijheid van den Javaan, die nu naar willekeur over zijnen arbeid, zoo wel als over zijnen grond kon beschikken, en, na aftrek zijner landhuur, voor het overschot zijner produkten, zoo hij die niet tot eigen gebruik behoefde, zeker hoogere prijzen kon bedingen, dan te voren bij de verpligte leverantie van dezelve! Men onderzoeke, hoe

---

» alles weder aan den landbouw te krijgen, en naar vermogen te » doen floreeren." (Zie HEDENDAAGSCH *blads.* 204-208.) — Mogten wij deze lessen der voorouders ter harte nemen, daar ook de laatste jaren bewezen hebben, dat het bezit der Kolonien alleen in vrede en rust voordeelige uitkomsten aan het Moederland kan opleveren!

[1]) Dien ten gevolge werd, bij Besluit van Commissarissen-Generaal, in 1817 alle achterstand wegens verschuldigde landrente, ten bedrage van meer dan twee millioenen, aan de Javaansche bevolking kwijt gescholden.

het toen, in vergelijking met vroeger, met de koffijkultuur gesteld was: want die van peper, suiker, indigo, katoen, enz. was onder het nieuwe stelsel reeds geheel ten gronde gegaan. Deze was altijd als de zenuw der welvaart van *Java* en de rijkste bron van inkomsten voor de Regering beschouwd, en derhalve hadden, na NEDERBURGH, vooral de Gouverneur-Generaal WIESE, en nog meer DAENDELS alles in het werk gesteld, om dezelve uit te breiden. De *Jaccatrasche* bovenlanden en *Preanger* Regentschappen waren tot het jaar 1808 bijna de eenige landstreken op *Java*, in welke koffij werd geteeld. De hoeveelheid daarvan bedroeg in de jaren 180⅞ voor het geheele eiland slechts 75,000 *Pikels*, welke in 1808, bij de aanvaarding van het Bestuur door DAENDELS, reeds tot 110,000 *Pikels* was geklommen. Nu breidde deze Landvoogd, gelijk wij boven zeiden, de koffijteelt ook tot de Oostelijke deelen van *Java* uit, en toen hij in 1811 het Bestuur nederlegde, bestond er genoegzame zekerheid, dat de geheele inzameling spoedig 300,000 *Pikels* zou beloopen, waarvan er 100 tot 120,000 voor rekening der *Jaccatrasche* en *Preanger* landen moesten komen. Toen echter de Kolonie in 1816 door Commissarissen-Generaal werd overgenomen, was deze kultuur in het Oostelijk gedeelte, waar het stelsel van landrente ingevoerd was, zoo goed als verdwenen, en in de landstreken, waar zij op den ouden voet van gedwongene leverantie was aangehouden, tot op 30,000 *Pikels* verminderd. Het moge waar zijn, dat eene voorname reden van dezen schrikbarenden achteruitgang, wat de Oostkust betrof, daarin gelegen was, dat deze kultuur voor den Javaan genoegzaam

nieuw was en hij aan de rijstkultuur, die in zijne eerste behoefte voorziet, ook omdat zij met minder moeite en arbeid gepaard gaat, de voorkeur gaf: de hoofdoorzaak is voorzeker in het toenmalig koloniaal Bestuur zelf te zoeken, dat bij de stremming van den koophandel, wegens mangel aan tijdelijk debiet, niet langer belang in deze kultuur schijnt gesteld te hebben. Te voren toch moest ook hier al de koffij, tegen eenen vastgestelden prijs, aan de Regering worden afgeleverd; maar na de invoering der landrente, werden wel alle koffijtuinen het uitsluitend eigendom der *Dessa's*-bewoners, die dezelve hadden aangelegd, maar moest er van dezelve, even als van de rijstvelden en andere bebouwde grondstukken, eene jaarlijksche grondbelasting, niet *in natura*, maar *in geld*, aan het Gouvernement betaald worden. Waarmede kon nu de Javaan deze schatting voldoen, daar hij geene middelen bezat om zijne produkten te gelde te maken, en de Regering zelve zich van den in hare pakhuizen opgehoopten voorraad van koffij, welke zij uit die deelen van het eiland, waar het oude stelsel van leverantie bewaard was, bleef trekken, niet ontdoen kon? Hiertoe buiten staat zijnde, bleef er voor den Inlandschen koffijplanter, die niet alleen zelf geen voordeel van dit produkt trok, maar ook geene verbetering van den prijs kon vooruitzien, niets anders over, dan zijne koffijplantaadjen aan haar lot over te laten, of geheel te vernietigen en den grond tot andere doeleinden aan te wenden. Wel is waar doet het de Luitenant-Gouverneur RAFFLES voorkomen, alsof het verval dezer kultuur op de Oostkust aan geheel andere omstan-

digheden te wijten ware. Hetgeen hij daarover zegt, vinden wij door den Heer VAN DEN BOSCH, in zijne meer vermelde *onpartijdige aanmerkingen* op het werk van HAMMERS op bladz. 67 aangehaald, wiens vertaling wij hier overnemen: »Bijna alle de koffij-»tuinen in de Oostelijke Distrikten waren aangelegd »onder het Bestuur van den Maarschalk DAENDELS, »door middel van gedwongenen dienst, en zelfs de »tuinen en begraafplaatsen der Javanen waren opge-»offerd aan deze algemeene aanplanting. — Van het »ogenblik van den overgang der Kolonie, was het »moeijelijk, het volk te dwingen om die Plantagiën »in order te houden, en vele derzelven waren reeds »te voren in verval geraakt, anderen, door op onge-»schikte gronden te zijn aangelegd, waren geheel »mislukt, zoo dat de maatregel om deze inrigting te »laten varen, slechts iets vroeger, het natuurlijk ge-»volg is vooruitgeloopen, dat dezelve zou hebben »moeten worden opgegeven, in geval die langer was »aangehouden [1])."

Indien het waarheid ware, hetgeen de Heer VAN DEN BOSCH op bladz. 85 van zijne in 1816 uitgegevene *Brieven betreffende het Bestuur der Kolonien*, waar hij nader op dit Verbaal van RAFFLES terugkomt, verhaalt, dat de Maarschalk DAENDELS »*aan deze alge-»meene aanplanting zelfs de begraafplaatsen der Ja-»vanen heeft opgeofferd*," zou zulk eene handelwijze,

---

1) Zie: *Substance of a Minute recorded by the Honorable* THOMAS STAMFORD RAFFLES *Lieut. Governor of Java and its dependencies, on the 2nd of February* 1814 *on the introduction of an inproved System of internal menagement; and the establishment of a land rental in the island of Java.* Londen 1814.

als eene inbreuk op de heiligste regten der volken, allerlaakbaarst zijn. Maar het laat zich niet veronderstellen, dat zoo iets met voorweten, laat staan dan op last van dien Gouverneur-Generaal zou geschied zijn, zoo min als men hem de schuld kan geven, dat in deze Oostelijke deelen van *Java* geene goede gronden voor vele der aangelegde koffijtuinen gekozen waren. Dit toch zijn geene werkzaamheden, met welke zich, zoo veel wij weten, ooit een Gouverneur-Generaal regtstreeks heeft bezig gehouden, maar die aan ondergeschikte Europesche en Indische ambtenaren, welke onder het toezigt der respective Residenten en van eenen Inspecteur-Generaal over de koffij-kultuur staan, blijven overgelaten. Dat integendeel het verval, ja, men kan zeggen, de uitroeijing dezer kultuur in de meeste deelen van *Java* onder het Engelsche tusschen-Bestuur door geheel andere oorzaken is te weeg gebragt, dan die, welke door RAFFLES worden opgegeven, zien wij op het overtuigendst in de *Preanger Regentschappen* bevestigd. Hier toch was dezelve op den meergemelden voet, als onder het Bestuur der Oost-Indische Compagnie in wezen gebleven, en nogtans verminderde ook aldaar onder het Engelsche Bestuur de produktie van koffij van jaar tot jaar. In 1807 had dezelve reeds 104,000 *Pikels* [1]) bedragen, zij was in 1810, onder DAENDELS, tot 120,000 *Pikels* [1]) gestegen,

---

[1]) Zie: H. D. CAMPAGNE *Java* Litt. C. Staat der koffij-kultuur op het eiland *Java* van 1808 tot 1810.

[2]) Men moet hierbij in het oog houden, dat de koffijteelt, vóór de Regering van DAENDELS 1808—1811, zich genoegzaam alleen tot de *Prean-*

en echter leverde in 1816, bij de overname van *Java*, de geheele inzameling van dit produkt naauwelijks 30,000 *Pikels* op. Hoe is dit anders te verklaren, als dat men niet langer de hand hield aan de bestaande bepalingen en alles aanwendde, om den Inlander eenen tegenzin tegen deze kultuur in te boezemen. Ja, dat het toenmalig Bestuur het op de geheele vernietiging der koffijteelt, ook in deze gedeelten van *Java*, waar zij ruim eene eeuw lang tot de welvaart der bevolking had bijgedragen, toelegde, is uit den in 1813 door de Engelsche Regering genomenen maatregel duidelijk gebleken, toen de Inlandsche Regenten van den Resident J. CRAWFURD den uitdrukkelijken last ontvingen, om alle koffijboomen te laten omver hakken en den grond tot andere einden te gebruiken. Dat hieraan slechts gedeeltelijk gevolg werd gegeven, is aan het gezond verstand der Regenten, en het belang, dat zij van ouds in de koffij-kultuur gesteld hadden, toe te schrijven. Zoo nam deze dan ook, onder ons Bestuur, van jaar tot jaar weder aanzienlijk toe, ofschoon noch de Inlander, noch de Regenten meerdere betaling voor de koffij ontvingen, dan de eerste *f* 7 voor de 225 ℔, en de Regenten en mindere Hoofden *f* 1.60 (of slechts *f* 1.40) voor de 125 ℔; zoo dat dit produkt in 1822 voor de gezamenlijke Regentschappen reeds weder 60,000 *Pikels* bedroeg, en voor de jaren 1825, 1826

---

ger Regentschappen en de *Bataviasche bovenlanden* bepaalde, en men van de uitbreiding, door hem aan dezelve in de overige gedeelten van *Java* gegeven, eerst later eene aanzienlijke vermeerdering van opbrengst kon verwachten, daar de koffijboom niet voor in het vierde jaar vruchten oplevert.

en 1827, door elkander genomen, tot 110,000 *Pikols* was aangegroeid.

Alles toonde derhalve aan, dat *Java* onder de Engelsche Regering, noch in die landstreken, waar het oude stelsel van leverantie in kracht was gebleven, noch in die, waar de op meer vrijzinnige beginselen berustende zoogenaamde landelijke Administratie was ingevoerd, in welvaart gewonnen, maar integendeel veel verloren had. Eene buitengewone, meer en meer toenemende verarming en ontevredenheid onder alle klassen der Javaansche bevolking waren de uitwerkselen den zoo hoog geprezene verbeteringen van den Luitenant-Gouverneur RAFFLES. Kon men nu onder een ander Bestuur van het verder aankleven en toepassen dier schoonschijnende beginselen wel gunstiger uitkomst verwachten? — Kon men in ernst gelooven, dat de *Javaan* door den tegenspoed, welke daarvan het gevolg was geweest, rijper voor dezelve geworden was?

Zoo veel is zeker, en wij hebben ons daarvan door eenen vertrouwelijken omgang overtuigd, dat de Inlandsche Regenten en Volkshoofden in het algemeen vurig verlangden naar den terugkeer van het Nederlandsch Bestuur, in de hoop, dat met hetzelve ook de oude instellingen en vroegere welvaart zouden terugkeeren. In deze verwachting zagen zich dan ook de bewoners van de *Sunda*-Distrikten of *Preanger-Regentschappen*, tot welke ook de *Bataviasche bovenlanden* en een gedeelte van *Krawang* behooren, waar de geest der bevolking altijd zeer gunstig voor ons gestemd was geweest, niet te leur gesteld, daar onder hen het stelsel van gedwongene leverantie bleef

voortduren. Daarentegen achtten het onze Commissarissen-Generaal, na rijp beraad, bedenkelijk, ja onregtvaardig, om aan het verreweg grootere gedeelte der Javaansche bevolking de eenmaal wettig toegestane zedelijke vrijheid weder te ontnemen, in welke zij tevens een' krachtigen hefboom meenden te vinden om den Javaan, uit eigenbelang, tot meer ijver en werkzaamheid op te winden. Hierbij kwam nog, dat hunne Instructie, hier te lande door eene Staats-Commissie ontworpen, de invoering, of op *Java* eigenlijk de instandhouding van zoodanig regeringsstelsel, als meer in overeenstemming met den geest des tijds, had aanbevolen.

Onmiskenbaar zijn de welmeenende bedoelingen, op welke deze bepalingen gegrond waren. Ook zullen wij ons in geen wijdloopig onderzoek verdiepen, in hoeverre dezelve eene groote onregtvaardigheid ten aanzien der bevolking van de *Sunda*-Distrikten bevatten, die aldus van de liberale instellingen, welke aan hunne landgenooten in de overige Residentien van *Java* werden toegestaan, verstoken bleef: wij althans zijn van oordeel, dat zij daarbij niets zoude gewonnen hebben. Maar wij zijn aan ons pas herboren koloniaal Bestuur de getuigenis schuldig, dat het niet slechts in schijn, gelijk dit in het algemeen met de Engelsche tusschen-Regering het geval was, maar in vollen ernst en met de daad het lot der ingezetenen zocht te verbeteren en, om dit doel te bereiken, voor geene offers terugdeinsde. Ja, de Regering van den toenmaligen Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN spande inderdaad alle krachten in, om in den geest der van 's Konings wege eenmaal

vastgestelde organisatie der Kolonien, het geluk en de welvaart der Indische bevolking te bevorderen. Wie den edelen man toenmaals in zijnen werkkring gekend heeft, kan zich zijner slechts met eerbied herinneren, en nog lang zal zijn naam door den Inlander gezegend worden. Ofschoon wij geenszins tot hen behoorden, die alle zijne maatregelen hemelhoog verhieven, meenden wij deze erkenning aan de waarheid schuldig te zijn. De zigtbare strekking van zijn Bestuur was het voorbereiden van eene betere toekomst voor den Inlander door milde instellingen en vooral ook door eene betere en met zijne gebruiken overeenstemmende regtsbedeeling. En waar het er op aankwam, om het lijden van het volk te hulp te komen, om algemeene rampen te leenigen, kon men in alle maatregelen de zuiverste menschlievendheid zien doorstralen. Zoo werd de vernielende kinderziekte, die jaarlijks aan duizenden op *Java* het leven kostte, door het invoeren der *Vaccine* op eenen voet, gelijk zij nergens anders bestaat, weldra geheel geweerd. Zoo werd de *Aziatische Cholera*, welke onze Oost-Indische bezittingen zoo vreesselijk teisterde, in haar woeden beperkt door het kosteloos uitdeelen van geneesmiddelen aan millioenen inwoners en het zoo veel mogelijk verleenen van geneeskundigen bijstand, zonder welken hare verwoestingen onberekenbaar zouden geweest zijn. Wij zullen hier niet uitwijden over den hoogen trap van bloei, waartoe deze verlichte Staatsman de kunsten en wetenschappen poogde te verheffen, omdat de invloed dier pogingen zich meer tot de Europesche bevolking, dan tot de inboorlingen des lands uitstrekte, ofschoon

het niet te ontkennen valt, dat zij ook heilzaam op de koloniale belangen werkten. Dit was inzonderheid het geval met de wetenschappelijke nasporingen der weinig of in het geheel niet bekende voortbrengselen, waarmede de natuur deze gewesten zoo ruimschoots heeft gezegend, of met het invoeren van andere, die in den vruchtbaren bodem en onder het gezegend klimaat van *Java* weelig schenen te zullen tieren en nieuwe bronnen van welvaart voor dit heerlijke eiland beloofden te worden. Ofschoon de heilrijke uitwerkselen hiervan eerst onder zijne opvolgers, door eene gepaste uitbreiding dier nieuwe kulturen, duidelijk zigtbaar werden, was echter de grond hiertoe reeds onder zijne Regering gelegd, zoo als b. v. met den Thee-heester uit *China*, den Kaneelboom uit *Ceylon* en andere nuttige voortbrengselen het geval was. — Maar keeren wij tot ons onderwerp terug.

Indien onze Commissarissen-Generaal de onder het Engelsch Bestuur op *Java* ingevoerde inrigtingen bekrachtigden, erkenden zij aan den anderen kant de noodzakelijkheid om het onderlinge verband van de Kolonie en het Moederland, hetwelk in den toenmaligen staat van zaken bijna geheel verbroken was, weder vaster aan te knoopen door het aansporen der Javaansche bevolking om zich weder op de kultuur van voor den handel geschikte artikelen van uitvoer toe te leggen, waartoe haar in de laatste jaren geheel de moed had ontbroken. Immers indien het produktieve vermogen dezer bezittingen niet op eenen beteren voet wierd gebragt, en de koophandel met het Moederland daardoor een nieuw leven kreeg, kon er, bij de behoefte, welke de Inlandsche bevolking

bij voortduring aan zekere artikelen van invoer heeft, aan geene duurzame materieële welvaart van dezelve gedacht worden. *Java* kwam hier natuurlijk het eerst in aanmerking, en inzonderheid trok de weleer zoo bloeijende koffijteelt, om de voordeelen, welke zij opleverde, de aandacht van ons Bestuur. De Publicatie van den 7 November 1817 N°. 17, in welke men duidelijk de beschermende hand, waarmede de Regering dezen gewigtigen tak van landbouw meende te moeten begunstigen, erkennen kan, strekt tevens ten bewijze van de welwillende gezindheid, welke haar voor de ingezetenen harer Koloniën bezielen. De zakelijke inhoud dier Publicatie, door Commissarissen-Generaal in naam des Konings aan de Javaansche bevolking uitgevaardigd, komt hierop neder:

»Om de Inlandsche bevolking tegen alle willekeur »te beschermen, haar lot te verbeteren, haar het »genot van eigendom en de vruchten van harer han»denarbeid te verzekeren, en haar, zoowel als alle »andere onderdanen des Konings, in de gelukkige »gevolgen zijner vaderlijke Regering te doen deelen, »hebben wij onze oogen geslagen op den landbouw, »en bijzonderlijk op de koffijteelt in die gedeelten »van *Java*, waar het vroegere stelsel door nieuwere »inrigtingen vervangen is. Wij keuren de gronden »dier inrigtingen goed, maar wij hebben met leed»wezen gezien, dat de Javaan de noodige bescher»ming niet heeft genoten, en dat geene behoorlijke »zorg is gedragen, om hem de vruchten van zijne »vlijt en nijverheid te verzekeren.

»Hij is in den verkoop van de voortbrengselen van »zijnen grond, vooral van de koffij, aan de midlei-

»dingen en aan de opkoopingen van het gewas bloot»gesteld gebleven. Het is om den Javaan tegen deze »misleidingen, en het nadeel, dat hij daardoor lijdt, »vooral ten aanzien der koffij, te beschermen, dat »wij eene nieuwe inrigting omtrent de bewerking »der koffijtuinen hebben ontworpen." — Hierbij wordt onder anderen bepaald: »Dat de koffijtuinen Dessa's »gewijze zullen bewerkt, en van het product dier »bewerking niet meer zal behoeven afgegeven te wor»den, dan van de *Sawa*-velden: — dat van het »overige gedeelte, dat niet in die afgifte begrepen »is, de Inlander vrijelijk kan beschikken en tegen »de hoogste prijzen verkoopen, of, des verkiezende, »aan het Gouvernement tegen eenen jaarlijks te be»palen vasten prijs leveren, om langs dien weg be»driegerijen voor te komen.

»Dat hij voorschotten van Gouvernementswege kan »erlangen, om daardoor den woeker en de baatzucht »te vermijden.

»Dat hij zijn gewas aan niemand behoeft te ver»koopen, dan aan wien hij wil; dat noch de Resi»denten, noch andere ambtenaren, noch Regenten, »aan alle welke zelfs uitdrukkelijk verboden wordt, »de koffij voor eigen rekening te koopen of daarin »eenigen handel hoegenaamd te drijven, hem kun»nen noodzaken tot den afstand of verkoop, enz.

»Dat hij ook over zijne eigendommen vrijelijk kan »beschikken. Dat hij van allen dwang in een woord »bevrijd, en tegen alle misleiding beveiligd is, en »zich altijd op de bescherming van het Nederlandsch »Gouvernement verlaten kan."

Dit was derhalve eene wezenlijke verbetering in de

onder de Engelsche Regering nieuw ingevoerde inrigtingen, die zoo wel het belang der bevolking, als de opbeuring der kultuur beoogde, en waarvan men, naar de gewone wijze van zien, de heilrijkste uitkomsten mogt verwachten. Hierbij verlieze men niet uit het oog, dat de heffing der landrente onder ons Bestuur meer gelijkmatig verdeeld was en naar eenen minder drukkenden maatstaf plaats had. Immers de hoogste aanslag van rijstvelden, waaronder ook de aan de *Dessa's* toebehoorende koffijtuinen begrepen waren, bedroeg $\frac{2}{5}$ van derzelver opbrengst, terwijl de bevolking vrijheid had om de belasting van de koffijtuinen hetzij *in geld*, naar den jaarlijks door het Gouvernement vastgestelden marktprijs, of *in natura* te voldoen, en tevens verzekerd was, de overige $\frac{3}{5}$, zoo niet voordeeliger, althans voor denzelfden prijs aan de Regering te kunnen verkoopen. Zoo laat het zich begrijpen, dat onder geen vroeger Bestuur aan de Javaansche bevolking, wanneer dezelve zich met ijver op deze kultuur wilde toeleggen, immer zulk eene ruime belooning voor haren arbeid en zulk eene gunstige gelegenheid om ook onder de geringere klasse meer welvaart te verspreiden was aangeboden geweest. Den hoogsten prijs toch, gelijk wij reeds vroeger hebben aangemerkt, had de Javaan onder het bewind van den Maarschalk DAENDELS genoten, te weten *f* 5.45 voor het *Pikel*, terwijl de laagste van *f* 3.88 voor het *Pikel* nog altijd voor de *Preanger Regentschappen* is blijven bestaan en derhalve met de aan de bewoners van andere Residentien toegestane verhooging, naar billijkheid althans, in geene de minste verhouding staat. Immers de

marktprijs, welken het Gouvernement jaarlijks, ter berekening van den aanslag der landrente van de koffijtuinen, aan de Indische bevolking bekend maakt, bedroeg, tot het jaar 1832 van *f* 17 tot *f* 35 het *Pikel.* De Inlander kon derhalve, wanneer hij het produkt aan de Regering afleverde, drie vijfde van deze som, of van *f* 10.20 tot *f* 21 voor het *Pikel* ontvangen; ja! men mogt veronderstellen, dat hij, bij de veel hoogere koffijprijzen, liever de landrente in geld betalen en zijn' geheelen oogst in de zeeplaatsen, waar het *Pikel* koffij een tijdlang boven de dertig *Spaansche Matten* [1]) gestegen was, zoo voordeelig mogelijk afzetten zou. Dit toch bragt zijn eigenbelang mede, en zoo zou hij ons zelfs de alleronnozelste boer handelen. Wij zullen echter zoo straks aantoonen, hoezeer de Europesche wetgever zich ook hier weder in den aard en de inborst des Inlanders misrekend had. Intusschen ging de koffij-kultuur merkbaar vooruit, gedeeltelijk, omdat de Inlander zich nu met meer gerustheid voor de toekomst daarop

---

1) Volgens bepaling van Commissarissen-Generaal ELOUT, VAN DER CAPELLEN en BUYSKES, stonden 44 Indische Guldens gelijk met 20 *Spaansche Matten* of *Piasters*, en daar voor den Indischen Gulden of *Ropy*, als standpenning, de *Generaliteitsgulden*, ter waarde van 24 *Stuivers* Holl. of 120 koperen *duiten* was aangenomen, stond de *Spaansche Mat* dus gelijk met *f* 2.64 Ned. In 1826 voerde de Commissaris-Generaal DU BUS DE GISIGNIES een ander muntstelsel in onze Oost-Indische bezittingen in, volgens hetwelk de *Spaansche Mat* op slechts 51 *Stuivers* Holl. of *f* 2.55 Ned., en de *Indische Gulden* op 20 *Stuivers* Holl. of 100 koperen *duiten* gesteld werd, een maatregel, die voor de ingezetenen des te harder was, omdat op denzelfden voet al het papieren geld werd ingewisseld, dat te voren tegen den gemelden hoogeren koers in circulatie was gebragt. Van dat tijdstip af, was derhalve elke Gulden 20 perc. minder waard, dan te voren.

meende te kunnen toeleggen, deels ook, dewijl hij daartoe aanhoudend door de Residenten en andere Europesche zoo wel als Indische ambtenaren werd aangespoord. Zonder die aansporing toch is de gemeene man niet tot het aanleggen van koffijtuinen te bewegen, vooral daar het de krachten van enkele personen te boven gaat. Dit geschiedt dan ook door de bewoners eener *Dessa* gemeenschappelijk, en dikwijls liggen de koffijtuinen op eenen vrij grooten afstand van dezelve, naardien men tot den aanleg vooral goede mulle en met vergane stoffen uit het plantenrijk rijkelijk doormengde gronden behoeft, zoo als men aan de afhellingen van het hooge gebergte aantreft, waar de koffijboom het best tieren wil. De behoorlijke bewerking en verzorging dier tuinen maakt het noodzakelijk, dat men zich dikwijls weken lang van huis verwijdert; doch dit stemt weinig overeen met de neiging van den Javaan, die uit zijnen aard niet zeer werkzaam is en buitendien te weinig behoeften heeft, dan dat het vooruitzigt van een later te behalen voordeel, hoe aanzienlijk dan ook, voor hem een genoegzame prikkel tot den arbeid zou zijn. Maar de Javaan is lijdzaam: hij is dit vooral onder het opzigt zijner eigene Hoofden, welke hem met zachtheid en een onbegrijpelijk geduld tot werken weten aan te sporen, zoo dat zelfs de onaangename en bezwaarlijke arbeid, dien de koffij- en andere kulturen vereischen en waarvan hij anders eenen onoverwinnelijken afkeer zou hebben, hem op deze wijze dragelijk wordt. Dit neemt echter geenszins weg, dat deze aansporingen zelve, en nog meer de bemoeijingen van hooger staande Inlandsche Hoofden

en Europesche ambtenaren, welke, zoo als wij op bladz. 518 gezegd hebben, met bevelen, waaraan gehoorzaamd moet worden, gelijk staan, reeds inbreuk maken op de zedelijke vrijheid van den Javaan en geenszins stroken met de beginselen van ons Bestuur, volgens welke hij niet tot den arbeid kan gedwongen worden. Wij kunnen echter over zulk eenen verpligten arbeid heenstappen, zoo dezelve maar niet overdreven en voor den Javaan dragelijk is, en de heilzame bedoeling der Regering, om hem voor zijnen arbeid eene billijke belooning te verzekeren, ten minste bereikt wordt. Maar ook omtrent dit punt, waarin Commissarissen-Generaal, bij de aangehaalde Proclamatie, zoo zeker meenden voorzien te hebben, zag de Regering zich ten eenen male te leur gesteld, waarbij zij aan den Inlander de vrije beschikking over drie vijfde deelen van de opbrengst der koffijtuinen had overgelaten. Men had hierbij den kinderlijken zin van dit volk en deszelfs driftige begeerte om te genieten, welke het, zonder om de toekomst te denken, op alle mogelijke wijzen zoekt te bevredigen, geheel uit het oog verloren, ofschoon de Javaan daardoor altijd de speelbal van vreemdelingen, die hem in verstandelijke vermogens overtroffen, vooral der sluwe Arabieren en Chinezen, en niet minder der Europeanen geweest is. Het geheele produkt werd voor eenen spotprijs op levering verkocht, lang voordat het ingekomen was: want wanneer de Inlander voor iets heden geld kan bekomen, wacht hij daarmede niet tot morgen, en is daarbij, even als een kind, verkwistend van aard. Hierbij kwamen nog de praktijken der Inlandsche Hoofden, aan

welke bij de bestaande inrigtingen wel is waar geene voordeelen waren toegestaan, maar die zich daarvoor, door hun gezag, dubbel schadeloos wisten te stellen. Het gevolg was, dat, te gelijk met de zoogenaamde vrije koffij-kultuur, ook de schaar van vreemde opkoopers op *Java* meer en meer toenam, die hoe langer hoe schaamteloozer te werk gingen, zoo dat de Inlander, die van de Regering, gelijk wij boven gezegd hebben, ten minste van *f* 10 tot *f* 21 voor het *Pikel* koffij ontvangen kon, in het algemeen nog veel minder daarvoor maakte, dan de ingezetenen der *Preanger Regentschappen*, waar al de koffij voor *f* 3.88 het *Pikel* aan de Regering moet worden afgeleverd. Zoo wordt het duidelijk, hoe deze bij eene gedwongene leverantie tot geringen prijs nog beter voeren, dan eerstgenoemde bij de vrije beschikking over zijn produkt; ofschoon het niet te ontkennen is, dat die meerdere welvaart in de *Preanger Regentschappen* ook bevorderd werd door het bemoeijelijken van het vrije handelsverkeer der gevaarlijke Chinezen en het afschaffen van het debiet van Opium, terwijl in alle andere deelen van *Java* deze beide pesten het geluk der bevolking ondermijnen.

Men zal ons, na al het gezegde, moeten toegeven, dat het stelsel van gedwongen leverantie der Oost-Indische Maatschappij, vooral, zoo als het door den Maarschalk DAENDELS was gewijzigd, met de geaardheid des Javaans veel beter strookte en hem meer voordeel aanbragt, dan toen men hem de vrije beschikking liet over de vruchten van zijnen arbeid. Onder den eenen regeringsvorm, zoo wel als onder den anderen, was het volstrekt noodzakelijk, den

Inlander tot de kultuur aan te sporen. Dit nu heette onder DAENDELS *verpligte kultuur*: tegenwoordig streelt het meer onze ooren, het *vrije kultuur* te noemen. Hij achtte het raadzaam, de Regenten en andere Hoofden, ja zelfs de Europesche ambtenaren, door hun zekere voordeelen van de opbrengst toe te staan, voor deze kultuur te winnen, om aldus den tegenzin der bevolking tegen dezelve des te zekerder te boven te komen en den eigenlijken planter des te beter voor knevelarijen te beveiligen. Het latere Bestuur daarentegen liet den magtigen hefboom van het eigenbelang der Indische Hoofden geheel ongebruikt, niettegenstaande het zeker is, dat, indien men aan dezelve de toelage ontnam, welke zij nog volgens het oude tarief in de *Preanger Regentschappen* genieten, de geheele koffij-kultuur aldaar spoedig zou te niet gaan. Dit zou ook overal elders het geval zijn, indien de Hoofden hunne schade niet op de bewoners der *Dessa's*, aan welke de koffijtuinen toebehooren, wisten te verhalen, en daarenboven, door geschenken en andere voorkomendheden verblind, de oogen sloten voor de oneerlijke praktijken der opkoopers, daar hun toch anders niets dan moeite van de koffij-kultuur zou overschieten. Alle deze misbruiken nu werden door de maatregelen van den Maarschalk DAENDELS voorgekomen, gedeeltelijk, omdat de Hoofden zelven, groot en klein, bij deze kultuur belang hadden, maar vooral ook omdat er naauwkeurig moest worden acht gegeven, dat de gemeene man niet door de tusschenkomst zijner Hoofden, zijne betaling ontving, en de verpligte leverantie van het geheele produkt allen woeker en knevelarij van op-

koopers onmogelijk maakte. Wel bezien, was deze leverantie, in den onmondigen toestand, waarin de Indische bevolking nog bij voortduring verkeert, allernoodzakelijkst en geenszins zoo strijdig met derzelver belangen, als men het gewoonlijk doet voorkomen. Immers heeft eene langdurige ondervinding onder het zachte Bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN en zelfs in de laatste jaren, tot het jaar 1833, voldingend bewezen, dat men aan den Inlander, even min als aan een kind, het vrije beheer van zijn vermogen kan toevertrouwen.

Bij zoodanige omstandigheden moet men zich nog verwonderen, dat de produktie van de koffij op *Java*, in weerwil van het geringe voordeel, dat zij aan den gemeenen man. opleverde, nogthans in 1826 tot omtrent 400,000 *Pikels* gestegen was. Tot nog toe had het Bestuur hoofdzakelijk alleen aan de uitbreiding van deze kultuur de hand gehouden, en was het, gelijk wij gezien hebben, in de keus van geschikte middelen om de Inlandsche bevolking aan te sporen niet zeer gelukkig geweest. Maar met de aanvaarding der Regering door den Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES, als Commissaris-Generaal, brak er een nieuw en glansrijk tijdperk voor den landbouw op *Java* aan, dat zeker nog gunstiger uitkomsten zou hebben opgeleverd, indien hij niet, door den nadeeligen staat der koloniale geldmiddelen en de voortduring van den oorlog tegen DIEPO NEGORO, in het ondersteunen van dergelijke belangrijke ondernemingen zeer beperkt ware geweest. Ook scheen deze achtenswaardige man, die zich door de uitbreiding van den landbouw in onze Oost-Indische bezittingen blijvende verdiensten

verworven heeft, al te zeer op den ondernemingsgeest van partikulieren te rekenen, althans in de eerste jaren van zijn verblijf op *Java*. Misschien lag het hem nog versch in het geheugen, welk een krachtige hefboom tot opbeuring en bevordering der nijverheid deze in de Zuidelijke Provincien van het toenmalig Koningrijk der Nederlanden geweest was, en kon hij zich niet verbeelden, dat er in deze Kolonie geheel andere middelen noodig waren, dan de aanmoediging van regeringswege, welke in zijn Vaderland reeds zoo overvloedige vruchten droeg. Zoo verwachtte hij, bij voorbeeld, groote opbeuring voor den landbouw van de instelling van bijzondere *Commissien van landbouw* onder het toezigt eener *Hoofd-Commissie*, wier gezamenlijke leden niet bezoldigd werden, en wij herinneren ons, dat wij hem, ofschoon vruchteloos, onder het oog trachtten te brengen, dat de aanstelling van eenen Directeur over de kultuur met een betrekkelijk gering personeel veel zekerder en duurzamer uitwerkselen zou opleveren: dat de suikerkultuur op *Java* alleen door het verleenen van aanzienlijke voorschotten aan de fabrikanten uit haar diep verval opgebeurd, en slechts door de zekerheid, dat men het fabrikaat, bij eene ongewone daling van de markt, tegen een' vasten prijs aan het Gouvernement kon afleveren, in stand gehouden kon worden: dat men, om nieuwe belangrijke kulturen aan den gang te brengen, b. v. van den *Chineschen Theeheester*, den *Ceylonschen Kaneelboom* enz., waarmede reeds onder het vorig Bestuur in 's lands plantentuin te *Buitenzorg* proeven waren genomen, of andere takken van landbouw, b. v. van de *indigo*, *peper*,

de betere soorten van *katoen* enz., welke reeds vroeger hadden bestaan, maar in verval waren geraakt, weder op te beuren, vooral in den beginne niet te veel op de pogingen van partikuliere landeigenaars moest rekenen, maar dat de Regering zelve behoorde voor te gaan en dergelijke kulturen voor hare eigene rekening en onder haar onmiddelijk toezigt te ondernemen.

Intusschen kan men de zorg en den ijver van dezen Opper-landvoogd niet genoeg roemen, om *Java*, behalve de koffij, nog met andere voortbrengselen te verrijken, die niet zoo zeer tot bevordering der welvaart van dat eiland, als wel van de scheepvaart, den handel en het fabriekwezen van het Moederland konden strekken. Tot bereiking van dit doel droegen ook niet weinig bij de invoering, op last van onzen toenmaligen Koning, van *Nopal*-planten met het echte *Cochenille-insekt* en herhaalde zendingen van zaden zoo wel van de beste *katoen*-, als van de meest gezochte *tabak*-soorten. Want ook hier te lande hadden de lage prijzen van de koffij de overtuiging te weeg gebragt, dat men zich in onze Oost-Indische bezittingen niet tot het aankweeken van deze alleen bepalen, maar ook op andere koloniale voortbrengselen toeleggen moest. Onder deze kwam, behalve de *katoen* en *tabak*, vooral de *indigo* in aanmerking, te meer daar *Java* hiervan in vroegere tijden niet alleen eene aanzienlijke hoeveelheid, maar ook de van oudsher om hare voortreffelijkheid vermaarde *torentjes-indigo* plagt op te leveren. Het is dan ook onder het Bestuur van dezen Commissaris-Generaal, dat de eigenlijke grondslag van dezen allerbelang-

rijksten tak van nijverheid gelegd is, toen dezelve op het punt was van geheel te niet te gaan. Immers bestonden er, toen hij het bewind aanvaardde, nog slechts 3 fabrieken van *indigo*, en in 1828 was dit getal reeds boven de twintig gestegen, zoo dat de uitvoer in dat jaar 79,600, in het volgende echter, uit hoofde van de schade door aanhoudende regens veroorzaakt, slechts 57,111 oude ponden bedroeg, behalve 128,000 ℔ natte *indigo*, alleen in de Residentie *Japara* voor binnenlandsche consumptie gewonnen.

De Heer DU BUS DE GISIGNIES achtte het raadzaam, hierbij genoegzaam op dezelfde wijs, als de voormalige Oost-Indische Compagnie te moeten handelen en de fabrieken op een' niet al te grooten voet in te rigten, uit hoofde van de moeijelijkheid om uitgebreide *indigo*-plantaadjen in de nabijheid der fabrieken aan te leggen of de bladeren van een' verren afstand derwaarts te vervoeren. Buitendien werd niet alleen de kultuur, maar ook de bereiding der *indigo* aan de Inlandsche bevolking opgedragen, die daartoe van het noodige voorzien werd, onder verpligting om het produkt tegen *f* 1.50 het oude pond aan het Gouvernement te leveren. Dit stelsel van kleine fabrieken bleek zoo doelmatig te zijn, dat de Inlander zich weldra uit eigen beweging op deze kultuur toelegde en, niettegenstaande dezelve in verscheidene streken van *Java* door de natte weersgesteldheid van het jaar 1829 bijna geheel mislukte, nogtans gedurig nieuwe fabrieken werden opgerigt.

Onder het Bestuur van denzelfden Landvoogd werden ook de voorbereidende maatregelen beraamd tot afschaffing der ontelbare tolpoorten in de Vorsten-

landen, die tot onophoudelijke plagerijen van den Inlander aanleiding gaven, en tevens de middelen, om de onbeschaamde handelwijze der opkoopers van de koffij tegen te gaan. Deze plaag was tot zulk eene hoogte gestegen, dat de gemeene man, die voor zijnen arbeid genoegzaam geene, of eene niets beteekenende belooning trok, meer en meer van deze kultuur afkeerig werd, ofschoon dezelve nog voor zoo groote uitbreiding op *Java* vatbaar was. Zelfs de Regering kwam niet in het bezit van het haar toekomende aandeel van $\frac{2}{5}$ voor landrente van de vrije koffijtuinen, waarvan zich dezelfde opkoopers door kuiperijen met de *Dessa's-* en andere Hoofden voor een groot gedeelte wisten meester te maken. De maatregelen, welke men als noodzakelijk beschouwde, waren echter in sommige punten zoo zeer in strijd met het vroeger door Commissarissen-Generaal namens den Koning geproclameerde stelsel van landrenten en vrije kultuur, dat de Commissaris-Generaal, alvorens dezelve in werking te brengen, deze gewigtige aangelegenheid aan de beslissing des Konings meende te moeten onderwerpen. De veranderingen, welke in deze door den toenmaligen *Directeur der Middelen en Domeinen*, den Heer J. KRUSEMAN voorgesteld waren, kwamen hierop neder:

1°. Om voortaan op geheel *Java* den verkoop van alle uit de koffijtuinen der *Dessa's* afkomstige koffij te verbieden en de aflevering van dezelve in de magazijnen der Regering te gelasten tegen een' jaarlijks te bepalen prijs, na aftrek van $\frac{2}{5}$ van het bedrag voor verschuldigde landrente.

2°. Om aan de Regenten en andere Inlandsche Hoof-

den een zeker aandeel in de opbrengst van dit produkt toe te staan, ten einde hun meer belangstelling voor deze kultuur in te boezemen.

Zoo werd men eindelijk, nadat het landelijk stelsel reeds vijftien jaren op *Java* in werking was geweest, meer en meer overtuigd, dat de persoonlijke vrijheid, welke het den Inlander toekende even weinig paste voor zijnen maatschappelijken toestand, als de vrije beschikking over de vruchten van zijnen arbeid hem voor alsnog voordeelig was. Men zag in, dat de invloed zijner Hoofden, zoo al niet onmisbaar, dan althans van het uiterste gewigt was om hem juist tot zulke takken van landbouw aan te sporen, wier voortbrengselen voor den buitenlandschen handel geschikt waren en aan hem zelven bijzondere voordeelen konden opleveren. En wat de beschikking over die voortbrengselen betrof, welke alleen gediend had om eenige woekeraars te verrijken, moest men de noodzakelijkheid erkennen, om hem dit voorregt weder te ontnemen en hem als het ware onder curateele te stellen, om hem ten minste eene redelijke belooning voor zijnen arbeid te doen genieten.

De bovengemelde maatregelen tot wering van misbruiken, reeds onder het bewind van den Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES voorgeslagen, kregen hun beslag eerst onder zijnen opvolger, den Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH, nadat, gelijk deze in zijne *Zakelijke Extracten uit een algemeen overzigt* (zie VAN ELTEN bladz. 172) heeft aangeteekend, »een om»standig in 1832 deswege plaats gehad hebbend on»derzoek had doen zien, dat de Javaan voor zijne »koffij geen hoogeren prijs heeft genoten dan *f* 6

»koper per *Pikel*, en *dat nog slechts in een Distrikt*, »daar hij in verre de meeste Distrikten slechts *f* 2 »voor de Pikel, en op eenige plaatsen, zelfs niets »voor zijn produkt erlangd heeft." — Dien ten gevolge moest al de koffij der vrije koffijtuinen aan de Regering worden afgeleverd, die sedert 1833 ieder *Pikel* aan den Inlander met *f* 12, en nog *f* 3 daarenboven voor kosten van vervoer naar de zeeplaatsen, betaalde, zoo dat haar het *Pikel* op *f* 15 kopergeld te staan komt. Hoe hevig men ook tegen dezen maatregel uitgevaren zij, zoo veel is zeker, dat dezelve voor de Javaansche bevolking eene bron van nooit gekende welvaart geopend en tevens allervoordeeligst zoo wel op handel en scheepvaart, als op de finantien der Kolonien en van het Moederland gewerkt heeft. Het is niet te ontkennen, dat zoo wel dit zoogenaamde *beschermende stelsel*, als de terugkeer tot het oude stelsel van andere verpligte kulturen en heerendiensten, uitsluitend ten behoeve van het Gouvernement, hetwelk te gelijker tijd, onder den naam van *nieuw kultuurstelsel*, door den Generaal VAN DEN BOSCH werd ingevoerd, inbreuk maakte, ja eene dadelijke schending was van de individueële vrijheid van persoon en goederen, welke in 1816 door de Hooge Commissie, namens den Koning, aan de bevolking van *Java* was toegezegd. Onzes erachtens, kan dit terugkeeren tot een stelsel, dat met den maatschappelijken toestand, de begrippen en de levenswijze der Inlandsche bevolking beter overeenstemde, ook alleen door de noodzakelijkheid worden verontschuldigd, om dezelve tegen verder misbruik maken van haren arbeid te beschermen, in de vaste

overtuiging, dat alleen zóó, en niet langs den vroeger gevolgden weg, derzelver welvaart en tevredenheid, in overeenstemming met de belangen van het Moederland kon gewaarborgd worden. En inderdaad heeft eene ondervinding van bijna tien jaren het goede en doelmatige van deze maatregelen overtuigend bewezen. Zij hebben de welvaart der geringe volksklasse bevorderd; ook de Inlandsche Hoofden vonden hun voordeel bij dezelve en waren er wel mede te vrede; want zoo veel is zeker, dat, indien dit het geval niet geweest ware, de rust niet zoo lang in alle deelen van *Java* zou bewaard zijn gebleven; eindelijk, zij hebben voor de Regering eene ruime bron van inkomsten doen vloeijen tot onderschraging van den diep geschokten staat der geldmiddelen van het Moederland. Een' zoo plotselijken en boven verwachting gunstigen ommekeer van zaken is men buiten twijfel inzonderheid aan den Generaal VAN DEN BOSCH verschuldigd. Niemand kan zijne groote verdiensten in dat opzigt met eenigen schijn van regt ontkennen, en wij voegen ons gaarne bij de bewonderaars van de scherpzinnigheid, de juistheid van oordeel, en de vastheid van karakter, dien Staatsman zoo bijzonder eigen en gedurende zijn bewind over onze Oost-Indische bezittingen zoo menigmaal en zoo duidelijk gebleken. Maar zonder 's mans verdiensten eenigzins te willen verkorten, vordert de billijkheid, te erkennen, dat die gunstige verandering van zaken vooral door het zoogenaamde *beschermende stelsel* voor de vrije koffijtuinen, waaronder de produktie met reuzenschreden toegenomen, en tegenwoordig tot een millioen *Pikels* gestegen is, en door de uit-

breiding der kleine *indigo*-fabrieken te weeg is gebragt, waardoor *Java*, als het ware, het plegtanker van *Nederland* geworden is. Wij hebben boven gezien, dat de eerste schreden om 's Konings toestemming, tot de invoering van dit *beschermende stelsel* voor de koffij-kultuur te verkrijgen, reeds onder den Commissaris-Generaal DU BUS DE GISIGNIES waren gedaan, en dat ook de herleving der *indigo*-kultuur op eene wijze, welke aan de Inlandsche bevolking het welgevalligst is en daarom ook van lieverlede de meeste uitbreiding liet verwachten, het werk van dezen schranderen Landvoogd was.

Het is vooral met betrekking tot de *indigo*-kultuur, dat het regeringsstelsel van den Generaal VAN DEN BOSCH zich van alle andere door dit eigenaardig kenmerk onderscheidde, dat het de strekking had, om *vooral boven zijne voorgangers uit te munten door aan het Moederland onverwijld groote en buitengewone voordeelen te bezorgen.* Dit oogmerk verdiende zeker allen lof, in zoo ver het zonder onderdrukking der Indische bevolking kon bereikt worden en in derzelver toestand veeleer eene gunstige verandering kon te weeg brengen, hetgeen wij veronderstellen, dat, bij voorbeeld, met de naderhand ingevoerde verpligte leverantie van de koffij, uit de vrije tuinen der Javanen afkomstig, de bedoeling geweest is. Wij toch zijn van oordeel, dat eene gezonde staatkunde aan het Indische Bestuur de verpligting oplegt, om in dien geest de Kolonien aan de belangen van het Moederland zoo veel mogelijk dienstbaar te maken; maar te duur gekocht zouden wij zelfs de schitterendste uitkomsten achten, indien

zij door misbruik van ons gezag, door knevelarij en verdrukking des Inlanders verworven waren. — Wij wenschten te kunnen zeggen, dat dit niet het geval is geweest, dat het Bestuur van den Generaal VAN DEN BOSCH zich ook in dit opzigt gunstig heeft onderscheiden; maar wij zouden der waarheid te kort doen, indien wij hem deze verdienste — de grootste in onze oogen — dat hij bij het streven, om zijn Bestuur door schitterende finantieële uitkomsten te verheerlijken, nimmer het geluk des Volks uit het oog verloor, boven mannen als VAN DER CAPELLEN en zijn' voorganger DU BUS DE GISIGNIES wilden toekennen.

Hoe veel er ook tegen geschreven moge zijn, het blijft eene stellige waarheid, dat de Heer VAN DEN BOSCH zoo wel voor als na het aanvaarden der koloniale Regering, tot het jaar 1832, zeer tegen de koffij-kultuur was vooringenomen. Hij ging daarbij, gelijk wij meermalen uit zijn' eigen mond gehoord hebben, van de stelling uit, dat dezelve, bij den aanzienlijken uitvoer van koffij uit de *Amerikaansche* volkplantingen, en vooral uit *Brazilië*, waardoor de markt in dat artikel bij voortduring scheen gedrukt te zullen worden, onmogelijk eenig voordeel aan onze Oost-Indische bezittingen kon aanbrengen en het dus hoog tijd was, om dezelve door de teelt van andere voortbrengselen op *Java* te doen vervangen. Behalve de suiker-kultuur, bepaalden zijne vooruitzigten zich derhalve hoofdzakelijk tot die van *indigo*, als welke het spoedigst grove winsten beloofde, en reeds in het eerste jaar zijner Regering geloofde hij deze kultuur tot zulk eene hoogte te hebben gebragt, dat de opbrengst, voor de remises naar het Vaderland

in het jaar 1831, door hem op een millioen ponden geraamd werd. Om het zoo ver te brengen, werden de reeds onder DU BUS DE GISIGNIES opgerigte kleine fabrieken van *indigo*, als geheel ondoelmatig, afgeschaft en door *groote*, op regeringskosten aangelegd, vervangen, terwijl den Inlander de verpligting werd opgelegd, om zijne rijstvelden tot aanplanting van *indigo* af te staan en de bladeren tegen een' zeer lagen prijs in de fabrieken van het Gouvernement af te leveren. Boven alle beschrijving groot, — de Heer VAN DEN BOSCH is er meermalen getuige van geweest, — was de ellende, aan welke de Inlander, tot deze kultuur verpligt, was blootgesteld, prijs gegeven aan eene behandeling zoo ten eenen maal strijdig met de welwillende bedoelingen, waarmede ons Bestuur sedert het jaar 1816 jegens de Inlandsche bevolking bezield was geweest; zoo dat dan ook het zoogenaamde *nieuwe* kultuurstelsel van den Heer VAN DEN BOSCH zich in de toepassing, althans door hemzelven, van eene zeer gevaarlijke zijde heeft doen kennen. Het scheen er inderdaad op toegelegd te zijn, om alle die Distrikten van de *Preanger Regentschappen*, van de Residentien *Cheribon*, *Pekalongang*, enz., waar de *indigo*-kultuur op dezen voet werd ingerigt, in *West-Indische plantaadjen* te herscheppen, en eener tot nog toe vrije bevolking het harde slavenjuk op te leggen, waaronder de Neger daar te lande gebukt gaat. Ja, de Heer VAN DEN BOSCH zegt het in zijne geschriften, en wij stemmen daarin volkomen met hem overeen, — de Inlander was onder het bewind van den Maarschalk DAENDELS op *Java* aan grove mishandelingen blootgesteld; — maar zeker is

het, dat hij onder den ondragelijken last van den arbeid voor de *indigo*-kultuur, hem door den Generaal VAN DEN BOSCH opgelegd, nog oneindig meer leed, zoo dat b. v. in het Regentschap *Sumedang* de bevolking nagenoeg tot wanhoop oversloeg. Maar al te waar is hetgeen dienaangaande in verscheidene afzonderlijke *brochures*, door de Redaktie van *den Oosterling* in 1835 uitgegeven, onder anderen in de *Bijdrage ter beoordeeling van het werk: over den voorgaanden en tegenwoordigen Staat van Nederlandsch-Indie* enz. op bladz. 33 wordt gezegd: „Zoo zien wij dan, op eene plaats, de bevolking een »geheel jaar op de velden en in de molens, zonder »belooning werkzaam, en van het gebruik hunner »rijstvelden verstoken, terwijl hunne *buffels*, voor »een groot gedeelte, door den zwaren arbeid, ge»storven zijn. Elders, vijfduizend menschen, met »driehonderd buffels, gedurende de vijf eerste maan»den van 1831 bezig, om de gronden te ontginnen »voor ééne *indigo*-fabriek, en toen hun arbeid vol»tooid was, geen genoegzaam zaad voorhanden, zoo »dat men later weder van voren af aan beginnen »moest; vrouwen en kinderen werden tot den arbeid »gedwongen, en toen de ramp van de bevolking ten »top was gestegen, werd aan iederen werkman *één* »*Cent daags* als belooning toegelegd. Wij zien men»schen als lastdieren gebezigd, om suikerriet of in»digo-bladeren, op $3\frac{1}{2}$, 7, 8 en 10 Engelsche mijlen »afstand, naar de fabrieken te brengen, zonder daar»voor belooning te ontvangen; of genoodzaakt 40 »à 60 Engelsche mijlen ver te gaan, om naar de »plaats van hunnen arbeid te gelangen."

En waarin bestonden nu de uitkomsten van deze overdrijving van arbeid tegen onevenredig lage dagloonen en onder mishandelingen van allerlei aard, waarmede de ongelukkige Inlander als overstelpt werd? — Waarin vond men vergoeding voor de verwaarloozing der koffij-kultuur, daardoor in verscheidene gedeelten van *Java* veroorzaakt, en voor de schromelijke kosten aan den opbouw dier groote *indigo*-fabrieken besteed? — Wel was de opbrengst over de jaren 1831 en 1832 door den Generaal VAN DEN BOSCH op twee millioenen ponden *indigo* geraamd geworden: dezelve bedroeg echter tot den laatsten December 1832 niet meer dan 133,380$\frac{3}{4}$ ℔. Eerst nadat men van deze groote Gouvernements-fabrieken geheel afgezien, en aan de kleinere, gelijk zij door den Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES waren ingevoerd, meer uitbreiding gegeven had, begon ook deze kultuur ruime winsten aan de Regering op te leveren: toen eerst ving zij aan dragelijk te worden voor den Inlander en te gelijker tijd tot vermeerdering van zijne welvaart bij te dragen.

Deze gunstige ommekeer was vooral het werk van den opvolger van den Generaal VAN DEN BOSCH, den Gouverneur-Generaal *ad interim* BAUD, die gedurende zijn bewind onafgebroken werkzaam was, om voor de *indigo*-kultuur zoodanige wijzigingen en veranderingen tot stand te brengen, waardoor de op vele plaatsen ten gevolge der verpligte kultuur hoog geklommen ellende in den grond kon genezen worden. Hiervan liet hij zich noch door groote geldelijke opofferingen, noch door de vrees, dat men zijne handelwijze zou miskennen, afschrikken, zoodra hij de bevolking te-

gen eenige Europesche Contractanten in bescherming moest nemen. Hetgeen hij in dit opzigt voor de *indigo*-kultuur heeft verrigt, is genoegzaam, om zijnen naam bij de bevolking van *Java*, welke op vele plaatsen der wanhoop nabij was, in zegening te doen blijven; maar daartoe bepalen zich geenszins zijne verdiensten. Aan hem heeft het Moederland de bevestiging en den boven alle verwachting gunstigen uitslag van het kultuurstelsel op *Java* te danken, dat, zonder de verbetering van al het gebrekkige, hetwelk hetzelve onder zijnen voorganger nog aankleefde, zeker van korten duur zou geweest zijn, en daarenboven de kiem bevatte zoo al niet van het verlies dier heerlijke Kolonien, dan ten minste van eene langdurige verstoring der rust in dezelve. Het scheen, alsof de Generaal VAN DEN BOSCH dit zelf bij de overdragt van zijn bewind gevoelde: altans ademen de toelichtingen van dit stelsel, welke door hem achtergelaten, en door den Heer BAUD, bij Besluit van den 28 Maart 1834 N°. 1 ter kennisse der belanghebbenden gebragt werden (zie VAN ELTEN bladz. 161) geheel andere beginselen, als die, welke door hem zelven, en bepaaldelijk bij de *indigo*-teelt, in praktijk waren gebragt.

Onder den nieuwen Landvoogd verkreeg het nog zoo gebrekkige gebouw een geheel ander voorkomen. Het bleek spoedig, dat hij in zijne handelingen geenszins door eene verkeerd geplaatste eerzucht werd bestuurd om, ten koste van de tevredenheid en de tijdelijke belangen der Inlandsche bevolking, zijn bewind alleen door voor het Moederland gunstige resultaten te doen uitblinken. Integendeel vestigde hij zijne

aandacht vooral op de vermeerdering van welvaart en tevredenheid onder de verschillende klassen der Inlanders, terwijl hij zich aan de dwalingen zijner voorgangers, hetzij door te ver gedrevene edelmoedigheid, hetzij door misbruik van gezag te weeg gebragt, spiegelde. Wij althans gelooven, dat zijn Bestuur juist hierom eene zoo weldadige en voor den toestand der Javanen wel berekende strekking had, waardoor het zich zoo gunstig van alle vroegere onderscheidde. In het stelsel van verpligte kultuur, hem door zijnen voorganger achtergelaten en ter navolging aanbevolen, zag hij de daadzakelijke oplossing van het moeijelijke vraagstuk, hoe onze Oost-Indische bezittingen aan hare bestemming ten opzigte van het Moederland naar eisch kunnen beantwoorden. En indien wij de zienswijze van den schranderen Staatsman uit onderscheidene door hem genomene maatregelen kunnen opmaken, meenen wij daarin de overtuiging te zien doorblinken, dat het daartoe niet genoeg was, alleen het Moederland te bevoordeelen; maar ook te gelijkertijd aan de onderscheidene volksklassen in de Kolonien dat regt te laten wedervaren, waarop zij billijk aanspraak hadden, en aldus de banden van onderling belang tusschen Moederland en volkplantingen vaster zamen te snoeren. Tevredenheid, vooral van de Hoofden der Indische bevolking, en welvaart van den gemeenen man, als een gevolg van gepaste aansporing tot arbeid, zijn de beide hoeksteenen van het tegenwoordig op *Java* bestaande stelsel, dat aan alle vereischten voldoet, wederkeerige voordeelen aan Moederland en Kolonie bezorgt, en tot welks opbouw de toenmalige Gouver-

neur-Generaal *ad interim* BAUD meer, dan iemand anders, heeft bijgedragen.

Men versta ons echter wel. Wij ontkennen geenszins, dat ook de Generaal VAN DEN BOSCH voor de uitbreiding der koffijteelt, waarin de meeste zijner voorgangers de zekerste bron van inkomsten voor *Java* zagen, zeer veel gedaan heeft. Wel verre van dit te beweeren, erkennen wij integendeel dat dezelve bijzonder zijne aandacht trok, toen er in 1832 eene aanmerkelijke rijzing in de marktprijzen van dit artikel plaats vond. Toen werd er door hem met verdubbelden ijver zorg gedragen, om in de *Preanger Regentschappen*, waar het oude stelsel van gedwongen kultuur en leverantie nog altijd in leven wordt gehouden, de aanplanting te vermeerderen. Toen werd het, door zijnen voorganger reeds ontworpen stelsel, door hem in werking gebragt, om het geheele produkt der vrije koffijtuinen van de overige Residentien op *Java* aan de Regering te doen afleveren, waardoor deze hare inkomsten des te meer moest zien aangroeijen, daar deze maatregel, zoo wel als het landelijke stelsel door hem ook op die Residentien werden toegepast, welke sedert het eindigen van den oorlog met DIEPO NEGORO aan het Nederlandsch gezag onderworpen waren geworden [1]).

---

1) Deze aanwinst bestaat, volgens den Heer VAN ELTEN (zie bladz. 154) uit *vier* der schoonste Provincien van *Java* en vele landschappen op *Sumatra*, waardoor onze heerschappij en de bevolking onzer Oost-Indische bezittingen met meer dan een derde werd vermeerderd. Hieruit kan men nagaan, hoezeer de inkomsten, al was het alleen door de heffing der landrente op *Java* (want, zoo veel wij weten is deze op *Sumatra* nog niet ingevoerd) hierdoor moesten toenemen.

Het nieuwe stelsel van kultuur van den Heer VAN DEN BOSCH, waarvan wij reeds meermalen gewaagden, uitvoerig ontwikkeld in *de zakelijke extracten uit een algemeen overzigt* enz., in het aangehaalde werk door VAN ELTEN op bladz. 176 overgenomen, kwam op dit beginsel neder: »*dat eene Dessa welke het* $\frac{1}{5}$ »*van derzelver rijstvelden afzonderde voor de teelt* »*van een gewas voor de markt van Europa geschikt,* »*niet meer arbeid vorderende dan de rijst-kulture,* »*van het betalen der landrente zou zijn verschoond.*

»*Dat die Dessa bovendien zou genieten de meer-*»*dere voordeelen die het produkt bij taxatie blijken* »*zou te zullen opleveren, dan het bedrag der ver-*»*schuldigde landrenten; en*

»*Dat de misgewassen loopen zouden voor reke-*»*ning van het Gouvernement, voor zoo ver, na-*»*melijk, dezelve niet aan gebrek aan ijver en ar-*»*beidzaamheid van de zijde des Javaans, waren toe* »*te schrijven.*"

Of nu dit stelsel daarom nieuw kan genoemd worden en als eene uitvinding van den Generaal VAN DEN BOSCH te beschouwen is, zullen wij, daar het niets ter zake afdoet, in het midden laten. Wij moeten echter bekennen, dat wij in hetzelve de grondtrekken van het door DAENDELS gewijzigde stelsel der voormalige Oost-Indische Compagnie duidelijk meenen weder te vinden. Want reeds onder deze waren de Dessa's in verscheidene landschappen van *Java* verpligt, om een gedeelte harer rijstvelden met indigo, suikerriet, enz. te beplanten, en het produkt tegen een' gezetten prijs, door de tusschenkomst der Regenten, of aan de Compagnie, of, wat het suiker-

riet betrof, aan de Chinesche pachters der suikermolens af te leveren. Wij vinden hetzelfde beginsel door DAENDELS op het *Javaansche katoen* of zoogenaamde *Kapas* toegepast, onder anderen bij Aanschrijving van den 29 Mei 1808 (zie *Organique stukken, Java's Noord-Oostkust*, N°. 18: *b*), gelastende, dat op de Oostkust van *Java de aanplanting van de Kapas tot over ⅕ gedeelte der rijstvelden zoude worden geëxtendeerd*, waarvoor aan de aankwekers de prijs van 3 *Rds*. 36 *Stuiv*. zilver voor de 128 ℔ zou worden uitbetaald. Voor ieder *Jonk* rijstland, welks eigenaar niet tot de koffijteelt werd gebruikt, was deze tot de jaarlijksche levering van die hoeveelheid katoen tegen den gemelden prijs verpligt, en daarmede van alle verdere opbrengsten aan de Regering ontheven, welke anders van de rijstvelden, welke voor de kultuur van *Kapas* niet geschikt waren, 2 *Spaansche Matten* 's jaars voor elke *Jonk* bedroeg, gelijk blijkt uit Art. 76 der Organisatie van *Java's* Noord-Oostkust en Art. 19 der Instructie voor de Regenten aldaar. Deze 2 *Spaansche Matten* stonden derhalve gelijk met de naderhand ingevoerde landrente, behalve dat deze belasting toenmaals minder bedroeg, doch de gemeene man daarentegen nog andere lasten aan zijne Regenten en Hoofden moest voldoen en van dezen meer afhankelijk was, dan tijdens de door den Luitenant-Gouverneur RAFFLES ingevoerde landelijke administratie.

Men zou hiertegen kunnen inbrengen, dat dit nieuwe kultuurstelsel, in tegenstelling met het oude van gedwongen kultuur, op *vrijwillige* toetreding van den Inlander tot het leveren van zekere produk-

ten aan het Gouvernement berustte, en men zou in deze meening ligtelijk versterkt worden bij het lezen van hetgeen de Graaf VAN DEN BOSCH, in het door ons overgenomen project van conversie onzer Schuld op de Kolonien, gezegd heeft, »dat de in deze be-»doelde contracten zouden berusten op het beginsel »dat van Gouvernementswege met de Hoofden en be-»volking van een bepaald Distrikt *wordt overeenge-»komen*, om eene zekere hoeveelheid suikerriet, of »eenig ander ruw produkt, voor de markt van Eu-»ropa geschikt, te teelen." Wij hebben deze bewering reeds op bladz. 518 toegelicht, en moeten dezelve ten sterkste tegenspreken. Bij alle contracten, zoo wel onder het Bestuur van den Generaal VAN DEN BOSCH, als later gesloten, was er nooit de minste vraag van *overeenkomst*. Men *gelast* den Inlander om een zeker gewas ten behoeve van de eene of andere fabriek aan te kweeken, zoodat eigenlijk dezelfde dwang bestaat, als in de tijden der Oost-Indische Compagnie of van den Maarschalk DAENDELS, alleen met dit onderscheid, dat de door den Gouverneur-Generaal *ad interim* BAUD, en ook later, in dit kultuurstelsel ingevoerde verbeteringen dien dwang zoo min mogelijk drukkend voor den Inlander gemaakt hebben en zijn arbeid sedert veel beter beloond wordt, dan te voren, en zelfs onder den Heer VAN DEN BOSCH, het geval was [1]). Daarentegen moet men

---

1) Zoo werd, bij voorbeeld, de opbrengst van een' bouw van 500 □ Rhynlandsche roeden met suikerriet beplant door den Generaal VAN DEN BOSCH op 15 *Pikols* geschat, en den planter voor elk *Pikel* ƒ 2, of ƒ 30 met hun vieren te deelen toegekend. Thans kan men de gemiddelde opbrengst van zoodanig veld op 25 *Pikels* stellen, waarvoor den planter

niet uit het oog verliezen, dat de Inlander in vroeger tijd of geheel vrij was van belasting zijner rijstvelden, of daarvan, gelijk onder het Bestuur van DAENDELS, slechts weinig behoefde op te brengen, indien men het met de landrente vergelijkt, welke tegenwoordig in geld geheven, of op den prijs der aan het Gouvernement te leveren produkten gecompenseerd wordt.

Overigens moet men zich verwonderen, dat, ofschoon de Heer VAN DEN BOSCH de *landrenten* zoo ondoelmatig voor den Javaan oordeelde, dat daardoor voor hem (gelijk hij zich zelf uitdrukt) »de waarde

---

f 3.50 per *Pikol*, of *f* 87.50 met hun vieren betaald wordt. Men kan verwachten, dat, door eene meer doelmatige bewerking der landerijen en eene verbeterde fabrikaadje, de gemiddelde opbrengst spoedig tot 30 *Pikols* klimmen zal, waarvoor dan de Inlander, naar laatstgemelden maatstaf, *f* 105, of per hoofd *f* 26.25, voor ongeveer 60 werkdagen, d. i. nagenoeg 43 *Centen* daags, ontvangen zal. Gesteld nu, dat de gemiddelde landrente op *Java f* 8 voor elk huisgezin bedraagt, en alzoo de verpligting tot de Gouvernements-kultuur op het hoofd van ieder huisgezin rust, zoo kan men aannemen, dat elk voor den arbeid geschikt man thans het drievoudige erlangt van hetgeen de Generaal VAN DEN BOSCH bedoeld had. Dat zoodanig eene uitkomst, geheel in het belang des Javaans, zijnen tegenzin tegen deze kultuur geheel overwonnen heeft, is even begrijpelijk, als dat daardoor het stelsel zelf van *verpligte kultuur* natuurlijk moest vooruitgaan en bevestigd worden. Maar waar vindt men in het Moederland deze verrigtingen van latere Besturen behoorlijk op prijs gesteld? — Eerst toen men de groote nadeelen van sommige maatregelen van Bestuur, door den Generaal VAN DEN BOSCH genomen, op rekening van zijnen opvolger, den Heer BAUD, wilde stellen, bleek het uit een onpartijdig onderzoek der artikelen, welke daarover zoo wel in de dagbladen, als in afzonderlijke geschriften het licht zagen, dat de gunstige verandering in den toestand onzer Oost-Indische bezittingen, wel verre van door den Heer VAN DEN BOSCH alleen te zijn tot stand gebragt, ook aan anderen te danken was en de verdiensten van den Burggraaf DU BUS DE GISIGNIES, ja zelfs van den Heer BAUD, aan wien het Vaderland de grootste verpligting heeft, maar al te zeer miskend waren geweest.

»van alle grondbezit verviel, in zoo verre hij dien »grond niet met eigen handen kan bewerken," hij dezelve, desniettegenstaande, niet alleen op denzelfden voet liet bestaan, maar zelfs in de vier onlangs onder het Nederlandsch gezag ingelijfde Residentien in werking bragt. In zijn *algemeen overzigt* (zie VAN ELTEN bladz. 177) laat hij zich dienaangaande aldus uit: »Ook hierop was, onder het Engelsch Bestuur, »inbreuk gemaakt. De arbeid of zoogenaamde hee- »rendienst was afgeschaft, en de belastingen op de »bebouwde gronden van $\frac{1}{5}$ op $\frac{1}{2}$, $\frac{2}{5}$ of $\frac{1}{5}$ gebragt, »naar mate van derzelver vruchtbaarheid, waardoor »alzoo de aloude volks-inrigting, het *aartsvaderlijk* »*Bestuur*, de bodem was ingeslagen, aangezien de »*Tjatjas* of geërfden, daardoor het middel verloren, »om eenig noemwaardig inkomen te trekken van de »gronden, aan hunne afhangelingen afgestaan, of »eenige diensten van dezelve te erlangen.

»In plaats daarvan, werd nu, volgens den geest »van het ontwerp, eene maatschappelijke inrigting »gevestigd, op gelijke regten, en eene individueele »wijze van bestaan gegrond, altans zou dit het gevolg »van dat systema geweest zijn, zoo de bevolking »niet derzelver oude instellingen, grootendeels, in »weerwil van het Bestuur, had weten te bewaren.

»Men beproeve in *Europa* om allen grondeigen- »dom te vernietigen, hetwelk toch werkelijk plaats »heeft, door als schatting, alles te vorderen wat de »grond meer oplevert, dan de kosten der bearbei- »ding, en is er dan een Staat, die niet binnen »weinige dagen in vuur ontstoken, en waar de op- »stand niet zou voortwoeden, tot dat de bevolking,

»of ten onder gebragt of door overheerschers verdre-
»ven zou zijn?

»Dat op *Java* de gevolgen daarvan niet zoo vreesselijk geweest zijn, is alleen daaraan toe te schrijven, dat de bevolking op de meeste plaatsen, de nieuwe instellingen heeft weten te ontduiken, en »dat zij uit haren aard lijdzaam is."

Ja, de Javaan is zeer lijdzaam van aard: dit zal de Lezer, na onze beschouwing van zijnen toestand onder eenige elkander opvolgende Besturen, geredelijk toestemmen. Wie zou daaraan nog kunnen twijfelen, die, even als de Generaal VAN DEN BOSCH, het boven geschetste tooneel van slaafsche onderdrukking en diepe ellende des Inlanders, b. v. in het Regentschap *Sumadang*, in de *Preanger Regentschappen*, bij de invoering der *indigo*-kultuur, heeft bijgewoond? of die acht geeft op de treurige gevolgen, welke de onder zijn Bestuur met eenige Europesche *indigo*-fabrikanten gesloten contracten in de Residentie *Pekalongang*, zelfs nog later te weeg bragten? Zag niet de Gouverneur-Generaal *ad interim* BAUD zich genoodzaakt, om dezelve in te trekken en zoodanig te wijzigen, dat alsnu zoo wel de Inlander, als het Gouvernement er bij voortduring aanzienlijke voordeelen van trekt?

Zie hier de toedragt der zaak, welke in der tijd tot eenen hevigen pennestrijd [1]) tegen deze met de

---

[1]) Men zie onder anderen het *Algemeen Handelsblad van den 16 Februarij en 17 April* 1841, in welk laatste nummer deze zinsnede voorkomt: »Wij willen niet door den druk aan het nageslacht een be»wijs geven, *wat de invoering van het stelsel der indigo-kultuur* »den Javaan heeft gekost; hopende en biddende dat ook de herinnering

beste inzigten genomene maatregelen van den Heer BAUD aanleiding heeft gegeven. Even als elders voor de levering van het suikerriet, rustte hier op de Inlandsche bevolking de verpligting om, ten behoeve der fabrikanten, eene zekere uitgestrektheid grond met *indigo* te beplanten, en de bladeren, voor een' vastgestelden prijs aan de fabrieken te leveren. Het bleek, dat die overeenkomsten, zoo voor de fabrikanten, als voor de Inlandsche planters nadeelig waren, en de prijs der *indigo*-bladeren veel te laag was gesteld. Hierom werd de *indigo*-kultuur verwaarloosd, en ontvingen de fabrikanten niet de hoeveelheid bladeren, op welke zij, naar evenredigheid van de ten hunnen behoeve beplante landerijen, meenden te mogen rekenen. Zij beweerden, dat de prijs, welken zij daarvoor aan den Inlander betaalden, voldoende was, en schreven de ongunstige resultaten der *indigo*-kultuur aan andere oorzaken, en wel voornamelijk aan tegenwerking van Europesche ambtenaren toe. Tot welke tooneelen deze spanning tusschen fabrikanten en planters aanleiding gaf, kan men hieruit opmaken, dat er van 1200 Inlandsche huisgezinnen, welke aan de *indigo*-fabriek van den Heer HENNEKE verbonden waren, 461 have en goed verlieten, zoodat het Bestuur van den Gouverneur-Generaal *ad interim* BAUD er toe besluiten moest, om de

» daarvan niet door overlevering, bij een gedeelte der Javasche bevolking
» moge levendig blijven; maar dat daarentegen de weldadige en doelmatige veranderingen, welke door den Gouverneur-Generaal ad interim,
» BAUD, daarin zijn gebragt geworden, en waardoor die zelfde kultuur
» een zoo milde bron van voorspoed voor den Javaan is geworden, het
» doorgeworstelde leed, en de geleden ellende voor altoos mogen doen
» vergeten."

partikuliere *indigo*-fabrieken in de Residentie *Pekalongang* aan te koopen, gelijk dan ook door tusschenkomst van een intermediair persoon geschied is.

Is er grooter bewijs voor de lijdzaamheid van den Javaan noodig, vooral wanneer men bedenkt, hoeveel er te voren moet voorgevallen zijn, om een zoo groot getal huisgezinnen te bewegen, zich van de plaats hunner geboorte los te scheuren, de grafsteden hunner voorouders, waaraan de Javaan zoo gehecht is, te verlaten, en zich aldus door verhuizing aan een juk te onttrekken, dat ondragelijk geworden was? — Maar men ziet hieruit tevens, dat deze lijdzaamheid toch ook hare grenzen heeft, dat wij haar, bij onze berekeningen, niet al te hoog aanslaan, noch daarop al te veel bouwen moeten, zelfs wanneer wij door geldelijke voordeelen het eigenbelang der Regenten en verdere Hoofden aan de instandhouding van zoodanig kultuurstelsel verbonden hebben. In dit geval kan de kreet om hulp en bescherming van den onderdrukte nog bezwaarlijker tot ons Bestuur doordringen: want van alle kanten ziet hij zich als ingesloten door den onbepaalden invloed en het volstrekte gezag zijner Hoofden, die blinde gehoorzaamheid en onderwerping vorderen, en er blijft hem, zoodra de maat der onderdrukking vol is, geen andere uitweg over, dan de verlossing uit zijne dienstbaarheid met alles, wat hem dierbaar is, te koopen.

Maar vinden dergelijke tooneelen misschien geen plaats op de landerijen van partikulieren? — Veeleer zijn zij dáár, ofschoon op een' kleinere schaal, een gewoon verschijnsel, en moeten dit wel zijn, omdat de huishoudelijke inrigtingen des Inlanders nergens

zoo zeer, als op partikuliere bezittingen, uit haar verband gerukt en als het ware verbroken zijn. Wij altans zijn daarvan meer dan eens getuigen geweest. Wij herinneren ons gezien te hebben, hoe eene schaar van eenige honderden dier ongelukkigen, welke door hunne zachtzinnige landheeren van bijna den geheelen oogst hunner rijstvelden beroofd waren, eene laatste toevlugt zocht bij den toenmaligen Resident van *Buitenzorg*, den Graaf VAN HOGENDORP. En zij vonden die zeker? — hoor ik menigeen, door medelijden bewogen, vragen. Ja zij vonden in den edelen man eenen warmen, welmeenenden voorstander hunner regten; maar zeker zou deze het offer der kabalen van sommige dier Europesche landeigenaars, welke toen de ziel der *Coterie* van *Batavia* waren, geworden zijn, indien hij niet een' magtigen steun in den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN gevonden had. Om kort te gaan, zijne welmeenende pogingen leden schipbreuk, en de arme Inlanders werden op nieuw aan wanhoop en vervolging van hunne landheeren prijs gegeven. Maar dergelijke verdrukkingen, — dus hoor ik mij tegenwerpen, — waren de noodwendige gevolgen van de al te zachtzinnige instellingen, welke toen door ons Bestuur waren ingevoerd: altans, nadat *Java* zoo geheel en al door den Generaal VAN DEN BOSCH hervormd is geworden, vinden zij op de landerijen van Europeanen volstrekt niet meer plaats. — Hartelijk wenschten wij dit, zoo wel voor den Inlander, als in het belang der landheeren zelven; maar wij blijven dienaangaande nog eenigen twijfel koesteren, al was het alleen, wanneer wij nagaan, welke tooneelen op

het landgoed *Pondok Gedé*, door den Graaf VAN DEN BOSCH aan zijnen zoon in huur afgestaan, hebben plaats gehad. Deze toch, ofschoon hij in de Residentie *Buitenzorg*, waarin dat landgoed gelegen is, de eerste ambtsbediening bekleedde, namelijk die van waarnemend Resident, was een geruimen tijd lang zijn leven niet zeker, en werd herhaalde malen door de opgezetenen van zijn eigen land met moord en brandbrieven bedreigd.

Dergelijke volksverhuizingen, welke, gelijk men in onderscheidene tijdperken van ons koloniaal Bestuur op *Java*, vooral in de *Bataviasche Ommelanden* en in het *Bantamsche*, meermalen ondervonden heeft, even ras als eene besmettelijke ziekte om zich grijpen, schijnen bij den ontwerper van de geprojecteerde overdragt der Nederlandsche schuld op de Oost-Indische Kolonien in het geheel niet in aanmerking te komen. Nogthans komt het voor de *soliditeit* der *beleenbare waarde* niet zoo wel aan op de gesteldheid van het te verhuren Distrikt, als wel voornamelijk op het getal der met hetzelve in huur afgestane opgezetenen, van welke de handenarbeid, dien zij met mogelijkheid kunnen verrigten, den grondslag der waarde van zulk een perceel uitmaakt. Immers zoodra eene volksverhuizing plaats vindt, verliest een zoodanig perceel, al bevindt zich het getal der daartoe behoorende koffij-plantaadjen ook in nog zulk eenen voordeeligen toestand, weldra zijne geheele waarde, indien er handen te kort komen om het behoorlijk te onderhouden. Hier toch geldt als stelregel, dat een wel aangelegde en onderhouden koffijtuin meer waarde heeft, dan verscheidene andere,

welke zich bij gebrek aan vereischte zorg in een' slechten staat bevinden. En hoe dan, wanneer het zelfs tot plukken en andere verrigtingen in den koffij-oogst aan handen ontbreekt? — Zal de Regering zich alsdan niet in eene nog veel moeijelijker stelling bevinden, dan ten gevolge van verscheidene onder het Bestuur van den Heer VAN DEN BOSCH gesloten suiker- en indigo-contracten, toen aan de fabrikanten de leverantie van eene zekere hoeveelheid suikerriet of indigo-bladeren, welke aan de Inlandsche bevolking was opgelegd, niet voldaan werd, en ook gedeeltelijk niet worden kon, omdat de arbeid, waartoe hij verpligt werd, de krachten des Inlanders verre te boven ging? Waarvan het gevolg was, dat de Regering zich groote geldelijke opofferingen tot schadeloosstelling dier fabrikanten moest getroosten [1]). Alsdan toch zal het verlies zich niet tot eenig suikerriet- en indigo-bladeren bepalen, maar tot het gemis van *den jaren-, ja levenslangen arbeid van alle die pandelingen of huurlingen*, (hoe men de gelukkigen, welke zulk een lot verbeidt, gelieve te noemen) die den huurder van het overgedragen perceel, door hunne verhuizing naar elders, van het genot hunner heerendiensten zullen verstoken hebben. Of meent de schrandere Staatsman, die dit grootsch ontwerp heeft uitgedacht, misschien daarin eenen zekeren waarborg tegen volksverhuizing te hebben gevonden, dat hij den maatregel op alle koffijteelende gedeelten van

---

[1]) Zoo zag zich de Regering, bij voorbeeld genoodzaakt, om in één jaar *f* 41,000 aan den fabrikant BANKS te *Sourabaya* uit te keeren, tot schadeloosstelling wegens te weinig ontvangen suikerriet, dat hem geleverd had moeten worden.

Java wil hebben toegepast, zoodat wanneer de bevolking op het eene perceel verloopt, zij aan het andere weder moet toevallen? — Waarlijk, dan zal er, om het land volkomen in eene *Oud-Spaansche* of *West-Indische* Kolonie te herscheppen, spoedig niets anders meer ontbreken, dan een Cordon van *blanke Officieren* met de noodige *Bloedhonden*, welke al die verhuurde Distrikten in bedwang houden [1]).

---

[1]) De vindingrijkheid van sommige schrandere geesten is waarlijk bewonderenswaardig! Zoo had een zeker Staatsman, van wiens kunde omtrent de aangelegenheden onzer Oost-Indische bezittingen wij zelven altijd een hoog denkbeeld gekoesterd hadden, zich in het hoofd gezet, dat de oorlog met DIEPO NEGORO alleen daarom zoo lang duurde, dewijl hij in de bijna ontoegankelijke kloven en schuilhoeken van het gebergte zijnen voornaamsten steun vond. Het groote *strategische* plan van dien krijgsman was derhalve, dat men niet alleen de toegangen tot hetzelve bezetten, maar *Java* ook met het edele ras der *Bloedhonden* beschenken moest. — Het spreekt van zelve, dat dit plan bij zulk eenen edeldenkenden Koning, als WILLEM I, geen opgang kon maken. — Het behoeft hier wel geen betoog, dat de steun van DIEPO NEGORO, waardoor hij den oorlog op de lange baan wist te schuiven, niet in de schuilhoeken van het gebergte te zoeken was, welke alleen in de verbeelding bestonden, maar wel in de sympathie van vele der Hoofden en in de ontevredenheid der geringere klassen tegen ons Bestuur. Het verkeerde gedrag van eenigen onzer ambtenaren aan het Hof van *Djocjokarta*, op verre na niet berekend voor dien post, was ontwijfelbaar de hoofdoorzaak van dien heilloozen oorlog; maar niet minder droegen daartoe de ongehoorde vexatien bij, aan welke de bevolking door het ontelbaar aantal van *tolpoorten*, die aan Chinezen verpacht waren, was blootgesteld, en de menigvuldige verhuringen van landerijen aan Europeanen door de Vorsten des lands. Sedert dat de laatste zich weder meer in de Vorstenlanden hebben uitgebreid, en het Binnenlandsch Bestuur daardoor geheel is ondermijnd, achten wij eene geheele ontbinding der Rijken van *Sourakarta* en *Djocjokarta* binnen kort onvermijdelijk. Het is te hopen, dat de bevolking dier Rijken alsdan ten minste in de bevestiging hunner welvaart onder onze Regering eene evenredige vergoeding zal vinden voor het verlies van hunnen Regeringsvorm onder eigene Vorsten, welke haar echter, volgens onze vaste overtuiging, nimmer bij landbezit van partikulieren zal te beurt vallen.

IJzingwekkend is dan ook in der daad het denkbeeld, dat onder eene Nederlandsche Regering, onder eene Regering, als die van WILLEM I, van wien de Javaansche bevolking zoo vele aanhoudende blijken van vaderlijke belangstelling mogt ondervinden, in wiens naam haar, onder anderen, bij de op bladz. 589 aangehaalde Publicatie genoegzaam gelijke regten met zijne overige onderdanen waren verzekerd, op de bedriegelijke voorstellingen eens Ministers tot maatregelen besloten werd, waardoor de schreeuwendste onregtvaardigheid tegen 's Konings Indische onderdanen, zoo wel met betrekking tot hun eigendom, als tot hunne persoonlijke vrijheid, zou gepleegd zijn. Men leest namelijk in het *Iets over de finantieele aangelegenheden*, bladz. 20: »dat dit ontwerp reeds met den »Koning was besproken. Alleen was hetzelve toen »nog niet tot die rijpheid gekomen, dat het, in alle »bijzonderheden, aan Z. M. had kunnen worden voor»gelegd." — En in dit ontwerp vinden wij door denzelfden man, die, gelijk wij op bladz. 536 aantoonden, weinige jaren te voren in een Staatsstuk het grondbezit der Javanen als wettig erkende, zoo als dit reeds in 1816 door de Hooge Commissie in naam des Konings gedaan was, in de veronderstelling, dat zijn plan van verhuring van eenige honderd Distrikten met derzelver Opgezetenen doorging, de vraag opgeworpen: »Wat nu anders is een Distrikt op »*Java* dan eene Plantaadje, door Ingezetenen van »het Rijk beleend en daarvoor verbonden? De Ko»lonie *Suriname* is tweemaal door de Engelschen »genomen en altijd zijn de verbanden geëerbiedigd, »evenzeer als in *Berbice*, *Essequebo* en *Demerari*,

»en waarom zou zulks op *Java* minder het geval »zijn [1])?"

Welke andere beteekenis kan men aan deze stelling van den Heer VAN DEN BOSCH, zoo ten eenen male strijdig met zijne vroegere gevoelens omtrent het regt van landeigendom des Javaans, waarop hij zijn zoogenaamd *nieuwe stelsel van kultuur* gegrond had, hechten, dan dat hij daarvan is teruggekomen en den *Javaan* met den slaaf in de *West-Indische* Kolonien wil gelijk stellen. Dáár zijn de plantaadjes het eigendom van partikulieren, en de bewerkers

---

1) Alzoo, omdat de Engelschen in onze West-Indische Kolonien het *jus occupandi et cultivationis* eerbiedigden, behoeven *wij* dit niet op *Java* te doen, en kunnen wij, naar willekeur, over de den Inlander toebehoorende rijstvelden, koffijtuinen, ja zelfs over zijnen persoon beschikken! Wij laten het aan den Lezer over, om te besluiten, of dit niet volstrekt strijdig is met de beloofde bescherming van persoon en eigendom, even als wij op bladz. 534 hebben aangetoond, dat onze voorouders nooit de grenzen van regtvaardigheid in dat opzigt overtreden hebben. — De verkoop der *Buitenzorgsche landen*, van een Distrikt van *Bantam*, en op de Oostkust van bijna de geheele Residentie *Probolingo* en *Bezoekie* door DAENDELS, even als die van *Soekaboemie*, *Oedjongbron*, *Tjassem* en *Pamanoekan* onder RAFFLES, moet dan ook als eene inbreuk op de heiligste regten der bevolking worden beschouwd. Om deze reden, en dewijl de koopers nimmer de oorspronkelijk bij den verkoop gemaakte bepalingen zijn nagekomen, zouden er misschien, toen Commissarissen-Generaal in 1816, namens Z. M. den Koning der Nederlanden, de Hooge Regering aanvaardden, genoegzame termen bestaan hebben, om alle, of ten minste een deel dier vervreemdingen, als ten eenen male onwettig, niet gestand te doen, en de tijdelijke bezitters naar billijkheid schadeloos te stellen. Nog onder de Regering van den Gouverneur-Generaal VAN DER CAPELLEN zag men de noodzakelijkheid in, om de onder het Engelsche Bestuur van RAFFLES verkochte landerijen in de *Preanger Regentschappen* door aankoop weder aan het Gouvernement te brengen. Alleen het land *Soekaboemie*, ook onder den naam van *Goenong Parang*, in 1813 voor 377,000 *Rijksd. papier*, (d. i. ongeveer *f* 145,000 *Holl. in silver*) verkocht, werd in 1823 door de Regering van die zelfde eigenaars *f* voor 800,000 weder aangekocht.

Negerslaven, terwijl de oorspronkelijke bewoners van het land, onbeduidend in aantal, geen aanspraak maken op landbezit, als in zoo verre zij dit voor de jagt, en dus in eenen woesten en ongebonden toestand der Maatschappij behoeven. Maar geheel anders is het met *Java* gesteld. Dit gezegende eiland is een van diegene, op welke de graanbouw of rijstteelt, sedert onheugelijke tijden, bestaat en tusschen de 7 en 8 millioenen zielen voedt, bij welks bevolking het regt van eigendom op den grond, althans op den bebouwden, geen hersenschimmig denkbeeld is, maar de hoeksteen van het geheele maatschappelijke gebouw. Reeds hebt gij den arm des Javaans weder naauwer aan uwe belangen verbonden, gij hebt hem tot Heerendiensten verpligt, waarvan een edelaardig Koning zijne Indische onderdanen voor altijd vrij verklaard had: — wij kunnen hierover heenstappen, omdat verschillende volken niet naar dezelfde beginselen, maar overeenkomstig hunne eigene begrippen en maatschappelijken toestand dienen geregeerd te worden, en de *Adats* (of volksinstellingen) der Javanen eenen zekeren trap van dienstbaarheid wettigen. Gij hebt hem gedwongen, zijne bebouwde velden voor andere kulturen, welke u meer voordeel beloven, af te staan en millioenen koffijboomen aan te kweeken: — ook dit kunnen wij nog verontschuldigen; want gij hebt hem, bij voorbeeld van de koffijtuinen, nog voor ⅖ van de opbrengst eene matige belooning voor zijnen arbeid toegelegd en door dezen maatregel zijne tijdelijke belangen bevorderd. Maar iets anders is het, wanneer gij de koffijtuinen, het wettig eigendom der Javanen, en deze bevolking

zelve, welke, evenzeer als gij, *vrije* onderdanen van onzen weldenkenden Koning zijn, aan partikulieren verhuren of verkoopen, en aldus land en volk aan de winzucht van eenige honderd vreemdelingen prijs geven wilt. Dan zijn zeker de op bladz. 617 aangehaalde woorden van den Graaf VAN DEN BOSCH zelven op *Java* toepasselijk; dat door de geheele vernietiging van den grondeigendom alles weldra in vuur en vlam ontstoken worden en de opstand voortwoeden zou, tot dat de geheele bevolking onder het slavenjuk gebragt, of de overheerscher verdreven zou zijn; dan voorzeker, wanneer gij de regten van den gemeenen man, zoo wel als van zijne Hoofden willekeurig vertreden hebt, zult gij te vergeefs op de lijdzaamheid van het Javaansche volk gerekend hebben.

Men ziet uit al het voorgaande, tot hoe ver de edele Graaf VAN DEN BOSCH, uit overmaat van Vaderlandsliefde, om den drukkenden schuldenlast van het Moederland op den hals des geduldigen Javaans te laden, zich door zijn *nieuw*, of veeleer, door het *oude* stelsel van gedwongen kultuur en leverantie heeft laten vervoeren. Koesterde hij misschien, terwijl zich een zoo zwaarwigtig ontwerp in zijn brein ontwikkelde, de streelende zelfvoldoening, dat de welvaart des Javaanschen volks, waarvan alle berigten, ook van vreemde reizigers, in de laatste jaren zulk een gunstig tafereel ophingen, zijn werk was? Meende hij misschien, dat de vroegere rampen, welke wij slechts in flaauwe omtrekken hebben aangestipt, de onvermijdelijke gevolgen waren geweest, aan de invoering van zijn diep doordacht stelsel verbonden, welks uitkomsten nu zoo heilrijk bleken te zijn? Ge-

loofde hij, door de kracht van zijn Genie, den van natuur niet zeer werkzamen Javaan [1]) plotselijk als met eenen tooverstaf in een geheel ander wezen, vol

---

[1]) »De werkeloosheid is aan de natuurlijke geneigdheid van den Ja-»vaan als verbonden" zegt NEDERBURGH, bladz. 58. »In dit opzigt niet »ongelijk aan dat nuttig dier, waarmede de Voorzienigheid zijn eiland »beschonken heeft, den *Buffel*, werkt hij volstrekt niet, dan wanneer »hij daartoe door zachte, maar gedurige aansporingen, wordt genood-»zaakt; hij waardeert ook niets van hetgeen zijne volstrekte behoefte »te boven gaat, noch goud, noch zilver, noch sieraden, noch andere »bezittingen, wanneer hij die door den arbeid zijner handen moet ver-»krijgen: *niets te doen* is het toppunt van zijn aardsch geluk; *werken* »zijn grootste plaag." Zie ook de Opheldering II. bladz. 155, waar hij aantoont, dat de oorzaak hiervan, even als bij den oorspronkelijken bewoner van *Amerika*, in zijne physieke gesteldheid, die hem voor zwaren arbeid minder geschikt maakt, dan de Negerslaven van de kust van *Afrika*, gezocht moet worden. In zijne Aanteekening XXII, bladz. 196, vinden wij dienaangaande nog aangeteekend: »*Den Inlander* »*is in het gemeen aangeboren zonder gedurige aansporingen niet* »*meer te doen als waartoe hij om te bestaan genoodzaakt is.*" (VAN DEN BURGH, *nagel. Mem.* § 104) en »*men kan van hem vrij meer* »*verkrijgen door vriendelijke aansporingen en een goed toezigt, dan* »*door middelen van geweld, waar door zij wel afgeschrikt, maar* »*niet verbeterd worden.*" (VAN OVERSTRATEN, *nagel. Mem* § 174).

»Intusschen moet men dit alles zoo niet opvatten, als of de *Javaan* »ten eene maal ongevoelig was aan hetgeen wij noemen de *aisances* »van het leven. Dit zoude strijden met den aart van alle menschen »zonder uitzondering, die hunne natuurlijke neiging volgende, zeker »altijd het gemak, den overvloed, hetgeen de oogen streelt, zullen be-»minnen. Vorsten, Regenten en andere Grooten, gaan dus ook onder »de *Javanen* wel gekleed, hebben eene goede tafel naar 's lands wijze, »zijn wel gehuisvest, beminnen uiterlijke pracht, fraaije meubelen, en »wat diergelijke meer is; doch dit alles vloeit hun gemakkelijk toe uit-»hoofde van de inkomsten welke aan hunnen rang en bedieningen ver-»knocht zijn, en neemt niet weg de waarheid van hetgeen ik gezegd »heb, dat alle die voorrechten voor den *Javaan* hunne waarde verlie-»zen, *zoo ras die door den arbeid zijner handen moeten worden ver-*»*kregen.* Dan vergenoegt hij zich liever met de eenvoudige, maar vol-»komene vervulling van alle zijne behoeften, welke de vruchtbare grond »welke hij bewoont, hem als van zelfs aanbiedt" enz.

ligchaamskracht en lust, om dezelve tot het verkrijgen van middelen ter veraangenaming van zijn leven in te spannen, veranderd te hebben? Achtte hij het oogenblik gekomen, om zonder schroom nog eene schrede verder te gaan en de hervorming van *Java* en zijner lijdzame bevolking te voltooijen? — Dat na zijn vertrek uit de Kolonie een man van geheel andere beginselen zich het lot dier diep ongelukkige bevolking aangetrokken, dat hij balsem in hare wonden gegoten, dat hij haar uit de slaafsche verdrukking tot dragelijker werkzaamheid opgebeurd, en voor dezen verpligten arbeid veel beter loon toegekend had: alles zonder ophef, met eene in onze egoïstische tijden zeldzame verloochening zijner gewigtige diensten, aan het Vaderland en de menschheid bewezen: dat daaraan vooral de veel verbeterde toestand van het Javaansche volk toe te schrijven is: — dit was den verheven Staatsman in het geheel niet in de gedachte gekomen!

Tegenwoordig althans arbeidt de Javaan naar eenen vasten regel, gedeeltelijk voor den Souverein, te weten onze Regering, om zijne landrente te kunnen voldoen, en daarenboven om zoo veel meer te verdienen, als waartoe hij lust heeft en hem binnen de voorgeschrevene grenzen tot geen wezenlijk bezwaar strekt.

Want hard te werken ligt niet in den aard van den Javaan. Dit wist de Heer VAN DEN BOSCH ook, toen hij in 1834, in zijn meergemeld overzigt (zie VAN ELTEN bladz. 179), aldus schreef: »Naast zijne volks»inrigtingen, is den Javaan niets aangenamer, dan »weinig te moeten arbeiden, zijnde zulks het gevolg »van het klimaat" (laat ons ook zeggen, van zijne

weinige behoeften!); en verder (zie VAN ELTEN bladz. 180): »Daar de Javaan overigens ongaarne onder het »opzigt van Europeanen arbeidt en de leiding en het »Bestuur zijner Hoofden verkiest, werd dan ook hierin »aan zijne geaardheid te gemoet gekomen, en het »opzigt der Europesche ambtenaren, zoo veel moge»lijk, beperkt, en alleen bepaald tot de bewaking »van de tijdige en behoorlijke bewerking der velden, »en tot het gadeslaan dat het product te regter tijd »geoogst en vervoerd werd." — Dit laatste geschiedt nu door de Residenten, met overleg en overeenstemming der Inlandsche Regenten. Hunne bevelen worden door de Inlandsche Distriktshoofden ten uitvoer gebragt, onder controle of toezigt van Europesche ambtenaren, Controleurs en Opzieners, welke te dien einde onder gestrenge oppercontrole van de Regering gehouden en, bij de minste klagt over aanmatiging van gezag, of zelfs over slechte verstandhouding met de Inlandsche Hoofden, onmiddellijk ontslagen of verwijderd worden.

Doch laat ons nu een weinig naauwkeuriger bezien, wat wel de eigenlijke bedoeling van het verpachten, of liever verkoopen van Distrikten aan Europeanen en andere vreemdelingen op *Java* zou kunnen wezen? — Niets anders, volgens het stelsel van RAFFLES, zoo als wij op bladz. 535 gezegd hebben, dan om van het boven omschreven regt des Souvereins op die Distrikten, voor zekeren tijd of voor immer, afstand te doen aan partikulieren, en dus om zoo veel in geld of produkten te heffen, als waartoe de Souverein zich, in billijkheid en overeenkomstig de *Adats* geregtigd acht. Onder deze uitdrukkelijke voorwaarde, en met afschaffing der verpligte of Heerendiensten,

zijn dan ook onder het tusschen-Bestuur der Engelschen de bedoelde landen van *Tjassem*, *Pamanoekan* en *Indramajoe* verkocht. — Volgens het stelsel van den Heer VAN DEN BOSCH, daarentegen, zou het de bedoeling wezen, om aan de bevolking zekere verpligte diensten op te leggen ten behoeve van partikulieren, in plaats van, zoo als tot nog toe, van het Gouvernement. Trouwens hij bekent dit zelf: »dat »gemelde te verhuren Distrikten zouden beheerd wor»den door contractanten in plaats van Gouverne»ments-ambtenaren; — blijvende echter de Politie »en het toezigt over den Javaan aan 's Gouverne»ments-ambtenaren voorbehouden, gelijk zulks thans »plaats heeft in de *Ommelanden van Batavia*" enz. (zie bladz. 527.)

Nu wordt ons daar ter plaatse verzekerd: »dat de »wijze waarop Indie thans bestuurd wordt, daar»door geene noemenswaardige verandering zou on»dergaan," — hetwelk wij den Graaf VAN DEN BOSCH zeer wel kunnen toegeven, wanneer wij in elk geval *Java* daarvan uitzonderen. Immers, al veronderstelt men, dat men bij de verpachting, waardoor de arbeid der bevolking aan Europesche huurders wordt overgelaten, van het beginsel uitging, om daarbij de thans bestaande regeling als verbindende te beschouwen, moet hierdoor toch noodzakelijk eene geheel andere verhouding tusschen de arbeidende klasse en den Europeschen huurder stand grijpen, als welke tusschen haar en de bovengemelde ambtenaren bestaat, door welke de werkzaamheden bij de kulturen, zoo veel mogelijk zonder bezwaar voor den gemeenen man, worden geregeld. In deze erkent de Inlander

de Souvereine magt, en hij maakt in der daad, gelijk een ieder, die met zijnen aard en denkwijze slechts eenigzins bekend is, zal moeten toestemmen, een groot onderscheid tusschen den Souverein of de Regering en eenen partikulier, vooral wanneer deze niet tot zijnen landaard behoort. En kan men zich wel verbeelden, dat het aan de Regenten en andere Hoofden aangenaam zal zijn, wanneer voortaan de Europesche pachter, huurder of eigenaar de bevolking te zijnen behoeve aan het werk kan zetten, en juist hierdoor het voornaamste middel, waarop hun invloed en aanzien van oudsher gevestigd is, voor hen verloren gaat? De Heer VAN DEN BOSCH heeft dit bij de wederinvoering der verpligte kultuur en leverantie wel gevoeld, toen hij hunne belangen daarmede op het naauwst verbond, zonder hetwelk de instandhouding daarvan onmogelijk zou geweest zijn. Dat verder de Inlander ongaarne onder het opzigt van Europeanen arbeidt, werd, gelijk wij boven zagen, door hem zelven in 1834 toegestemd. Omtrent dit punt moeten wij nog aanmerken, dat deze tegenzin van den Javaan hoofdzakelijk daaruit voortkomt, dat hij in dat opzigt eene schending van zijn goed regt en zijne teederste belangen ziet, welke zijn geliefd *Dessa's*-bestuur noodzakelijk moet ondermijnen en omver werpen. Deze denkwijze is hem, als het ware, aangeboren, ja, tot instinkt geworden en, gelijk weleer bij de oude *Batavieren* en *Germanen*, het echte kenmerk van zijn nationaal gevoel. Hij is dan ook liever tot zwaarder en langduriger arbeid bereid onder de leiding en het Bestuur zijner eigene Hoofden, dan tot minder en gemakkelijker onder het opzigt

van Europeanen of andere vreemdelingen. Maar wat bekommert de koel berekenende financier, door onbegrensde eerzucht geprikkeld, er zich aan, of hij het nationale gevoel van een geheel volk, dat aan zijn gezag moet gehoorzamen, geweld aandoet, indien hij slechts onmetelijke schatten uit de Kolonie voor de trappen van den Troon kan nederleggen? Wat beteekenen in zijne oogen de verdragen, door onze voorouders, toen zij hunne heerschappij over deze landen vestigden en uitbreidden, aangegaan, waarbij zij beloofden de volksinstellingen te eerbiedigen [1])? Wat de regten der hoogere standen, van Regenten en Hoofden, ofschoon zij zelven en hunne voorzaten ons altijd als trouwe en magtige bondgenooten de gewigtigste diensten hebben bewezen, en wij ons nog tegenwoordig van hun aanzien met het beste gevolg bedienen, om dit groot en volkrijk eiland in rust te houden en aan onze belangen dienstbaar te maken [2])?

---

[1]) Zie NEDERBURGH, bladz. 79: »Door onze goede trouw, door onze »zachte behandeling van den Inlander, door onze inschikkelijkheid »voor zijne zeden en gebruiken, hebben wij de overige Volkeren van »den grooten Oost aan ons verbonden, meer dan door de kracht onzer »wapenen; maar verlaten wij die beginselen, zoo zullen ook de heil»zame vruchten, welke wij er van geplukt hebben, ons verlaten, en »elk hunner zal bevreesd worden, dat hetgeen op *Java* gebeurd is, ook »tot hem oversla." Men zie ook bladz. 173: »Men verbeelde zich ook »niet dat het in dat gewest gemakkelijk zij om met verbonden te spelen, »of dezelve door willekeurige uitleggingen te verkrachten; een gegeven »woord, en nog veel meer eene plegtig aangegane verbindtenis hebben »daar nog hunne oude kracht behouden, en de *Javaan*, gewoon de Maat»schappij hare verpligtingen getrouw te zien betrachten, beschouwt de»zelve als heilig en onschendbaar."

[2]) »De Regenten moeten als Stedehouders van de Compagnie worden »aangemerkt," zegt NEDERBURGH op bladz. 54 — »die wel van haarent»wege de hun toebetrouwde Distrikten besturen, en gehouden zijn hare

Waarlijk, met zoo te handelen is het, als of men zich voor het koloniaal Bestuur op *Java* het gedrag dier Romeinsche Stedehouders van afgelegene Provinciën ten voorbeeld wil stellen, wier ijverig streven het was, niet om de aan *Rome* onderworpene volken, naar regt en billijkheid en overeenkomstig hunne eigene instellingen, te regeren en door vermeerdering van welvaart naauwer aan zich te verbinden, maar om *goud*, *zilver* en al wat waarde had uit de schatpligtige Provinciën naar de onverzadelijke Keizerstad te slepen en dezelve niet anders te laten, dan hetgeen hunne begeerlijkheid niet opwekte, en — eene drukkende dienstbaarheid onder gehate vreemdelingen!

Maar men kan ons tegenwerpen, dat de Inlander onder Europesche pachters veeleer eene verbetering van zijnen toestand te wachten heeft: want, dat, indien hij meer zou moeten arbeiden, dan nu, terwijl hij aan de leiding zijner Hoofden is overgelaten, hij ook meer zou verdienen en gelegenheid vinden, om beter aan zijne behoeften te voldoen. — Wij hebben reeds gezegd, dat de behoeften des Javaans nog zeer beperkt zijn en nog lang zullen blijven, indien onze Regering deszelfs zedelijke beschaving niet meer ter harte neemt, zoo dat zelfs tegenwoordig de ruimere verdienste van den gemeenen man hem geenszins voor den zwaarderen arbeid, waartoe hij onder den Europeschen pachter verpligt is, schadeloos stel-

———

»bevelen op te volgen, maar die echter dit geheele Bestuur uitoefenen »naar 's Lands wijze, en alleen door middel van hunne onderhoorige Ja»vanen, welke hun dienzelfden eerbied, datzelfde ontzag toedragen, »als of zij werkelijk onafhankelijke Opperheeren waren, waar door zij »ook een daaraan evenredig, en gevolgelijk zeer groot aanzien genieten."

len, veel minder de krenking van zijn nationaal gevoel vergoeden kan. Maar er valt zelfs op deze vermeerdering van welvaart, welke de Inlander onder zijne Europesche landheeren zou moeten genieten, niet veel te roemen, wanneer men het oog slaat op de *Bataviasche Ommelanden*, en daarmede den toestand van alle andere deelen van *Java* vergelijkt, waar hij door zijne eigene Regenten wordt beheerd en het Dorpsbestuur nog ongeschonden blijft bestaan. En zou dit nu beter gaan onder pachters van zoo uitgestrekte Provincien, als de Heer VAN DEN BOSCH wil verhuurd hebben? Kan men gelooven, dat de Inlander onder deze zachter en menschlievender zou behandeld worden, dan onder landeigenaars, wier belang het is, zich meer aan de Opgezetenen van hunne landerijen gelegen te laten liggen, dan men van bloote huurders verwachten kan [1]? Is de groote Staatsman zoo zeker hiervan, dat hij het lot en de

---

[1]) Er bestaan op *Java* genoeg voorbeelden, wat de gevolgen zijn van dergelijke verpachtingen van landerijen aan Europeanen of Chinezen, om nog eens daarop terug te komen. Zoo werden, b. v., onder den Maarschalk DAENDELS de *Tangerangsche* en verscheidene *Krawangsche* landen eerst aan den meestbiedenden verpacht, en na dat in korten tijd land en volk bedorven was, ja de meeste pachters niet eens de huur aan de Regering konden betalen, geheel aan partikulieren verkocht. Nog zijn de wonden niet geheeld, welke deze voor het Inlandsche Bestuur doodelijke maatregel aan de Opgezetenen heeft toegebragt, en munten juist deze landstreken onder de *Bataviasche Ommelanden* uit door eene zamenrotting van slecht volk en het aantal misdaden van allerlei aard, die aldaar begaan worden. Men heeft het doen voorkomen, als of dit een noodzakelijk gevolg is van de naauwere aanraking, waarin de Opgezetenen dier landerijen sedert lang met de Europesche bevolking van *Batavia* gestaan hebben, alzoo aan eene verbastering, voor welke men in andere deelen van *Java*, door een betrekkelijk zeer gering getal Europeanen bewoond, niet behoeft te vreezen. Wij moeten toestemmen, dat de in-

tevredenheid van eene bevolking, welke genoegzaam met die van Nederland [1]) gelijk staat, aan zulk eene proefneming durft wagen, en zulks met geen ander doel, dan om den Schuldenlast van dat Rijk te verminderen, een' Schuldenlast, waaraan noch de Javaan, noch het koloniaal Bestuur het minste deel heeft? Of is dit de toepassing van den vroeger door den Heer VAN DEN BOSCH, in zijn *algemeen overzigt*

---

vloed van Europesche zeden op die inboorlingen, welke het meest aan derzelver indrukken waren blootgesteld, niet voordeelig heeft gewerkt, evenwel niet in die mate, als in deze door DAENDELS verpachte en naderhand verkochte *Tangerangsche* en *Krawangsche* Distrikten het geval was, en ten deele nog is, ten gevolge der omverwerping van het Inlandsche Dorpsbestuur. Op de Oostkust toch, waar de Inlander nog bijna in geene aanraking met Europeanen gekomen was, zag men toenmaals van het verpachten of verhuren van landerijen met hare bevolking aan vreemdelingen volstrekt dezelfde uitwerksels, als in de Westelijke deelen van het eiland: Hier waren de uitgestrekte landschappen van *Besoekie* en *Panaroekan* eerst voor 9000 *Rijksdaalders* 's jaars aan HAN TJANPIT, Kapitein der Chinezen te *Sourabaya*, verpacht, en werden zij later, insgelijks onder het Bestuur van DAENDELS, voor 400,000 Spaansche matten (a 64 *Stuivers*), even als kort daarop het schoone gebied van *Probolingo*, voor een millioen *Rijksdaalders zilver*, op termijnen in 10 jaren te betalen, aan hem en zijne naastbestaanden verkocht. En in hoe korten tijd zag men deze bloeijende landstreken geheel uitgeput en ontvolkt, zoo dat zij zich tot op den huidigen dag, na dat zij weder onder ons gezag gekomen zijn, niet hebben kunnen herstellen! Maar zoo de gevolgen hiervan reeds zoo noodlottig voor land en bevolking waren en de nadeelen, daardoor aan 's Lands Finantien op den duur toegebragt, in het geheel niet opwogen tegen het oogenblikkelijk voordeel van verpachting of verkoop, hoe veel te meer zou dit het geval zijn, indien de Regering immer aan voorstellen, gelijk dat van den Graaf VAN DEN BOSCH, gehoor gaf!

[1]) Indien men, volgens den aangenomen regel, het onderhoud enz. van 500 koffijboomen voor een huisgezin, en ½ *Kattie* als de gewone opbrengst van een' boom stelt, zullen er voor een perceel, dat 6000 *Pikols* a 100 *Katties* of 125 Amst. ponden opbrengt, 2400 huisgezinnen of 12,000 zielen, derhalve aan de 200 huurders van landerijen 2,400,000 zielen beschikbaar moeten gesteld worden.

gegeven raad, »om den *Javaan* op eene menschlie-»vende en voorkomende wijze te behandelen, omdat »hij daarop het volste regt heeft, zoo wel uit hoofde »van zijn welwillend karakter, als uit hoofde van »zijn kinderlijk verstand, dat zoo ligt aanleiding »geeft, om zijne eenvoudigheid te misbruiken?"

De zeer geleerde Heer TÖNSEN (dank zij hem daarvoor toegebragt!) heeft, voor het oog des Vaderlands, het groote vraagstuk opgelost, hoe dit op dezelfde wijs door pachters kan geschieden, als op de landerijen in de Vorstenlanden van *Java*, welke aan partikulieren verhuurd zijn. Om echter deze oplossing naar waarde te kunnen beoordeelen, achten wij het noodig, den lezer vooraf een kort overzigt te geven, hoe vele handen de landbouw op *Java* bezig houdt, en in het bijzonder, hoe het met de koffijkultuur op de Gouvernementslanden gesteld is. Wij zullen het jaar 1840 tot grondslag nemen, blijkende het uit de toen gedane opneming, waarop men, althans wat de Gouvernementslanden betreft, kan staat maken, dat het aantal zielen bedroeg:

in de Gouvernements-Residentien	6,704,707
» » *Ommelanden* van *Batavia*.	450,000
» » vrije landen van *Krawang*.	60,000
» » *Vorstenlanden* [1])	400,000
te zamen	7,614,707 zielen [2]).

[1]) Voor de gezamenlijke *Vorstenlanden*, namelijk voor de Rijken van *Djokjokarta* en *Sourakarta*, niettegenstaande zij, sedert de laatste bevrediging van *Java*, binnen veel engere grenzen beperkt zijn, komt ons toch het cijfer van slechts 400,000 zielen veel te gering voor: zoo dat wij de bevolking van het geheele eiland gerustelijk op 8 millioenen inwoners kunnen stellen.

[2]) De opgaven der bevolking in de onderscheidene Residentien van het

Volgens die zelfde opneming zijn er op *Java*, behalve in de *Vorstenlanden* en in de *Ommelanden* van *Batavia* en de vrije landen van *Krawang*, 1,150,416 landbouwende huisgezinnen. Van deze zijn afgezonderd:

voor	de	Koffijteelt	—	470,673	huisgezinnen
»	»	Suikerteelt	—	148,247	»
»	»	Indigoteelt	—	207,118	»
»	»	Theeteelt	—	1,904	»
»	»	Kaneelteelt	—	7,901	»
»	»	Zijdeteelt	—	400	»
»	»	Nopal- en Cochenilleteelt	—	2,671	»
»	»	Tabakteelt	—	8,538	»
»	»	Peperteelt	—	4,237	»
»	»	Goenie zakken	—	8,293	»
»		Mattenmakers	—	217	»
»		Houtkappers	—	15,894	»
		te zamen		876,093	huisgezinnen.

eiland *Java* zijn lange zeer gebrekkig geweest, deels wegens derzelver onvolledige kennis, maar voornamelijk ook omdat de Regenten en overige Hoofden altijd geneigd waren, om het getal *Tjatjas* of huisgezinnen hunner Distrikten minder te doen voorkomen, dan het wezenlijk was. In het jaar 1779 wierd door de Heeren RADERMACHER en VAN HOGENDORP (zie *Bataviasche Genootschap I.* bladz. 6 enz.) de bevolking van *Java* en *Madura* slechts op 565,300 zielen gesteld, doch in het derde deel op bladz. 425 dier *Verhandelingen* reeds gebragt op 2,029.915 zielen. Volgens den Commissaris-Generaal NEDERBURGH bedroeg dezelve in 1795 ruim 3,500,000 inwoners, en vinden wij dezelve in 1815 door RAFFLES op 4,600,000 aangegeven. Volgens eene volkstelling in 1830 bedroeg dezelve 6,954,853 en vinden wij dezelve in 1837 gebragt op 7,981,284 zielen, zoo dat tusschen deze laatste opgave en die aan 1840 geen belangrijk verschil plaats heeft.

Zoodat, wanneer men van de op *Java* aanwezige huisgezinnen, deze . . . . huisgezinnen, aftrekt, er een getal van

	1,150,416
	876,093
	274,323

huisgezinnen overblijft, welke voor het grootste gedeelte aan de stranden woonachtig zijn, waar de bebouwde gronden uit *Sawa-* of natte rijstvelden bestaan, en in elk geval geen koffij met een gunstig vooruitzigt kan geplant worden.

Daar nu het getal der vruchtdragende koffijboomen op de Gouvernementslanden van *Java* in 1840 105,748,053 bedroeg, te weten,

55,937.388 tuin-
en 49,810,665 bosch-koffij,

kan men stellen, dat voor elk huisgezin, dat met deze teelt belast was, slechts 224 vruchtdragende boomen moeten gerekend worden, behalve de *Pagger*-koffij [1]), welke ook door andere, den koffijteelende *Dessa's* wordt aangekweekt. Maar al rekent men deze soort er onder, die wel minder arbeid vereischt, maar ook minder oplevert, dan is het gemiddeld getal der vruchtdragende boomen slechts 417. Het geheele cijfer van alle koffijboomen op de plantaadjen der Regering, bedroeg in dat jaar 329,744,179, zoo wel vruchtdragende, als nog niet volwassene, waaronder ongeveer 162,000,000 aan *Pagger*-koffij: zoo dat, wanneer men deze van het voormelde getal afrekent, er nog 167,744,179 voor 470,000 huisgezinnen, of 355 boomen voor een huisgezin overblijven.

Zoo derhalve de Regering aan elk huisgezin het

---

[1]) *Pagger*-koffij noemt men de zoodanige, die niet in geregelde tuinen, maar gewoonlijk om de huizen in heiningen onderhouden wordt.

onderhoud van slechts 355 boomen oplegt, en het billijkerwijze niet hooger dan op 500 stellen kan, waarop berust dan de berekening van den Heer TÖNSEN, om elk met de verzorging van 1200 boomen te belasten? — Of meent hij, dat de Regering den Inlander te weinig heeft opgelegd? — Of verbeeldt hij zich, dat de Javaan een slaaf is? — Moet deze niet daarenboven den grond tot voorziening in zijne dagelijksche behoeften bebouwen, zijne rijstvelden bewerken en onderhouden, Heerendiensten van allerlei aard verrigten, zoo dat hij voor alle deze bezigheden veeleer tijd te kort komt? En strookt die zware arbeid met de verklaring van den Heer VAN DEN BOSCH en andere door ons aangehaalde kundige mannen, die eenstemmig getuigen, dat de Javaan van natuur daartoe niet geschikt is en daartegen een' onverwinnelijken afkeer heeft? Strijdt zulks niet met alle gevoel van menschelijkheid en met de regten, hem zoo plegtig toegekend? — Nu ten minste houdt hij van den hem opgelegden arbeid nog eenigen tijd over, om zich aan zijne geliefde rust of zoo hartstogtelijk beminde volksvermaken over te geven, zonder welke hij met zijn lot niet te vrede kan zijn en het leven voor hem ondragelijk wordt.

Maar de Heer TÖNSEN is blijkbaar van een tegenovergesteld gevoelen. Hij wil, dat men den Javaan werk opleggе boven hetgeen hij verkiest, meer dan hij voor zich zelven doen zou, ja, meer dan hij verrigten kan: of liever (laat het ons ronduit zeggen!) de Heer TÖNSEN legt, door het opperen van zoodanige gevoelens, zijne onervarenheid en volslagen onkunde aan den dag, hij toont, dat hij met de wijze, waarop

de kultuur door de Regering gedreven wordt, zoo wel als met het karakter des Inlanders onbekend is, en niet weet, hoe ver men gaan kan, wanneer men hem arbeid oplegt. Plannen, als die, welke de Heer TÖNSEN voordraagt, indien zij op eene ruime schaal in praktijk werden gebragt, zouden tot niets anders dienen, dan dat de Inlandsche bevolking, daardoor in het harnas gejaagd, een' billijken haat tegen ons opvatten en het haar opgelegde juk verwenschen zou. En waarop zou dit ten laatste uitloopen? — Waarop anders, dan dat het eiland *Java*, die schoone en voordeelige bezitting, ons eindelijk geheel wierd ontrukt. Nu gedraagt de inboorling zich stil, onderworpen en rustig, omdat hij door zijne eigene Hoofden bestuurd en tot het werk aangezet wordt, omdat men zijne zeden en gebruiken, althans schijnbaar, eerbiedigt, omdat men hem een billijk loon geeft voor zijnen arbeid, al moge deze dan ook in zekeren zin gedwongen genoemd worden. Maar zoodra men hem aan zijne Hoofden onttrekt, ophoudt hem volgens zijne wetten te regeren, aanvangt hem zijne vrijheid te ontnemen, en lasten op te leggen, zwaarder dan hij dragen kan, — dan voorzeker zal hij zich niet langer stil en rustig gedragen, maar integendeel, en met regt, trachten het drukkende juk van zijne schouders te werpen en zijne vrijheid te herwinnen, welke voor den mensch, in zulk eenen kindschen staat, dubbele waarde heeft [1]).

---

[1]) Dit zijn waarlijk geene uit de lucht gegrepene hersenschimmen. Immers welk een aantal van dergelijke ongelukkigen, die, door de harde behandeling van sommige landheeren in de *Bataviasche Ommelanden* en

Was het toch reeds in het geheel geene gemakkelijke zaak, om voor de fabrieken van suiker en indigo, welke op *Java* werden aangelegd, personen van zulk eene inborst te vinden, dat men voor geene mishandeling of onderdrukking des Inlanders van hunne zijde behoefde te vreezen, ofschoon deze Contractanten, gelijk wij op bladz. 525 in de tweede aanteekening gezegd hebben, niets met de kultuur te maken hebben en uit dien hoofde met de inboorlingen bijna niet in aanraking komen. Maar hoe oneindig veel moeijelijker, ja ten eenenmale onuitvoerlijk zou dit wezen bij de verpachting van eenige honderd Distrikten met eene zoo verbazend groote bevolking! De Generaal VAN DEN BOSCH zegt zelf aan het slot van zijn meergemeld overzigt (zie VAN ELTEN bladz. 194): »Hetgeen thans voornamelijk ontbreekt, »zijn geschikte ondernemers, die, bij de vereischte »kundigheden, het karakter bezitten, om den Ja»vaan, voor zoo ver zij daarmede in aanraking ko»men, op eene menschlievende, zelfs voorkomende »wijze, te behandelen. *Geene andere moeten worden »geduld.* Het geluk en de tevredenheid van den Ja»vaan moet steeds de eerste zorg zijn van het Gou»vernement; hij heeft daarop ten volle aanspraak, »zoo wel uithoofde van zijn welwillend karakter, als »uithoofde van zijn kinderlijk verstand, dat zoo ligt

gedeeltelijk ook van hunne eigene Hoofden in de *Preanger Regentschappen*, eindelijk het wanhopig besluit namen, om hunne geboorteplaats te verlaten, houdt zich niet in de onmetelijke en bijna ontoegankelijke bosschen van de zuidelijke streken der Residentie *Bantam* schuil, waar zij van de eene plaats naar de andere trekken en een zwervend leven leiden!

»aanleiding geeft om zijne eenvoudigheid te misbrui»ken. Ondernemers, die strijdig hiermede hande»len, moeten niet worden geduld, welke vertraging »ook daarvan in de uitbreiding der kultures het ge»volg mogt wezen. Beter geene producten, dan die »met krenking der pligten, die wij aan de bevolking »verschuldig zijn, te verkrijgen."

Maar hiervoor deinst de Heer TÖNSEN niet terug. Alle huurders der 200 perceelen, ofschoon eigendunkelijk over den arbeid der Javanen kunnende beschikken, zullen echter Opzieners bij zich hebben, door de Regering aangesteld, om zoo wel op te letten, dat de huurders hunne verpligtingen nakomen, als dat de onder hen arbeidende Inlanders in orde worden gehouden en zich onder den huurder behoorlijk gedragen. — Dit is echter eene bepaling, die gemakkelijker te zeggen, dan in uitvoering te brengen is. Om zulk eene menigte huisgezinnen, over zulk een uitgestrekt Distrikt verspreid, bij hunnen pligt en aan den arbeid te houden, zou er eene massa van Opzieners en Policie-agenten noodig wezen, ten minste 10 voor elken huurder, dat is voor 200 huurders *tweeduizend* Opzieners. Waarlijk een verbazend getal, wanneer men het met het geringe aantal Europeanen op *Java* vergelijkt! En dat moeten nog wel allen bekwame, eerlijke, menschlievende lieden te wezen, om voor Opzieners te kunnen dienen; want niet alleen de Inlandsche bevolking, maar ook de huurder zelf zou onder hun opzigt moeten staan, zoodat reeds uit dien hoofde geene Inlanders voor deze betrekking zouden kunnen gebruikt worden. Maar wie ziet niet in, wat er van dit opzigt

worden zou, betzij men daarmede Inlanders of Europeanen belastte? — Allereerst, en in elk geval moet het millioen *Pikels* koffij, waarop de verhuurde Distrikten geschat zijn, binnenkomen, om de kosten van dit omslagtig bestuur goed te maken en de beloofde millioenen in de Nederlandsche Schatkist te storten; en in de tweede plaats, om alle deze pachters of landeigenaren rijk te maken, welke (men leze daarover wat de Heer OLIVIER in zijne *Land- en Zeetogten* heeft aangeteekend) nog tegenwoordig door geen minder eigenbelang beheerscht worden, noch met de opgezetenen hunner landerijen menschelijker handelen, dan ten tijde van den Commissaris-Generaal NEDERBURGH. Welk eene verantwoordelijkheid zou onze Regering dan niet op zich laden, wanneer zij immer zulk een plan goedkeurde? Zou zij niet de misbruiken schijnen aan te moedigen, welke zij niet zou kunnen verhinderen? Want al was het getal der Opzieners ook nog zoo groot, welke aan de huurders der bedoelde perceelen werden toegevoegd, zij zouden of niet in staat zijn om hunnen pligt te vervullen, of met de huurders gemeene zaak maken en deze nog beter in de gelegenheid stellen om den Inlander te onderdrukken, waaruit op *Java* weldra een tooneel van heersch- en hebzucht zou geboren worden, nog afschuwelijker in zijne gevolgen, dan weleer in de Spaansche volkplantingen der Nieuwe Wereld.

De maatregelen, door den Heer TÖNSEN voorgeslagen, kunnen inderdaad als eene waardige inleiding tot zulk eene verblijdende hervorming der Javaansche bevolking worden aangemerkt. Immers de vergoe-

ding, welke hij aan den arbeider voor zijn werk wil hebben toegelegd, is, in den volsten zin des woords, eene schandelijke verdrukking, als in geene de minste evenredigheid staande met het loon, hetwelk de Regering aan den landbouwer betaalt. Thans ontvangt de Inlander voor elken *Pikol* koffij *f* 15 *koper*, *f* 3 vóór het transport tot aan de zeehaven daaronder begrepen, en heeft daarenboven elke *Dessa*, welke verpligt is een zeker aantal manschappen tot het onderhoud der koffijtuinen te leveren, aanspraak op vrijstelling van landrente (zie VAN DEN BOSCH zakelijke Extracten bij VAN ELTEN bladz. 172); waarbij men in aanmerking moet nemen, dat in de hoogere landstreken van *Java*, waar voornamelijk koffij geteeld wordt, ten minste twee derden der bevolking in deze termen vallen. En zie nu, naar welke grondbeginselen de Heer TÖNSEN de opgezetenen der Distrikten, welke aan partikulieren zouden worden afgestaan, voor de opbrengst van één millioen *Pikols* koffij 's jaars, waarvoor zij nu van Regeringswege 15 millioenen Guldens ontvangen, wil beloond hebben.

»Op alle de landen onder partikulier beheer wordt »op de volgende wijze nut en voordeel van de bevol»king getrokken. Ieder werkbaar man ontvangt een »stuk *Sawa*- [1]), ten hoogste de grootte van eenen »bouw, naar mate der kwaliteit der *Sawa*, of een »stuk *Tagal*-veld [2]), in waarde met de *Sawa* gelijk »staande. Voor het vrije genot der opbrengst van

---

1) *Sawa* zijn natte en *Tagal* drooge velden.

2) De Schrijver bedoelt zeker een zoo veel grooter stuk aan *Tagal*, om hetzelve met *Sawa* gelijk te doen staan.

»zulk een stuk lands, komt hij twee keeren in de »vijf dagen, of twaalf malen in de maand, heeren- »diensten doen, welke bij koffijplantaadjen gewoon- »lijk bestaan in het schoonmaken van een honderd- »tal boomen door éénen werkbaren man, zoodat »er dan in eene maand worden onderhouden twaalf- »honderd boomen. Aannemende nu, dat men de »tuinen met *bijzondere* zorg onderhouden wil, zoude »één werkbaar man 's jaars onderhouden twaalfhon- »derd boomen en dus tweeduizend mannen twee- »millioenen vierhonderdduizend boomen; de twee- »duizend huisgezinnen of werkbare mannen — gere- »kend één werkbaar man op elk huisgezin — zouden »dus in staat zijn, om de plantaadje, welke de vijf- »duizend Pikols moet opbrengen, kosteloos en met »gemak voor den huurder te kunnen onderhouden. »Het pluk- en stamploon en het brengen naar het »naaste pakhuis zoude kosten *ƒ* 3.00 de Pikol, of »voor de vijfduizend Pikols *ƒ* 15,000.00; deze som »zoude de huurder gemakkelijk kunnen vinden door »het verhuren van zulke bebouwde gronden, welke »niet onder de tweeduizend huisgezinnen verdeeld »zijn, tegen de helft der opbrengst en door het ver- »huren der vruchtboomen in de dorpen, zoo als zulks »algemeen op partikuliere landen geschiedt. De par- »tikuliere huurder zoude dus in staat zijn, om op »deze wijze het product van vijfduizend Pikols voor »hem kosteloos in het pakhuis te kunnen leveren; »terwijl het Gouvernement daarvoor moet uitgeven »*ƒ* 40,000.00. Het Gouvernement zoude dus bij den »afstand van zulk een perceel reeds *ƒ* 40,000.00 uit- »winnen, die, indien het niet verhuurd is, moeten

»besteed worden, om de koffij van den Inlander te »koopen, en tevens zouden de tweeduizend mannen »in staat zijn, om de plantaadje van twee millioenen »boomen zorgvuldig te kunnen onderhouden en er »jaarlijks zooveel bij te planten als noodig is, om »het product, gedurende den huurtijd, immer op »dezelfde hoogte te houden."

Waarlijk, nooit hadden wij kunnen denken, dat men op de landen onder Europeesch beheer zoo boven alle verbeelding schaamteloos over het eigendom en den persoon der Javanen zou willen beschikken, als wij hier zien uiteengezet. Wie geeft den nieuwen landheer, hij moge eigenaar of pachter zijn, het regt, om de *Sawa*-velden, welke, gelijk ook door den Heer VAN DEN BOSCH erkend wordt (zie bladz. 536), bij den Inlander op de leden der familie overgaan, welke zij onderling verkoopen of verhuren, naar willekeur te verdeelen en gedeeltelijk ook te verhuren? Wie kent hem de magt toe, om de vruchtboomen, welke de Inboorling om zijne hutten plant, en die volgens de *Adat* zijn onbetwistbaar eigendom zijn, tot zijn eigen voordeel te verhuren? — Men ziet hierdoor op nieuw de waarheid van onze stelling op bladz. 529 overtuigend bevestigd, dat het landbeheer van Europeanen, althans op eene uitgebreide schaal op *Java* in werking gebragt, een volslagen ommekeer van de huishoudelijke inrigtingen en van het geheele Inlandsche Bestuur ten gevolge heeft, aan welks instandhouding ons zoo wel voor het welzijn des Javaanschen volks, als voor het rustig bezit dezer onwaardeerbare Kolonie, oneindig veel gelegen ligt. Want wat zijn de zoo even aangehaalde prak-

tijken, op landerijen onder Europeesch beheer anders, dan eene openlijke verkrachting der Inlandsche wetten en instellingen? Wie ziet niet in, dat men daardoor alle regt van eigendom en ontginning, zoo plegtig door onze Regering erkend, als met voeten zou treden? — Langen tijd verdraagt de Javaan, zoo als wij door een aantal voorbeelden, buiten de reeds aangehaalde, zouden kunnen bewijzen, geduldig de verdrukking der Europeanen en laat zich hunne knevelarijen wel gevallen, tot dat zich voor hem eindelijk, hetzij overweldigd door het gevoel zijner slavernij, hetzij door bijzondere omstandigheden begunstigd, de gelegenheid opdoet, om door stroomen bloeds en tooneelen van verwoesting zijne wraak aan zijne onderdrukkers te koelen. Wie herinnert zich niet den boven alle beschrijving verwarden toestand, in welken de *Bataviasche Ommelanden*, waar, gelijk wij reeds meer dan eens gezegd hebben, het Inlandsch Bestuur door Europeesch landbezit geheel omvergeworpen is, bij de landing der Engelschen in 1810 verkeerden? — Was er toenmaals in deze uitgestrekte landstreek onder alle Europeanen of hunne afstammelingen iemand zeker van zijn leven? — Zag men die door de opgezetenen hunner landerijen zoo beminde landeigenaren niet alle daarheen vlugten, waar zij hun leven hoopten te redden, of zich met hunne slaven in de in vestingen herschapen landhuizen opsluiten, terwijl de van alle zijden opgaande rookwolken de wraak der opgestane bevolking verkondigden? — Nogtans bepaalden zich deze tooneelen van schrik en jammer alleen tot die landerijen, welke aan Europeanen en andere vreemdelingen toe-

behoorden. In de overige deelen van het eiland heerschte overal eene ongestoorde rust, waar het Inlandsch Bestuur geëerbiedigd was gebleven, en waar wij, volgens onze vaste overtuiging, in de medewerking van Regenten en Volkshoofden, ja van de geheele bevolking, een veel krachtiger steun ter verdediging van *Java* tegen elken binnen- en buitenlandschen vijand zouden vinden, dan in alle die verdedigingswerken, waarmede de Generaal VAN DEN BOSCH dit eiland in de laatste jaren heeft beschonken, en welke den Lande millioenen schats hebben gekost. Wij herhalen het, onze voorouders handhaafden hunne uitgebreide heerschappij over andere werelddeelen en vooral in Oost-Indie niet zoo zeer door de kracht hunner wapenen, als door de innige *sympathie*, waarmede zij de vreemde volken aan zich wisten te verbinden, door hunne wetten, instellingen, gebruiken, ja zelfs hunne hebbelijkheden, waar dit eenigzins mogelijk was, te ontzien. Ook wij moeten alles doen, om ons van de liefde en gehechtheid des Javaanschen volks te verzekeren; en wanneer dit ons langs den door de ondervinding afgebakenden weg gelukt, behoeven wij zoo ligt geene vrees te voeden, dat deze onwaardeerbare bezitting aan Nederland zou ontvallen, zoo lang wij bij magte zijn, om de gemeenschap met het Moederland open te houden en eene behoorlijke vloot tot bijstand der volkplanting in zee te brengen, terwijl die hooggeroemde verdedigingswerken op *Java* daarbij van weinig of geen nut zouden zijn.

Maar nog van eene andere zijde is de belooning, welke, onder dit vaderlijk beheer, aan de tegen-

woordige bezitters der koffijtuinen, dat is, de Javanen, voor meer dan dubbelen arbeid zou worden toegelegd, allervoordeeligst. Dit werkloon komt, namelijk, in der daad op niets anders neder, dan op eene eenvoudige ontheffing van de landrente, welke de Inlander, wanneer hij met geen kultuur van produkten voor de Europesche markt belast is, aan den Souverein moet voldoen, zonder eenigzins in de voordeelen van het produkt der koffij te deelen. Om het jaarlijksche arbeidsloon regt te schatten, hetwelk een man, volgens den voorslag van den Heer TÖRSEN, voor het onderhoud van twaalfhonderd koffijboomen ontvangt, moet men in het oog houden, dat een bouw *Sawa*-veld, bijzonder goed geslaagd zijnde, ongeveer 16 *Amat* à *f* 3, of in het geheel *f* 48 aan *Pady* of ongebolsterde rijst opbrengst. Daarvan betaalt de landbouwer thans op zijn hoogst $\frac{2}{5}$, of *f* 19.20 aan landrente [1]), en dit is nu de som, welke de Heer TÖRSEN eenen werkman voor 144 dagen arbeids, dus voor meer dan $\frac{1}{3}$ van zijnen tijd, wil toegekend hebben. Dit zou derhalve ongeveer 13 Cents voor elken dag, dat hij arbeidt, bedragen, terwijl de Inlander tegenwoordig voor de Gouvernements-kulturen 20 à 28 Cents daags over 365 dagen

---

1) Deze opgave van *f* 19.20 aan landrente is veel te hoog, wanneer wij bedenken, wat door den Generaal VAN DEN BOSCH, in zijne merkelijke Extracten (zie VAN ELTEN bladz. 184) daarover aangeteekend is: »de landrente bedraagt gemiddeld per huisgezin *f* 7.50; en 2000 *bouw* »goed rijstveld betalen ruim *f* 15,000 aan landrente, zoo dat de huisge»zinnen, door een gerekend, gemiddeld, iets meer dan een bouw be»zitten." — Volgens deze opgave zou derhalve het werkloon voor 144 dagen slechts 750 Cents, of 5 Cents voor elken werkdag bedragen.

De Redactie.

ontvangt, waarvan hij ongeveer slechts 60 dagen arbeidt of ⅙ van zijnen tijd besteedt. Voor een bouw met suikerriet of indigo beplant, waarvoor vier man zijn afgezonderd, verdient namelijk de Inlander van *f* 75 tot *f* 105 's jaars, buiten het snijloon van het riet, of wat hij nog daarenboven voor transportkosten verdienen kan. Dit werk voor één bouw kan echter gemakkelijk door één man verrigt worden; maar door het onder vier te verdeelen, kunnen zij den overigen tijd, naar verkiezing, tot anderen arbeid besteden. Hij wint dus werkelijk bij deze Gouvernements-kulturen van 7,500 tot 10,500 Cents 's jaars, of 20 à 28 Cents dagelijks.

Overigens willen wij gaarne toegeven, dat het loknaas, hetwelk de Schrijver uitwerpt, om de verhuring der koffij voortbrengende Distrikten aannemelijk te maken, veel bekoorlijks heeft, vooral bij den treurigen toestand der Finantien van het Moederland. Op die wijze zou namelijk de Regering een millioen *Pikels* koffij, hetwelk haar tegenwoordig 15 millioenen Guldens 's jaars kost, alleen tegen verlies van eenige millioenen aan landrente en zonder verdere kosten, van de partikuliere ondernemers of huurders der Distrikten geleverd krijgen, en daarenboven, na den afloop der contracten, in het genot treden van eene door nieuwe aanplantingen vermeerderde produktie, welke op een millioen *Pikels* koffij wordt gerekend. De Heer TÖNSEN laat zich hierover, op bladz. 14, in dezer voege uit: »Het Gouvernement betaalt voor één »Pikel koffij aan den Inlander *f* 12.00, dus voor één »millioen Pikels *f* 12,000,000.00, — in de *Preanȝger Regentschappen* minder; maar daarvoor verliest

»het dáár de landrente. De bevolking, berekend te»gen tweeduizend huisgezinnen voor elk perceel, of »voor tweehonderd perceelen vierhonderdduizend huis»gezinnen, brengt op aan landrente ƒ 4,000,000.00 »koper; trek ik nu deze som van de ƒ 12,000,000.00, »welke het Gouvernement voor de koffij aan de In»landers betaalt, af, zoo kost in elk geval het »één millioen Pikels koffij aan het Gouvernement »ƒ 8,000,000.00 koper.

»Het Gouvernement zoude dus, bij den afstand dier »perceelen, met derzelver landrente opbrengende be»volking, reeds ƒ 8,000,000.00 winnen."

Wij bekennen, dat wij deze berekening niet wel begrijpen, daar immers de heffing der landrente geheel afgescheiden is van de belasting op de koffijtuinen, en, zoo als wij reeds gezegd hebben, de *Dessa*-bewoners, welke van Regeringswege met de koffijkultuur belast zijn, vrijstelling van landrente voor hunne rijstvelden genieten. Daarenboven komt ons het door hem opgegeven cijfer, van ƒ 10 voor elk huisgezin, voor de jaarlijksche landrente te hoog voor. Althans in 1841 bedroeg deze voor 1,150,000 huisgezinnen ƒ 9,276,919, dus ongeveer ƒ 8 per huisgezin; ofschoon wij het daarvoor houden, dat naar mate de welvaart der bevolking toeneemt, ook de landrente van jaar tot jaar meer bedragen moet. Wanneer daarentegen de edele Graaf, in zijn *Iets over de finantiële aangelegenheden* (zie bladz. 523 Aant.) opgeeft, dat de inkoopsprijs der koffij van ƒ 15 *koper* de *Pikel* uit de landrente, welke de Javaan betaalt, diende gevonden te worden, zou de heffing daarvan in de te verhuren koffijteelende Distrikten zich natuurlijk

niet tot die *Dessas* kunnen bepalen, welke zich, uit hoofde hunner lokale gesteldheid, weinig of niet op deze kultuur kunnen toeleggen, en wier aantal gemiddeld op $\frac{1}{3}$ der bevolking van de berglanden, waar vooral koffij geteeld wordt, kan gesteld worden.

Maar voor zoodanig gemis van landrente, onverschillig, hoe hoog het bedrag daarvan zij, kan de onzekere kans om dit verlies naderhand door de huurders vergoed te krijgen geene voldoende waarborgen opleveren. Het is waar, men moet zich soms opofferingen getroosten, om een voordeelig vooruitzigt te verwezenlijken; maar indien dat vooruitzigt alleen in schijn bestaat, indien er zwaarwigtige redenen kunnen worden aangevoerd, om te bewijzen, dat het zich nooit *kan* verwezenlijken, dat ontevredenheid onder alle klassen der Indische bevolking daarvan het noodzakelijke gevolg *moet* zijn, dat aldus het bezit der Kolonie zelve op het spel zou gezet worden, dan ware het roekeloos en dwaas, om opofferingen te doen, al mogten deze ook nog zoo gering zijn, en zonder groot bezwaar gedragen kunnen worden. En dit is het, hetgeen wij hier beweren. Het is onmogelijk, om immer zulk een plan van verhuring der koffij-Distrikten te verwezenlijken, niet alleen, omdat algemeene en plaatselijke beletselen hetzelve in den weg staan, maar ook, omdat de belangen van alle klassen der Javaansche bevolking, groot en klein, daardoor benadeeld, en de heiligste verbindtenissen geschonden zouden worden, gelijk wij reeds aangetoond hebben en nog verder zullen trachten aan te toonen.

Want laat ons de zaak nader beschouwen! De

Schrijver van het ontwerp wil niet alleen geheele Distrikten aan partikulieren in huur zien toewijzen, meer dan een derde der geheele landbouwende bevolking op de Gouvernementslanden onder hun beheer stellen, en hen de landerijen, naar hunne wijze van zien, laten beplanten en besturen: hij wil hun nog bovendien eene kleinigheid in geld van ƒ 100,000 gedurende de eerste vijf jaren in voorschot geven, hetgeen dus voor 200 huurders een sommetje van 20 millioenen bedraagt. Dit voorschot zou moeten strekken tot uitbreiding der koffijkultuur, en met een gedeelte van de opbrengst der nieuwe aanplantingen terugbetaald kunnen worden, welke binnen 5 jaren voor ieder perceel tot een millioen boomen zouden kunnen stijgen. Dit is zeker eene niets beteekenende som, van welke de Schrijver, bij de teruggave in produkten, de bijbetaling der rente heeft vergeten, welke toch ook wel in aanmerking mogt komen. Maar de eenige vraag is hier, hoe dat aardige sommetje bijeen te brengen? — De Schrijver zal het, bij al de leeningen, die in de laatste jaren in het Moederland, en ten behoeve van het Moederland, gesloten zijn, waarschijnlijk zeer gemakkelijk achten, eene leening van 20 millioenen uit te schrijven en daarvoor genoegzame liefhebbers te vinden. Maar juist omdat er reeds zoo vele leeningen gedaan zijn, zou het wel eens zeer moeijelijk kunnen wezen, om de Staten-Generaal van de noodzakelijkheid van zulk eene kleine leening te overtuigen; gelijk er te voren ook wel aanvragen tot leeningen verworpen zijn, ofschoon Ministerieële personen derzelver noodzakelijkheid en goede waarborgen met kracht van

taal meenden verdedigd te hebben, en daarvan zelfs hun al of niet aanblijven aan het Bestuur afhankelijk hadden gemaakt. Och ja, die 20 millioenen zouden ligt bij de overige millioenen schuld kunnen gevoegd worden! Doch daar men thans op alles ziet, en de Staten-Generaal maar van geene vermeerdering der Staatsschuld willen hooren, zou het ook wel kunnen gebeuren, dat de Heer TÖNSEN in zijne berekening werd te leur gesteld! — Maar het is waar: wij vergeten hier de vernietiging van *f* 500,000,000 Nationale schuld binnen weinige jaren, en dan nog eens van even zoo veel binnen weinige jaren! — Indien zulk een schoon vooruitzigt zich voor ons opent en nu reeds helder tegenlacht, wel, laat dan de Schrijver van het ontwerp niet eene leening van 20 millioenen, *maar* van 200 voorstellen! Dan kunnen de huurders der perceelen op *Java* nog wat grooter voorschot krijgen, om nog wat meer koffijboomen aan te planten! Want wat zegt in het vervolg de aflossing van *f* 200,000,000 nieuwe schuld, indien *f* 500,000,000 zoo gemakkelijk en als met eene pennestreek vernietigd wordt? Gelukkig land, dat zulke vooruitzigten heeft, »*waarop*" — zoo als de Graaf VAN DEN BOSCH ons toeroept, — »*buiten Nederland geene andere natie bogen kan!*" — Het is maar jammer, dat plannen maken en ten uitvoer brengen twee zeer verschillende zaken zijn: daar er voor het laatste altijd genoegzame reden en mogelijkheid moeten bestaan, en deze bij het onderhavige plan althans ten eenen maal ontbreken. Indien dit zoo gemakkelijk ware, als de Graaf VAN DEN BOSCH, en op zijn voorbeeld, de Heer TÖNSEN meenen, waarom handelen de

Engelschen dan niet even zoo, en hebben zij niet reeds lang zoo gehandeld? Zij gaan toch ook onder eenen verbazenden schuldenlast gebukt, en bezitten tevens op het vaste land van *Azie* de uitgestrekste Kolonien, *Bengalen*, *Coromandel*, *Malabar*, en hoe alle die onmetelijke Rijken heeten mogen, in welke de Engelsche Regering of de Oost-Indische Compagnie door verdragen, en later door het *droit de conquête*, even als wij op *Java*, in de plaats van den Souverein getreden is. Zij wachten zich wel, om zulk eenen maatregel te baat te nemen, omdat het dienstbaar maken aan partikulier eigenbelang van de massa hunner Indische onderdanen onvermijdelijk verderf en ondergang na zich zou slepen. Zelfs zijn wij op *Java*, ten aanzien der verpligte kulturen, veel verder gegaan, dan *Engeland*, met zijne kolossale magt, immer heeft durven doen; maar op een bijzonder gunstig tijdstip, namelijk kort na het eindigen der onlusten in de Vorstenlanden en onder den indruk, daardoor op alle klassen der bevolking te weeg gebragt. Indien deze omstandigheden niet bestaan hadden, mag men het er gerust voor houden, dat de Generaal VAN DEN BOSCH het verpligte kultuurstelsel niet zou hebben durven invoeren, en dat het in elk geval den hevigsten tegenstand van de zijde der bevolking zou ondervonden hebben.

Indien de willekeurige beschikking over de *Sawa*-velden en andere bebouwde landerijen, welke, zoo als de Heer TÖNSEN zegt, op al de landen onder partikulier beheer plaats heeft, eene ongehoorde schending is der bestaande regten van eigendom en ontginning, niet minder zou zulks het geval wezen, indien

men, volgens de bedoeling van den Heer VAN DEN BOSCH, aan de huurders der koffij-distrikten het regt wilde toekennen, om de kulturen, ten hunnen voordeele, op alle overige geschikte gronden binnen die Distrikten uit te breiden. Dit is lijnregt strijdig met hetgeen hij dienaangaande in zijne *zakelijke Extracten* (zie VAN ELTEN bladz. 168) zegt: »Alle gronden toch op *Java* zijn *gemeente-gronden*, dat is, »zij zijn tusschen de gezamenlijke *Dessa's* verdeeld, »en worden door de ingezetenen derzelve gemeen»schappelijk bezeten.

»Deze gemeente-gronden bestaan deels uit rijst»velden, deels uit weilanden voor het vee, en deels »uit bosschen."

En nu zou men deze gronden insgelijks aan de vreemde huurders overlaten, om ze, tot hun eigen voordeel, ter uitbreiding der koffijkultuur te gebruiken? Immers, volgens den Graaf VAN DEN BOSCH, »is de landbouw in alle Distrikten nog voor zeer groote »uitbreiding vatbaar, en moet den contractant daar»toe het regt toegekend worden." Ook de Heer TÖNSEN zegt op bladz. 11: »dat er buiten de reeds »met koffij beplante landen en de landen, die de be»volking in gebruik bezit, nog ruimschoots gronden »over zijn, zoo wel voor eene meerdere aanplanting »van koffij, als voor de uitbreiding der rijstkultuur, »enz. ten nutte der Inlanders, indien de bevolking »zich zoude vermeerderen."

»Het vrije gebruik der gronden zoude nu door het »Gouvernement aan den huurder kunnen worden »overgelaten, als belooning voor zijne moeite en risico."

Maar daargelaten, dat dit weder eene aanranding

is van het eigendomsregt der inboorlingen, zoo is het regtstreeks bezijden de waarheid, dat er in de bedoelde Distrikten *ruimschoots* gronden zouden over zijn voor de uitbreiding der koffijteelt. Wat het aanleggen van natte rijstvelden aangaat, kunnen wij toestemmen, dat er in de bergachtige Distrikten misschien nog genoegzame gronden over zouden zijn, indien er waterleidingen werden aangelegd, of konden worden, om dezelve te besproeijen: hetwelk echter, door de bijzondere ligging der landen, niet overal uitvoerbaar is, ofschoon door de Regering hieraan, zoo veel mogelijk, de hand wordt gehouden. Maar wat de koffijteelt betreft, is het integendeel waar, dat in verscheidene Residentien, zoo als, *Japara*, *Samarang*, *Kedierie*, *Pekalongang*, *Bantam* en andere, nu reeds gronden ontbreken, wel te verstaan, die geschikt zijn voor koffijtuinen; omdat de koffij, eenen grond vereischt uit klei, zand, en eene rijke hoeveelheid *humus* zamengesteld, om van het plantsoen goede vruchten te kunnen verwachten.

Het is toch geheel iets anders, zonder nadenken te schrijven, dat er voor de uitbreiding der koffijkultuur *ruimschoots* gronden voorhanden zijn, en werkelijk overtuigd te wezen, dat er zulke gronden gevonden worden. Maar gesteld, dat zij er bestonden, dan nog zou men met het gebruik van dezelve alleromzigtigst moeten zijn, daar de ondervinding leert, dat op zeer weinige uitzonderingen na, de grond, welke eenmaal voor koffijplantsoenen gebruikt was, daarvoor niet verder geschikt is. Indien men derhalve, zonder behoorlijke voorzorg, en alleen op oogenblik-

kelijk voordeel bedacht, alle goede gronden in de bergachtige Distrikten voor de koffijteelt gebruiken wilde, zou noodzakelijk het reeds hier en daar gevoelde gemis aan dezelve weldra algemeen worden, en de rijkste bron van welvaart, zoo wel voor *Java*, als voor het Moederland, allengs opdroogen. Daarentegen bezit het Moederland in deze Kultuur, wanneer de daarvoor geschikte gronden doelmatig gebruikt worden, buiten twijfel eene onuitputtelijke goudmijn, die aan hetzelve, zoo wel als aan de Kolonie, onafgebroken zegenrijke vruchten zal opleveren. Maar even als de rijkste goudmijn weldra alle waarde verliest, wanneer men bij het graven alleen bedacht is, om zoo veel metaal, als eenigzins mogelijk is, er uit te halen, en zij zelfs bij overhaaste en onkunstmatige bewerking gevaar loopt, om geheel en al in te storten, is dit niet minder op dezen gewigtigen tak van landbouw toepasselijk.

Wanneer men een schoonschijnend plan wil verdedigen, is het zoo gemakkelijk, middelen aan de hand te doen, waardoor het zou kunnen verwezenlijkt worden, en allerlei schijngronden op te sporen, waardoor menschen, der zake minder of geheel niet kundig, al ligt begoocheld worden en uitroepen: zulk een plan staat niets in den weg; dat moet in werking worden gebragt; dat zal strekken tot behoud van het Vaderland, tot een geheel herstel der Finantien!

Maar als men al het gezegde onbevooroordeeld en onpartijdig nagaat, schijnt dan dat plan van den Heer VAN DEN BOSCH, nader toegelicht door den Heer TÖNSSEN, nog zoo voortreffelijk? Kunnen alle bezwa-

ren tegen deszelfs uitvoerbaarheid uit den weg worden geruimd? Of verdient hij een kortzigtige of een vijand van zijn Vaderland te heeten, die daaraan zijn zegel niet hecht? — Op zulk eene wijs de schuld van Nederland op de Kolonien te converteren, is, wij zijn er van overtuigd, eene volslagene onmogelijkheid. Het beproeven alleen zou de Nederlandsche schuld weder met millioenen vermeerderen, en onze uitzigten nog donkerder maken. Indien er zich tegen dat plan niet zulke groote en onoverkomelijke bezwaren verhieven, waarom zouden wij het dan afkeuren? Waarom het niet veeleer met allen drang van redenen ondersteunen? de oplettendheid der Natie nog meer daarop vestigen? Want dan zou het heil des Vaderlands, het behoud der Finantien, ons als het ware voor de voeten liggen, en wij zouden het slechts behoeven op te rapen, om het voor altijd te bezitten. Maar misleiden wij ons zelven niet, door dáár schatten te zoeken, waar zij niet te vinden zijn! Er kunnen misschien sommigen zijn, die bij het tot stand komen der conversie en het doen van voorschotten aan eenige huurders persoonlijk belang hebben en op eene gemakkelijke wijs hunne bijzondere rijkdommen zouden vermeerderen; maar tot heil des Vaderlands kan en zou dit plan nimmer strekken; — en daarom hebben wij het bestreden. Ja, wij voelden ons daartoe gedrongen, omdat deszelfs uitvoering een zekere stap zou zijn, om *Java*, die parel onzer Kolonien, of geheel te verliezen of, in eene *West-Indische volkplanting* herschapen, met de goede, thans zoo gelukkige bevolking, in grenzenlooze ellende en slavernij te zien gedompeld. Want ook ons, die

eenmaal onze beste levensjaren aan het welzijn van dit gulhartige, eenvoudige volk hebben toegewijd, die in deszelfs vertrouwelijken omgang vergoeding vonden voor zoo vele ontberingen, ook ons gaat deszelfs lot niet minder ter harte, dan dat van ons eigen Vaderland. Daarom ook zullen wij onze moeite rijkelijk beloond achten, wanneer onze zwakke pogingen iets mogten bijgedragen hebben, om de onheilen af te wenden, welke zoodanige ontwerpen over millioenen Nederlandsche onderdanen dreigen uit te storten, en alle verdere aanranding van hunne persoonlijke vrijheid en het hun plegtig toegekende regt van eigendom te keer te gaan.

Men versta ons overigens wel! Wij zijn geenszins vijanden van de uitbreiding der Kultuur door de nijverheid der Europeanen, maar wij willen dit niet als een' algemeenen regel op *Java* hebben toegepast, voor zoo ver de dierbaarste belangen der Indische bevolking en van de koloniale Regering zelve daaronder zouden moeten lijden. Er zijn op dat eiland nog genoeg uitgestrekte landstreken voor handen, waar zich voor den ondernemingsgeest der Europeanen een wijd veld opent, bij voorbeeld aan den uitersten Oosthoek, om met volk van *Balie* of van elders den landbouw op eene groote schaal te drijven, en op dien voet is dan ook aldaar de kolonisatie, bij Besluit der Indische Regering van den 26 Julij 1841 N°. 5, toegestaan. Dáár zijn gronden in overvloed, welke voor den aanleg van natte rijstvelden door bewatering geschikt gemaakt kunnen worden, zonder welke zich op den duur geene blijvende bevolking vestigt. Maar eene conversie van *f* 500,000,000 Na-

tionale schuld op *Java* te willen schuiven, is eene hersenschim, waardoor wij ons niet kunnen laten misleiden!

Wij zouden hier de pen kunnen nederleggen, indien ons nog niet overbleef, om den Lezer, althans met een enkel woord, de overige hulpbronnen te leeren kennen, welke de Heer TÖNSEN heeft opgespoord, om de inkomsten der Regering in *Indie* aanzienlijk te vermeerderen. Door plaatsgebrek echter zien wij ons genoodzaakt, dit tot een volgend Nummer uit te stellen.

INHOUD

VAN HET

Eerste Deel.

INHOUD

VAN HET

Eerste Deel.

17

BERIGT.

De INDISCHE BIJ ziet bij Afleveringen van *acht* tot *tien* vellen letterdruk het licht. Vier Afleveringen maken een Deel uit, voor den prijs van *f* 8,00 bij alle solide boekhandelaars in Nederland verkrijgbaar.

Opstellen en berigten omtrent alles, wat de geschiedenis, het Staats- en binnenlandsch Bestuur, de natuurlijke gesteldheid, de onderscheidene takken van handel en nijverheid, de zeden en gewoonten, of andere wetenswaardige bijzonderheden der Nederlandsche volkplantingen en aangrenzende landen betreft, alsmede belangrijke reisverhalen en levensberigten van personen, die zich op de eene of andere wijze bij dezelve verdienstelijk hebben gemaakt, zullen in dit Tijdschrift worden opgenomen onder de volgende bepalingen:

1. Alle stukken, ter plaatsing ingezonden, moeten met den naam des schrijvers zijn voorzien, die als zoodanig aan het hoofd van elk artikel wordt opgegeven. Naamlooze geschriften worden alleen bij uitzondering in dit Tijdschrift opgenomen.

2. De Redactie behoudt zich het regt voor, om, in den geest des Schrijvers en ter bevordering van de duidelijkheid en belangrijkheid der stukken, verandering in taal en stijl en noodzakelijke bekortingen te maken.

3. De Redactie zal, waar zij dit noodig acht, de ingezondene stukken van ophelderende aanteekeningen kunnen doen vergezeld gaan, die echter met eene kleinere letter zullen worden gedrukt en geheel voor hare rekening blijven.

4. Alle stukken, bestemd om in de INDISCHE BIJ te worden opgenomen, alsmede alle brieven daartoe betrekkelijk, zullen *vrachtvrij* aan het adres van den ondergeteekende te **Leyden** moeten worden ingezonden, met opgave, waar die kunnen worden terugbezorgd, in gevalle de Redactie om gewigtige redenen niet tot de plaatsing mogt kunnen besluiten.

5. Om alle noodelooze briefwisseling te voorkomen, zal de Redactie, naarmate zij bouwstoffen voor de INDISCHE BIJ ontvangen heeft, de ter plaatsing goedgekeurde stukken op den omslag van dit Tijdschrift vermelden, die in dezelfde volgorde, als waarin zij ingezonden zijn, zullen gedrukt worden.

6. Van elke bijdrage, die meer dan een vel letterdruk bedraagt, zullen de uitgevers *twaalf* afzonderlijke exemplaren ter beschikking van den Schrijver stellen, met wien deze zich verder zal kunnen verstaan, indien hij een grooter aantal afdrukken mogt verlangen, die alsdan tegen een' matigen prijs zullen worden berekend.

C. L. BLUME.

